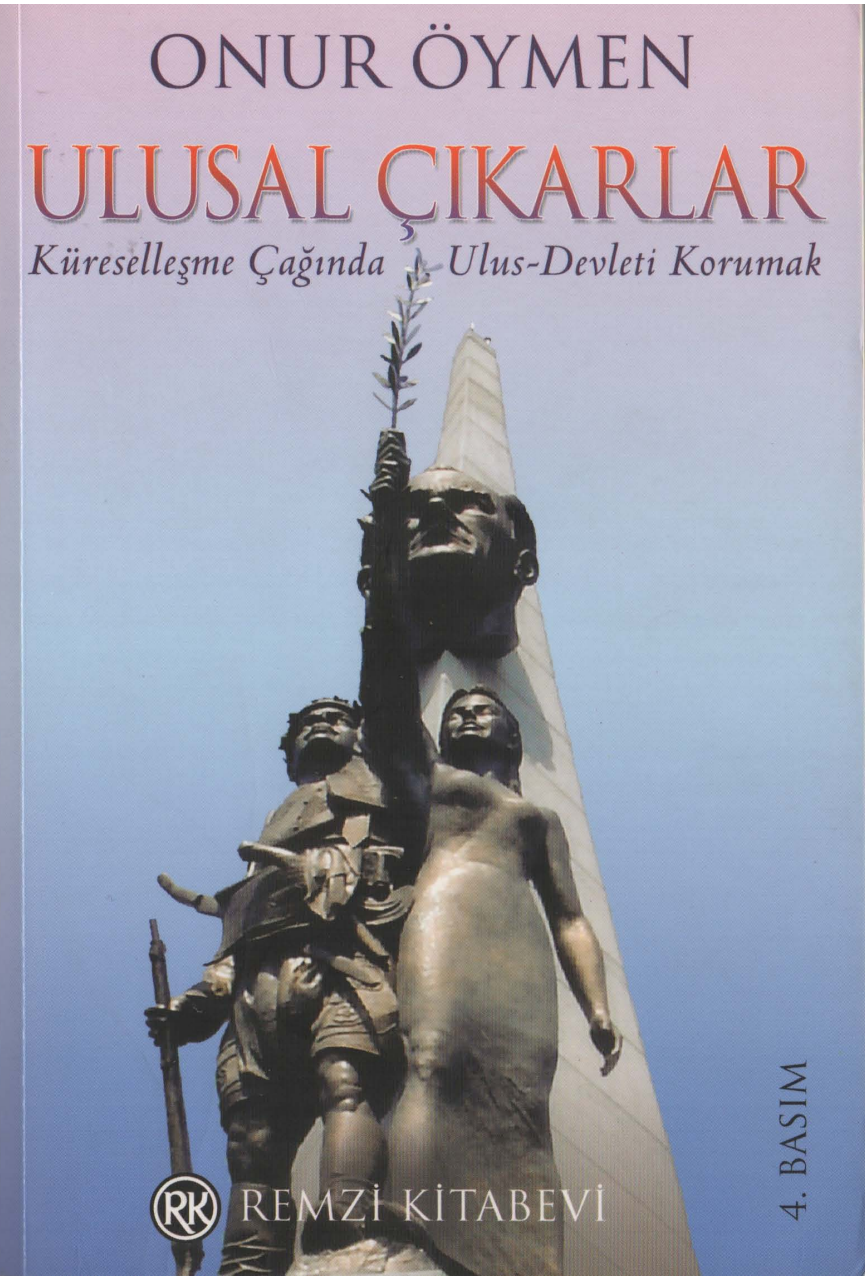
ONUR ÖYMEN

ULUSAL ÇIKARLAR

Küreselleşme Çağında Ulus-Devleti Korumak

REMZİ KİTABEVİ

4. BASIM

ONUR ÖYMEN, 1940 yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni, ardından Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi ve aynı fakültede doktora yaptı. 1964 yılında Dışişleri Bakanlığı'na girdi. Konsolosluk ve NATO dairelerinde çalıştıktan sonra Strasburg'a, Avrupa Konseyi Daimi Temsilci yardımcılığına atandı. Daha sonra Ankara'da Avrupa Konseyi ve Siyaset Planlama dairelerinde görev yaptı. 1974 Barış Harekâtı sırasında Kıbrıs'tan sorumlu şube müdürlüğü görevinde bulundu. Aynı yılın sonunda Lefkoşa Büyükelçiliği müsteşarlığına atandı. 1978 yılında Ankara'ya dönerek Dışişleri Bakanı özel danışmanı oldu. 1980 yılında Prag, 1982 yılında da Madrid Büyükelçiliği müsteşarlığında bulundu. 1984 yılında Ankara'ya dönerek Siyasi İnceleme ve Değerlendirme Dairesi, daha sonra da Siyaset Planlama Dairesi başkanlığı yaptı. 1988 yılında Kopenhag, 1990 yılında Bonn büyükelçiliklerine atandı. 1995 yılında Dışişleri Bakanlığı müsteşarlığına getirildi. 1997-Temmuz 2000 yılları arasında, Türkiye'nin NATO Büyükelçisi olarak görev yaptı. 3 Kasım 2002'de, CHP'den İstanbul milletvekili seçildi.

Merkezi Londra'da bulunan Uluslararası Stratejik İncelemeler Enstitüsü'nün üyesi olan Onur Öymen'in, "Teknolojik Gelişme ve Savunma Politikası" isimli doktora tezi, Bilgi Yayınevi'nde basıldı. Ayrıca, Oppenheimer'dan, *Bilim ve Sağduyu* adlı çevirisi ile *Geleceği Yakalamak*, *Silahsız Savaş* ve *Türkiye'nin Gücü* adlı kitapları bulunuyor.

Öymen'e verilen ödüller arasında *Nokta* dergisinin, 1995 "Yılın Bürokratı", Türk Sanayici ve İşadamları Vakfı'nın (TÜSİAV) 1995, 1996 ve 1997 yıllarında "Yılın Hariciyecisi" ödülleri, *Milliyet* gazetesinin 1997 "Abdi İpekçi Özel Barış Ödülü", *NOKTA* dergisinin "Yılın Politikacısı Ödülü" (2005) ile Avrupa Gazeteciler Cemiyeti'nin "Yılın Parlamenteri Ödülü" (2005) bulunuyor.

ONUR ÖYMEN

Ulusal Çıkarlar

Küreselleşme Çağında
Ulus-Devleti Korumak

4. Basım

Remzi Kitabevi

ULUSAL ÇIKARLAR / Onur Öymen

© Remzi Kitabevi

Her hakkı saklıdır.
Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Kapak: *Manisa Atatürk ve Cumhuriyet Anıtı / Heykeltıraş Prof. Dr. Tankut Öktem*
Kapak düzenleme: *Başak Öymen, Cem Çelik*

ISBN 978-975-14-1074-0

BİRİNCİ BASIM: Ekim 2005
DÖRDÜNCÜ BASIM: Mart 2011

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Remzi Kitabevi A.Ş. basım tesisleri
100. Yıl Matbaacılar Sitesi, 196, Bağcılar-İstanbul

Atatürk'ün ilkelerine
ve devrimlerine sahip çıkan
Türk gençlerine

İçindekiler

Önsöz 13
Giriş 15

Ulus-Devletin Doğuşu 23
Kilisenin Din Üzerindeki Etkisinin Kökenleri 23
Laik Devlet Anlayışının Ortaya Çıkışı 27
Vestfalya Barışı ve Avrupa'da Yeni Düzen 32

Ulus-Devlet ve Milliyetçilik Akımları 33
Ulus-Devlet ve Ulusal Kimlik 37

Ulusal Çıkarlar Uğruna Utanç Verici Bir Uygulama: Sömürgecilik 43
Fransız Sömürgeciliği ve Cezayir Örneği 49
Çinhindi'ndeki Sömürgecilik 53
Amerika'nın Vietnam'daki Yenilgisi 55
Sömürgecilik Gerçekten Sona Erdi mi? 58

Büyük Devletlerin Üstünlük İddiası 60
Amerika'da Tek Kültürlü Toplum Yaratma Çabaları 67
Mültecileri Amerikanlaştırma Politikası ve Milliyetçilik Duygusunun Yeniden Canlanması 69
Amerika'da Tek Toplum Yaratma Sürecinde Din Faktörü 74

Süper Güçler Çıkarlarını Nasıl Gözetiyor? 80
Küreselleşme Sürecinde Amerika ve Avrupa'nın Farkı 95
Amerika'nın Yeni Güvenlik Politikası 99
Amerikalılar Yabancıları Nasıl Görüyor? 106
Avrupa Birliği'nde Ortak Değerleri Savunma 109

Ulusal Çıkarlar ve Azınlık Sorunu 111
Azınlıkların Korunması mı İstismarı mı? 114
Alman Yayılmacılığı ve Azınlıklar Meselesi 117
Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Azınlıklar 122
İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra
Avrupa'da Azınlıklar 132
Azınlık Hakları ve Uluslararası Örgütler 139
De Gaulle: "Yaşasın Bağımsız Quebec!" 143
Azınlık Hakları ve Türkiye 145

De Gaulle ve Churchill'in "Ulusal Çıkar" Anlayışı 150
De Gaulle, Fransa'nın Ulusal Çıkarları
ve Avrupa Birliği 150
Churchill'in Hedefi: "Britanya İleri" 159

Asya Milliyetçiliği ve Ulusal Çıkarlar 173
Gandi ve Hindistan'daki Milliyetçilik Akımları 174
Sun Yat-Sen ve Çin Milliyetçiliği 177
Japon Milliyetçiliği 179
Ortadoğu ve Balkanlar'da Milliyetçilik 179
Atatürk Devrimi ve Türkiye'de Ulus-Devlet 184
Türkiye'de Hilafetin Kaldırılması
ve Laikliğin Kabulü 198

Ulusal Çıkarlara İhanet Edenler 206
Küreselleşme Çağında Ulusal Çıkarlar 209
Amerika Birleşik Devletleri 209
Avrupa Birliği İçinde Ulusal Çıkarların Korunması 218
Avrupa'da Yeni Arayışlar: İngiliz İşçi Partisi
ve Üçüncü Yol 223
Çin'in Ulusal Çıkarlar Anlayışı 241
Rusya'da Ulusal Çıkarları Koruma Anlayışı 244
Yeni Nükleer Güç Hindistan'da Ulusal Çıkarlar 254
Japonya'nın Ulusal Çıkar Anlayışı 260
Brezilya ve Ulusal Çıkarlar 266

Türkiye'de Ulusal Çıkarlara Sahip Çıkma 269
Yeni Korumacılık Anlayışı 274

Yabancı Firmalara Getirilen Kısıtlamalar 274
Çeşitli Ülkelerden Korumacılık Örnekleri 275

Petrol ve Ulusal Çıkarlar 287
19. Yüzyılın Ortalarından Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar 287
1918'den İkinci Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar 302
İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Petrol Politikaları 323
Petrol Üreten Ülkelerde Ulusalcı Akımlar 324
İran'da Milliyetçi Akımlar ve Musaddık Olayı 326
Süveyş Krizi 331
Petrol Üreten Ülkeler Bir Araya Geliyor: .....
OPEC'in Doğuşu 335
Altı Gün Savaşı'nın Petrol Politikaları Üzerindeki Etkisi 337
Yom Kippur Savaşı ve Petrol Politikaları 338
İran İslami Devrimi ve Petrol 343
İran-Irak Savaşı ve Petrol Çıkarları 345
Körfez Savaşı'nın Petrol Politikaları Üzerindeki Etkileri 351
Körfez Savaşı'ndan Sonra Ortadoğu ve Petrol 358
Petrol ve Terörizm 367
21. Yüzyılda Petrol ve Güvenlik Politikaları 369
Türkiye'nin Petrol Politikası 382

Savunma Sanayisi ve Ulusal Çıkarlar 389
Soğuk Savaş Sonrası Savunma Politikaları ..... ve Savunma Sanayisi 397
Türkiye'de Savunma Sanayisi 403
21. Yüzyılda Savunma Sanayisi ve Ulusal Çıkarlar 407

İlaç Sanayisi ve Ulusal Çıkarlar 422
İlaç Sanayisinde Patent Hakları ve Jenerik İlaç Tartışmaları 426
İlaç Sanayisinde Korumacılık: Kore ve Hindistan Örnekleri 430

Avrupa Birliği'nde İlaç Sanayisi 432
Türkiye'de İlaç Sanayisi 434

Dünyadan ve Türkiye'den Çifte Standart ve Eşitsizlik Göstergeleri 437

Sonuç 468
Bibliyografya 473
Dizin 477

Tablolar

Doğu Avrupa Ülkelerindeki Alman Azınlığı 124
Başlıca Petrol Üreticilerinin 2002 Yılı Sonu İtibariyle Rezervleri 365
Dünyada Günlük Petrol Üretimi ve İhracatı (2004) 372
Hampetrol Üretim, Talep ve İthalat Projeksiyonları ile Üretimin İthalatı Karşılama Oranları 2000-2006 (Bin Ton) 387
Savunma Harcamalarının Gayri Safi Milli Hasıla İçindeki Payı (%) 401
Ortadoğu Ülkelerine Silah Satışları (1995-2002) (milyon dolar) 416
20 İlaç Firmasının Satış Rakamlarına Göre Büyüklük Sıralaması 2004 (milyar dolar) 423
Türkiye'de Çeşitli Sektörlerde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı 2004 (Milyon dolar) 435
Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Daimi Üyelerinin Bugüne Kadar Kullandıkları Vetolar 439
Bazı Ülkelerin IMF'deki Oy Oranları 440
Uluslararası Yargı Organlarının Kararlarına Uyma Göstergeleri 444
Uluslararası Yargıya Başvurular (Dava Sayısı Olarak) 445
Çeşitli Ülkelerde Devlet Yardımlarından Önce ve Sonra Fakirlik Oranları 448
Avrupa Ülkelerinde İnternet Kullanımı (İnternet Kullanıcılarının Toplam Nüfus İçindeki Yüzdesi) 449
Türkiye'de ve Diğer Bazı Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomi (Gayri Safi Milli Hasılanın Yüzdesi Olarak) 453

Çeşitli Sektör Mensuplarının Ödedikleri Ortalama Yıllık Vergiler (YTL) 455
Çeşitli Ülkelerde Doğrudan ve Dolaylı Vergilerin Oranı 457
Türkiye'nin İç ve Dış Borçlarının Evrimi 459
Yanlış veya Verimsiz Yatırım Örnekleri 460
Bazı Havaalanlarının 2001 Yılı Bütçesine Yansıyan Zararları (Bin YTL) 461
Çeşitli Ülkelerde Gelir Dağılımı 463

Önsöz

Son yıllarda dünyada esen küreselleşme rüzgârları bazı temel kavramların tartışılmasına yol açtı. Küreselleşmeyi âdeta yeni bir din gibi gören bazı yazarlar ve düşünürler, artık eski tarih anlayışının sona erdiğini, ulus-devlet kavramının anlamını yitirdiğini, ülkelerin kendi çıkarlarını savunmaktan vazgeçip, bütün insanlığın ortak çıkarlarını düşünmesi gerektiğini savunmaya başladılar. Türkiye'de de bu görüşleri benimseyen düşünürlerin, yazarların sayısı az değil.

Acaba küreselleşme eğilimlerine öncülük eden büyük devletler de böyle mi düşünüyorlar? Onlar da ulusal çıkarlarını bir tarafa bırakıp diğer ülkelerle olan ortak çıkarlarını mı ön plana çıkartıyorlar? Dünyanın gerçekleri bunun böyle olmadığını gösteriyor. Büyük devletler, kendilerini değişen dünya koşullarına uydurmakla birlikte, işin özünde ulusal çıkarlarını savunmaktan vazgeçmiyor, tam tersine kendi ülkelerinin çıkarlarını en yüksek değer sayıyorlar.

Atatürk'ün öncülüğünde emperyalizme karşı büyük bir zafer kazanıp tam bağımsızlığına kavuşan, ulusal çıkarlarını en zor koşullar altında bile inançla koruyan Türkiye'nin, bugünkü dünya koşullarında cumhuriyetimizin bu temel değerlerinden vazgeçmesi düşünülebilir mi?

Bu kitapta bütün bu konular, dünyadan ve Türkiye'den örnekler verilerek anlatılmaya çalışılıyor.

Kitabın yazılmasına çok değerli katkılarda bulunan yardımcılarım Mustafa Serdar Palabıyık ve Gaye Şendil ile Kader Çoksoy'a şükranlarımı sunuyorum.

Her zamanki gibi büyük bir sabır ve özveriyle çalışmalarıma destek olan, titiz dikkatiyle bana değerli katkılar sağlayan eşim

Nedret Öymen'e ve çocuklarım Burak ve Başak'a da içtenlikle teşekkür ediyorum.

Burada yer alan bilgiler, gençlerimizin ve aydınlarımızın ulusal çıkarları koruma konusundaki azmini ve kararlılığını güçlendirmeye yardımcı olursa ne mutlu.

Onur Öymen
Ankara, Ağustos 2005

Giriş

"Todos Por el Cambio" (Her şey değişim için). İspanya'da bütün duvarlar, bu sözcükleri içeren afişlerle kaplıydı. Bir değişim rüzgârı esiyor, sanki bütün ülke kabuk değiştiriyordu. Franco diktatörlüğü devrilmişti. İşbaşına gelen Suarez hükümeti bir geçiş dönemini simgeliyordu. Kral Juan Carlos, ünlü diplomat ve politikacı Areilza'nın önerisini benimsemiş ve İspanya'nın gerçek bir Avrupa demokrasisi olmasını sağlayacak anayasal reformlara öncülük etmeyi kararlaştırmıştı. Artık karar verme sırası İspanyol halkına gelmişti. Devlet yönetimi hangi siyasi partiye, hangi siyasi görüşe teslim edilecekti? Franco devrinde de sorumluluk üstlenmiş olan ve geçmişin geleneksel değerlerini temsil eden merkez sağdaki Manuel de Fraga'nın yönetimindeki Halkçı İttifak'a mı, yoksa genç sosyalist lider Felipe Gonzales'in liderliğindeki İspanyol Sosyalist İşçi Partisi'ne mi? 1982 yılının Eylül ayında yapılan seçimlerde İspanyol halkı bu soruya cevap verecekti.

Halk, Gonzales'i büyük farkla iktidara getirdi; çünkü Gonzales değişimi temsil ediyordu. Partinin bütün seçim afişlerinde işte bu slogan yer alıyordu: "Her şey değişim için". Bu değişim rüzgârı İspanya'da sosyalistleri iktidara taşıdı ve sosyalistler de kısa zamanda cesaretli reformlar yaparak İspanya'nın çehresini değiştirdiler. Teknolojisi eski olduğu ve AB'nin standartlarına uyum sağlayamayacağı için iki büyük tersane kapatıldı. 60.000 işçi sokaklara döküldü. Gonzales'i iktidara taşıyan İspanyol işçileri şimdi sosyalist iktidarı protesto ediyorlardı. Çünkü tersanelerin kapatılması binlerce kişinin işsiz kalması demekti. Ama Gonzales geri adım atmadı. Çağdaşlaşmanın gereği yapılacaktı. İspanya o eski teknolojilerle Avrupa'ya giremezdi. İşte değişim buydu. Başlangıçta bazı sıkıntılar çekilse de, İspanyol halkı bu gerçeği anladı. Felipe Gonzales,

başarılı çalışmaları dolayısıyla halk tarafından desteklendi ve üst üste üç seçim kazanarak 12 yıl başbakanlık yaptı.

Uzun yıllar iç savaşın ıstırabını çeken, bir milyon evladını iç savaşta kaybeden, sanayisi gelişmemiş, nispeten geri bir tarım ülkesi olan İspanya, böyle büyük bir değişim projesinin sonucunda, çağdaş bir Avrupa ülkesi görünümü kazandı ve Felipe Gonzales'in başarılı diplomasisi sayesinde kısa zamanda AB üyesi oldu. Önceleri İspanya'nın NATO'ya üye olmasına karşı çıkan Gonzales, daha sonra politikasını değiştirdi ve ülkesinin NATO üyeliğinin de mimarı oldu. İşte değişim buydu.

İspanya, dünyanın değişen koşullarına uyabilme açısından örnek gösterilebilecek ülkelerden biri sayılabilir. Aynı zamanda ulusal çıkarların korunması açısından da örnek alınması gereken bir ülkedir. Gerçekten İspanya, hem AB üyeliği müzakereleri sırasında, hem de Birliğe üye olduktan sonra, kendi çıkarlarını korumak için büyük mücadeleler verdi. Özellikle, Fransa'nın uzun yıllardan beri kendi ülkesine kaçan İspanyol uyruklu Bask teröristlerini "özgürlük savaşçısı" sayan tutumunu değiştirmeyi başararak, Bask terörizmiyle mücadelede ilerleme sağladı; AB içinde tarım ve balıkçılık gibi konuların müzakeresinde, daha sonra da yeni Avrupa Anayasası ile ilgili görüşmeler sırasında mücadele ederek, AB'nin kararlarının İspanya'nın ulusal çıkarlarına mümkün olduğu kadar uygun olmasını başardı. Birçok önemli uluslararası kuruluşun başına İspanyol diplomatlarını ve siyaset adamlarını geçirmeyi başardı ve Avrupa'nın önde gelen ülkelerinden biri haline geldi.

İspanya, çağın gereklerine uymakla ulusal çıkarları korumanın aynı zamanda mümkün olabileceğinin en iyi örneklerinden birini oluşturuyor. Aslında, başka ülkeler de benzeri çaba içindeler. Bir yandan küreselleşme rüzgârlarına ayak uydurmaya, bir yandan da ulusal çıkarlarını korumak için bu rüzgârların olumsuz etkilerinden korunmaya çalışıyorlar. Gelişmiş demokratik ülkelerden hiçbiri, küreselleşmeyi, çağdaşlaşmayı, ulus-devlet olmanın temel özelliklerinden vazgeçme ve ulusal çıkarları feda etme şeklinde anlamıyor.

Tabii ki, ulus-devlet özelliklerinin ve ulusal çıkarların korun-

ması, değişen dünya koşullarında, geçen yüzyıllardakinden daha farklı bir anlam taşıyor. Özellikle, insan hakları gibi alanlarda artık hiçbir uygar ülke mutlak egemenlik hakkından söz etmiyor ve insan haklarını bir iç mesele gibi savunmaya kalkışmıyor. AB üyesi olmak da egemenliğin paylaşılmasının ilginç örneklerinden birini oluşturuyor. Evvelce, ilgili ülkelerin hükümetleri tarafından alınan birçok karar, şimdi AB'nin merkezinde alınıyor ve bütün ülkelerce uygulanıyor; ama unutulmaması gereken nokta, bu kararların alındığı Bakanlar Konseyi'nde bütün üye ülkelerin söz ve oy sahibi olduklarıdır. Önemli konular için oybirliği koşulu aranıyor. Bazen bir tek ülke bile önemli bir kararı veto edebiliyor. Daha az önemli konularda oyçokluğu aranıyor. Her ülkenin nüfusuna göre ağırlıklı oyu var. Aynı şekilde Avrupa Parlamentosu'nda da ülkeler, nüfuslarının büyüklüğüne göre temsil ediliyor ve alınan kararlarda o ölçüde etkili oluyorlar. Bununla birlikte, Avrupa Parlamentosu'nda görev yapan Avrupa milletvekilleri, çoğu zaman mensup oldukları siyasi grupla birlikte oy kullanıyorlar ama kendi ülkelerinin ulusal çıkarlarını da hiçbir zaman göz ardı etmiyorlar.

AB Komisyonu ise, örgütün hükümeti konumunda. Orada da her ülkenin atadığı birer komiser görev yapıyor. Karar alma aşamalarında ilke olarak bağımsız hareket etme durumundalar ama özelikle kendi ülkelerinin çok önemli çıkarları söz konusu olduğunda bu çıkarlara kayıtsız kalmadıkları görülüyor. AB'nin Bakanlar düzeyindeki toplantılarında ve zirvelerinde, ülkeler, ulusal çıkarlarını sonuna kadar savunuyor ve sonuca uzlaşmalarla varılıyor. Eğer bir ülke başkalarının lehine bir konuda taviz vermişse, başka ülkeler de o taviz veren ülkeyi diğer konularda tatmin ediyorlar. Böylece, ulusal çıkarların yanı sıra ortak çıkarların savunulması da mümkün oluyor. Son tahlilde, ortak çıkarlara karşılıklı mutabakatlarla ulaşıldığı için, orada da ulusal çıkarların korunduğu söylenebilir.

Bunun istisnaları da var. Bazen bir ülke kendi çıkarlarının yeterince korunmadığına inandığı takdirde, Birliğe karşı zorlayıcı yöntemlere başvurabiliyor. Örneğin, İngiltere'de çıkan "deli dana" hastalığının Avrupa'ya yayılmasını önlemek için diğer AB ülkeleri İngiltere'den canlı hayvan ve et ithalini yasakladıklarında, o zamanki İngiliz hükümeti, bunun ülkesinin çıkarlarına zarar

vereceğini ileri sürerek, AB'nin bütün çalışmalarını engelleme tehdidinde bulunmuştu. Aynı şekilde Yunanistan, Güney Kıbrıs'ın üyeliğinin engellenmesi yönündeki bazı eğilimleri bertaraf etmek için Kıbrıs'ın üyeliğine engel olunursa, AB'nin bütün genişleme sürecini veto edeceğini ilan etmişti. Görülüyor ki, devletler çok önem verdikleri ulusal konularda AB'yi zorlayıcı önlemler alabiliyorlar ve ağırlıklarını hissettirebiliyorlar. AB, buna olanak tanıyan bir mekanizmayı da kabul etmişti. AB'de geçerli olan bir kurala göre, bir üye ülke, veto hakkına sahip olmadığı bir konuda önemli ulusal çıkarları bulunduğunu ileri sürerse, diğer ülkeler o ülkenin ulusal çıkarlarını kollama yoluna gidiyorlar. Sonuçta, AB ülkeleri, üye bir ülkenin üye olmayan bir ülkeyle anlaşmazlığında daima üye ülkeyi destekliyorlar.

Ulusal egemenliğin paylaşılması, sadece AB'ye özgü bir durum değil. 1949 yılında kurulan NATO örgütü de ortak savunma alanında egemenliğin devri sayılabilecek bazı kurallar getiriyor. Örneğin, üye ülkelerin NATO'ya tahsis ettikleri askeri birlikler, bir NATO harekâtı olduğu zaman, Avrupa Yüksek Müttefik Kuvvetler Komutanı sıfatını taşıyan bir Amerikalı orgeneralin komutasında görev yapıyor. Daha alt düzeyde bölgesel komutanlar, çokuluslu NATO kuvvetlerine komutanlık yapıyor. Bunun örnekleri yalnız İtalya'daki, Almanya'daki, İspanya'daki, Türkiye'deki, İngiltere'deki, Yunanistan'daki NATO karargâhlarında değil, Bosna-Hersek, Kosova, Afganistan gibi NATO operasyonlarında da görülüyor. Örneğin, Afganistan'da görev yapan çokuluslu NATO birliğine, 2002 ve 2004 yıllarında bir Türk generali komuta etti. Bu örneklere bakarak, NATO üyelerinin ulusal egemenliklerini devrettiklerine hükmedilebilir mi? Pek edilemez. Çünkü NATO başkomutanı da dahil, bu komutanlar üye ülkelerin Daimi Temsilcilerinden oluşan NATO Konseyi'ne karşı sorumlular. Yani, bir yandan NATO komutanları çokuluslu birliklere komuta ediyor, bir yandan da aynı komutanlar bütün bu üye ülkelerden oluşan NATO Konseyi'nden talimat alıyor ve onun verdiği yetkiyle hareket edebiliyorlar. NATO Konseyi'nde bütün ülkelerin veto hakkı olduğu için, bir tek ülkenin bile karşı çıkması halinde karar alınamıyor, operasyon yapılamıyor. Dışarıdan bakıldığında, âdeta

ABD'nin emrinde bir örgüt gibi görülen NATO, aslında üyeler arasında uzlaşmalarla karar alabilen bir kuruluş. Kuşkusuz, en büyük ve en güçlü müttefik olan ABD'nin birçok konuda etkisi hissediliyor. Ama diğer üyelerin, önemli ulusal çıkarları gerektirdiğinde ABD'nin görüşlerine karşı çıkmaları ve ABD'nin de geri adım atarak bazı konulardaki taleplerinden vazgeçmesi ender görülen bir olay değil. Bu kitabın yazarı, Türkiye'nin NATO nezdindeki Daimi Temsilcisi olarak, özellikle Kosova'daki NATO operasyonu sırasında ve AB bünyesinde NATO desteği ile Avrupa Ordusu kurulurken bunun somut örneklerini yaşadı. Türkiye, 1999 Nisanı'nda yapılan NATO'nun Vaşington zirvesinde sağladığı bazı kazanımların daha sonraki AB zirvelerinde törpülenmeye çalışılması üzerine büyük bir direnç gösterdi. Zaman zaman baskı boyutuna varan ısrarlar oldu. NATO'ya üye olan ama AB'ye henüz üye olmayan ülkelerin bir AB operasyonundaki hak ve çıkarlarının kısıtlanmasına başka ülkeler razı olurken, Türkiye, coğrafi konumunu ve özel durumunu göz önünde bulundurarak buna karşı çıktı. Müzakerelerin belirli bir aşamasında, ABD de AB ülkeleriyle bir olup Türkiye'yi sıkıştırmaya çalıştı. Bir noktada, "İşte karşınızda 18 ülke var, siz tek başınasınız. Lütfen geri adım atın da bu meseleyi halledelim" denildiğinde, bu kitabın yazarı: *"NATO'da 18, 1'den büyük değildir. Bu öneriniz, Türkiye'nin ulusal çıkarlarına aykırıdır. Vaşington zirvesi kararları çerçevesinde bir uzlaşmaya hazırız ama baskı altında taviz vermeyiz,"* dedi. Sonuçta Türkiye'ye baskı yapmak isteyenler geri adım attılar. Diğer NATO ülkelerini temsilen ABD ve İngiltere, Türkiye ile müzakerelerde bulundu. Böylelikle bir uzlaşmaya varıldı.

Burada AB ve NATO örneklerinin verilmesindeki amaç, bu iki örgütün egemenliğin devri konusunda dünyada en ileri giden kuruluşlar olmasından kaynaklanıyor. Tabii, evvelce Sovyetler Birliği'nin Varşova Paktı içinde diğer üye ülkeler üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurmuş olmasını, aynı biçimde COMECON örgütü çerçevesinde diğer ülkelere dilediği kararları uygulatmasını ayrı bir çerçevede değerlendirmek gerekiyor. Çünkü o örgütleri, büyük çoğunluğu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği tarafından işgal edildiği için bu ülkenin fiili egemenliği altına

girmiş olan devletler oluşturuyordu. Bu nedenle, Varşova Paktı ve COMECON gibi örgütlerin, küreselleşmenin doğurduğu karşılıklı bağımlılık kapsamında değerlendirilmeleri mümkün değil.

Ulus-devletlerin egemenliklerini diledikleri gibi kullanmalarını sınırlayan başka yapılanmalar da var. Örneğin, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün Temel Yasası, devletlerin koşulsuz, kuralsız savaş açmalarını engelleyici hükümler içeriyor. Savaş, BM Yasası'nın 51. maddesine göre, sadece meşru savunma için başvurulabilecek bir yol; ama uygulamada bu kurala her zaman uyulmadığı da biliniyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir dünya savaşı çıkmadığı için uzun bir barış dönemi sayılan 1945-2003 yılları arasında, çeşitli yerel çatışmalar sonucunda ölenlerin sayısı 18 milyonu aştı.

Hukuk alanında da egemenliği kısıtlayıcı bazı kurumlar var. Uluslararası Adalet Divanı'na başvurmayı kabul eden ülkeler, ilke olarak Divan'ın kararlarını uygulamak zorundalar. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin uygulanmasından sorumlu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin zorunlu yargı yetkisini kabul eden ülkeler de, bu Mahkeme'nin kararlarını uygulamakla yükümlüler. Benzeri bir durum, AB'nin Adalet Divanı için de söz konusu. Ama bütün bu örneklerde unutulmaması gereken husus, devletlerin bu yargı yetkilerini kendi özgür iradeleriyle kabul etmiş olmaları.

Ekonomik alanda da egemenliği kısıtlayıcı durumlar ortaya çıkabiliyor. Bir ekonomik krizle karşılaşan ülke, Uluslararası Para Fonu IMF'den kredi almak için başvurursa, bu kurumun kurallarına, önerilerine uymak zorunda. Bazıları bunu, IMF'nin devletlerin ekonomik alandaki egemenliklerini ortadan kaldırdığı şeklinde yorumluyorlar. Sonuçlarına bakıldığında, bunda gerçeklik payı olduğunu kabul etmek gerekir. Devletlerin IMF'nin desteğini kendi özgür iradeleriyle talep etmiş olmaları, ekonomik bağımsızlıklarını feda etmeye istekli oldukları anlamına gelmiyor. IMF ile yaptıkları müzakerelerde teslimiyetçi bir yaklaşım benimsemeyen, halklarının çıkarlarını başarılı biçimde koruyabilen ülkeler, nispeten makul sayılabilecek anlaşmalar yapabiliyor ve kriz dönemleri geçince yeniden IMF'den bağımsız ekonomik politikalar izleyebiliyorlar. Tabii, ulusal ekonomik çıkarlarına sahip çıkma bilincine ve kararlılığına sahipseler...

Bütün bunların ötesinde, bir de küreselleşmenin getirdiği uluslararası para, sermaye, ticaret ve haberleşme özgürlüğü var. Dünyanın gelişen koşulları içinde, devletlerin eskiden olduğu gibi, bu alanlarda kısıtlayıcı kurallar koymaları, engellemelerde bulunmaları giderek güçleşiyor. Devletler arasındaki sınırlar bu alanlarda eski önemini zaman içinde kaybediyor. Gene de, bu sınırların tamamen kalktığına hükmetmemek gerekir. Örneğin, kendi üyeleri arasında sınırları kaldıran AB'nin, dış sınırlarının diğer ülkelere karşı korunmasına ne kadar özen gösterdiği biliniyor.

İşte bu değişen dünya koşulları içinde ulus-devletlerin varlığı, önemi, gücü, etkinliği ne anlam ifade ediyor? Egemenliğin sınırı nedir? Ulusal çıkarları korumaya çalışmak, bazılarının iddia ettiği gibi artık çağdışı bir davranış mı sayılmalıdır? Devletler kendilerini küreselleşmenin rüzgârına tamamen terk ederek güvenliklerinin ve ekonomik çıkarlarının korunması için çaba sarf etmekten vazgeçmeli midirler? Dünyanın önde gelen ülkeleri bu alanlarda nasıl bir yaklaşım içindeler? Diğer ülkelerden nasıl bir yaklaşım bekliyorlar? Bu kitapta bu soruların cevapları araştırılacak; Türkiye gibi stratejik konumu, tarihi ve kültürel özellikleri, ekonomik gelişmişlik düzeyi özellik gösteren ülkeler açısından farklı bir önem taşıyan bu konular irdelenmeye çalışılacak; ayrıca, sosyal demokrat dünya görüşünün küreselleşme, ulus-devlet, egemenlik ve ulusal çıkarlar konularına bakışı değerlendirilecek.

Bütün bu konuları ele almadan önce, ulus-devlet kavramının incelenmesi gerekiyor. Ulus-devletler ne zaman ortaya çıktı, nasıl gelişti ve bugünün dünya koşullarında ne anlam ifade ediyor?

Ulus-Devletin Doğuşu

Egemen ve bağımsız devletler, bugün uluslararası ilişkilerin ana öğesini oluşturuyor. Savaşlar, barışlar, müzakereler, antlaşmalar, bağımsız devletler arasında yapılıyor. Bu uluslararası düzenin geçmişi aslında pek eski sayılmaz. Ulus-devletlerden oluşan bugünkü dünya sistemi, 30 Yıl Savaşları'na son veren 1648 Vestfalya Antlaşması ile ortaya çıktı. Bu antlaşmanın en önemli özelliği ise, din ve devlet arasındaki çatışmaları büyük ölçüde sona erdirmesi, krallarla kilisenin karşılıklı yetki alanlarının sınırlarını belirlemesiydi. O nedenle Vestfalya Barışı, birçok açıdan bir dönüm noktası sayılıyor ve bilim adamları ile düşünürlere göre, bugünkü uluslararası ilişkiler sisteminin başlangıcını oluşturuyor.

Kilisenin Din Üzerindeki Etkisinin Kökenleri

Vestfalya sisteminden önce Avrupa politikasına damgasını vuran gücün, büyük ölçüde Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'ndan kaynaklandığı söylenebilir. Avrupa kıtasında 800 ile 1806 yılları arasında etkili olan Kutsal Roma İmparatorluğu'nun adı, başlangıçta Batı İmparatorluğu'ydu. 11. yüzyılda Roma İmparatorluğu adını aldı, 12. yüzyılda Kutsal İmparatorluk oldu, 13. yüzyılda da Kutsal Roma İmparatorluğu diye adlandırılmaya başlandı. İmparatorluğun alanı zaman içinde değişse de, esas olarak Alman krallıklarının topraklarını kapsıyordu. İmparatorlar, Alman kralları arasından çıkıyordu. Ama bu krallara tacı giydiren, çoğu zaman Roma'daki Papa oluyordu. Yani Kutsal Roma İmparatorluğu'nun önemli bir dini boyutu vardı ve Papalığın da bu İmparatorluk üzerindeki manevi ağırlığı hissediliyordu.

Merkezi İstanbul olan Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans), evvelce Batı İmparatorluğu tarafından kontrol edilen topraklar-

da, kâğıt üzerinde de kalsa, egemenlik hakkına sahip sayılıyordu. Bu toprakları daha sonra ele geçiren Alman kavimlerinden birçoğu, Doğu Roma İmparatorluğu'nu egemen güç olarak kabul ettiler.

6. ve 7. yüzyıllardan itibaren Bizans imparatorlarının Avrupa'daki bu topraklar üzerindeki etkisi fiilen sona erdi. Bizans'ın etkisinin azalmasında Roma'daki Papalığın da rolü oldu. Papalık ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkiler, 730-732 yılları arasında tamamen koptu.

Artık Papalığın önünde bir engel kalmamıştı. Avrupa'da kurulacak bir Batı imparatorluğu, Papalığın hâkimiyetine geçmeliydi. Ama Papalığın askeri gücü yoktu. Üstelik İtalya'daki Lombardlar buna karşıydı. Papalık, bu koşullar altında kendisine sadık olan Franklar yoluyla Avrupa'nın egemenliğini ele geçirmeye çalıştı. Bu işi en iyi yapabilecek olan Frankların tahtına, 768 yılında Charlemagne geçti. 25 Aralık 800 tarihinde Papa III. Leo, Charlemagne'a imparatorluk tacını giydirdi. Avrupa müzelerini süsleyen pek çok tabloda görünen bu taç giydirme töreni, büyük bir siyasal anlam taşıyordu. Bu tören, papaların imparatorları seçme, onlara taç giydirme ve gerek görüldüğünde onları tahttan indirmeye yetkili olduklarını simgesel olarak ortaya koyuyordu.

İşte bu anlayış, yani Avrupa'da devlet yönetimi üzerindeki din hâkimiyeti, Charlemagne'ın taç giymesinden sonra 700 yıl devam etti. Bu arada hanedanlar yıkıldı, yeni hanedanlar işbaşına geldi, ama yüzyıllarca Papalığın manevi ve siyasi hâkimiyeti sürdü. Bu arada, özellikle 12. yüzyılda bazı imparatorlar ile Papalık arasında ciddi ihtilaflar, çatışmalar görüldü. 1157 yılında tahta geçen I. Frederik, hâkimiyetin kendisine Papa tarafından değil, doğrudan doğruya Tanrı tarafından verildiğini iddia etti. Avrupa'nın tarihi, yüzyıllar boyunca iktidar çekişmeleri, din kurumları ile devlet arasındaki sürtüşmelerle geçti.

Diğer taraftan, 15. yüzyılın ortalarında başlayan merkezileşme süreci, ulus-devletin inşası sürecine yeni bir boyut kazandırdı. Avrupa devletleri, eski feodal yapıların bölünmüşlüğünden kurtularak, yeni ve merkezi devletlerin inşası yoluna gittiler. Böylelikle sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan ulus-devletin temel özellikleri

olan merkezi bürokrasi, merkezi ordu ve merkezi vergilendirme gibi unsurlar bu dönemde oluşmaya başladı.

İspanya'da 1468 yılında Aragon Kralı Ferdinand ile Kastilya Kraliçesi İsabella'nın evlenmesi, bu iki krallığı birleştirerek merkezi bir İspanya'nın doğuşunu sağladı. Nitekim bu birleşik krallık, 1492 yılında Yahudi ve Müslüman toplumların son kalıntılarını da İberik Yarımadası'ndan sürerek yarımadanın tamamı üzerinde egemenlik kurdu. Bunun yanı sıra, feodal düzenin kalıntıları olan soyluların ve otonom şehirlerin yetkilerini kısıtlayarak merkezi otoritenin gücünü artırdı. Böylelikle, 16. yüzyıl başlarında İspanya, merkezi bir devlet halini almıştı.(1)

Fransa'da ise merkezileşme sürecinin başlangıcı, Yüzyıl Savaşları'nın sonuna, yani 15. yüzyılın ortalarına kadar gidiyor. Fransa kralları, bu savaşın sonlarına doğru halkı doğrudan doğruya vergilendirebilme yetkisini aldılar.(2) Bu da Fransa'nın merkezileşmesinde son derece önemli bir adımdı.

İngiltere'de Tudor sülalesinin merkezileşme için yapması gereken fazla bir şey yoktu. Çünkü merkezileşme süreci İngiltere'de 12. yüzyılın sonlarından itibaren başlamıştı. Yine de merkezi gücün karşısında iki büyük engel vardı: Katolik Kilisesi ve Parlamento. Kral VIII. Henry, Katolik Kilisesi'nin etkisinden kurtulmak için çok radikal bir yöntem izledi. Katolik Kilisesi'nden ayrıldığını, Anglikan Kilisesi'ni tesis ettiğini ve kendisinin de bu yeni kilisenin lideri olduğunu ilan etti. Bu durumu meşrulaştırmak için de parlamentoyu yeniden topladı. Bu radikal değişim, İngiltere'nin diğer Avrupa devletlerinden bağımsız hareket etmesinin ilk örneklerinden biri olarak görülebilir.(3)

Batı Avrupa'nın merkezileşmekte olan devletlerine karşın, Orta

(1) Lee, Stephen, *Aspects of European History, 1494-1789,* (London: Methuen, 1984), s. 48.

(2) Cantor, Norman (ed.), *Perspectives on the European Past: Conversations with Historians,* (New York: Macmillan, 1971), s. 131.

(3) Morris, T.A., *Europe and England in the Sixteenth Century,* (London: Routledge, 1998), s. 5.

Avrupa'nın iki ülkesi Almanya ve İtalya tam bir bölünmüşlük içindeydi. İtalya, altı büyük şehir devleti ve birkaç küçük prenslikten oluşuyordu. Bu devletler, bir ticaret cumhuriyeti olan Venedik, dini bir devlet yapısını sürdüren Papalık, Aragon Krallığı'na tâbi olan Napoli Krallığı, Doria ailesinin yönettiği bir başka ticaret devleti olan Ceneviz, Sforza ailesinin yönettiği küçük bir dukalık olan Milano ve Medici ailesinin yönettiği bir cumhuriyet olan Floransa idi. Bu şehir devletleri arasında, daha sonraki yüzyıllarda "güçler dengesi sistemi" olarak adlandırılacak bir denge kurulmuştu.(4)

Almanya ise İtalya'dan çok daha fazla bir bölünmüşlük içindeydi. 16. yüzyıl ortalarında Almanya'da 300'den fazla siyasi oluşum bulunmaktaydı. Bunlar arasında da belirli bir hiyerarşi kurulmuştu. Bu hiyerarşinin en tepesinde, o yüzyıllarda Habsburg Sülalesi tarafından temsil edilen Kutsal Roma İmparatoru bulunuyordu. Onun altında, Kutsal Roma İmparatorunu seçme yetkisini elinde bulunduran Mainz, Trier, Kolonya, Ren, Saksonya, Brandenburg ve Bohemya'dan oluşan yedi seçici prenslik vardı. Bunların altında da daha küçük prenslikler ve şehir devletleri bulunuyordu.

İşte Almanya ve İtalya'nın bu bölünmüşlükleri, sonraki yüzyıllarda bu iki bölgenin Avrupa'nın savaş alanı haline gelmesine ve Almanya ile İtalya'nın 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar merkezi bir devlet kuramamasına yol açtı.(5)

Protestanlığın gelişmesi, bu sürtüşmelere yeni bir boyut kazandırdı. Katolikler ile Protestanlar arasındaki çatışmalar, yalnız dini değil, siyasi alanda da etkili oldu. Sonunda 25 Eylül 1555 tarihinde imzalanan Augsburg Barışı ile Papalık, Almanya'da Katolikler ile Protestanlar arasındaki mücadeleye son verdi. Bu antlaşma, Almanya'da ilk defa Protestanlara hukuki bir statü kazandırdı. Böylece artık her Alman devletinin kralı, istediği mezhebi seçme hakkına sahip olabilecekti. O kralın topraklarında yaşayanlar da o mezhebi kabul etmek zorunda olacaklardı. Aksi takdirde, topraklarını satıp başka yerlere göç etmeleri gerekiyordu.

---

(4) Rice, Eugene ve Crafton, Anthony, *The Foundations of Early Modern Europe, 1460-1559,* (New York: W.W. Norton & Company, 1994), s. 110.

(5) Morris, s. 156.

O tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu'nda din özgürlüğü çok daha ileri düzeydeydi. Görüldüğü gibi, bugün din özgürlüğü konusunda başka ülkeleri eleştirenlerin geçmişi, bu konuda pek de övünülecek örneklerle dolu değil. Augsburg Antlaşması aslında kimseyi pek tatmin etmemişti ama Almanya'da 50 yıl sürecek bir din barışı böylece sağlanmış oluyordu. Daha sonraki yıllarda din ile devlet yönetimi arasındaki çatışmalar yeniden baş gösterdi.

Ortaçağ'a egemen olan evrensel düzen kavramı, aslında Roma İmparatorluğu'nun ve Hıristiyanlığın geleneklerinin ve kurallarının bir karışımıydı. Vestfalya Barışı'ndan önceki dönemin ana özelliği buydu. Bu düzenin yerini 17. yüzyılın başlarında, özellikle Vestfalya Antlaşması'ndan sonra ulus-devlet ve ulusal çıkarların korunması anlayışı aldı. Bunun için din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerekiyordu. Devlet yönetiminde din kuralları değil ulusal çıkarlar öncelikle dikkate alınmalıydı. İşte bu anlayış Türkçe'ye "devletin çıkarlarının icabı" şeklinde çevrilebilecek *"raison d'état"* kavramının ortaya çıkmasına yol açtı.

Laik Devlet Anlayışının Ortaya Çıkışı

Bu temel dünya görüşü, devletin yüksek çıkarları gerekli kıldığında din kurallarının gereklerinden farklı yaklaşımlar izlenmesinin geçerli ve meşru olabileceği anlayışını yansıtıyor. Bununla birlikte, insanların dinlerinden, inançlarından uzaklaşmaları anlamına gelmiyor, ama din ve devlet işlerinin yetki alanlarının birbirinden ayrılmasını öngörüyor. Avrupa'nın ilk ulus-devletlerinden biri olan Fransa, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması meselesinde öncü rol oynadı. İşin ilginç tarafı, din ve devlet işlerinin ayrılarak "devletin çıkarlarının icabı" kavramının ortaya çıkmasında en önemli rolü oynayanların başında, Fransa'da 1624-1642 yılları arasında başbakanlık yapan ünlü bir din adamı, Kardinal Richelieu'nün gelmesi. Bugün Türkiye'de devlet yönetiminde din kurallarını etkili kılmak isteyenlerin, 360 yıl öncesinin Fransası'ndan ve o Fransa'da yaşamış bir din adamı-başbakandan alacağı çok ders var.

Armand-Jean du Plessis de Richelieu, 1583 yılında Paris'te asil bir ailenin çocuğu olarak doğmuştu. Din eğitimi aldı ve daha 22 ya-

şındayken piskoposluğa yükseldi. Richelieu'nün doğduğu yıllarda, Fransa'da Katolik çoğunluk ile Protestan Hugeonot azınlığı arasında büyük mücadeleler yaşanıyordu. Hugeonotlar başka ülkelerdeki Protestanlardan da yardım alarak Katoliklere baş kaldırmışlardı. Nihayet 1598 yılında Kral IV. Henri, Nantes Fermanı'nı kabul ederek, Hugeonotlara kendi kiliselerini, mahkemelerini ve idari düzenlerini kurma hakkı tanımıştı. Böylece Hugeonotlar, âdeta devlet içinde bir devlet konumuna gelmişlerdi. Bu durum kralın gücünü azaltmış, dış politikada da Fransa'yı zayıf duruma düşürmüştü.

1624 yılında, Kral XIII. Louis zamanında Başbakanlığa getirilen Richelieu, görevi bu koşullarda devraldı. Onun öncelikli hedefi kralın gücünü artırmaktı. Bunun için devletin din üzerinde etkili olmasını sağlamaya öncelik verdi. Laik bir yaklaşım benimseyerek, kilisenin devlet işlerine yön vermesine izin vermedi. Tam tersine, hiçbir Katolik ülkede görülmemiş ölçüde kiliseyi denetim altına aldı ve gelirlerinin büyük kısmına devlet adına el koydu. Aklın egemenliğini ön plana çıkarttı. Hugeonotların Katolikliği benimsemeleri için onlara baskı yapma yoluna gitmedi. Richelieu, devletin, kendi çıkarlarını korumak için Hıristiyanlığın kurallarından bağımsız hareket etmek zorunda olduğuna inanıyordu.

Richelieu güçlü bir bürokrasi oluşturdu ama kayırmacılık yoluna gitmedi. Bürokraside liyakat esasını benimsedi. Kendisi de bir asilzade olmasına rağmen asillerin devlet yönetimindeki etkinliğine son verdi. Özellikle devlet maliyesinde rüşvet ve suistimalleri önledi. Fransız kültürünün gelişmesi amacıyla, Fransız Akademisi'ni kurarak bugün de izleri görülen, büyük bir kültür devrimi başlattı.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Richelieu özgürlüklerden değil, devletin, kralın otoritesinin güçlendirilmesinden yanaydı. Bu yüzden koyu bir sansür rejimi uyguladı ve kral karşıtlarını idama yollamaktan çekinmedi. "*Bana en dürüst insanın yazdığı altı satır verin, onu idama götürecek bir gerekçe bulurum,*" sözleri ona aittir. Unutmamak gerekir ki, Richelieu'nün Başbakanlık yaptığı yıllarda Fransa henüz özgürlükçü düşünceyle tanışmamıştı. Fransız İhtilali'ne daha 150 yıl vardı. O aşamada hedef, güçlü bir devlet kurmak ve kilisenin kralların üzerindeki egemenliğine son ver-

mekti. Kendisi de bir asilzade olmasına rağmen asillerin devletten bağımsız hareket etmelerine izin vermedi. Merkezi yönetimden bağımsız hareket eden yerel yönetimleri denetim altına aldı.(6)

Richelieu'nün Başbakanlığa atandığı 1624 yılında, Kutsal Roma İmparatoru II. Ferdinand'ın en büyük hedefi Protestanlığı ezerek Katoliklerin Avrupa'da mutlak hâkimiyetini sağlamaktı. Kutsal Roma İmparatorluğu, doğrusu, adına pek de uygun olmayan bir yapıya sahipti. Voltaire'in deyişiyle *"Ne kutsal, ne Romalı, ne de İmparatorluktu."* Ama Avrupa'da büyük etkinliği vardı ve diğer devletlerin varlığını tehdit ediyordu.

Richelieu, II. Ferdinand'ın Katolikliği bir vasıta gibi kullanarak Avrupa'da mutlak bir egemenlik kurmak istediğini görmüştü. Aslında, 1618 yılında başlayan 30 Yıl Savaşları'nın temel sebebi de buydu. İşte bu savaşların cereyan ettiği dönemde işbaşına gelen Richelieu, kendisi de üst düzeyde bir Katolik din adamı olmasına rağmen II. Ferdinand'ın politikalarına karşı çıktı. Çünkü Fransa'nın ulusal çıkarları bunu gerektiriyordu. Katolikliği kullanarak Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Avrupa'da en büyük güç haline gelmesi, Fransa'nın stratejik çıkarlarına zarar verecek, ülkeyi ikinci sınıf bir Avrupa ülkesi durumuna düşürecekti. Bir Fransız Başbakanı olarak Richelieu buna izin veremezdi.

O dönemde Fransa, Habsburg Hanedanı'na mensup kralların işbaşında bulunduğu ülkelerle kuşatılmış gibiydi. İspanya'da ve İspanya'nın etki alanındaki İtalyan şehir devletlerinde durum böyleydi. Hollanda, İspanya hâkimiyetindeydi. Bu durumda Fransa, Habsburg Hanedanı Katolikliğin egemenliğini sağlama iddiasında bulunsa bile onunla mücadele etmek durumundaydı. Richelieu'nün yaptığı, Fransa'nın ulusal güvenlik çıkarlarını korumaktan başka bir şey değildi. Bunun gereği de, II. Ferdinand'ın başında bulunduğu Kutsal Roma İmparatorluğu ile mücadele eden Protestan prenslerini desteklemekti. Richelieu de böyle yaptı. İç dengeleri sağlamak için Protestanlara bazı imtiyazlar verdi.

(6) Damyanov, Orlin, *The Political Career and Personal Qualities of Richelieu*, The American University of Paris, http://www.geocities.com/Paris/5972/Richelieu.html

II. Ferdinand'ın Katolik dünyanın dışındaki siyasi güçlerle işbirliğine gitmesi, örneğin Müslüman Türklerle veya Protestan İsveçlilerle antlaşmalar yapması söz konusu bile olamazdı. Daha İmparator olmadan da bu konudaki görüşlerini dile getirmişti. Ferdinand, 1596 yılında, *"Mezhepçilere taviz vermektense ölmeyi tercih ederim"* diyordu. Bu görüşlerini imparator olduktan sonra da sürdürdü. *"Kendiniz için değil, Tanrı için savaşacaksınız"* diyordu. Ona göre, *"devlet dine hizmet için vardı."* Kardinal Richelieu, Ferdinand'ın bu devlet anlayışına karşı çıktı. O, başbakan olarak gerçek anlamda laik düşünceyi benimsemişti. Başka ülkelerin beğenisini kazanmayı hedefleyen bir dış politika yürütmedi. Fransa'nın çıkarlarını gözetip devleti güçlü hale getirdiği takdirde, diğer ülkelerin saygısını ve desteğini kazanabileceğini biliyordu. Richelieu şöyle diyordu: *"Devletler doğru olanı yaptıkları için diğer ülkelerin beğenisini kazanmazlar, yeterli güce sahip oldukları zaman ödüllendirilirler."*(7)

O dönemde, Katolik Kilisesi, Protestanlığı ezmeye ve devlet üzerinde otoritesini sürdürmeye çalışıyordu. 1618 yılında başlayan ve tarihin en yıkıcı ve acımasız savaşlarından biri olan 30 Yıl Savaşları, aslında Hıristiyanlığın bu iki mezhebi arasında bir hesaplaşma niteliği taşısa da, sonuçta ulus-devlet sisteminin ortaya çıkmasına neden olan büyük bir siyasi değişime yol açmıştı.

Bazı tarihçiler, 30 Yıl Savaşları'nı, siyasal birliğini korumak isteyen Kutsal Roma İmparatorluğu ile bu imparatorluğa karşı bağımsızlıklarını sağlamak için çabalayan "tâbi devletler" arasında bir iç savaş olarak tanımlıyorlar. Gerçekte 30 Yıl Savaşları, bu yerel hedefleri çok aşan sonuçlar doğurarak, dünyanın siyasi çehresini değiştirdi.

Bu savaşlar, 1648 yılında Protestanların zaferiyle sonuçlandı ve Vestfalya Barışı yapıldı. O zamana kadar düzenlenen uluslararası toplantılarda din unsuru göze çarpıyor, ağırlığını hissettiriyordu. Vestfalya Barışı ile sonuçlanan Konferans ise laik bir nitelik taşımaktaydı. O kadar ki, Papalık temsilcisine konferansta söz verilmediği gibi, sonuç belgesi de Papa'ya imzalatılmamıştı. Bu antlaşmayla kilisenin gücü sınırlandırılmış, Kutsal Roma İmparatorluğu

(7) Kissinger, Henry, *Diplomacy*, Touchstone, 1994, s. 56-61.

fiilen parçalanmış, 300 kadar Alman devleti neredeyse tamamen egemen ve bağımsız siyasi birimler olmuşlardı. Ayrıca İsviçre de bağımsızlığını kazanmıştı. Böylelikle Avrupa, artık kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarını düşünen, ittifaklar kuran, savaşan ve barış yapan, elçi gönderip kabul eden, dinin etkisinden kurtulmuş devletlerden oluşacaktır.[8]

Kutsal Roma İmparatorluğu parçalanmış ve küçük devletlere bölünmüştü ama hukuken de sona ermesi ancak 1806 yılında oldu. O yıl Napolyon'un verdiği bir ültimatom üzerine, İmparator II. François tacını terk etti ve tarihin en uzun süre yaşamış devletlerinden biri olan Kutsal Roma İmparatorluğu resmen tarih sahnesinden silindi.

Kutsal Roma İmparatorluğu'nun dış politika alanında da tek başlarına karar alabilen çok sayıda küçük devlete bölünmesi, Almanya'nın bir bütün olarak ulusal politika sahibi olmasına uzun yıllar olanak vermedi. Almanya'nın, Fransa'nın Richelieu döneminde, İngiltere'nin de Norman Hanedanı sırasında sahip olduğu ulus-devlet anlayışına ulaşabilmesi için, 19. yüzyılın sonlarında başbakanlığı üstlenip Alman birliğini sağlayacak olan Bismarck dönemini beklemesi gerekecekti.

Ulus-devletin ortaya çıkmasının kısa hikâyesi böyle. 1648 yılındaki Vestfalya Barışı'na gelinceye kadar bugünkü anlamda devlet sınırlarını gösteren haritalar hemen hemen hiç yok. Sadece İspanyollar tarafından 1643 yılında basılan bir harita, çok da net olmayan bir biçimde Fransa ile İspanyol hâkimiyetindeki Hollanda'nın sınırını gösteriyor. Esas devlet sınırlarını gösteren haritalar, Vestfalya Antlaşması'ndan sonra çizilip yayınlanmaya başlıyor.

Ulus-devletler zaman içinde gelişti. Bu süreç İngiltere'de daha yavaş oldu. Fransa, ancak 1700'lerin başlarında bir devlet bürokrasisine, vergi sistemine ve düzenli orduya sahip bir ülke haline geldi.[9] Ama Richelieu'nün kurduğu sistem, yüzyıllarca uluslararası ilişkilere yön verdi.

---

(8) Sander, Oral, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e,* İmge Kitabevi, 1989, s. 59-61.
(9) Kissinger, s. 67.

Vestfalya Barışı ve Avrupa'da Yeni Düzen

Vestfalya Barışı'ndan sonra da din işlerini devlet işlerine karıştırmak isteyenler oldu. "Hıristiyan Avrupası" düşüncesinin izleri bugün de görülüyor. AB'yi bir Hıristiyan kulübü gibi görenler, AB Anayasası'nın girişine Hıristiyanlık temeli fikrini yazdırmak isteyenler, hâlâ Avrupa'nın Hıristiyanlık ülküsü etrafında oluşması özlemini çekenler, halkı farklı din ve kültürden geldiği için Türkiye'nin Avrupa uygarlığı içinde yer alamayacağını ve bu nedenle AB'ye üye olmaması gerektiğini düşünenler var. Papalığın da Avrupa ülkelerinin çeşitli konularda izleyeceği politikaları yönlendirmeye çalıştığı görülüyor. 2005 yılında Papalığa seçilen XIII. Benedikt'in daha Kardinallik döneminde Türkiye'nin AB üyeliğine karşı tavır aldığı biliniyor. Aynı şekilde Türkiye'de din devleti özlemini çekenler, laik devlet yapısını aşındırıp şeriat düzeni kurmak isteyenler, ümmetçiliğin savunuculuğunu yapanlar var. Bunların devlet anlayışı, Kardinal Richelieu'nün 17. yüzyılın ortalarında savunduğu ve o tarihten beri Avrupa'ya egemen olan devlet anlayışının gerisindedir.

Vestfalya Barışı'nın, adının da gösterdiği gibi bir barış döneminin başlangıcı olması bekleniyordu. Ama bu olmadı. Vestfalya Antlaşması'nın imzalandığı 1648 yılı ile Napolyon Savaşları'nın sonu olan 1814 yılı arasındaki dönemde, Avrupa'da 58 savaş meydana geldi. Yani, iki savaş arasındaki süre ortalama olarak üç yıldan azdı. Gene de, bu dönemin en önemli özelliği, egemen devletlerin Papa gibi veya Kutsal Roma İmparatorluğu gibi bir dış gücün yönetimini kabul etmemeleriydi. Her ülkenin yasaları kendi sınırları içinde geçerliydi. Ulus-devletlerin içinde dukalıklar, baronluklar gibi birimler vardı ama bunların yetkileri sınırlıydı. Antlaşmalar, artık bu dukalıklarla değil, devletlerle yapılıyordu. Bu dönemin diğer bir özelliği de, hiçbir devletin bir başkasının içişlerine karışma yetkisine sahip olmamasıydı. Hukuken bütün devletler eşit sayılıyordu. Ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte uluslararası hukuk da gelişmeye başladı ve anlaşmaların bağlayıcı niteliği kabul edildi.[10]

(10) Holsti, K. J., *International Politics*, London, Prentice Hall International, 1974.

Ulus-Devlet ve Milliyetçilik Akımları

Ulus-devletin ortaya çıkması, milliyetçilik akımının da gelişmesine yol açtı. Bu kavram, 1715 yılından itibaren İngiltere'de kullanılmaya başlandı. İngilizler, milliyetçiliği daha çok ulusal bilinç, ulusal karakter anlamında kullandılar. Milliyetçilik düşüncesi daha sonra Fransa'da gelişti. O dönemde Avrupa'da milliyetçilik, *"tarihi özelliğinin bilincine varan bir halkın kendi bağımsız devletini kurmak için ortaya koyduğu ortak irade"* şeklinde tanımlanıyordu. 18. ve 19. yüzyıllara damgasını vuran milliyetçilik akımları, halkın sosyal, ekonomik ve kültürel özlemlerinin gerçekleştirilmesinde ulus-devleti en önemli unsur sayıyordu. Ortak geçmiş, din ve dil, milliyetçilik hareketinin kökenlerini oluşturuyordu. Ulus-devletin ortaya çıkmasından önce Kilise'ye ve Hanedana sadakat en önemli ölçüyken, ulus-devletten sonra devlete ve millete sadakat kavramları ön plana çıktı.

Milliyetçilik fikri, sadece bir düşünce sisteminin ürünü değildir. 18. yüzyıldan itibaren ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmesi, halklara kendi küçük yerleşim bölgesinin dışına çıkarak civar köylerdeki ve kentlerdeki insanlarla temas etme olanağı sağladı. Eğitimin yaygınlaştırılması, ulus ve vatanseverlik düşüncelerinin genç kuşaklar tarafından yaygın biçimde öğrenilmesine olanak verdi. Böylece fakir yörelerin çocukları da ortak kültürel mirası benimseme duygusuyla yetişmeye ve kendilerini o ulusun bir parçası gibi görmeye başladılar. Anayasaların ve temel hakların kabulü için yapılan mücadeleler de, halklara aynı ulusun parçaları olma bilincini kazandırdı. Sanayi Devrimiyle birlikte ortak ekonomik çıkarlar kavramı ön plana çıktı ve bir anlamda ekonomik milliyet-

çilik düşüncesi gelişti. Ulusal devletin bağımsızlığını, egemenliğini koruma iradesi de milliyetçilik kavramının önemli unsurlarından biriydi. Bayrak ve milli marş, ulusal egemenliğin sembolleri olarak ortaya çıktı.

Milliyetçilik akımları, 1789 yılındaki Fransız İhtilali'nden sonra bütün Avrupa'ya yayıldı. Bu nedenle, Fransız İhtilali'nin, milliyetçilik akımlarının gelişmesinde ve dünyaya yayılmasında bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Kilisenin devlet yönetimindeki etkinliğinden kurtulduktan sonra krala sadakat anlayışının bir araya getirdiği Fransızlar, İhtilal'den sonra vatana bağlılık kavramını en yüce değer olarak benimsediler. Daha sonra Fransız milli marşı olarak kabul edilecek olan *Marseillaise*, Fransız İhtilali'nde kitleleri coşturan bir marştı ve "Yürüyelim ey vatan evlatları" sözleriyle başlıyordu.

1789 İhtilali'nin başlangıcını oluşturan Genel Meclis (état-généraux) toplantısı, başlangıçta din adamlarını, aristokrasiyi ve halkı temsil eden ayrı gruplar halinde düzenlenmişken, daha sonra ulusal parlamento haline dönüştü ve Fransa gerçek anlamda halkın tümünü temsil eden bir devlet haline geldi. Yerel yönetimlerin farklı yapılaşmaları bir anda ortadan kalktığında Fransa, aynı yasalarla yönetilen tek ve bütünlük içinde bir ülke oldu. Fransız ordusu çeşitli ülkelere yaptığı seferler sırasında bu yeni oluşumu ve Fransız İhtilali düşüncesini Avrupa'nın başka bölgelerine de taşıdı. Böylece, İhtilal'in eşitlik, özgürlük ve kardeşlik ilkeleri çok sayıda bağımsız ülkenin kurulmasının düşünce temelini oluşturdu. Bazı yazarlar, milliyetçiliğin 19. yüzyılın en güçlü siyasal akımı olduğunu belirtiyorlar. Gerçekten milliyetçilik düşüncesi edebiyat eserlerinde de yer almaya başlamıştı. Milli duygular ve düşünceler, önce Fransa'da, sonra da başka Avrupa ülkelerinde edebiyat ve diğer sanat eserleri yoluyla halklara ulaştı.

Milliyetçilik akımlarının da etkisiyle Avrupa'nın pek çok bölgesinde farklı ulusal kimliğe sahip olanlar kendi bağımsız devletlerini kurmak için imparatorluklara, krallıklara karşı ayaklandılar. Yeni kurulan ulus-devletler arasında da savaşlar yaşandı. Avrupa'nın haritası değişti. Voltaire, *"Bir ülkenin kazanması için başka bir ülkenin kaybetmesi gerekir. Bir ülkenin büyümesini istemek, o ül-*

kenin komşularına zarar vermesini kabul etmek anlamına gelir diyordu.[11]

Fransız İhtilali, çeşitli düşünce akımlarının çarpışmasına da sahne oldu. Bu fikirlerin en etkili olanlarından biri Jean Jacques Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* kitabında dile getirdiği şu sözlerdi: *"Egemenlik ve hükümetin siyasi kararları krala değil, halka aittir."*[12]

1814-1815 yıllarında toplanan Viyana Kongresi, Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilere yeni bir düzen getirdi. Bu kongrede meşruiyet ve kuvvet dengeleri kavramları ön plana çıktı. Kongreye başkanlık eden Avusturya Başbakanı Metternich'in tutucu, katı ve özgürlük karşıtı görüşleri, konferans sonuçlarının oluşmasında etkili oldu. Gene de Vestfalya Antlaşması ile kurulan ulus-devlet düzeni değişmedi.

Viyana Kongresi'nden sonra milliyetçilik akımları hızlanarak devam etti. Belçika, Hollanda'dan ayrılarak bağımsızlığını kazandı. Yunanistan da 1830 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanarak ayrı bir devlet kurdu. Yunanistan, bağımsızlık savaşı sırasında Batı ülkelerinden büyük destek gördü. Lord Byron gibi bazı yazarlar Yunan bağımsızlık mücadelesine bizzat katıldılar. Aslında Lord Byron, çeşitli skandallara karıştığı için İngiltere'de tepki uyandıran ve sonunda ülkesini terk etmek zorunda kalan bir yazardı. 1823 yılının Temmuzu'nda Yunanistan'a gitti, orada ayaklanmacılarla buluştu, onlara maddi yardım yaptı, hatta bir "Byron tugayı" kurdu. Ancak Byron'un daha sonra Yunanlılar arasındaki çekişmelerden rahatsızlık duyduğu biliniyor. Eğer ölümünden sonra anıları yakılmamış olsaydı, Yunan bağımsızlık hareketi hakkındaki gerçek düşüncelerini öğrenmek mümkün olacaktı. Byron'un kişiliği ve gerçek görüşleri ne olursa olsun, Yunan bağımsızlık hareketini desteklemesi, onu Yunanlıların gözünde bir kahraman yaptı.

---

(11) Wolf, H. I. ed., *Voltaire's Philosophical Dictionary*, London, 1923, s. 131-132.

(12) Fransız İhtilali'nin gelişimi, diğer ülkelere, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na etkileri konusunda bkz. Onur Öymen, *Türkiye'nin Gücü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 322.

çilik düşüncesi gelişti. Ulusal devletin bağımsızlığını, egemenliğini koruma iradesi de milliyetçilik kavramının önemli unsurlarından biriydi. Bayrak ve milli marş, ulusal egemenliğin sembolleri olarak ortaya çıktı.

Milliyetçilik akımları, 1789 yılındaki Fransız İhtilali'nden sonra bütün Avrupa'ya yayıldı. Bu nedenle, Fransız İhtilali'nin, milliyetçilik akımlarının gelişmesinde ve dünyaya yayılmasında bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Kilisenin devlet yönetimindeki etkinliğinden kurtulduktan sonra krala sadakat anlayışının bir araya getirdiği Fransızlar, İhtilal'den sonra vatana bağlılık kavramını en yüce değer olarak benimsediler. Daha sonra Fransız milli marşı olarak kabul edilecek olan *Marseillaise,* Fransız İhtilali'nde kitleleri coşturan bir marştı ve "Yürüyelim ey vatan evlatları" sözleriyle başlıyordu.

1789 İhtilali'nin başlangıcını oluşturan Genel Meclis (état-généraux) toplantısı, başlangıçta din adamlarını, aristokrasiyi ve halkı temsil eden ayrı gruplar halinde düzenlenmişken, daha sonra ulusal parlamento haline dönüştü ve Fransa gerçek anlamda halkın tümünü temsil eden bir devlet haline geldi. Yerel yönetimlerin farklı yapılaşmaları bir anda ortadan kalktığında Fransa, aynı yasalarla yönetilen tek ve bütünlük içinde bir ülke oldu. Fransız ordusu çeşitli ülkelere yaptığı seferler sırasında bu yeni oluşumu ve Fransız İhtilali düşüncesini Avrupa'nın başka bölgelerine de taşıdı. Böylece, İhtilal'in eşitlik, özgürlük ve kardeşlik ilkeleri çok sayıda bağımsız ülkenin kurulmasının düşünce temelini oluşturdu. Bazı yazarlar, milliyetçiliğin 19. yüzyılın en güçlü siyasal akımı olduğunu belirtiyorlar. Gerçekten milliyetçilik düşüncesi edebiyat eserlerinde de yer almaya başlamıştı. Milli duygular ve düşünceler, önce Fransa'da, sonra da başka Avrupa ülkelerinde edebiyat ve diğer sanat eserleri yoluyla halklara ulaştı.

Milliyetçilik akımlarının da etkisiyle Avrupa'nın pek çok bölgesinde farklı ulusal kimliğe sahip olanlar kendi bağımsız devletlerini kurmak için imparatorluklara, krallıklara karşı ayaklandılar. Yeni kurulan ulus-devletler arasında da savaşlar yaşandı. Avrupa'nın haritası değişti. Voltaire, "*Bir ülkenin kazanması için başka bir ülkenin kaybetmesi gerekir. Bir ülkenin büyümesini istemek, o ül-*

kenin komşularına zarar vermesini kabul etmek anlamına gelir" diyordu.[11]

Fransız İhtilali, çeşitli düşünce akımlarının çarpışmasına da sahne oldu. Bu fikirlerin en etkili olanlarından biri Jean Jacques Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* kitabında dile getirdiği şu sözlerdi: "*Egemenlik ve hükümetin siyasi kararları krala değil, halka aittir.*"[12]

1814-1815 yıllarında toplanan Viyana Kongresi, Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilere yeni bir düzen getirdi. Bu kongrede meşruiyet ve kuvvet dengeleri kavramları ön plana çıktı. Kongreye başkanlık eden Avusturya Başbakanı Metternich'in tutucu, katı ve özgürlük karşıtı görüşleri, konferans sonuçlarının oluşmasında etkili oldu. Gene de Vestfalya Antlaşması ile kurulan ulus-devlet düzeni değişmedi.

Viyana Kongresi'nden sonra milliyetçilik akımları hızlanarak devam etti. Belçika, Hollanda'dan ayrılarak bağımsızlığını kazandı. Yunanistan da 1830 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanarak ayrı bir devlet kurdu. Yunanistan, bağımsızlık savaşı sırasında Batı ülkelerinden büyük destek gördü. Lord Byron gibi bazı yazarlar Yunan bağımsızlık mücadelesine bizzat katıldılar. Aslında Lord Byron, çeşitli skandallara karıştığı için İngiltere'de tepki uyandıran ve sonunda ülkesini terk etmek zorunda kalan bir yazardı. 1823 yılının Temmuzu'nda Yunanistan'a gitti, orada ayaklanmacılarla buluştu, onlara maddi yardım yaptı, hatta bir "Byron tugayı" kurdu. Ancak Byron'un daha sonra Yunanlılar arasındaki çekişmelerden rahatsızlık duyduğu biliniyor. Eğerölümünden sonra anıları yakılmamış olsaydı, Yunan bağımsızlık hareketi hakkındaki gerçek düşüncelerini öğrenmek mümkün olacaktı. Byron'un kişiliği ve gerçek görüşleri ne olursa olsun, Yunan bağımsızlık hareketini desteklemesi, onu Yunanlıların gözünde bir kahraman yaptı.

---

(11) Wolf, H. I. ed., *Voltaire's Philosophical Dictionary,* London, 1923, s. 131-132.

(12) Fransız İhtilali'nin gelişimi, diğer ülkelere, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na etkileri konusunda bkz. Onur Öymen, *Türkiye'nin Gücü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 322.

Avrupa'da 1848 yılında yaşanan ihtilal girişimi pek başarılı olmadı ama milliyetçilik düşüncesinin büsbütün yayılmasına yol açtı. İtalya Krallığı'nın 1861 yılında kurulması ve Almanya'nın birliğini sağlayan Alman İmparatorluğu'nun 1871 yılında ilanı, bu milliyetçilik akımlarının eseri sayılabilir.

Milliyetçilik akımları, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Avrupa'da ve Balkanlar'da da etkili oldu. Bağımsızlığını kazanmak isteyen ülkeler, o zamana kadar başka devletlere ait olan topraklar üzerinde hak iddia etmeye başladılar. Toprakları Almanya, Rusya ve Avusturya tarafından paylaşılmış olan Polonya'da bağımsızlık mücadelesi güç kazandı. Aynı şekilde Avusturya egemenliğindeki Çekler ve Macarlar da milliyetçilik akımlarından etkilendiler. Balkanlar'da yaşayan halklar da, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını elde etmek için mücadeleye başladılar. Özetle, Avrupa'da 1878 ile 1918 yılları arasındaki dönem, milliyetçilik akımlarının ve buna bağlı olarak ulusal bağımsızlık hareketlerinin güç kazandığı dönemdir.

Milliyetçilik akımlarının etkisiyle 20. yüzyılın sonuna kadar başka devletler de bağımsızlıklarını kazandılar. Zaman içinde Rusya, Avusturya-Macaristan, İsveç, Norveç ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde ulusal devletler kuruldu.[13] Evvelce Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olup da daha sonra bağımsızlığına kavuşan 20'den çok devlet vardır.

Fransız İhtilali'nden sonra demokrasi akımlarının da gelişmesi, vatandaşların merkezi devlete duygusal bağlarla bağlanmasına yol açtı. Milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında büsbütün güçlenmesinde Başkan Wilson'un ulusların kendi kaderlerine sahip olması gerektiği görüşünü ön plana çıkartan beyannamesi etkili oldu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu, Rusya'yı, Avusturya'yı ve Almanya'yı yöneten hanedanlıklar sona erdi. Finlandiya, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Litvanya, Letonya ve Estonya bağımsız devletler olarak ortaya çıktı. Daha sonra Yugoslavya adını alacak olan Sırp, Hırvat, Sloven Krallığı

(13) Gönlübol, Mehmet, *Uluslararası Politika*, Ankara, SBF, 1985, s. 40-42.

dünya sahnesine çıktı. Romanya topraklarını genişletti. Bütün bu oluşumların kökeninde milliyetçi akımların payı büyük oldu. Ama yeni ulus-devletlerin kurulması, milliyetçilik akımlarını sona erdirmedi.

Bazı ülkelerde aşırı ölçülere ulaşan milliyetçilik akımları, komşu ülkelerin topraklarına göz koyan, ulusal sınırlarını genişletmek isteyen radikal eğilimli liderleri ortaya çıkarttı. Onların izlediği saldırgan politikalar, Avrupa'da barış ve istikrarın yok olmasına yol açtı. Almanya ile İtalya'daki milliyetçi akımlar, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında etkili rol oynadı. Gerek savaş sırasında, gerek savaştan sonra güçlenen milliyetçilik hareketleri, ırkçı bir nitelik kazanarak, faşizmin ve nazizmin Avrupa siyaset sahnesinde etkili rol oynamasına sebep oldu.

Milliyetçilik akımları, ulus-devletlerin kurulmasından sonra ortaya çıkan ulusal kimlik anlayışının dışında düşünülemez. Ortak geçmişe, dile, dine, kültürel özelliklere ve ortak bir hedefe sahip toplulukların önce ulusal kimliklerini oluşturması ve sonra da bu kimliğin korunması, güçlendirilmesi, dış dünyaya karşı savunulması gerekiyor. Milliyetçilik anlayışı bu çerçevede kalsa, dünyanın siyasi evriminin doğal sonucu olarak görülebilirdi. Ama ne yazık ki, yukarıda da belirtildiği gibi, bazı ülkelerde milliyetçilik, dış dünyaya karşı saldırgan, yayılmacı, savaşçı ve başka milletleri küçümseyen bir anlayışın ifadesi olarak ortaya çıktı. Kendilerini başkalarından üstün gören bazı milletler, Fransız İhtilali'nin eşitlik, özgürlük ve kardeşlik kavramlarını bir tarafa bırakarak, dünyaya kendi çıkarları doğrultusunda bir düzen vermek için birbirleriyle yarışa giriştiler. Bu üstünlük duygusu, bazı ulusların kimliğinin önemli bir parçasını oluşturuyor. Ulusal kimlik konusunu yakından incelemek, dünyadaki gelişmelerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir.

Ulus-Devlet ve Ulusal Kimlik

Dünyada ulus-devletlerin kurulmasıyla beraber ulusal kimlik kavramı da ortaya çıkıyor. Örneğin, Amerika'nın Doğu Yakası'ndaki İngiliz sömürgelerinde yaşayan halk, 18. yüzyılın sonlarından itibaren kendini Amerikalı saymaya başlıyor. Ondan önce

Amerikalılık kavramı yok. Amerikan milleti kavramı, Amerikan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra yavaş yavaş oluşuyor. İç savaştan sonra bu kavram giderek güçleniyor ve zamanla Amerikan milliyetçiliği anlayışı gelişiyor. Bu anlayış, 20. yüzyılın ortalarına kadar sürüyor. Daha sonra alt kültürler bir süre için ön plana çıkmaya başlıyor ve ulusal kimlikle rekabet eder duruma geliyor. Ancak 21. yüzyılın başlarında milliyetçilik düşüncesi büsbütün güçleniyor ve Amerika'nın dünyaya egemen olma politikasının arkasındaki en önemli itici güç oluyor. Amerikan kimliği zaman içinde nasıl oluşuyor? Ulus bilinci nasıl gelişiyor?

Amerikan ulusal kimliğinin kaynakları, başlangıçta ırk, etnik özellikler, ideoloji ve kültür çerçevesinde değerlendiriliyordu. Saf ve temiz bir ırka sahip olmak Amerika'nın önde gelen devlet adamlarının ve düşünürlerinin bazen açık bazen de üstü kapalı biçimde ifade ettikleri özlemlerden biriydi. Açık fikirli ve hoşgörülü olarak tanınan Benjamin Franklin bile bu konudaki özlemini dile getirenlerdendi. Franklin şöyle diyordu: *"Dünyada saf olarak beyaz ırka mensup olanların sayısı azdır. Avrupa'da bu gruba İspanyollar, İtalyanlar, Fransızlar, Ruslar, İsveçliler ve Almanların bir kısmı girer... Umarım ki, Amerika'da da bu beyaz kökenlilerin sayısı artar."*(14)

Zaman içinde ırk ve etnik özelliklerin önemi bir ölçüde azalır gibi oldu ve Amerika, çeşitli ırklara mensup insanların bir arada yaşadıkları bir vatan haline geldi. Din ve kültür unsuru ön plana çıktı. İngiliz ve Protestan kültürü, başından beri Amerikan ulusuna damgasını vurmuştu. Bunun unsurlarını da, İngiliz dili, Hıristiyanlığın ilkeleri, İngiltere'nin kanun hâkimiyeti anlayışı ve bireylerin hakları oluşturuyordu. Bu çerçevede, bireysellik Amerikalıların İngilizlerden devraldıkları önemli özelliklerden biriydi.

Ancak adalet ve kanun hâkimiyeti anlayışı her zaman korunamadı. Amerika'ya göç edenlerin yeni topraklara ihtiyacı vardı. Beyaz ırktan gelenlerin Amerika'nın her köşesine yerleşmesi için yüzyıllar-

(14) Lieven, Anatol, *America: Right or Wrong?*, HarperCollins, London, 2004, s. 94.

dan beri orada yaşayan yerlilerin bulundukları yerlerden uzaklaştırılmaları gerekiyordu. Onlara göre, bunun için yerli halkla savaşmaktan başka çare yoktu. Bu savaşlarda milyonlarca yerli hayatını kaybetti. Bir bölümü hukuk yoluna başvurarak haklarını aramaya çalıştı ama başarılı olamadı. 1831 yılında Kuzey Georgia, Tennessee ve Alabama eyaletlerinde yaşayan Cherokee yerlileri bunlar arasındaydı. Bu yerliler, beyazlar tarafından topraklarından uzaklaştırılmak istendi. Ama onlar direnerek, tuttukları bir avukat aracılığı ile Yüksek Mahkeme'ye başvurdular. Yüksek Mahkeme, çoğunlukla aldığı kararda Cherokee'lere hak verdi. Ama Başkan Andrew Jackson, buna tepki gösterdi ve Cherokee yerlilerinin bulundukları bölgeleri terk etmelerini istedi. Yüksek Mahkeme'nin kararı önemliydi ama bunu uygulatacak gücü yoktu. Anlaşılan o dönemde hukuk değil, Başkan ne derse o oluyordu. Sonunda Cherokee'ler Oklahoma'ya zorunlu olarak göç ettirildi. Bu göç sırasında binlercesi açlıktan, hastalıktan ve kötü beslenmeden hayatını kaybetti. Ne yazık ki, Amerikan tarihinde böyle üzücü olaylar yaşandı.

1767-1845 yılları arasında yaşayan Amerikan Başkanı Andrew Jackson döneminde, ulusal değerlere sahip çıkma düşüncesi kök salmış ve bir "Jackson milliyetçiliği" kavramı Amerikan siyasi kültürüne yerleşmişti.

Bu siyasi kültürün bugün de Amerika'nın toplum yapısını etkilemeye devam ettiği görülüyor. Ancak Amerikan milliyetçiliğine Amerika'nın çeşitli bölgelerinde verilen destek farklılık gösteriyor. Örneğin güneyde yaşayanlar, özellikle güney eyaletlerindeki beyaz ırktan gelen Amerikalılar, milliyetçilik alanında oldukça katı bir dünya görüşüne sahipler. Onların arasında milliyetçilik duygusu ve din-aile bağları gibi unsurlar, Amerika'nın başka yerlerine kıyasla daha güçlü.

Amerikan kültürü, üç yüzyıl kadar Protestan İngilizlerin etkisi altına kaldı. Daha sonra Almanya'dan ve İrlanda'dan gelen göçmenler, Katolik kültürünün unsurlarını da birlikte getirdiler. Ama şurası unutulmamalı ki, ABD'nin Katolik mezhebine mensup ilk Başkanı John F. Kennedy olmuştu. Yani ABD'nin kurulmasından sonra bir Katolik başkana sahip olmak için 176 yıl geçmesi gerekmişti.

Göçmenler Amerika'ya yalnız farklı mezhepler değil, farklı diller de getirdiler. Başta Meksika olmak üzere, Latin Amerika ülkelerinden gelerek ABD'ye yerleşen göçmenler, İspanyol dilinin İngilizce'den hemen sonra Amerikan kültüründe önemli bir yer almasına yol açtılar. Amerika'nın gelenekselleşen ulusal kültürünün yanı sıra zaman içinde yerel kültürler ön plana çıkıyordu.

Son yıllarda Amerika'da göç hareketlerinin Amerikan toplumuna etkileri, göçmenleri toplumla kaynaştırma zorlukları tartışılıyor, kendi kültürlerini birlikte getiren milyonlarca göçmenin, özellikle Meksika ve Latin Amerika kökenlilerin Amerika'nın ulusal kimliğini nasıl etkileyeceği araştırılıyordu. Yüzyıllardan beri İngiliz ve Kuzey Avrupa kültürünün etkisi altında olan Amerika, göreceli olarak Latin kültürünün etki alanına mı giriyordu?

Bu yalnız Amerika için değil, bütün ülkeler için önem taşıyor. Zira, ulusal çıkarların yönlendirilmesinde ulusal kimlik de önemli bir rol oynuyor. Örneğin, Amerika çok-kültürlü ve çok-etnikli bir kimliği geliştirmeyi kabul ederse, Amerika'nın ulusal çıkarları da çok-kültürlü bir politikanın benimsenmesini gerektirir. Fakat, Amerikan kimliği her şeyden önce Avrupa'nın kültür mirasına dayanıyorsa, o zaman izlenecek politikalarda Batı Avrupa ile ilişkilerin geliştirilmesi öncelikli bir yer alır. Aynı şekilde, İspanyol kökenli göçmenler, toplumun kimliğini etkileyecek bir sayıya ve güce erişirlerse, o zaman Amerikan dış politikasında Latin Amerika unsuru ağır basar.[15]

Bu düşünceler ve arayışlar, 11 Eylül 2001 tarihinde New York'taki İkiz Kulelere ve Vaşington'daki Savunma Bakanlığı'na yönelik terörist saldırılardan sonra bir anda değişti, başka kültürlerin etkileri, alt kültür tartışmaları bir tarafa bırakıldı ve Amerika'nın ortak ulusal kimliği yeniden ön plana çıktı. 11 Eylül saldırılarının olduğu gün, bu kitabın yazarı, Amerika'nın NATO Büyükelçisiyle beraber NATO Daimi Temsilcilerinin çalışma yemeğinde bulunuyordu ve bu saldırıların Amerikalıların dünyaya bakışını bir anda nasıl değiştirdiğini gözleriyle gördü. Daha sonra

(15) Huntington, Samuel, *Who Are We?*, Simon & Schuster, New York, 2004, s. 3-4.

görüştüğü üst düzeydeki Amerikan yetkilileri, Amerikan halkının milli duygularının yarım saat içinde en yüksek düzeye çıktığını söylediler.

Saldırılar her şeyi bir anda değiştirmiş, Amerika'nın ulusal kimliği, geleneksel değerleri bir anda ön plana çıkmıştı. Bir yıl önce 11 Eylül 2000 tarihinde, ABD'nin büyük mağazalar zinciri Wall-Mart'da 6.400 Amerikan bayrağı satılmıştı, bir gün sonraki satışlar da 10.000'i geçmemişti. Fakat 11 Eylül 2001 günü, terörist saldırılardan hemen sonra, bayrak satışları 116.000'e, ertesi gün de 250.000'e yükseldi. Amerikan halkı galeyana gelmişti. Ulusal duygular âdeta coşmuştu. Son 40 yılda görülen milliyetçi duyguların azalarak alt kültürlerin ön plana çıkma olgusu, bir gün içinde yerini yeni bir Amerikan milliyetçiliği cereyanına bırakmıştı.[16]

Milli duyguların, ulusal çıkarları koruma bilincinin gelişen dünya koşulları karşısında artık anlamını yitirdiğini düşünenler, Amerika'da 11 Eylül'den sonra milliyetçiliğin yeniden canlanmasını iyi değerlendirmelidirler.

Son zamanlarda Amerika'da güçlenen bu milliyetçi akımlar, Amerikalıların ulusal kimliklerinin bazı özelliklerini de ön plana çıkarttı. 11 Eylül saldırılarından sonra Amerika'da bu saldırıların sorumlularından öç alma, onları cezalandırma, pişman etme, Amerika'nın gerçek gücünü dünyaya gösterme duyguları ortaya çıkmaya başladı. Görevleri gereği serin kanlı olmaları beklenen bazı Amerikalı diplomatların, "Bu saldırıların intikamını alacağız, unutmayın ki, her Amerikalı biraz da kovboydur" dedikleri diplomatik çevrelerde sık sık duyulmaya başlandı. Amerika'nın saldırıya uğramaya tahammülü yoktu. Saldırganların arkasında oldukları tahmin edilen güçler derhal ağır bir bedel ödemeliydiler. Artık Amerika'nın önceliği bu olmuştu.

Gerçi başka ülkeler de evvelce büyük saldırılara uğramışlar, kayıplar vermişlerdi, oralarda da saldırganlara karşı büyük tepki oluşmuştu. Ama özellikle Avrupa ülkelerinde hiç değilse bir süreden beri teröre karşı hukuk kuralları içinde mücadele etme anlayışı hâkim olmuştu. Özellikle kendi ülkelerine yönelik bir saldırı olma-

(16) Huntington, s. 10.

dıkça, başka ülkelerin terör gerekçesiyle insan haklarına saygının gerektirdiği kurallardan uzaklaşmalarına razı değillerdi. Bu nedenle Batılılar, Türkiye gibi acımasız terörün en büyük ıstırabını çeken ülkeleri haklı, haksız uyarıyor ve terörle mücadelede insan hakları kurallarına saygı gösterilmesi gerektiğini hatırlatıyorlardı. Ama Amerika başkaydı. Amerika'nın başkalarının öğüdüne, uyarısına ihtiyacı yoktu. Amerika, kendi çıkarlarına zarar verenlere nasıl tepki göstereceğini bilirdi, hukuk ve insan hakları kavramları daha sonra düşünülecek şeylerdi...

İşte bu anlayışla, önce Afganistan'daki Taliban rejimine, daha sonra da Irak'taki Saddam Hüseyin yönetimine karşı çok büyük saldırılar yapıldı. Bu saldırılarda askeri hedeflerin yanı sıra sivil yerleşim merkezleri de tahrip edildi. On binlerce masum sivil hayatını kaybetti.

Başka ülkelerde on binlerce insanın ölümüne yol açan yayılmacılık politikalarının ilk örneği Irak değil. Tarih boyunca bazı büyük ve güçlü devletler, daha güçsüz ülkelerin topraklarını etki alanları içine alarak o ülkelere yön verme ve o bölgelerin doğal zenginliklerini istismar etmeyi hak sayınışlardı. Dünya tarihi bunun örnekleriyle doludur.

Ulusal Çıkarlar Uğruna Utanç Verici Bir Uygulama: Sömürgecilik

Sömürgeciliğin geçmişi çok eski tarihlere dayanıyor. Kendilerinden daha aşağı gördüklerini köleleştirme, eski Yunan'dan beri geçerli bir yöntem olarak kabul edilmiş. Siyah derililerin köle olarak kullanılmasının kökeni ise, Roma İmparatorluğu'na kadar gidiyor. Araplar, Ortaçağda Afrika ülkelerinde yaşan zencileri köle olarak kullanma konusunda daha önce Romalıların yaptıklarından aşağı kalmamışlar; onlardan çok daha fazla köleyi Afrika ülkelerinden getirip kendi ülkelerinde kullanmışlardı. 10. yüzyıldan itibaren milyonlarca zenci, Afrika'dan Akdeniz bölgesine, hatta Hint Okyanusu kıyısındaki ülkelere getirilerek köle olarak kullanıldı. Daha 8. ve 9. yüzyıllarda Arap edebiyatında zencilerden aşağı bir ırk olarak söz eden metinlere rastlamak olanaklı. Köleleştirilerek en ağır işlerde ve insanlık dışı koşullarda kullanılan bu zencilerin, zaman zaman kendilerini satın alıp kullananlara karşı ayaklandıkları biliniyor. Örneğin, 869 yılında Güney Mezopotamya'da başlayan bir köle ayaklanması yıllarca sürdü ve ancak 883 yılında bastırılabildi. Bazı tarihçiler, bu ayaklanma sırasında 500.000 kişinin öldürüldüğünü yazıyor. Başka tarihçiler ise, bu sayıyı 2,5 milyona kadar çıkartıyor.

İbni Haldun, Sudan'daki köle ticaretinden söz ederek, Nil Nehri'nin güneyinde yaşayan, alınıp satılan bu insanların uygarlıkla ilişkilerinin bulunmadığını, insan eti yediklerini ve insandan çok hayvana benzediklerini yazıyor.[17]

Başka ulusları kolaylıkla feda etmek yaklaşımının örneklerin-

(17) Ferro, Marc, *Le Livre Noir du Colonialisme*, Robert Shlaffont, Paris 2003, s. 649-650.

den biri de, büyük devletlerin yurtdışı askeri operasyonlarında mümkün olduğu ölçüde kendi anavatan birliklerini değil, başka milletlere mensup askerlerden oluşturdukları kuvvetleri kullanmalarıdır.

Fransa, Birinci Dünya Savaşı'nda sömürgelerinde yaşayan insanlardan da asker gücü olarak yararlanmıştır. Kuzey ve Batı Afrika'daki Fransız sömürgelerinden 600.000 kişi Fransız bayrağı altında savaşa katılmış, ayrıca sivil ihtiyaçlar için gene sömürgelerde yaşayan halktan 200.000 kişi görevlendirilmiştir. Yabancı paralı askerlerin en çok kullanıldığı yerlerden biri, Fransız Yabancı Lejyoner Birlikleri olmuştur. Nitekim 1960 yılında Fransız Lejyonerlerinin toplam sayısı 30.000'e ulaşmıştı. Bunlardan bir bölümü Cezayir'de, bir bölümü Büyük Sahra'da bulunmaktaydı. Daha küçük lejyoner birlikleri de Madagaskar, Cibuti ve Tahiti'de görev yapmaktaydılar.

Savaşta yabancı birliklerden yararlanan tek ülke Fransızlar olmamıştı. Bu birliklerden en çok yararlanan ülkelerin başında İngiltere gelmektedir. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nda kendi dominyonları ve sömürgelerinden önemli askeri birlikler sağlayarak cepheye sürmüştür. Bu çerçevede, 630.000 Kanadalı, 412.000 Avustralyalı, 136.000 Güney Afrikalı ve 130.000 Yeni Zelandalı asker, İngiliz ordusunda görev yapmıştır. İngilizler savaşta tercihen Gurka denilen Hindistan kökenli askerleri kullanıyorlardı. Yalnız Mezopotamya bölgesindeki İngiliz birlikleri komutasında savaşan bu Hintli askerlerin sayısı 800.000'e ulaşmıştır. Aynı bölgede 50.000 Afrikalı asker de görev yapmıştır.

Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Beyannamesi ve Fransız İhtilali sonunda hazırlanan Anayasa, İngiltere'nin Magna Carta'dan sonra geliştirdiği yazılı olmayan temel kurallar, insanlar arasındaki eşitlik duygusuna önemli yer veriyordu. Fakat bu, sadece anavatanda yaşayan ve kendi soyundan gelen insanlar arasında söz konusuydu. Bu ülkelerin denizaşırı topraklarında yaşayanlar ise farklıydı. Büyük devletlerin, o bölgelerde yaşayan insanlara kendi vatandaşlarına tanıdıkları hak ve özgürlükleri tanımaları söz konusu olamazdı; kendilerini sadece sömürgelerinde yaşayan yerli halkı eğitmek ve ıslah etmekle görevli sayıyorlardı. Yüzyıllarca

dünyaya egemen olan sömürgecilik hareketlerinin arkasındaki düşünce buydu. Bu düşüncenin temelinde ırk ayrımcılığı, hatta düpedüz ırkçılık anlayışı yatıyor.

O devirde geçerli düşünce, gücü yeten ülkelerin ulusal çıkarları için sömürgelere sahip olmalarını mubah görüyordu. Sömürgelerin kaynaklarından, olanaklarından, pazarlarından yararlanmak, devrin büyük ve ileri devletleri için bir haktı. Fransa ve İngiltere'ye ek olarak, İspanya, Portekiz, Belçika, Hollanda gibi ülkeler, çoktan beri birer sömürgeci güç olmuşlardı. Almanya da 1871 yılında birliğini sağladıktan sonra bu yola yöneldi.

Aslında sömürgeciliğin tarihi, ulus-devletin tarihinden çok daha eskidir. Sömürgecilik, bir ülkenin evvelce kendine ait olmayan toprakları işgal etmesi ve orada egemenlik kurarak kendi kurallarını geçerli kılması şeklinde tanımlanıyor. Bu işgal edilen topraklara, çoğu zaman işgalci ülkeden nüfus kaydırılıyor. Sömürgeciliğin bir adı da "kolonyalizm"dir, o topraklara yerleştirilenlere de kolon deniliyor.

Sömürgeciliğin tarihi antik çağlara kadar gidiyor. O çağların büyük devletleri olan Mısırlıların, Babillilerin ve Perslerin sömürgeleri olduğu biliniyor. Atina ve Isparta, Milattan önce 6. ve 5. yüzyıllarda Ege ve Karadeniz kıyılarında sömürgeler kurmuşlardı. Denizci devletlerden Fenikeliler de, Milattan önce 110 yılından itibaren Akdeniz boyunca sömürgeler oluşturmuşlardı. Bugünkü Tunus'un yerinde bulunan Kartaca, başlangıçta Fenikeliler tarafından kurulmuş bir sömürge iken, daha sonra kendisi sömürgeci bir devlet olmuş, Akdeniz'deki ticareti denetim altına alarak, İspanya ve Sicilya'da sömürgeler kurmuştu. Kartaca'nın bu durumu, Milattan önce 3. ve 2. yüzyılda Romalılar tarafından tahrip edilinceye kadar sürdü. Onların yerini daha sonra Romalılar aldı.

Kuzey Avrupa'da Milattan sonra 9. ve 10. yüzyıllarda Vikingler güç kazandı ve İngiliz Adaları'nda, İzlanda'da ve Grönland'da sömürgeler kurdular.

Sömürgeciliğin eski tarihi böyle gelişmiş. Yeni çağlardaki sömürgecilik ise 15. yüzyılda başlıyor. Başlangıçta Avrupa'nın sömürgeci devletleri İspanya ve Portekiz'di. Bu devletler, Amerika

kıtasında ve Karayip Adaları'nda sömürgeler oluşturdular. Hemen arkalarından İngilizler geldi. İngilizler, Asya, Afrika ve Pasifik bölgelerinde ilk sömürgeciler oldular. Bu bölgelerde egemenlik kurup, oradaki serveti kendi anavatanlarına aktardılar. Güney Afrika ve Uzak Asya'daki sömürgelerden başlangıçta daha çok baharat ithalatı için yararlanıldı. Tabii bu bugünkü anlamda ithalat değildi. Çünkü satıcı da alıcı da sömürgeci devletlerden oluşuyordu.

Afrika'da zencilerin köle olarak kullanılmasının ilk uygulayıcılarından biri Portekizliler oldu. Gine Körfezi'ndeki Sao Tome adasını keşfedip orayı bir sömürge haline getiren Portekizliler, bu adada Nijer'den ve Kongo'dan getirdikleri zencileri köle olarak kullanmaya başladılar. 1506 yılında Sao Tome'de 2.000 köle vardı. Daha sonra bu sayı 5-6.000'e yükseldi. Zenciler, Amerika kıtasının keşfinden sonra Güney Amerika, Karayipler ve Kuzey Amerika'ya taşınarak oradaki şeker kamışı alanlarında ve diğer tarımsal işlerde köle olarak kullanıldılar.

1530 yılında Şarlken'in, 1537'de Papa'nın ve 1570'te de Portekiz Kralı Sebastian'ın Amerika kıtasındaki yerlilerin köle olarak kullanılmasını yasaklayan fermanlarından sonra, Afrika'dan getirilen zencilerin köle olarak kullanılmasına hız verildi. Nedense o devirde hiç kimse zencilerin de insan olduğunu hatırlamıyordu. Tam tersine, zenci kölelerin kullanılmasını meşru sayan özel yasalar kabul ediliyordu. Fransız Antilleri'ndeki adalarla Reunion Adası için öngörülen Colbert yasaları, kölelerle ilgili düzenlemeler getiriyordu. Fransa Kralı, 1724 tarihinde, Katolik Kilisesi namına köleler açısından daha da sert kurallar içeren yeni bir yasa kabul etti. Buna göre, bütün köleler kilisede vaftiz edilecek ve başka dinleri kabul etmeleri yasaklanacaktı. Zencilerle beyazların evlenmeleri de bu yasayla yasaklanıyordu. Kölelerin çocukları doğuşlarından itibaren köle sayılacaktı. Kölelerin hiçbir malı olamazdı ve herhangi bir eşya satmaları da yasaktı. Sahibine veya onun eşine fiziki saldırıda bulunan köle, derhal idam edilecekti. İşte Fransız İhtilali'ne 65 yıl kala Fransız kralları böyle kurallar koyabiliyordu. Aydınlık çağ olarak adlandırılan dönemde bile zencilerin aşağılanmasına devam ediliyor, beyazlar üstün ırk sayılıyordu.

İşte bu koşullar altında bedava işgücü olarak kullanılan kölele-

rin sayısı hızla arttı. Çünkü sömürgeci ülkeler, ulusal çıkarlarının o devirde bunu gerektirdiğini düşünüyorlardı. Örneğin Saint Dominik adasında 1697 yılında 5.000 olan köle sayısı, 1715'de 15.000'e ve Fransız İhtilali'nin olduğu 1789'da 450.000'e çıkmıştı. Yasaklanmasına rağmen hemen her gün kölelere işkence yapılıyor. Kırbaçlanma pek işkence sayılmıyordu ama bir sınırı vardı. 1784'te XVI. Louis tarafından kabul edilen yasalar 50 kırbaçtan fazlasını yasakladı. İnsani ölçü de buydu! Dahası var. O dönemde çıkartılan yasalar zencilerin aşağı ırk olduğunu resmen kabul ediyor. 1762'de Fransız Amirallik karargâhı tarafından yayınlanan bir belgede, Fransa'nın, özellikle Paris'in, insanların en yüksek değeri veren insanlar tarafından satın alınabildiği bir pazar haline geldiği ifade ediliyor.

Bu kurallar, ihtilal dönemindeki kısa bir aradan sonra, köleliğin yasaklandığı 1848 yılına kadar uygulanıyor. İhtilalden sonra da Fransa'da köleliğin kaldırılıp kaldırılmaması konusunda şiddetli tartışmalar yaşanıyor. Robespierre, köleliğe şiddetle karşı ama herkes onunla aynı fikirde değil. İhtilalden önce de ırk ayırımına karşı cereyanlar var. Örneğin Brissot, Condorcet, La Fayette ve Mirabeau, Paris'te bir Zenci Dostları Derneği kuruyorlar. 1772 yılında İngiltere kendi anavatan topraklarında köleliği yasaklamıştı. Fransız İhtilali de yasaklıyor. Hatta 1791 Anayasası zencilere oy hakkı bile tanıyor. O Anayasa'nın hükmüne göre, Fransız topraklarına ayak basan herkes hürdür. İki yıl sonra kölelik resmen yasaklanıyor. Ama ne yazık ki, bu yasak çok kısa sürüyor. Napolyon, 1802 yılında köleliği tekrar yasallaştırıyor.

16. yüzyılda Hollandalılar da sömürgeciler arasında yer aldı. Onların öncelikli hedeflerinden biri Güney Afrika oldu. 1800'lü yıllarda başta Java olmak üzere, bugünkü Endonezya'yı ve günümüzdeki adı Sri Lanka olan Seylan'ı ele geçirerek, gerçek anlamda bir ticaret imparatorluğu kurdular. İngiltere'nin ve Hollanda'nın bugünkü zenginliklerinin altında büyük ölçüde bu sömürgeci geçmişleri yatıyor. İngilizler ise, daha büyük bir hedefe yöneldi: Hindistan. Kurdukları Doğu Hindistan Şirketi aracılığı ile, 1757 yılından itibaren Hindistan'ı ele geçirdiler. Hindistan, İngilizler için kendi ulusal ekonomik çıkarlarına hizmet edecek zengin doğal

kaynaklara sahip bir ülkeydi. İngilizler'in Hindistan'ı kalkındırmak gibi bir hedefleri yoktu. Sömürge döneminde Hindistan sanayisi tam bir çöküş içine girdi. Sömürgelerin dünya pazarlarında büyük devletlerle rekabet etmelerine izin verilemezdi. Eski sömürgecilik anlayışının sona ermesinden ve sömürgelerin tasfiyesinden yıllarca sonra bu zihniyetin tamamen terk edildiği söylenebilir mi? Amerikan basını, Irak harekâtından sonra bu ülkenin kalkındırılması için açılan ihalelerin dağıtılmasında kayırmacılık yapıldığı, iktidara yakın bazı şirketlerin ihalelerden aslan payını aldığını gösteren yayınlarla dolu. Diğer bazı ülkelerin de, eski sömürgeleri olan fakat şimdi bağımsızlığını kazanmış ülkelerle kendileri açısından çok avantajlı ekonomik ve ticari ilişkiler kurdukları ve imtiyazlar elde ettikleri biliniyor.

Amerika kıtasının sömürgeleştirilmesindeki hedef ise, oradaki maden yatakları ve geniş tarım alanlarıydı. Sömürgecilerin bir hedefi de, orada yaşayan halkı Hıristiyanlaştırmaktı. İspanyollar, Orta ve Güney Amerika'nın büyük bir kısmında egemendi. Portekizliler ise Brezilya'yı sömürgeleştirdiler. Bugün bile Latin Amerika'nın İspanyolca'yı, Brezilya'nın ise Portekizce'yi resmi dil olarak kullanması bu sömürgecilik geçmişinden geliyor.

19. yüzyıl sömürgeciliğin en yoğun yaşandığı yüzyıl olmuştu. 1800 yılında Avrupa ülkeleri tüm dünya yüzölçümünün % 35'ini kontrol ederken, bu oran 1878 yılında % 67'ye, 1914'te % 84'e çıkmıştır. İngiliz İmparatorluğu, 1800 yılında 1,5 milyon mil kare yüzölçümüne ve 20 milyon nüfusa sahipti. Bu üzerinde güneş batmayan imparatorluğun yüzölçümü ise, 1900 yılına gelindiğinde 11 milyon mil kareye, nüfusu da 390 milyona çıkmıştır.[18]

1800 yılından sonra Amerika kıtasındaki sömürgeler birer birer bağımsızlıklarını kazanmaya başladılar. Kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgeleri ise, 1776 tarihindeki Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra varlıklarını kaybettiler. Ama İngiltere, Kanada, Hindistan, Afrika ve Uzakdoğu'da sömürgeci bir ülke olarak etkinliğini daha uzun yıllar sürdürdü.

---

(18) Huntington, Samuel, *The Clash of Civilizations and the Remarks of World Order*, New York: Simon & Schuster, 1996, s. 51.

19. yüzyılda sömürgeci ülkeler arasına Fransa da katıldı. Onların ilk hedefi Cezayir'i ele geçirip orada egemenlik kurmaktı. Ruslar da Orta Asya'ya yöneldi. Afrika'ya yönelik sömürge arayışlarında İtalya da yer aldı. Onların hedefi Etiyopya idi. Ancak Etiyopyalıların direnişini kıramadıkları için başarılı olamadılar. O nedenle bugün bile Etiyopya'nın Afrika ülkeleri arasında özel bir yeri var. Afrika Birliği Örgütü'nün merkezi de Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da bulunuyor.

Fransız Sömürgeciliği ve Cezayir Örneği

Fransa'nın denizaşırı toprakları denilince, akla önce Cezayir geliyor. Fransa, Cezayir'i 1834 yılında işgal etti ve Fransız topraklarına kattı. O tarihten itibaren Cezayir'deki sömürgeci güçlerle bu işgale direnen yerli halk arasında büyük bir mücadele yaşandı. Cezayirliler, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerel liderlere yönetimde hareket serbestisi veren idare yöntemine alışmışlardı. Bu yüzden, Fransa'nın sömürge yönetimi kuvvetli tepkilere yol açtı. İlk yıllarda bu direnişin başı Abdülkadir isimli bir yerel liderdi. Abdülkadir'in direnişi 1847 yılına kadar sürdü. Daha sonra çok sayıda Fransız, Cezayir'e yerleşmek üzere anavatandan gönderildi. Yerel halkın topraklarına el konuldu veya çok ucuza satın alınarak Kolon denilen Fransız yerleşmecilere dağıtıldı. Kolonlar imtiyazlı bir azınlık oluşturdu. Orada kurdukları bağlarda ve tesislerde şarap ürettiler ve bu şarapları Fransa'ya ihraç ederek büyük servet sahibi oldular.

Yerel halk ise, büyük bir baskı altında yaşıyordu. Onların toplantı yapma, hatta izinsiz olarak köylerini terk etme hakkı bile yoktu. Bir yanda zengin bir Fransız azınlığı, diğer yanda fakir ve baskı altında bir Cezayir çoğunluğu vardı. 1930 yılında Cezayir'in nüfusu 5 milyona ulaştı. Bu arada, çok sayıda Cezayirli genç Fransa'da eğitim gördü ve orada özgürlükçü düşüncelerle tanıştı. Cezayir'deki milliyetçilik akımları bu gençlerin öncülüğünde yeşerdi. Başlangıçta onların hedefi, Cezayir'de yerleşmiş olan Fransız Kolonlarla aynı haklara sahip olmaktı. 1920'li ve 1930'lu yıllarda bunun için mücadele verildi. Bu mücadelenin lideri Ferhad Abbas'tı. Fransız hükümeti Cezayirlilere eşit haklar verilmesini

öngören bir girişim başlattı ama Kolonların Paris'teki Fransız Parlamentosu'nda da temsilcileri vardı. Onlar bu eşitliğe karşı güçlü bir direniş başlattılar ve yasanın kabul edilmesini engellediler. Bu engelleme, Cezayir'deki direnişçileri daha da radikal bir tavır sergilemeye yöneltti. Ferhad Abbas, diğer bazı direnişçilerle birleşerek Fransız karşıtı bir parti kurdu. 1947'de Cezayir parlamentosu'na seçim yapıldı ama Fransızlar sayıca azınlık olmalarına rağmen Cezayirlilerle eşit sayıda iskemle elde ettiler. Bu seçimler kimseyi tatmin etmedi. 1954'de Ahmet bin Bella, sürgündeki bazı Cezayirli muhaliflerle birlikte bir devrim komitesi kurdu. Bu komite, daha sonra Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) adını aldı ve şiddet kullanarak Fransızları Cezayir'den uzaklaştırma politikasını benimsedi. 1 Kasım 1954 tarihinde Cezayir'deki kamu binalarına ve Fransız hedeflerine karşı saldırılar başladı.

Fransa, bu ayaklanmayı şiddet kullanarak bastırmaya çalıştı. 400.000 Fransız askeri Cezayir'e gönderildi. Her iki taraf da acımasız yöntemlerle birbirini ezmeye çalıştı. Fransız Kolonları bazı ordu birlikleriyle birlikte Cezayir köylerini basarak sivil halkı öldürmeye başladılar. Gerillalara yardım ettikleri iddiasıyla bazı köylerin halkının tümü en ağır biçimde cezalandırılıyordu. Dünya kamuoyu Cezayir'deki bu uygulamalara sert tepki gösterdi. Fransız halkı da evlatlarını bu kirli savaşa göndermek istemiyordu. Asker taşıyan trenler imdat frenleri çekilerek yollarda durduruluyordu.

Cezayir'deki Kolonlar ve oradaki Fransız ordu komutanları, Paris hükümetini çok zayıf ve etkisiz buluyorlardı. 1958 yılının Mayıs ayında Fransız hükümetini güç kullanarak devirmek için bir girişimde bulundular. Fransız halkı bu zor koşullar altında De Gaulle'ü Cumhurbaşkanlığına getirdi. Ancak onun bu kanlı maceraya son verebileceğine inanıyorlardı. Ama De Gaulle, iktidara geçtikten kısa bir süre sonra, bu meselenin güç kullanılarak çözülemeyeceğini anladı ve 1959 yılında Cezayirlilere iki seçenek sundu: Bağımsızlık veya Fransa'nın bir parçası olarak yola devam etmek. De Gaulle'ün bu tutumu, Kolonları öfke ve isyana sevk etti. 1960 yılının başında ve 1969 yılında De Gaulle'e karşı iki başarısız suikast girişiminde bulundular. Hem Fransız hükümetinin temsilcilerine, hem de Cezayirlilere karşı şiddet kullanarak sindirme yöntemini

seçen Cezayir'deki Fransız birliklerinin bazı komutanları, "Gizli Ordu Örgütü" OAS adlı bir grup kurdular.

1962 yılında Fransız hükümeti ile Cezayir temsilcileri, Fransa'nın Evian şehrinde bir araya gelerek bağımsızlık için referandum yapılmasını kararlaştırdılar. Referandum aynı yılın temmuz ayında yapıldı. Cezayir halkının büyük çoğunluğu bağımsızlık için oy kullandı. Kolonlar için artık Cezayir'i terk etmekten başka çare kalmamıştı. Aynı yılın sonuna kadar bunların büyük bir kısmı Fransa'ya göç etti ve bu kanlı maceranın sonucunda: 100.000 Fransız ile bir milyon Cezayirli öldü. Ayrıca, Fransızlarla işbirliği yapan 150.000 Cezayirli de hayatını kaybetti. 1,8 milyon Cezayirli evsiz kalarak göçmen durumuna düştü.

Bağımsızlıktan sonra Cezayir otoriter bir yönetim biçimi benimsedi. FLN tek siyasi güç olacak, ekonomiyi devlet yönetecek ve sosyalist modeli benimsenecekti. Fakat bu rejim pek uzun ömürlü olmadı. Çeşitli gruplar arasında mücadele başladı. 1962 yılında Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun (ALN) Genelkurmay Başkanı Houari Bumedyen'in desteklediği Ahmed Bin Bella devlet başkanlığına getirildi. Ama bu durum da çok devam etmedi. Üç yıl sonra Albay Bumedyen, Bin Bella'yı devirerek yönetimi ele aldı. Artık FLN değil Ordu yönetime hâkimdi. Bumedyen, 26 kişilik bir Devrim Konseyi kurdu. Kendisi de Devlet Başkanlığına ek olarak, Başbakanlığı ve Savunma Bakanlığını üstlendi. 1976 yılında yapılan seçimlerde Bumedyen tekrar seçildi ve 1978 yılında ölene kadar Devlet Başkanı olarak kaldı. Daha sonra onun yerine bir başka asker, Albay Bencedid Devlet Başkanı oldu. 1984'de yeniden seçilen Bencedid, eski rejimin sıkı yönetimini bir ölçüde hafifleterek, Bin Bella'yı affetti ve 1988'de yeniden Cumhurbaşkanı seçildikten sonra yeni bir anayasa, hazırlattı. Bu anayasa 1989 yılında referanduma sunuldu. Artık çok partili sisteme geçilecekti. Bunun ilk denemesi 1990 yılındaki eyalet ve belediye seçimlerinde yapıldı. Bu seçimlerde köktendinci İslami Selamet Partisi, FLN'i açık farkla geride bıraktı. 1992 yılının Ocak ayında yapılan parlamento seçimlerinin ilk turunda, köktendincilerin aynı başarıyı sağlayacakları anlaşılınca, bazı askeri ve sivil yetkililer Bencedid'i istifaya zorlayarak, seçimleri iptal ettiler. Sıkıyönetim ilan edilerek parlamento feshe-

dildi. Devlet Başkanlığına Budiaf getirildi. İslami köktendinciler, bu gelişmelere şiddete başvurarak tepki gösterdiler ve hükümet yetkilileri ile yabancılara karşı kanlı saldırılar başlattılar.

Budiaf, 1992 Haziran'ında bir saldırı sonucunda hayatını kaybetti. Onun yerine Ali Kafi Cumhurbaşkanlığına getirildi. Daha sonra beş kişilik bir Başkanlık Konseyi oluşturuldu. Kafi bu Konsey'in başkanlığını üstlendi. 1994 yılında Liamine Zerual Cumhurbaşkanlığına getirildi.

1995 yılında ilk defa, birden çok partinin adayının katıldığı bir cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. Köktendinciler bu seçimi boykot ettiler. Zerual, tekrar Cumhurbaşkanı seçildi. Sonunda, 1997 yılının Haziran ayında çok partili parlamento seçimi yapıldı ama karışıklıklar, saldırılar bir türlü sona erdirilemedi.

Cezayir'de yaşanan bu olaylar, aynı zamanda Cezayir milliyetçiğilinin tarihini de anlatıyor. Zor şartlarda sömürgeci devlete karşı savaşan Cezayirliler, kendilerine örnek olarak Atatürk'ü seçmişlerdi ve çoğu göğsünde Atatürk'ün resmini taşıyordu. Ne yazık ki, o dönemde Türk hükümeti ulusal kurtuluş savaşı veren bu milliyetçileri değil de onları silah kullanarak bastırmaya çalışan Fransızları destekledi ve Birleşmiş Milletler'de Fransa'dan yana oy kullandı. Türkiye'nin bu tutumu Cezayir halkının içine derin bir yara gibi işlemiştir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın yıllar sonra Cezayir halkından özür dilemesi, bu yaraya merhem olmuş mudur? Kim bilir?

İşte Fransız sömürgeciliğinin Cezayir'deki sonuçları böyle... Bir milyondan fazla ölü, çok daha fazla göçmen, siyasi kargaşa, kan ve gözyaşı. Fransa, bu politikaları izlerken, kendi ulusunun çıkarlarına hizmet ettiğini düşünüyordu. Belki belirli bir dönemde Fransız ekonomisi Cezayir'den bazı ekonomik çıkarlar sağlamıştı. Ama şimdi herhalde Fransızların çoğu geçmişe baktıklarında, çıkar amacıyla izlenen bu politikaların doğru olmadığını düşünüyordur.

Cezayir, Fransa'nın tarihindeki üzüntü ve ıstırap verici sayfalardan biridir, ama ne yazık ki, aynı derecede üzüntü verici başka sayfalar da var. Bunlardan biri de, Çinhindi'nde 19. yüzyılın ortalarından sonra Fransa'nın sömürgecilik faaliyetleri ve onun acı sonuçlarıdır.

Çinhindi'ndeki Sömürgecilik

Her şey 31 Ağustos 1858 günü Fransızların, İspanyollarla beraber küçük bir filo ile Çinhindi'nin Tourane limanına 2500 asker çıkartmalarıyla başladı. Bu çıkartmanın gerekçesi, oradaki yerel yöneticilerin bazı Hıristiyan misyonerlere kötü muamele yapmaları ve bunlardan birkaçını öldürmeleriydi. 25 yıl içinde biri Fransız, altısı İspanyol olmak üzere, yedi üst düzeyde din adamı ve daha alt düzeyde on beş papaz öldürülmüştü. Bölgenin o zamanki adıyla anılan binlerce Annamlı da Hıristiyanlığı kabul ettikleri için hayatlarını kaybetmişlerdi. Annam Kralı'na bir ders vermek ve bu katliamı durdurmak gerekiyordu. İşte Fransız-İspanyol askeri müdahalesinin gerekçesi buydu.

Önce Tourane işgal edildi, daha sonra bölgenin en önemli kasabası sayılan Saygon Fransızların eline geçti. Başlangıçta bu operasyon Çin'e yapılan bir müdahalenin uzantısı gibi görüldü. Gerçekten, bundan bir yıl önce 1857'de bir Fransız-İngiliz filosu Çin'in Kanton limanına saldırmış ve bu kenti ele geçirmişti. Çinlilerin kendi ülkelerinde, Avrupalıların serbestçe ticaret yapmalarına izin vermemesine tahammül edilemezdi. Kanton'un ele geçirilmesinin sebebi buydu. İşte Çinhindi'nin Tourane ve Saygon limanlarına saldıran Fransız filosu Kanton harekâtına katılan büyük filoya ait bazı gemilerden oluşuyordu. Annamlılar büyük direniş gösterdiler ve Fransızları ülkelerinden atmak için 12.000 asker topladılar. Fransızlar da takviye birlikleri getirterek, ateş gücünün üstünlüğü sayesinde Annamlı direnişçileri etkisiz kıldılar ve sonuçta, Annam Kralı 1862 yılında Mekong Deltası'ndaki birçok yerleşim bölgesini Fransızlara terk etmek zorunda bırakıldı. Fransızlar, zaman içinde bütün Çinhindi topraklarına yerleştiler.

Çinhindi topraklarında pirinç, kauçuk ve kömür önemli zenginlik kaynaklarıydı. Fransızlar, bu kaynaklardan yararlanmak için bazı altyapı yatırımları yaptılar ama halkın bundan yararlanma olanağı pek olmadı. Fransızlarla işbirliği yapan bazı zengin toprak sahipleri de, halkı ekonomik açıdan ezen bir yaklaşım benimsediler. Madenlerde, kauçuk plantasyonlarında ve sanayideki işçiler insanlık dışı koşullarda ve çok düşük ücretlerle çalıştırıldılar.

Sömürgecilik buydu ve halkın er geç buna tepki göstermesi kaçınılmazdı. Sömürge yönetimi, Çinhindi'ndeki doğal kaynaklardan azami ölçüde yararlanmak için gerekli yatırımları yaptı. Pirinç tarlaları 1880 yılında 520.000 hektarken, 1930 yılında 2.400.000 hektara çıktı ve elde edilen pirincin büyük bir bölümü ihraç edildi. Çinhindi, pirinç ihracatında Birmanya ve Siyam'dan sonra üçüncü sırada yer alıyordu.

1900'lü yılların başlangıcından itibaren Çinhindi'nde ortaya çıkan milliyetçi partiler, reform ve bağımsızlık taleplerini dile getirdiler. 1930 yılında Ho Chi Minh'in önderliğinde Çinhindi Komünist Partisi kuruldu.

İkinci Dünya Savaşı başında bölgeyi işgal eden Japonya, Vietnam'ı kendi etki alanına dahil edince, oradaki Fransız sömürge yönetimi sadece göstermelik bir varlık sahibi oldu. O yıllarda Komünist Partisi'nin örgütlemesiyle Vietnam'ın Bağımsızlığı Ligi (Viet Minh) isimli bir teşkilat kuruldu. Viet Minh, başlangıçta komünist ideolojiyi değil, milli söylemleri ve bağımsızlık taleplerini ön plana çıkarttı.

1945 yılında İkinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Japonya bölgeden çekilince, Viet Minh, Vietnam'ın kuzeyindeki Hanoi kentinde bağımsız bir cumhuriyet kurduğunu ilan etti. Ama Fransızların bu bağımsızlığı tanımaya niyetleri yoktu. Bir yıl süren görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı ve yeniden silahlı mücadele başladı.

1946 yılında Fransız savaş gemileri Hayfong limanını bombardıman etti. Vietnam Savaşı'nın en kanlı sahnelerinden biri burada yaşandı. Binlerce sivil hayatını kaybetti. Fransızlarla Viet Minh kuvvetleri arasındaki savaş sekiz yıl sürdü. Kuzeyde Viet Minh'in hâkimiyeti vardı, güneyde ise Fransızlar Bao Dai'nin başkanlığında kukla bir yönetim kurdular. Fransızların en güçlü kalesi Dien Bien Phu'daydı. 1953-54 yıllarında bu üssü güçlendiren Fransızlar, sonunda Viet Minh saldırıları karşısında büyük bir yenilgiye uğradılar. Bu yenilgi üzerine Fransa, Haziran 1954'de savaşı sona erdirmek için Vietnamlılarla müzakere masasına oturmayı kabul etti. Cenevre'de yapılan müzakerelerde bir ara çözüme ulaşıldı. Fransa, 17. paralelin kuzeyinde Viet Minh'in egemenliğini kabul etti. Güneyde ise Fransa'nın desteklediği rejim egemen olacaktı.

Ancak iki yıl sonra Vietnam'ın birleştirilmesi amacıyla seçimlerin yapılması kabul edildi.[19]

Amerika'nın Vietnam'daki Yenilgisi

Fakat Cenevre'de yapılan bu anlaşma da durumu yatıştırmaya yetmedi. Güneyde Bao Dai bir darbeyle devrildi, yerine Ngo Dinh Diem geçti. Amerika'nın desteğinden yararlanan Diem, Cenevre mutabakatını hiçe sayarak seçim yapmayı reddetti ve komünistlerle şiddetli bir mücadele başlattı. Katolikleri desteklediği için Budistlerin tepkisini çekti. Diem rejimi 1963 yılına kadar sürdü. Aynı yıl Diem, kendi ordusunun generalleri tarafından düzenlenen bir darbeyle devrilerek öldürüldü.

ABD Başkanı Lyndon Johnson, Saygon rejiminin tamamen çökmesini önlemek için Kuzey Vietnam'ın bombardıman edilmesi ve güneye Amerikan birlikleri gönderilmesi için yetki verdi. Bu, yıllarca sürecek ve on binlerce Amerikalı ile ondan çok daha fazla Vietnamlının hayatına mal olacak kanlı bir savaşın başlangıcı oldu. O sırada Saygon'daki kukla hükümetin başkanlığını Nguyen Van Thieu üstlenmişti.

Kuzey Vietnam'ın lideri Ho Chi Minh 1969 yılında öldü. Onun yerini devrim liderlerinden Le Duyan aldı. ABD'de işbaşına gelen Nixon da başlangıçta Johnson'ın savaş politikasını sürdürdü. Ancak Amerikalıların verdiği ağır kayıplar ve gerek ülke içindeki gerek dünyadaki kamuoyunun giderek artan tepkisi, ABD'yi bu savaşı sona erdirmeye zorladı. 1973'de savaş sona erdi ve Paris'te bir barış antlaşması imzalandı. ABD, bütün birliklerini geri çekmeyi kabul etti. Buna karşılık, Kuzey Vietnam da bir süre için Thieu rejiminin iktidarını sürdürmesine razı oldu ama sonunda seçim yapılacak ve Vietnam'ın kaderine Vietnam halkı karar verecekti. Ancak bu antlaşma uzun ömürlü olmadı. 1975 yılı başında komünistler yeni bir saldırıya giriştiler ve 30 Nisan'da Saygon'u ele geçirdiler. 1976'da Güney Vietnam Kuzey'le birleşti. Saygon şehri Ho Chi Minh Kenti adını aldı. Ancak ekonomik durum çok kötüydü. 200.000 Vietnamlı küçük teknelerle ülkelerini terk edip

(19) Montagnon, Pierre, *France - Indochine*, Pygmalion, Paris, 2004, s. 11-12.

başka ülkelere sığındılar. Savaşta zaten Vietnam nüfusunun % 15'i ölmüş veya yaralanmıştı.

Daha savaşın yaraları sarılmadan, Vietnam, 1979 yılında Kamboçya'ya saldırdı ve orada kendi yandaşı bir hükümet kurdu. Bundan kısa bir süre sonra Çin Vietnam'a karşı saldırıya geçti. Sular bir türlü durulmuyordu ve Vietnam halkı acı çekmeye devam ediyordu. 1980'li yılların ortalarında Kamboçya'da yaklaşık 140.000 Vietnam askeri bulunuyordu. 50.000 Vietnam askeri de Laos'da işgal gücü konumuna gelmişti. Laos'un işgali 1988, Kamboçya'nın işgali ise 1989 yılına kadar sürdü.

Amerika'nın Vietnam'a karşı uyguladığı ekonomik ambargo kalkınma faaliyetlerini güçleştirdi. Ekonomik sıkıntılar artarak devam etti. 1986 yılında yıllık enflasyon % 700 düzeyine yükseldi. 1992 yılında kabul edilen yeni anayasa bir yandan Komünist Partisi'nin öncü rolünü kabul ederken, bir yandan da yabancı sermaye girişine izin verdi ve bir ekonomik reform hamlesi başlatıldı. 1990'lı yıllarda Avrupa ve Asya ülkeleri Vietnam'la diplomatik ilişkiler kurdular. ABD, IMF ve Dünya Bankası yardımlarına koyduğu ambargoyu kaldırdı. Vietnam ekonomisi kalkınma sürecine geçti, enflasyon düştü ve 1994 yılında ABD Vietnam'a ticaret ambargosunu kaldırdı. 1995 yılında ABD, Vietnam'la diplomatik ilişki kurdu. Böylece, yaklaşık 150 yıl süren ve Vietnam halkına büyük acılar veren bir sömürge savaşı da sona ermiş oldu.

Dikkat çeken bir unsur, daha önce başlamış olan sömürgeciliğin ulus-devletlerin ortaya çıkmasından sonra ortadan kalkmamasıydı. Öyle anlaşılıyor ki, büyük devletler, sömürgeciliği ulusal çıkarlarını güçlendirmenin bir amacı olarak görmüşler. Özellikle sömürgelerdeki ham maddeler çekim kaynağı olmuş ve sanayi devriminden sonra Batı ülkelerinin sanayi üretimi için kaynak oluşturmuş.

Ama sömürgeciliğin tek hedefi ekonomik çıkarlar değildi. Bazı bölgelerin stratejik konumu da sömürgeci devletler için ilgi odağı oluşturdu. Kızıl Deniz'in güneyindeki Yemen, Akdeniz'in doğusundaki Kıbrıs ve batısındaki Cebelitarık, bu çerçevede değerlendirilmeli. Bununla birlikte, Süveyş Kanalı'nın inşasından sonra Mısır

da Doğu'ya açılan deniz yollarının en önemli geçit noktası olarak stratejik önem kazandı. Süveyş Kanalı'nın devletleştirildiği 1956 yılında, İngilizlerin Fransızlar ve İsraillilerle birlikte zor kullanarak Kanal'ı tekrar ele geçirmek için yaptığı başarısız girişimin arkasında bu sömürgeci geçmişin kalıntılarını görmemek olanaksız.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgelerde hız kazanan bağımsızlık akımları, sömürgeciliğin hiç değilse kâğıt üzerinde sonunun geldiğinin işaretini oluşturdu ve sömürgelerin hemen hemen tamamı 30 yıl içinde bağımsız devletlere dönüştüler.

Sömürgeciliğin kısa tarihi böyle gelişti. Tarihin eski çağlarında başlayan sömürgecilik akımları, ne yazık ki ulus-devletlerin oluşumundan sonra büsbütün hızlanmış ve dünya tarihine bir utanç sayfası olarak geçmiştir. Gerçekten sömürgecilik döneminde kendilerine ait olmayan toprakları işgal eden ülkeler, o bölgelerde yaşayan halkları tam anlamıyla boyundurukları altına alabilmek için aklın alamayacağı şiddet ve zulüm yöntemlerine başvurmaktan çekinmemişlerdir.[20]

Doğrusunu söylemek gerekirse, bugün bazı büyük devletlerin diğer ülkelerin geçmişini eleştirme cesaretini nereden buldukları merak konusudur. Bu ülkeler, yakın denilebilecek bir geçmişte kendi denetimleri altındaki ülkelerde yaşayan halka akla gelmeyecek zulüm ve işkence yapmışlardır. Cezayir'deki sömürgeci devletin, tutukluları konuşturmak için, elektrikle işkence dahil, hangi yöntemleri uyguladığını merak edenler, gene aynı ülkede yayınlanan bazı eserlere başvurabilirler.[21]

Kuşkusuz, Hitler döneminde Almanya'da meydana gelen işkenceler, dünyanın başka yerlerinde yapılanlarla kıyaslanmayacak kadar vahim olmuş ve bütün dünyada haklı tepkiler doğurmuştur. Kadın, çocuk, genç, yaşlı milyonlarca masum Yahudi'nin gaz odalarında veya konsantrasyon kamplarında ölüme gönderilmelerini mazur

(20) Sömürgecilik dönemindeki zulmün ve katliamların örnekleri için bkz. Plumelle-Uribe, Roa Amelia, *la Férocité Blanche*, Albin Michel, Paris, 2001 ve Marc Ferro, *le Livre noire du Colonialisme*, Robert Laffont, Paris, 2003.

(21) Ferro, s. 13-14.

görecek aklı başında bir insan çıkmaz. Ama daha az bilinen sömürge zulmü konusunda araştırma yapanların görüşlerine de kulak vermek gerek. Milyonlarca Kızılderili'nin ve Afrika'dan Amerika'ya insanlık dışı koşullarda nakledilen zencilerin, Avustralya'nın yerli halkı Aborijinlerin hazin sonunu inceleyen Aime Césaire, Hitlerle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapıyor: "*20. yüzyılda yaşayan inançlı Hıristiyanların Hitler'in yaptıklarında affetmedikleri husus, işlenen suçun kendisinden, insanın aşağılanmasından çok, sömürgecilerin Araplara, Hintlilere ve Afrika zencilerine uyguladıkları yöntemleri, onun Avrupa'da beyaz adamlara karşı uygulamış olmasıdır.*"

İşte, dünyayı daha önce benzeri görülmemiş bir savaş felaketine sürükleyen de bu aşırı akımlar ve o akımların öncülüğünü yapan Hitler ve Mussolini gibi siyasi liderler oldu. Bu liderler kendi ülkelerinde özgürlükleri tamamen ortan kaldıran, muhalefeti susturan, ülke kaynaklarını genişleme politikaları uğruna seferber eden yaklaşımlar benimsediler. Almanya'daki ırkçı yaklaşımlar bir Yahudi soykırımına yol açarak tarihte benzeri görülmemiş bir felakete yol açtı.

Başlangıçta enternasyonalist fikirlerin savunuculuğunu yapan Sovyetler Birliği'nde de İkinci Dünya Savaşı'nın öncesinde ve savaş yıllarında ülkenin topraklarını genişletmeyi ve başka ülkeleri nüfuz altına almayı amaçlayan yeni bir milliyetçilik anlayışı egemen oldu. Uluslararası komünizmin sembolü olan "enternasyonal" marşının yerini "Sovyet milli marşı" aldı. Sovyet adı kullanılmakla birlikte daha çok Rusya'nın ulusal çıkarları ön plana çıkartıldı. Özetle, o dönemde milliyetçiliğin aşırı ve saldırgan bir anlayışla yorumlanıp uygulanması, çeşitli ülkelerde daha önceki ideolojik yaklaşımlardan uzaklaşılmasına yol açtı. Bu gelişmeler dünyayı felakete sürükledi.

Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, milliyetçilik akımlarının sona erdiğini söylemek mümkün değil.

Sömürgecilik Gerçekten Sona Erdi mi?

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeciliği yasaklayan Birleşmiş Milletler Yasası'nın kabulüyle, sömürgecilik gerçekten sona mı erdi yoksa şekil mi değiştirdi? Görünen o ki, eski

sömürgeler, ekonomik olanaklarının çok sınırlı olması, yetişmiş insan gücünün ve gerekli altyapının bulunmaması nedeniyle, eski sömürgeci ülkelere birçok alanda muhtaç olduklarını hissettiler. Bunun sonucunda İngiltere'nin yönetimindeki Commonwealth, Fransa'nın ağırlıklı rol oynadığı, Fransızca konuşan ülkeler grubu ve Rusya'nın etkinliğinde Bağımsız Devletler Topluluğu gibi oluşumlar ortaya çıktı. Eski sömürgeler, ekonomik varlıklarını sürdürebilmek için olanaklarını aşan ölçüde borç almak zorunda kaldılar. Bu da onları ekonomik ve çoğu zaman da siyasi açıdan bağımlı hale getirdi. Birleşmiş Milletler'de çeşitli konulardaki oylama sonuçlarına bakılırsa, bu ülkelerin, çoğunlukla ekonomik açıdan bağımlı oldukları eski sömürgeci devletlerle aynı yönde oy kullandıkları görülür. İşin ilginç yanı, eski sömürgeci ülkelerin, bu sömürgeler tasfiye edildikten sonra bile kendilerini onlar üzerinde âdeta bir hami ya da yol gösterici gibi hissetmeleri. Bunun kökeninde ekonomik ve stratejik çıkarların yattığı kuşkusuz. Devletler hâlâ eski sömürgelerinin topraklarından ve kaynaklarından nasıl yararlanacaklarını düşünüyorlar. Fakat mesele bundan ibaret değil. Tarih boyunca bazı ülkelerin kendilerini başkalarından daha üstün saydıkları bir gerçek ve bunun birçok kanıtı var.

Büyük Devletlerin Üstünlük İddiası

Avrupalılar arasında Fransızların öteden beri kendilerini başkalarından üstün görmeleri, başkalarına tepeden bakmaları adeta bu halkın ulusal özelliklerinden biri sayılır. "Fransa'nın büyüklüğü" ifadesi, devlet adamlarının nutuklarında sık sık yer alır. Fransızlarda az gelişmiş ülkeleri uygarlaştırmakla görevli oldukları yolunda bir inanç da mevcuttur. Örneğin, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Faslıları "Barbarlıktan kurtarıp, onları modern bir devletin vatandaşları haline getirmenin" bir milli görev olduğu düşüncesi Fransa'da yaygınlaşmıştı.[22]

Fransızlar, üstünlük iddialarında pek çok milletin oldukça ilerisinde sayılırlar. Geçmiş iki yüz yıldan beri aydınlatma düşüncesinin temsilcisi onlardı. Özgürlük, demokrasi ve gelişme düşüncelerini dünyaya yaymak onların hakkıydı. Onlar, Avrupa'yı yönetmekle görevlendirilmiş büyük bir milletti. "Kilisenin en büyük kızı Fransa'ydı." Fransız ulusu, "dünyayı uygarlaştırmakla" görevlendirilmişti. Fransızlar kazandıklarından çok savaşı kaybetseler de, kaybedilen savaşlardan sonra bile milliyetçilik duyguları artmıştı. Özellikle 1870-71 savaşında Prusya karşısında aldıkları yenilgiye tepki olarak, bu ülkede milliyetçi duygular daha da güçlenmişti. Ünlü Fransız şairlerinden Sully Prudhomme, 1872'de yazdığı bir şiirde, "*Evvelce ben de Schiller gibi kendimi bir dünya vatandaşı sayıyordum... Artık benim bütün aşkım yalnızca kendi vatanımadır*" diyordu.

Bu düşüncelerin varislerinden biri olan Charles de Gaulle'ün Champs-Elysée'deki heykelinin altında mermere kazınmış olan

(22) Lieven, s. 27.

şu sözler okunuyor: "*Ezelden beri Fransa'nın büyüklüğü ile dünyanın özgürlüğü arasında güçlü bir bağ vardır*". De Gaulle'e göre Fransa'ya Tanrı tarafından öncü ve olağanüstü bir kader bağışlanmıştı.

Gerçekten Fransa'da Yahudiler özgürce yaşamışlardır ama bir tarihe kadar... İkinci Dünya Savaşı'nda Alman orduları Fransa'yı işgal ettikten sonra Mareşal Petain'in başkanlığında kurulan Vichy hükümeti, Yahudilerin dışlanması, tasfiyesi, daha sonra da kitleler halinde temerküz kamplarına gönderilip katledilmesinde Nazi Almanyası'yla işbirliği yaptı. Bu, Fransız tarihinin en utanç verici sayfalarından birini oluşturuyor. Bu acı olaylardan sonra Fransızlar, "dünyaya uygarlık getirme" görevlerinden daha az bahseder oldular.

19. yüzyılın sonlarında Almanya'da da kendilerini diğer ülkelerden üstün gören düşünceler kuvvet kazanmıştı. Din, ahlak ve vatanseverlik kavramları, ülkenin ulusal karakterinin temeli sayılıyordu. Bu ülkenin liderleri ve yöneticileri diğer ülkeleri nasıl görüyorlardı? O ülkelerle ilişkilerinden ne bekliyorlardı? Bu soruların cevaplarını Osmanlı İmparatorluğu'nu askeri açıdan güçlendirmek, çağdaşlaştırmak amacıyla Almanya'dan davet edilen bazı yüksek rütbeli subayların anılarında veya yazışmalarında bulmak mümkün. 1883 yılında bir askeri heyetle birlikte İstanbul'a gelen ve 1895 yılına kadar Türkiye'de kalan, Osmanlı İmparatorluğu'nun Genelkurmay İkinci Başkanlığı görevine kadar yükselen General Von der Goltz, bir Alman askeri yetkilisine yazdığı mektupta, Almanya'nın Türkiye'ye "askeri yardım" çalışmalarının asıl amacını şöyle açıklıyordu:

"*...300.000 kişilik redif kuvvetleri üzerinde doğrudan nüfuzumuzu kullanarak Osmanlı ordusunun idaresini evvelki durumdan daha fazla ve bir daha elimizden geri alınamayacak şekilde ele geçirebileceğiz*".[23]

Öyle anlaşılıyor ki, o tarihte Almanların hedefi sadece ordu üzerinde etkili olmaktan ibaret de değildi. O tarihlerde Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Wangenheim bu hedefi şöyle açıklıyor:

(23) İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 241.

"Türkiye'de orduyu kontrol eden güç biz oldukça, Almanya'ya muhalif hiçbir hükümet iktidarda kalamaz."[24]

Almanlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda *"dünyadaki bütün yaraları iyileştirme"* ile görevli olduklarına inanmışlardı. Bunun için "gerekli olan hukuk düzenine, teknolojiye, örgütlenme özelliklerine derin bir toplum kültürüne" sahiptiler. Onlara göre, İngiltere, Fransa ve Amerika bile onların gerisindeydi. Bu ülkeler çok sığ kültürleri temsil ediyorlardı, *"Rusya'da ise barbarlık hakimdi"*.

Almanya'da üstünlük duygularının bir uzantısı olan milliyetçilik akımları, daha Alman Devletler Birliği kurulmadan önce başlamıştı. 18. ve 19. yüzyıllarda Fransa'nın Avrupa'ya yayılan kültürel üstünlüğü ve Fransızca'nın egemen dil olarak ortaya çıkması, Almanya'da belirgin bir rahatsızlık yaratmıştı. Bu rahatsızlık, Alman Birliği'nin kurulmasından sonra da bir süre devam etti. Oysa o tarihlerde Almanya, Avrupa'nın ekonomik ve askeri bakımlardan en güçlü ülkesi haline gelmişti. Herder ve Fichte gibi Alman yazarlarının eserlerinde, Fransız kültürünün üstünlük kazanmasına karşı duyulan tepkiler açıkça dile getirilir.[25]

Anlaşılan Almanlar üstünlük iddiasında kimsenin gerisinde değillerdi. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 1914 yılının Ağustos ayında söylediği, *"Dünyada Almanlardan başka millet tanımıyorum"* sözleri, tarihe aşırı milliyetçiliğin bir örneği olarak geçmiştir.

Fransızlar ve Almanlar gibi İngilizler de kendilerini diğer milletlerden üstün görenlerden. 17. yüzyılın ortalarında yaşamış olan İngiliz yazarlarından John Milton, *"İngilizler diğer ülkelere nasıl yaşamaları gerektiğini öğretme konusunda öncü rolüne sahip olduklarını unutmamalıdırlar"* diyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun parlak dönemlerinde de başka ülkelere karşı bir gurur ve üstünlük içinde oldukları anlaşılıyor. Kanuni Sultan Süleyman'ın kendisinden yardım isteyen Fransa Kralı I. François'ya yazdığı mektubun giriş bölümü, böyle bir

(24) *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 6, s. 1821.
(25) Lieven, s. 23, 89.

üstünlük duygusunun örneği olarak kitaplara geçmiştir. Ama imparatorluğun 18. yüzyılda başlayan gerileme döneminde tabiatıyla başkalarına üstünlük taslayacak bir durumu olmamış. Tam tersine, üst üste uğradığı yenilgilerden sonra Avrupa'nın hasta adamı olarak anılmaya başlanmıştır.

Kendini üstün görme anlayışı, Ruslarda da diğer Avrupa ülkelerinin gerisinde değildi. Çarlık döneminde Rusya'nın evrensel bir misyona sahip bulunduğuna, Roma Hıristiyan imparatorluğunun ve Bizans'ın varisi olduğuna inanılıyordu. Ünlü yazar Dostoyevski, "*Rusların dünyayı kurtarmak için Tanrı tarafından yaratılan tek halk*" olduğunu iddia ediyordu.

Ruslar, Soğuk Savaş yılları boyunca dünya liderliği için Amerika'yla yarışmışlar ve gerek kendi halklarına gerek dünya kamuoyuna Amerika'dan her alanda üstün olduklarını iddia etmek için hiçbir fırsatı kaçırmamışlardır. Kruşçev'in Amerika'ya yaptığı resmi ziyaret sırasında, "Siz bizden daha iyi sandviç yapıyorsunuz ama aya önce biz gideceğiz" sözleri ünlüdür. İnsanlığın yaptığı ilk uydu olan Sputnik'i uzaya fırlatmak ve ilk insanlı uzay uçuşunu gerçekleştirmek, Ruslar'a üstünlük iddialarını sürdürmek için yıllarca kullanacakları fırsatlar yarattı. Ancak Soğuk Savaş'ın kendileri açısından pek de övünülmeyecek biçimde sona ermesi, Sovyetler Birliği'nin ve Varşova Paktı'nın dağılması, Rusya'nın üstünlük iddialarını sürdürmesine olanak vermedi.

Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında, Amerikalıların kendilerini diğer uluslardan üstün görme anlayışının çok daha ileri düzeyde olduğu görülüyor. Kamuoyu araştırmaları, Amerikalıların büyük bölümünün kendilerini Tanrı tarafından özel olarak seçilmiş, diğer milletlerden farklı, onlardan üstün bir millet olarak gördüklerini gösteriyor. Bu son zamanlarda ortaya çıkmış bir duygu da değil. Üstünlük duygusu, çok uzun yıllardan beri Amerikan milletinin kimliğinin bir parçası haline gelmiş.

1819-1891 yılları arasında yaşamış olan Amerikan düşünürlerinden Hermann Melville, bu üstün millet düşüncesini şöyle yansıtıyor: "*Biz Amerikalılar çağının İsraillileri gibi özel olarak seçilmiş bir milletiz ve dünyada özgürlük meşalesini biz taşıyoruz. Tanrı bizi özel olarak seçti ve bizim ırkımızdan çok şeyler bekliyor...*

Diğer milletler yakında bizim gerimizde kalacaklardır. Biz dünyanın öncüleriyiz."[26]

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında dünyanın büyük ülkelerinde çok sık görülen üstünlük duygusunun bugün de bazı ülkelerde, özellikle Amerika'da geçerliliğini büyük ölçüde koruduğu anlaşılıyor. Clinton yönetiminin Dışişleri Bakanı Madelaine Albright, Amerikalıları, Tanrı, kader veya tarih tarafından özel olarak seçilmiş vazgeçilmez bir millet olarak nitelendiriyordu. Bu görüşler, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Başkan Woodrow Wilson'un dile getirdiği, Amerika'yı "kaderin dünyayı kurtarmak için seçtiği bir ülke" olarak tanımlamasından pek de farklı değildi.

Yalnız eski kuşak Amerikalılar değil, yeni yetişen gençler de bu üstünlük, ayrıcalık duygusunu taşıyorlar. Yapılan bir kamuoyu yoklaması, Amerikalı gençlerin onda altısının kendi kültürlerini diğer kültürlerden üstün gördüklerini ortaya koydu.[27]

Özetle, uzun yıllar boyunca büyük devletler kendilerini hep üstün saymışlar ve diğer ülkelere hükmetme ve dünya milletlerini eğitme, aydınlatma ile görevli oldukları inancını yaymışlardır. Bugün de Türkiye'ye ve başka bazı ülkelere her konuda akıl verme gayreti içinde görünenler, diğer devletler üzerinde baskı uygulayarak her istediklerini gerçekleştirmeye çalışanlar, belki de geçmişlerinden gelen bu üstünlük duygusunun etkisiyle hareket ediyorlardır. Sebebi ne olursa olsun, bu üstünlük düşünceleri yüzyıllardan beri uluslararası ilişkileri etkilemekte, bugün bile adil ve eşitlikçi bir dünya düzeninin kurulmasının önündeki en büyük engellerden birini oluşturmaktadır.

Amerika'da kendini başkalarından üstün görme duygusunun milliyetçilik ve vatanseverlik duygularının da ileri derecede gelişmesine yol açmış olduğu görünüyor. 1999'da yapılan bir araştırma, Amerikalı gençlerin % 81'inin *"ülkelerine hizmet etmek için bir şeyler yapma arzusu içinde olduğunu"* ortaya koyuyor. Bu oran, Fransa'da % 55, İngiltere'de % 46 olarak saptandı. Görülüyor

(26) Lieven s. 23.

(27) Mickhletwait, John ve Woolridge, Adrian, *The Right Nation,* London: Allen Lane, 2004 , s. 300.

ki, Amerikan halkındaki vatanseverlik duygusu da milliyetçilik duygusu da pek çok Avrupa ülkesinin ilerisindedir. 1999 yılında yapılan bir kamuoyu araştırması, Amerikalıların % 72'sinin ülkeleri ile gurur duyduklarını ortaya koyuyor. Bu oran, İngiltere'de % 53, Fransa'da ise sadece % 35'ten ibaret. 2003 yılında yapılan bir araştırma, Amerika'da Cumhuriyetçi Parti'yi destekleyenlerin % 71'inin, Demokrat Parti'yi destekleyenlerin ise % 48'inin kendilerini "çok vatansever" olarak nitelendirdiklerini ortaya koyuyor. Ancak aynı araştırma, bu konuda beyazlar ve zenciler arasında bir fark olduğunu gösteriyor. Genelde beyazların % 65'i, siyahların ise % 38'i kendilerini "çok vatansever" sayıyorlar.

Kendilerini diğer milletlere mensup insanlarla eşit düzeyde gören Amerikalıların sayısı oldukça azdı. Amerikalılar, kendi anlayışlarına göre, dünyaya nizam vermek, diğer ulusları yönetmek için yaratılmışlardı. Doğrusunu söylemek gerekirse, Amerikan basını da bu duyguları körüklemektedir. Ünlü TIME dergisi 2003 yılında Yılın Adamı olarak Amerikan askerini seçti. Amerika'nın ünlü gazetelerinden Wall Street Journal'de yayınlanan bir başmakalede, Başkan Clinton, savunduğu bazı uygar ve eşitlikçi düşünceler nedeniyle, kültürel yabancılaşma ve tehlikeli ölçüde radikal fikirleri benimsemekle, hatta ulusal davaya ihanetle suçlanmıştı. Aynı gazetenin 1930'lu yıllarda Franklin Delano Roosevelt'i de komünistlikle suçladığını hatırlayanlar için bu pek şaşırtıcı sayılmadı.

Türkiye'de olduğu gibi Amerika'da da vatanseverlik ve milliyetçilik kavramları arasında ne fark olduğu tartışılıyor. Yeni muhafazakâr akımının temsilcilerinden Irving Kristol, vatanseverliğin ülkenin geçmişini sevmek, milliyetçiliğin ise ülkenin geleceğiyle ilgili umutlar beslemek olduğunu ileri sürüyor. Ona göre Amerikan dış politikası, sadece ulusal çıkarları korumakla yetinmemeli, Amerika'nın bir dünya gücü olduğunun bilinci ile hareket etmelidir.

Geçmişte uzun yıllar içine kapanık bir dünya görüşünü benimseyen ve "Amerika Amerikalılarındır" diye özetlenen Monroe Doktrini ile bunu resmi politikası haline getiren Amerika, daha sonra uluslararası ilişkilerde hiçbir koşul altında başka ülkelerin denetimine girmeyi kabul etmeyen, hatta çoğu zaman başkalarının

tavsiyesine bile ihtiyaç duymayan bir yaklaşım benimsemiştir. [28] Bu nedenle, uluslararası barış gücüne katılan Amerikan birliklerinin başka bir ülkenin vatandaşı olan bir komutanın emrine girmeleri daima sorun yaratmıştır. Birleşmiş Milletler, Somali'deki barış gücüne Türk generali Çevik Bir'i tayin ettiğinde, oradaki Amerikan birlikleri bu komutandan talimat almakta zorlanmışlardır. Aynı şekilde 2001 yılındaki Kosova harekâtı sırasında askeri komuta görevini üstlenen NATO Müttefik Kuvvetler Başkomutanı Amerikalı Orgeneral Wesley Clark, üye ülkelerin büyükelçilerinden oluşan NATO Konseyi'nin talimatı ve siyasi denetimi altında görev yapmaktan duyduğu rahatsızlığı sık sık hissettirmiştir. [29] Bu kitabın yazarı, o tarihlerde Türkiye'nin NATO Daimi Temsilcisi olarak görev yaptığı NATO Konseyi'nde, aslında çok değerli bir asker olan General Clark'ın bu sıkıntısına bizzat tanık olmuştur.

Amerika'nın başka ülkelerin denetimi altına girmeme yaklaşımını, Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi Antlaşması'na katılmamasında da görmek olanaklıdır. Çünkü bu antlaşmaya göre, ülkeler, savaş suçu zanlısı olan vatandaşlarını bu mahkemeye göndererek orada yargılanmalarını peşinen kabul etmektedirler. Amerika, bir subayının veya bir vatandaşının uluslararası yargıya hesap vermesini içine sindiremediği için, bu sözleşmeye katılmamıştır. Başka bir örnek de, atmosfere zarar veren gazların sınırlanmasını öngören Kyoto Antlaşması'nı Amerika'nın imzalamamasıdır. Amerika, bu konuda da kendini uluslararası denetime sokmak istememiştir. Aynı şekilde Amerika'nın kendi karar alma mekanizmasını kısıtlayıp denetim altına sokan son derece önemli Balistik Füzelere Karşı Savunma (ABM) Antlaşması'ndan çekilmesini de bu çerçeveye sokmak mümkündür. Birkaç yıl önce UNESCO'nun aldığı bir kararı benimsemeyen Amerika, bu örgüte verdiği desteği çekmiştir. Bundan önceki BM Genel Sekreteri'nin yaklaşımlarını benimsemeyen Amerika'nın BM bütçesine katkısını uzun süre ödemediği de hatırdadır. Buna benzer örnekleri çoğalt-

(28) Lieven, s. 2-3.

(29) Clark, Wesley, Waging Modern War: Bosnia, Kosovo and The Future of Combat, Newyork: Public Affairs, 2001.

mak olanaklıdır. Bütün bunlar, Amerikan ulusunun kimliğinde yatan kendini üstün görme duygusunun işaretleri olabilir.

Amerikan ulusuna yerleşmiş bulunan bu milliyetçilik düşüncesi ve vatanseverlik duygusunun kökü uzun geçmişe dayanıyor. Bu ülkenin ulusal kimliğinin ortaya çıkması aslında oldukça yeni bir gelişme sayılabilir. İngiltere'den gelen göçmenlerin Amerika'nın Atlantik sahillerine yerleşmeye başladıktan sonra, 18. yüzyılın sonlarına doğru kendilerini Amerikalı olarak tanımladıkları görülüyor. Gene de bu tanımlama o tarihte bir Amerikan ulusu kavramının yerleştiği anlamına gelmiyor. Amerika'nın Bağımsızlık Bildirisi'nde Amerikan milletinden değil, "özgür ve bağımsız devletlerden söz edilmesi," dikkat çekici bir noktadır. Amerikan ulusu kavramı, ancak bağımsızlıktan sonra zaman içinde yerleşti. Amerikan İç Savaşı'ndan sonra ulusal kimlik kavramı daha da ön plana çıkarak, 19. ve 20. yüzyıl boyunca Amerikan birliği kavramı güç kazandı. ABD'nin kuruluşunun 100. yıldönümü vesilesiyle 1876'da Filadelfiya'da düzenlenen büyük sergi, milliyetçilik duygularını büsbütün güçlendirdi. 10 milyon Amerikalı bu sergiyi ziyaret etmiş. O tarihte Amerika'nın nüfusunun 46 milyon olduğu düşünülecek olursa, bu sayının büyüklüğü daha iyi anlaşılır. Bu duyguların etkisiyle, 1890'lı yıllarda 500'den fazla milliyetçi dernek kuruldu ve o dönemlerde Amerikan bayrağı kutsal bir değer haline geldi. Pek çok eyalette bayrağa saygısızlığı cezalandıran yasalar kabul edildi. Oysa 1846-1848 yıllarında Meksika'yla yapılan savaşa kadar çoğu Amerikalı hayatlarında hiç Amerikan bayrağı görmemişti. Yüzyılın sonlarında ise büyük bir bayrak tutkusu doğdu. 1907 yılında Nebraska Yüksek Mahkemesi, bayrağın dini semboller gibi kutsal bir varlık olarak korunması gerektiği yolunda bir karar aldı. Aynı yıl Federal Yüksek Mahkeme, bu kararının Amerikan Anayasası'na uygunluğunu onayladı.[30]

Amerika'da Tek Kültürlü Toplum Yaratma Çabaları

Ulusal kimlik oluşturmanın tek yolu, bayrağı kutsallaştırmak değil. O yıllarda Amerika'ya gelmeye başlayan çok sayıda göçmen,

(30) Huntington, S., *Who are We?*, s. 126, 127.

ulusal kimlik tartışmalarına yeni bir boyut kazandırıyor. Farklı kültüre sahip olan bu göçmenleri İngiliz Protestan kültürü ile mi birleştirmeli, yoksa onun yanında farklı bir kültür unsuru olarak korumalı mı? O devirde en çok tartışılan konulardan biri buydu. 1870'li yıllarda Hector St. John de Crevecoeur şu düşünceyi ortaya atıyor: "*Bütün milletlere mensup insanlar yeni bir insan ırkı içinde eritilmelidir.*" Bu anlayışa göre, Amerikalı kimliğine sahip insan İngiliz, İskoç, İrlandalı, Fransız, Hollandalı, Alman ve İsveçli kaynaşmasından oluşmaktadır. Bu milletlere mensup insanlar arasındaki karma evlilikler yoluyla yeni bir millet, Amerikan milleti ortaya çıkmaktadır. "Eriyik potası" denilen ve bugüne kadar süren anlayışın temelinde bu düşünceler yatıyor. Theodore Roosevelt de eriyik potası düşüncesine sahip çıkanlar arasındaydı ve milliyetçi düşünceleriyle tanınıyordu. Roosevelt, Amerikan kültürünün 1776 ile 1789 yılları arasında şekillendiğini ve George Washington döneminde yaşayanların Amerikan milletinin temellerini oluşturduğunu düşünüyordu.

Amerikalılar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş yıllarında ülkelerine gelen göçmenlerin bu eriyik potası içinde Amerikanlaştırılması için büyük çaba harcamışlardır. John Jay, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra, 1797'de, "Halkımızı daha çok Amerikanlaştırmalıyız" diyordu. Thomas Jefferson da aynı görüşteydi. Peki Amerikanlaştırmak ne anlama geliyordu? Yüksek Mahkeme başkanlarından Louis Brandeis, 1919 yılında yaptığı bir konuşmada göçmenlerin Amerikanlaştırılmasını şöyle tanımlıyor: "*Burada kullanılan giysileri giymek, usulleri, adetleri benimsemek. Ana dilini bir tarafa bırakıp İngilizce'yi onun yerine geçirmek...çıkarlarının ve beklentilerinin burada kök salmasını kabul etmek, bizim ideallerimizi ve emellerimizi paylaşmak ve onlara ulaşmak için bizimle birlikte çalışmak.*" Bunları yapanlar, Amerikalı olmanın bilincine kavuşmuş olacaklar; Amerikan vatandaşlığı alacaklar ve geldikleri ülkelerle bağlarını kopartacaklardı. İki ayrı devlete, iki ayrı millete sadakat kabul edilemezdi. Bir tarihçinin deyimiyle, göçmenleri Amerikanlaştırmak, âdeta bir haçlı seferine dönüşmüştü. Bu kampanyada Theodore Roosevelt, Woodrow Wilson gibi başkanlarla

birlikte binlerce öğretmen, eğitimci, siyasetçi ve iş adamı görev aldı. Amerika'ya gelenler Amerikalı olacaktı. Orada farklı bir kimlik sahibi olunmasına izin verilemezdi.[31]

Mültecileri Amerikanlaştırma Politikası ve Milliyetçilik Duygusunun Yeniden Canlanması

Avrupa ülkeleri Türkiye'de yeni azınlıklar yaratmaya çalışırken, Amerika'da farklı ırklardan, dinlerden ve etnik kökenlerden gelenlerin Amerikanlaştırılması politikası yürütülüyordu. Amerika'daki mültecileri Amerikanlaştırma politikasının öncüleri arasında bazı din adamları da vardı. Katolik Kilisesi bu alanda önemli rol oynuyordu. Bu kilisenin liderlerinden John Ireland, göçmenlerin kendi dillerini ve geleneklerini korumalarını savunan çevrelere karşı büyük bir mücadele başlatmıştı. Aynı şekilde Yahudi örgütleri de, çocuklarını Amerikan okullarına göndermeleri için Yahudi göçmenleri teşvik ediyor ve onlara Amerikan yaşama biçimini öğretiyorlardı. Otuz eyalette Amerikanlaştırma politikasını desteklemek için yasa çıkarılmıştı. Connecticut eyaleti özel bir Amerikanlaştırma bürosu kurmuştu. Vaşington'daki Federal hükümetin Çalışma, Eğitim ve İçişleri bakanlıkları, Amerikanlaştırma politikası için kaynak yaratmaya çalışıyorlardı. 1921 yılında 3526 şehir kasaba ve belde, Amerikanlaştırma politikasına aktif olarak katılıyordu. Özellikle Amerikan devlet okulları, bu çalışmalarda öncü rolü oynadılar. Bu tarz çalışmalar, 20. yüzyılın ortalarına kadar sürdü.[32]

Bütün bu çalışmalarda Protestanlık kültürü itici güç rolü oynuyordu. Zaman zaman bazı Katolik okullar Katolik kültürünü yaymaya çalıştılarsa da, sonunda onlar da Amerikan değerlerinin ve milliyetçiliğinin sözcülüğünü yapıyorlardı. 1890-1924 yılları arasında Amerika'ya gelen göçmenler, bu kurumların etkisiyle Amerikanlaştırıldılar ve Amerikan milliyetçiliğini benimsediler.

İkinci Dünya Savaşı, Amerika'da ulusal kimliğin ve millete sadakat düşüncesinin her türlü ırk, etnik köken ve sınıf kimliklerinin üzerine çıkmasına yol açtı. Başlangıçta bazı zenci grupları

(31) Huntington, s. 131, 132.
(32) Huntington, 133,134.

Amerika'nın savaşa girmesine karşı çıktılar, fakat Pearl Harbor baskınından sonra onlar da ulusal değerlere ve milli heyecana ortak oldular. Japonya'ya karşı savaşa gönüllü olarak katılanlar içinde çok sayıda Japon asıllı Amerikalı da vardı. Savaş sırasında 10 milyondan fazla Amerikalı bu milli duygularla görev aldı. Savaş, milli birliği güçlendirmiş ve Amerikan milletine mensubiyet duygusunu en yüksek noktasına çıkartmıştı. İkinci Dünya Savaşı, belki de Amerikan tarihinde Amerikalı olma bilincinin en yüksek noktaya ulaştığı dönemdi.

Savaş, Amerika'nın yanı sıra, Fransa, Almanya ve Rusya'da da ulusal kimliğin güçlenmesinde ve milli birlik duygularının ön plana çıkartılmasında çok etkili olmuştu. Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye'de de ulusal bilincin ülke ve vatan sevgisinin, vatan için fedakârlıkta bulunma duygusunun en üst noktaya ulaştığı bir gerçektir. O tarihe kadar ulus-devlet tecrübesi yaşamamış çok milletli bir imparatorluğun küllerinden doğan Türkler, Kurtuluş Savaşı yıllarında ulus bilincine çok kısa bir sürede varmışlardı. Bu savaş, padişah için değildi, bir din savaşı da değildi. Bu savaş, vatanın kurtarılması için yapılıyordu ve bir milletin uyanışını simgeliyordu.

Amerikan liderleri, tarih boyunca ulus bilincini, milli birlik duygusunu daima yüksek tutmaya çalıştılar. Başkan Kennedy, 1961 yılında yaptığı bir konuşmada, "*Ülkemiz bizim için ne yapabilir sorusunu sormayın. Biz ülkemiz için ne yapabiliriz diye düşünün*" diyordu. Gene de, 1960'lı yıllardan itibaren Amerika'da milliyetçilik duygularında göreceli bir zayıflama ortaya çıktı. 1980'li yılların sonunda Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra artık ortak düşman ortadan kalkmıştı. Yaklaşık 200 yıl İngilizce'nin Amerikan toplumunda tartışılmaz üstünlüğü sürmüşken, az İngilizce bilen bazı göçmen çocuklarının daha iyi eğitim görebilmeleri için iki dille eğitime olanak veren yasalar çıkarıldı. Ancak halkın büyük birçoğunluğu bu yaklaşımı benimsemedi. Yapılan on kadar referandumun dokuzunda İngilizce'nin üstünlüğünü savunanlar çoğunluğu kazandı. 1990 yılında yapılan bir kamuoyu yoklamasında, İngilizce'nin ulusal kimliğin önemli bir unsuru olduğu ortaya çıktı. Daha önce 1986 yılında yapılan başka bir kamuoyu yoklamasında da halkın % 81'inin Amerika'da yaşamak isteyen

herkesin İngilizce öğrenmek zorunda olduğu görüşünü benimsediği anlaşıldı. Ancak aynı dönemde alt kültürlerin yavaş yavaş su yüzüne çıkmaya başladığı görüldü. 1992'de Arthur Schlesinger Jr., bu etnik kimlik arayışlarının İngiliz kökenli kültür baskısına tepki olarak ortaya çıktığını söylüyor ve bunun âdeta bir karşı-devrim boyutu kazandığını belirtiyordu. İşte 11 Eylül saldırıları bu gelişmelerin de sonu oldu ve yeni bir ortak tehditle karşı karşıya kalan Amerikan milleti, yeniden ulusal bilincini ön plana çıkardı; böylelikle milliyetçilik duyguları yeniden güçlendi.

Özetle, Amerika'da dil unsuru, ulusal bilincin oluşmasında etkili rol oynadı. Samuel Huntington, tek bir dilin egemen olduğu Fransa, Almanya ve Japonya gibi ülkelerin, İsviçre, Belçika ve Kanada gibi çok dilli ülkelerden farklı olduğunu savunuyor ve çok dilli ülkelerde insanları bir arada tutan unsurun güçlü komşulara karşı ortak savunma bilinci olduğunu söylüyor.[33]

Bunun yanı sıra, Amerika'nın dil ve kültür üstünlüğü savına karşı çıkanlar da oldu. 1915 yılında Horace Kallen, Amerika'nın aslında birçok kültürün yan yana yaşadığı bir toplum olduğunu söyledi ve kültürel çoğulculuk kavramını ortaya attı. Ama bu görüşler fazla destek bulmadı. Bizzat Kallen'in kendisi birkaç yıl sonra teorisinin başarılı olamadığını, kabul görmediğini itiraf etti ve Amerika'nın farklı etnik kökenden gelenlerin içinde kaynaştığı bir eriyik potası olduğu görüşü ağırlık kazandı. Amerikan milliyetçiği anlayışı da bu kavramı temel alarak gelişti ve güçlendi. Huntington'a göre, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllara kadar Amerikan milliyetçiliği üstün değer olarak önemini korudu. 1915 ile 1930 yılları arasında milliyetçilik duygusunu ön plana çıkartan 400 ders kitabı yayınlandı.[34]

Ancak, 1960'lı yıllardan sonra Amerikan toplumunda alt kimlikler, alt kültürler ön plana çıktı. Amerikalılar kendi kökenlerini araştırmaya başladılar; böylece kimlik arayışına girenlerin sayısı arttı. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu gelişmeler 11 Eylül 2001'deki terörist saldırılardan sonra köklü bir şekilde değişti. Amerikalılar kendi

(33) Huntington, s. 159.
(34) Huntington, s. 121, 129.

uluslarının tehdit altında olduğunu görünce yeniden Amerikan kimliğinin etrafında birleşerek ulusal çıkarlarını koruma konusunda kararlı bir tavır içine girdiler. 11 Eylül saldırılarından hemen sonra, iki gün içinde yapılan bir kamuoyu yoklaması, Amerikalıların % 80'inin Amerikan bayrağını bir şekilde taşıdıklarını gösteriyor. Bunların % 63'ü ellerinde, % 29'u elbiselerinde, % 28'i otomobillerinde ülkenin bayrağını dalgalandırıyorlar. Amerika'da en büyük satış mağazaları zincirlerinden biri olan Wall Mart, 11 Eylül günü 116.000 bayrak satarken, saldırılardan bir gün sonra 250.000 bayrak satıyor. Oysa aynı şirketin bir yıl önce aynı dönemdeki bayrak satışı, sadece 6.400 ile 10.000 arasında değişiyordu. İşte bu bayrak satışlarındaki patlama, 11 Eylül'den sonra Amerikalıların ulusal kimliklerine sahip çıkma kararlılıklarının bir işareti sayılıyor.[35]

Bayrağın bir simge olarak halkın duygu ve düşüncelerini yansıtması, sadece Amerika'da yaşanan bir olay değil. Türkiye'de de 2005 yılının Mart ayında düzenlenen bir gösteride bazı militanların Türk bayrağına saldırıda bulunması bütün yurtta büyük tepkilere yol açtı. Ülkenin çeşitli yerlerinde halk bayrağa bağlılık mitingleri düzenledi; evler bayraklarla donatıldı. Bu gösteriler sadece sözü edilen olaya bir tepki sayılabilir miydi? Kuşkusuz hayır. Öyle anlaşılıyor ki, halkın dile getirdiği duyguların boyutu bu olayı aşıyordu. Halk son zamanlarda Kıbrıs gibi milli davalarda aşırı tavizci bir siyaset izlenmesi, Avrupa Birliği'nin bazı incitici tavırları, Amerikan kamuoyunda Türkiye'ye yönelik aşırı suçlamalar da halkın tepkisini çekiyordu. Bir toplumsal şahlanışa dönüşen bayrak asma hareketi, ulusal çıkarların ve gururun korunması yolunda hükümete yönelik bir uyarı da sayılabilirdi.

Amerika'da 11 Eylül olaylarından sonra görülen bayraklı gösteriler, terörist saldırıyı düzenleyen güçlere karşı bir ulusal bilinçlenmeyi yansıtıyordu. Amerika, terörü defetmek için her şeyi göze almıştı. Bu mücadelenin sınırı yoktu. Terör bütün yollara başvurularak dünyanın her yerinden kazınacaktı. Dikkati çeken bir unsur da, ulusal çıkarlar söz konusu olduğu zaman Amerika halkının önemli bir kısmının insan hakları gibi değerlere birinci

(35) Huntington, s. xv, 3,4.

önceliği vermediğidir. 2004 yılının Mayıs ayında *Washington Post* gazetesi tarafından yapılan bir kamuoyu yoklamasında, katılımcıların % 34'ü Amerika'ya yönelik saldırılarda sorumluluk taşıyan insanlara işkence uygulanmasının kabul edilebilir olduğunu ifade ederken, % 64'ü ise buna karşı çıktı. Ancak işkenceye varmayan fiziki baskı kabul edilebilir mi diye sorulduğunda, katılanların % 45'i buna olumlu cevap verdi.

Daha da önemlisi, Amerikan Adalet Bakanlığı'nda çalışan avukatlar, 2002 yılının Ağustos ayında; Savunma Bakanlığı'nda çalışan avukatlar ise, 2003 yılının Mart ayında hükümete sundukları önerilerde, Amerikan Başkanı'nın Başkomutan sıfatıyla ulusal ve uluslararası hukukun savaş esirlerine fiziki şiddet ve zorlama yöntemlerinin uygulanmasını yasaklayan hükümlerine uymak zorunda olmadığını bildirdiler.

Abu Garib hapishanesinde bulunan mahkûmlara kötü muamele yapılması, Amerika'da ve başka ülkelerde tepki çekince, Oklahoma Cumhuriyetçi Senatörü James Inhofe, kendisinin bu uygulamalara karşı tepki gösterenlere tepki gösterdiğini, sanıklara kötü muamele yapan görevlilerin suçlu sayılamayacağını, mahkûmların katillerden, ayaklanmacılardan, teröristlerden ibaret bulunduğunun unutulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Yani Senatör Inhofe'ye göre, bu suçları işleyenlere fiziki işkence uygulanmasında yadırganacak bir şey yoktur. Kendisi bu uygulamaları yadırgayanları yadırgamaktadır. Aynı şekilde Mississippi Cumhuriyetçi Senatörü Trent Lott, Abu Garib hapishanesinde mahkûmlara uygulanan kötü muameleye ilişkin sorulan bir soruya, *"Orası bir Pazar okulu değildir. Bu bir soruşturmadır ve burada kuvvet kullanılabilir"* yolunda bir açıklama yapmıştır.

Öyle anlaşılıyor ki, Amerikan Kongre üyeleri arasında da Amerikan çıkarları söz konusu olduğu zaman hukuku ve insan haklarını bir tarafa bırakma eğiliminde olanlar bulunmaktadır. Aynı eğilimi, bazı radyo ve televizyon yorumcuları arasında da görmek olanaklıdır. Amerika'nın sağ eğilimli radyo yorumcularından Michael Savage, Arapları *"insanlık dışı mahluklar" olarak nitelendirmekte ve onları "insan haline getirmenin tek yolunun Hıristiyanlaştırmak"* olduğunu söylemektedir. Savage'ın bu görüşleri 350 radyo istas-

yonunda eş zamanlı olarak yayınlanmış ve 7,5 milyon kişi tarafından dinlenmiştir. Buna benzer görüşleri savunan başka radyo yorumcuları da vardır. Ayrıca yazılı basında da benzeri görüşlere rastlanmaktadır. Örneğin Wall Street Journal'da yayınlanan bir başyazıda, Uluslararası Kızılhaç Örgütü'nün Irak'taki bazı hapishanelerde yaptığı incelemeler ağır bir dille eleştirilmiş ve bu örgütün giderek Avrupa ölçülerinde siyasileştiği ve Human Rights Watch gibi "sol eğilimli" bir örgüt haline geldiği ifade edilmiştir.

Aksi görüşü savunan Amerikan siyaset adamları da vardır. Bunlardan biri olan Senatör John McCaine, Uluslararası Kızılhaç Örgütü'nü kuvvetle desteklemekte ve işkenceye engel olmanın ve uluslararası sözleşmelerin gereğine uymanın Amerika'nın ödevi olduğunu söylemektedir.[36]

Amerika'da Tek Toplum Yaratma Sürecinde Din Faktörü

Yukarıdaki örneklerin gösterdiği gibi, Amerika'da belirli bir kesimin çağdaş ve demokratik normlarla bağdaşmayan düşünceleri savunmaları dikkat çekicidir. Başka ülkelerin demokrasi ve insan haklarına uygun olmayan davranışlarını her yıl yayınladığı raporlarla eleştiren Amerika'da bu gibi düşüncelerin çoktan geride kalmış olması beklenirdi. Ne yazık ki, bazı Amerikalı din adamlarının da uluslararası toplumum yadırgadığı bu düşünceleri desteklediği biliniyor. Örneğin Pentakostalist Kilisesi'ne mensup din adamlarından biri olan A. A. Allen, 1960 yılında yaptığı bir konuşmada, "*Amerika için en büyük düşman komünizm değildir. Hatta nazizm ve faşizm bile değildir. Bunlardan daha büyük düşman modernleşmedir*" demişti. Samuel Huntington, Amerika'da aşırı dincilerin aynı zamanda aşırı milliyetçi oldukları gözleminde bulunmuş ve 21. yüzyılın başlarında Amerika'da milliyetçiliğin artışının dindarlık düzenindeki artışla bağlantılı olduğu görüşünü savunmuştur.[37]

(36) Lieven, s. 121-122.
(37) Lieven, s. 124.

Bir başka dikkat çekici nokta da, Amerika'daki aşırı eğilimli bazı Protestanların 1920'li yıllarda kendilerini köktendinci bir Hıristiyan toplumu olarak tanıtmalarıdır. Onlara göre İncil'in her kelimesi eksiksiz hayata geçirilmelidir. Bu topluluk da 20. yüzyılın modernleşme eğilimlerine karşı açıkça cephe almaktaydı. O yıllardan beri Amerika'da Evanjelik ve köktendinci kiliselerin giderek güçlendiği, ılımlı Protestan kiliselerinin ise bir iniş sürecine girdikleri görülmektedir. Amerika'nın bazı bölgelerinde köktendinci kiliselere devam edenlerin sayısının diğer kiliselere devam edenleri aştığı görülmektedir. Özellikle güney eyaletlerinde bunun örneklerine rastlanmaktadır.

Aşırı sağcı Hıristiyan Koalisyonu Grubu'nun da siyaset adamları üzerinde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Örneğin 2001 yılında yapılan bir araştırma, 100 senatörden 29'unun ve 435 üyeli Temsilciler Meclisi'nin 100 üyesinin, çoğu zaman Hıristiyan Koalisyon Grubu'nun görüşleri doğrultusunda oy kullandığını ortaya koymuştur. Öyle anlaşılıyor ki, Amerikan Kongre üyelerinin yaklaşık dörtte biri, bu aşırı sağcı koalisyonun görüşlerine yakın eğilimleri benimsemektedir.

Dikkati çeken bir başka unsur da, Amerikan Başkanı Bush'un daha önceki başkanlarla karşılaştırıldığında din unsurunu daha fazla ön plana çıkartmasıdır. Başkan Bush, özellikle Amerika'nın dünyadaki yerini ve terörizmle mücadeledeki çabalarını anlatırken, sık sık dini terimlere yer vermekte ve terörizmi destekleyen ülkeleri şeytan olarak vasıflandırmaktadır. Başkan Bush'un, "Eğer bizimle beraber değilseniz bize karşısınız" yolundaki sözleri, aslında Hz. İsa tarafından söylenmiştir ve yüzyıllardan beri Amerikan din adamları bunu sık sık dile getirmişlerdir. George W. Bush, Kongre'de yaptığı bir konuşmada da, Tanrı'nın özgürlükle korku, adaletle vahşet arasında tarafsız olmadığını, özgürlük ve adaletten yana olduğunu belirtmiştir. Daha önceki başkanlardan Ronald Reagan'ın da zaman zaman dini kavramlara yer verdiği hatırlanıyor. Örneğin Reagan, Rusya'nın bir "Şeytan İmparatorluğu" olduğunu söylemişti. Amerikalı ünlü yazarlardan Bob Woodward, Başkan Bush'un ülkesinin Irak politikasını oluştururken, Tanrı'nın planı çerçevesinde hareket ettiği inancını taşıdığını söylüyor.

Amerikan Başkanı'nın bu düşüncelerini, yukarıda özetlenen Amerikan toplumuna hâkim olan bazı düşünce duygu ve inançlardan soyutlamak zor. Amerika'nın zencilere şiddet uygulamakla ünlü örgütü Ku Klux Klan, 1920'lerde yeniden ortaya çıktığında göçmenlere, Yahudilere ve Katoliklere karşı tavır alırken, aynı zamanda modernleşmeye karşı bir tutum izlemişti. Bunun dışında Amerika'da özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda Alman düşmanlığı ön plana çıkmıştı. Bu duyguların yayılmasında İngiliz Propaganda Bürosu Wellington House'un Alman karşıtı yayınlarının da etkili olduğu bilinmektedir. O dönemde bu yayınların da etkisiyle, Amerikalı din adamları, Almanları Amerikan halkına bir düşman ve din dışı varlıklar gibi takdim etmeye çalışmışlardır. 1919-20 yıllarında bir din adamının şu sözleri söylediği hatırlanmaktadır: *"Cehennemi tepe üstü getirseniz, altında 'Made in Germany' yazısını okursunuz!"*

Çağdaş ve özellikle sol eğilimli düşünce gruplarını dışlama alanında McCarthizm cereyanlarının Amerika'da ne kadar etkin olduğu ve ne ölçüde akıldışı boyutlara ulaştığı bilinmektedir. (38)

Aşırı dincilikle aşırı milliyetçiliği bir arada yürütmeye çalışmak her zaman kolay olmamaktadır. Örneğin Amerikan dini çevreleri, milliyetçi düşüncelerin savunuculuğunu yaparken, Irak Savaşı sırasında Papa II. Jean Paul'ün bu savaşa karşı çıkan sözleri karşısında zor durumda kalmıştır.

Aşırı dini görüşleri savunanların Amerikan toplumundaki oranı nedir? Bu konuda Michigan Üniversitesi 2000 yılında bir araştırma yaptı. Bu araştırma, bir bölümü kendilerini köktendinci ilan eden Evanjelik Protestan Kilisesi mensuplarının, Amerikan nüfusunun % 23,20'sini oluşturduğunu ortaya çıkardı. Aynı araştırmaya göre birinci sırada % 27,3 ile Katolikler, ikinci sırada aşırı eğilimli Evanjelik Protestan Kilisesi mensupları yer alıyor. Ilımlı Protestanların oluşturduğu Episkopallar, Presbiteryenler ve Lutheryenler gibi gruplar % 21,2 oranıyla üçüncü sırada yer almaktadırlar. Bunun altında toplumun % 7,6'sını temsil eden zenci Protestanlar gelmektedir. Bu kamuoyu yoklama-

(38) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Öymen, *Silahsız Savaş*, s. 306.

sında kendilerini laik olarak tanımlayanların oranı ise sadece % 14,4'tür.[39]

Bu sağcı dini gruplar, diğer dinleri, özellikle İslam dinini nasıl görüyorlar? Başkan Bush, Vaşington'daki İslam Merkezi'ni ziyaret etmiş ve orada yaptığı konuşmada İslam'ı bir barış dini olarak vasıflandırmıştı. Fakat Amerika'daki aşırı sağcı Hıristiyan kurumlar bu açıklamaya şiddetli tepki gösterdiler. Bu grubun temsilcilerinden biri İslamiyet'i "şeytanın ta kendisi" olarak vasıflandırmış ve Müslümanların Hıristiyanlarla aynı Tanrı'ya sahip olmadığını iddia edebilmiştir. Uygarlıkların çatışması kavramını ortaya atıp daha çok Müslümanları bu çatışmanın sorumlusu gibi gösterenlerin, dinler arasında uygarca ilişkiler sürdürülmesini zorlaştıran bu gibi Amerikalı aşırı dinci grupların temsilcilerinin sözlerini dikkatle değerlendirmelerinde yarar var.

Samuel Huntington'a göre din, Amerikan toplumunda tayin edici bir rol oynuyor. Yapılan bir araştırma, din ve inancına bağlılık açısından Amerikalıların dünya devletleri arasında 5. sırada yer aldıklarını gösteriyor. 2002 yılında Amerika'da yapılan bir araştırmada halkın % 59'u, hayatlarında dinin çok önemli rol oynadığını ifade etti. Bu oran, Türkiye'de % 65 ile daha da yüksek bir seviyeye ulaşırken, Pakistan'da % 91'lere kadar çıkıyor. Ancak başka ülkelerde bu oranın çok düşük olduğu görünüyor: Örneğin, Kanada'da % 30, İtalya'da % 27, Japonya ve Fransa'da % 12.

1999 yılında yapılan başka bir araştırma, Amerika'nın % 69'unun şeytanın bir fiziki unsur olarak varlığına inandıklarını gösteriyor. Oysa İngiltere'de bu oran, bunun yarısı kadar.[40] İngiltere'de siyasi liderlerin din konusunu politikaya karıştırmamak için özel bir gayret gösterdikleri biliniyor. Örneğin İngiltere Başbakanı Tony Blair, 23 Mart tarihli basın haberlerinde bildirildiğine göre, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasının kendisi açısından önemli bir siyasi ilke olduğunu ifade etmiştir.

Başlangıçta Avrupa'da da milliyetçilik cereyanları gelişirken ulusal kimliğin tanımında din önemli bir yer tutuyordu. Ancak 19.

(39) Lieven, s. 140.

(40) Lieven, s. 8.

ve 20. yüzyıllarda laiklik ilkesi ağırlık kazandı. Almanlar, İngilizler, Fransızlar ve diğer Avrupa milletlerinin çoğu, kendilerini tanımlarken dinden çok ortak geçmişlerinden, dillerinden ve kültürlerinden söz ediyorlar. Bu ülkelerde, kiliselerin ve din kurumlarını kamu yaşamında sosyal, hatta bireysel yaşamda giderek daha az rol oynadığına tanık olunuyor. Ancak Amerika, bu genel eğilime zıt bir görünüm sergiliyor. 20. yüzyılın sonlarında, özellikle 21. yüzyılın başlarında Amerika'da din faktörü büsbütün ön plana çıkıyor.

Tarihsel açıdan bakıldığında Avrupa'da ulus-devletlerin oluşumunda çatışmaların ve savaşların önemli bir rol oynadığı görülüyor. Bir düşünürün belirttiği gibi, savaşlar devletleri yaratıyor ve devletler de savaş çıkarıyor. O dönemde devletin başlıca görevlerinden biri milleti korumak. Bunun için de etkili bir askeri güç oluşturmak, gerekli bürokratik yapıyı kurmak ve vergi sistemini yerleştirmek gerekiyor. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra özellikle Batı Avrupa ülkelerinde dış tehdit unsurunun fiilen ortadan kalktığı ve savunma ihtiyacının öneminin de azaldığı görülüyor. Bunun sonucunda milletler kendilerini tanımlarken alt kültürlere daha çok ağırlık veriyorlar.

Samuel Huntington'a göre, halkı Müslüman olan ülkelerde ise, kimlik oluşumunda aile, aşiret bağlarıyla din ve cemaat anlayışı ön plana çıkıyor. Bazı istisnalar bir yana bırakılacak olursa, İslam ülkelerinde ulus-devlete sadakat anlayışı zayıf kalıyor.[41] Huntington'un istisna olarak belirttiği ülkelerden birinin Türkiye olduğu anlaşılıyor. Gerçekten Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana, anayasal devlet sisteminin en temel öğelerinden birini oluşturan ulus-devlet anlayışı, laikliğin yanı sıra Türkiye'yi, halkı Müslüman olan birçok devletten ayırıcı bir özellik niteliği taşımıştır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki ülkelerin çoğunda ulus-devletten çok cemaat anlayışı veya birçok ülkeyi kapsayan Arap milleti anlayışı egemendir. O bakımdan, Avrupa'daki ulus-devlet kavramının bu bölgelerde yerleştiğini söylemek mümkün değil. Sonuç olarak, ulus-devlet anlayışı yerleşmeyince de ulusal çıkarlar kavramı bu bölgede farklı algılanmakta.

(41) Huntington, s. 16.

Türkiye'de bazı ekonomik güçlerin, din unsurunu bir siyaset vasıtası yapan partilerle yakın ilişki ve işbirliği içinde olduğu görüşü yaygındır. Aynı olguya Amerika'da da rastlanıyor. Orada da dinsel sağ ile serbest piyasanın mutlak egemenliğine inanan güçler arasında yakın bir bağ var. Bütün bu ulusal özellikler, kuşkusuz Amerikan siyaseti üzerinde etkili oluyor. Ancak başkanların kişiliğinin, dünya görüşünün de Amerikan politikasına yön veren önemli bir etken olduğunu unutmamak lazım. Örneğin, Amerika'nın dünyadaki etkinliğini sürdürmesi gerektiği görüşünü benimsemesine rağmen, Bill Clinton'un şoven bir milliyetçilik anlayışına sahip olduğunu iddia edene pek rastlanmıyordu. Onun döneminde Amerika'nın diğer ülkelerle ilişkilerinde nispeten daha dikkatli bir üslup kullandığı ve kendi iradesini çoğu zaman bazı uluslararası kuruluşlar aracılığıyla kullanmaya çalıştığı görülüyor. Bu yaklaşım, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Başkan Woodrow Wilson'un izlediği, Amerika'nın gücünü uluslararası kuruluşlar aracılığı ile dünyaya kabul ettirme politikasıyla da örtüşüyor. Diğer ülkeler, kendilerini zaman zaman kendi kamuoyları önünde küçültücü söylemlerle itaatkar politikalar izlemeye zorlayan Bush yönetimi ile kıyaslandığında, daha dikkatli bir üslup kullanan ve birçok durumda başka ülkelerin de menfaatlerine saygı gösteren Clinton yönetimini tercih ediyor.[42]

(42) Lieven, s. 12.

Süper Güçler Çıkarlarını Nasıl Gözetiyor?

Yukarıdaki bölümlerle anlatılan süper devletlerin kendilerini başkalarından üstün görme yaklaşımı, onlara diğer ülkelere yön verme ya da onların politikalarını etkileme hakkı veriyor muydu? Verebilir miydi? Bazılarına göre öyle. Örneğin Başkan Eisenhower üzerinde etkili olduğu bilinen ünlü işadamı Nelson Rockefeller, Başkan'a yazdığı bir mektupta bu konudaki düşünce ve önerilerini şöyle dile getiriyordu: "*Biz askeri paktlarımızı kurmayı ve sağlamlaştırmayı hedef alan tedbirlere devam etmeliyiz... büyük ölçüde siyasi ve askeri nüfuzumuzu garantileyecek genişlikte bir ekonomik yayılma planını Asya, Afrika ve diğer az gelişmiş bölgelerde uygulamak zorundayız... Yardımda birinci gruba, bizimle dost olan ve bize uzun süreli askeri paktlarla bağlanmış olan ülkeler girer. Bu ülkelere yapılacak olan yardımlar ve açılacak krediler öncelikle askeri nitelikte olmalıdır. Oltaya yakalanmış balığın yeme ihtiyacı yoktur. Bu noktada Dışişleri Bakanlığı ile aynı fikirdeyim. Genişletilmiş iktisadi yardım –örneğin Türkiye'ye– bazı hallerde düşünülenin tersi sonuçlar verebilir. Yani bağımsızlık eğilimini artırıp mevcut askeri paktları zayıflatabilir. Bu tip ülkelere –Türkiye gibi– doğrudan doğruya iktisadi yardım da yapılabilir ama bu bize uygun ve bağlı hükümetleri iktidarda tutacak ve bize düşmanî muhalifleri zararsız bırakacak biçim ve miktarda olmalıdır. Bunlarla bağlantılı olarak özel sermaye yatırımlarını da ayarlama gereklidir. Hükümet, özel sermaye yatırımlarını cesaretlendirmeli ve onlardan akıllıca yararlanılmasını bilmelidir. Bu yatırımların yardımıyla birçok politik amaca ulaşılabilir. Bu tip özel sermaye yatırımları, zamanla bütün gayri meşru muhalefeti ve politikamıza karşı mukavemeti ortadan*

kaldırabilmeli veya nötralize edebilmelidir. Ayrıca bizi desteklemekte kararsız ve sallantılı olan bütün şahsi teşebbüs ve menfaat çevrelerini etkilemelidir. Aynı zamanda ABD ile işbirliğine hazır yerli işadamlarına yardımı artırmalı ve öylece bu işadamlarının ilgili ülkenin ekonomisinde kilit noktaları ele geçirmeleri, buna dayanarak politik etkinliklerinin artması sağlanmalıdır."(43)

Rockefeller'in bu mektubu bugün de dikkatle okunması gereken niteliktedir. Öyle anlaşılıyor ki, Rockefeller, müttefik ülkelerin bile çok güçlenmesini istemiyor. Fazla ekonomik yardımın ve ekonomik kalkınmanın bağımsızlık duygularını kamçılayacağını düşünüyor. Bu takdirde o ülkeler üzerinde Amerika'nın nüfuz kurması güçleşebilir. Hedeflerden biri de, kendine yandaş hükümetlerin işbaşına gelmesini sağlamak ve muhalefeti etkisiz kılmak. Bütün bu hedefler için Amerika'ya yakın işadamlarının desteğinden yararlanmayı düşünüyor. Atatürk'ün ve İnönü'nün ekonomik bağımsızlığın siyasal bağımsızlık için büyük önem taşıdığı yolundaki düşüncelerinin ne kadar gerçekçi olduğu bu mektubu okuyunca daha iyi anlaşılıyor. Fakat işadamlarının yabancı ülkelere hizmet etme uğruna kendi ülkelerinin ulusal çıkarlarını kolayca feda edebilecekleri düşüncesi nereden geliyor? Rockefeller bu kanıya nasıl ulaşmış? Bu bilinmiyor.

Amerika'nın diğer ülkelerle, hatta müttefikleriyle ilişkilerinde öncelikle kendi çıkarlarını düşündüğüne ve bu çıkarların başında da askeri çıkarlarının geldiğine ilişkin başka örnekler de var. Eski ABD savunma bakanlarından, Robert McNamara, 1967 yılında Temsilciler Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: *"Askeri yardımlarımızın amacı, azgelişmiş ülkelerin askerlerini ABD ideolojisine göre yetiştirmek ve onlardan gelecekte, gerektiğinde o ülke yönetiminde yararlanmaktır."* Dünyada demokrasinin öncülüğünü yapmış bir ülkenin en üst düzeydeki yöneticilerinin ağzından böyle sözler duymak şaşırtıcı oluyor. Gerçekten eğer Amerika başka ülkelere yaptığı askeri yardımı, kendi ideolojisi doğrultusunda eğitilecek askerler aracılığı ile ileride o ülkenin yönetiminde söz

(43) Değer, Emin, *Oltanın Ucundaki Türkiye*, Çınar Yayınları, İstanbul, 1993, s. 339-346.

sahibi olmak için yapıyorsa, bu demokrasi ilkelerinden ciddi bir sapma anlamına gelir. Her ülkenin askerleri kendi ulusal çıkarlarına hizmet etmek için yetiştirilir. Başka bir ülkeden teknik yardım alma ihtiyacı doğmuşsa, bunun bedeli, askerlerin kendi uluslarının çıkarlarını bir tarafa bırakarak yardımı veren ülkenin çıkarlarına hizmet etmesi değildir. Özellikle Türk ordusu ulusal çıkarları koruma konusunda çok duyarlıdır ve McNamara'nın sözlerini Türkiye açısından geçerli saymak mümkün değildir. Ama öyle anlaşılıyor ki, o tarihte ABD'nin genel yaklaşımı ve genel hedefi buymuş. Bunu dikkatle not etmek gerekiyor.

Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da, büyük devletlerin müttefiklerinden nasıl bir hizmet bekledikleridir. Amerikalı Hava Orgenerali George S. Brown Türkiye'den beklentilerini şöyle açıklamıştı: *"Türkiye'deki üsler Birleşik Devletler için son derecede önemlidir. Gerçekte Ortadoğu'da... Amerika'nın doğrudan müdahalesini gerektiren bir olayı Türkiye'nin desteğini almaksızın ve bu üsleri kullanmaksızın önlemek mümkün değildir."*(44)

Türkiye'nin ülkedeki askeri üs ve tesislerinden müttefik ülkeleri yararlandırırken temel düşüncesi, aynı İttifakın üyesi olan ülkelerle paylaşılan ortak güvenlik çıkarlarının gereğini yerine getirmek olmuştu. Bu anlayışla 1980 yılında Türkiye ile ABD arasında imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nın eklerinde İncirlik, Pirinçlik gibi bazı Türk üslerinden ABD'nin NATO'ya tahsisli hava kuvvetlerinin bazı koşullarda yararlanabilecekleri belirtilmişti. Ancak öyle anlaşılıyor ki, 21. yüzyılın başlarında, özellikle ABD'nin Afganistan ve Irak operasyonlarından sonra bu antlaşmanın çerçevesi ABD'yi tatmin etmeye yetmemiş ve ABD Türkiye'den daha kapsamlı kolaylıklar isteme yoluna gitmiştir. Bu konuda hükümetin 23 Haziran 2003 tarihinde çıkarttığı gizli bir kararname, kamuoyuna, Irak'a yönelik insani yardımın gerektirdiği ölçüde üslerin bazı müttefiklerin kullanımına açılacağı şeklinde duyurulmuştu. Birkaç ay sonra bu kararnamenin metni açıklandığında sağlanan kolaylıkların sadece insani yar-

(44) Orkunt, Sezai, *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, Yelken Matbaası, İstanbul, 1978, s. 268.

dımla sınırlı olmadığı ve bir lojistik destek boyutu da taşıdığı görülmüştü. 2005 yılı Mayıs ayında kabul edilen ve eskisinin bir yıl süreyle uzatılmasını öngören kararnamede açıkça askeri malzeme, teçhizat ve personel nakli amacıyla, Türkiye'deki üslerin, tesislerin, havaalanlarının ve limanların yabancı ülkelerin kullanımına tahsis edilebileceği belirtiliyor. Demek ki, Türkiye'den bunlar isteniyormuş. Hangi tesisler olduğu belirtilmiyor, hangi ülkelere tahsis edileceği, hangi koşullarda bu tesislerin kullandırılacağı da açıklanmıyor. Kamuoyuna yapılan resmi açıklamalarda bu tesislerin sadece lojistik amaçlarla kullanılacağı belirtiliyor, Türkiye'den bütün beklenenlerin, büyük askeri nakliye uçaklarıyla getirilecek malzemenin İncirlik'te küçük uçaklara nakline izin vermekten ibaret olacağı söyleniyordu. Oysa Amerikan kaynaklarına dayanılarak yayınlandığı anlaşılan bazı haberlerde, İncirlik üssünün Irak'ta görev yaptıktan sonra ülkelerine dönen Amerikan askerleri için "geçici bir terminal" olduğu belirtiliyor ve bu askerlerin sayısının binleri bulduğu ifade ediliyordu.

Amerikan kaynaklı haberler dikkatle incelendiğinde, ABD'nin niçin 1980 tarihli Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nı (SEİA) yeterli bulmadığının, Türkiye'den ne gibi yeni kolaylıklar istediğinin ipuçları da görülebilir. Bu haberlere göre Amerika, Almanya'daki iki tümenini Polonya, Bulgaristan ve Romanya gibi Doğu Avrupa ülkeleri ile Türkiye'ye kaydırmayı düşünüyor. Ayrıca, Almanya'daki bazı F-16 uçaklarının İncirlik'te konuşlandırılabileceği de bu haberlerde ifade ediliyor. Aslında kastedilen NATO'ya tahsisli Amerikan uçaklarıysa, bu, 1980 tarihli SEİA çerçevesinde de gerçekleştirilebilirdi. Öyle anlaşılıyor ki, Amerika kendini NATO çerçevesiyle sınırlandırmak istemiyor. Bazı Amerikan kökenli yayınlarda İncirlik'ten lojistik ve nakliye amaçlı bir üs olarak değil, "ileri operasyon üssü" olarak söz ediliyor. Yani İncirlik bir operasyonda kullanımına gerek duyulacak bir üs olarak düşünülüyor. Kuşkusuz, sadece bu yayınlara bakarak acele bir yargıya varmak doğru olmaz ama konunun ciddiyeti, Türkiye'nin güvenlik çıkarları açısından önemi ve Türkiye'ye doğurabileceği risklerin büyüklüğü, bu gibi meselelerin mutlaka Meclis'te ele alınıp kapsamlı olarak değerlendirilmesini zorunlu kılıyor. Başka

ülkelerin ulusal çıkarlarının olması, Türkiye'nin de kendi ulusal çıkarları olduğu gerçeğini ortadan kaldırmıyor.

Bu gelişmeler çok ciddi bir durum ortaya koyuyor. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 92. maddesine göre yabancı ülkelerden asker kabul etmek, yabancı ülkelere asker göndermek TBMM'nin yetkisindedir. Bu kararnamede "personel"den de söz edildiğine göre, hükümetin Meclis'ten yetki alması gerekirdi. Acaba hükümet bu askerlerin Türkiye'ye gelmesine izin verirken yetkiyi nereden alıyor? Anayasanın 92. maddesinin bir istisna hükmü var. O hükümde deniliyor ki, eğer yabancı askerler Türkiye'de bir törene katılmak için geleceklerse veya bir antlaşmanın uygulamasıyla ilgili olarak Türkiye'ye davet edileceklerse, ayrıca Meclis kararı almaya gerek yoktur. Acaba hükümet bu hükme dayanarak mı Meclis'ten yetki istememiştir? Hangi uluslararası antlaşma söz konusudur? Öyle anlaşılıyor ki, hükümetin dayanağı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Irak ve Afganistan'la ilgili kararlarıdır. Bu kararları 1945 tarihli Birleşmiş Milletler Antlaşması'na bağlamak ve oradan da Anayasa'nın istisna hükmünün çerçevesine sokmak aşırı zorlama bir yorum olur. Şimdiye kadar Türk hükümetleri Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı olsa da, yurtdışına barış gücü askeri gönderilmesi hallerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden onay alma yoluna gitmişlerdir.

Görünen odur ki, ABD, kendi siyasi ve askeri çıkarlarının gereği olarak Türkiye'den bazı üs ve limanları mevcut antlaşmanın sınırları dışında kullanmak istemiş, hatta başka bazı ülkeler için de benzeri kolaylıklar talep etmiş ve Türk hükümeti de konuyu Anayasa'nın gereği olarak Meclis'in onayına sunacağı yerde, bir kararname ile bu talebi yerine getirme yoluna gitmiştir. Bu yaklaşımın yalnız hukuki değil, siyasi açıdan da değerlendirilmesi gerekiyor. Acaba Türkiye'nin böyle bir izin vermesi komşularıyla ilişkilerini nasıl etkileyecektir? Ülkeye yönelik dış tehdidin artması riskini doğuracak mıdır? Bütün bu ve benzeri soruların tartışılacağı yer, Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir ve Meclis'in iradesine hem yabancıların hem de hükümetin saygı göstermesi gerekmektedir.

Bu olay, büyük devletlerin kendini üstün görme anlayışıyla, kendi çıkarları uğruna başka ülkelerin iç hukuk düzeninin ve

devlet yapısının gereklerini göz ardı etme yoluna gidebileceğini gösteriyor. Bu, "ben büyüğüm ve güçlüyüm. Diğer devletler benim irademe uymalıdırlar" yaklaşımının bir göstergesidir. Buna benzer durumlar tarihin çeşitli dönemlerinde görülmüştür. Devrin büyük devletleri, daima başka ülkelere hangi konuda ne yapmaları gerektiğini öğretmeyi hakları ve görevleri saymışlardır. Çünkü her şeyin doğrusunu onlar bilirlerdi. Hele kendi çıkarları başka ülkelerin belirli bir yaklaşımı sergilemelerini gerektiriyorsa, bu yaklaşımın niçin o devletlerin de çıkarına uygun olduğunu, tepeden bakan bir yaklaşımla anlatırlardı.

Bush yönetiminde üst düzeyde görev alan siyasetçiler, çok açık bir dille Amerika'nın çıkarlarının her şeyin üzerinde olduğunu savunuyorlar. Örneğin Başkan Bush'un en yakın çalışma arkadaşlarından olan ve önce Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanlığına, daha sonra da Dışişleri Bakanlığına getirilen Condoleezza Rice, 2000 yılında yapılan seçimlerden önce yazdığı bir yazıda aynen şöyle diyordu: *"Uluslararası toplumun hayali menfaatlerine göre değil, kendi ulusal çıkarlarımızın sağlam zeminine dayanarak hareket etmeliyiz."*

Fakat ulusal çıkarları ön plana çıkartmayı ihmal eden liderlerin yeniden seçilme şanslarının az olduğu bir gerçektir. Dünyanın en büyük askeri gücüne sahip ülkesi konumundaki ABD'nin de kendi ulusal çıkarlarını koruması kimse tarafından yadırganmıyor. Ancak, son zamanlarda bazı Amerikalı düşünürler bile, bu konuda ölçünün kaçırılmaması gerektiğini, ABD'nin her konuyu sadece kendi ulusal çıkarları açısından değerlendirmesinin pek de doğru bir yaklaşım sayılamayacağını söylüyorlar. Onlara göre Amerika, içinde bulunduğumuz küreselleşme çağında, kendi çıkarlarını diğer ülkelerin çıkarlarıyla birlikte düşünebilmelidir.

Esasen birçok konuda Amerika'nın çıkarlarıyla diğer ülkelerin çıkarları örtüşmektedir. Örneğin terörizmle mücadele, sadece ABD'nin değil, bütün uygar ülkelerin ortak hedefidir. İklim değişiklikleri sonucunda dünya atmosferinin ısınması, diğer ülkelerle birlikte Amerika'yı da etkilemektedir. Denizlerin seviyesi yükseldiği takdirde, bunun sadece diğer ülkelere değil, Amerika'ya da olumsuz etkileri olacaktır. Dünyada milyonlarca insanın yaşamı-

nı tehdit eden salgın hastalıklar Amerikan toplumuna da zarar vermektedir. Uluslararası ticaretin geliştirilmesi, mali istikrarın sağlanması gibi konular bütün ülkeleri ilgilendiriyor. Böyle bir dünyada ABD sadece kendi çıkarlarını düşünerek yaşayabilir mi? Bu görüşü savunanlar da bazı kamuoyu yoklamalarına işaret ederek, Amerikan halkının da bu görüşe yakın olduğunu kanıtlamaya çalışıyorlar. Örneğin bir kamuoyu araştırması, Amerikalıların % 77'sinin kendilerini hem dünya hem de Amerikan vatandaşı saydıklarını, bunlardan % 44'ünün bu düşünceyi kuvvetle vurguladıklarını gösteriyor.[45] Ancak bu görüşlerle, örnekleri yukarıda verilen ve Amerikan vatandaşlarının oldukça ileri ölçüde milliyetçi görüşleri benimsediklerini gösteren kamuoyu araştırmaları biraz çelişkili gibi görünüyor. Öyle anlaşılıyor ki, soruların soruluş biçimi deneklerin cevaplarını da yönlendiriyor. Ancak şurası da bir gerçek ki, Amerikan akademik çevrelerinde milli çıkarların bütün dünya devletlerinin çıkarlarıyla birlikte düşünülmesi gerektiği yönündeki düşünceler, özellikle Başkan Bush yönetimini etkilemişe benzemiyor.

Bu dönemde devletin üst düzey yetkililerinin görüşleri ve yönetimin uygulamaları, Amerika'nın ulusal çıkarlarının her şeyin üzerinde tuttuğunu gösteriyor. Bu çevrelerin görüşlerine göre, Amerika, yalnız kendisine yönelik saldırıları bertaraf etmek için değil, aynı zamanda Asya veya Avrupa'da Amerikan menfaatlerine zarar verebilecek hasım güçleri önlemek, denizlerdeki Amerikan üstünlüğünü korumak gibi amaçlar için de askeri güç kullanabilmelidir. Dünya devletleriyle bütünleşme görüşünü savunanlar bile, "varlığını sürdürme ihtiyacının" bir ülkenin dış politikasının temel taşı olduğunu kabul ediyorlar. Ancak onlara göre, devletler ulusal çıkarlarını saptarken, halkın görüş ve beklentilerini de dikkate almalıdırlar. Bu beklentiler içinde demokrasiye ve insan haklarına saygı önemli bir yer tutuyor.[46] Fakat madalyonun bir de öteki tarafı var. Acaba Amerika dünyadaki insan hakları ihlalleri

(45) Nye, Joseph, Jr. S., *The Paradox of American Power*, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 137.

(46) Nye, s. 138.

konusunda her zaman aynı ölçüde duyarlı davranabiliyor mu ve Amerikan halkı da bütün insan hakları ihlalleri konusunda hükümetleri üzerinde yeterince uyarıda bulunabiliyor mu?

Konuya Türkiye açısından bakıldığında, Amerika'nın ve diğer Batı ülkelerinin, örneğin Kürt kökenli Türk vatandaşları konusunda çok duyarlı oldukları, bu konuda pek çok rapor yazıp girişimde bulundukları, buna karşılık Kerkük veya Batı Trakya Türklerine yönelik insan hakları ihlalleri konusunda yeterince duyarlı davranmadıkları görülüyor. Türk kökenli Yunan vatandaşları eski vatandaşlık yasasının 19. maddesine göre, eğitim gibi nedenlerle uzun süreli olarak yurtdışına çıktıklarında bunların Yunan makamları tarafından vatandaşlıktan atılmalarına karşı Amerika'nın ve diğer Batı ülkelerinin bir tepki gösterdikleri hatırlanmıyor. O bakımdan, ilke olarak demokrasi ve insan haklarına saygı, bütün dünyadaki insan hakları ihlalleri karşısında aynı ölçüde duyarlı bir şekilde değerlendirilmeli.

Bazı Amerikalıların, ulusal çıkarları değerlendirirken, ne kadar güçlü olursa olsun Amerika'nın birçok alanda diğer ülkelerin desteğine ve işbirliğine ihtiyacı olduğunun bilincine vardıkları görülüyor. Onların görüşüne göre, Hollywood filmleriyle ve uluslararası televizyon yayınları vasıtasıyla Amerikan yaşamının birçok yönü dünyanın çeşitli ülkelerinde hayranlık uyandırıyor. Her yıl yarım milyon öğrenci Amerika'da eğitim görmek için başvuruyor. Bunun sebeplerinden biri de, Amerikan yaşam tarzına gıpta edilmesi. Ancak Amerika diğer ülkelere tepeden bakan yaklaşımlar benimsemeye devam ederse, bu hayranlıklar zaman içinde kaybolabilir, hatta kızgınlığa dönüşebilir.[47] Irak'a askeri müdahaleden sonra birçok ülkeden on binlerce kişinin ABD karşıtı gösterilere katılması işte bu dönüşümün bir işareti sayılabilir.

İngiltere'de 2004 yılının Mart ayında yapılan bir kamuoyu araştırması, İngiliz halkının % 61'inin, Amerika'nın dış politika kararları alırken İngiltere'nin menfaatlerini hiç dikkate almadığını veya çok az dikkate aldığını düşündüğünü gösteriyor. Gerçekten Bush Doktrini olarak adlandırılan 2002 tarihli Amerikan Ulusal

(47) Nye, s. 149.

Güvenlik Stratejisi, Amerikan egemenliğinin başka ülkelere tartışmasız ve mutlak olarak kabul ettirilmesi anlayışına dayanıyor. Bu stratejiye göre, diğer ülkelerin egemenlik hakları da Amerika tarafından değerlendirilecek, ancak hiçbir ülkeye, kendi bölgesi de dahil olmak üzere, etki alanına sahip olma hakkı tanınmayacaktır. Daha da ilginç olanı, Amerikalıların kendi ulusal çıkarlarının gereği olarak izledikleri politikaların, diğer ülkeler tarafından da gönüllü olarak desteklenmesini beklemeleri. Daha 11 Eylül saldırılarından önce birçok Amerikalı yazar, Amerika'nın, Rusya'daki demokrasi yanlılarından, yalnız genel olarak uluslararası ilişkilerde Amerikalıların çıkarlarını desteklemelerini değil, aynı zamanda eski Sovyet Cumhuriyetleri'ndeki Amerikan stratejik amaçlarını da benimsemelerini beklediklerini belirtiyordu.[48]

Son zamanlarda Avrupa ülkelerinde yaygınlaşan Amerikan karşıtlığının ABD'de rahatsızlık yarattığı görülüyor. Bazı ABD sözcüleri, özellikle Türk kamuoyunda Amerika'ya yönelik tepkilerin artmasından rahatsız olduklarını dile getirdiler ve Türk hükümetinden bu tepkilerin giderilmesi için somut önlemler almasını beklediklerini açıkladılar. Bazı yayın organlarında Türkiye, Amerikan karşıtlığı konusunda bütün Avrupa ülkelerinin ilerisinde gibi gösterildi ve Türk halkının % 82'sinin ABD karşıtı olduğu açıklandı.

Bu tepkiyi gösteren Amerikalıların gerek Avrupa, gerek Türk kamuoyunun düşünce ve duygularına doğru teşhis koyamadıkları görülüyor. Nasıl olmuştu da Bush yönetiminden önce Avrupa'da ve Türkiye'de ABD'ye karşı güçlü akımlardan söz edilmezken şimdi bu tepkiler ortaya çıkmıştı? Başkan Clinton'un Türkiye ziyareti sırasında Türkiye'de esen Amerikan dostluğu havası ne çabuk unutulmuştu. Doğrusu, geçmişte, Türkiye'yi Kıbrıs harekâtından caydırmak isteyen Başkan Johnson'un mektubu sert tepkilere yol açmış, hatta dönemin Başbakanı İsmet İnönü, "*Dünya yıkılır, yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de bu yeni dünyada yerini bulur*" diyerek alışılmadık bir tepki göstermişti. Kıbrıs harekâtından sonra ABD Kongresi'nin Türkiye'ye askeri ambargo uygulama kararı da

(48) Lieven, s. 13, 69.

Türk kamuoyunda büyük tepkilere yol açmış ve iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginlik doğurmuştu. Ama daha sonra Türk ve Amerikalı diplomatların çabalarıyla ilişkiler düzeltilmiş, kamuoylarındaki olumsuz hava da yerini dostluk duygularına bırakmıştı. İşte Başkan Clinton'un ziyareti de, bu dostluk havasının ortaya çıkmasına olanak vermişti.

Ne yazık ki, Başkan Bush zamanında bu hava değişti. Çünkü ABD, Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölgeye yönelik olarak yeni yaklaşımlar benimsedi. Bunun özünde önleyici müdahale stratejisi yatıyordu. Yani bir devlet size saldırmadan, onun saldırı niyetlerini sezdiğiniz takdirde siz önce davranıp onun savaş gücünü tahrip edebilirdiniz. İşte ABD Irak'a yaptığı müdahalede bu stratejiyi uyguladı ve kitle imha silahlarına sahip olduğunu tahmin ettiği Irak'ın saldırıya geçmesini beklemeden büyük bir askeri saldırıya girişti. Bu harekâtın sonucunda binlerce sivilin hayatını kaybetmesi, Türk halkının tepkisine neden oldu. Benzeri tepkiler Avrupa ülkelerinde de görüldü. O bakımdan ABD'nin başka ülkelerinin halklarını suçlamak yerine, buna hangi Amerikan politikalarının sebep olduğunu araştırması daha yerinde olur. Bugün dünyada en büyük devletlerin bile dostlara ihtiyaçları vardır ve diplomaside yapılabilecek en büyük yanlışlardan biri, mevcut dostlukları kaybetmektir. Çünkü kaybedilen dostlukları yeniden kazanmak zordur. Emirle ya da baskıyla dostluk duygusu yaratmak mümkün değildir. Öyle anlaşılıyor ki, Irak Savaşı'nın yarattığı gerginlik ve telaş havası içinde bazı ABD'li yetkililer, kimin gerçek dostları olduğunu saptamakta biraz güçlük çekmişler ve şu veya bu nedenle Amerika'nın veya başka ülkelerin gönüllü savunuculuğunu yapanları gerçek dostları sanmışlar, onların desteği ile Türk kamuoyunu kendi yanlarına çekebileceklerini ummuşlardır. Oysa 2005 yılı başlarında ortaya çıkan tablo durumun çok farklı olduğunu göstermiştir. O zaman da ikinci bir hata yapılmış ve Türkiye'ye hiç de hak etmediği eleştirilerde bulunulmuştur.

Amerika'ya egemen olan bu düşünceler, özellikle aşırı muhafazakâr anlayışın iktidarda olduğu dönemlerde, dünyanın birçok ülkesine karşı önyargıların, tepkilerin, hatta zaman zaman düşmanlık duygularının yerleşmesine sebep oluyor. Amerika'da Soğuk

Savaş yıllarında Ruslara karşı duyulan kuşku, tepki ve hatta nefret duyguları, şimdi, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra, İran'a ve bazı Arap ülkelerine ve genel olarak İslam dünyasına yönelik olarak hissediliyor. Amerika'nın politikalarına, kendi ulusal değerlerini ve çıkarlarını düşünerek karşı çıkan ülkeler de, Amerikalıların tepkisine muhatap oluyor. TBMM'nin 1 Mart 2003 tarihinde 65.000 Amerikan askerinin Irak'a cephe açılmak üzere davet edilmesini öngören hükümet tezkeresini reddetmesi de Amerika'da Türkiye'ye karşı olumsuz duyguların ve tepkilerin oluşmasına yol açmıştır. Amerikan Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz, 1 Mart 2003 tarihinde hükümet tezkeresinin Meclis'te reddedilmesinden sonra verdiği bir demeçte, Türk ordusunu liderlik yapamamakla suçlamıştı. Öyle anlaşılıyor ki, Wolfowitz, Türkiye'de egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ve son sözü hiçbir etki altında kalmadan Parlamento'nun söylediğini unutmuştu. Kaldı ki, Amerika ile diğer Batı ülkeleri, yıllardır Türkiye'ye ordunun siyasetin dışında kalması yolunda telkinlerde bulunmaktaydı. Şimdi hem ordu siyasetin dışında kalsın diyeceksiniz, hem de niçin önemli bir siyasi kararın alınmasında öncülük yapmadı diye orduyu eleştireceksiniz! İşte çelişki buradadır.

Ayrıca, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararının arkasında siyasi ve insani unsurlar kadar anayasal bir zorunluluk da yatıyordu. Anayasanın 92. maddesi, Meclis'e yabancı askerlerin daveti için yetki verirken bir de kayıt getirmişti: Bu yetki ancak uluslararası hukukun meşru kıldığı hallerde kullanılabilirdi. Amerika'nın müdahalesinin arkasında bir uluslararası meşruiyet yoktu. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden yetki almak için Amerika'nın ve İngiltere'nin başlattığı girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştı. İşte tezkereye karşı çıkan CHP'nin Genel Başkanı Deniz Baykal ve Parti sözcüleri, Türk Anayasası'nın bu önemli hükmünü defalarca dile getirerek, Türkiye'nin bir cephe ülkesi ve savaş karargâhı haline getirilmemesini istediler. Bu çabalar başarılı sonuç verdi ve tezkere reddedildi ama bu anayasal zorunluluğun Amerikalılar tarafından yeterince anlaşıldığı izlenimi alınmadı. Amerika'nın 1 Mart 2003 tarihinden sonra Türkiye'ye karşı izlediği mesafeli, hatta zaman zaman olumsuz tutumun arkasında tezkerenin reddedilmesinin

yattığı kuşkusuz. Onlara göre, Türk Anayasası'ndaki hüküm ne olursa olsun, Amerika'nın talebi kabul edilmeliydi.

2004 yılının Şubat ve Mart ayında, Savunma Bakan Yardımcısı Feith'in açıklamalarının ve Kongre'nin evvelce Türkiye'ye hibe ettiği 1 milyar doları iptal etme kararının Amerikan basınında âdeta bir kampanya halinde yayımlanan Türkiye aleyhtarı yorumlarla aynı tarihte ortaya çıkması, Türkiye'de kimsenin dikkatinden kaçmadı.

Gerçekten, Amerikan hükümetine yakın olarak bilinen Wall Street Journal'da Türkiye ile ilgili bir değerlendirme yapan Robert Pollack, Türkiye'yi Avrupa'nın hasta adamı olarak nitelendirmiş ve Türk hükümetini Nazi Almanyası'na benzetme cüretinde bulunmuştu. Aynı yazıda Türkiye'deki Amerikan karşıtı eğilimler eleştiriliyor ve Türk hükümeti bundan sorumlu tutuluyordu. Sanki bir milletin sevgisi dış baskılar ve emirlerle sağlanabilirmiş gibi... James Rubin, Middle Eastern Quarterly dergisinde, Türk Başbakanı'nın yakın çevresine ağır suçlamalarda bulunuyor ve Başbakan'ın bazı danışmanlarını El-Kaide bağlantılı yeşil sermaye ile işbirliği yapmakla suçluyordu. *Washington Post* gazetesi, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarında soykırım suçu işleyerek 1,5 milyon Ermeni'yi öldürdüğü yolunda Ermeni militan çevrelerin yıllardan beri Türkiye'yi suçlamak için ortaya attıkları ve hiçbir bilimsel gerçeğe dayanmayan iddiaları, bir hakikat gibi kamuoyuna duyuruyordu. Oysa bu konuları yakından izleyenler arasında, bunların Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propaganda Bürosu tarafında üretilen savaş yalanlarından ibaret olduğunu bilmeyen yoktu. Amerikalı ünlü tarihçi Prof. Justin McCarthy'nin 24 Mart 2005 tarihinde Ankara'da, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin eski Senato Salonu'nda verdiği konferansta yaptığı açıklamalar, bilinmeyen birçok gerçeği ortaya koydu. McCarthy, ABD'de ve diğer Batı ülkelerinde yüzyıllardan beri var olan Türkiye karşıtı önyargıların sonucunda, İngiliz Propaganda Bürosu tarafından sözde Ermeni soykırımı iddiaları konusunda üretilen *Mavi Kitap*'ın, uzun yıllar geniş halk kitlelerini Türkiye ve Türk tarihi hakkında yanlış bilgilerle yönlendirdiğini, gerçekte bu kitabın hiçbir bilimsel değeri olmadığını, kitapta yer alan bazı görgü tanıklarının ifade-

lerinin hangi kaynaklardan geldiğinin kitabın yazarları tarafından bile bilinmediğini belirtti.

Bu, Türkiye'ye karşı çok uzun yıllardan beri yapılan haksızlıkların örneklerinden sadece birini oluşturuyordu. Şu veya bu nedenle Türkiye köşeye sıkıştırılmak istenildiği zaman, bu gibi yalanları Amerika'da veya başka ülkelerde ısıtarak tekrar tekrar kamuoyuna sunmak, artık kanıksanmış bir yöntem ve bir manevra haline dönüşmüştü. Amerika da diğer büyük ülkeler de en yakın müttefikleri bile olsa bir ülkeden istediklerini elde edemeyince, bu yöntemlere başvuruyor ve o ülkedeki kendi yandaşları olan gazetecilerden ve bilim adamlarından da destek sağlayabiliyorlardı. Büyük devletlerin başkalarını suçlamak, istediklerinde onları köşeye sıkıştırmak için haklı olmaya ihtiyaçları yoktu. Onların hakkı, kuvvetlerinden geliyordu. Onlar Tanrı tarafından dünyaya nizam vermek için yaratılmış değiller miydi? Her ülkeyi eleştirmek, her ülkeden dilediklerini talep etmek, bu talepleri yerine getirilmezse, en yakın müttefikleri olsa bile, o ülkeleri kamuoyunun önünde suçlamak onların hakkıydı. İsterlerse daha fazlasını da yapabilirler, o ülkelerin ekonomilerini krize sokabilirlerdi. En iyisi süper devletlerle iyi geçinmekti... İşte bu hava, 21. yüzyılın başlarında, özellikle yeni muhafazakârların ABD'de iktidara geçmesinden sonra dünyaya yayıldı. Ne yazık ki, baskılarla karşılaşan ülkelerin basınında ve akademik çevrelerinde, hatta bazen politikacıları arasında da bu havaya kapılan ve kendi kamuoylarını bu yolda etkilemeye çalışanlara oldukça sık rastlandı. İnsanların kendi ülkelerini haksız göstererek, her zaman yabancı devletleri savunması, bazı dönemlerde âdeta bir moda haline geldi.

ABD yetkililerinin ve basınının 2005 yılının başlarında Türkiye'ye karşı yaylım ateşi gibi, saldırı başlatmasının arkasında ne vardı? Türkiye Başbakanı'nın Amerika'yı incitici bazı sözler söylemesi mi, Amerika'nın yakın müttefiki İsrail'den terörist devlet olarak bahsetmesi mi, yoksa TBMM İnsan hakları Komisyonu Başkanı'nın Amerika'nın Irak'ta sivil halka yönelik sert uygulamalarını bir soykırım hareketine benzetmesi mi? Yoksa ABD Irak'a ek olarak, Suriye ve İran'a karşı da önleyici müdahale stratejisi çerçevesinde İncirlik üssünü serbestçe kullanma talebine istediği

olumlu karşılığı tam olarak alamadığı için mi bu saldırılar yapılıyordu?

Amerika, Irak askeri müdahalesine karşı çıkan Fransa ve Almanya'ya karşı da benzeri tepkileri dile getirmiş ve Savunma Bakanı Rumsfeld, bu ülkeleri eski dünyayı temsil ettikleri yolunda, küçümseyici ve ittifak ülkeleri arasında söylenmesi alışılmışın dışında olan sözlerle eleştirmiştir.

Bu soruların cevabı ne olursa olsun, öyle anlaşılıyor ki, bütün bunların kökeninde yukarıda özetlenen Amerika'nın üstünlük anlayışı, hükmedici milliyetçilik duygusu ve kendi çıkarlarını elde etmek için başka ülkelerin menfaatlerini zarara uğratmaktan çekinmeyen yaklaşımı yer almaktadır. Oysa Türkiye'de Amerika'nın Irak politikasını benimsemeyenlerin büyük çoğunluğu, sanıldığının aksine Amerikan düşmanları değildi. Onlar, Türkiye ve Amerika arasındaki ortak çıkarların bilincindeydiler. Bu çıkarların önemine inanmışlardı ama Irak konusunda Amerika'nın uluslararası meşruiyet kurallarını dikkate almayarak askeri müdahale yapmasının bölgeye barış ve istikrar değil, şiddet, terör ve huzursuzluk getireceğini başından beri görüyor ve Amerikalıları uyarıyorlardı. Ama Amerikalıların, özellikle aşırı muhafazakâr yönetimler döneminde, en yakın dostlarının bile iyi niyetli tavsiyelerini dinleme alışkanlıkları yoktu ve Amerikan dostluğuna geçmişte hizmet etmiş siyaset adamlarını, askerleri ve gazetecileri kamuoyu önünde kendi yandaşı gazeteciler aracılığıyla suçlamakta hiçbir sakınca görmüyorlardı. Onlara göre, Amerika'nın ulusal çıkarları bunu gerektiriyordu ve ulusal çıkarlar ne gerektiriyorsa o yapılmalıydı. Türkiye'nin ulusal çıkarlarına gelince, büyük devletler için öncelikle düşünülecek konu bu değildi. Uluslararası hukuka göre bütün devletler eşitti ama George Orwell'in deyişiyle büyük devletler biraz daha eşitti. Yeni muhafazakâr hareketin iktidara gelmesinden sonra Amerika'nın üstünlüğü duygusunun daha da güçlendiği görülüyor. Bu dönemde Amerikalıların "sağcı millet" olduğu inancı yerleşiyor. Amerika'yla diğer müttefikleri arasında yalnız dış politika alanında değil, suç ve ceza sisteminde, refah anlayışında, terörle mücadele yöntemlerinde büyük farklar olduğu görülüyor. Bunların yanı sıra, devletin toplum yaşamındaki yeri ve ağırlığı,

gelir dağılımı bozuklukları ile mücadele gibi alanlarda farklı yaklaşımlar göze çarpıyor. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ortaya çıkan bu farklılıklar, sadece izlenen politikalardan kaynaklanmıyor. Toplumun temel değerleri arasında da önemli farklar var. Ayrıca, bir bütün olarak bakıldığında Amerikalıların diğer Batı ülkelerinin daha sağında olduğu görülüyor.[49]

Cumhuriyetçiler Demokratlar'dan daha sağda yer alıyor, fakat Amerikalı Demokratlar'ın siyasi çizgisi ve dünya görüşü birçok alanda Avrupa'daki liberallerin bile sağında sayılabilir. Bunun istisnaları da var. Örneğin *The New York Times* gazetesinin, Fransız Le Monde veya İngiliz Guardian kadar solda sayılabileceğini düşünenler var. Amerikan aydınları ve sanatçıları arasında sol fikirleri savunanlar az değil. Bazı alanlarda Amerika'nın Avrupa'dan daha liberal düşünceleri benimsendiği de görülüyor. Bununla birlikte, Amerika ile Avrupa'nın bazı alanlarda birbirine yakınlaştığı da söylenebilir. İki taraf arasındaki ticaretin 400 milyar doları bulduğu bir dönemde bunu yadırgamamak gerek. Irak'a askeri müdahale gibi konularda ABD'nin izlediği politikalara açıkça karşı çıkan Fransa gibi bazı Avrupa ülkelerinin, Amerika'yla ilişkileri kopartmamaya gayret ettikleri, hatta ortak çıkarları düşünerek, George W. Bush'un ikinci defa başkanlığa seçilmesinden sonra gerginlikleri giderip uzlaşmacı bir yaklaşım benimsedikleri de gözden kaçmıyor.

Bütün bunlar madalyonun bir yüzünü yansıtıyor. Madalyonun öbür tarafında ise başka bilgiler var. Örneğin muhafazakârların işbaşına gelmesinden sonra 15 ülkede ABD'ye destek % 20 oranında azalmış. Fransızların % 76'sı, Türklerin ve İspanyolların % 62'si, İtalyanların % 61'i, Almanların da % 57'si, Avrupa'nın diplomasi ve savunma alanlarında Amerika'dan bağımsız politikalar izlemesi gerektiğini düşünüyor. Başkan Bush'un izlediği dış politika ile ilgili sorulara Avrupalıların verdikleri cevaplar daha da çarpıcı: Fransızların % 82'si, Almanların % 81'i bu politikaları benimsemediklerini belirtiyorlar. Amerikalıların % 83'ü, Avrupalıların ise % 79'u, birbirlerinden farklı sosyal ve kültürel değerlerleri benimsediklerini söylüyorlar.

(49) Micklethwait, John; Wooldridge, Adrian, s. 291.

Küreselleşme Sürecinde Amerika ve Avrupa'nın Farkı

Amerikalılar hangi alanlarda Avrupalılardan farklı? Bu konuda vatanseverlik, ceza yargılaması ve din ön plana çıkıyor. Bu yaklaşım farklılıklarının sonucunda, Amerikalılar, hem yurtiçindeki hem de yurtdışındaki cezalandırma alanında daha katı bir yaklaşım benimsiyorlar. Örneğin, idam cezası Avrupa'da yıllar önce kaldırılmışken, Amerika'da hâlâ uygulanıyor. Son 30 yılda Amerika'da verilen mahkûmiyet sayısı dört misli arttı. Bugün Amerika'da her 100.000 kişiden 700'ü hapishanede bulunuyor. Bu, İngiltere'de hapiste olanların oransal olarak beş katı. Bu süreç devam ederse, 2000'li yılların başında doğan her on Amerikalıdan birinin hayatlarında en az bir kere hapse gireceği hesaplanıyor.[50]

Avrupalılar, dış dünyaya yönelik politikalarda kriz yönetimi, uzlaşma ve siyasi baskı yöntemlerine ağırlık verirken, Amerikalılar, güç kullanarak cezalandırma yöntemini benimsiyorlar. Amerika'nın yurtdışındaki askeri üslerinin sayısı 725'i bulmuş durumda. Bu ülke, ayrıca bütün dünyaya yayılan radyo ve televizyon istasyonları aracılığı ile milyonlarca insanı etkilemeye çalışıyor. İngiltere'nin de BBC radyo ve televizyonu gibi dünya çapında yayın yapan kuruluşları var. Ama bu İngiliz istasyonları nispeten daha dengeli yayın yaparak olanaklar ölçüsünde farklı görüşleri yansıtmaya çalışıyorlar. Asıl amaçları pek farklı olmasa Avrupalıların iletişim alanındaki üsluplarının daha dikkatli olduğu görülüyor.

Avrupalıların Amerikan politikalarına itirazlarına karşı Amerika'nın gösterdiği sert tepkiler, dünya medyalarına sık sık yansıyor. Bu tepkiler, sadece Türkiye gibi ülkelere yönelik değil. ABD dış politikasında, özellikle Soğuk Savaş döneminden sonra kararları tek başına alma, müttefiklerle danışmaya yeterince özen göstermeme eğilimi görülüyor. 11 Eylül saldırılarından sonra bu eğilim daha da güçlendi. NATO gibi dünyanın en önemli savunma ittifakında bile Amerika'nın son yıllarda izlediği genel yaklaşım, karar verme aşamasında danışma ve işbirliğinden çok, tek taraflı aldığı kararları müttefiklerine açıklama ve onların desteğini isteme şeklinde ortaya çıkıyor. Bunun en açık örneği Irak'a yönelik

(50) Micklethwait, s. 300.

Amerikan askeri operasyonu konusunda ortaya çıktı. Amerika, İngiltere hariç, müttefiklerinin desteğini alma ihtiyacı duymadan bu operasyonu başlattı. Amerikalılar, bu yaklaşımın kendi ulusal çıkarlarına daha uygun olduğunu düşünüyorlar. Madem ki dünyanın en güçlü ülkesi onlardır, herhangi bir konuda karar vermeden önce en yakın müttefikleriyle bile uzlaşma aramaya ihtiyaçları yoktur. Genel yaklaşım böyle. Bunun sonucunda ABD dış politika çizgisi de, diğer müttefiklerinden daha farklı bir üslubun işaretlerini taşıyor. Örneğin ABD'nin Birleşmiş Milletler'de İsrail'e verdiği destek, Avrupalıların desteğinden çok daha açık, net ve güçlü. Amerika'nın açıkça İsrail'i destekleyen bu tutumu Kongre'de de göze çarpıyor. Örneğin, İsrail silahlı kuvvetlerine silah satışını da içeren ve bu ülkeyi kuvvetle destekleyen bir karar tasarısı, 2002 yılının Mayıs ayında Kongre'den 21 oya karşı 352 oyla geçti. Aynı tasarıya 100 üyeli Senato'da sadece iki üye olumsuz oy verdi. Küba'ya karşı katı ve sert tutum izleme konusunda da ABD Avrupalılardan daha radikal bir çizgi sergiliyor.

Hukuk alanında ise benzeri bir durum göze çarpıyor. Amerika'nın özellikle kendisini bağlayıcı uluslararası anlaşmaları onaylamakta zorlandığı görülüyor. Bir antlaşmanın onaylanması için Senato'nun üçte ikisinin oyu gerekiyor. Atmosfere bırakılacak zararlı gazların sınırlandırılması için uyulması zorunlu kurallar getiren Kyoto Protokolü 1997 yılında Senato'da oybirliği ile reddedildi. Diğer yandann Amerika, Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulmasını engellemek için de var gücüyle çalıştı. Buna ek olarak, Ottawa kara mayınlarının yasaklanması sözleşmesini de kabul etmedi. Burada belirtilmesi gereken nokta, Avrupa'dan farklı olarak, Amerika'da iç hukukun, uluslararası antlaşmalara üstün sayılması. Yani bir antlaşma iç hukuk ile çelişirse, iç hukukun gereği yapılıyor.(51)

Amerika'nın siyasi alandaki iradesini dünyaya kanıtlayacak askeri gücü var. Bugün dünyada hiçbir devlet ABD kadar denizaşırı operasyon yapacak silah gücüne ve teknolojiye sahip değil. Bir zamanlar dünyanın en güçlü ülkesi olan İngiltere'nin aske-

(51) Micklethwait, s. 296, 297.

ri olanakları, kendisinden sonra gelen iki ülkenin toplam gücü kadardı. Bugün Amerika'nın gücü, kendisinden sonra gelen 20 ülkenin toplam gücüne eşit. Amerika'nın askeri harcamaları dünya toplamının % 40'ına ulaşıyor; yani, Avrupa Birliği ülkelerinin toplam savunma harcamalarının yarısı kadar, araştırma ve geliştirme harcamalarının ise dörtte birinden ibaret. Günün birinde Amerika'yla yarışabilecek düzeye gelebileceği tahmin edilen Çin'in bugünkü askeri harcamaları, Amerika'nın savunma bütçesinde bir yılda yapılan artış miktarını aşmıyor.[52] Amerikan yönetiminin bu üstün gücü kullanması konusunda da genelde Amerikan halkının desteği olduğu anlaşılıyor. Amerikalıların % 55'i adil bir düzen kurmak için savaşın gerekli olabileceğine kuvvetle inanıyor. Bu oran Avrupa'da 18'den ibaret. Türk halkının büyük çoğunluğunun da ülke savunması zorunlu kılmadıkça savaşa karşı olduğu biliniyor. Atatürk'ün, ulusal savunma için gerekli olmadıkça, savaşın bir cinayet olduğu yolundaki sözleri, Türk halkı tarafından benimsenmiştir.

Amerika'nın askeri gücünün önemli dayanaklarından biri de artan nüfusudur. Bu ülkenin halen 280 milyon olan nüfusunun, 25 yıl sonra 400 milyonu çok aşabileceği belirtiliyor. Gelişmiş ülkeler arasında böyle bir nüfus artışına sahip tek ülke Amerika. Üstelik Amerika'da yaş ortalaması da diğer gelişmiş ülkelerin altında. Bu ülkede önümüzdeki 50 yıl boyunca ortalama yaşın 35 civarında kalacağı hesaplanıyor. Oysa bu ortalama, Avrupa'da 38'den 53'e yükselirken, Japonya'da 41'den 53'e çıkacak. Türkiye'nin genç ve dinamik nüfus yapısı, Batı dünyasında Amerika'yla beraber bir istisna oluşturuyor. Geri kalan Batı ülkelerinin çoğunda nüfus azalıyor ve yaşlanıyor.[53]

Amerikan toplumunun yapısında bulunan üstünlük iddiası, ekonomik ve askeri alanlarda ulaşılan büyük güçle ve bu gücü bir süper devlet haline dönüştürebilecek nüfus yapısıyla birlikte düşünüldüğünde, Amerika'nın izlediği hükmedici dış politikanın sebeplerini anlamak zor olmaz. Buna bir de Başkan Bush döneminde

(52) Micklethwait, s. 298.

(53) Micklethwait, s. 299.

işbaşına gelen yeni muhafazakârların eski yönetimlerden daha katı ve başka devletler üzerindeki baskıcı politikası eklenince, Irak'ta ve başka yerlerde yaşanan trajedilerin kökeni daha iyi anlaşılıyor.

Başka ülkelere demokrasi ve insan hakları alanında örnek olma iddiasındaki Amerika'nın, Irak'taki Abu Garib hapishanesinde yaşanan insanlık dışı baskı ve işkence olaylarından sonra aynı iddiayı sürdürebilmesi kuşkuludur. Acaba orada olanlar birkaç askerin kendi başlarına yaptıkları aşırı eylemlerden mi ibaretti? Ünlü işadamı Soros'a göre pek öyle değil. Soros, "*orada yaşananlar genel olarak müsamaha gösterilen, hatta teşvik edilen bir uygulamadır*" diyor.(54)

O hapishanede yaşanan olaylar, gerçekten bütün dünyada tepkilere ve protestolara yol açmıştı. Bu tepkiler daha bitmeden, bu defa da Amerikan güvenlik güçlerinin yakaladıkları bazı teröristleri işkencenin müsamaha gördüğü bazı ülkelerde sorgulamaya hazırlandıkları yolunda haberler dünya basınında yayınlandı. Sonradan yalanlanmış olsa bile böyle haberlerin çıkması, Amerikan yönetiminin bir yandan başka ülkelere insan hakları alanında eleştirilerde bulunurken, bir yandan da kendi güvenlik çıkarları gerektirdiğinde bunları göz ardı edebildiğini gösteriyor. Bush yönetiminin dünya politikasına bakışı, güç kullanılarak sonuç alınabileceği ve daha sonra uluslararası hukukun ve ilgili kuruluşların bu sonucu meşrulaştırabileceği yönünde...

Gerçekten, başlangıçta Amerika, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden Irak harekâtını meşrulaştıracak bir karar çıkartamadı. Yalnız Rusya ve Çin değil, Fransa gibi bazı Batılı ülkeler bile buna karşı çıktılar. Ama harekât bittikten sonra, Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararla orada yaratılan fiili durumu âdeta meşrulaştırdı. Dünya devletlerine işgal kuvvetleriyle işbirliği çağrısı yapılarak geçici yönetimin desteklenmesi istendi. Tabii kararda, bu işgal gücünün çekilmesi temennisine ek olarak, yardımların Irak halkının iyiliği için yapılacağına da yer verildi. Fakat esas mesajın, işgalin meşrulaştırılması olduğu kimsenin gözünden kaçmadı.

(54) Soros, George, *The Bubble of American Supremacy*, Phoenix, 2004, London, s. vii.

Başlangıçta askeri harekâtı gayri meşru sayan devletler de, sonunda bu uzlaşmaya oy verdiler. Acaba hayatın gerçeklerini sineye çekmek, dünya politikasında geçerli akçe mi sayılıyordu? Hukuk ve insani değerler, sadece gerektiği zaman hatırlanacak kavramlar mı olmuştu?

Amerika'nın Yeni Güvenlik Politikası

Amerika'nın Irak harekâtının arkasındaki temel düşünceyi anlayabilmek için, yeni muhafazakâr hareketin önemli isimlerinin daha Başkan Bush göreve gelmeden önce oluşturdukları temel yaklaşımı hatırlamak gerekiyor. Bu görüştekiler 1997 yılında "Yeni Amerikan Yüzyılı" adını verdikleri bir proje hazırladılar. Orada dile getirilen bazı düşünceler şöyle:

- Amerika'nın güvenliği ve çıkarlarının korunması için, savunma bütçesi özlü biçimde artırılmalıdır.
- Amerika'nın dünya liderliğini elde etme hedefi benimsenmelidir.
- Yeni yüzyılda Amerika'nın ilkelerinin ve çıkarlarının dünyaya egemen olması için kararlılık gösterilmelidir.
- Avrupa'da, Asya'da ve Ortadoğu'da barış ve güvenliğin korunması ABD için hayati önemdedir. O bölgelerde sorumluluk üstlenmekten geri kalırsak, Amerika'nın temel çıkarlarına zarar veririz.
- Tehditler daha ortaya çıkmadan yok edilmelidir.
- Demokratik müttefiklerimizle ilişkilerimiz geliştirilmeli, çıkarlarımıza ve değerlerimize karşı olan rejimlere karşı tavır alınmalıdır.
- Amerika'nın güvenliğine, refahına ve ilkelerine hizmet edecek bir uluslararası düzenin korunması ve geliştirilmesinde ABD'nin eşsiz rolünün gerektirdiği sorumluluk üstlenilmelidir.

Bu ilkeler bildirisinin altına imza atanlar, daha sonra Başkan Bush'un döneminde birinci derecede sorumluluk üstlenenlerden başkası değil. Bu imza sahiplerinden bazıları şunlar: Şimdiki Başkan Yardımcısı Dick Cheney, Savunma Bakanı Donald

Rumsfeld, Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolwofitz, Florida Valisi ve Başkan Bush'un kardeşi Jeb Bush, ünlü tarihçi Francis Fukuyama, Başkan Bush'un Irak Özel Temsilciliğini yapan ve daha sonra da Bağdat Büyükelçiliğine atanan Zalmay Khalilzad.

Bu imza sahipleri 1998 yılında Başkan Clinton'a bir mektup göndererek Irak'a askeri müdahale yapması için çağrıda bulunmuşlardı. Görüldüğü gibi Irak harekâtı, 11 Eylül 2001 tarihindeki terörist saldırılardan çok önce düşünülüp planlanmış bir müdahale ve bunun arkasındaki stratejik düşünceler de daha 1997'de saptanmış.

Bu yaklaşımların arkasındaki temel düşünce ise şu: Madem ki en güçlü biziz, o zaman en haklı olan da biziz. Biz her şeyi başkalarından daha iyi biliriz. Bu üstünlük düşüncesinin arkasında, yukarıda da açıklandığı gibi, köktendinci yaklaşımlar ve piyasa ekonomisine köktenci bir bağlılık da yatıyor.(55)

ABD Başkanı, Bush Doktrini diye adlandırılan bu yeni dönemin stratejisini 2002 yılının Haziran ayında West Point Askeri Akademisi'nde yaptığı konuşmada açıkladı. Bu doktrinin iki temel direği vardı: Birincisi, Amerika, askeri üstünlüğünü korumak için elinden gelen her şeyi yapacaktır; ikincisi de, başka ülkelerden saldırı tehdidi saptandığında, bu saldırı beklenmeden Amerika askeri müdahalede bulunacaktır. Önleyici müdahale denen bu strateji, aslında Birleşmiş Milletler Yasası'na uygun değildi. Çünkü bu yasa, sadece bir saldırıya uğranıldığı takdirde askeri güç kullanılmasına izin veriyordu. Bunun dışındaki hallerde savaş yasaklanmıştı ama en güçlü olan devlet başka kurallar benimsemişti ve onun bu kurallara göre hareket etmesine hiç kimse engel olamazdı. Güçlü devletlerin tutumu şu kısa sözlerle özetlenebilirdi: "Biz haklıyız, onlar haksızdır". Onlar kimdir? Onlar büyük devletin karşısında olan veya Amerika'nın en yakın müttefikleri olsalar bile, onun politikasını benimsemeyen herkestir. Gerçekten, Savunma Bakanı Rumsfeld'in "Eski Avrupa" sözüyle küçümsediği, Amerika'nın Irak politikasına karşı çıkan bazı Avrupalı NATO müttefiklerinden başkası değildi.

(55) Soros, s. 5-10.

Afganistan'a müdahalenin gerekçesi, 11 Eylül 2001 tarihindeki terörist saldırılardı. Bu saldırılar dünyayı o kadar etkilemişti ki, çoğu zaman Amerikan karşıtı görüşleri savunmasıyla tanınan Fransız *Le Monde* gazetesi, ertesi gün manşetinde *"Bugün hepimiz Amerikalıyız"* diyordu. 11 Eylül saldırılarından sonra, ABD'nin başvurusu üzerine NATO Konseyi, İttifak'ı kuran Vaşington Antlaşması'nın 5. maddesini ilk defa çalıştırdı. Bu maddeye göre, bir müttefike yapılmış saldırı bütün müttefiklere yapılmış sayılacak ve her müttefik ülke elindeki imkânlar ölçüsünde bu saldırıyı defetmeye çalışacaktı. O koşullar altında hiç kimsenin Amerika'nın Afganistan'a karşı yaptığı harekâta karşı çıkması düşünülemezdi. Çünkü Afganistan'ın ünlü terör örgütü El Kaide'ye yataklık yaptığından kimsenin kuşkusu yoktu. Peki Irak'taki Saddam Hüseyin rejimi de bu saldırıdan sorumlu muydu? Bu kitabın yazarı, 11 Eylül saldırılarından hemen sonra NATO'da yapılan görüşmelerde Amerikalıların böyle bir şey söylediğini hatırlamıyor. Zaten Irak harekâtının dünya kamuoyuna açıklanan gerekçesi de başkaydı. Irak'ın elinde son derecede tehlikeli kitle imha silahları vardı. Bu silahları ele geçirmek için Amerika hemen müdahale etmeliydi. Irak'ın daha önceleri bu silahlara sahip olduğu bilinmiyordu. Hatta Halepçe'de kimyasal silah kullanılarak yaklaşık 5000 kişinin öldürüldüğü de bir sır değildi. Ama Irak bu silahları daha sonra imha ettiğini söylüyordu ve yıllarca Irak'ta denetleme yapan Hans Blix'in başkanlığındaki BM denetçileriyle Uluslararası Atom Enerjisi uzmanları bunun aksini kanıtlayamamışlardı. Ama Amerikalılarla İngilizler, ellerindeki istihbarat raporlarında bu silahların varlığını kanıtlayan bilgiler olduğunu söylüyorlardı ve bu bilgilere dayanılarak müdahalede bulunuldu. Amerika, bir yılda Irak'a yaptığı müdahale için 160 milyar dolar harcadı. 11 Eylül saldırılarından sonra açıklandığı gibi amaç eğer sadece terörle mücadele olsaydı, belki bu parayla dünyanın çeşitli bölgelerinde terörü sona erdirmek için çok daha etkili çalışmalar yapılabilirdi. Ama öyle anlaşılıyor ki, amaç sadece terörü sona erdirmek değil, aynı zamanda Irak'taki petrol kaynaklarını ve bunların ulaşım yollarını denetim altına almaktı.

11 Eylül saldırılarının, Amerika'nın Afganistan'a yönelik askeri

müdahalesinin en önemli gerekçesi olduğu kuşkusuz. Ama meselenin bir de iç boyutu var. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD Kongresi, altı hafta gibi kısa bir süre içinde, kısaltılmış adı Patriot Act olan bir terörle mücadele yasası kabul etti. Buna paralel olarak bir de iç güvenlik yasası onaylandı. Bu iki yasa, terörle etkili bir mücadele yapabilmek için demokratik hak ve özgürlüklerde önemli kısıtlamalar yapıyordu. Özellikle vatandaşların bilgi alış verişi gibi özel hayatı ilgilendiren alanlarda birçok kısıtlayıcı önlem getiriyordu.[56] Demokratik bir toplumda bu temel özgürlükler kısıtlanabilir miydi? Öyle anlaşılıyor ki, ulusal çıkarlar, özellikle güvenlik çıkarları söz konusu olunca, bireysel özgürlükler ikinci plana düşürülebiliyordu.

Askeri müdahalenin en önemli gerekçesi, yulkarıda da belirtildiği gibi Irak'ın elinde kitle imha silahlarının bulunmasıydı. Savaş başladıktan sonra Amerikalı ve İngiliz uzmanlar, aylarca bu silahları aradılar ama bulamadılar. Sonunda istihbarat raporlarının hatalı olduğu kabul edildi. Ama gene de Amerika, Saddam Hüseyin'in devrilerek Irak halkının özgürlüğe kavuşturulmasını müdahale için yeterli bir gerekçe sayıyordu. Doğrusu Saddam Hüseyin'in işbaşında kalması Irak'ın hiçbir komşusunun arzusu değildi. Hatta belki de dünyada eski Irak rejiminin sürdürülmesini isteyen kimse yoktu. Kuşkusuz Irak, Saddam Hüseyin döneminde demokrasiyle yakından uzaktan ilişkisi olmayan bir yönetimle idare ediliyordu. Gerçek bir demokraside yaşamak Irak halkının da hakkıydı. Ama bunun yolu, 100.000'den fazla Iraklının hayatına mal olacak bir askeri müdahale miydi? Üstelik bu müdahalenin gerçek bir demokrasi getiremediği, terörü önlemeyi, iç barış ve istikrarı yerleştirmeyi başaramadığı da görüldü.

Askeri yöntemin uluslararası meşruiyetten yoksun olması pek çok ülkede tepkiyle karşılandı. Hatta başlangıçta ABD'ye destek olmak için asker veren İspanya, Polonya, Ukrayna gibi ülkeler, askerlerini geri çektiler veya çekeceklerini açıkladılar. Amerikan halkının giderek artan birçoğunluğu da zaman içinde bu müdahaleye karşı çıktı. Amerika'da yapılan kamuyoyu yoklamalarında Başkan

(56) Soros, s. 16-17.

Bush'un Irak operasyonuna hâlâ destek verenlerin oranının % 40'ın altına düşmesi, Amerikan halkının çoğunluğunun bu operasyonu desteklemediğini gösteriyor. Amerikan-Yahudi Komitesi tarafından yapılan bir kamuoyu araştırmasına göre, Amerika'da yaşayan Yahudi asıllıların % 54'ü Amerika'nın Irak'a savaş açmasına karşı olduklarını bildirdiler. Savaşı destekleyen Yahudilerin oranı % 43'te kaldı.[57] Bu gelişmeler, askeri müdahaleden önce Amerika'yı uyaran dostlarının ve müttefiklerinin haksız olmadığını ortaya koyuyor. Bu koşullar altında başlangıçta operasyona karşı çıkan yabancı ülkeleri, partileri, politikacıları Amerikan düşmanlığı ile suçlamanın haklılığı savunulabilir mi?

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Mart 2003 tarihinde 65.000 Amerikan askerinin Türkiye üzerinden Irak'a askeri müdahalede bulunmasına izin vermek amacıyla Meclis'e yaptığı önerinin TBMM'de yeterince oy toplayamayarak reddedilmesini, bu genel tablo içinde değerlendirmek gerekiyor.

Öyle anlaşılıyor ki, hiç değilse Amerika için 21. yüzyıla girildikten sonra bile ulusal çıkarlar her şeyden önce geliyor. Başkan Bush yönetiminde görev alanların bir bölümünün de uluslararası ilişkilerde en önemli unsurun hukuk değil güç olduğunu düşündükleri görülüyor. Onlara göre, Amerika dünyanın en güçlü devleti olduğuna göre, Amerikan hükümeti kendinden önceki yönetimlerden çok daha fazla güç kullanabilir. Örneğin Amerika'nın Irak'a yaptığı askeri müdahalenin uluslararası hukuk açısında savunulabilir bir yanı ve meşruiyeti yoktu, ama Amerikan yönetimi bu müdahaleyi yapmak istiyordu ve bunu yapacak gücü vardı. ABD Savunma Bakan Yardımcısı Wolfowitz'e göre bu gerçekleştirilmesi mümkün bir harekâttı ve bunu bilmek yeterliydi.

Harekât sırasında her şeyden önce Irak halkına özgürlüğe kavuşturmanın hedeflendiği söylendi, fakat Bağdat'a giren ilk Amerikan askerlerinin öncelikle petrol bakanlığını güvence altına aldıkları görüldü. Diğer bakanlıkları, hastaneleri, müzeleri yağmacılardan korumak için ayrılacak yeterli güç yoktu. Üstelik dünyada Saddam Hüseyin dışında pek çok diktatör vardı. O ülkelerin de

(57) Lieven, s. 202-203.

halklarını bu diktatörlerden kurtarmak için askeri güç kullanılması düşünülüyor muydu?[58] Yoksa Irak'ta toprağın üstünde yaşayan insanlardan çok toprağın altındaki petrol kaynakları mı düşünülüyordu? Petrol konusu kitabın daha sonraki bölümlerinde ele alındığında, bu soruya da cevap vermek mümkün olacak.

Ulusal çıkarları korumak, bütün ülkelerin öncelikli hedefi olmaya devam ediyor ama bunu yaparken bütün insani kuralları bir tarafa bırakmak planlanmıyor. Üstelik Irak'ta yaşanan bazı olaylar ve o bölgeden gelen haberler, 11 Eylül saldırılarından sonra terörün kurbanı olarak görülen Amerika'nın, başkalarına şiddet uygulanmasının sorumluluğunu taşıyan bir devlet gibi algılanmasına yol açtı. Dünyanın en güçlüsü de olsa, bir devletin dünya kamuoyunun gözünde bu duruma düşmeyi sineye çekmesi kolay değil. Hele bu devlet, iki yüzyılı aşkın zamandan beri dünyada özgürlüğün, demokrasinin ve insan haklarının öncülüğünü yapma iddiasını taşıyorsa...

Amerika'da Bush yönetiminin daha sağında olan siyasi gruplar da vardı. Örneğin, Hıristiyan Sağcı Grubu'nun liderlerinden Phillis Shluffy'e göre, uluslararası antlaşmalar ve konferanslar, her Amerikan vatandaşı için ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Bu yüzden, Amerikan Senatosu bütün BM antlaşmalarını iptal etmeliydi. Çünkü bunlar, Amerikalıların haklarını, özgürlüklerini ve egemenliklerini kısıtlıyordu... Bu gibi aşırı görüşler, kuşkusuz Amerikan toplumunun tümünü temsil etmiyordu. Ancak, Başkan Yardımcısı Dick Cheney gibi sorumlu mevkide bulunan bazı Amerikalıların da Birleşmiş Milletler'e büyük bir sempati duymadığı biliniyordu.[59] Ayrıca Başkan Bush'un yeniden seçildikten sonra Birleşmiş Milletler'e karşı eleştirel görüşleriyle tanınan bir diplomatı bu örgüte Daimi Temsilci olarak ataması da dikkatlerden kaçmadı.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Amerika'daki yeni muhafazakârların Amerikan politikasını benimsemeyen hükümetlere karşı tepkisi çok katı oldu. Özellikle Irak müdahalesine karşı çıkan Avrupalı müttefiklerine karşı Amerikan yönetimi çok kuvvetli

(58) Soros, s. ix.
(59) Lieven, s. 16.

tepki gösterdi. Bu tepkinin örnekleri, Amerikan Kongresi'nde yapılan görüşmelere de yansıdı. Amerikalı düşünürler ve yazarlar arasındaki tepki daha da ileri gitti. Ünlü yazar Thomas Friedman, *The New York Times* gazetesine verdiği bir röportajda, Fransa'nın sadece rahatsızlık verici bir müttefik ya da Amerika'nın kıskanç bir rakibi olmadığını, fakat artık Amerika'nın düşmanı haline geldiğini söyledi. Ona göre Fransa, demokrasinin Arap ülkelerine yayılmasını istememektedir ve Amerika'yla beraber hareket etmemesinin arkasındaki sebeplerden biri de budur. Amerika'nın Irak müdahalesinin sonuçları ortaya çıkınca, Fransa, Almanya, Belçika ve Türkiye gibi ülkelerde bu müdahaleye karşı çıkan çevrelerin haklılığı kanıtlanmış ve Amerika'nın bu müttefiklere ilk başta gösterdiği tepkinin aslında yersiz bir tepki olduğu ortaya çıkmıştır.

Diğer müttefiklerinin desteğini alamaması, Amerika'yı güç durumda bırakmış ve bu ülkenin strateji uzmanlarının da dikkatini çekmiştir. Bunlar arasında bulunan eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski, Amerika'nın BM'de karşılaştığı engellemeleri gördükten sonra şunu söylemiştir: "*Amerika'nın dünyadaki askeri gücü, tarihinin en yüksek noktasındadır. Ancak uluslararası alandaki siyasi desteği ise, tarihinin en düşük noktasında bulunmaktadır.*"[60]

11 Eylül saldırıları olmasaydı, ABD nasıl bir strateji izleyecekti? Hangi ülkeleri ve grupları Amerikan halkına hasım olarak sunacaktı? Bugün Amerikan kamuoyunda tartışılan konuların arasında bu konu da yer almaktadır. Bilinen hususlardan biri, gerek Başkan Bush'un, gerekse Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice ve Dışişleri bakan yardımcılarından John Bolton'un çeşitli vesilelerle Çin'i Amerika'nın stratejik rakibi olarak gördükleri ve Çin'e karşı Amerika'nın daha katı politikalar izlemesi gerektiğini savundukları dır. Condoleezza Rice, Amerika'nın Çin'e karşı daha etkili politikalar izleyebilmesi için, Hindistan'a yakınlaşarak bu ülke ile daha iyi işbirliği yapması ve Tayvan'ı daha açık bir biçimde desteklemesi gerektiğini savunmuştur.[61]

(60) Lieven, s. 168, 174.

(61) Lieven, s. 164.

Amerikalılar Yabancıları Nasıl Görüyor?

Diğer uluslardan üstün olma duygusu, bugün de Amerikan toplumuna egemen olmaya devam ediyor. Bunun yanı sıra, yabancılardan kuşku duyma duygusu da oldukça yaygın. 2002 yılında yapılan bir kamuoyu araştırması, Amerikalıların % 64'ünün kendi yaşamlarının yabancıların etkisinden korunması ihtiyacını hissettiklerini gösteriyor. Bu oran, İngiltere'de yapılan kamuoyu yoklamalarında % 51, Fransa'da % 53 olarak görünüyor. Aynı konuda Hintlilerin % 76'sı yabancı nüfuzundan korunma ihtiyacı hissettiklerini söylüyor. Yabancıların etkisinden rahatsızlık duyan sadece sıradan vatandaşlar değil. Amerikalı ünlü bilim adamı ve yazar Samuel Huntington, çok sayıda Meksikalının göçmen olarak ülkeye gelmesi sonucunda Amerika'nın kendi siyasal kültürünü ve dilini kaybetmekte olduğunu söylüyor.[62] Uzun yıllar sömürge idaresinde yaşamış olan Hintlilerin yabancı etkisinden kaygılanmaları doğaldır. Ancak Amerikalıların böyle bir duyguya kapılmalarını açıklamak zor.

Amerikan tarihinde zaman zaman ırkçılık boyutuna ulaşan milliyetçilik akımlarından rahatsız olan ve bu akımları eleştiren düşünürler de çıkmıştır. Bunlardan biri olan Reinhold Niebuhr, 1943 yılında yazdığı bir yazıda, "*Bizim ırkçı gururumuz dünya toplumuna karşı taşıdığımız yükümlülüklerle bağdaşmıyor*" demekteydi. Ünlü İsveçli yazar Gunnar Myrdal da, 1944 yılında yayınlanan *An American Dilemma* adlı eserinde Amerika'daki ırkçılık düşüncesinin bu ülkenin totalitarizme karşı mücadelesini zayıflattığını söylüyordu. Gerçekten Amerika'da oldukça yakın tarihlere kadar önemli bir sorun oluşturan zencilere karşı ayrımcı uygulamalar, Amerika'nın özgürlüklerin sembolü bir ülke olma iddiasıyla komünizme karşı yürüttüğü mücadeleyi zayıflatıyordu. O zamanki Sovyet liderlerinin ve basınının Amerika'dan gelen eleştirilere karşı, ABD'deki zencilere yapılan aşağılayıcı muameleleri dile getirdikleri ve bu karşı eleştirilerin Amerikalıları zor durumda bıraktığı hatırlanıyor.

Aslında bu çelişkiyi çok önceleri Başkan Abraham Lincoln de

(62) Lieven, s. 7, 91.

dile getirmişti. Lincoln, kölelik sisteminin, Amerika'nın dünyada demokratikleşmenin öncülüğünü yapma iddiasını zayıflattığını ve başkalarının Amerika'yı iki yüzlülükle suçlamasına olanak verdiğini söylüyordu.

Irk ayrımcılığı, yalnız Amerikan yasalarında yer alan maddelerden kaynaklanmıyordu. Amerika'daki beyazların önemli bir bölümü de bu ayırımcılığı destekliyordu. Örneğin, 1963 yılında hâlâ bazı eyaletlerde beyazlarla zencilerin evlenmesini yasaklayan yasalar vardı ve halkın % 64'ü bu tip karma evliliklere karşı olduğunu açıklıyordu. Son yıllarda bu alanda önemli bir gelişme oldu. Bu gibi yasalar yürürlükten kalktı ve halkta karma evliliklere karşı olanların oranı da % 13'e düştü.[63]

Amerika'da yabancılara kuşkuyla bakanların oranı yüksek olsa da bunun önemli bir istisnası var. Amerikalılar, İsrail'e destek vermeyi uzun yıllardan beri ulusal bir politika haline getirdiler. Bu ülkede bazı çevrelerin İsrail ile aşırı bağımlılık içinde olduğu, bunlar arasında Hıristiyan din adamlarının da bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan biri, *"İsrail'e karşı olmak Tanrıya karşı olmaktır"* diyerek bunun en aşırı örneklerinden birini dile getirmiştir. Amerika'nın İsrail'e yaptığı yardımın ölçüsü, bu ülkeye verilen desteğin ölçüsünün bir işareti sayılabilir. 2002 yılında bu yardımın miktarı, bütün Afrika kıtasında fakirlikle boğuşan Afrikalılara yapılan yardımın tam altı katıyken, Amerika'nın Afganistan'ın yeniden yapılandırılması için vermeyi taahhüt ettiği yardımın on katı kadardır.[64]

Amerika'da İsrail'e bu kadar büyük destek sağlanması, bu devletin kuruluşundan itibaren Amerika'nın Ortadoğu politikasının yönlendirilmesinde etkili olmuştu. İngilizlerin öncülüğünde bir İsrail devleti kurulurken, oralarda yaşayan çok sayıda Filistinli sürgün edilerek, başka yerlere zorla gönderilmişti. Bu durumun yarattığı adaletsizlik konusunda İsrail'in ilk başbakanlarından David Ben Gurion şunları söylemişti: *"Araplar niçin barış yapsınlar? Ben bir Arap lider olsam, İsrail ile hiçbir zaman anlaşmam. Gerçekten biz onların ülkelerini ellerinden aldık. Bu topraklar bize*

(63) Lieven, s. 42.

(64) Lieven, s. 182-185.

Tanrı tarafından vaat edilmişti ama bu onları ilgilendirmez. Bizim Tanrımız başka, onların Tanrısı başkadır." İşte Ortadoğu barış sürecine uzun süre katkı sağlanamamasının altında yatan en büyük sorunlardan biri, İsraillilerin, topraklarından sürülen Arapların yerini almış olmasıdır. Ne var ki, Amerika'nın iç politika yapısı ve bu bölgeye yönelik menfaatleri, bu olumsuzluğu sonuna kadar desteklemesine neden olmaktadır. Bugün Amerika, çoğu zaman İsrailliler ve Araplar arasında tarafsız hareket etme olanağına sahip değildir.

Tarihte, topraklarından sürülen tek topluluk Filistinliler olmamıştır. Dünyanın başka yerlerinde de benzeri durumlar yaşanmıştır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra eski Almanya'nın doğu bölgesinin toprakları Polonya ve Rusya'ya verilince, oralarda yaşayan 12 milyon Alman asıllı insan göç etmek zorunda kalmıştır. Aynı şekilde 3 milyon Alman asıllı, Çekoslovakya'dan göçe zorlandığında, büyük ızdıraplarla karşılaşmış ve birçoğu da hayatını kaybetmiştir. Çok sayıda Macar, Çekoslovakya ve Romanya'dan göçe zorlanmıştır. Stalin'in homojen bir toplum yaratma çabaları sonucunda ise, milyonlarca insan Sovyetler Birliği'nden Polonya'ya sürgüne gönderilmiştir. Benzeri trajediler başka yerlerde de yaşanmıştır. Hindistan ve Pakistan'ın bölünmesi sırasında 10 milyon civarında Hintli, Sih ve Müslüman topraklarından çıkarılarak, başka yerlere göçe zorlanmıştır. Bu zoraki göç olaylarıyla kıyaslandığında, Türkiye ve Yunanistan'ın Kurtuluş Savaşı'ndan sonra antlaşma yoluyla nüfus değişimi yapmış olmalarının ne kadar uygarca bir çözüm olduğu daha iyi anlaşılacaktır.[65]

Burada önemli olan, bu kadar çok sayıda zoraki göç olayı yaşanırken dünya kamuoyunun bunlara pek de fazla ilgi göstermemesidir. Buna karşılık, Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin doğu bölgelerini işgal eden Rus birliklerine destek olan ve çok sayıda Türk'ün katledilmesine yol açan saldırıları gerçekleştiren Ermeni çetecilerin tasfiyesi için bölgedeki Ermeni nüfusunun Türkiye'nin güneydoğu bölgelerine göç ettirilmesi, bu olaydan 90 yıl sonra bile Türkiye aleyhine bir istismar konusu yapılmaktadır.

(65) Lieven, s. 196-197.

Amerika'nın ulusal politikasının gereği olarak İsrail'i nasıl desteklediği yukarıda belirtilmişti. Ancak son Irak Savaşı'nda ilginç bir durum ortaya çıktı. Amerikan-Yahudi Komitesi tarafından yapılan bir kamuoyu araştırmasına göre, Amerika'da yaşayan Yahudi asıllıların % 54'ü Amerika'nın Irak'a savaş açmasına karşı olduklarını bildirdiler. Savaşı destekleyen Yahudilerin oranı % 43'te kaldı. Oysa Amerikan toplumunun genelinde savaşı destekleyenlerin oranı % 62'ydi.[66]

Avrupa Birliği'nde Ortak Değerleri Savunma

Ulusal kimliğin yanı sıra, bazı ulusların bir araya gelerek oluşturdukları toplulukların ortak değerlerini paylaşmak ve ortak kimliğe sahip çıkmak, 20. yüzyılın sonlarına doğru dünya gündeminde en çok tartışılan konulardan biri oldu. Özellikle Avrupa Birliği'nin giderek genişleyip güçlenmesinden sonra bu konu önem kazandı. Avrupa Birliği, daha önce kurulan uluslararası kuruluşlara benzemiyordu. Diğer kuruluşlar, bazı devletlerin ulusal kimliklerini ve yetkilerini saklı tutarak, belirli konularda işbirliği yapmak için kurulmuşlardı. Oysa Avrupa Birliği, bir bütünleşme süreci oluşturuyor ve devletlerin ulusal karar alma yetkilerinden, hatta ulusal egemenliklerinden bir ölçüde de olsa fedakârlıkta bulunarak ortak bir yaşam tarzı, âdeta ortak bir aile kurma iradelerini yansıtıyordu. Bunun temelini de ortak değerler oluşturuyordu. Aslında Avrupa Birliği'nin başlangıcındaki örgütlenme, Avrupa Kömür Çelik Birliği adını taşıyordu. Sonra Avrupa Ekonomik Topluluğu adı benimsendi. Bir dönem Avrupa Topluluğu sıfatı kullanıldı ve son olarak Avrupa Birliği kavramı üzerinde karar kılındı. Mesele, bu birliğin ortak değerlerinin nasıl saptanacağıydı. 2003 yılından itibaren yeni bir Avrupa Anayasası hazırlamak amacıyla çalışmalarına başlayan Avrupa Konvansiyonu'nu en çok meşgul eden sorunlardan biri buydu. Avrupa kimliği nasıl tanımlanacaktı? Konvansiyon'un başkanı, eski Fransız Cumhurbaşkanı Valery Giscard d'Estaing ile üye ülkelerden bir bölümü, ortak değerler arasında Hıristiyanlık ve Musevilik kökeninin belirtilmesini isterken laik düşüncenin

(66) Lieven, s. 202-203.

temsilcileri buna karşı çıkıyorlardı. Toplantılara gözlemci olarak katılan Türkiye de karşı çıkanlar arasındaydı.

Sonunda Hıristiyanlık ve Museviliğin Anayasada yer almamasını savunanlar mücadeleyi kazandılar. Giriş bölümünde dini değerlere genel bir atıf yapılmasıyla yetinildi. Buna karşılık evvelce üye ülkelerin oybirliğiyle karara bağlanabilecek pek çok konuda yetki AB organlarına bırakıldı. Buna bakarak, üye ülkelerin egemenliklerini AB'ye devretmekte oldukları, ulusal kimliğin artık eskisi kadar önem taşımadığını ileri sürenler çıktı. Ancak bu görüşü savunanların yeterince dikkat etmedikleri nokta, Anayasa'da Avrupa Birliği'nin temelinde egemen devletlerin yer aldığını belirten ifadelerdi. Ulusal egemenlik temel değer olarak korunuyor, devletler, yetkilerinin bir bölümünü Topluluğa devrediyorlardı. Orada da belirli sınırlar vardı. AB'nin tam yetkili olacağı alanlar gümrük birliği, rekabet, para politikası, ticaret politikası ve ortak balıkçılık politikası çerçevesinde denizlerdeki biyolojik varlıkların korunması konuları ile sınırlıydı. Birçok konuda Toplulukla ulus-devletler ortaklaşa karar alacaklardı. Bazı alanlarda Topluluk, ulus-devletler arzu ettikleri ölçüde onlara destek olacaktı. Fransa ve Hollanda'da yapılan referandumlarda yeni Avrupa Anayasası'nın kabul edilmemiş olmasının nedenlerinden biri, bu kısıtlayıcı yaklaşımın halklar tarafından benimsenmemesi ve bu yetkilerin Brüksel'e devredilmesine halkın çoğunluğunun karşı çıkmasıdır. Görülüyor ki, dünyadaki en ileri bütünleşme örgütü olan Avrupa Birliği bile, ulus-devlet yapısını ve ulus-devletlerin önemini azaltmamıştır. Bu nedenle, ulusal kimlik ve ulusal çıkarlar kavramlarının değerini yitirdiğini düşünmek yanıltıcıdır.

Avrupa Birliği ülkeleri, bir yandan kendi ulus-devlet anlayışlarını koruyup ulusal çıkarlarına sahip çıkarken, bir yandan da diğer ülkelerdeki azınlıklar sorununu sık sık gündeme getiriyorlar. Acaba neden? Bu sorunun cevabını aramak için azınlıklar meselesinin geçmişine yakından bakmakta fayda var.

Ulusal Çıkarlar ve Azınlık Sorunu

Devletlerin, 200 yılı aşkın bir zamandan beri, kendi ulusal çıkarlarını daha iyi korumak düşüncesiyle azınlık sorunlarıyla ilgilendikleri biliniyor. Çoğu zaman bu ilginin, azınlıkların hak ve çıkarlarının insani amaçlarla korunması görüntüsü altında sergilendiği görülüyor. Oysa yapılan araştırmalar bunun pek böyle olmadığını gösteriyor. Aşağıdaki bölümlerde bu araştırmaların bazı ayrıntıları anlatılacak. Bu konu, Türkiye için özel bir önlem taşıyor. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılından beri Türkiye'deki azınlıklar üzerinde çok oyunlar oynanmış ve bu azınlıklar bahane edilerek Türkiye'ye zaman zaman tahammül sınırını aşan baskılar yapılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflama dönemlerinde ülkede yaşayan farklı dinden ve etnik kökenden gelen azınlıkları himaye altına almak için, o dönemin büyük devletlerinin nasıl bir yarış içinde oldukları biliniyor. Bu azınlıkların haklarının korunması bahanesiyle Osmanlı İmparatorluğu üzerinde ne gibi baskıların yapıldığını, bu girişimlerin hangi siyasi emellerden kaynaklandığını da artık bilmeyen kalmamıştır. Özellikle 19. yüzyılda devletler, yayılmacılık emelleri doğrultusunda nüfuz bölgeleri kurma çabalarını başarıya kavuşturmak için azınlık konularını çok geniş biçimde istismar etmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıklar konusu başlı başına incelenmesi ve değerlendirilmesi gereken bir konudur. Ama mesele sadece Osmanlılarla ilgili değil. Büyük devletler, başka ülkelerin topraklarında yaşayan soydaşlarının oluşturduğu ulusal azınlıkların, siyasi ve ekonomik hedeflerinin, bazen de yayılmacılık politi-

kalarının bir unsuru gibi kullanmak istemişlerdir. Bu yaklaşımlar, çoğu zaman uluslararası dengeleri bozmuş, barışı tehdit etmiş ve sonunda hem devletlere hem de bu azınlıklara büyük zarar vermiştir.

Osmanlılar'da Din ve Kültür Özgürlüğü

Azınlıklar konusunda yabancıların Osmanlı İmparatorluğu, üzerinde baskılarda bulundukları tarihlerde, hatta ondan çok önce Osmanlı İmparatorluğu, kendine katılan topraklarda yaşayanlara tam bir din, dil, kültür özgürlüğü tanıyor, onların ulusal niteliklerini ve kimliklerini korumalarına izin veriyordu. Devletin oralarda yaşayanları Türkleştirmek gibi bir politikası yoktu. Birçoğu Türkçe'yi hiç öğrenmemişti. Bu gerçekleri bilmeyenler için Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyalist politikalar izlediğini söylemek kolaydı. Oysa ünlü tarihçi Bernard Lewis, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu konulardaki sicilinin tertemiz olduğunu söylüyordu.

Bu kitabın yazarı, Almanya'da Büyükelçilik yaptığı yıllarda düzenlediği bir basın toplantısında, bir Yunanlı gazetecinin Türklerin tarihi ile ilgili bazı suçlamalarına muhatap oldu. Gazeteci Osmanlıların Yunanlıların dilini, tarihini, kültürünü tahrip ettiğini söylüyordu. Büyükelçi şu cevabı verdi: "*Bu iddianız doğru olsaydı, şu anda tercüman aracılığıyla konuşma gereğini duymazdık.*" Osmanlılar, kültürel alanda geniş bir hoşgörü gösterirken, emperyalist ülkeler, sınırlarına kattıkları topraklarda yaşayan insanları kendi kültürlerine de bağlamışlar ve birçok yerde o insanların anadilleri yerine kendi dillerini kabul ettirmişlerdi. Bugün bile, eski sömürge topraklarında yaşayanların çoğunun bildiği en iyi dil, eski sömürgeci ülkenin dilidir.

Osmanlılar, ne yapsalar o devrin büyük devletlerine yaranamıyorlardı. Fransa ve Rusya gibi devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlıkları himayelerine almak için birbiriyle yarış içindeydi. Osmanlılar ne yapsalar azdı; çünkü hedef, bu azınlıkları bir vasıta yaparak Osmanlı İmparatorluğu'nu önce zayıflatmak, sonra da bölmekti. Yabancı misyonerler bu alanda önemli rol oynadılar. Onların başlıca görevi, diğer ülkelerde olduğu gibi, Müslümanları Hıristiyanlaştırmak değildi, bunu yapamayacaklarını çok önceden anlamışlardı. Kardinal Neumann'ın 1854 yılında dediği gibi, tarih

boyunca Hıristiyanların karşılaştıkları toplumlar içinde kendi dinlerini kabul ettiremedikleri tek millet Türklerdi. O zaman yapılacak tek bir şey vardı: Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Hıristiyanlara sahip çıkmak; onların dinlerini, dillerini, kültürlerini korumalarını sağlamak; onları hukuk ve eğittim alanlarında ayrıcalıklı bir toplum olarak geliştirmek ve siyasi koşullar uygun olduğunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırıp bağımsız devletler haline getirmek. İşte Birinci Dünya Savaşı büyük devletlere bu fırsatı vermişti. Osmanlılar yenilenlerin safındaydı. Ülkelerini bölüp parçalamak, o topraklarda bağımsız devletler kurmak artık mümkündü. Sevr Antlaşması'nın hedefi buydu. Wilson Prensipleri de bunu öngörüyordu. Ama olmadı. Mustafa Kemal'in öncülüğündeki Türkler buna izin vermediler. Bütün fedakârlıkları göze alıp ülkelerinin bağımsızlığını ve Misak-ı Milli sınırları içinde egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korudular ve Sevr'i tarihin karanlıklarına gömüp Lozan Antlaşması'yla tam ve gerçek bağımsızlık ve bütünlüklerine kavuştular.

Ondan sonra da Amerika'daki Amerikanlaştırma politikasına benzer bir siyaset gütmediler. Lozan'da gayri Müslim azınlığın dini ve kültürel haklarını tanıdılar. Ama yabancılar için bu da yeterli değildi. Bazı büyük devletler, Birinci Dünya Savaşı'ndaki hedeflerine ulaşamamanın ezikliğini hep hissettiler. Bu devletler, Atatürk ve İnönü dönemlerinde pek bir şey yapamadılar ama daha sonra giderek artan ölçüde uyguladıkları baskılarla yalnız dini azınlıkların değil, Türkiye'deki bazı etnik grupların da farklı bir kimlik kazanmaları için her türlü çabayı gösterdiler. Lozan Antlaşması'yla Türkiye'nin tek bir millet olarak varlığını pekiştirmesi, bazılarını çok rahatsız ediyordu. Türkiye'nin bazı dini azınlıkların varlığını kabul etmesi yeterli değildi. Farklı etnik grupların ve mezheplerin adeta Türk milletinin dışında ayrı varlıklar olduğu kabul edilmeliydi. Bunun için bu grupların içindeki radikal unsurlara, hatta teröre başvuran militanlara geniş ölçüde hoşgörü gösterildi. Onların bazı Batı ülkelerinde serbestçe yaşayıp propagandalarını sürdürmelerine, Türkiye karşıtı faaliyetlerini örgütlemelerine göz yumuldu. 21. yüzyılın başlarında bile bu politikaların eksilmeden devam ettiği görülüyor.

Azınlıkların Korunması mı İstismarı mı?

Dünyada sömürgeciliğin resmen sona ermesinden sonra azınlıkların korunması kavramının ön plana çıktığı görülüyor. Aslında bu konu geçmiş yüzyıllarda da devletlerin dış politikasında önemli bir yer tutuyordu. Bazı ülkeler, daha o dönemde azınlıkların korunması bahanesiyle başka ülkeleri etki alanları altına almaya çalışıyorlardı. Bunun örnekleri aşağıda anlatılacak. 20. yüzyılın ikinci yarısında ise, uluslararası hukukta yerini alan insan hakları ve ona bağlı azınlık hakları kavramları, eski sömürgeci devletlerin ellerine yeni bir koz verdi. Bu meseleyi iyi niyetle takip eden, insancıl düşüncelerle hareket eden bazı insan hakları örgütleri bir yana bırakılacak olursa, bazı devletlerin diğer devletleri taciz edecek derecede azınlık konularına eğildikleri görülüyor. Kendi ülkelerinde azınlıkların varlığını kabul etmeyen veya sadece birkaç küçük etnik gruba azınlık statüsü tanıyan bazı Avrupa ülkeleri, örneğin Türkiye'de uluslararası antlaşmalarla tanınan azınlıkların dışındaki bazı etnik ve mezhepsel grupları birer azınlık gibi göstermek için büyük çaba harcıyorlar. 6 Ekim 2004 tarihli AB Komisyonu Türkiye ilerleme raporunda da bunun işaretleri var. Bu raporda, açıkça Lozan Antlaşması'nda varılan mutabakattan farklı bir yaklaşım sergileniyor ve orada azınlık sayılmayan bazı grupların azınlık olarak kabul edilmesi talep ediliyor.

Türkiye'ye resmi ziyaret yapan Avrupalı dışişleri bakanlarının önemli bir bölümünün, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı resmi program önerisinde yer almamasına rağmen Diyarbakır'ı âdeta bir uğrak yeri yapmaları, oradaki yerel yöneticilerle temas ettikten sonra etnik konularda Türkiye'yi eleştirici demeçler vermeleri, Türk halkı tarafından yadırganıyor. Aynı devlet adamlarının örneğin İspanya'ya yaptıkları ziyaret sırasında Bask bölgesini ziyaret ederek oradaki ayırımcı güçlere siyasi destek veren gruplarla görüştükleri duyulmuyor. Yunanistan'ı ziyaret eden Avrupalı devlet adamlarından Gümülcine'ye giderek oradaki Türklerin durumu hakkında bilgi alanlara rastlanmadı. Ama Türkiye'ye gelince durum farklı oluyor. Biraz da Türk devlet adamlarının gösterdiği "nezaketten" yararlanan yabancı siyasetçiler, terörü destekleme

suçundan yargılanan bazı eski politikacıları baş tacı etmekte sakınca görmüyorlar. Bu durumu sadece insani düşüncelerin ürünü saymak mümkün müdür? Eğer öyleyse, Batı Trakya'da yaşayan Türkler veya Kerkük Türkleri niçin aynı insani düşüncelerle hatırlanmıyor? Niçin Batı ülkelerinde onlarla ilgili basın haberlerine, röportajlara pek rastlanmıyor. Bu çifte standartlar, aslında çok değer verilmesi gereken insan hakları kavramının çoğu zaman siyasi amaçlarla istismar edildiğinin örneklerini de oluşturuyor. Üstelik, geçmişte bazı ülkelerde azınlıkların korunması görüntüsü altında hangi siyasi oyunların oynandığı hatırlanınca, konu daha iyi anlaşılıyor.

Bu çalışmanın asıl amacı, bugünkü dünya koşullarında ulusal çıkarların nasıl korunduğunu araştırmak. Tarihte olup bitenleri tarihçilere bırakmak en doğru yaklaşım. Ama başka ülkelerdeki politikacıların bugünkü bazı temel meselelere eğilirken sürekli olarak geçmişten söz etmeleri, özellikle Türkiye'yi köşeye sıkıştırmak isteyenlerin sık sık ülkenin geçmişinde karanlık noktalar aramaya çalışmaları, ister istemez Türk araştırmacılarını da başka ülkelerin geçmişinde neler olduğunu araştırmaya yöneltiyor. Tarihi hatırlamak gerekiyorsa, bütünüyle hatırlamak gerekiyor.

Geçmişte ulusal güçlerini dünyaya yaymak ve başka ülkelerin zenginliklerini kendi anavatanlarına taşıyarak ekonomilerini güçlendirmek yoluna giden ülkelerin, etki alanları altındaki toprakları idare etmek, oradaki çıkarlarını korumak için çok sayıda insanı o bölgelere yerleştirdikleri biliniyor. Bu devletlerin önemli hedeflerinden biri de, başka ülkelerin topraklarına gönderdikleri vatandaşları aracılığı ile o topraklardaki siyasi ve ekonomik egemenliklerini güçlendirmek. Bunu yapabilmek için, gönderdikleri nüfusun haklarını ve çıkarlarını koruma bahanesiyle, o ülkelerin yönetimini ve ekonomilerini denetim altına almaya çalıştıklarının pek çok örneği var. Benzeri durumlara özellikle sömürgeci ülkelerin uygulamalarında sık sık rastlanıyor.

Peki o ülkelerin yerli halkının hakları ve çıkarları bu sömürgeciler tarafından korunuyor muydu? Doğrusu, oralarda sömürgeci devletler tarafından yapılan yatırımların çoğunun hedefi, o bölgeleki kendi vatandaşlarının eğitimini, sağlığını, refahını sağlamaya

ve oradaki hammaddelerin kendi anavatanlarına taşınmasını kolaylaştırmaya yönelik. Azınlık hakları denilince de, bölgede kendi vatandaşlarının oluşturduğu azınlık anlaşılıyor. Yerli halkın çoğunluk haklarından söz edene ise pek rastlanmıyor. Hele o ülkelerin yerli halkı egemenliklerini, bağımsızlıklarını ve ulusal çıkarlarını korumak için örgütlendikleri, eylem yaptıkları, direnişe geçtikleri zaman sömürgeci devletlerin tepkisi çok acımasız oluyor.

20. yüzyılın başlarında, Avrupa'da ırkçı milliyetçilik düşüncesiyle yayılmacılık siyaseti bir bütünün iki parçası görünümü taşıyor. Faşizmin, nazizmin öncülüğünü yapanlar, aynı zamanda başka ülkelerin topraklarını zaptederek kendi topraklarını genişletmeye çalışıyorlardı ve yayılmacılık siyasetini hayata geçirmek için de güçlü bir orduya sahip olmaları gerekiyordu. İtalya'nın ve özellikle Almanya'nın 1933'ten sonra silahlı kuvvetlerini aşırı derecede güçlendirmesinin temel nedeni işte bu yayılmacılık siyasetiydi. Ama bu politika sadece silahlı kuvvetlere dayanmıyordu. Yüzyıllar önce Rusya'ya ve Doğu Avrupa ülkelerine yerleşmiş olan Alman azınlığı, bu yayılmacılık siyasetinde bir sıçrama tahtası görevi yapmaya özendiriliyor ve bu amaçla yönlendiriliyordu. O dönemden itibaren bazı ülkelerin azınlık hakları kavramını ön plana çıkartmalarının altında yatan en önemli nedenlerden biri buydu.

Azınlıklar meselesi Lozan Konferansı'nın başlıca konularından biri olmuştu. Devrin büyük devletleri, Türk topraklarındaki azınlıkların imtiyazlarının korunması için büyük çaba göstermişler, ancak Türk heyetinin kararlı tutumu karşısında başarılı olamamışlardı. Azınlıklar konusunda Türkiye üzerinde nasıl baskı yapılmaya çalışıldığı, Lozan Konferansı'nın zabıtlarından anlaşılıyor. Bu konuda pek çok yayın da var. Ama başka Avrupa ülkelerinin kendi aralarındaki azınlıklar meselesinin hangi düşüncelerle ve nasıl istismar edildiğini anlatan kitaplara pek sık rastlanmıyor. Kısa bir süre önce Fransa'da bu konuda yayınlanan bir araştırma, yakın tarihi gerçek boyutlarıyla öğrenmek ve bugünkü bazı gelişmelere doğru teşhis koymak isteyenler için çok değerli bir kaynak oluşturuyor.[67]

(67) Hillard, Pierre, *Minorités et Régionalisme, Combats, Pour La Liberté d'Esprit*, Paris, 2004.

Alman Yayılmacılığı ve Azınlıklar Meselesi

Önce konunun tarih içindeki gelişimini kısaca hatırlamakta yarar var: 17. yüzyılın başlarında meydana gelen 30 Yıl Savaşları Almanya'yı çok yıpratmıştı. Alman nüfusunun neredeyse yarısı bu savaşlarda hayatını kaybetmişti. O sıralarda Almanya yaklaşık 350 küçük devletten oluşuyordu.

Otuz Yıl Savaşları'na son veren 1648 Vestfalya Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki dönemde iki devlet ön plana çıktı: Avusturya ve Rusya. Bu iki devletin ortak özelliklerinden biri Türkleri ortak düşman saymalarıydı.

Osmanlıların zaferiyle sonuçlanan 1526 Mohaç Savaşı'nda Macaristan büyük kayıplara uğramıştı. O tarihten önce 4,5 milyon olan Macaristan nüfusu 1720 yılına gelindiğinde 2,5 milyona düşmüştü. Osmanlı İmparatorluğu'nun Viyana Kuşatması'nın başarısızlığa uğramasından ve 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça antlaşmalarının imzalanmasından sonraki dönemde, Türkler, Orta Avrupa'daki geniş topraklardan çekilmişlerdi. Savaşlar bu bölgenin yerel nüfusunda da büyük azalmalara yol açmıştı. Ama Avusturya ve Rusya için "Türk tehlikesi" henüz geçmiş değildi. Boşalan bu toprakları güçlü ve güvenilir bir nüfusla doldurmak gerekiyordu. O dönemde Almanlardan başka bu işi yapabilecek yeterli insan kaynaklarına sahip başka bir halk yoktu. Türkler, hâlâ Avrupa'da bir tehdit unsuru gibi görülüyordu. O bakımdan, Orta ve Doğu Avrupa'nın boşalan topraklarına yerleştirilecek olan Alman nüfus, Türk tehdidine karşı bir kalkan görevi görecekti. İşte, Alman nüfusunun Orta ve Doğu Avrupa'ya yerleştirilmesi bu gelişmelerin sonucudur.[68]

18. yüzyılda bilinçli olarak Orta Avrupa'yı Almanlaştırma fikri henüz gelişmemişti. Kaldı ki, o devirde zaman zaman birbiriyle çatışmaya giren Alman devletçikleri, tek bir Almanya'nın bölgeye hâkim olabileceği düşüncesini de akla getirmiyordu. Mesele sadece nüfus boşluğunu doldurmaktı. Bunun ileride siyasi açıdan ne gibi sonuçlar doğurabileceğini o devirde düşünebilen yoktu. O dönemin koşulları içinde çok sayıda Alman boşalan topraklara yerleştirildi.

(68) Hillard, s. 28.

Alman azınlığının düzenli olarak yerleştirilmesi, 1718 tarihinde Osmanlılarla imzalanan Pasarofça Anlaşması'ndan sonra hızlandı. 18. yüzyılın sonuna kadar sadece Macaristan'a 150 bin Alman yerleştirilmişti. Aynı dönemde, Rusya da Alman nüfusuna ihtiyaç duydu. Gençliğinde sık sık Almanya'ya giderek oradaki gelişmeleri gören ve bu ülkenin ekonomik gelişmesine hayranlık duyan Rus Çarı Büyük Petro, Petersburg'taki büyük inşaat projeleri için Alman uzmanlar getirmişti.

Daha sonra, İkinci Katerina, Volga ve Ukrayna bölgelerine, Birinci Alexander da, Karadeniz, Kırım ve Besarabya'ya çok sayıda Alman nüfus yerleştirdi. Gerçekten Karadeniz'in kuzeyinde Türklerin ayrılmasından sonra büyük nüfus boşlukları oluşmuştu. Bu bölgelerin Almanlar için bir çekim alanı haline getirilmesi amacıyla özel imtiyazlar tanındı. Bunlar arasında din özgürlüğü, köylerde yaşayanlara 30 yıla, şehirlerde yaşayanlara ise 10 yıla kadar uzanan bir süre içinde vergi muafiyeti, faizsiz krediler verilmesi ve Almanların askerlik hizmetinden sürekli olarak muaf tutulmaları, Alman köylerinin ve okullarının kendi kendilerini yönetme hakkına sahip kılınmaları, her aileye 30 ila 80 hektar büyüklüğünde bedava tarım alanı verilmesi gibi teşvikler yer alıyordu.(69)

Bu politikaların sonucunda 1798 yılında sadece Volga bölgesine yerleştirilen Almanların sayısı 39 bine ulaşmıştı. Bu sayı, 1850 yılında 165 bine çıktı ve sonra daha da arttı. Ruslar, Kafkas bölgesini Osmanlıların ve İranlıların muhtemel saldırılarından korumak için, bu bölgeye Almanya'nın Wurtemberg bölgesinden gelen tarım nüfusunu yerleştirmişti.

Bu arada, Almanya'da önemli gelişmeler oluyordu. Evvelce 360'a kadar yükselen Alman devletleri sayısı, 1815 yılında 39'a inmişti. Zaman içinde Alman devletleri Doğu Avrupa'ya ve Rusya'ya yerleşen Alman nüfusunu koruyucu önlemlerin alınmasını düşünmeye başladılar. Özellikle Bismarck'ın Alman Birliği'ni sağladığı 1870 yılından sonra, yurtdışındaki azınlıklar meselesi Almanya için önemli bir siyasi sorun oluşturdu. 1878 Berlin Kongresi'nde Balkanlar'daki azınlıkların korunması yolunda kararlar alındı.

(69) Hillard, s. 28-36.

Ünlü Alman düşünürü Immanuel Kant, bir yandan sürekli barışı, diğer yandan da Avrupa Birliği'ni gerçekleştirmek için yaptığı yayınlarda çeşitli halkların otonomi hakkına kavuşturulması fikrini gündeme getirdi. Bir yandan da, Almanya'da "Alman kanının saflığı, Alman halkının üstünlüğü" gibi kavramlar gelişmeye başlamıştı. Alman Birliği kurulduğunda, sınırları içinde Danimarkalı, Polonyalı ve Alzaslı azınlıklar vardı. Buna karşılık, milyonlarca Alman da Alman İmparatorluğu'nun sınırlarının dışında yaşıyordu.

Yeni kurulan Alman devleti, bir yandan Fransız ve İngiliz sömürge imparatorluklarıyla, bir yandan da Rus İmparatorluğu'yla rekabet etmek zorundaydı. O nedenle, Orta Avrupa'da güçlü bir ekonomik birlik oluşturmaya ve Almanya'nın ekonomik ve siyasi nüfusunu doğuya doğru genişletmeye ihtiyaç duyuyordu. İşte, bu tablo, o bölgeye daha önce yerleşmiş bulunan Alman azınlıkların önemini ortaya çıkarttı.

19. yüzyılın sonlarına doğru Alman milliyetçiliğini güçlendirmek için bazı kuruluşlar oluşturulmuştu. Bunların en önemlisi 1891'de kurulan Pan-Germen cemiyetiydi. (Alldeutscher Verband) Bazı Alman yazarlar, yayılmacılık fikrini açıkça savunuyorlardı. Aynı zamanda ünlü bir gazeteci olan Ernst Hasse, 1906 yılında yayınladığı "*Dünya Politikası, Emperyalizm, Sömürgecilik Siyaseti*" başlıklı kitabında, "*Alman İmparatorluğu bugün Doğu ve Batı'daki büyük güçler arasına sıkışmıştır. Varlığını sürdürmek için genişlemek zorundadır... Alman İmparatorluğu'nun geleceği bütün Alman asıllıların yaşadığı toprakları kapsayacak bir milli Alman devleti kurulması yoluyla şekillenebilir*" diyordu.

19. yüzyılın sonlarında öne çıkan yazarlardan biri de, Paul de Lagarde idi. O, Hasse'den daha ileri gidiyor ve bütün diğer dinlerden daha üstün özellikler taşıyacak "bir Alman dininin" yaratılmasını öneriyordu. Alman Katolik Partisi de yayılmacılık politikasından yanaydı. Bazı Katolik yazarlar, Alman kanının üstünlüğünü açıkça savunuyorlardı. Bir başka yazar, Otto-Richard Tanneberg, 1911 yılında yayınladığı "Büyük Almanya" başlıklı kitabında, Almanya'nın 20. yüzyılda izleyeceği politikanın, bütün Almanların tek bir etnik sınır içinde birleştirilmesi olduğunu belir-

tiyordu. Bu görüşlerin sahiplerine, hatta o devirdeki Alman devlet adamlarının görüşüne göre, Almanya'nın sınırları Avrupa'nın sınırları ile örtüşecekti. Almanya, 1. Dünya Savaşı'na bu düşüncelerle girdi. Savaşın hemen başında, 9 Eylül 1914 tarihinde Alman hükümetinin hazırladığı bir muhtırada Almanya, Avusturya, Macaristan, Belçika, Hollanda, Polonya, Danimarka, Fransa, İtalya ve İskandinav ülkelerini kapsayacak bir gümrük birliği kurulması öngörülüyordu.

Almanya, bir taraftan da kültürel yayılmacılık politikası izliyordu. 19. yüzyılın ortalarında Prag'da Almanca konuşanlar toplam nüfusun % 64'ünü oluşturuyordu. Bu, daha sonra azaldı. Avusturya'da Alman etkisi, diğer Orta Avrupa ülkelerinden çok daha fazlaydı. 1906 yılında 515 kişilik Meclis'teki üyelerin % 45'i Alman asıllıydı. Daha 1880 yılından itibaren birçok Avusturyalı yazar, Almanya ile Avusturya'nın birleşmesini savunuyordu. Avusturya-Macaristan ordusundaki subayların % 78'i Alman asıllıydı.[70]

Çeşitli ülkeleri Almanlaştırma politikasının bir benzeri de Rusya'da yaşanıyordu. Danilevski ve Dostoyevski gibi yazarlar Panslavizm cereyanının öncülüğünü yapıyorlardı. Onlara göre bütün Slav halkları, Rusya'nın yönetimi altında birleştirilmeliydi. Rusya'daki bütün etnik gruplar da Ruslaştırılmalıydı. Bu düşüncelerin etkisiyle, 18. ve 19. yüzyıllarda Rusya'ya yerleştirilen Almanlara verilen imtiyazlar kaldırılmaya başlandı. Örneğin, 4 Temmuz 1871 tarihinde çıkartılan bir kararname ile, Almanların kendi kendilerini yönetme hakkı geri alındı. 1874 tarihinde Almanların askerlik görevinden muaf tutulmasını öngören kararname de kaldırıldı. 1891-1894 yıllarında Çar olan III. Aleksander döneminde Alman okullarında Almanca, din ve müzik derslerinin dışındaki bütün derslerin Rusça verilmesi kararlaştırıldı. "*Bir Çar, bir din, bir kanun ve bir dil*", o dönemin sloganıydı.

1905 yılından sonra bu kısıtlamaların bir bölümü yumuşatıldı. 1914 yılında Rusya'da 2.416.290 Alman yaşıyordu. % 95,6'sı çiftçi olan bu nüfus, çok geniş tarım arazilerine sahipti. Karadeniz

(70) Hillard, s. 54-62.

bölgesindeki Rusların toprakları beş milyon hektarı, Volga bölgesinde yaşayanlarınki de dört milyon hektarı buluyordu. Rusya'nın diğer bölgelerinde yaşan Almanların topraklarıyla birlikte bu alan 13.386.000 hektara varıyordu. Bu alan, bugünkü Çek ve Slovak topraklarının toplamı kadardır. Almanların bu kadar geniş arazilere sahip olmaları, Rus halkı içinde Almanlara karşı giderek güçlenen bir husumet duygusu yarattı. Bu duygular, Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında daha da arttı.

Rusya Almanları tarım dışı alanlarda da etkiliydi. Örneğin, bankacılık alanında Almanlar % 10,57'lik payla Yahudilerden hemen sonra geliyorlardı. Yahudilerin payı % 27,42'lik oranla daha da büyüktü. Rusların payı ise, Almanların yarısı kadar, yani % 5,15'ten ibaretti. Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ordusunda 300.000 Alman asıllı asker vardı. Ancak Rus yönetimi, Alman cephesine yakın bölgelerde Alman asıllı nüfusun bulunmasından rahatsızlık duyuyordu. Rusya, 2 Şubat ve 13 Aralık 1915 tarihlerinde çıkarttığı kararnamelerle, ülkenin batı bölgesinde yaşayan Almanların 150 kilometre doğuya kaydırılmalarını kararlaştırdı. Bunlar daha sonra Sibirya'ya sürüldüler.

Aynı tarihlerde Almanların tarım arazisi satın almaları da yasaklandı ve onları küçümseyici, aşağılayıcı broşürler yayınlandı. Rus okullarındaki Alman öğretmenler geri gönderildi. Başbakan Trepov, 19 Kasım 1916 tarihinde Rus Meclisi Duma'da yaptığı bir konuşmada *"Ülkemizde sanayi, okullar, sanat, hepsi Alman göçmenlerin elindeydi. Bugün Rusya'nın en acil görevi, bu Alman vesayetini sona erdirmek ve bağımsızlık yolunu tutmaktır"* diyordu. Anlaşılıyor ki, Ruslar evvelce kendilerinin davet ettikleri Almanların toplumda bu kadar etki sahibi olmalarından ciddi bir rahatsızlık duyuyorlardı.

Lenin'in önderliğindeki Sovyet İhtilali, bu Alman karşıtı akımlara son verdi. Lenin, azınlık haklarının korunması politikasını savunuyordu. Bu alanda o kadar ileri gitti ki, 19 Ekim 1918 tarihinde Volga bölgesinde yaşayan Almanlar'a otonomi verdi.[71]

(71) Hillard, s. 62-66.

Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Azınlıklar

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, 8 Ocak 1918 tarihinde ABD Başkanı Wilson'un yayınladığı ünlü beyanname ile halkların kendi kaderlerini belirleme hakkını savunması birçok ülkede etkili oldu. Bu beyannameden birkaç ay sonra Amerika'nın Pittsburg şehrinde bir araya gelen Çek ve Slovak liderler, bağımsız bir Çekoslovak devleti kurmayı kararlaştırdıklarını ilan ettiler. Ama bu ülkede de Alman göçmenler bulunuyordu. Onların durumu ne olacaktı? Cumhurbaşkanlığına getirilen Mazarik, "*Sudet Almanları'nın oturduğu Bohemya bölgesi de bizim vatanımızın bir parçasıdır, ülkemizin bütün zenginliklerinden yararlanmak hakkımızdır*" dedi. Sudet Almanları, Almanya ile Çekoslovakya arasında uzun yıllar süren ve hâlâ da sürmekte olan bir ihtilafın konusu oldu.

O yıllarda diğer Avrupa ülkelerindeki Alman azınlığının durumu, Almanya'da da hararetli tartışmalara neden oluyordu. Farklı siyasi partilere mensup liderler bu azınlığa sahip çıkıyor, hatta bunların Almanya ile birleştirilmesini savunuyordu. Örneğin Başbakan Friedrich Ebert, 6 Şubat 1919 tarihinde Alman Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: "*Avusturya'daki Alman kardeşlerimiz geçen yıl 12 Kasım tarihinde kendi Meclislerinde Büyük Almanya'nın parçası olmayı kararlaştırmışlardır. Avusturya, Anavatan Almanya'ya ebediyen bağlanmalıdır.*" Ebert, bir sosyal demokrattı ama Büyük Almanya düşüncesinin savunulmasında muhafazakâr politikacılardan farklı düşünmüyordu. Oysa aynı tarihlerde Türkiye, Misak-ı Milli'yi kabul ederek yayılmacılık düşüncesini reddediyordu. Çünkü Türk milliyetçiliği, üstünlük iddiası taşıyan yayılmacı bir dünya görüşüne sahip değildi.

Almanya'nın Avusturya ile bütünleşme projesi müttefikler tarafından kabul edilmedi. Bu sayede Avusturya, bağımsız bir devlet olarak bağımsızlığını sürdürme olanağına kavuştu.[72]

Azınlıklar konusu, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Versailles Barış Antlaşması'nın önemli maddelerinden biri oldu. 16 Haziran 1919 tarihinde imzalanan bu anlaşmaya göre, Almanya'ya diğer ülkelerdeki Alman azınlığını koruma hakkı ve-

(72) Hillard, s. 67-70.

riliyordu. Bu azınlığın eğitim ve din hakları korunacaktı. Almanya da ülkesindeki azınlıkların haklarına saygı gösterecekti. Ama aynı antlaşma, Almanya ile Avusturya'nın birleşmesini yasaklıyordu. Saint Germain Antlaşması da, Avusturya'nın Çekoslovakya'nın bağımsızlığına saygı göstermesini hükme bağlıyordu.

Anlaşmalar böyle diyordu ama her ülkede farklı beklentiler ve eğilimler vardı. Örneğin Polonya'da 1,1 milyon Alman asıllı yaşıyordu ama Komünist Parti hariç, bütün Polonya'daki bütün siyasi partiler, "Polonya Polonyalılarındır" görüşünü benimsemişlerdi. Onların Almanlara taviz vermeye pek niyetleri yoktu. Sonunda 15 Mayıs 1922'de Cenevre'de Milletler Cemiyeti'nin himayesinde Almanya ile Polonya arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre her iki ülke de, topraklarında bulunan birbirlerinin azınlık mensuplarının haklarına saygı göstermeyi kabul ettiler.

O devirde azınlıkların korunması sadece insan haklarını ilgilendiren ve insani duygulardan kaynaklanan bir durum muydu? Pek de öyle değildi. 1949-1959 yılları arasında Almanya Cumhurbaşkanlığı yapacak olan Theodor Heuss, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaptığı bir konuşmada, savaşın sadece hükümetler arasında değil, halklar arasında da yapıldığını söyledikten sonra, "*Leitha Nehri'nin doğusundaki Almanların Macaristan'a ait olacağı söyleniyor. Hayır, onlar, kültürel ve manevi anlamda Alman halkına aittir*" diyordu.[73]

Bu görüşler, sadece Alman muhafazakârlarına ait değildi. O dönemin sosyal demokrat politikacıları arasında da benzeri düşünce sahiplerine rastlanıyor. Bunlardan biri olan Wels, 26 Haziran 1919 tarihinde Alman Millet Meclisi Reichstag'da yaptığı konuşmada şöyle diyordu: "*Alman Cumhuriyeti'nin dış politikası yüksek bir yasanın etkisindedir, o da Alman azınlığının en geniş ölçüde ve en kısa zamanda desteklenmesini öngörmektedir*"[74]

Bu yönde düşünenlerin en önemlisi Weimar Cumhuriyeti döneminin ünlü başbakanlarından Gustav Stresemann'dır. Ona göre Almanya, Doğu Avrupa'daki ara istasyonları olan Alman azınlığı-

(73) Hillard, s. 79.
(74) Hillard, s. 79.

nın sayesinde, bu bölge üzerindeki denetimini adım adım gerçekleştirmek için uluslar üstü hukuk kurallarına ihtiyaç duymaktadır. Bu azınlıklar özelliklerini korumak için dernekler halinde örgütlenmişlerdi ve Berlin'deki Alman hükümetiyle çok yakın ilişkileri vardı. Merkezi Cenevre'de olan Milletler Kongresi isimli bir örgüt, bu çalışmaları yönlendiriyordu. 1925 ile 1938 yılları arasında faaliyet gösteren bu örgüt, 1931 yılında "*Avrupa Ülkelerindeki Milliyetler*" başlıklı bir kitap yayınladı. Bu kitapta çeşitli Avrupa ülkelerindeki Alman azınlığının sayıları veriliyordu. Bu araştırmaya göre Alman azınlığının yıllara ve ülkelere göre dökümü şöyleydi:

Doğu Avrupa Ülkelerindeki Alman Azınlığı

Ülke	Yılı	Alman Nüfusu
Litvanya	1923	29.231
Letonya	1930	69.855
Estonya	1922	18.319
Polonya	1921	1.000.000*
Çekoslovakya	1921	3.123.568
Macaristan	1920	551.211
Yugoslavya	1921	513.472
Romanya	1930	713.564
Rusya	1926	1.238.549
* Alman kaynaklarına göre 1926 yılında 1.298.000		

Kaynak: Hillard, s. 83/84.

Bu ülkelerdeki Almanların toplam sayısı 7.592.205'e ulaşıyordu. Bu sayı, bugün AB ülkelerinde bulunan ve çok fazla oldukları gerekçesiyle bazı Avrupa siyasi partilerince şikâyet konusu yapılan Türklerin tam iki katıdır.

Başbakan Stresemann, 7 Eylül 1925 tarihinde Alman İmparatorunun veliahdına yazdığı bir mektupta, İmparatorluğun topraklarının dışında yasayan milyonlarca Alman'ın korunması

için ülkenin doğu sınırlarının düzeltilmesi gerektiğini bildiriyor ve günün birinde Avusturya'nın Almanya'yla birleştirilmesi görüşünü savunuyordu. Stresemann'ın, aynı yılın başlarında, 13 Ocak 1925 tarihinde yazdığı bir muhtıranın başlığı şöyleydi: *"Dış politikada, Avrupa'daki Alman azınlığının ihtiyaçlarına cevap vermek üzere İmparatorluğun içinde Azınlık Haklarının Düzenlenmesi."* Bu muhtırada Stresemann su görüşlere yer veriyordu: *"Azınlıkların, bulundukları ülkenin siyasetini Alman İmparatorluğu'nun çıkarları doğrultusunda etkilemeye çalışmaları istenecektir. Kültür alanında Alman kültürünün ve düşüncesinin bulundukları ülkenin halkına yayılmasına ve bu halk tarafından anlaşılmasına çalışacaklardır; ekonomik açıdan ise, sadece Alman sanayisinin ürünlerinin pazarlanmasına ve hammaddelerin elverişli koşullarla sağlanmasına aracılık etmekle kalmayacaklar, aynı zamanda Alman sanayisinin yurtdışındaki itibarının yükseltilmesine de katkıda bulunacaklardır."* Stresemann, bu Alman azınlığının Almanya açısından son derecede önemli ekonomik ve siyasal sorunların çözüm beklediği Avrupa topraklarında bulunduğuna da değinmektedir. Bu siyasetçi, Birinci Dünya Savaşı sırasında da Doğu Avrupa ülkelerinin Almanya'yla birleştirilmesi görüşünü savunmuştu. Stresemann'ın bu görüşleri, 19. yüzyılın ortalarında yaşayan bazı Pan-Germanistlerin düşüncelerini yansıtmaktadır. Bu düşünürlerden biri, Stresemann'ın büyük hayranlık duyduğu Konrad Kreuz'du. Ona göre Almanya, dünyanın en mutlu ülkesi olmalıydı.

Özetle, o tarihlerde Alman Başbakanı, Doğu Avrupa ülkelerinde yaşayan Almanları bir kaldıraç gibi kullanarak, Almanya'nın doğu sınırlarını komşu ülkeler aleyhinde değiştirmeyi öngörüyordu. Bunu yaparken de görünürde, baskı altındaki halklar adına insan hakları savunuculuğu yaptığı izlenimi veriyordu. Bunun için, dünya kamuoyunun "baskı altında yaşayan Almanların" davasıyla ilgilendirilmesi ve uluslararası baskılar yoluyla Alman azınlığının yaşadığı ülkelerin önemli kültürel tavizler vermelerinin sağlanması amaçlanıyordu. Bu amaçla yurtdışında yaşayan Almanların haklarını korumak için kurulan SDN isimli örgütün güçlendirilmesi gerekiyordu. Almanya bu yolda çalıştı ve Almanların yaşadıkları ülkelerin durumunu gözetim altında

tutmak amacıyla bir "Azınlıklar Sürekli Komitesi" oluşturuldu. Tabii Almanya'nın bu girişimlerinde inandırıcı olabilmesi için, kendi ülkesinde yaşayan azınlıkların haklarını koruduğunu kanıtlaması gerekiyordu.(75)

Stresemann anılarında, uzun vadeli hayalinin Doğu Avrupa'da yaşayan bütün Alman azınlığının Alman devletinin toprakları içine alınması olduğunu söylüyor. Stresemann, bu hedefi barışçı yollardan gerçekleştirmeyi düşünüyordu.

Almanya'nın bu niyetleri diğer Avrupa ülkelerinde fark edilmiş ve rahatsızlık yaratmıştı; bu konuda en büyük tepki ise Fransa'dan geliyordu. O dönemin ünlü Fransız düşünürlerinden Jacques Bainville, 8 Mart 1929 tarihinde Action Française dergisine yazdığı bir yazıda, "Azınlıkların korunması istisnai ve sınırlı bir durum olmalıdır. Oysa Stresemann bunu genel ve sürekli bir hale getirmek istiyor" diyerek, Alman Başbakanı'nı eleştiriyordu. Oysa Fransa da, 19. yüzyıl boyunca özellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıkları sürekli biçimde himayesi altına almak için çok gayret göstermişti.

Gerçekten daha 1815 yılında yapılan antlaşmalardan itibaren Avrupa'da yayılmacılık, devletlerin önemli hedeflerinden biri haline gelmişti. 20. yüzyılın başlarında Almanların öncülük ettiği azınlık politikası da yeni bir yayılmacılık siyasetinin parçasıydı. Bu politikalardan en çok zarar gören ülkelerden biri de, bu azınlıkların yaşadıkları ülkelerdi.

- Daha sonraki yıllarda, hatta 2. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda izlenen azınlık politikalarına bakıldığında, bu politikaların arkasında sadece insan hakları düşüncelerinin, insani duyguların yattığını düşünmek olanaklı değildir. Açıkça söylemek gerekirse, Gustav Stresemann'ın düşüncelerinin bugün yeryüzünden tamamen silindiğini söylemek zordur. Özellikle eğer bir ülkede aynı koşullarda yaşayan topluluklar içinden sadece bir etnik veya dini grup ön plana çıkartılıyorsa, diğer etnik ve dini gruplara mensup olanların sıkıntıları, sorunları,

(75) Hillard, s. 86-87.

ihtiyaçları bir yana bırakılıp, görmezlikten gelinerek sadece bir etnik grubun hakları üzerinde dünya kamuoyunda bir sempati oluşturulmaya ve ilgili ülke o etnik gruba belirli tavizler vermeye zorlanıyorsa, bunun sadece insani duygulardan kaynaklanan bir yaklaşım olduğunu ileri sürmek olanaklı değildir.

Yukarıda özetlenen iki Dünya Savaşı arasındaki dönemde izlenen politikalar, bugün bütün ülkelerin gözünü açacak derslerle doludur. Tabii geçmişten ders almayı bilenler için... Doğrusunu söylemek gerekirse, uluslararası ilişkilerde, insanlar arasındaki ilişkilerden farklı olarak acıma, sevgi, himaye gibi duygulara pek sık rastlanmaz. En ıstırap verici olaylar karşısında bile dökülen gözyaşları çoğu zaman timsah gözyaşlarından farklı değildir. Dünyada açlığın ve önlenebilir salgın hastalıklardan ölümlerin önüne geçebilmek için, zengin ülkelerin ulusal gelirlerinin çok küçük bir bölümünün bu iş için harcanması yeterlidir. Ama devletler, bu küçük fedakârlığa bile katlanmıyorlarsa, onların bazı durumlarda kamuoyuna yansıtmak istedikleri insani duygularının samimiyetine inanmak kolay değildir. En insani görünen konuların arkasında bile, devletlerin kendi ulusal çıkarlarını korumak için izledikleri politikalar yatar. Bu konuda kuşkusu olanların Gustav Stresemann'ın yazdıklarını, söylediklerini ve yaptıklarını dikkatle okumaları gerekiyor. Tabii bütün devletlerin azınlık konusunu kendi yayılmacılık emelleri için istismar ettiklerini söylemek doğru değildir. Örneğin Türkiye, Cumhuriyet'in ilanından sonra Misak-ı Milli ile çizilmiş olan sınırların dışında hiçbir ülkenin topraklarında gözü olmadığını açıkça ortaya koymuş ve hiçbir şekilde yayılmacılık politikası izlememiştir. Ama Türkiye, bu konuda istisna oluşturan nadir ülkelerden biridir. 20. yüzyıl boyunca yaşanan nüfuz mücadeleleri, bazı ülkelerin saklanamayacak biçimde ortaya çıkan yayılmacılık emelleri, uluslararası ilişkilerin tabiatının bu yönde olduğunu ortaya koyuyor. Azınlıklar konusu da maalesef bu yayılmacılık politikalarının nüfuz mücadelelerinin bir parçası olmaya devam ediyor.

Özetle, daha Hitler'den çok önce Nazi düşüncesinin özünü oluşturan üstün ırk düşünceleri, yayılmacılık felsefesi ve tarih boyunca başka ülkelere yerleşmiş Alman azınlığından bir sıçrama tahtası olarak yararlanılması düşüncesi Almanya'da yaygınlaşmıştı. İşte, bugünlere kadar uzanan azınlıkların himayesi düşüncesinin arkasında bu tarihi gelişmeler yatmaktadır.

Hitler dönemi, evvelce siyasal düzeyde kalan veya diplomasi yoluyla uygulanan yayılmacılık politikalarının, güç kullanılarak gerçekleştirilmeye çalışıldığı dönemdir. Hitler'in üye olduğu Nazi Partisi, Nasyonal Sosyalist kelimelerinin kısaltılmasıyla meydana gelen bir isim taşıyordu. Bu parti, 1918 yılının Kasım ayında, Alman İşçi Partisi adıyla kurulmuştu. Adı sonradan değiştirilerek, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi oldu. Bu parti 24 Şubat 1920 tarihinde bir program yayınladı. 25 Maddelik bu programın bazı maddeleri şöyle:

- Bütün Almanları bir araya getirecek büyük bir Almanya'nın kurulmasını istiyoruz.
- Versailles ve Saint German antlaşmalarının lağvedilmesini istiyoruz.
- Halkımızı beslemek ve aşırı derecede büyüyen nüfusumuzu yerleştirmek için topraklara ve sömürgelere ihtiyacımız var.
- Sadece vatandaşlar sivil haklardan yararlanabilir. Vatandaş olmak için Alman kanından olmak gerekir. Hiçbir Yahudi Alman vatandaşı olamaz.

Her maddesi çağdışı bir anlayışla hazırlanan bu program, buna benzer maddelerle sürüp gidiyor. Bu program hayata nasıl geçirilecekti? 5 Kasım 1937 tarihinde Almanya'nın en üst düzeydeki askerleri ve diplomatları gizli bir toplantıya çağırıldı. Bu toplantıda Hitler görüşlerini ve hedeflerini şöyle açıkladı: 85 milyonluk bir nüfusa ulaşan Alman halkı, kendi içinde tek ırktan kaynaklanan bir bütünlük oluşturmaktadır. Bu halkın geniş topraklara sahip olma hakkı vardır. Birinci hedef, Çekoslovakya'yı ele geçirmektir. Onunla birlikte Avusturya da Alman topraklarına katılacaktır.

Hitler, doğuyu fethetme ve o ülkelerde yaşayan Alman nüfu-

sunu birleştirme politikasını hayata geçirmek için ilk adımı 1938 yılı Mart ayında Avusturya'yı Almanya ile birleştirerek attı. Daha sonra sıra Çekoslovakya'ya geldi. Hitler'in bu konudaki gerekçesi hazırdı. Orada yaşayan Sudet Almanlarına Çekoslovak hükümeti temel haklarını vermiyordu. İngiltere ve Fransa'nın hedefi Hitler'i yatıştırmaktan ibaretti. Çekoslovakya çoktan gözden çıkartılmıştı. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Halifax, Prag Büyükelçisi aracılığı ile Çekoslovak hükümetine gönderdiği 27 Eylül 1938 tarihli notada, genel bir savaşı göze almadan Çekoslovakya'nın sınırlarını muhafaza etmenin mümkün olamayacağını açıkça belirtiyordu. İngiltere ve Fransa, Münih'te Almanya'nın Çekoslovakya'ya askeri müdahalede bulunmasını kabul etmişti. Bugün bile utançla hatırlanan bu politikanın adı "yatıştırma politikası"ydı. 20. yüzyılın ortalarında devletlerin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü, demokrasinin beşiği sayılan Avrupa'nın güçlü devletleri tarafından böyle korunuyordu... Almanya, bu anlaşmaya göre, 29.000 kilometrekare toprak kazanacaktı. Bu topraklarda 3,4 milyon kişi yaşıyordu. Ama Hitler için bu anlaşma da yeterli değildi. Çekoslovakya'ya bırakılacak topraklarda hâlâ 400.000 Alman asıllı Çek vatandaşı kalacaktı; bu kabul edilemezdi.

İngiliz basınında Çek hükümetini suçlayan yazılar çıkıyor, Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali, hayatın bir gerçeği gibi kabul ediliyordu. İşte bu ortam içinde Alman orduları 26 Eylül 1938 tarihinde Çekoslovakya'yı ele geçirdi. Savaşın görünürdeki sebebi, Çekoslovakya'daki Alman Sudet azınlığı idi. Bu azınlık kurtarılmalı ve Alman sınırları içinde yaşama hakkına kavuşturulmalıydı.

Çekoslovakya'dan sonra sıra Polonya'ya gelmişti. Orada da Almanya'nın taleplerinin gerekçesi Alman azınlığı idi. Danzig bölgesindeki Almanlar kurtarılmalıydı! Bunun için Danzig Almanya'ya verilmeliydi. Hitler, 6 Ekim 1939 tarihinde Reichstag'da yaptığı konuşmada, Almanya'nın Polonya'ya müdahalesinin sebeplerini açıklarken, İmparatorluğun sınırlarının tarihi, etnik ve ekonomik esaslara göre çizilmesi gerektiğini söylüyordu. Hitler Almanyası, Sovyetler Birliği ile Polonya'nın paylaşılmasını amaçlayan bir antlaşma imzalamıştı. Bu paylaşmadan Almanya'nın payına 188.000 kilometrekare toprak ve 22 milyonluk bir nüfus düşüyordu. Hitler,

7 Ekim tarihinde bir kararname imzaladı. Buna göre Polonya'dan Almanya'ya bırakılan toprakların dışında kalan Alman asıllılar da Alman topraklarına nakledilecekti. Almanların yabancı ülkelerin topraklarında yaşamasına tahammül edilemezdi. Ya o topraklar Almanya'ya katılacak ya da orada yaşayan Alman asıllılar genişletilmiş Almanya'ya getirilecekti. Yukarıda da belirtildiği gibi, etnik açıdan homojen bir Almanya kurulacaktı. Hedef buydu. Bu hedef, yalnız Polonya için geçerli değildi. Letonya, Litvanya ve Estonya ile de benzeri anlaşmalar imzalandı. Bütün Alman asıllılar Almanya'nın egemenliğindeki topraklarda bir araya getirilecekti. Savaş yıllarında bu şekilde yer değiştirilerek Alman sınırları içine taşınan eski Alman azınlıklarının sayısı 900 ila bir milyon olarak hesaplanıyor.(76)

Peki Rusya'daki Almanlar ne olacaktı? Hitler, Polonya'daki Almanların yaşadıkları toprakları ele geçirmek ve Alman asıllı nüfusu bir araya getirmek için Rusya'yla bir anlaşma yapmıştı ama Rusya'daki Alman asıllıları gözden çıkartması düşünülemezdi. Alman-Sovyet Antlaşması kısa ömürlü olmaya mahkûmdu.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında sadece Volga bölgesinde yarım milyon civarında Alman yaşıyordu. Lenin, komünist rejimin savunduğu ilkelerden biri olan milliyetler prensibi çerçevesinde 20 Şubat 1924 tarihinde Volga bölgesinde yasayan Almanlara otonomi vermiş ve bu bölgede bir "Volga Almanları Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" kurulmuştu. Bu otonom cumhuriyette yaşayanların % 66,4'ü Alman asıllıydı, Rusların oranı ise sadece % 20,4'ten ibaretti. Özetle, Lenin'in milliyetler prensibi, Volga bölgesinde garip bir durum yaratmış, Rusya'nın bütünlüğü içinde küçük bir azınlık olan Almanlar o bölgede çoğunluğu elde etmiş ve âdeta devlet içinde devlet olmuşlardı. Alman hükümetlerinin uzun yıllardan beri düşledikleri, azınlıklar yoluyla diğer ülkelere hâkim olma politikası hiç değilse bir ülkede ve bir süre için meyvelerini vermeye başlamıştı.

Lenin'den sonra Sovyetler Birliği'nin mutlak hâkimi durumuna gelen Stalin, 1938-1939 yıllarında bütün bölgelerin özerkliğini

(76) Hillard, s. 98.

adım adım kaldırmaya başladı; Almanlara sıra 1941 yılının Haziran ayında geldi. Önce Kırım'da yaşayan 45.000 Alman Orta Asya'ya sürüldü. 28 Ağustos 1941 tarihinde Volga Alman Cumhuriyeti feshedildi. Orada yaşayan Almanlar, hayvan taşımaya ayrılmış vagonlara doldurulup Orta Asya veya Sibirya'nın uzak bölgelerine gönderildi. Diğer bölgelerde yaşayanlarla birlikte Ural Dağları'nın doğusuna sürülen Almanların sayısı 1,1 milyonu buldu.(77)

Diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki Alman azınlığının kaderi de pek farklı olmadı. İngiltere'de sürgünde kurulan Çek hükümeti, ülkesindeki Sudet Almanlarının varlığından rahatsızdı. O hükümetin Devlet Bakanı Ripka, 17 Mayıs 1941 tarihinde yaptığı bir açıklamada savaştan sonra Alman azınlığını Çekoslovakya'dan uzaklaştırma niyetlerini açıkça ifade etti. Ripka şöyle diyordu: *"Zoraki göç uygulaması da dahil olmak üzere mümkün olan bütün yollara başvurarak, Almanya'nın ülkemizdeki ulusal azınlığını Büyük Almanya hedefine ulaşmak için istismar etmesine engel olunmalıdır."* İngiltere bu zoraki göç hareketine razı olacak mıydı? Evet. Gerçekten İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, 7 Temmuz 1942 tarihinde sürgündeki Çek hükümetinin Başkanı Beneş'e bu göç hareketini desteklediklerini bildirdi. Başka ülkelerdeki zoraki göç hareketlerini uzun yıllar boyunca şiddetle eleştiren bazı ülkeler, kendi ulusal çıkarları açısından yararlı gördükleri zaman bu gibi zoraki göçleri desteklemekte sakınca görmüyorlardı. Eden'in Beneş'e mektubu bu açıdan dikkat çekicidir. Beneş, İngiltere'de sürgündeki hükümetin başkanı iken Manchester Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada, zoraki göçün çok ıstırap verici bir operasyon olacağını söylemiş, birçok adaletsizliğin bu göç sırasında yaşanabileceğini kaydetmiş, ancak Sudet Almanlarının insani biçimde göç ettirileceklerini vaat etmişti. Sovyet Orduları Çekoslovakya'ya hâkim olup Almanların bu ülkedeki fiili egemenliği sona erince, Sudet Almanları göçe zorlandı. Bu göç hareketi, Beneş'in vaat ettiği gibi insani kurallara uygun olarak gerçekleştirilebildi mi? Ne yazık ki hayır. Yaşadıkları bölgelerden zor kullanılarak uzaklaştırılan Sudet Almanlarının göçü sırasında 267.000 kişi hayatını kaybetti.

(77) Hillard, s. 101.

Bugün Almanya'da yaşayan Sudetlerin çocukları ve torunları hariç, dünyada pek az insan bu acı olayları hatırlıyor.[78]

Polonya'daki Alman asıllıların kaderi de pek farklı olmadı. Sovyet ordularının Batıya ilerlerken yaptıkları zulüm ile ilgili haberler Batı ülkelerine ulaşmaya başlamıştı. Polonya'da Katyn Ormanları'nda 4143 kişinin ceseti bulunmuştu. Londra'da sürgünde kurulan Polonya hükümetinin başkanı Sikorski, bunun üzerine Moskova ile bütün ilişkilerini kesti.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa'da Azınlıklar

Amerika'nın gündemindeki en önemli konulardan biri, savaştan sonra Polonya'da ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde bulunan Alman asıllıların kaderlerinin ne olacağı idi. Bu amaçla, 1944 yılının Mayıs ayında Vaşington'da "Savaş Sonrası Durumu Programlama Komitesi" kuruldu. ABD hükümeti, savaştan sonra Alman azınlığın kitlesel olarak bulunduğu ülkelerden Alman topraklarına sürülmesine karşıydı. Ancak sınırlı hallerde zoraki göçe izin verilebilirdi. Sovyetler'in bu konuda işbirliğine pek yatkın olmayacağının anlaşılması üzerine, Amerika'nın görüşü biraz değiştirildi. *"Eğer bu göç hareketi, ilgili ülkeler arasındaki ilişkilere katkıda bulunacak ve Avrupa'da istikrarın yerleşmesine olanak verecek olursa, düzenli biçimde yapılmak ve zamana yayılmak kaydıyla göçe izin verilebilecekti."* Savaştan sonra düzenlenen Yalta Konferansı'na hazırlık çalışmaları sırasında 11 Ocak 1945 tarihinde Amerikan heyeti bir muhtıra hazırladı. Bu muhtıranın bir bölümü de Çekoslovakya ve Polonya ile Diğer Doğu Avrupa ülkelerinden göç ettirilecek Alman nüfusu ile ilgiliydi. Memorandumda Polonya'ya bırakılacak topraklarda 3,4 milyon Alman'ın yaşadığı, eski Polonya topraklarında da 700.000 Alman'ın bulunduğu kaydediliyor, düzenli biçimde yapılırsa bir göç hareketine pek de karşı çıkılmayacağı yolunda ifadeler yer alıyordu.

Yalta Konferansı'nın savaş tazminatları konusunun ele alındığı 11 Şubat 1945 tarihli oturumunda Roosevelt ve Churchill, Stalin'in "fiili tazminat" talebini kabul ettiler. Bu, Sovyet işgali altındaki

(78) Hillard, s. 105

bölgelerde bulunan yüz binlerce Alman'ın zorunlu işlerde çalıştırılmak üzere Rusya'nın içlerine gönderilmesini kabul ettikleri anlamına geliyordu. 1945 yılının Ocak ayından itibaren sadece Transilvanya bölgesindeki Almanlardan 30.000'i, Banat bölgesindekilerden de 40.000'i zorunlu işlerde çalıştırılmak üzere Rusya'ya nakledildi. Sovyet işgali altındaki topraklardan alınarak Rusya'ya nakledilenlerin sayısının toplam 874.000'i bulduğu hesaplanıyor. Bunların % 45'i bir daha evlerine dönemedi. Göçe zorlanan bu Almanların kaderinin ne olacağını tahmin etmek zor değildi. Ama Almanların savaş sırasında yaptıkları ve milyonlarca insanın hayatına mal olan zulmün anıları çok tazeydi ve öyle anlaşılıyor ki, Sovyet işgaline giren bölgelerde yasayan Alman nüfusun kaderi, o tarihlerde Batılı ülkelerin en öncelikli kaygılarından biri değildi. Üstelik Stalin'e söz geçirmenin ne kadar zor olduğu da yavaş yavaş anlaşılmaya başlanmıştı.

Yalta'dan bir yıl sonra gerçek durumun ne olduğu anlaşıldı. Savaşın zulmü bitmiş ama savaştan sonra başka bir zulüm yaşanmıştı. Churchill, 5 Mart 1946 tarihinde Amerika'nın Fulton kentindeki Westminster Koleji'nde yaptığı konuşmada şöyle diyordu: "*Rusların etkisi altındaki Polonya hükümeti hiçbir şekilde haklı görülemeyecek büyük adaletsizler yapmaya zorlanmıştır. Almanların kitleler halinde sürülmesi, insan hafızalarını aşan bir vahşet boyutu kazanmıştır.*"[79]

Gerçekten, Polonya topraklarındaki Alman asıllıların göçünün, Potsdam Antlaşması'na göre düzenli bir biçimde yapılması ve müttefik ülkelerden oluşan Kontrol Komisyonu'nun denetimine tabi tutulması gerekirken uygulamada bu kurallar gözetilmedi ve geride büyük ıstıraplar bırakarak, kitlesel bir göç hareketi gerçekleştirildi. Bu göçlerin önemli bir bölümü, Sovyet ordularının işgalinden kaçış şeklinde oldu. Almanya'nın bazı bölgelerini işgal eden Sovyet askerlerinin sivil halka yönelik saldırılarının duyulması üzerine, Polonya'da bulunan Alman asıllılar Baltık kıyılarına doğru büyük bir kaçış başlattılar. Limanlarda biriken bu göçmenleri Almanya'ya taşımak için 790 gemi görevlendirildi. Bu gemiler,

(79) Hillard, s. 117.

bir yandan savaş uçaklarının bir yandan da Sovyet denizaltılarının saldırısından korunmaya çalışarak bu göçmenleri Alman limanlarına taşıdılar. Bu sırada bir torpil isabeti sonucunda batan Wilhelm Gustloff gemisinde 7000, gene bir saldırı sonucunda batırılan Goya gemisinde 6000'den çok göçmen bulunuyordu. Bunlardan pek azı kurtarılabildi.[80]

Savaşın sonuna kadar bu şekilde Polonya'dan ve civar ülkelerden kaçan Alman asıllıların sayısının iki milyonu aştığı ifade ediliyor. Kendiliğinden kaçan bu gruplardan geri kalanlar da dört parti halinde Almanya'ya gönderildiler. Bu zoraki göç, 1947 yılının başlarında sona erdi. Polonya'da Alman hükümetine ait malların yanı sıra ülkeyi terkeden veya göçe zorlanan Alman asıllıların da bütün mallarına ve topraklarına el konuldu. Geride sadece ekonomik açıdan Polonya'ya katkıda bulunabilecekleri düşünülen veya artık iyice Polonya'yla bütünleşmiş Alman asıllılar kaldı. Çekoslovakya'da da benzeri bir göç hareketi yaşandı. Cumhurbaşkanı Beneş'in 1945 yılında yayınladığı iki kararnameye uygun olarak, bir milyonu aşkın Sudet Alman'ı Almanya'ya gönderilerek Çekoslovak vatandaşlıkları ellerinden alındı.

İkinci Dünya Savaşı'nın başında Alman İmparatorluğu'nun doğu bölgelerinde 9.575.000 kişi yaşıyordu. Doğu Avrupa ülkelerinde yaşayan Almanlarla beraber bunların toplam nüfusu 16.999.000'e ulaşıyordu. Savaş sırasındaki doğumlar da dikkate alındığında bunların toplam sayısının savaş sonunda 17.658.000'e ulaşması bekleniyordu. Bu nüfusun 1.100.000'i savaş sırasında öldü. Sovyetlerin kontrolüne geçen Doğu Almanya'da yaşayanlardan 6.944.000, Çekoslovakya'daki Alman asıllılardan 2.921.000, diğer Doğu Avrupa ülkelerinden de 1.865.000 Alman asıllı Batı Almanya'ya göç etti. Bütün bu bölgelerde 2.645.000 Alman asıllı kaldı. Bu zoraki göç hareketleri sırasında kaç kişi öldü? Yapılan tahminlere göre 1.225.000'i Doğu Almanya'dakilerden olmak üzere hayatını kaybedenlerin toplam sayısı 2.111.000'e ulaştı.[81]

(80) Hillard, 120 121.
(81) Hillard, s.118, 123,129.

İşte İkinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasında, uzun yıllar boyunca siyasi ve ekonomik emellerin icabı olarak kullanılan, hatta istismar edilen azınlıkların kaderi böyle oldu. Savaş yıllarında Nazilerin yaptığı zulmün doğurduğu kin ve nefret duygularının bedelini bu Alman azınlığı çekti. Hiç değilse göç hareketleri düzenli ve insancıl bir anlayışla yapılamaz mıydı? Bunun örneği yok muydu? Vardı. Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra gerçekleştirilen Lozan Konferansı'nda, Batı Trakya hariç Yunan topraklarında yaşayan Türklerle, İstanbul, Bozcaada ve Gökçeada hariç Türk topraklarında yaşayan Rumların mübadelesi kararlaştırılmıştı. Altı yıl süren bu düzenli göç hareketinin sonunda 1.350.000 Yunan asıllı Yunanistan'a, 430.000 Türk asıllı da Türkiye'ye gönderilmişti. Bunlar birbirlerinin bıraktıkları mülklere yerleştirildiler. Hiç kimsenin burnu kanamadı, ekonomik açıdan büyük adaletsizlikler yaşanmadı. Ama İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Batı ve Orta Avrupa ülkeleri bu örnekten yararlanamadılar.

Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa ülkelerinde kalan Alman asıllılarla ilgili kısıtlamalar zaman içinde hafifletildi. Sovyetler Birliği, 13 Aralık 1955 tarihinde kabul ettiği bir kararname ile Alman asıllılara hareket serbestliği tanıdı ama bunların daha önce yaşadıkları batıdaki topraklarına dönmelerine izin verilmedi. 1970 yılında, Rusya'da kalanların % 47'si Kazakistan'da, % 24'ü Sibirya'da, % 9'u diğer Orta Asya ülkelerinde, sadece % 2'si ise Ukrayna'da yaşıyordu.[82]

Çekoslovakya'da kalan Sudetlerin durumlarının iyileşmesi için 1968 yılında Dubcek'in iktidara gelmesini beklemek gerekecekti. Dubcek'in "İnsancıl Yüzlü Sosyalizm" girişimi, Sovyet müdahalesi ile sona erdikten sonra, 1969 yılında kabul edilen yeni Çekoslovak Anayasası da bazı azınlık haklarını kabul etti. Ancak uygulamada o ülkede kalan Sudet Almanları pek çok kısıtlamaya maruz kalmaya devam ettiler.

Romanya'da kalan Almanların durumu daha iyi olmadı. Onlar savaştan sonra bütün siyasal haklarını kaybettiler ve 23 Mart 1945 tarihinde yapılan toprak reformu ile toprakları ellerinden alındı.

(82) Hillard, s. 131.

Oysa Romanya Almanlarının % 75'i tarımdan geçiniyordu. 7 Eylül 1950 tarihine kadar bunlara seçme ve seçilme hakkı verilmedi. 1956 yılında kısmi bir iyileşme olduysa da, Caucescu döneminde baskılar daha da artırıldı.

Savaştan sonra Macaristan'da kalan Alman asıllılardan 200.000'i Doğu Almanya'ya göçe zorlandı. Ama bu göç iki yıla yayıldı ve diğer bazı Doğu Avrupa ülkelerinden daha düzenli oldu. Gene de 1955 yılına kadar geride kalan Almanların hakları tanınmadı. 1980 yılına gelindiğinde Macaristan'da kalan Almanların çocuklarından sadece % 10'u Almanca konuşabiliyordu.[83]

3 Ekim 1990 tarihinde Berlin Duvarı'nın yıkılması, Sovyetler Birliği'nin ve Varşova Paktı'nın çöküşü, Doğu Avrupa ülkelerinde yaşayan Almanların kaderini de değiştirdi. Bu ülkeler, artık Avrupa ailesinin bir parçası olacaklar ve yeni bir dünya kurulacaktı. Buna rağmen duvarın yıkılmasından sonra Doğu Almanya'dan ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinden iki milyona yakın Alman asıllı Batı Almanya'ya göç etti. Yaşadıkları ıstıraplar onlara yetmişti. Almanya bunlara kucak açtı. Alman etnik kökeninden gelen herkese Alman vatandaşlığı verilmesi kabul edildi. Bunun için geldikleri ülkelerin vatandaşlığından ayrılma şartı getirilmedi. Bu durum, Almanya'nın o zamana kadar uyguladığı çifte vatandaşlığı ilke olarak reddeden politikaya aykırıydı ama onlar için bir istisna yapıldı. Gelenlerin çoğu ana dillerini unutmuşlardı. Almanya'da bu kişilere Almanca öğretmek ve gerekli başka yardımlarda bulunmak üzere sadece 1998 yılında 1,5 milyar mark harcandı. Alman kökenli olup da Almanca'yı unutanlara Almanca dersi vermekle görevlendirilenler arasında Almanya'ya yerleşen ve tahsillerini başarıyla tamamlayan Türk gençleri de vardı.

Almanya bir taraftan Almanya'ya göç edenlere yardımda bulunurken, bir taraftan da hâlâ Doğu ülkelerinde, özellikle Rusya'da kalanların kaderiyle de yakından ilgileniyordu. Özellikle onların kültür ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanması, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın görevleri arasındaydı. 9 Kasım 1990 tarihinde Almanya ile Rusya arasında imzalanan bir antlaşmada,

(83) Hillard, s. 133.

"Rusya'da kalan Alman asıllıların ulusal kimliklerinin, dillerinin ve kültürlerinin geliştirilmesine olanak sağlanacağı" belirtilmekteydi. Almanya bununla da yetinmedi. 21 Kasım 1991 tarihinde Alman Başbakanı Kohl ile Rusya Cumhurbaşkanı Yeltsin ortak bir deklarasyon yayınladılar. Bu deklarasyonda, evvelce Lenin döneminde kurulan, daha sonra Stalin döneminde ortadan kaldırılan Volga Alman Cumhuriyeti'nin zaman içinde yeniden kurulması öngörülüyordu. Yeltsin, 21 Şubat 1992 tarihinde imzaladığı bir kararname ile, bu amaçla Saratov ve Volgagrad bölgelerinde birer idari birim kurulmasını kabul etti. Bu bölgedeki Almanların desteklenmesi için, Almanya, Rusya'ya 11,6 milyon marklık yardımda bulundu. Bu arada Rusya'da yaşayan Alman asıllılar da Yeniden Doğuş isimli bir örgüt aracılığıyla, Volga Alman Cumhuriyeti'nin yeniden kurulması için çalışmaya başlamışlardı. Bu haberlerin yayılması Rusya'da büyük tepkilere yol açtı. Yeltsin, geri adım atmak zorunda kaldı. Saratov'a yaptığı bir gezi sırasında Volga Alman Cumhuriyeti'nin kurulabilmesi için, bu bölgedeki Almanların oranının toplam nüfusun % 90'ına çıkması gerektiğini söyledi.[84] Böylece devlet içinde bir devletin kurulması anlamına gelebilecek bu proje fiilen rafa kaldırıldı. Ama önemli olan, geçmişteki olaylar hiç yaşanmamış gibi, böyle bir projenin 20. yüzyılın sonlarında düşünülüp önerilebilmiş olmasıydı.

Orta Avrupa ile Rusya'ya yüzyıllarca önce yerleştirilen Alman azınlığının serüveni özetle böyle.

Almanya, İkinci Dünya Savaşı sırasında soydaşlarının zorla sürgüne gönderilmesini yıllarca sonra bile içine sindirebilmiş miydi? Kuşkusuz hayır. Alman Millet Meclisi Bundestag, bu konudaki tepkisini ve beklentilerini aldığı üç karar ile ortaya koydu. Her üç karar da Almanya'nın birleşmesinden ve Varşova Paktı'nın ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra alınmıştı. Bunlardan birincisi 23 Haziran 1994 tarihini taşıyor. Bu kararda, etnik, dini, ırksal veya kültürel nedenlerle yaşadıkları ülkelerden göçe zorlananlara uluslararası toplumun yardımcı olması gerektiği belirtilerek, bu gibi zoraki göçlerin yasaklanması çağrısında bulu-

(84) Hillard, s. 279 280.

nuluyor ve insanlığa karşı işlenen bütün suçların cezalandırılması isteniyordu. Daha açık bir dille kaleme alınan 28 Şubat 1997 tarihli kararda, Alman göçmenlerin, bu ülkenin Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkileri çerçevesinde değerlendirileceği belirtiliyor, eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin oluşturduğu Birleşik Devletler Topluluğu'na da atıfta bulunularak, zoraki göçün yasaklanması ve sorumluların cezalandırılması çağrısı yapılıyordu. 29 Mayıs 1998 tarihli kararda ise, Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliği'ne üye olacakları hatırlatıldıktan sonra, bu üyeliğin Almanya ile bu ülkeler arasında var olan bazı sorunların çözümüne de yardımcı olacağı ümidi dile getiriliyor ve bu çerçevede serbest dolaşım ve yerleşme özgürlüklerine değiniliyordu. Aynı kararda, Alman asıllıların İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşadıkları ülkelerden sürgüne gönderilmelerinin, büyük bir adaletsizlik olduğuna işaret ediliyor ve bunun uluslararası hukukun ihlali anlamına geldiği belirtiliyordu.

Almanya, soydaşlarının göçe zorlanmasını 50 yıl geçtikten sonra bile unutmamıştı. Acaba Almanya'nın başta Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan olmak üzere, Doğu Avrupa ülkelerinin AB üyeliğini kuvvetle desteklemesinin sebeplerinden biri de, o ülkelerden göç edenlerin haklarının korunması ve bunların hiç değilse bir bölümünün tekrar o ülkelere yerleştirilmesi olabilir miydi? Bundestag'ın son kararını dikkatle inceleyenler, belki orada bunun bazı işaretlerini bulabilirler.

Sonuç olarak, önceleri Alman asıllıları göçe zorlayan, 1990'lı yılların başlarında da AB'ye üye olmak isteyen ülkeler, Almanya'nın mesajını, daha Bundestag sözü edilen üç kararı kabul etmeden önce almışlardı. Macaristan, 1991 yılında aldığı bir kararla, göç sırasında malları ellerinden alınanlara toplam 22,3 milyon mark tazminat ödemeyi kararlaştırdı. Hırvatistan, 30 Ekim 1996 tarihinde bir tazminat yasası çıkarttı. Baltık ülkeleri ile Romanya da benzeri yasalar kabul ettiler.[85]

Bu arada Almanya, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle yaptığı birçok antlaşmaya, o ülkelerdeki Alman asıllıların korunmasını öngören maddeler koydurdu. Bu antlaşmalarda, AB'ye üye olmak

(85) Hillard, s. 221.

isteyen ülkelerin uymak zorunda oldukları 1993 tarihli Kopenhag Kriterleri'nin azınlıkların korunmasına ilişkin paragrafına atıfta bulunuluyordu. Kopenhag kriterleri sadece Türkiye düşünülerek hazırlanmamıştı...

Dünya değişiyordu ama başka ülkelerde yaşayan azınlıklara yönelik politikalar da değişiyor muydu? Herkes geçmişten yeterince ders almış mıydı?

Azınlık Hakları ve Uluslararası Örgütler

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Birleşmiş Milletler ile Avrupa Konseyi gibi insan haklarına öncelik veren örgütler, azınlık haklarını da ön plana çıkarttı. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı AGİT de bu alanda çalışmalar yaparak, ilkeler kabul etti. Avrupa Birliği çerçevesinde de azınlık haklarını koruyucu önlemler alındı. Almanya'nın bu çalışmalarda öncü rol oynaması dikkatlerden kaçmadı. Azınlık haklarını korumak amacıyla kurulan pek çok sivil toplum örgütünün merkezinin de Almanya'da olması dikkat çekti. Bunlardan biri, merkezi Almanya'nın Flensburg şehrinde olan Avrupa Etnik Toplulukları Federal Birliği idi. Münih'te kurulan Etnik Grupların Haklarının Korunması ve Bölgecilik Uluslararası Enstitüsü INTEREG, bunlar arasında yer alıyor. Başka Batı Avrupa ülkelerinde de benzeri enstitüler kuruldu. Dikkati çeken bir durum, bu enstitülerin bazılarının köklerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki döneme uzanmasıydı. Aynı dönemde etnik haklar ve azınlıklar konusunda yayın yapan bazı yayın evleri, eski isimleriyle faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Fransa'da da benzeri çalışmalar yapılıyordu. Bu amaçla 9-10 Nisan 1949 tarihlerinde Paris'te Chaillot Sarayında düzenlenen bir toplantıya çok sayıda siyasetçi katıldı. Bunlardan biri o zaman Devlet Sekreteri olan, daha sonra Cumhurbaşkanlığına seçilecek olan François Mitterand idi. Bu toplantının sonucunda, Avrupa Etnik Toplulukları Federal Birliği UFCE adlı bir örgüt kuruldu. Bir çatı örgütü niteliğindeki bu kuruluşun, 1997 yılında 38 üye örgütü ve 29 ortak üyesi vardı. Bunlar arasında "Özgür Britanya Partisi" gibi kendi ülkesindeki azınlıkların bağımsızlığı için çalışan kuruluşlar da vardı. UFCE'nin amaçlarından biri Federal bir Avrupa Anayasası hazırlanması ve

her etnik grubun otonomi hakkına kavuşturulmasıydı. Alman hükümeti, UFCE gibi kuruluşları destekliyordu. Özel vakıflardan da bu ve benzeri kuruluşlara büyük destek geliyordu. Örneğin Hermann Niermann Vakfı, 1990 ile 1996 yılları arasında Alman ve Alman olmayan azınlıkların haklarının korunması için tam 18 milyon mark yardımda bulunmuştu. UFCE ile yakın ilişkiler içinde olan örgütlerden biri, Avrupa'nın geleceği için Uluslararası Bilimsel Azınlık Konferansı ISCOMET, Az Kullanılan Diller Avrupa Bürosu EBLUL ile Almanya'da radikal Kürt gruplarla yakın ilişkisi dikkat çeken Ezilen Halklar Derneği de bulunuyordu.[86]

Bu gibi derneklerin çoğuna göre, ulus-devlet, bertaraf edilmesi gereken bir kara keçi konumundaydı. Çünkü, ulus-devlet ülkelerindeki etnik grupları ezici bir hegemonya kuran baskıcı bir örgütlenme olduğuna inanıyorlardı!

Azınlıkların ve etnik grupların korunmasını amaçlayan sivil toplum örgütleri, azınlıkları tarif ederken, sadece devletlerin azınlık olarak tanıdıkları veya uluslararası antlaşmalarla azınlık niteliği kazanan grupların değil, aynı zamanda kendilerini azınlık sayan ve bu amaçla örgütlenen grupları da bu kapsama dahil ediyor ve onların sözcülüğünü üstleniyorlardı. Oysa Avrupa Konseyi çerçevesinde imzalanan azınlıkların korunması çerçeve sözleşmesi, devletlere hangi grupların azınlık sayılacağı, hangilerinin sayılmayacağı konusunda tercih hakkı tanıyordu. Buna göre devletler, sözleşmeye koydukları çekincelerde azınlık saydıkları grupları, ismen belirtmişlerdi. Ama aynı devletler, başka ülkelerdeki bazı etnik grupları o ülkelerin hükümetlerinin tercihine bakmaksızın azınlık olarak görmekte ve onları açıkça desteklemekte bir sakınca görmüyorlardı.

Aslında dünyadaki ülkelerin sadece % 9'u etnik açıdan homojen sayılıyor. O bakımdan diğer bütün devletlerde azınlık sorunlarını bulmak, eğer yoksa yaratmak mümkündü. İşte azınlık hakları konusunda uzmanlaşan sivil toplum örgütlerinin çalışma alanı buydu. Bu örgütlerden INTEREG'in öncülüğünde, Çek Cumhuriyeti'nin Brno kentinde 1994 yılında toplanan bir kong-

(86) Hillard, s. 144, 146, 154.

rede, 28 dilde bir azınlık hakları yasası hazırlandı. Bu hareketin öncülerinden Josef Stingl'e göre, sadece Avrupa'da 200 etnik gruba mensup 100 milyon insan yaşıyordu. Bu insanları hakları nasıl korunacaktı? Bu örgütün hedefi, başlangıçta, asgari olarak azınlıkların dil haklarını ve kültürel otonomilerini korumaktı. Bunu coğrafi otonomi izleyecek ve sonunda federal bir yapıya gidilecekti. Bu amaçla, Avrupa'da halkların kendi kaderlerini tayin hakkı en geniş biçimde sağlanmalıydı. Unutulmamalıydı ki, Avrupa ülkelerinde konuşulan 70 dilden sadece 31'i milli dil özelliğini taşıyordu. Bu durum değiştirilmeli, bütün azınlık dilleri okullarda eğitim dili olarak okutulmalı, devlet dairelerinde, mahkemelerde, ekonomik hayatta bu diller de geçerli olmalıydı. Proje buydu.[87]

Bu görüşler, zaman içinde bazı Avrupa ülkelerinin hükümetlerini de etkiledi. 23 Ocak 1996 tarihinde Almanya'nın Karlsruhe kentinde, Almanya, Fransa, İsviçre ve Lüksemburg arasında bir antlaşma imzalandı. Buna göre, bu ülkelerin bölgesel makamları, kendi aralarında, bağlı oldukları hükümetlerin ön iznini almaya gerek duymadan ortak çalışmalar yürütebileceklerdi. Esasen Brno kentinde imzalanan azınlıklar yasası, çok geniş kapsamlı olarak düşünülmüştü. Buna göre, devlet içindeki azınlıkların korunması ve azınlıklar arasında sınır ötesi işbirliğinin yanı sıra, devletsiz azınlıkların da devletler gibi hak sahibi oldukları düşüncesine yer veriliyordu. Onlara göre artık ulusal egemenlik kavramı eskimişti. Avrupa ulus-devletlerden oluşan bir yapıdan uzaklaşmalıydı.

Bu görüşleri savunanlara göre, Avrupa Birliği, etnik grupların işbirliği esasına göre yeniden düzenlenecekti. Peki Avrupa ülkelerinde yaşayan ve yüz binlercesi bulundukları ülkelerin vatandaşlığını kazanmış olan göçmen işçiler de azınlık sayılacak mıydı? Hayır, onlar sayılmayacaktı. Ama topraklarında yaşayan azınlıklar açısından Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan bu sisteme dahil edilecekti.[88] Yani Avrupa'daki Türkler azınlık sayılmayacak ama Türkiye'deki etnik gruplar, Türk Anayasası veya Türkiye'nin taraf

(87) Hillard, s. 162, 175.
(88) Hillard, s. 163,165.

olduğu uluslararası antlaşmalara göre azınlık olmasalar bile azınlık sayılacaktı!

İşte bu çabaların da etkisiyle, yukarıda sözü edilen Avrupa Konseyi Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi imzalandı ve 1998 yılında yürürlüğe girdi. Aynı tarihte Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı da kabul edildi. Bu iki metnin hazırlanmasında Almanya'nın öncü rol oynadığı kimsenin dikkatinden kaçmadı. Esasen Almanya, göçmenlerin haklarına sahip çıkmak ve Doğu Avrupa'da Alman kültürünü korumak amacıyla bir yasa kabul etmişti. Almanya'ya 1980'li yıllardan sonra gelen göçmenlerle ilgilenmek üzere İçişleri Bakanlığı'nda bir büro kurulmuştu. 120 kişinin çalıştığı bu büronun bir görevi de Doğu Avrupa ülkelerinde kalan Alman asıllılara maddi ve kültürel yardım yapmaktı.[89]

Avrupa Bölgesel Diller ve Azınlık Dilleri Şartı, 25 Haziran 1992 tarihinde Avrupa Konseyi'nin delegeler toplantısında kabul edildi ve 5 Kasım 1992 tarihinde üye ülkelerin imzasına açıldı. Bu sözleşmenin yürürlüğe girmesi için en az beş ülkenin onay işlemlerini tamamlaması gerekiyordu. Bu koşul da 1997 tarihine yerine getirildi.

Azınlık hakları savunucuları, hiç değilse şimdilik, 1975 tarihli Helsinki Nihai Senedi'nde öngörülen devletlerin bütünlüğünün ortadan kaldırılmasını savunmuyorlardı ama etnik grupların kendi kaderlerini tayin hakkının kabul edilmesini istiyorlardı.

Daha bu çalışmalar sonuçlandırılmadan, bir başka girişim daha başlatılmıştı. 1990-1991 yıllarında "Venedik Komisyonu" diye adlandırılan Avrupa Demokrasi ve Hukuk Komisyonu, Macaristan, İtalya ve Yugoslavya'nın talebi üzerine azınlık haklarını korumak amacıyla bir çalışma grubu oluşturdu. Bu grubun çalışmaları sonucunda Venedik Komisyonu, ulusal azınlıklarla ilgili olarak bazı ilkeler saptadı. Bu ilkeler, yukarıda sözü edilen UFCE isimli sivil toplum örgütünün savunduğu görüşler paralelinde kaleme alınmıştı. Bu ilkelere göre azınlıklar, federal bir devlet sistemi içinde otonomi hakkına sahip olmalıydı. Bazı bölgelere özel bir statü tanınabilirdi.[90]

(89) Hillard, s. 167.
(90) Hillard, s. 179 180.

Dikkat çeken bir nokta, azınlık haklarını savunanların aynı zamanda Avrupa'da federal devlet sisteminin de savunucuları olmalarıydı. Gerçekten Avrupa'da Almanya ve Avusturya gibi federal devletler vardı. Bazı devletler de, yerel yönetimlere bölgesel düzeyde bazı haklar tanımışlardı. Ama bütün Avrupa ülkeleri böyle değildi. Fransa, Türkiye, Yunanistan gibi ülkeler, üniter devlet sistemine sahiptiler ve bu sistemi değiştirme niyetleri yoktu. Bütün ülkeleri federalizmi kabule zorlamak, bu devletlerin geleneklerine ve temel tercihlerine ters düşecekti. Ama azınlık gruplarının temsilcilerinin ve onları destekleyen bazı devletlerin böyle düşünceleri dikkate almaya niyetleri yoktu. Onlara göre, ya Avrupa bütünüyle federalizme yönelecek ya da iç çatışmaların sonucunda bazı devletlerin bütünlüğü tehlikeye girecekti. Dünyada 5-6 bin etnik grubun bulunduğu dikkate alındığında, federalist çözümler benimsenmezse bütün dünya büyük bir tehlikeyle karşılaşacaktı! Acaba gerçek bu muydu? Yoksa bazı ülkeler ve onların desteklediği sivil toplum örgütleri, böyle sanal bir tehlikeyi gerçekmiş gibi gösterip belirli siyasal ve ekonomik hedeflerin peşinde mi koşuyorlardı? Kim bilir?

Geçmişte yaşanan bu acı tecrübelere rağmen, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde önde gelen bazı Batılı devlet adamlarının başka ülkelerde yaşayan kendi soydaşlarını koruma amacıyla da olsa dile getirdikleri bazı görüşler, uluslararası ilişkilerde çalkantılar yarattı. Bunun en ilginç örneklerinden biri, Fransa ile Kanada arasında yaşandı.

De Gaulle: "Yaşasın Bağımsız Quebec!"

De Gaulle, 1960 yılında Kuzey Amerika'ya yaptığı ziyaret sırasında Kanada'da Fransız asıllıların yaşadığı Quebec bölgesinde ayrı bir devlet kurulabileceği düşüncesine kapıldı. Kanada'da İngiliz asıllı Kanadalılar bir devlet kurduğuna göre, aynı toprakların bir kısmında da orada yaşayan Fransız asıllılar kendi devletlerini kuramazlar mıydı? De Gaulle'ün bu düşüncesi, yıllarca sonra Alman Başbakanı Helmut Kohl'ün Rus topraklarında bir Volga Alman Cumhuriyeti kurma hevesine benziyor. Aynı yıl Quebec yerel seçimlerinde işbaşına gelen Jean Lesage liderliğindeki liberaller

de bağımsızlık fikrini işlemeye başladılar. 1961 yılında Paris'te bir Quebec evi açıldı. Ottawa'daki Kanada hükümeti, Quebec'te yaşayan Fransızlara bazı yerel kolaylıklar tanımaya hazırdı ama bağımsızlık sözünü işitmek bile istemiyordu. Bunda şaşılacak bir şey de yoktu. Hangi bağımsız ülke, topraklarında bağımsız bir devletin kurulması taleplerini hoşgörüyle karşılayabilirdi? De Gaulle, Kanada hükümetinin vermeye hazır olduğu bazı tavizleri yeterli bulmuyordu. 1963 yılında, Quebec'in ayrı bir devlet olması düşüncesini dile getirmeye başladı.

1967 yılında düzenlenen Uluslararası Montreal Sergisi, De Gaulle'e, bu düşüncelerini dünyada büyük yankılar yaratacak şekilde açıklama fırsatını verdi. Fransa Cumhurbaşkanı, bu serginin açılışına katılacaktı ama Kanada'ya yapacağı ziyaret uluslararası alanda alışılagelmiş ölçülerin çok dışında olacaktı. De Gaulle, Temmuz ayının ortalarında Colbert zırhlısı ile yola çıktı. Yıllar önce askerlikten ayrılıp sivil hayata geçmiş olmasına rağmen, bu seyahatte üzerinde general üniforması vardı. Uluslararası kurallara göre, bir yabancı devletin gemisi bir ülkenin karasularına girince, o ülkenin bayrağını çekmek zorundaydı. Ama Colbert zırhlısı bu kurala uymadı. 23 Temmuz günü De Gaulle, Quebec'e vardı. Orada yaptığı bir konuşmada, Fransızlarla Quebeclilerin birliğinden söz etti. De Gaulle'ün düşüncelerini bilen Quebecliler, ellerinde bağımsızlık arzularını yansıtan pankartlarla onu büyük coşku içinde karşıladılar. De Gaulle, Montreal'de Belediye Başkanı Jean Drapeau ile belediye binasının balkonuna çıktığında önemli bir mesaj vereceği anlaşılmıştı. Fransa Cumhurbaşkanı, orada yaptığı konuşmada, Quebec'i ziyaretini Fransa'nın Nazi'lerden kurtuluş gününe benzetti ve sözlerini şöyle tamamladı: *"Yaşasın Montreal, Yaşasın Quebec, Yaşasın Özgür Quebec, Yaşasın Fransız Kanadası ve Yaşasın Fransa."* De Gaulle'ün bu sözleri, Kanada'ya bir bomba gibi düştü. Kanada'nın ünlü Başbakanı Lester B. Pearson, bu sözlerin kabul edilemez nitelikte olduğunu söyledi ve *"Kanada halkı ve Kanada'nın her eyaleti özgürdür. Kanadalıların kurtarılmaya ihtiyaçları yoktur"* dedi. De Gaulle, Montreal sergisini gezdikten sonra, Başkent Ottawa'ya uğramadan ülkesine döndü. Onun *"Yaşasın Özgür Quebec"* sözleri, yıllarca akıllardan çıkmadı. Bu

sözler, orada yaşayan Fransızlar arasında bağımsızlık duygularını ateşledi. Hatta bağımsızlık yanlısı partiler kuruldu ama bu akımların temsilcileri seçimlerde bekledikleri sonucu alamadılar. Fransız Cumhurbaşkanı'nın bu tavrı, Fransa-Kanada ilişkilerini çok olumsuz biçimde etkiledi.

De Gaulle'ün Kanada'da sergilediği tutum, Fransız kökenli azınlıklara devlet içinde devlet statüsü verme düşüncesinden pek uzaklaşmadığını gösteriyordu. Fransa De Gaulle zamanında da ondan sonra da, özellikle Afrika'da Fransızca konuşan ülkelerle çok yakın ilişkiler sürdürdü. O ülkelere yerleşmiş on binlerce Fransız vatandaşının anavatanlarıyla ilişkilerini sıcak tutmak için özel çaba gösterdi. Özetle yabancı ülkelerdeki Fransızlar, daima Fransız kültürünün temsilcileri, Fransa'nın siyasi ve ekonomik çıkarlarının savunucuları olarak görüldü.

Azınlık Hakları ve Türkiye

Oysa aynı yıllarda Avrupa'nın doğusundaki başka bir ülkede, Türkiye'de, başka bir dünya görüşü ile milliyetçi, demokratik bir devrim yaşanıyordu. Nazi partisinin programındaki maddelerden hiçbiri, Türk Cumhuriyeti'ni kuranlara esin kaynağı olmamıştı. Türk devrimi, yayılmacılığı reddeden, bütün insanların ve ülkelerin eşitliği ilkesine saygı gösteren bir yaklaşımı benimsemişti. Atatürk de milliyetçilik kavramını kullanıyordu; ama onun milliyetçiliği insancıl, demokratik, başka ülkelere zarar vermeyi amaçlamadan kendi ulusunun çıkarlarını savunan bir milliyetçilikti. Atatürk milliyetçiliğinde kan esası yoktu, toprak esası vardı. Hangi dinden, hangi etnik kökenden olursa olsun, Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk sayılıyordu.

Azınlık haklarının korunması düşüncesinin başlangıç noktası Almanya olsa da, diğer ülkelerin de azınlık konularını dış politika hedeflerine ulaşmak için sürekli olarak istismar ettikleri bir gerçektir. Binbaşı Philip Noel'in, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kuzey Irak'taki ve Güneydoğu Anadolu'daki Kürtleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopartmak için, İngiliz hükümetinin talimatıyla yaptığı çalışmaları anlatan kitabı bu açıdan derslerle doludur.

Bazı yabancı ülkelerin, yabancı siyaset adamlarının, sivil toplum

örgütlerinin ve hatta Avrupa Birliği'nin Türkiye'deki azınlıklar veya etnik gruplarla ilgili çalışmalarını, önerilerini ve zaman zaman da baskı düzeyine varan taleplerini değerlendirirken, azınlıklar sorunun tarih içindeki bu gelişimini dikkatten uzak tutmamak gerekir. Bu mesele sadece insani bir açıdan değerlendiriliyor olsaydı, Türkiye tarafından da başka bir anlayışla ele alınabilir, bu konuda Batı ülkeleriyle daha rahat bir diyalog kurulabilirdi. Ama belirli etnik veya dini grupların haklarının korunması, Türkiye'ye yönelik bazı siyasi beklentilerin bir unsuru gibi dile getirilince, Türkiye'nin de meseleye daha dikkatli biçimde yaklaşması zorunlu hale geldi.

Burada dikkate alınması gereken bazı ölçüler şunlardır: Türkiye'den talepte bulunulan konularda AB ülkelerindeki durum, yasalar, uygulamalar nedir? Örneğin AB'nin önde gelen ülkelerinden Fransa, ülkesinde azınlık bulunmadığını iddia ediyor. Oysa Fransa'da 1.200.000 Alzaslı, 900.000 Breton, 300.000 Lorenli, 300.000 Katalonyalı, 200.000 Korsikalı, 200.000 Flaman ve 100.000 ila 200.000 Basklı yaşıyor. Ama bunlardan hiçbiri azınlık olarak kabul edilmiyor. Fransız Parlamentosu'nun birkaç yıl önce çıkarttığı bir yasada Korsika halkından söz edildiği için, Fransız Yüksek Mahkemesi bu yasayı geri çevirmiş, "*Fransa'da tek bir halk vardır, o da Fransız halkıdır*" demiştir. Yunanistan, yaklaşık 70 yıldan beri ülkesindeki Makedon azınlığının varlığını kabul etmemektedir. Daha eski nüfus sayımlarında Makedon asıllı Yunan vatandaşlarının sayısı verilirken, sonraki sayımlarda bu azınlık yok sayılmış, bir daha Makedon azınlığından söz edilmemiştir. Bugün Yunanistan'daki Makedon azınlığının okulları, kiliseleri ve hiçbir azınlık kurumu yoktur. Yurtdışındaki bazı Makedon asıllı Yunan vatandaşları örgütlenmekte ve haklarını aramaktadırlar ama Yunanistan bunların varlığını bile kabul etmemektedir. Avrupa Parlamentosu'nun herhangi bir kararında bunlardan söz edildiğini görmek mümkün değildir. Avrupa basınında bu azınlıktan söz eden yazılara, yorumlara, eleştirilere de rastlanmamaktadır. Makedon asıllı bir kişinin Yunanistan'da kurduğu bir dernek hükümetçe kapatılmış, bunun üzerine derneğin kurucusu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde dava açmış ve bu dava sonunda Yunanistan mahkûm olmuştur. Buna rağmen derneğin yeniden

açılmasına izin verilmemiş, daha sonra açılan benzeri bir dernek de İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararı ortada dururken kapatılmıştır. Ner var ki, Yunanistan'ın bu tavrı, Avrupa'da insan haklarıyla ilgilenen dernek ve kuruluşların pek ilgisini çekmemiş, hiç kimse, Makedon azınlığını yok saydığı için Yunanistan üzerinden baskıda bulunmamıştır. Tam tersine, Yunanistan, Yugoslavya'dan bağımsızlığını kazanan ülkelerden biri olan Makedonya'nın resmi adını kabul etmediği gibi, diğer AB ülkelerine ve ABD'ye bu devleti FYROM (Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya) olarak tanıtmıştır. Yunanistan'ın NATO çerçevesinde de bu yolda girişimi olmuş, Türkiye hariç diğer bütün NATO ülkeleri, Makedonya'yı FYROM olarak tanımışlardır. Bütün NATO belgelerinde bu ülkenin adı FYROM olarak geçmiş, ancak Türkiye'nin itirazı üzerine FYROM adının geçtiği her belgede, Türkiye'nin bu ülkeyi anayasal adıyla tanıdığı yazılmış, toplantılarda da FYROM tabelasının altında, Türkiye'nin bu ülkeyi Makedonya adıyla tanıdığı belirtilmiştir. Yani Yunanistan'ın bu konudaki baskısına direnebilen tek ülke Türkiye olmuştur. ABD, ancak 2004 yılının sonlarında Makedonya'yı gerçek ismiyle tanıyacağını bildirmiştir. Yunanistan, bunun üzerine bu ülkeye bir protesto notası vermiştir.

Diğer bir örnek de, Batı Trakya'daki Türk azınlığıdır. Lozan Antlaşması'yla varlığı kabul edilen ve 1930 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan antlaşmayla hakları açıkça belgelenen bu azınlık, Yunanistan'ın sürekli engellemeleriyle karşılaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kuzey Yunanistan'da meydana gelen iç savaşı bahane sayan Yunanistan, Batı Trakya Türklerinden yaklaşık 40.000'inin yaşadığı Bulgaristan sınırına yakın bölgeyi yasak bölge ilan etmiştir. İç savaş bittikten yıllarca sonra bile bu bölgeye hiçbir yabancının girmesine izin verilmemiştir. O bölgede yaşayan Türkler de kendi köylerinden Yunanistan'ın diğer bölgelerine gidip gelebilmek için özel izin belgeleri kullanmak zorunda kalmışlardır. Bu yasak bölge uygulamasına ancak 2000'li yılların başlarında Dışişleri Bakanı Papandreu'nun ısrarlı girişimleriyle son verilmiştir.

Batı Trakya Türklerine uygulanan kısıtlama, bundan ibaret kalmamıştır. Yunan Vatandaşlık Yasası'nın 19. maddesi uzun süre

ile yurtdışına çıkan ve geri dönmeyeceği izlenimi edinilen "Elen asıllı olmayan" Yunan vatandaşlarının vatandaşlıktan çıkartılabileceğini hükme bağlamıştır. Öncelikle, vatandaşların etnik kökenlerine göre tasnif edilmeleri ve farklı uygulamalara tabi tutulmaları Avrupa Birliği'nin ve çağdaş Batı uygarlığının ölçülerine tamamen aykırıdır. İkincisi, insanların böyle keyfi kararlarla vatandaşlıktan çıkartılmaları da açık bir insan hakları ihlalidir. Bu yasa maddesi, Yunanistan'ın AB'ye üye olmasına engel sayılmamıştır. AB üyeliğinden 20 yıl geçtikten sonra, Yunanistan, bu çağdışı maddeyi vatandaşlık yasasından çıkartabilmiştir. Bu yasanın uygulandığı dönemde Türk asıllı 60.000 Yunan vatandaşı vatandaşlıktan atılmıştır. Yasa maddesi yürürlükten kaldırıldıktan sonra bile daha önce vatandaşlıktan çıkartılan 60.000 kişinin tekrar Yunan vatandaşlığına alınması kabul edilmemiştir.

2005 yılının Temmuz ayında, aralarında bu kitabın yazarının da bulunduğu bir Türk parlamento heyeti, Batı Trakya'yı ziyaret ederek oradaki Türk azınlığının durumunu yerinde saptamış ve Türklerin başta eğitim ve din özgürlüğü olmak üzere pek çok alandaki haklarının ciddi biçimde kısıtlandığını gözlemiştir. Yunan makamlarının 120.000 soydaşımızın yaşadığı Batı Trakya'ya Türkiye'den sadece 15 öğretmenin gönderilmesine izin verdiğini, Türkiye'de öğretmenlik eğitimi görmüş çok sayıda Batı Trakyalı Türk öğretmen işsizken, Selanik'te yeterli eğitim veremeyen bir Yunan akademisinden mezun olan öğretmenlerin Türk okullarında, görevlendirildiğini tesbit etmiştir. Ayrıca dağ bölgesinde bulunan ve sadece Türklerin yaşadığı köylerdeki ortaokullarda, din dersi hariç hiçbir dersin Türkçe okutulmadığını saptamışlardır. Halkın seçtiği İskeçe ve Gümülcine Müftülerinin görevlerini yapmalarına Yunan makamlarının izin vermediğini, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuran Gümülcine Müftüsü İbrahim Şerif'in başvurusu üzerine İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yunanistan'ı mahkûm ettiğini, Yunan hükümetinin Müftüye tazminat ödediğini, ancak hâlâ göreve başlatmadığını görmüşlerdir. İskeçe'nin Yenice köyünde ve Batı Trakya'nın başka bölgelerinde 17. yüzyıldan kalma bazı Türk camilerinin onarımına Yunan makamlarının izin vermediğini öğrenmişlerdir. Gümülcine ve

İskeçe'de Türk Gençler Birliği'nin isminde Türk kelimesi geçtiği için Yunan mahkemelerince kapatılmasına karar verildiğini tesbit etmişlerdir. Bütün bunların 21. yüzyılda bir AB ülkesinde gerçekleşmesi, inanılması güç ama gerçek bir durumdur. Azınlık hakları konusunda Türkiye'deki ve bazı başka ülkelerdeki duruma büyük duyarlık gösteren Batı ülkelerinin ve insan hakları kuruluşlarının pek nadir istisnalar bir yana bırakılırsa, Yunanistan'daki bu durumla ilgilenmemelerini anlamak ve açıklamak mümkün değildir. Bunun tek istisnası, 1989 yılında Batı Trakya'yı ziyaret ederek bu yağdışı uygulamaları gören Helsinki Watch isimli hükümetler dışı örgütün Danimarkalı Başkanı Prof. Eric Siesby'nün yazdığı rapordur.

Gerçekten bu insanlık dramları yaşanırken Avrupa Birliği'nden, Avrupa Parlamentosu'ndan veya Batılı ülkelerden hiçbir tepki gelmemiştir. Batı Trakya'daki Türk azınlığının durumuyla ilgilenmeyen hükümet ve kuruluşların Türkiye konusunda gösterdikleri aşırı duyarlılığın, sadece insani düşüncelerden kaynaklandığını, siyasi bir hedefinin olmadığını kabul etmek zordur.

Öyle anlaşılıyor ki, Yunanistan'ın Batı Trakya'daki Türk azınlığına karşı izlediği politikanın temelinde Yunan ulusal çıkarları yatıyordu. Yunanlılar, Türk asıllıların haklarını ve özgürlüklerini kısıtlayarak kendi ülkelerinin çıkarlarına hizmet ettiklerine inanıyorlardı. Peki diğer ülkelerde İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasındaki yıllarda ulusal çıkarlar nasıl korunuyordu?

De Gaulle ve Churchill'in "Ulusal Çıkar" Anlayışı

De Gaulle, Fransa'nın Ulusal Çıkarları ve Avrupa Birliği

Savaş yıllarında Fransız Direniş Hareketi'ne öncülük yapan General De Gaulle, savaştan sonra Fransız milliyetçiliğinin sembolü oldu. 5. Cumhuriyet'in kurulmasına öncülük eden De Gaulle, AB'nin ilk kuruluş yıllarında da bu yeni örgütün Fransa'nın ulusal çıkarları ile çelişen bir nitelik kazanmaması için büyük özen gösterdi. Bu ünlü Fransız politikacı devletlerüstü bir AB yerine, "Devletler Avrupası" fikrini savunuyordu. Belçika Dışişleri Bakanı Paul Henri Spaak ile Hollanda Dışişleri Bakanı Joseph Luns ise, Fransa'nın bu tutumuna karşı çıkıyor, bir yandan devletler üstü bir Avrupa fikrini savunurken, bir yandan da İngiltere'nin, o zamanki adıyla, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üye olmasına çalışıyorlardı.

De Gaulle'ün bunlara karşı tepkisi çok sert oldu ve bu iki ülkeyi küçük hesaplar peşinde koşmak ve Avrupa'nın gerçek çıkarlarını göz ardı etmekle suçladı. Çünkü o, devletler Avrupası fikrini savunurken, sadece devletlerin uluslar karşısında sorumluluk taşıyacağı görüşündeydi. Ancak, böyle bir Avrupa'nın ABD ve Rusya'ya karşı denge unsuru oluşturabileceğine inanıyordu. "*Ülkelerimiz birbirinden kopuk bir biçimde yaşarsa, Ruslara yem oluruz, bunu önlemek için, Amerika'nın himayesine muhtaç kalırız*" diyordu. Yani, Avrupa, Rus istilasıyla Amerikan hâkimiyeti arasında seçim yapmak zorunda kalır demek istiyordu. Ona göre, bu durumdan kurtulmanın yolu, başlangıçta güçlü bir çekirdek oluşturacak beş-altı ülkenin AB'yi kurmalarıydı. İleride, İspanya ve Portekiz de onlara katılabilirdi. Ona göre, İngiltere'nin AB'ye girmesiyse,

Commonwealth örgütünden ve ABD'den kopmasına bağlıydı. De Gaulle, Amerika'nın politikalarından hep kuşku duydu. Çünkü Batı dünyasında hegemonya kurmak isteyen Amerika'nın bu niyetini gizlemek için bir uluslararası güç yaratmayı amaçladığını ve bu çabasında İngiltere'yi bir *Truva Atı* gibi kullanmaya çalıştığını düşünüyordu. Amerika ve Rusya süper devletlerdi ama De Gaulle'e göre onlardan hemen sonra ulusal ihtirası olan dünyadaki üçüncü ülke Fransa'ydı. Fransa, bu iki devletten küçüktü fakat ne yapmak istediğini biliyordu; başka devletlere örnek olmuş, hegemonyacılarla mücadelede önderlik yapmıştı. Fransa, *"Dünyanın ışığıydı ve onun dehası dünyayı aydınlatıyordu."*[91] De Gaulle'ün en bariz özelliklerinden biri alçakgönüllülük değildi... Zaten Fransızlar da dünyanın en mütevazı milletleri arasında sayılmıyordu. Diğer devletler gibi Fransa'nın da ulusal çıkarlarını savunmaya hakkı vardı ama diğer ülkelere tepeden bakarak, onlara üstünlük taslayarak değil... Fakat De Gaulle'ün dünyaya bakış açısı da böyleydi.

Üstelik De Gaulle, bu üstünlük iddiasını, dönemin en büyük devletlerine karşı duruşunu, sadece sözde bırakmamıştı. Ona göre her şey, Fransa'nın ulusal bağımsızlığını ve bir ulus-devlet olarak büyüklüğünü gerçek anlamda kanıtlamasına bağlıydı. Nükleer silahlara sahip olmak, Fransa'nın bağımsızlığının garantisini oluşturacaktı. De Gaulle bu amaçla, 1945 yılında kurulmuş bulunan Fransız Atom Enerjisi Komiserliği'ni harekete geçirdi. Bu Komiserliğin öncelikli görevi Fransa'yı bir nükleer güç haline getirmekti. Fransa, ilk nükleer denemesini 13 Şubat 1960 tarihinde Büyük Sahra'nın Reganne bölgesinde yaptı. Aynı gün De Gaulle, Fransız Ordu Bakanı'na şu telgrafı çekti: *"Bu sabahtan itibaren Fransa daha güçlü ve daha gururludur."*

Fransa, nükleer silah üretmekle kalmadı, bu silahları hiçbir uluslararası ortak savunma yapısının içine koymamakta direndi. De Gaulle, bu bağımsızlık anlayışının gereği olarak, 1962 yılında Başkan Kennedy'nin ortak bir nükleer güç oluşturulması önerisini de reddetti. De Gaulle yakınlarına, bu kararını açıklarken, *"Amerika'nın çıkarlarının her zaman Fransa'nın ve Avrupa'nın*

(91) Stirn, Olivier, *Mes Présidents*, Paris: Editions du Félin, 2004, s. 32-33.

çıkarlarıyla bağdaşacağının güvencesi yoktur, onun için biz bağımsız kalma ilkemizi korumalıyız" diyordu.

De Gaulle Amerika'nın düşmanı mıydı? Bunu iddia etmek abartmalı olur. Tam tersine De Gaulle'ün Amerikan dostluğuna ilişkin sözleri olsa da, onun hedefi, Amerika'nın dostu olarak kalmak fakat bu ülkenin güdümüne girmemekti. De Gaulle, 27 Nisan 1962 günü yaptığı bir radyo konuşmasında şunları söylüyordu: "*Biz bağımsızlığı seçtik...Her ülke kendisinden sorumlu olmalıdır. Özetle, Fransa'nın bir ulusal politikası vardır ve o politika Paris'te saptanır. Güvenlik açısından, içinde bulunduğumuz atom çağında bağımsızlığımızın gereği, muhtemel bir saldırganı kendi olanaklarımızla caydırma gücüne sahip olmamızdır.*" Aslında Fransa'nın nükleer gücü, ABD ve Sovyetler Birliği ile kıyaslanabilecek boyutta değildi. Ama yeterince caydırma olanağına sahipti. De Gaulle, Fransa ilk nükleer silahını ürettiğinde, "*Yedi ila dokuz yıl içinde, nükleer gücümüzle bize saldırmayı amaçlayan bir ülkedeki 40-50 milyon insanı öldürebilecek yeteneğe sahip olacağız. Böylece hiç kimse bize saldırmaya cesaret edemeyecektir*" diyordu.[92]

Bağımsız bir Fransa ancak bağımsız bir Avrupa içinde yaşayabilirdi. Peki Avrupa'nın geleceği nasıl şekillenecekti? De Gaulle, ileri görüşlü bir devlet adamı olduğunu kanıtlayan şu sözleri söylemişti: "*Bir gün İskandinav ülkeleri de üye olabilir. Eğer Demir Perde kalkarsa, niçin Polonya ve Rusya'nın Doğu Avrupa'daki uydusu olan ülkeler de AB'ye katılmasın?*" Fakat yine de, Avrupa'nın özünü, Fransa ile Almanya'nın gerçekleştireceği görüşündeydi. AB'yi oluştururken, milletler kendi özelliklerini, niteliklerini yitirmek zorundalar mıydı? De Gaulle'e göre hayır... Çünkü, o ulusların değişmez ve birbirleriyle kıyaslanamaz özellikleri olduğuna inanıyordu. Ona göre, ulusları, kendi tarihleri ve kültürleri oluşturuyordu. Her ulusun geçmişe ait anıları, inançları, efsaneleri ve geleceğini kurma iradesi vardı. De Gaulle, "*Ulusların birleşmesi kestane püresi yapmaya benzemez. Her ulusun kimliğine saygı göstermek gerekir. Uluslar birbirleriyle yakınlaştırılabilir. Birbiriyle yaşamayı öğrenebilir. Hatta günün birinde, belki bir konfederasyon bile kurarak bazı*

(92) Stirn, s. 58-61.

alanlarda, yeteneklerini bir araya getirebilirler. Fakat, diğer bütün alanlarda bağımsızlıklarını korumalıdırlar. Avrupa böyle inşa edilecektir." diyordu.[93]

De Gaulle'ün AB'nin ilk aşamalarında oluşturulan kuruluşlarla ilgili görüşleri de birçok Avrupalı devlet adamından farklıydı. Ona göre, Avrupa Atom Birliği, EURATOM, tamamen gereksiz, hatta zararlı bir kuruluştu. Ortak Pazar'ın Fransa'ya yararlı olabilmesi için mutlaka tarım alanını da kapsaması gerekiyordu. "*Bazıları kuruluş aşamasındaki örgütlerin uluslar üstü nitelik kazanmasını savunuyor. Bu saçmadır. Hiçbir şey, milletlerin üstünde değildir. Meğer ki, devletler buna hep birlikte karar versinler. Brüksel'deki Komisyon üyelerinin hükümetlere emir verme niyetleri hayalperestliktir. EURATOM gibi kuruluşlarda, biz hep verici olduk. Hiçbir şey almadık. Fransız hükümetlerinin nasıl olup da, bu örgütleri kuran antlaşmaları imzaladığını ve parlamentoların çoğunun da bunu onayladığını anlayamıyorum...*"

De Gaulle, daha da ileri giderek, Monet ve Pleven gibi Avrupa Birliği kurucularını, Fransa'yı küçük bir devlet gibi görmekle, onun dünyada etkili bir rol oynayamayacağını düşünmekle suçluyor. "Fransa'nın başkalarına tabi olabileceğini ya da uluslararası bir örgütlenme içinde Fransızların Almanlardan örgütlenmeyi ve disiplini öğreneceklerini düşünmenin dehşet verici olduğunu" söylüyor. De Gaulle, ileride Avrupa ülkelerinin daha büyük bir uyum ve işbirliği içine girmeleri olasılığını dışlamıyor, ama bunun, onun deyimiyle, Brüksel'deki "vatansız teknokratların" eliyle yapılamayacağını belirtiyor.[94]

De Gaulle'ün düşünceleri, Avrupa'nın sınırları içinde de kalmıyor. O, büyük hedefleri olan, dünyada söz sahibi olan bir Fransa düşlüyor. Ona göre, Fransa, Moritanya'dan Fırat Nehri'ne kadar olan bölgede yaşayan Müslümanlar'ı yönetmeye kalkışmadan onların çıkarlarının koruyucusu olabilir.

Gerçekten Fransa, Avrupa Birliği'nin geleceğini tartışırken bölgedeki diğer ülkelerin durumunu da düşünüyor. Bu arada Türkiye

(93) Peyrefitte, Alain, *C'était De Gaulle*, Fayard, Paris, 1994, s. 60-63.
(94) Peyrefitte, s. 68-69.

de gündeme geliyor. 16 Nisan 1962 tarihinde Elysée Sarayı'nda De Gaulle'ün başkanlığında yapılan bir toplantıda dönemin genç politikacılarından Valery Giscard d'Estaing şunları söylüyor: *"İngiliz Milletler Topluluğu, Türkiye ve İsrail'i Avrupa Topluluğu'na alma düşüncesi saçmadır. Bunun için harcayacağımız enerji, Avrupa Birliği'ni güçlendirme yolundaki çabalarımıza zarar verebilir. Avrupa Birliği'ne yakınlaşmak isteyen ülkelerle ortaklık anlaşmaları yaparız ama onların bu Birliğe girmelerini düşünemeyiz."*[95]

O zamanın genç politikacısı Giscard d'Estaing, daha sonraki yıllarda siyasi hayatta önemli görevler üstlenecek ve 1970'li yılların sonunda Fransa Cumhurbaşkanı olarak Yunanistan'ın Avrupa Birliği'ne girmesinde öncü rol oynayacaktır. Ama bu ünlü politikacının Türkiye ile ilgili görüşleri değişmeyecek, 2002 yılında Avrupa Anayasası'nı hazırlamakla görevli komisyonun başına geçirildiğinde, Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkanların başını çekecektir. 2004 yılının ortalarında 10 yeni üyenin AB'ye girmesi vesilesiyle BBC'ye verdiği mülakatta, *"Türkiye'nin üye olacağı gün AB'nin son günü olacaktır"* diyecekti.

De Gaulle, bir devletler Avrupası'nın belkemiği olarak gördüğü Avrupa Birliği'nin çok uzun ömürlü bir örgüt olacağını düşünüyordu. Oysa ona göre NATO, belirli koşulların zorunlu kıldığı geçici bir örgütlenmeydi. Sovyet tehlikesi kalkınca NATO da ortadan kalkacaktı.[96] De Gaulle'ün bu tahmini gerçekleşmedi. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından ve Varşova Paktı'nın dağılmasından 15 yıl sonra bile NATO varlığını koruyordu ve görünebilir bir gelecekte ortadan kalkacağının işareti bulunmuyordu.

De Gaulle, Avrupa'nın geleceğini düşünürken, ABD'nin rolüne kuşkuyla bakıyordu. Ona göre Avrupa Birliği'nin gelişmesi, ABD'nin Batı dünyasındaki hegemonyasına engel olabilirdi. Onun için ABD, Fransız-Alman yakınlaşmasına karşı Almanya'yı yanına çekmeye çalışıyordu. Aynı düşünceyle ABD, İngiltere'yi bir Truva atı gibi AB'ye sokmaya çalışıyordu.[97]

(95) Peyrefitte, s. 110.
(96) Peyrefitte, s. 116.
(97) Peyrefitte, s. 150.

Fransa buna müsaade edemezdi. De Gaulle zamanında Fransa, İngiltere'nin AB üyeliğini bu gerekçeyle iki kere veto etmişti. Gerçekten, De Gaulle'ün İngiltere hakkında hiç de dostane düşünceleri yoktu. Şu sözler De Gaulle'e aittir: *"En büyük geleneksel düşmanımız Almanya değildir, İngiltere'dir. İngiltere 100 Yıl Savaşları'ndan Fachoda'ya kadar sürekli olarak bizimle mücadele etmiştir. Sürekli olarak Fransa'nın çıkarlarına zarar vermiştir. İki dünya savaşı arasındaki dönemde bizim Ren bölgesini işgal etmemize engel olanlar onlardır. Almanya'nın yeniden silahlanmasına engel olmamıza mani olan onlardır. Dunkirk'de bizi yarı yolda bıraktılar. Mers-el-Kebir'de donanmamızı büyük bir keyifle bombardıman ettiler. Suriye'de bize ihanet ettiler. Hep ABD ile bir blok gibi birlikte hareket ettiler. Ortak Pazar'ı başarıyla geliştirmemize engel olmaya çalıştılar. Her iki savaşta da bizimle birlikteydiler ama hiçbir zaman bizim iyiliğimizi istemediler."*[98] İngiltere'nin Topluluğa girmesi, ancak De Gaulle'ün iktidardan ayrılıp Pompidou'nun Cumhurbaşkanlığına geçmesinden sonra mümkün olabilmişti.

Avrupa Birliği, De Gaulle için başlı başına bir hedef miydi, yoksa başka bir hedefin vasıtası mıydı? De Gaulle, yakınlarına, Fransa'nın Topluluğu kuran altı ülke içinde birinci sıraya yükselmek istediğini ve Avrupa Birliği'ni bir vasıta olarak kullanıp, Waterloo Savaşı'ndan bu yana kaybettiği dünya liderliğini yeniden ele geçirmeyi amaçladığını söylüyordu. Bunun için Almanya ile işbirliğine ihtiyacı vardı. Ona göre, Batı Almanya Amerikalıların, Doğu Almanya Rusların denetimindeydi ama Almanya bir gün birleşecekti. De Gaulle, bu konuda Adenauer'in kötümserliğini paylaşmıyordu.[99] Öyle anlaşılıyor ki, De Gaulle, Fransa'nın uzun vadeli çıkarları açısından Almanya'yı karşısına değil yanına almanın daha doğru olacağını düşünüyor ama Avrupa'nın geleceğinde Almanya'nın arkasında kalmaya razı olmuyordu. Bunun için Fransa'nın bir nükleer vurucu güce sahip olması gerektiğine inanıyordu. Dünyada atom bombası üretebilen dört ülkeden biri

(98) Peyrefitte, s. 154.
(99) Peyrefitte, s. 159.

olmak, Fransa'nın öncelikli hedefiydi ve Fransa 1960'lı yılların başında bu hedefine erişti.

Bu örnekler de gösteriyor ki, De Gaulle'ün amacı her şeyden önce Fransa'nın ulusal çıkarlarını korumaktı. Fransa, değişen dünya koşullarına rağmen uluslararası alanda üstünlük iddiasından vazgeçmemişti. Avrupa Birliği'nin kurucusuydu ama Avrupa'nın ortak çıkarlarını Fransa'nın çıkarlarının üzerinde görmüyordu. Onun vatanseverlik anlayışı, Fransız politikasına uzun yıllar damgasını vurdu. De Gaulle diyordu ki, Atina Devleti'nin ve Venedik Cumhuriyeti'nin çöküşünün en önemli nedeni, bu ülkelerde yeterince vatanseverin bulunmamasıydı. Fransız Cumhurbaşkanı'nın esas görevi, Fransa'nın bağımsızlığını ve kimliğini korumaktı.(100)

De Gaulle'ün ölümünden sonra dünyada pek çok gelişme oldu. Soğuk Savaş sona erdi, Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı yıkıldı. İki kutuplu dünya düzeni tarihe karıştı. Küreselleşme, siyasi, ekonomik, kültürel, teknolojik alanlarda ve uluslararası ilişkilerde büyük etkiler yaptı. Bütün bu gelişmeler, Fransa'da De Gaulle'ün düşüncelerini, politikalarını, siyasi değerlendirmelerini geçersiz kılmıştır denilebilir mi? Pek denilemez. Zira bugün bile, De Gaulle'ün mirasına sahip çıkan partiler, hatta cumhurbaşkanları Fransa'nın kaderinde söz sahibidirler. Bazen muhalefette ama çoğu zaman iktidarda görev alan bu partiler, dış politikada Fransa'nın çıkarlarını en yüksek değer olarak benimsiyorlar. Örneğin, De Gaulle'ün siyaset sahnesinden çekilmesinden bu yana yaklaşık 35 yıl geçmesine rağmen, Fransa'nın NATO'ya bakışında, ABD ile ilişkilerinde, nükleer programında, Arap-İsrail ihtilafındaki tutumunda önemli bir değişikliğin olduğu söylenemez. Fransa'nın Afrika ile ilişkilerinde bugün de milli duyguların ağır bastığı görülüyor. Sömürgelerin tasfiyesinden yıllar sonra bile, Fransa, kendi dilini konuşan Afrika ülkeleriyle sadece ekonomik ilişkilerini geliştirmekle kalmamış, o ülkelerde beklenmedik siyasi veya askeri gelişmeler olduğunda, güç göndererek fiilen müdahalede bulunmaktan kaçınmamıştır. Fransa'nın Çad'a yaptığı askeri müdahale ile, 2004 yılının sonla-

(100) Peyrefitte, s. 294.

rına doğru Fildişi Sahili'ne asker göndererek fiilen müdahalede bulunması bunun örnekleri arasındadır.

De Gaulle'den bu yana Avrupa Birliği köklü değişiklikler geçirdi. Evvelce ekonomik boyutu ağır basan ve adı Avrupa Ekonomik Topluluğu olan Birlik, şimdi siyasi boyutunun yanı sıra savunma ve güvenlik boyutu da kazanmaya çalışan bir örgüt haline dönüştü. Maastricht ve Amsterdam antlaşmaları ile yapısal reformlar geçirdi. Son olarak 29 Ekim 2004 tarihinde Roma'da imzalanan Avrupa Anayasası'nın onaylanmasından sonra yeni bir yapılanmaya kavuşacak. Fransa'nın da bu yeni yapılanmada yer alması bekleniyor. Avrupa Birliği Anayasası'nın, De Gaulle'ün yukarıda özetlenen görüşlerine tamamen uygun olduğunu söylemek mümkün değil. Ama şurasını da unutmamak gerekir ki, Fransa, gerek yeni anayasanın hazırlanmasında, gerek AB içindeki diğer reform çalışmalarında kendi ulusal çıkarlarını en iyi biçimde gözetecek kararların alınması için büyük çaba gösterdi ve sonunda bazı konularda uzlaşmalara katılmak zorunda kaldı. Fakat güçlü bir siyasi grup da, Fransız halkının yapılacak referandumda Avrupa Anayasası'nı onaylamaması için çaba gösterdi ve bu çabada başarılı oldu. Sonuçta referandumda hayır oyları fazla çıktı. Anayasaya karşı çıkanların başlıca itiraz gerekçelerinden biri, yeni sistemde üye devletler arasında özellikle bütçe konularında eşitliğin gözetilmesidir. Yani büyük devletler, oylama sisteminde ve Avrupa Parlamentosu'ndaki üstünlüklerine rağmen her istediklerini yapamayacaklar, bütçe oylamalarında daha küçük devletlerin oylarına ihtiyaç duyulacağı için, büyüklerin küçükler üzerinde egemen olmaları güçleşecektir. İşte Fransa'da, ister sağda, ister solda olsun, siyasi alanda azımsanmayacak bir güç oluşturan çevrelerin başlıca itirazı bunadır.

Aynı çevreler, Türkiye'nin AB üyeliğine de itiraz ediyorlar. Bunların çoğunun karşı çıkma nedeni, Türkiye'yi bir düşman gibi gördüklerinden değil, Türkiye'nin büyük nüfusunun verdiği güçle AB içinde ağırlık ya da söz sahibi olarak, Fransa'nın etkinliğini sınırlamasından duydukları endişeden kaynaklanıyor.

Bu tabloya bakıldığında, Fransa'da milliyetçi güçlerin etkinliği azalmıştır denilebilir mi? Bir de bunun üzerine aşırı milliyetçi Le Pen'in partisinin beklenmeyen yükselişi eklendiği zaman, değişen

dünya koşullarına rağmen Fransa'daki milliyetçi akımların gücünün pek de azalmadığını söylemek yanıltıcı olmaz. Üstelik bu güçlerin, nispeten daha ılımlı, daha uzlaşmacı, dünyadaki gelişmelere daha açık sayılan Cumhurbaşkanı Jacques Chirac üzerinde de etkili oldukları görülüyor.

İktidardaki UMP Partisi'nin liderliğine yükselen Sarkosy'nin ve iktidar partisindeki diğer bazı üyelerin ve grupların etkisiyle Chirac, Türkiye'nin üyeliğini destekleme yolunda yıllardan beri izlediği tutumdan bir ölçüde geri adım atmış ve Türkiye için üyelik dışı çözümler önerilebileceğini söylemeye başlamıştır. Chirac'a göre Türkiye'nin üyelik sürecinde üç senaryo söz konusu olabilir: Ya üyelik süreci kesilerek başarısızlıkla sonuçlanır veya Türkiye ile AB üyelik dışı bir ilişki kurulması için anlaşır, yani Türkiye özel statülü bir ortak olur ya da Türkiye'nin tam üyeliği için anlaşmaya varılır ama bu takdirde de Fransız halkının onayına başvurulur. Yani Chirac, milliyetçi grupların etkisiyle, Türkiye bütün engelleri aşarak tam üyelik antlaşması imzalayacak duruma gelse bile, bu üyeliğin sonunda Fransız halkının onayına sunulması için bir referandum düzenleneceğini söylemiş, hatta bunun için anayasa değişikliğine gidileceğini açıklamıştır. Oysa Fransız Anayasası'nın 11. maddesi, zaten uluslararası antlaşmaların onaylanması için Millet Meclisi'nde oylanmasının yanı sıra, referanduma gidebilme olanağını veriyor. O zaman Chirac niçin anayasa değişikliği yaparak referandumu zorunlu hale getiriyor ve kendisinden sonra gelecek cumhurbaşkanlarının elini bağlıyor? Bunun tek izahı var: Chirac, Türkiye'nin üyeliğine karşı olan milliyetçi grupların baskısına direnememiştir. Çünkü bu gruplara daha fazla direnirse, Avrupa Anayasası'nın oylanmasında bu karşı güçlerin daha etkili olabileceğini hesaplamış ve Anayasa'yı tehlikeye düşürmemek için, Türkiye'nin üyeliğini riske atabilecek bir yol seçmiştir. Ne var ki, Chirac'ın bu yaklaşımı ve rakiplerine Türkiye'nin sırtından taviz vermesi, referandumun olumsuz sonuçlanmasını engelleyememiştir. Özetle, görülüyor ki, bugün Fransa'da milliyetçi düşüncelerin sahipleri, devlet yönetiminde ağırlıklılarını hissettirebilmektedirler.

Fransa'da De Gaulle'ün ve onun çizgisinden gidenlerin öyküsü böyle. De Gaulle, 20. yüzyılda Fransız politikasına damgasını

vuran en önemli şahsiyet sayılıyorsa, İngiltere'de de bu unvana en layık olanların başında kuşkusuz Winston Churchill geliyor. Üstelik Churchill, her iki dünya savaşında da devlet yönetiminde etkili konumda olan tek devlet adamı özelliğine sahip.

Churchill'in Hedefi: "Britanya İleri"

Churchill'in inişler ve çıkışlarla dolu siyasal yaşamındaki rehberi, daima İngiltere'nin ulusal çıkarlarının korunması olmuş. Bu uğurda başkalarının pek göze alamayacağı riskleri üstlenmekten kaçınmamış ve ülkeyi savaşlara sokmaktan çekinmemiş. Bu nedenle bir barış ve refah dönemi lideri olarak değil, bir savaş dönemi kahramanı olarak anılıyor. Churchill, gerçekten savaş dönemlerinin başarılı bir lideri sayılabilir mi? Sadece Hitler Almanyası'nı bozguna uğratmaktaki rolü düşünülürse, bu soruya olumlu cevap verilebilir. Ama Churchill'in hayatına bir bütün olarak bakıldığında, yenilgilere de oldukça sık rastlanıyor. Bunların başında da Çanakkale Savaşları geliyor. Churchill, İngiltere'nin gerçek anlamda bir dünya gücü olmak için İstanbul'u egemenliği altına alması gerektiğine inanıyordu. Daha önceleri Napolyon da aynı görüşü savunmuş ve şöyle demişti: *"Temel mesele şudur: İstanbul'u kim ele geçirecek?"* Gelibolu'ya yönelik hazırlıkları yoğunlaştırırken Lloyd George hükümetinde amirallikten, yani deniz savaş harekâtından sorumlu Bakan olan Churchill, bunun *"Tarihin en büyük harekâtlarından biri olacağını"* söylemişti. Churchill şöyle diyordu: *"Paris, Londra ve Berlin'in toplamı Batı için ne ise, İstanbul Doğu için odur. İstanbul'un Doğu'ya nasıl egemen olduğunu düşününüz. Bulgaristan'ı, Yunanistan'ı, Romanya'yı ve İtalya'yı nasıl etkileyeceğini düşününüz."*(101)

Çanakkale harekâtının İngiltere için çılgınca bir iş olacağı, İngiliz Genelkurmayı'nın daha 1906 yılındaki bir çalışmasında saptanmış, bu değerlendirme 1915 yılının Şubat ayında bir kere daha doğrulanmıştı. Özellikle bir deniz harekâtı çok riskli olacaktı ve başarılı sonuç vereceği oldukça kuşkuluydu. Belki Balkan ülkeleri

(101) Rose, Norman, *Churchill, an Unruly Life,* Simon & Shuster, London, 1994, s. 113.

Türkiye'ye karşı ayaklanırsa, İngiltere'nin başarılı sonuç alması söz konusu olabilirdi, ama o zaman bile Türklerin teslim olacağının garantisi yoktu. Aslında Churchill'in kendisi de 1911 yılının Mart ayında yapılan bir bakanlar kurulu toplantısında, "*Çanakkale'yi zorlamak olanaksızdır, hiç kimse modern bir donanmayı böyle bir tehlikeye atamaz*" demişti. O tarihe kadar hiçbir İngiliz deniz veya kara birliği, bu kadar kapsamlı ve karmaşık bir harekâta girişmemişti. Bir sürpriz saldırısı İngiltere'nin başarı şansını artırabilir miydi? O bile kuşkuluydu ama Churchill, Türkiye'ye savaş ilan etmeden iki gün önce Çanakkale'deki bazı kaleleri havadan bombardıman ederek sürpriz unsurunu kendisi ortadan kaldırmış ve Türklerin savunma tertiplerini yeniden düzenlemelerine olanak vermişti.

Churchill, bütün olumsuz koşullara rağmen Çanakkale'yi ele geçirmeyi aklına koymuştu. Böylece İstanbul hükümetine dilediği şartları kabul ettirebileceğini ve Mısır'ı korumak için çok elverişli bir dayanak noktasına kavuşacağını umuyordu. Lloyd George ise, Selanik'e veya Dalmaçya kıyılarına 600.000 kişilik bir ordu çıkartmayı ve Balkan ülkelerini Osmanlı İmparatorluğu'na karşı harekete geçirmeyi öngörüyordu. 13 Ocak 1915'de Savaş Konseyi, Churchill'in tercihi doğrultusunda karar aldı. Kaleler tahrip edilerek Çanakkale ele geçirilecek ve İstanbul'a yönelik bir harekât başlatılacaktı. Bu harekâtta görev alacak 80.000 asker Limni adasında konuşlandırıldı. Fransızlar da bu savaşta İngiltere'nin yanında yer alacaktı. İngiliz Dominyonları'ndan gelen binlerce asker de İngiliz birlikleriyle birlikte savaşacaktı. 18 Mart 1915 tarihinde saldırı başladı. O akşamın bilançosu şöyleydi: Üç savaş gemisi batmış, üç gemi hasara uğramış ve İngiltere'nin öncülüğündeki birliklerden 600 asker hayatını kaybetmişti. Bu büyük bir başarısızlıktı. Ama Churchill yenilgiyi kabul edeceklerden değildi. Saldırı sürdürülecekti.

25 Nisan'da 200 gemi 30.000 askeri Gelibolu yarımadasının güney ucuna çıkarttı. Bu harekât da başarılı olamadı. İngilizler, Türk savunma hatlarını yarmayı başaramadı. Karşılarında dünyanın en büyük güçlerine karşı sonuna kadar direnmeyi göze almış bir ordu ve oradaki birliklere, "*Size ölmeyi emrediyorum*" diyecek kadar kararlı bir komutan, Mustafa Kemal vardı.

İngilizler, 6 Ağustos'ta bir saldırı denemesi daha yaptı. Churchill, 1916 yılının Ocak ayında geri çekilme kararı verene kadar yenilgiyi kabul etmedi. Ama artık kaçınılmaz son belli olmuştu. İngiltere, Çanakkale savaşını kaybetmişti. Başbakan Lloyd George, Churchill'i Türkiye ile başarısız bir savaşa girişmenin sorumlusu olarak ilan etti.[102] Churchill, İngiltere'nin ulusal çıkarları için savaşa girmiş, büyük risk almış ama başarılı olamamıştı.

Çanakkale Savaşları, önemli bir dönüm noktasıydı ama Birinci Dünya Savaşı bitmemişti ve savaşın kaderi sadece Türklerin elinde değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki Almanya sonunda savaşı kaybetti. Böylece, İttihat ve Terakki hükümetinin güçlü adamı Enver Paşa'nın emrivakisi ile savaşa sürüklenen Osmanlı İmparatorluğu, yenilgiyle çıktı. Yüzyıllardan beri bir haçlı seferi ruhuyla Türkleri Avrupa'dan uzaklaştırmak isteyenler başarıya ulaşmıştı. Paris yakınlarındaki Sevr kasabasında 1920 yılının Ağustos ayında tarihin en ağır antlaşmalarından birisi Osmanlılara kabul ettirildi. Ama Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğündeki Türkler, Birinci Dünya Savaşı yenilgisini kabul etmek niyetinde değildi. Osmanlı Devleti yenilmiş ve parçalanmıştı ama Türk milleti yenilmemiş, yenilgiyi kabul etmemişti. Türklerin bu direnişini kim kıracaktı? İngiliz hükümetini ve savaşın en büyük sorumluluğunu taşıyan Churchill'i en çok düşündüren soru buydu. Bu sorunun bir tek cevabı vardı: Yunanistan. İngiltere Yunanistan'ı destekliyordu. Tabii İstiklal Savaşı Yunanistan'ın yenilgisiyle sonuçlanana kadar... Venizelos, Lozan Konferansı'ndaki özel bir konuşmasında İsmet Paşa'ya dert yanmış ve şöyle demişti: *"Bunlar İzmir'e çıkmamız için rica ettiler, yalvardılar. Biz öyle çıktık. Şimdi gelmişler hepsini inkâr ediyorlar, bizi yalnız bırakıyorlar."*[103]

Büyük devletler her zaman böyleydi. Müttefiklerinin yenilgiye uğramasından hoşlanmazlardı. Onları yarı yolda bırakabilirlerdi. Hasımlarının zafer kazanması da hoşlarına gitmezdi. Türkler için büyük bir zafer olan Kurtuluş Savaşı, İngiltere için büyük

(102) Rose, s. 113-122.

(103) Bu görüşmenin ayrıntıları için bkz. Öymen, Onur, *Silahsız Savaş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 386.

bir yenilgiydi. Churchill, Kurtuluş Savaşı için şunları söylüyordu: *"Türklerin Yeniden Avrupa'ya girmesi, Müttefikler için en kötü aşağılanmadır... Müttefiklerin zaferi hiçbir yerde Türkiye'deki kadar tam olmamıştı. Şimdi galibin gücü hiçbir yerde Türkiye'deki kadar gösterişli bir şekilde aşağılanmamıştır. Ve sonunda başarılı bir savaşın bütün meyveleri, uğrunda binlerce askerin hayatını verdiği Gelibolu, Filistin, Mezopotamya... başarıları, bunların hepsi bir utanç içinde sona ermiştir."*(104)

Bir yandan Türklerin Avrupa'dan dışlanamamasını Avrupa için utanç vesilesi sayan Churchill, öbür yandan da Türkleri Avrupa'dan dışlayan Sevr Antlaşması'na karşıdır. Çünkü Türkleri köşeye sıkıştırmanın İngiltere'nin çıkarlarına hizmet etmeyeceğini düşünmektedir. Türklere karşı bir politika izlemek, o günün koşullarında askeri harcamaları artırmak demektir. Böyle bir politika ayrıca, İngiltere'nin, Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Fransa ve İtalya ile ilişkileri bozmayı göze almasını gerektirir. Churchill'in Sevr Antlaşması'na karşı olmasının nedenleri bunlardı. Yunan harekâtı aracılığı ile Türkleri sıkıştırmak, ona başlangıçta daha cazip görünmüştür, ama bu da Mustafa Kemal Paşa'nın direnişi sonucunda başarısızlığa uğramıştır. Bu, Çanakkale Savaşı'ndan sonra Churchill'in Türkler karşısında ikinci yenilgisidir. Churchill, bu durumun İngiltere'yi tehlikeli bir şekilde yalnızlığa ittiği görüşündedir. Avrupalı müttefikleri İngiltere'yi desteklememekte, başta Hindistan olmak üzere dominyonlardan da Türkiye'ye karşı beklediği desteği bulamamaktadır. Artık bu durumda, İngiltere'nin Yunanistan'a verdiği desteği geri çekmesi gerekmektedir. Ama Başbakan Lloyd George, tam bir Yunan hayranıdır ve Yunanistan'ı himaye etme politikası gütmektedir. İşte Yunanistan'ı Türkiye harekâtında yüreklendiren de budur. Yunanlılar, bu desteğin hep süreceğini sanmış ve bu noktada yanılmıştır. İngiltere'nin çıkarları gerektirdiği zaman desteğini çekebileceğini düşünmemiştir.

Lloyd George ile arasındaki ihtilaf o kadar büyüktür ki, Churchill bir ara hükümetten çekilmeyi düşünür. Ama sonra bun-

(104) Lord Kinross, *Atatürk*, Morrow Paperback Editions, London, 1964, s. 376.

dan vazgeçer, yeniden görüş değiştirerek Türklere karşı sertlik politikası izlemeye başlar. Bu politika değişikliğinin de bir sebebi vardır. Churchill, başlangıçta Türkleri köşeye sıkıştırmanın bu ülkeyi Sovyetler'in kucağına atacağından çekinmiş, o nedenle Sovyetlere böyle bir siyasal avantaj vermemek için, Türkiye'ye karşı nispeten ölçülü bir tavır alınmasını savunmuştur. Ama şimdi zafer kazanan Türklerin Sovyetlerle yeni koşullarda işbirliği yapmasından ve bunun da İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını zedelemesinden endişe etmektedir. O zaman yapılacak şey, Türkleri durdurmaktır.

Türk birlikleri, 1922 yılının Eylül ayında Yunanlıları İzmir'de denize dökmüştür ve Ege sahili boyunca Çanakkale ve İstanbul'u ele geçirmek üzere kuzeye doğru ilerlemektedir. Bu, Sevr Antlaşması'nın Boğazlar bölgesinin tarafsızlaştırılmasına ilişkin hükümlerinin ihlalidir. Başlangıçta Sevr Antlaşması'na karşı olan Churchill, şimdi bu antlaşmanın ihlal edildiği gerekçesiyle Türklere karşı vaziyet almaktadır. Bu noktada Lloyd George'la yolları birleşmektedir.

Türklerin bu bölgeleri ele geçirmeleri büyük savaşın bütün meyvelerinin kaybolmasına yol açacaktır. Churchill, şimdi Çanakkale'de Türklerin ilerleyişini durdurmak istemektedir. Türklerle savaşı göze aldığını ortaya koyan ve dominyonları yardıma çağıran bir basın bildirisi yayınlar. Ama bu bildiriyi yayınlamadan önce dominyonlara danışmamıştır. Bu nedenle bildiri geri teper. Yeni Zelanda ve Newfoundland hariç, dominyonlardan hiçbiri İngiltere'nin yanında Türklere karşı bir savaş daha yapmaya hazır değildir. Churchill, dominyonlar savaşmazsa Fransa ve İtalya'nın kendi yanında yer alacağını düşünebilir mi? Üstelik bu durumda İngiliz basını da Churchill'in bu savaşçı tavırlarını eleştirip, onu yeni bir Çanakkale macerasına atılmaya çalışmakla suçlamaktadır. Sonunda bölgedeki İngiliz komutanı General Harrington'un Türkiye'ye göstermelik bir ültimatom vermesiyle mesele kapanır ve İngiltere ile Türkiye arasında yeni bir savaş çıkmaz. Türkler istediklerini ustaca manevralarla elde ederler. Churchill, bu işten hiç memnun olmaz ama yapacak bir şeyi de yoktur. Türklerle uzlaşmaktan başka çaresi kalmamıştır.

11 Ekim'de Mudanya Mütarekesi imzalanır. Aynı ay içinde Lloyd

George'la beraber Churchill de hükümetten ayrılır. Lloyd George, 19 Ekim tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı veda konuşmasında şöyle der: *"İnsanlık tarihinde dahiler pek ender görülür. Fakat kötü talih, Tanrı, bir dahiyi Türkiye'de dünyaya getirdi ve biz onunla çarpışmak zorunda kaldık. Mustafa Kemal gibi bir dahiyi yenmemiz imkânsızdı."*[105] Yeni Başbakan Bonar Law, göreve başlarken yaptığı konuşmada, *"Artık tek başımıza dünyanın jandarması gibi hareket edemeyiz"* der. İngiltere, artık bir süper güç olmadığını itiraf etmektedir. Ayrıca Türklerin direnişi, sonunda İngiliz iç politikasını da etkilemiş ve İngiliz hükümetini istifa etmek zorunda bırakmıştır. Bu, Churchill'in Türkler karşısındaki üçüncü başarısızlığıdır.

Churchill'in siyasal yaşamındaki bu inişler ve çıkışlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da devam eder. Bir ara gözden düşen Churchill, daha sonra yeniden yükselişe geçer. İkinci Dünya Savaşı'nda Başbakan'dır ve Hitler Almanyası ile yapılan savaşta ülkeyi istiladan kurtarabilecek ve zafere götürebilecek tek devlet adamı olarak görülür. Almanya'nın Çekoslovakya ve Polonya'dan sonra Hollanda, Belçika ve Fransa'yı istila etmesi, İngiltere'de de büyük ümitsizlik yaratmıştır. Churchill'in halka vaat edecek fazla bir şeyi yoktur. *"Size kan, ter ve gözyaşı vaat ediyorum"* der. Ama direnme gücü vardır. Savaşın gelişmeleri, onu bir kere daha Türkiye'ye yönlendirir. Bu defa amacı, Türkiye'yi Müttefiklerin yanında savaşa sokmaktır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü ikna etmek için önce Adana'ya gelir. Burada istediği sonucu alamaz. Daha sonra ABD Başkanı Roosevelt ile birlikte İnönü'yü Kahire'ye davet eder. Orada her türlü ikna ve baskı yöntemlerini dener ama gene başarı sağlayamaz. Oysa Mısır'da Nil Deltası'nda bir askeri gücü oluşturmak için gerekli emirleri vermiştir. Bu birlik, Yunanistan'ı Alman istilasından kurtarmakla görevlendirilecek, sonra da belki Türkiye'ye gönderilecektir. Ama Yunanlılar Almanları daha fazla tahrik etmemek için bu birliği davet etmeğe hevesli değillerdir. Oysa İngiltere hükümeti, aynı yıl 24 Şubat'ta Yunanistan'ı destekleme kararı al-

(105) Türk birliklerinin Çanakkale'ye yönelik harekâtının İngiltere'de yol açtığı siyasi çalkantıların ayrıntıları için bkz. Öymen, Onur, *Silahsız Savaş*, s. 151-155.

mıştır. Churchill, Dışişleri Bakanı Eden'i Atina'ya göndererek acil yardım sözü vermiştir. Ama bu çabalar boşuna gidecek ve 6 Nisan tarihinde Alman Birlikleri, Yugoslavya ve Yunanistan'a karşı harekete geçecektir. Üç hafta sonunda Nazilerin üzerinde Gamalı Haç işareti bulunan bayrağı Atina'daki Akropol Tapınağı'nın üzerinde dalgalanmaktadır. Mayıs sonunda Alman uçaklarının Girit'i bombalaması sonucunda orada bulunan İngiliz savaş gemileri önemli zararlar verir. Aynı ay içinde Alman paraşütçü birlikleri Girit'i de işgal eder. Churchill, savaşın bu bölümünde Churchill Almanya'nın Yunanistan'ı işgal etmesine engel olamamış ve Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlayamamıştır. Fakat Türkiye, İsmet İnönü'nün ileri görüşlü politikası sayesinde taraf sızlık politikasını başarıyla sürdürerek savaş felaketinden kurtulmuştur.

Savaş bütün cephelerde devam etmiş ve ABD'nin aktif olarak savaşa katılması dengeleri değiştirmiştir. Sonunda dünyanın o tarihe kadar gördüğü en büyük felakete sebep olan bu savaş, Almanların yenilgisiyle sona erdi. Zaferde en büyük payı olanlardan biri, belki de birincisi Churchill'dir. Fakat bu savaş niçin yapılmıştır? Savaşın sonunda düzenlenen Yalta Konferansı sırasında bu konunun tartışıldığı özel bir görüşmede Mareşal Alexander şöyle der: *"Bu savaş Avrupa halklarının özgürlüğü ve refah içinde yaşaması için yapılmıştır."* Churchill buna şaşırtıcı bir cevap verir: *"Hiç de öyle değil, bu savaş İngiliz halkına saygınlık kazandırmak için gerçekleştirilmiştir."* Onun için, İngiltere'nin çıkarları her şeyden önce gelmektedir. Savaş sırasında zaman zaman Amerikan başkanlarıyla çekişmesinin altında da bu yatmaktadır. Churchill yakınlarına şunları söylemiştir: *"Amerikalılarla sadece zaferden bize hakkımız olan payı vermek istemedikleri zaman mücadele etmişimdir. Kuşkusuz bizim ordularımızın onlarınkinden daha küçük olduğunu gördüğüm zaman büyük ıstırap çektim. Her zaman onlarla eşit olmak istemişimdir. Ama bu kadar güçlü ve nüfusu bizden üç kere daha büyük olan bir ülkeyle bu eşitliği nasıl sağlayabilirsiniz?"*

Savaş yıllarında görünürde İngiltere ile Amerika arasından su sızmıyordu. Bu iki ülke, tam bir fikir ve güç birliği içinde oldukları izlenimi veriyorlardı. Oysa gerçek böyle miydi? Pek sayılmaz. Churchill, Roosevelt'in Hong Kong'un Çin'e iadesi önerisini

çok soğuk karşılamıştı. Bu, günün birinde gerçekleşecekti, ama Roosevelt'in bu önerisinden yaklaşık yarım yüzyıl sonra... Gene Roosevelt'in İngiltere'nin Hindistan'a kendini yönetme hakkı verme konusunda ayak sürüdüğü yolundaki eleştirisi, Churchill tarafından öfkeyle karşılanmıştı. Buna karşılık 1944 yılının yaz aylarında Churchill ilk Stalin'in Balkanlar'da nüfuz bölgeleri kurulması konusunda Amerika'ya haber vermeden anlaşmaları ve Yunanistan'ın İngiliz etki alanında bırakılmasına karşılık, Churchill'in Romanya'yı Sovyet nüfuz bölgesine bırakması, Roosevelt'in büyük tepkisine neden oldu. Ödünç verme ve kiralama antlaşmasının müzakeresinde, Amerika'nın İngiltere'nin istediği kolaylıkları sağlamakta isteksiz davranması, Churchill'i öfkelendirmişti. Amerika'yla bir olup büyük devlet iddiasını sürdürmek isteyen Churchill bu tarz davranışlardan hoşlanmıyordu. Başkan Roosevelt ile baş başa kaldıkları bir gün bu öfkesini dışa vurdu ve şöyle dedi: *"Ne yapmamı istiyorsunuz? Eşinizin köpeği gibi yalvarmamı mı?"* Büyük devlet adamlarının özel görüşmelerinde bazen, özellikle uzun yıllar dünyanın tek hâkimi olan bir ülkeye küçük bir devlet muamelesi yapıldığı zaman, böyle sahnelere de rastlanabiliyordu. Ama kendini hâlâ büyük devlet olarak görenler de buna karşılık böyle sert tepkiler göstermesini biliyorlardı.

Churchill, İngiltere'nin dünyanın en güçlü ülkesi olması hayalinden vazgeçmemişti ama gerçekleri görme yeteneğinden de yoksun değildi. Birinci Dünya Savaşı'nda aldığı en büyük ders, İngiltere'nin artık ABD'nin parası, ikmal olanakları ve asker gücü olmadan büyük bir savaşı tek başına kazanamayacağıydı.[106]

Churchill, güç dengelerinin önemine inanıyordu. Avrupa'da Sovyet tehlikesine karşı İngiltere, Fransa, İtalya, İspanya ve Almanya'nın güçlerini birleştirmeleri gerektiğini düşünüyordu. Dikkat çekici nokta, bu denklemde o devirde tam bir diktatörlüğün hüküm sürdüğü İspanya'nın yer alması, fakat Avrupa'nın en önemli demokratik güçlerinden biri olan Türkiye'nin bulunmamasıydı. Ama bundan önemlisi, İngilizce konuşan devletlerin bir güç odağı oluşturmalarıydı. Burada Churchill'in ABD ile İngiltere arasında

(106) Rose, s. 302-303.

sağlam bir güç birliği kurmak istediğini herkes biliyordu. Bu iki devlet, güç birliği yaparak dünya denizlerinde üstünlük sağlayacaktı. İngiltere ayrıca, Amerika ile Avrupa'nın birleşecek devletleri arasında da yaşamsal bir bağ oluşturacaktı. Churchill'in hayalleri bunlardı. Bunun için Fransa'nın da gerçek bir Avrupa ülkesi haline getirilmesi gerekiyordu. Fakat De Gaulle'ün kişiliği buna engeldi. Oysa Churchill, nasıl İngiltere'nin çıkarları için savaşıyorsa, De Gaulle de Fransa'nın çıkarları için savaşıyordu. Churchill'in buna tahammülü yoktu. 1943 yılının yazında İngiliz karşıtlığından haberdar olduğu De Gaulle'ü bir siyasi güç olmaktan çıkartmayı tasarladı. Roosevelt de De Gaulle'e büyük bir antipati duyuyordu. Çünkü onun bir tehlike oluşturduğu kanısındaydı. Bu nedenle, Churchill'e onunla ilişkilerini kesmesini önerdi. Dışişleri Bakanı Eden buna karşı çıktı; hatta bu yüzden görevinden istifa edebileceğini bile söyledi. Bu çekişmelerin sonunda De Gaulle galip çıktı. Biraz gecikmeyle de olsa 1944 yılının Ekim ayında resmen Fransız hükümetinin başı olarak tanındı. Gene de Fransa ile İngiltere arasında gerçek bir dostluk kurulamadı. Churchill, Eden'e yazdığı bir mektupta De Gaulle'den söz ederken, "*Bu tehditkar düşman adam gelecekte İngiltere ve barış için büyük tehdit oluşturacak*" diyordu.[107]

Churchill'in düşmanlarından biri de Stalin'di. Churchill, "*Bir komünistle iyi ilişkiler kurmaya çalışmak, bir timsahla dostluk kurmaya benzer. Ağzını açtığında gülüyor mu yoksa sizi yutmaya mı hazırlanıyor anlayamazsınız*" diyordu. Onun bu benzetmesi, İsmet Paşa'nın "*Büyük bir devletle ittifak yapmak bir kaplanla aynı yatağa girmek gibidir, dikkatli olmak lazımdır.*" şeklindeki sözlerini hatırlatıyor. Ama İsmet Paşa'nın bu sözleri söylerken kastettiği devlet Sovyetler Birliği değildi.

Churchill, gene de Stalin ile temas edip onu ikna edebileceğini umuyordu. "*Haftada birkaç akşam birlikte yemek yersek bütün sorunları çözeriz*" diyordu. 1943 yılının Kasım ayında Roosevelt, Churchill ve Stalin Tahran'da bir zirve toplantısında buluştuklarında böyle sosyal temaslar da olmuştu. Bir yemekte Churchill

(107) Rose, s. 305.

kadehini "Proletarya kitleleri şerefine" kaldırınca, Stalin de İngiliz Muhafazakâr Partisi şerefine kadeh kaldırmıştı. Ama bu dostluk bu kadarla sınırlı kalmıştı. Çünkü İngiltere, artık dünyanın en büyük devleti değildi ve Stalin de bunu biliyordu. Roosevelt de zaman zaman Stalin'le baş başa konuşmayı tercih ediyor ve Churchill'i bu toplantılara çağırmıyordu. Churchill, bu durumdan duyduğu hayal kırıklığını bir yakınına gene hayvanlar âleminden benzetmelerle anlatmıştı.[108]

1944 yılının Eylülü'nde Amerika, İngiltere ve Sovyetler Birliği Almanya'yı işgal bölgelerine ayıracak bir protokol imzaladılar. Roosevelt ile Churchill, daha ileri giderek Alman sanayisini tamamen çökertecek ve Almanya'yı bir tarım ülkesi haline getirecek Morgenthau Planı üzerinde anlaştılar. Dışişleri Bakanı Eden buna karşı çıktı ve Morgenthau Planı'nın İngiliz Dışişleri'nin Almanya'nın geleceğine ilişkin düşüncelerini yansıtmadığını söyledi. Churchill geri adım atarak Dışişleri'nin bu görüşünü kabul etti. Böylece Almanya, bir tarım ülkesi olmaktan kurtuldu!

1944 yılının Ekimi'nde Churchill, gene beklenmedik bir girişim yaptı ve Moskova'ya gitti. Artık savaşın sonucu belli olmuştu. Almanya'nın geleceği de kararlaştırılmıştı ama Sovyetler'in Avrupa ve İngiltere için yeni bir tehdit oluşturması nasıl önlenecekti? Churchill'e göre, Fransa iyice çökmüş ve devre dışında kalmıştı; Belçika, son derecede zayıftı; Hollanda, sadece kendini düşünüyordu; Danimarka ve Norveç, çaresiz ve savunmasızdı. Bu durumda 50-60 tümenlik Sovyet tehdidini önlemeyi İngiltere'nin tek başına üstlenmesi gerekecekti ki, bu da olanaksız görünüyordu. Churchill'e göre bu koşullar altında yapılacak tek bir iş vardı: Sovyetleri Avrupa'yı nüfuz bölgelerine ayırmak konusunda ikna etmek. İşte Moskova'ya gidişinin sebebi de buydu. Kendisine hiç güvenmediğini daha önce yakınlarına söylediği Stalin ile böyle bir anlaşma yapılabilir miydi? Büyük tavizler verilirse belki... Polonya ile Almanya'nın bir bölümü zaten fiilen kaybedilmişti. Balkanlar'ın bir kısmı kurtarılabilir miydi? Churchill bunu araştıracaktı. Hedefi, Yunanistan'ı ve Adriyatik kıyılarını Sovyet nüfuzunun

(108) Rose, s. 309.

dışında tutmaktı. Churchill'in önerisi, Romanya ve Bulgaristan'ı Sovyet nüfuz bölgesine bırakmak, buna karşılık Yunanistan'ı kurtarmaktı. Yugoslavya ve Macaristan'da taraflar eşit derecede söz sahibi olacaktı. Churchill, Stalin'e açıkça şöyle dedi: *"İngiltere, Akdeniz'de en büyük güç olmalıdır. Ege Denizi'nde ve Adriyatik'te köprü başlarını elinde bulundurmalıdır."* Churchill, Moskova'da bu amacına ulaşmıştı. Ama bu sefer de Yunanistan'da bir iç savaş çıktı. Komünistlerin yönetimindeki Milli Halk Kurtuluş Ordusu ile Georges Papandreu'nun yönetimindeki kraliyetçi geçici hükümet güçleri savaşıyordu. Churchill, 1944 yılı sonunda yılbaşı tatilini geçirdiği Atina'da bulunan İngiliz komutan Robert Scobie'ye talimat verdi: *"Düzeni sağlayınız, mümkünse kan dökmeden, ama gerekirse kan dökerek."* O devirde insan hakları korunarak düzenin sağlanması henüz Avrupa'da öncelikli bir hedef haline gelmemişti. Sonunda düzen sağlandı ve İngiltere de Doğu Akdeniz'de etkili konumunu korudu.

Yalta'ya giderken Churchill'in kurtarabildiği tek ülke Yunanistan'dı. Bütün Balkanlar'ın Bolşevizm'in etki alanına girmesini önleyemediğinden yakınıyordu ama yapabileceği fazla bir şey yoktu. Avrupa'yı Nazi egemenliğinden kurtarmak için Sovyetlere büyük bir bedel ödenmişti. 6 milyon askeri olan Sovyetler daha azına razı edilememişti.

Yalta Konferansı'nda da Tahran'dakine benzer gelişmeler yaşandı. Roosevelt, zaman zaman Stalin'e yaklaşarak Churchill'i kenarda bıraktı. Özellikle Roosevelt'in savaştan iki yıl sonra ABD birliklerini Avrupa'dan geri çekeceği yolundaki sözleri, Churchill'i çok rahatsız etti. Avrupa'da dengeler nasıl sağlanacaktı? İngiltere bu yükü tek başına üstlenemezdi. O yüzden Churchill, De Gaulle'e karşı olumsuz duygular beslemesine rağmen, Fransa'nın ve Fransız ordusunun güçlenmesini istiyordu. Bunu Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada da açıkladı.

Churchill'in Yalta'da izlediği politika, hiç değilse kendi ülkesinde kabul gördü. Avam Kamarası'nda yapılan oylamada bu politikalar 25'e karşı 396 oyla onaylandı.

Yalta'dan üç ay sonra Potsdam Konferansı toplandı. Roosevelt ölmüştü; yeni Başkan Truman'dı ve Churchill onunla daha iyi an-

laşacağı izlenimi aldı. Potsdam Konferansı savaşı bitirdi, yeni bir dünya düzeni kuruldu.[109]

Churchill için İngiltere'nin çıkarları her şeyden, hatta İngiltere'nin öncülük ettiği demokrasi düşüncesinden bile önemliydi. 1951 yılında İran'da iktidarı ele geçiren Musaddık, Abadan'daki İngiliz petrol tesislerini de millileştirmiş, Şah'ın diktatörlüğünü yıkmış ve ülkesinin milli çıkarlarını koruyan bir politika izlemeye başlamıştı. Fakat Amerikalıların ve onun destekçilerinin yardımıyla Musaddık devrilerek Şah yeniden iktidara getirildi. Churchill, Musaddık'a karşı darbeyi düzenleyen CIA görevlisine şunları söylemişti: *"Genç adam, birkaç yaş daha genç olsaydım, bu büyük macerada sizin emrinizde çalışmaktan daha çok isteyeceğim bir şey olmazdı."*[110] İngiltere, demokrasiyi severdi ama ulusal çıkarlarını daha çok severdi!

2004 yılına kadar görevde kalan AB Komisyonu'nun Dış İlişkilerden Sorumlu Üyesi, ünlü İngiliz devlet adamı Chris Patten, Churchill için, *"O, İngiltere'nin ulusal kahramanlarının en önde gelenlerinden biriydi, bizim ulusal kimliğimize ve gururumuza olağanüstü katkılarda bulunmuştur, o daima bir vatansever olarak hatırlanacaktır"* diyor. Churchill'in vatanseverliği, onu uluslararası birlikler aramaktan alıkoymamıştı. İngilizce konuşan ülkelerin birliği fikri onundur. Bu yolla ABD ile İngiltere'nin gücünü birleştirmeyi hedefliyordu, çünkü bunun İngiltere'nin menfaatine olduğuna inanıyordu. İngiltere, eski dünya ile yeni dünya arasında yaşamsal bir bağ oluşturabilirdi. Churchill, bu uğurda çok çalıştı ama Başkan Eisenhower ve onun Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'i pek ikna edemedi. Onlar bütün ülkelere eşit davranma ilkesini benimsiyorlardı, çünkü Amerika'nın çıkarları bunu gerektiriyordu. İngilizler nasıl kendi çıkarlarını gözetiyorlarsa, ABD'nin hedefi de öncelikle kendi çıkarlarını korumaktı. Bu nedenle, Churchill'in Amerikan-İngiliz birliği fikri gerçekleşemedi. Bunun üzerine, Sovyetler Birliği'nin katılacağı bir zirve önerdi. Amerikalılar

(109) Yalta ve Potsdam Konferanslarının ayrıntıları için Bkz. Öymen, Onur, *Silahsız Savaş*, s. 88-100.

(110) Rose, s. 336.

Churchill'in görev süresi içinde buna da yanaşmadılar. Bu zirve, sonunda ABD, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın katılımıyla 1955 yılının Temmuzu'nda Cenevre'de yapıldı ama Churchill, üç ay önce görevden ayrılmış bulunuyordu.[111]

Churchill'in Avrupa'nın bir birlik olması ile ilgili düşünceleri ise oldukça mesafeliydi. 1930'larda, *"Biz Avrupa ile beraberiz fakat onun bir parçası değiliz...Avrupa'yla ilgiliyiz ve onunla ortağız ama Avrupa tarafından yutulmuş (absorbed) değiliz"* diyordu. Şu görüşler de Churchill'indi: *"Millete sadık olmak, bir kabileye sadık olmaya üstün gelmiştir. Millete sadık olmak bir kıtaya sadık olmayı engeller. Bir gün kıtaya sadık olmanın insanlık için bir tehlike olduğunu görebiliriz."*

Churchill, Avrupa Kömür ve Çelik Birliği kurulacağı zaman daha esnek bir yaklaşım sergiledi. Ulusal egemenlikten ancak belirli koşullarda ve belirli güvencelerle fedakârlıkta bulunulabileceğini söylemişti. Bunun ölçüsü de gene ulusal çıkarlardı. Eğer ulusal çıkarlar daha iyi korunabilecekse, daha büyük bir egemenlik sistemi içinde yer almak için, belirli ölçüde egemenlikten fedakârlıkta bulunulabilirdi.[112]

İkinci Dünya Savaşı'nın sonucu ne oldu? Churchill'in savaş anılarını anlattığı *Victory* adlı 4230 sayfalık kitabının son bölümünde bu sorunun cevabı var: *"Zafer ve trajedi."* Churchill'in savaştan sonra hedefi neydi? Bunun cevabını Londra'da zaferi kutlamak için toplanan büyük bir kalabalık önünde kendisi verdi: *"Britanya, ileri!"*[113] Churchill'in doğruları, yanlışları, zaferleri ve yenilgileri vardı, ama her şeyi İngiltere'yi yükseltmek, yeniden bir dünya gücü haline getirmek, İngiltere'nin çıkarlarını ve itibarını korumak için yapmıştı. O ırkçı değildi, ama bir İngiliz milliyetçisiydi.

Sonuçta, İngiltere için en güçlü devlet olmak mümkün değilse de, en büyük güç gibi görünmeye çalışmak mümkündü. Churchill'in her fırsat düştüğünde askeri üniforma giymesini,

(111) Rose, s. 344.

(112) Rose, s. 301-320.

(113) Chris Patten'in, "How National is the National Interest?" başlığı ile Londra'da Guidhall'da 30 Nisan 2002'de verdiği konferans.

başka türlü izah etmek mümkün mü? O dönemde sivil siyasetçi kimliği taşımalarına rağmen zaman zaman üniforma giyen iki şahsiyet daha vardı. Bunlardan biri Stalin, diğeri ise De Gaulle'dü. O liderlerin bugünün koşullarında yadırganacak bir durum olan bu alışkanlıkları, o dönemde kanıksanmıştı, ama herkes tarafından değil... Kızı Özden Toker'in anlattığına göre, İsmet İnönü, De Gaulle'ün Türkiye'ye resmi ziyaret yaptığı 1968 yılında yakınlarına şöyle diyordu: "*De Gaulle üniforma giymekten çekinmiyor. Oysa Atatürk'le ben ordudan ayrılıp üniformalarımızı çıkarttıktan sonra bir daha giymedik. Şimdi onlar mı daha demokrat yoksa biz mi?*"

Asya Milliyetçiliği ve Ulusal Çıkarlar

Ulusal çıkarları koruma düşüncesi, sadece Avrupa'ya özgü değildi. Asya'da da ulusal çıkarları koruma bilinci, yirminci yüzyılın başlarından itibaren gelişti. Ancak milliyetçi düşüncelerle demokrasiyi birlikte yürütmek, uzun yıllar boyunca mümkün olamadı. Asya'da radikal ve totaliter milliyetçiliğin öncülüğünü Japonya yaptı. 1905 yılında Batılı bir güç olarak görülen Rusya ile yapılan savaşı kazanan Japonya, bundan aldığı güçle bütün Uzakdoğu'ya egemen olma politikası izlemeye başladı.

Ancak bütün milliyetçi düşünceler ve akımlar, Almanya, İtalya ve Japonya örneğini izlemedi. Sömürgeciliğe, yabancı istilasına ve dış baskılara karşı direnen bazı liderler de, uluslarının bağımsızlığını, haklarını, çıkarlarını korumak için milliyetçilik anlayışını bir simge haline getirdiler.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, milliyetçilik bayrağı ile yola çıkan üç lider, Batı emperyalizmine karşı büyük bir mücadele başlattılar. Bunlardan biri Mustafa Kemal Atatürk'tü. Onun milliyetçilik ve bağımsızlık konusundaki görüşleri aşağıdaki bölümlerde anlatılacak. Diğer bir milliyetçi lider Gandi idi. Onun öncülüğünde Hindistan Ulusal Kongresi'nin pasif direniş yöntemiyle verdiği mücadele sonunda Hindistan'ı bağımsızlığa taşıdı. Çin'de de Milliyetçi Halk Partisi'nin (Guomintag) liderliğini yapan Sun Yat-sen, başarılı bir ulusal devrim gerçekleştirdi. Asya kıtasında uluslarının egemenliği ve bağımsızlığı için mücadele veren bu üç liderin, o tarihlerde Avrupa'ya egemen olan vahşi, ırkçı, totaliter ve saldırgan milliyetçilik akımları ile benzerlikleri yoktu.

Gandi ve Hindistan'daki Milliyetçilik Akımları

Dünyada dış baskılara ve zorbalığa karşı direnmenin sembolü haline gelen bu milliyetçilik akımlarının gelişmesi, sömürgeci ülkeleri çok rahatsız etmişti. Kendi ülkelerinde demokrasinin öncülüğünü yapanların, egemenlikleri altındaki sömürgelerde yaşayan halkların demokratik haklarına saygı göstermek gibi bir alışkanlıkları yoktu. Özellikle Hindistan'da ortaya çıkan milliyetçi liderlerin önderliğindeki halk hareketleri, şiddet kullanılarak bastırılmalıydı. İşte İngiltere'de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra çıkartılan Rowlatt yasalarının amacı da buydu: Barışçı gösterileri şiddet kullanarak bastırmak. Ne var ki, bu yasanın çıkartılması Hindistan'daki tepkileri azaltmadı, tam tersine artırdı. Sosyal ve dini reform çalışmalarıyla tanınan ve daha sonra Mahatma adı ile anılan Gandi, halkı İngilizlerin baskılarına karşı pasif direnişe çağırdı.

Gandi'nin bu mücadelesinin başlangıcı, Atatürk'ün Samsun'a çıkışıyla eşzamanlı oldu. 13 Nisan 1919 tarihinde Gandi, halkı bir ulusal anma toplantısına çağırdı. O gün on binlerce erkek, kadın ve çocuktan oluşan silahsız bir topluluk, Pencap eyaletinin Amritsar kentinde barışçı bir gösteri için toplandı. Ne yazık ki, İngilizlerin silahsız ve barışçı amaçlı da olsa, böyle gösterilere tahammülü yoktu. Sömürge yönetiminin komutanlarından general Dyer'in emriyle, bu topluluğun üzerine ateş açıldı. Çok sayıda insan hayatını kaybetti. Bu saldırı, Hindistan'da İngiltere'ye karşı tepkileri daha da güçlendirdi. Gandi'nin sömürgecilerle işbirliği yapmama politikası, 1920 yılında hız ve halktan destek kazandı. Hint halkı, İngiliz mallarına boykot ilan etti. İngiliz mahkemelerindeki davalara Hintliler katılmadılar, çocuklarını İngiliz okullarına göndermediler, siyasal alanda İngilizlerle işbirliği yapmayı reddettiler. Hintliler, İngiltere tarafından verilen nişanları da iade ettiler.

Hint halkının bu tepkisi, İngilizleri çok rahatsız etti. 1920 ile 1942 yılları arasında Gandi'yi ve dava arkadaşlarını defalarca hapse attılar. Gandi'nin hapse atılması, Hint halkının tepkisini daha da artırdı. 1930 yılının ilkbaharında bu tepkiler en üst düzeye yükseldi. Hint halkının hiç değilse bir dominyon statüsüne kavuşma

talebi İngiliz hükümetince reddedilince, Gandi, halkı İngilizlerin tuz monopolünü kırmak için kitlesel eylem yapmaya çağırdı. İngilizler, 5 Mayıs'ta Gandi'yi yeniden tutukladılar. Halkın buna tepkisi, Delhi'de, Kalküta'da ve Hindistan'ın diğer kentlerinde kitlesel gösterilere ve eylemlere başvurmak şeklinde oldu. Artık bu tepkiler pasif bir direniş olmaktan çıkmıştı. Trenler taşlandı, telgraf hatları kesildi, bazı hükümet yetkilileri öldürüldü. İngilizler, buna kitlesel tutuklamalar yaparak karşılık verdiler. 1930 yılının Kasım ayında 27.000 milliyetçi tutuklandı ve çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı. Ama İngiltere, Hint halkının tepkilerine daha fazla dayanamadı. İngilizler, 1931 yılının Mart ayında Gandi ile uzlaşmaya gittiler. Gandi ile onun en yakın çalışma arkadaşı, Hindistan Ulusal Kongresi Genel Sekreteri Jawaharlal Nehru, çok sayıda siyasal tutukluyla birlikte serbest bırakıldı. Bu arada, Hindularla Müslümanlar arasında da bazı çatışmalar oldu. Dünya Ekonomik Krizi ile Hindistan'da yaşanan bu olaylar bir araya gelince Hint ekonomisi tam bir çöküntü dönemine girdi.

Fakat Hint halkının mücadelesi, sonunda meyvelerini vermeye başladı. İngiliz ve Hint liderleri arasında yapılan çeşitli temas ve görüşmelerden sonra, İngiltere Parlamentosu, 1935 yılında Hindistan Yasası'nı çıkartarak, Hindistan'da otonom yasama organları kurulmasını, eyalet temsilcilerinden bir merkezi hükümet oluşturulmasını ve Müslüman azınlığı koruyucu önlemler alınmasını kabul etti. İngiltere'nin denetiminde kalmakla birlikte, iki meclisli bir parlamento oluşturulacaktı. Bu tam bağımsızlık anlamına gelmiyordu. Gene de Gandi o şartlar altında bu koşulları kabul etti. 1 Nisan 1937'de bu önlemler yürürlüğe sokuldu. Ama Hint milliyetçilerinin büyük bir bölümü tam bağımsızlığa kadar mücadeleye kararlıydı. Bu arada Muhammed Ali Cinnah'ın liderliğindeki Müslümanlar, bağımsız bir Pakistan devletinin kurulması için mücadeleye başladılar.

Bu arada İkinci Dünya Savaşı başlamıştı. İngiltere, Gandi ve diğer Hint yetkililere danışma gereği duymadan, Hindistan'ın Almanya'ya savaş açtığını ilan etti. Bu durum, Hindistan'daki bağımsızlık akımlarını güçlendirdi. 1939 yılının Ekim ayında, sekiz eyaletin Bakanlar Kurulu, İngiltere'nin siyasetini protesto etmek

amacıyla istifa etti. Bir yıl sonra Hindistan Ulusal Kongresi, yeniden sivil itaatsizlik kampanyasını başlattı. Bütün bu tepkilere rağmen İngiltere tarafından silah altına alınan 1,5 milyon Hintli, çeşitli cephelerde İngiltere'nin yanında savaşa sürüldü. Hindistan'ın savaşa "maddi katkısı" ise, 12 milyar doları buldu. Bu aslında, Hint halkının gerçek liderlerine rağmen yapılan bir katkıydı. Çünkü savaşın başlarında Ulusal Kongre liderleri yeniden tutuklanmıştı.

Bunlar bir yıldan fazla hapiste kaldıktan sonra 1941 yılının Aralık ayında serbest bırakıldılar. Ama Hindistan'da İngilizlere tepkiler durmak bilmiyordu. İngiltere, bir defa daha uzlaşma yolunu denedi. Bu ülkeye özel temsilci olarak gönderilen Sir Stafford Cripps savaş biter bitmez Hindistan'a bağımsızlık verileceği vaadinde bulundu. Bu arada geçici bir hükümet kurulacak ve savunma ile dış politika alanları dışında kalan konular bu hükümetin yetkisi içinde olacaktı. İngilizlerin bu önerileri, Hint ve Müslüman liderler tarafından reddedildi. Sivil direniş, Ağustos 1942'de yeniden başladı. Gandi, Nehru ve binlerce milliyetçi bir kere daha tutuklanarak, Hindistan Ulusal Kongresi yasa dışı ilan edildi.

Bu iç karışıklıklardan yararlanan Japonya, 6 Mayıs 1944'de Birmanya hududundan girerek Hindistan'ı işgal etmeye başladı. Bu işgal, bir yandan Hint bir yandan da İngiliz askerleri tarafından durduruldu. Gandi, hapishane yıllarında Cripps'in önerilerini yeniden değerlendirdi ve bazı uzlaşma noktaları aradı. Bir taraftan da Müslümanların lideri Cinnah ile ortak bir anlayışa varmak için çaba gösterdi. 1945 yılının Haziran ayında, Hindistan, Birleşmiş Milletler Yasası'na taraf oldu. İngiltere, Hindistan meselesi konusunda Cripps'in önerileri çerçevesinde bir beyaz kitap yayınladı. Gene de uzlaşma sağlamak kolay olmadı.

1945 yılının ikinci yarısında, İngiliz karşıtı gösteriler hız kazandı. İngilizler, 1946 yılında bir kere de müzakere yoluyla uzlaşma aradılar. Önce geçici bir hükümet kuruldu. Daha sonra Nehru'nun başkanlığında, Müslümanlar dışındaki bütün siyasal grupların temsilcilerinden oluşan bir hükümet oluşturuldu. Müslümanlar da daha sonra bu hükümete katılmayı kabul ettiler. Ama Hindularla Müslümanlar arasındaki çatışmalar durmak bilmiyordu. 1947 yılının Şubat ayında, İngiltere Başbakanı Clement

Attlee, Hindistan'daki çeşitli gruplar aralarında bir anlaşmaya varsalar da varmasalar da, 30 Haziran 1948 tarihinden itibaren İngiltere'nin bütün yetkilerini Hindistan'a devredeceğini açıkladı. Ancak Hindularla Müslümanlar arasında bir iç savaş tehlikesi kapıya gelmişti. Bir yıl daha beklenmesi mümkün değildi. İngiliz hükümetinin temsilciliğine atanan Lord Mountbatten, Hindistan'ın derhal Hintlilerle Müslümanlar arasında paylaştırılmasını önerdi. İngiliz Parlamentosu, 4 Temmuz 1947'de bu öneriye uygun olarak hazırlanan bir yasayı kabul etti. Buna göre, 15 Ağustos 1947'den itibaren Hindistan ve Pakistan iki ayrı bağımsız devlet oldu. Bu devletlerin Commonwealth örgütüne dahil olmaları da kabul edildi. Ancak bunlar istedikleri takdirde Commonwealth'den çekilme hakkına sahip olacaklardı. Pakistan'ın bağımsızlığını kazanması, bazı aşırı eğilimli Hinduların tepkisiyle karşılaştı. Bunlardan biri, 30 Ocak 1948 günü dini bir tören sırasında, Gandi'ye karşı bombalı bir saldırı düzenledi. Gandi, bu saldırı sonucunda hayatını kaybetti. Ama onun temsil ettiği düşünceler, Hint halkı için bir rehber olmaya devam etti.

İşte Hindistan ve Pakistan'daki milliyetçi mücadeleler böyle gelişti. Bu iki ülke arasında bugün de devam eden Keşmir krizi gibi ihtilaflar oldu. Zaman zaman çatışmalar yaşandı ama Hindistan ve Pakistan'daki milliyetçilik akımları, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş sırasında Avrupa'da ve Japonya'da görünen yayılmacı görüşleri benimsemedi; ulusal varlığın, bağımsızlığın ve ulusal çıkarların korunması amaçları içinde kaldı. Fakat sömürgecilere karşı halk desteği sağlamada ve halkı harekete geçirmede başarılı oldu.

Sun Yat-Sen ve Çin Milliyetçiliği

Çin'de Cumhuriyet rejiminin kurucusu sayılan devrimci lider Sun Yat-sen'in milliyetçilik hareketi ise, Gandi'nin önderliğindeki Hint milliyetçiliğinden daha değişik koşullarda gelişti. Hindistan'da hedef, İngiliz sömürge yönetiminden kurtulup bağımsız bir devlet kurmaktı. Sun Yat-sen'in hedefi ise, Mançu hanedanını devirip cumhuriyetçi bir yönetime kavuşmaktı. 1894 yılında siyasete atılmayı kararlaştıran Sun Yat-sen, esas mesleği olan doktorluğu

bırakarak, bir süre için Havai'ye yerleşti ve orada cumhuriyet devrimini gerçekleştirecek ilk örgütleri kurdu. Çin'in 1894-1895 yıllarında Japonya ile yaptığı savaşı kaybetmesinden sonra Hong Kong'a dönen Sun Yat-sen, ilk devrimci ayaklanmayı Guangzhou kentinde başlattı. Fakat bu ilk girişimi başarılı olamadı. Bunun üzerine, cumhuriyet devrimini yurtdışında yaşayan Çinliler arasında başlatmayı deneyen Sun Yat-sen, uzun yıllar boyunca çeşitli ülkeleri ziyaret etti. Bu yıllarda Batı ülkelerinin felsefesini ve siyasal yapılanmasını inceledi. 1896 yılında Londra'da bulunduğu sırada oradaki Çin Diplomatik Temsilciliği tarafından bir süre göz altına alınması ününü artırdı.

1897 yılında Japonya'ya geçen Sun Yat-sen, oradaki bazı grupların siyasal ve parasal desteğini sağladı. Çin'de gerçekleştirmeye çalıştığı ayaklanmalar başarıya ulaşamasa da, Sun Yat-sen'in cumhuriyet devrimi düşüncesi yurtdışındaki Çinliler arasında büyük destek buldu. 1905 yılında Tokyo'da, Birleşik Devrimci Cemiyet diye adlandırdığı bir örgüt kurdu. Bu dernek, "Halkın Üç Hedefi" diye isimlendirilen bir program benimsedi. Bu üç ilke; milliyetçilik, demokrasi ve halkın refahıydı.

Sun Yat-sen'in devrimci çabaları, sonunda başarıya ulaştı. Çin'in Wuchang kentinde başlayan ve başka bölgelere de yayılan ayaklanmaların sonucunda, 10 Ekim 1911 tarihinde Mançu hanedanı devrildi. Bir yıl sonra Sun Yat-sen, Çin Cumhuriyeti'nin geçici Cumhurbaşkanı seçildi. Devrimciler, Nanking'i başkent ilan ettiler. Ancak bir süre sonra cumhuriyetçi kadrolar içinde çekişmeler yaşandı.

Sun Yat-sen, ulusal birliği korumak ve bir iç savaşı önlemek için geriye çekilmesi gerektiğini anlamıştı. Görevi Yuan Shikai'ye devretti. Ancak bu yeni liderin, devlet yönetimini kendi kurduğu hanedanla ele geçirmeyi hedeflediği kısa sürede anlaşıldı. Sun Yat-sen, bu defa da Shikai'ye karşı bir mücadele başlattı ve 1916 yılında onu devirmeyi başardı.

Artık devrim hareketinin partileşme zamanı gelmişti. Sun Yat-sen, devrim örgütünü Guomindang (Milliyetçi Parti) adını verdiği bir siyasi örgüt haline dönüştürdü. 1917 yılında Guangzhou kentinde yönetimi eline aldı ve Pekin'de yönetimi elinde bulunduran-

larla mücadeleye başladı. Bu amaçla, Sovyetlerden de yardım aldı. 1923-24 yıllarında Çin komünistleriyle kısa süren bir ittifak yaptı. 1924 yılında partisinin ulusal kongresini topladı. Hayatının sonuna kadar partisinin liderliğini elinde bulundurdu ve Guangzhou'daki hükümetin başında kaldı. 1925 yılında öldüğünde, çok arzu ettiği ulusal birlik hedefine henüz ulaşamamıştı. Sun Yat-sen, Batı ülkelerindeki demokratik devlet yapısını benimseyen bir Çin milliyetçisiydi. Ölümünden sonra da Çin'in siyasal yaşamında büyük etkileri oldu. İşte Sun Yat-sen'in öncülüğündeki Çin milliyetçiliğinin kısa hikâyesi böyle.

Japon Milliyetçiliği

Japonya'nın başka ülkelerin topraklarını ele geçirmeyi amaçlayan milliyetçiliği, İkinci Dünya Savaşı'nın Uzakdoğu bölgesinde de milyonlarca insanın hayatına mal oldu. Japonların saldırıları sonucunda, İngiliz, Fransız ve Hollanda'nın Uzakdoğu'daki etkinlikleri ve egemenlikleri büyük ölçüde sona erdi. Japonya, "Asya Asyalılarındır" sloganı ile başlattığı bu saldırılarda, esas hedefinin kendi imparatorluğunun sınırlarını genişletmek olduğunu dikkatlerden kaçırmak istedi. Ama bu çabasında pek de başarılı olamadı. Asya ve Afrika'daki milliyetçilik hareketlerinin sonucunda her iki kıtada da büyük sömürgeleri olan İngiltere, Hindistan, Birmanya, Malezya vee o zamanki adı Seylan olan Sri Lanka gibi Asya ülkeleriyle, Afrika'da o zamanki adı Altın Sahili olan Gana'ya bağımsızlık vermek zorunda kaldı. Aynı şekilde Amerika Birleşik Devletleri de Filipinler'e bağımsızlık verdi.

Ortadoğu ve Balkanlar'da Milliyetçilik

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da da yeni uluş-devletler ortaya çıktı. Irak, Tunus, Cezayir ve Fas ile İsrail bağımsız devletler arasında yerlerini aldılar. Afrika'da da eski sömürge topraklarında birçok yeni devlet kuruldu. Ancak İsrail'in 1948 yılında, başta İngiltere olmak üzere, Batılı devletlerin desteği ile Filistin topraklarında ayrı bir devlet olarak kurulması, Arap milliyetçiliğini, özellikle Filistin'deki milliyetçi akımları körükledi. Bu bölgede İsrail'e karşı Mısır ve Suriye'nin katıldığı savaşlar

ve daha sonra yaşanan terör hareketleri, Ortadoğu'yu sürekli bir istikrarsızlık alanı haline getirdi. Bölgedeki zengin petrol ve doğal gaz kaynakları, Ortadoğu'yu büyük devletlerin kendi çıkarları için değerlendirdikleri bir ilgi alanı haline getirdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren bölgenin siyasi yapılanmasında, nüfuz bölgelerine ayrılmasında, yaşanan çok sayıdaki savaş ve çatışmada büyük devletlerin etkileri hep görüldü.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü, 1990'lı yılların başından itibaren Doğu Avrupa ülkelerinin gerçek anlamda bağımsızlıklarını kazanmalarına yol açtı. 20. yüzyılın başlarından beri milliyetçi cereyanların ve ayrılıkçı hareketlerin yoğunluk kazandığı Balkanlar'da da siyasi coğrafya değişti. Eski Yugoslavya parçalandı. Sırplarla Slovenler, Hırvatlar ve Boşnaklar arasında 200 binden fazla insanın hayatına mal olan kanlı çatışmalardan sonra, eski Yugoslav topraklarında yeni bağımsız devletler kuruldu.

Bütün bu gelişmeler, ulusal çıkarlar kavramının önemini bir kere daha hatırlattı. Dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi, Ortadoğu ve Balkanlar'da da çoğu zaman hak, adalet, ahlak gibi duygular değil, bölgede kurulan devletlerin ve daha önemlisi, bu bölgeye yön vermeye çalışan büyük devletlerin çıkarları önemli siyasi gelişmeleri belirledi. Özellikle, 19. yüzyılın başından beri dünya sahnesinde oynanan kuvvet dengeleri arayışları, nüfuz alanlarının paylaşılması gibi gelişmeler, bu bölgelerde sürekli olarak hissedildi. Bütün bu gelişmelere yön veren temel unsur iki kelimeden ibaretti: Ulusal Çıkarlar.

Gerçekten, geçmişten bugüne ve geleceğe yönelen uluslararası gelişmeler bir arada düşünüldüğünde, devletlerin temel tercihlerine, izledikleri siyasete, savaş ve barış kararlarına yön veren en önemli unsurun ulusal çıkarlar olduğu görülür. İngiliz başbakanlarından Lord Palmerstone, daha 1856 yılında yaptığı bir konuşmada, "*İngiltere'nin ebedi dost ve düşmanları yoktur, değişmez menfaatleri vardır*" diyordu. Palmerstone, her koşulda İngiltere'nin çıkarlarına öncelik verdiğini belirtirken şunları söylüyordu: "*Bana politika nedir diye sorduklarında cevabım şu oluyor: Ortaya çıkan her durumda kendi ülkemizin çıkarlarını rehber yapmak.*" Dışişleri Bakanı Edward Grey de, kendi bakanlığında İngiliz ulusal çıkarla-

rını nasıl savunduğunu anlatırken şöyle diyordu: *"İngiliz Dışişleri Bakanları, uzun vadeli karmaşık hesaplar yapmaksızın kendi ülkelerinin o andaki menfaatlerini kendilerine rehber alırlar."*(114)

Yukarıda da özetlendiği gibi, devletler, ulusal çıkarlarını koruyabilmek için özellikle 1815 Viyana Kongresi'nden sonra güç dengesi politikalarına özel bir önem veriyor ve güçleri oranında nüfuz alanı yaratmaya çalışıyorlardı. Sömürgecilik de bu anlayışın ürünüydü. Devletler, kendi ekonomik ve stratejik çıkarları gerektirdiğinde ve güçleri yettiği oranda, dünyanın uzak bölgelerinde başka milletlerin yaşadıkları toprakları ele geçirmeyi ve bu toprakların zenginliklerini kendi çıkarları uğrunda değerlendirmeyi bir hak sayıyorlardı. Sömürgeciliğin 1900'lü yılların ortalarından itibaren tasfiye edilmesinden sonra, "yeni sömürgecilik" denilen bir kavram ortaya çıktı. Buna göre güçlü devletler, adı sömürge olmasa da, birçok ülkeyi siyasi açıdan kendilerine bağımlı hale getirip o ülkelerin kaynaklarından yararlandılar. Bu ülkelerin çoğu eski sömürge topraklarıydı.

20. yüzyılın başlarından itibaren Ortadoğu ve Balkanlar'da yaşanan olaylar, Palmerstone ve Grey'in bu sözlerinin âdeta araziye yansımasıydı. Kısaca özetlemek gerekirse, ulus-devletlerin çıkar çatışmaları, dünya tarihinin son 200 yıllık bölümünde etkili oldu. Bu çatışmaların ana unsurlarından birini de daima milliyetçilik akımları oluşturdu.

Dünyanın gelişen koşullarında, küreselleşmenin yeni bir ideoloji gibi dünyaya egemen olmaya başladığı bugünkü dünya koşullarında, Lord Palmerston'un ve Edward Grey'in sözlerinin artık geçerliliğini yitirdiğini düşünenler olabilir. Ancak uluslararası ilişkilerin uzmanları, özellikle diplomasi mesleğini seçenler, devletlerin ulusal çıkarlarını korumaya bugün de eskisi gibi önem ve öncelik verdiklerini bilirler. Özellikle büyük devletler, diğer ülkelerin, küreselleşmenin etkisiyle, kendi çıkarlarını korumada zaman zaman zaaf göstermelerinden akıllıca yararlanırlar. Hele o ülkelerin basınında ve kamuoyunda milli çıkarları korumanın artık De Gaulle'cü bir davranış sayıldığı anlayışı egemen olmaya başladıysa,

(114) Öymen, Onur, *Silahsız Savaş*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 68.

büyük devletler bunu fırsat bilirler ve o ülkeye siyasi ve ekonomik alanlarda kendi görüşlerini ve beklentilerini kabul ettirmek için hiçbir fırsatı kaçırmazlar. Bu oyunlara gelmemek için ulusal çıkarları doğru biçimde tanımlamak ve bu çıkarları korumak için özel bir dikkat göstermek gerekiyor.

Büyük devletlerin başka ülkelerin topraklarını paylaşma girişimlerine karşı, özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren güçlü direniş hareketleri de başladı. Bunlardan bazıları, yukarıda da değinildiği gibi, Gandi'nin öncülük ettiği pasif direniş eylemleri şeklinde kendini gösterdi. Bazıları da, ilk örneğini Atatürk'ün önderliğindeki Türkiye'nin öncülük ettiği ulusal kurtuluş hareketlerine dönüştü. Türkiye'den sonra birçok ülke, yabancı ülkelerin işgaline ve ekonomik istismarına karşı yürüttükleri başarılı kurtuluş hareketleriyle bağımsızlıklarına kavuştular. Bu bağımsızlık hareketlerinin temel hedefi, yabancı güçlere karşı ulusal çıkarların savunulmasıydı.

Ulusal çıkarlar kavramı zaman içinde diplomasi diline de yerleşti. Ancak, ulusal çıkar ne demekti? Nasıl tanımlanmalıydı?

En genel tanımıyla, devletlerin ulusal çıkarlarını koruma çabalarının üç temel unsuru, güç, güvenlik ve refahtan oluşuyor. Ancak, bu genel tanım yeterli değil. Gücünüz olacak; ama ne yapmak için? Güvenlik derken ne kastediliyor? Refahtan söz ederken kimin için, halkın hangi kesimleri için refah isteniyor? Aslına bakılırsa, güç unsuru, amaçtan çok bir araç da sayılabilir. Devletler, sahip olacakları güçle ne yapacaklar? Ekonomik ve askeri gücü hangi amaçla kullanacaklar? İşte burada devletlerin siyasi tercihleri, stratejileri ve temel politik yaklaşımları önem kazanıyor.

Ülkelerin stratejik çıkarları güçlü olmayı gerektiriyor. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden yıllarca sonra bile, Amerika'nın Avrupa'da hâlâ 100.000 civarında askeri bir güç bulundurmasının gerekçesi nedir? Yaklaşık aynı büyüklükte bir Amerikan gücü de, başta Kore olmak üzere Güney Doğu Asya'da bulunuyor. ABD böylece, kendi topraklarından uzaktaki muhtemel çatışmalara müdahale edebilecek, özellikle kendi ekonomisi açısından özel bir önem taşıyan enerji kaynaklarını denetim altında tutabilecek birlikleri konuşlandırmaya devam ediyor. ABD'nin Türkiye de dahil

olmak üzere bazı ülkelerde yeni üs olanaklarından yararlanmak istemesini, eski üslerini dünyanın değişen stratejik dengelerini ve savaş teknolojilerini dikkate alarak yeniden yapılandırma girişimlerini de bu açıdan değerlendirmek gerekiyor.

Yalnız Amerika'nın değil, bütün ülkelerin hedefi, dünyadaki güç dengeleri içindeki payını, etkinliğini artırabilmek. Bunu bir güç yarışı olarak da değerlendirmek mümkün. Yani sadece kendi gücünüzü artırmak yetmiyor, başkalarının gücünü artırmasına olanaklar ölçüsünde engel olmak da stratejik hedeflerin bir parçası sayılıyor. Bu koşullarda, en büyük ve en güçlü ülkelerin stratejik çıkarlarının söz konusu olduğu bölgelerde bulunan devletlerin kendi ulusal çıkarlarını nasıl koruyabilecekleri önem taşıyor. Yabancı ülkelerin etki alanına gönüllü olarak girip, o ülkelerin korumasından, desteğinden, himayesinden yararlanmayı bir çıkış yolu gibi gören ülkelerin sayısı az değil. Ama bir de, dünyanın gerçeklerinin farkında olarak, hiçbir ülkeye karşı düşmanlık duyguları beslemeksizin kendi halkının çıkarlarını cesaret ve kararlılıkla koruyan ülkeler var. Atatürk, bu ikinci yolu seçmişti ve Atatürk Türkiyesi dünyanın stratejik açıdan en hassas bölgelerinden birinde olmasına rağmen, ulusal çıkarlarını korumasını ve diğer devletlerin saygısını kazanmasını bilmişti.

Atatürk Devrimi ve Türkiye'de Ulus-Devlet

Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra yabancı ülkelerin istilasına direnerek egemenliğini ve bağımsızlığını koruyan Türkiye, bir yandan ulus-devlet anlayışını benimsemiş, bir yandan da yeni devletinin temellerini oluşturan anayasasını hazırlarken, Fransız İhtilali'nin özgürlükçü ve eşitlikçi anlayışına sahip çıkmıştı.

Tarihe örnek olacak bir ulusal direniş hareketi başlatan Atatürk, bir yandan askeri mücadeleyi örgütlerken bir yandan da yeni kurulacak çağdaş Türk devletinin felsefi yapısını hazırlıyordu. Bu düşünceler içinde milliyetçilik ve milli iradenin üstünlüğü kavramı ön plana çıkıyordu.

Atatürk, 1919 yılının Temmuz ayında yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: *"Milliyet prensibi aleyhindeki büyük mikyasta fiili tecrübelere rağmen, yine milliyet hissinin öldürülemediği ve gene kuvvetle yaşadığı görülmektedir. Tarih, bir milletin kanını, hakkını, varlığını hiçbir zaman inkâr etmez."*(115)

Türkiye ne zaman gerçek bir ulus-devlet haline geldi? Atatürk, 1922 Kasımı'nda Bursa'da öğretmenlere hitaben yaptığı bir konuşmada, *"Açık söyleyeyim ki, biz üç buçuk yıl öncesine değin cemaat halinde yaşıyorduk. Bizi istedikleri gibi yönetiyorlardı... Üç buçuk yıldır ulus olarak yaşıyoruz"* diyor.

Öyle anlaşılıyor ki, Atatürk, Türklerin ulus olmalarının başlangıcı olarak 19 Mayıs 1919 yılında Samsun'a çıktığı tarihi kabul ediyor. Gerçekten, o tarihten sonra Türk milleti, Osmanlı idaresine baş kaldırmış ve kendi kaderine bir ulus olarak sahip çıkmıştır.

---

(115) Karal, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, METU Press, Ankara, 1998, s. 3.

Artık padişahın değil, milletin çıkarlarını savunmak esastır. Prof. Macit Gökberk'in belirttiği gibi, Kurtuluş Savaşı başarıya ulaşıp da Ulusal Ant sınırları içinde padişahsız, halifesiz, medresesiz ulusal devlet kurulunca, gerçek bir ulus olmanın önündeki engeller de kalkmış oluyordu. Bu engeller dururken Türkiye bir cemaat, yani ulusal bağlarla bağlı bulunmayan, başka bağların bir araya getirdiği bir topluluktu.(116)

Atatürk'ün ulus-devlet kurma çabaları sırasında, milliyetçilik ilkesi, ön plana çıkan düşüncelerden biri oluyor. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın öncüleri, milliyetçilik düşüncesini benimsemişlerdi. Ama bu nasıl bir milliyetçilik olacaktı? Voltaire'in dediği gibi komşularına zarar veren bir yaklaşım mı benimsenecekti? Hayır. Atatürk'ün öncülüğünde yürütülen mili mücadelede amaç, Ulusal Ant sınırları içinde bir ulus-devlet kurmaktı. Türkiye'nin başka ülkelerin topraklarında gözü yoktu. Lozan Antlaşması müzakerelerinde de bu yaklaşım sergilenecekti.

Atatürk şöyle diyordu: *"Bize milliyetperver derler. Fakat biz öyle milliyetperveriz ki, bizimle işbirliği yapan bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin icabatını tanırız. Bizim milliyetperverliğimiz herhalde hodbinane ve mağrurane bir milliyetperverlik değildir."*(117)

Atatürk, kurucusu olduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'nın temel ilkelerini simgeleyen altı oktan birini milliyetçilik olarak tespit etmişti. Bu ilke, bugün de geçerliğini korumaktadır.

20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen Türk Anayasası da Atatürk'ün milliyet düşüncesine ışık tutması açısından özel bir önem taşıyor. 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde Türklerin kimliği tarif ediliyor. Maddede şöyle deniliyor: *"Türk kimdir? Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk sayılır. Türkiye'de yabancı bir babadan doğup da rüşt yaşında Türklüğü seçen veya Türk vatandaşı kabul edilen herkes Türk sayılır."*

---

(116) Gökberk, Macit, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 321

(117) Karal, s. 4.

Atatürk bu konudaki düşüncelerini, milli siyasetle ilgili fikirlerini Meclis'e açıklarken şunları söylüyor: "*Bizim kendisinde açıklık ve uygulama imkânı gördüğümüz ilke milli siyasettir. Dünyanın bugünkü genel şartları, yüzyılların dimağlarda ve karakterlerde yerleştirdiği gerçekler karşısında hayalci olmak kadar büyük yanlış olamaz. Tarihin ifadesi budur, ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir. Milletimizin güçlü, mutlu, istikrarlı yaşayabilmesi için devletin bütünüyle milli bir siyaset izlemesi, bu siyasetin iç teşkilatımıza tam olarak uyması ve ona dayanması gerekir. Milli siyaset dediğim zaman kastettiğim anlam ve öz şudur: Milli sınırlarımız içine her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmak.*"[118]

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, barışçı bir dünya görüşüne ters düşmüyor, tam tersine onun tamamlayıcısı oluyordu. Atatürk, 1923 yılında yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: "*Mutlaka şu veya bu sebepler için milleti savaşa sürüklemek taraftarı değilim. Savaş zorunlu ve hayati olmalıdır. Milleti harbe götürünce vicdanımda azap duymamalıyım. 'Öldüreceğiz' diyenlere karşı 'ölmeyeceğiz' diye harbe girebiliriz. Ancak, milletin hayatı tehlikeye düşmedikçe savaş bir cinayettir.*"[119]

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 tarihli Anayasası'nda ve Atatürk'ün bu sözlerinde ifadesini bulan milliyetçilik anlayışı, bugün bile bazı Avrupa ülkelerinin kan esasına dayanan anayasalarının ve devlet anlayışının ilerisindedir. O bakımdan, Atatürk milliyetçiliği düşüncesine sahip çıkmak, hiçbir şekilde bugünkü çağdaş değerlerin ve anlayışın gerisine düşmek anlamına gelmez.

Atatürk milliyetçiliği içinde yayılmacılık siyaseti yoktur ama Türkiye'nin hukuka dayalı haklarının korunması için mücadele etmek vardır. Hem milliyetçi olmak, hem de ulusal çıkarlardan tek taraflı olarak vazgeçmek mümkün değildir. Herhalde bu Atatürk'ün yapacağı iş değildi. Atatürk, uluslararası ilişkilerde dostluğa önem verirdi ama yabancıların Türkiye'yi egemenlik

(118) Atatürk, *Nutuk*, M.E.B. Yayınları, Ankara, 1996, s. 299.

(119) Karal, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, METU Press, Ankara 1998, s. 85.

alanları altına almalarını hiçbir koşulda kabul edemezdi. Atatürk, şöyle diyordu: "*Ulus ve ülkenin çıkarları gerektirdiği zaman, insanlığı meydana getiren uluslardan her biriyle uygarlık gereği olan dostluk ve siyaset ilişkilerini büyük bir duyarlılıkla karşılarım. Ancak benim ulusumu esir etmek isteyen herhangi bir ulusun da, bu isteğinden vazgeçinceye dek, amansız düşmanıyım.*"[120]

Atatürk, hayatının son dönemlerinde Hatay'ın anavatana kavuşturulmasını bu anlayışla takip ediyor ve bunun mücadelesini veriyordu. Atatürk şöyle diyordu: "*Ben toprak büyütme meraklısı değilim. Barışı bozma alışkanlığım yoktur. Ancak antlaşmalara dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almazsam edemem. Ben Meclis'in kürsüsünden milletime söz verdim. Hatay'ı alacağım. Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getiremezsem onun huzuruna çıkamam, yerimde kalamam.*"[121]

İşte Atatürk milliyetçiliği buydu. Kimsenin topraklarına göz koymamak, ama haklı olduğu bir davada da sonuna kadar mücadele etmekti. Türkiye, çok uzun yıllar bu ulusal çıkarları korumak için mücadele etme anlayışının takipçisi oldu. Türkiye'de işbaşına gelen farklı siyasi düşüncelere, ideolojilere sahip iktidarların ortak noktası, ulusal çıkarların kararlılıkla savunulmasıydı. Bu 2000'li yılların başlarına kadar böyle devam etti.

Atatürk milliyetçiliği, bugün yürürlükte olan Türk Anayasası'nın giriş bölümünde de yer almakta, ayrıca yeni seçilen milletvekillerinin ant içme metninde de Atatürk milliyetçiliğine bağlı kalınacağı belirtilmektedir. Ancak Atatürk milliyetçiliğini doğru tanımlamak ve onu başka ülkelerde örnekleri görülen ırkçı, kafatasçı milliyetçilikle karıştırmamak gerekir. Gerçekten, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra milliyetçilik adını kullanarak Avrupa'da iktidarı ele geçiren bazı totaliter liderler, milyonlarca insanın hayatına mal olan bir maceraya kalkışmışlardı. Hitler'in kurduğu Nazi Partisi'nin açık adı Milli Sosyalist Parti'ydi. Oysa Nazilerin ne milliyetçilikle ne de sosyalizmle ilgisi vardı. Atatürk

(120) Gökçen, Sabiha, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, Türk Hava Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s. 343.

(121) Karal, s. 16.

Hitler hakkında ne düşünüyordu? Bir çalışma yemeğinde Atatürk şöyle demişti: *"Almanya'da Hitler'in yaratarak geliştirmekte olduğu Nazilik, faşizmin bir başka, bir büyük tehlikeli benzeridir. Hitler bir ırkçıdır. Dikkat buyurunuz, milliyetçi demiyorum, ırkçıdır diyorum. Alman ırkını en üstün ırk olarak gören bir mecnundur... Ne faşizmin ne de nazizmin sonu yoktur... Bu ülkeler bir defa bu yola girdiler mi bir daha geri dönemezler. Halkı ve gençliği sürekli olarak heyecan içinde tutmak için durmadan silahlanmak, sağa sola tehditler savurarak ayakta kalmak zorundadırlar. Bu işin sonu ise savaştır. Ve bu savaşın sonunda ne faşizmin ne de nazizmin ayakla kalabilmelerine olanak görüyorum.*(122)

Bu sözler Atatürk'ün faşizm ve ırkçılık hakkındaki düşüncelerini yansıttığı gibi, ileri görüşlülüğünün, geleceği tahmin edebilme yeteneğinin de bir örneğini veriyor. Gerçekten II. Dünya Savaşı'ndan sonra faşizm de nazizm de yıkıldı. Savaştan sonra bu düşünceleri canlandırmak isteyen aşırı gruplar, halktan yeterli destek bulamadı.

Atatürk Hitler'in milliyetçi değil, ırkçı olduğunu söylüyordu, ama dünyada pek çok insan Hitler'in konuşmalarında milliyetçilik kavramını ön plana çıkartmasına bakarak, onun dünyanın başına açtığı felaketlerin milliyetçilik fikrinin bir ürünü olduğuna inandı. Hitler'in ve Mussolini'nin milliyetçilik adına yaptıkları insanlık dışı saldırılar, milliyetçilik kavramının anlamını olumsuz yönde etkiledi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra milliyetçilik kavramı, çoğu zaman çağdaşlıkla bağdaşmayan bir siyasi akım gibi yorumlandı. Bazı ülkelerde milliyetçi sıfatını taşıyan liderlerin ve siyasi partilerin eylemleri de bu inanca kuvvet kazandırdı. Örneğin Bosna ve Kosova'daki katliamların sorumlusu olan eski Yugoslavya Cumhurbaşkanı Miloseviç, milliyetçi bir lider gibi takdim edildi. Fransa'da ve Avusturya'da aşırı sağcı siyasi partiler, kamuoyuna milliyetçi partiler gibi tanıtıldılar.

Bu örneklerin de etkisiyle, bir insanın milliyetçi düşüncelere sahip olduğunu söylemesi çağdaş dünyada giderek zorlaşıyordu. Oysa Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranların milliyetçilik düşüncesin-

(122) Gökçen, s. 155, 159.

den anladıkları bambaşkaydı. Onlar, milliyetçiliği, ulusal çıkarların korunmasını hedefleyen bir düşünce olarak görüyorlardı. Ulusal çıkarların başında da, ulusal egemenliğin ve bağımsızlığın korunması geliyordu. Atatürk, 1923 yılının Ocak ayında yaptığı bir konuşmada, "*Milli mücadelenin maksat ve gayesi ülkemizin tam istiklalini ve kayıtsız şartsız egemenliğini sağlamak ve sürdürmektir. Türk halkı asırlardan beri hür ve müstakil yaşamış ve bağımsızlığı hayatın bir zorunluluğu sayan bir kavmin kahraman evlatlarıdır. Bu millet istiklalsiz yaşamamıştır, yaşayamaz ve yaşamayacaktır*" diyordu.[123]

Egemenlik ve bağımsızlık kavramından ne anlaşılması gerekiyordu? Atatürk, yeni Türk devletinin kuruluşunda istiklal kavramını nasıl tanımlıyordu? Atatürk şöyle diyordu: "*Tam bağımsızlık denildiği zaman bittabi siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel vs. her hususta tam bağımsızlık ve özgürlük demektir. Bu saydıklarımdan herhangi birinde istiklalden mahrumiyet, millet ve memleketin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından mahrumiyeti demektir.*"[124]

Atatürk böyle düşünüyordu ama Kurtuluş Savaşı'nın hazırlık döneminde farklı düşünenler de vardı. Onlara göre, İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek, temel ilke olmalıydı. Bu devletlerden sadece biri ile bile baş edilemeyeceği düşüncesi, bazı çevrelerin zihninde yerleşmişti. Bu düşünce sahiplerinin bir kısmı İstanbul'da İngiliz Dostları Derneği adında bir dernek kurmuşlardı. Bu derneğin üyeleri arasında bizzat Padişah Vahdettin, Damat Ferit, İçişleri Bakanı Ali Kemal ve Sait Molla bulunuyordu. Derneğin Başkanı Frew adında bir rahipti. Yüzyıllarca dünya Müslümanlarının liderliğini elinde bulunduran Osmanlı İmparatorlarının sonuncusu bir rahibin başkanlığındaki bir derneğin üyesi olmuştu.

Atatürk, Büyük Nutku'nda bu derneği kuranların amacının, Lloyd George hükümeti aracılığıyla İngiliz himayesini sağlamak olduğunu söylüyor. İşte bu İngiliz mandacılarından Sait Molla,

(123) Karal, s. 6.
(124) Karal, s. 7.

Rahip Frew'e yazdığı bir mektupta, İçişleri Bakanlığı'ndan istifa etmesine rağmen Padişaha ve onun teslimiyetçi görüşlerine bağlılığı devam eden Ali Kemal'den söz ederken, "*Bu zatı elde bulundurmak gerekir. Bu fırsatı kaçırmayalım. Bir hediye takdimi için en uygun zamandır... Ali Kemal Bey talimatınıza harfi harfine uyacak*" diyordu.[125] Bu tabii, Ali Kemal hakkında Sait Molla'nın görüşüydü, ama o dönemde İngilizlerle işbirliği yapanların nasıl düşlünceler ve ne gibi tertipler içinde olduklarının da bir göstergesiydi. Önemli görevlerde bulunanların para karşılığında yabancıların çıkarlarına hizmet edebileceklerini düşünmek ve bunu yabancılara önermek, ulusun çıkarlara yapılabilecek en büyük kötülüktü.

Görülüyor ki, o devirde de ülkeyi yabancıların emellerine göre yönlendirmek isteyenler, bunun için yabancılardan hediye alabilecek olanlar var.

İşin hazin taraflarından biri de, o dönemde basının büyük bir bölümünün izlediği tutum. Halkın sesi olması gereken basın, ne yazık ki, yabancıların sözcüsü durumuna gelmişti. O dönemin basınından birkaç örnek vermek Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde İstanbul'da aydın geçinenlerin hangi teslimiyetçi görüşleri savunduklarını göstermesi bakımından ibret verici. Aşağıdaki görüşler Refii Cevat Ulunay'ın *Alemdar* gazetesinde çıkan yazılarından bazı alıntılar:

- "*Keşke İngiltere ile aynı safta olsaydık. Osmanlı İmparatorluğu İngiltere'ye yanaştıkça daima kazanmış, uzaklaştıkça kaybetmiştir. ...Bizim için yol İngiltere'nin açacağı yoldur.*" (İngiltere ve Biz, 19 Aralık 1918)
- "*Hasta olan vücudumuzu iyileştirecek olan doktor Anglo-Sakson ırkıdır, İngiltere'dir.*" (Kimi İstiyoruz? 19 Mayıs 1919)
- "*Dört baldırı çıplağın İngiltere'ye buğz etmesi yüzünden memleketin nasıl bir felaket uçurumuna sürüklendiğini gördük. Türkler için yegane çare İngilizlerle ele ele yürümek*"tir. (İki Büyük Söz, 16 Haziran 1919)
- "*Kilit Türkiye, anahtar İngiltere'dir. Alem-i İslam kilidinin*

(125) Atatürk, *Nutuk*, s. 26.

anahtarını İngiltere'nin emin ve itimat edilir eline teslîminde Alem-i İslam için hiçbir tehlike yoktur." (Heyeti Murahhasa Hakkında bir İzahat, 23 Temmuz 1919)

- "*Önce Müslümanızsonra Osmanlıyım... Yeniden kurcalanmak istenen bu milli cereyandan karnımız doydu. Hâlâ bu nakarat ile vakit geçiren zevat kıl çadırlarını merkeplere yüklesinler. Turan'a mı İran'a mı nereye gideceklerse bir an önce defolsunlar. Biz bu memlekette yirminci asra layık birer Osmanlı olarak kalacağız.*" (Millet Cereyanı Münasebetiyle, 22 Mart 1919)
- "*Bu memleketin silahla işi kalmamıştır. Medeni milletlere yetişmek icap eder. Bu da çete zihniyetiyle olmaz. Bu milleti dinlendirmeye ihtiyacımız var...Bizler gibi bütçesi harap, borç altında bitkin, birbiri üstüne üç harpten çıkmış yorgun bir millet için yeniden mahrumiyetlere, felaketlere, ölümlere katlanmak, bir harbe girmek güçtür.*" (Tersim Neresi Bey Abi?, 12 Ağustos 1919)
- "*Onlar Anadolu'yu dahi temsil edemez. Ankara Meclisi ancak İttihat ve Terakki'yi temsil eder. Avrupa'nın tanıdığı meşru bir hükümet var o da Bab-ı Ali'dir. Ankara hükümeti Avrupa için kabil-i hitap bir hükümet değildir ve olamaz.*" (Anadolu'nun Telgrafı, 9 Şubat 1921)
- "*İttihat ve Terakki, her fırsatta milleti aldatmıştı. Kuvayi Milliye de öyle... Aldığımız haberlere göre Anadolu bunların elinde perişan.. Dünkü Enver ne ise, bugünkü Mustafa Kemal odur.*" (Anadolu'daki Fecai, 31 Mayıs 1920)
- "*Biz Anadolu'daki kuvayi gayri millicilerin işgal kuvvetleriyle baş edebileceğini sanmıyoruz. Salâh-ı mevcudiyetimiz için bunların temsilcilerini yok etmemiz gerekir. Millet Anadolu'yu soyup, kasıp kavuran kuvayi gayri milliyeye karşı halifesinin ve tahtının etrafında birleşecektir.*" (Salâh-ı Mevcudiyyet İçin, 26 Temmuz 1920)

Bunlar, sadece Refii Cevat Ulunay'ın *Alemdar* gazetesinde yazdıklarından bazı seçmeler. Mütareke basınının başka yazarları Atatürk'e ve Kurtuluş Savaşı veren Kuvayi Milliyecilere daha da ağır ifadelerle saldırıyorlardı. İşte bunlardan bazı örnekler:

"Bugün Kuvayi Milliye, insana ne kadar dehşetler saçıyor."

"Kuvayi Milliye'nin ne demek olduğu, eserleriyle anlaşıldı. Bizlerde insaf ve merhamet kalmışsa, bu gibi maceracı harekâta son vererek hakiki millet hizmetkârlarına yol veririz."

"Hilafetin Türklerde kalması ve İstanbul'un Hilafet merkezi kalması en birinci ve mukaddes emelimizi teşkil etmektedir. Buna nail olabilmek için İngiltere, Fransa ve İtalya'nın yardımına muhtacız."

"Kuvayi Milliye adı altında yaptıkları kötülükleri, bu milletin başına bu felaketleri getirenleri asla unutmayız."

"Anadolu'da Celaliler gibi türeyen sergerdeler (elebaşılar) kuvveti, zavallı milleti kan ve ateşe boğuyor."

"Ey zabitler (subaylar) size yazıklar olsun. Muazzam bir devlet ve milleti beş on tane dinsiz ve vatansız çapulcuların yoluna feda ettiniz. Millet size silahı bunun için mi kuşattı? Bir zamanlar hürriyetin bekçisiyiz diye ortaya atılan sizler, bilakis kötülük ve zulme alet oldunuz."

"Acaba bu serseri kahramanlar şaşırdıkları için mi vatanın son hayat soluğunu kesmeye çalışıyorlar. Selametimiz için yegane çarenin galiplerle uyuşmak ve anlaşmak olduğu, bu kafasızlarca ne zaman anlaşılacak."

"Mütareke şartlarını tamamen icra edip iyi niyet göstermemiz gerekir. Fakat bütün bunlar, Kuvayi Milliye denilen maskaralık ortadan kalkmadan mümkün olmaz."

"Yunan hükümetinin Müslüman halka iyi niyet beslediği bir zamanda bizim kendi milliyetçilerimiz Anadolu Müslümanlarının mal ve canına her gün el uzatmakta."

"Bugün Anadolu'yu kaplayan harekât-ı milliye (milli hareket) bana ısırgan otunu hatırlatıyor."

"Bizim için tek kurtuluş yolu varsa, o da büyük devletlerle akıl, basiret ve sadakat dairesinde uyuşmaktır."

"Türklere ve Müslümanlara düşman, Hilafet ve Saltanatı parçalamak isteyen, aslı ve nesli gibi mezhebi, meşrebi (ahlakı) belli olmayan bir sergerde (elebaşı-Mustafa Kemal Paşa) Osmanlı tahtına talip çıkıyor."

Bugün bu satırları utanç duymadan okuyacak bir Türk vatandaşı var mıdır? Ulunay'ın dışında bu gibi düşünceleri halka aşıla-

mak isteyen çok sayıda gazeteci ve onlara sayfalarını açan birçok gazete vardı. İşte mütareke basını dedikleri budur. Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesine, Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkan, işgalci İngiltere'ye teslimiyetçi bir yaklaşımla tabi olunmasını önerenler bunlardır.

Atatürk, Milli Mücadele'nin başından itibaren basının önemini anlamıştı. Daha Sivas Kongresi sırasında *İrade-i Milliye* gazetesini çıkartarak, ulusal Kurtuluş Savaşı'nın fikri temellerini halka duyurmaya başladı. Bundan kısa bir süre sonra Ankara'da Anadolu Ajansı kuruldu. Bu ajansla aynı tarihlerde, daha sonra Ulus adını alacak olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi yayınlandı. Meclis'te halkı bilgilendirmeyi amaçlayan bir İrşaadad Komisyonu oluşturuldu. 7 Haziran 1920'de, bugünkü Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün görevini yapmak üzere Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü kuruldu. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, attığı bu adımlarla İstanbul'daki mütareke basınının Anadolu halkını olumsuz yönde etkilemesini önlemeyi hedefliyordu.

Kurtuluş Savaşı'na ihanet eden aralarında gazetecilerin de bulunduğu 150 kişi, bir yasayla Türk vatandaşlığından çıkartıldı ve yurtdışına gönderildi. 150'likler olarak adlandırılan bu kişiler, çok uzun yıllar sonra affedilerek yurda gelme olanağını buldular.

Atatürk'ün basınla ilgili sözleri, bir yandan basının önemini, basın özgürlüğünün değerini çok iyi anladığını gösterir, bir yandan da basının sorumluluklarını hatırlatır ve basın aracılığı ile oynanmak istenen oyunlara dikkat çeker. Şu sözler Atatürk'e aittir:

- *Özel maksatla yayın yapan bazı gazetelerin, halkın ekseriyeti üzerinde yaptığı tesir her memlekette olduğu gibi o gazetelerin lehinde değildir. (1924)*
- *Bilerek veya bilmeyerek yabancı kaynakların ilhamına kapılanlar vardır. Bunlar fikirleriyle, sözleriyle toplumsal bütünlüğümüzü zaafa düşürebilecek faaliyette bulunuyorlar. Vatandaşlar bu gibileri tanımalı ve onların sözlerindeki hakiki manâyı bulmaya çalışmalıdırlar. (1925)*
- *Aşağı insanların para ile yaptırdıkları basın mücadeleleri var-*

dır. En adi yalanları yaymada basının kullanıldığı görülmüştür. Basın ve fikir hürriyetinin maruz kaldığı başka tehlikeler de vardır. Basının ve hatta fikir cemiyetlerinin, milli hükümetin tesirinden kurtularak, siyasi ve iktisadi gizli maksatlara alet olmasından korkulur. Basının para ile satın alınabilmesi, milletlerarası yüksek para âleminin basın üzerinde gizli tesiri veya sadece yabancı devletlerin örtülü ödeneklerinin tesiri, işte bunların kamuoyunu aldatma ve yanıltmasından gerçekten korkulur. (1930)[126]

Mütareke basının bu yazarları Türkiye'yi İngiltere'nin mandası haline getirmek isteyenlerdir. Bir de Amerikan mandasını savunanlar vardı. Onlar, ülkenin kendi gücüyle içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulamayacağına inanırlardı. Onlara göre, Türkiye'nin ulusal çıkarları bunu gerektiriyordu.

Bu düşüncelerin sahipleri, Sivas Kongresi'nde görüşlerini açıkça ortaya koydular. Bunlardan bazıları, ülkenin ekonomik alandaki perişan durumundan söz ederek, bu zorlukları Türkiye'nin kendi başına halledemeyeceğini savunuyorlardı. Sivas Kongresi katılımcılarından Hami Bey şöyle diyordu: "*Herhalde bir desteğe muhtacız. Bunun en basit delili de devlet gelirlerinin ancak borcumuzun faizini karşılayabilmesidir.*" Refet Bey (Refet Bele Paşa) ise, işin parasal yönünün çok önemli olmadığı görüşündeydi. Ona göre amacımız, "*bütün toplumları kendine tutsak eden İngiliz mandasından kurtulmak ve milletlerin vicdanına saygılı olan Amerikan mandasını kabul etmektir.*" Buradan da anlaşıldığı gibi, Refet Bey, bağımsızlık ve mandanın birbirine engel olmadığını düşünüyordu. Bir ülke hem manda yönetimi altında olabilir, hem de bağımsız kalabilirdi. Bu düşünceler, o dönemde birçok insanın kafasının ne kadar karışık olduğunu göstermesi açısından ilgi çekici... Refet Bey, bu siyasi tahlilleri yaptıktan ve asıl işin para olmadığını söyledikten sonra, gene de işin parasal yönüne değinmeden edemiyor. Ona göre, "*Herhalde bir milletin kefilliğini kabul etmek zorundayız. Yirminci yüzyılda, beş yüz milyon lira borcu, harap bir memleketi, pek verimli*

(126) Kumkale, Tahir Tamer, *Önce Vatan* gazetesi, 6-7 Ocak 2004.

olmayan bir toprağı ve ancak on, on beş milyon lira geliri olan bir millet için dış dayanak olmaksızın yaşamak imkânı olamaz."

Kara Vasıf da, bu düşünceyi paylaşanlardandı. Sivas Kongresi'nde söz alan Kara Vasıf, şu düşünceleri dile getiriyordu: *"Onlar uçakla havada uçuyor, biz henüz kağnı arabasından kurtulamıyoruz. Onlar savaş gemisi yapıyor, biz yelkenli bir gemi bile yapamıyoruz. Bağımsızlığımızı kurtarsak bile yine günün birinde bizi bölüşürler."* İşte daha Kurtuluş Savaşı'ndan önceki dönemde bazıları böyle bir umutsuzluk ve çaresizlik içindeydiler.

Atatürk, bir yandan manda düşüncesini reddedip tam bağımsızlık fikrini savunurken, bir yandan da dış iktisadi yardımlara, yabancı yatırımlara ilke olarak karşı olmadığını açıklıyordu. Ankara-Ereğli demiryolunun yapımı için bir İsveç firmasının, Kayseri-Sivas-Turhal demiryolu hatlarının yapımı için de bir Belçika firmasının teknik ve ekonomik yardımını kabul ettiğimizi söylüyordu.

Bugün Türkiye'de yaşanan tartışmaların bir bölümü, bu kavramların farklı biçimde anlaşılıp yorumlanmasından kaynaklanıyor. Türkiye'nin ulusal çıkarlarını savunanlar bazı konularda yabancı ülkelerden gelen baskılara, Türkiye'nin egemenliği ile bağdaşmayan taleplere karşı tepki gösterdikleri zaman, siyaset ve iş çevrelerinin ve basının bir bölümü, onları Batı ile işbirliğine karşı olmakla, Türkiye'nin Batı ile bütünleşme çabalarına karşı çıkmakla suçluyor. Oysa Batı ile aynı uygarlık değerlerini paylaşmak, Avrupa Birliği ile bütünleşmeyi istemek, Türkiye'nin ulusal çıkarlarının ve haysiyetinin korunmasına engel değil. Tam tersine, ancak kendi ülkelerinin çıkarlarını ve haysiyetini korumasını bilenler, Türkiye'yi Atatürk'ün hedef gösterdiği çağdaş uygarlık düzeyine taşıyabilirler. Atatürk'ün çeşitli vesilelerle açıkladığı görüşler bu konuda derslerle dolu.

Atatürk, ülkenin içinde bulunduğu güç ekonomik koşulların ulusal bağımsızlığımızdan ödün verilmesini gerektirdiği düşüncesinde değildi. O, ekonomik sıkıntıların bilincindeydi ama ülkenin kendi gücüyle bu sıkıntıları aşabileceğine inanıyordu. Osmanlı Devleti'nin büyük borç yükü altına girmesinin nedenlerini Atatürk şöyle anlatıyordu: *"Osmanlı hükümdarları ve çevresindeki yakınları*

debdebe ve gösteriş içinde yaşayabilmek için memleket ve milletin bütün servet kaynaklarını kuruttuktan başka, milletin her türlü çıkarlarını feda etmek, devletin haysiyet ve şerefini ayaklar altına almak suretiyle birçok dış borçlar yapmışlardı. O kadar ki, devlet bu borçların faizini bile ödeyemeyecek duruma gelmiş, dünya gözünde iflas etmişti." Ancak bu yıkıntı tablosu bile Atatürk'ü yıldırmıyor, bazılarının önerdikleri gibi yabancı ülkelerin himayesine sığınma düşüncesine götürmüyordu. Atatürk şöyle diyordu: "*Ben ilk defa bu işe başladığım zaman en akıllı ve düşünür geçinen birtakım kimseler bana sordular: 'Paramız var mıdır? Silahımız var mıdır?' 'Yoktur' dedim. O zaman, 'O halde ne yapacaksınız?' dediler. 'Para olacak, ordu olacak ve bu millet istiklalini kurtaracaktır' dedim. Görüyorsunuz, hepsi oldu ve olacaktır.*"[127]

Atatürk'ün manda veya yabancı himayesi fikrine karşı tepkisi de çok açıktı. Atatürk şöyle diyordu: "*Temel ilke, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu ilke, ancak tam istiklale sahip olmakla gerçekleştirilebilir. Ne kadar zengin ve bolluk içinde olursa olsun, istiklalden yoksun bir millet, medeni insanlık dünyası karşısında uşak olmak mevkiinden daha yüksek bir muameleye layık olamaz.*"[128]

Atatürk'ün hedefi, "*Batı tarafından denetlenen bir toplum*" değil, "*Batı tipi bir toplum*" yaratmaktı.[129] Onun için yabancıların Türkiye'ye karşı müdahaleci davranışlarına karşı mutlaka tepki gösterilmesi gerektiğini düşünüyordu. Güçlü ve kararlı olmak Atatürk'ün devlet idaresinde ve dış politikada en çok önem verdiği unsurlardan biriydi. Atatürk şöyle diyordu: "*Güçsüz ve korkak insanlar, herhangi bir felaket karşısında milletin de uyuşukluğa düşmesine ve çekingen duruma gelmesine yol açarlar... Derler ki, biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamıza imkân yoktur. Biz kayıtsız ve şartsız olarak varlığımızı bir yabancıya teslim edelim...*"[130]

---

(127) Atatürk, *Nutuk*, s. 446.
(128) Atatürk, *Nutuk*, s. 9.
(129) Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, s. 247.
(130) Atatürk, *Nutuk*, s. 432.

Türkiye'ye hükmetmek isteyen, Türk milletine ve devletine saygı göstermeyen yabancılara karşı alttan alıcı bir tavır sergilenmesi, Atatürk'ün kabul edebileceği bir davranış biçimi değildi. İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Milne'nin 1919 yılının sonlarında Osmanlı Harbiye Bakanı'na karşı emir verici bir tavır almasına Atatürk sert tepki gösterir. Atatürk'ün bu konudaki tavrı çok açık ve kesindir: *"George Milne'nin Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nazırı'na doğrudan doğruya emir ve talimat vermekte oluşu, Harbiye Nazırı'nın ve Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını korumak sorumluluğunu yüklenmiş olan kabinenin şeref ve haysiyetine dokunmuyor. Bu durumun kendilerinin haysiyetini ve devletin bağımsızlığını çoktan zedelemiş olduğunu fark etmek istemiyorlar. Hiç olmazsa protesto etmiyorlar. Hiç olmazsa 'bağımsızlığımıza darbe vuran bu saldırı ve tecavüze aracılık edemeyiz' diye feryada cesaret edemiyorlar. Cesaret edemiyorlar efendiler, çünkü korkuyorlar. ...İnsaf ve merhamet dilenmekle millet işleri, devlet işleri görülemez. Milletin ve devletin şeref ve bağımsızlığı korunamaz. İnsaf ve merhamet dilenmek gibi bir ilke yoktur. Türk milleti, Türkiye'nin gelecekteki çocukları bunu bir an akıllarından çıkartmamalıdırlar."*(131)

Acaba Türkiye'nin gelecekteki çocuklarının tümü Atatürk'ün bu uyarısını dikkate almış mıdır? Türk askerleri Kuzey Irak'ta başlarına çuval geçirilerek haysiyet kırıcı muameleye uğratıldıkları zaman, bunu yapanları protesto edemeyenler, gerekli tepkiyi göstermeye cesaret edemeyenler, yabancıların Türkiye'nin siyasetine ve ekonomik hayatına müdahalelerine tepki göstermeyenler, Atatürk'ün devlet anlayışının takipçileri sayılabilir mi?

Sivas Kongresi'nde bir yandan bu görüşmeler yapılırken, bazı yabancılar da oraya kadar gelip, Türklerin Amerikan mandasını kabul edip etmeyecekleri konusunda zemin yoklamışlardı. Bunlardan biri de 22 Eylül günü Sivas'a gelen Amerikalı General Harbord'du. Harbord, Atatürk'le yaptığı konuşmada şu soruyu sordu: *"Millet, tasarlanıp yapılabilecek her türlü teşebbüs ve fedakârlığa başvurduktan sonra da başarı sağlanamazsa ne yapacaksınız?"* Herhalde beklediği cevap, Türklerin o zaman çaresizlikten Amerikan mandasına

(131) Atatürk, *Nutuk*, s. 243.

razı olabilecekleri yolundaydı. Ama Atatürk'ün sözleri kendine ve ulusuna güvenen bir liderin verebileceği bir cevaptı: "*Bir millet, varlığını ve istiklalini kurtarabilmek için düşünülebilen her türlü teşebbüs ve fedakârlığı yaptıktan sonra başarıya ulaşır. Ya başaramazsa demek, o milletin ölmüş olduğuna hükmetmek demektir.*"

Türkiye'de Hilafetin Kaldırılması ve Laikliğin Kabulü

Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçek anlamda çağdaş bir ulus-devlet olabilmesi, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını gerektiriyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren millet iradesinin ön plana çıkartılması bunun ilk işaretini vermişti. Saltanatın kaldırılmasından sonra kısa bir süre için Halife'nin, sadece din işleriyle uğraşmak kaydıyla görevini sürdürmesine izin verilmesi, bazılarınca istismar edilmeye çalışıldı. Türkiye'nin bir din devleti olarak varlığını sürdürebileceği hevesine kapılanlar oldu. Oysa daha Samsun'a çıktığı andan itibaren Atatürk'ün aklında din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve Türkiye'nin laik bir devlet haline getirilmesi vardı. Atatürk'ün Havza'da Mazhar Müfit Kansu'ya yazdırdığı temel hedefler notunda bunun işaretleri bulunuyor.

Halifelik makamının varlığını sürdürmesi, bunun önündeki en büyük engeldi. Bir ülkede biri eski biri ise reformcu iki uygarlık anlayışı aynı zamanda yaşayamazdı. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve ülke, bu ikili sistemden büyük rahatsızlık duyuyordu. Atatürk, 1 Mart 1924 tarihinde TBMM'nin açılış oturumunda yaptığı konuşmada, hem hilafet sorunundan söz etti, hem de eğitimin tek bir sistemde birleştirilmesi, yasaların çağdaşlaştırılması, Şeriat ve Evkaf Bakanlıklarının kaldırılmasının gereğinden söz etti.

Bu arada hilafet yanlıları da boş durmuyordu. Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra İstanbul basınındaki bazı yazarlar, hilafetin sürdürülmesi için yayınlar yapmaya başlamışlardı. Özellikle *Vatan* ve *Tanin* gazetelerinde, "*Hilafet bizden giderse, beş, on milyonluk Türkiye Devleti'nin İslam dünyası içinde hiçbir öneminin kalmayacağını, Avrupa siyaseti karşısında da en küçük ve değersiz bir hükümet durumuna düşeceğimizi*" ileri süren yazılara rastlanıyordu. Bu

düşünce sahipleri, "*hilafeti elden kaçırmak tehlikesini yaratmanın akıl, vatanseverlik ve millet duygusuyla zerre kadar bağdaştırılamayacağını*" söylüyorlardı.[132]

Üstelik bu yazarlar, kendilerini cumhuriyetçi olarak tanıtıyorlardı. Atatürk'ü en çok rahatsız eden de buydu. Kemal Atatürk, Cumhuriyetçi görünen hilafet yanlıları için şöyle diyordu: "*Gelecek nesillerin, Türkiye'de Cumhuriyet ilan edildiği gün ona en insafsızca saldıranların başında 'cumhuriyetçiyim' diyenlerin yer aldığını görmekten asla şaşıracaklarını sanmayınız! Aksine, Türkiye'nin aydın ve cumhuriyetçi çocukları, böyle cumhuriyetçi geçinmiş olanların gerçek düşüncelerini tahlil ve tespitte hiç de kararsızlığa düşmeyeceklerdir*"[133] Atatürk, Halife görevi başında kaldıkça, Cumhuriyet ilan edilse bile onu yaşatmanın mümkün olamayacağını söylüyordu. Bu sözlerin anlamı açıktı: Türkiye Cumhuriyeti bir din devleti olarak yaşayamaz.

Ne yazık ki, Atatürk'ün yakın arkadaşları arasında hilafet düşüncesine yakın olanlar vardı. Bunlar arasında bulunan Rauf Bey'in İstanbul'da, arkadaşları ile birlikte Halife'yi ziyaret etmeleri Ankara'da rahatsızlık yaratmıştı. Başbakan İsmet Paşa, bu konuda şunları söylüyordu: "*Halife'yi ziyaret konusu Halife konusudur... Devlet adamı olarak hiçbir zaman hatırımızdan çıkartmamalıyız ki, hilafet orduları bu memleketi baştanbaşa harabeye çevirmişlerdir. Bir gün yeniden hilafet orduları kurulabileceğini asla gözden uzak tutmayacağız... Türk milleti en büyük acıları Halife ordusundan çekmiştir. Bir daha çekmeyecektir... Bir hilafet fetvasının bizi I. Dünya Savaşı felaketine sürüklediğini hiçbir vakit unutmayacağız. Bir hilafet fetvasının, millet ayağa kalkmak istediği zaman, ona düşmandan daha alçakçasına hücum ettiği unutmayacağız. Tarihin herhangi bir devrinde bir Halife, kafasından bu memleketin mukadderatına karışma isteğini geçirirse, o kafayı mutlaka koparacağız. Herhangi bir Halife, düşünce ve davranış olarak, gelenek ve usule uyarak, gizlice veya açıktan açığa Türkiye'nin kaderinde söz sahibiymişçesine bir tavır almak isterse...bunları memleketin hayat ve*

(132) Atatürk, *Nutuk*, s. 561.

(133) Atatürk, *Nutuk*, s. 562.

varlığı ile taban tabana zıt sayacağız, hareketlerini vatan hainliği olarak kabul edeceğiz."

Açıkça anlaşılıyordu ki, Türkiye Cumhuriyeti'nde artık Halife'ye, onun düşüncesine ve devleti dini esaslara göre yönetmek isteyenlere yer yoktur. Atatürk'ün, İsmet Paşa'nın ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin düşünceleri bunlardı. Rauf Bey ve arkadaşları bu konuda aksi görüşleri savunarak partide kalabilirler miydi? İsmet Paşa şöyle diyor: *"Rauf Bey, konuşmalarında geçen ve bizim taban tabana zıt bulduğumuz noktaları geri alarak bu parti içinde kalmak kararında mıdır? Yoksa siyasi konuşmalarında bizimle tam zıt olarak gördüğümüz noktalarda ısrar ederek partimizin dışında ve Meclis'te bizimle karşı karşıya çalışmak kararını mı verecekler? Karar kendilerine aittir."* İsmet Paşa'nın mesajı açıktır: Ya görüşlerinizi geri alır, Cumhuriyet Halk Partisi'nin hilafete karşı görüşlerini benimser ve partide görev yapmaya devam edersiniz veya bunu yapamaz ve partinin tutumuna karşı görüşlerinizde ısrar ederek partiden ayrılırsınız Meclis'te bizim karşımıza geçersiniz.

Atatürk'ün din işleriyle devlet işlerini birbirinden ayıran laiklik düşüncesini hayata geçirmesi kolay olmadı. Ama laikliğe karşı çıkanların itirazları, Atatürk'ü ve onunla birlikte hareket eden yakın arkadaşlarını yıldırmadı. Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'nda din işlerinin devlet işleri üzerinde etkili olması yüzünden ne büyük sıkıntıların yaşandığını biliyor ve şöyle diyordu: *"Bütün müstebit hükümdarlar hep dini alet ettiler. Gerçek din adamları bu müstebitlere boyun eğmediler, onların emirlerini dinlemediler...O hükümdarların keyfine dini alet yapmadılar. Fakat hakikat halde alim olmamakla beraber sırf o kisvede bulundukları için alim sanılan, menfaatine düşkün haris ve imansız bir takım hocalar da vardır. Hükümdarlar, işte bunları ele aldılar ve işte bunlar dine uygundur diye fetvalar verdiler... İşte o tarihten beri saltanat tahtında oturan, saraylarda yaşayan, kendilerine halife namı veren müstebit hükümdarlar bu gibi hoca kıyafetlilere iltifat ve onları himaye ettiler."*[134] Bu gibi durumlar sadece Türkiye'de mi olmuştur? Atatürk, bütün İslam âleminde buna benzer durumların olduğunu söylüyor ve şöyle diyor: *"İtiraf*

(134) Karal, s. 57.

mecburiyetindeyiz ki, bütün İslam âleminin toplum hayatında hep yanlış zihniyetler hüküm sürdüğü içindir ki, doğudan batıya kadar İslam memleketleri düşmanların ayakları altında çiğnenmiş ve düşmanın esaret zincirine geçmiştir."(135)

Atatürk, bu düşünceleri sürekli olarak çevresine yayıyordu ama gene de hilafeti sürdürmeyi savunanların sayısı az değildi. Bunlardan bir din adamı, bir gün Atatürk'ün sofrasında, din birliğinin hiç de küçümsenecek bir kavram olmadığını söyledikten sonra, Atatürk'ün kendisine yapılan bazı önerileri kabul ederek Padişahlığı ve Halifeliği üstlenmesi halinde Türkiye'nin daha kuvvetli durumda bulunacağını ileri sürmüştü. Atatürk, bu gibi önerileri çoktan elinin tersiyle itmişti. O din adamına şu cevabı verdi: "*Dine bağlı, din ve devlet işerini bir arada yürütmeğe çalışan idarelere teokratik idareler denir ki, bu çeşit devletler önünde sonunda çökmeğe mahkûmdur. Bugün dünyada bu şekilde idare edilen devletler dünyanın en geri kalmış ülkeleridir. Bunun için laiklik ilkesini anayasamızın en büyük ilkelerinden biri olarak kabul etmek ve buna dört elle sarılmak gerekir. Türk gençliğini bu ilkenin dışında yetiştirmeğe yeltenecek olanlar, bu devlete, bu ulusa en büyük kötülüğü yapmış olacaklardır.*"(136)

İşte Cumhuriyet'in kurucularının din işlerini devlet işlerinden ayırma konusundaki kararlılıkları bu kadar açık ve netti. 1924 yılında hilafet kaldırılarak, Halife yurtdışına çıkartıldı. Dini okul niteliğindeki medreseler kapatıldı, eğitim birliği (Tevhid-i Tedrisat) yasası çıkartıldı, Şeriat ve Evkaf Bakanlığı kaldırıldı. Halifeliğin kaldırılması, Atatürk'ün dinin kamu alanından çıkartılması konusundaki iradesinin açık bir işaretiydi. Ondan bir ay sonra, 8 Nisan 1924'de evlenme, boşanma, miras gibi konularda şeriat esasına göre yargılama yapan dini mahkemeler de kaldırıldı. Hilafetin kaldırılması çağdaş bir hukuk reformu yapılmasının önünü de açmış oldu. İsviçre modelinden esinlenen Medeni Kanun, 17 Şubat 1926'da Meclis'te kabul edildi ve şeriat esaslarına dayanan Mecelle'nin yerini aldı. Çağdaş bir medeni kanun kabul edilmesi,

(135) Karal, s. 59.
(136) Gökçen, s. 158.

bazı yabancı ülkelerin Türkiye'deki Hıristiyanları şeriat kanunlarına karşı koruma bahanesiyle yaptıkları müdahaleleri de sona erdirdi. Medeni Kanun'dan sonra, Ceza ve Ticaret yasaları da çağdaş ülkelerin yasalarına uygun biçimde hazırlanarak yürürlüğe konuldu. Böylece Türk hukuk sistemi fiilen laikleştirilmiş oluyordu.

20 Nisan 1920'de kabul edilen ilk anayasada, o günün şartlarının zorlamasıyla devletin dinin İslamiyet olduğu belirtiliyor ve ondan sonraki bazı temel yasalarda da buna atıfta bulunuluyordu, fakat bu atıfların Atatürk'ün gerçek düşüncesini yansıtmadığı, o günün koşullarının zorunlu kıldığı bir düzenleme olduğu belliydi. Gerçekten Atatürk'ün 1926 yılında yaptığı bir konuşmada belirttiği gibi, bunlar gereksiz yazımlardı ve yeni Türk devletinin modern niteliği ile ve cumhuriyet rejimi ile bağdaşmıyordu.[137]

Temel yasaların çağdaşlaştırılmasından sonra, artık Anayasayı da laikleştirmenin zamanı gelmişti. Atatürk Ekim 1927'de Büyük Nutku'nu Meclis'te okurken bu gerekliliğe dikkat çekti. 5 Nisan 1928'de CHP Meclis Grubu, anayasanın laikleştirilmesi ilkesini kabul etti. 9 Nisan 1928 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi, anayasada değişiklik yapılarak "İslam dini Türkiye Cumhuriyeti'nin dinidir" cümlesinin metinden çıkartılmasını, oylamaya katılan 269 milletvekilinin oybirliğiyle kabul etti.[138] Nihayet 5 Şubat 1937'de, laiklik ilkesi Türk Anayasası'ndaki yerini aldı.

Türkiye'de ulus-devletin kurulmasının ve laiklik ilkesinin kabulünün hikâyesi kısaca böyle. O tarihten bu yana ne yazık ki, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile, eski rejimden beri laikliği benimsemiş olan Orta Asya ve Kafkas ülkeleri bir yana, halkı Müslüman olan diğer ülkelerin hiçbiri laiklik ilkesini kabul edememiş ve bu nedenle gerçek bir demokrasiye geçememiştir.

Irak'a demokrasiyi getirmek amacıyla yola çıktığını ilan eden Amerika Birleşik Devletleri de, demokrasinin vazgeçilmez şartı olan laiklik ilkesinin kabulünden söz etmemektedir. Hatta Başkan Bush'un ilk dönemdeki Dışişleri Bakanı Colin Powell, Irak halkı

(137) Mango, Andrew, *Atatürk*, John Murray, London, 1999, s. 407.

(138) Turkish National Committee for UNESCO, *Atatürk*, Ankara, 1981, s. 146-151.

isterse bu ülkenin bir İslam Cumhuriyeti olmasına da itiraz etmeyeceklerini söylemiştir. Oysa halkı Müslüman olan bir ülkenin laikliği kabul etmeden çağdaş bir demokrasi olması mümkün değildir.

Atatürk'ün laiklik devrimi, Türkiye'ye çağdaş demokrasinin kapısını açmıştır. Ne yazık ki, Atatürk'ün laiklikle ilgili olarak yukarıda özetlenen düşüncelerinin aksine, Türkiye'yi yeniden bir din devleti haline getirmek isteyenlere 21. yüzyılın başlarında da rastlanıyor. Ümmetçi yaklaşımı benimsediklerini açıklayanların devletin üst kademelerinde görevlendirildikleri görülüyor.

Türkiye'deki siyaset adamları arasında bir Müslüman ülkede laiklik olmadan da demokrasinin kurulabileceğini savunanlar çıkabiliyor. Atatürk'ün kurduğu devlet sisteminin en önemli öğelerinden biri olan laikliği aşındırarak Türkiye'yi ılımlı bir İslam ülkesi haline getirmek isteyenler görülüyor. Bunlar, dini konuları ve simgeleri hemen hemen her gün ülkenin gündemine taşıyarak Türkiye'yi adım adım laiklikten uzaklaştırmak istiyorlar. Bu yaklaşım, aslında bazı yabancı ülkelerin Türkiye'ye vermek istedikleri role de uygun. Onlar, diğer Müslüman ülkeleri laikleştirmenin zorluğunu gördüklerinden, Türkiye'deki sistemin temellerini değiştirerek kendi çıkarlarına uygun bir model haline getirip diğer Müslüman ülkelere örnek yapmak istiyorlar. Oysa laiklik, Atatürk'ün dünya görüşünün en temel unsurlarından biridir. Laiklikten vazgeçmek, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyeti temel özelliğinden arındırıp, ulus-devlet anlayışından uzaklaşmak yeniden Padişahlık dönemindeki gibi cemaat anlayışına dönmek anlamına geliyor. Bu nedenle, Atatürk'ün düşüncesine inanan ve onun Türkiye'yi çağdaş ülkeler düzeyine yükseltme hedefini benimseyenlerin, Türkiye'nin laik devlet yapısını zayıflatmaya yönelik girişimlere açıkça karşı çıkmaları gerekiyor. Türkiye'nin ulusal kimliğini koruyabilmesi de, cemaatleşme girişimlerinin başarısız kılınmasına bağlı. Çünkü ulusal kimliğini koruyamayan milletlerin varlıklarını koruyabilmeleri de mümkün değil. Unutulmamalıdır ki, Türkiye halkı, Müslüman olan 54 ülke içinde Batılı anlamda laik ve demokratik bir devlet düzenini kurup yaşatmayı başarmış tek ülke.

Oysa şimdi bu ülkede devletin temel yapısını değiştirmek için yurtdışından kaynaklanan bazı girişimler gündemdedir. Ata-

türk'ün kurduğu laik, demokratik Cumhuriyet, ılımlı bir İslam devletine dönüştürülüp bütün Ortadoğu için bir örnek haline getirilebilir mi? Bu yeni şekliye Türkiye, Amerika ile işbirliği ve dayanışma içinde bulunan Müslüman halka sahip bir devlet ve terörle mücadelede örnek bir ülke gibi gösterilebilir mi?

Amerika'nın, özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, dünyada giderek artan nüfuzunun da etkisiyle yeni arayışlar içine girdiği görülüyor. ABD'nin ekonomik ve askeri gücü ve medya üzerindeki etkinliği ile birçok ülkede siyasi ve ekonomik gelişmelere yön vermeye çalıştığı artık bir sır değil. Özellikle Başkan Bush döneminde Türkiye'nin ABD'nin özel ilgi alanına girdiği görülüyor. Bu ülkenin, Büyük Ortadoğu Projesi gibi önerileri gündeme getirerek, Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölgeyi yeniden şekillendirmeye çalıştığı anlaşılıyor. Türkiye bu gelişmelere nasıl bakmalıdır?

Yakın sayılabilecek geçmişte dünyadaki ulusal çıkarlar anlayışını ve milliyetçilik akımlarını gördükten sonra, Türkiye'nin, bugün yaşanan gelişmeleri ve ortaya atılan Büyük Ortadoğu Projesi gibi önerileri daha sağlıklı biçimde değerlendirebilecek durumda olduğunu varsaymak lazımdır.

Türk kamuoyuna da yansıyan bazı düşüncelere bakılacak olursa, dünyayı yeni bir ideoloji, âdeta yeni bir din gibi saran küreselleşme akımları karşısında ulusal çıkarlar kavramı artık pek bir anlam taşımıyor. Onlara göre ulusal çıkarlardan söz edenler, geçmişin dünyasında yaşayanlardır. Dünya bir küresel köye dönüşmüşken hâlâ ulusal çıkarları koruma peşinde koşanlar, çağın gereklerinin farkında değillerdir. Ulusal çıkarları korumak, artık bir tutuculuk sayılmalıdır. Çağdaş dünya görüşüne sahip olanlar bu anlayıştan kurtulmalıdır. Ulusal sanayiyi korumak gibi kavramlar geride kalmıştır. Herhangi bir konuda ABD'nin taleplerine karşı çıkmak Türkiye'ye zarar verebilir. AB'ye girmeyi hedefleyen Türkiye, bundan sonra kendi ulusunun değil, Avrupa'nın ortak çıkarlarını korumalıdır. Sosyal demokrasiyi savunanların aynı zamanda ulusal çıkarları da savunmaları bir çelişkidir. Türkiye, artık 1930'ların kafasıyla yönetilemez. Atatürkçü düşünceleri sosyal demokrasiyle bağdaştırmak için yeni bir senteze ihtiyaç vardır...

İşte son zamanlarda Türk kamuoyunda sık sık dile getirilen bazı düşünceler bunlar. Bu görüşlerin gerçeklerle ne ölçüde bağdaştığını araştırmak için bugünün dünyasına yakından bakmakta yarar var. Gerçekten başka ülkeler de artık ulusal çıkarlarını korumaktan vaz mı geçtiler? Onlar da küreselleşme akımlarına kendilerini kaptırıp ulusal çıkarlarını unuttular mı? Bu gelişmeler karşısında Türkiye, Atatürk'ten miras aldığı kimliği korumak yerine ABD'nin ve bazı Avrupa ülkelerinin istediği doğrultuda bir değişim sürecine girmek zorunda mıdır? Bu sorulara cevap ararken, dünyanın başlıca ülkelerinde küreselleşme çağında ulusal çıkarlar konusunda ne düşünüldüğünü, hangi politikaların benimsendiğini, neler yapıldığını görmekte yarar var. Ama bundan önce hatırlanması gereken şey, tarih boyunca başka ülkelerde de kendi ulusunun çıkarlarını korumak yerine, kendi ulusunun çıkarlarına zarar verecek şekilde yabancıların çıkarlarını koruyanların, onların sözcülüğünü yapanların, kendi ulusuna veya kendi liderine ihanet edenlerin de bulunduğudur. Onlardan birkaç örneği bu vesileyle kısaca anımsamak uygun olur.

Ulusal Çıkarlara İhanet Edenler

Tarihte ihanetin en ünlü örneği Brütüs'tür. Brütüs Roma İmparatorluğu'nda üst mevkilere yükselmiş bir yöneticiydi. Başlangıçta, İmparator Sezar'ın karşısındaki muhafazakâr grubun üyesiydi. Sezar'a karşı olan muhafazakârların lideri Pompey'in yaptığı savaşta, Brütüs, Pompey'in yanında yer almıştı. Savaşı Pompey kaybetti. Bunun üzerine Brütüs, Sezar'a bir mektup yazarak özür diledi. Sezar, onu affetti ve yakın çevresine aldı. Daha sonra Gaul Valiliği'ne getirdi ve senatörlük görevi verdi. Milattan önce 44 yılında Brütüs, birkaç senatörle birlikte Sezar'ı Pompey Tiyatrosu'nun önünde arkadan bıçaklayarak öldürdü. Sezar'ın son sözleri ünlüdür: "Sen de mi Brütüs?" Brütüs, bu olaydan sonra ülkesini terk ederek Atina'ya kaçtı. Orada Sezar'ın yerine gelen Antonius ile Sezar'ın üvey oğlu Octavianus'ün takibinden kurtulamadı. Onlarla yaptığı savaşı kaybetti. Ama pek uzağa kaçamadı. Yeniden kaçmasını önerenlere, "Kaçacağım ama bu defa ayaklarımla değil, ellerimle" diyerek hayatına son verdi. Brütüs, Sezar'a ihanetini sonunda hayatıyla ödedi. Dünya ülkelerinde siyaset hayatında birlikte hareket ettikleri liderlerine veya ülkelerine ihanet edenlere Brütüs denilir.

Tarihe geçmiş diğer bir ihanet örneği Benedict Arnold'dur. Benedict Arnold, Amerika'nın İngiltere'ye karşı yaptığı bağımsızlık savaşında Amerikan ordusunda generalliğe kadar yükselmiş bir subaydı. George Washington'un dostluğunu kazanmıştı. Arnold'un komutasındaki Amerikan donanması, 11 Ekim 1776'da Valcour Adası'nın yakınlarında üstün İngiliz donanmasına karşı büyük bir zafer kazanmış ve İngilizlere karşı Saratoga Savaşı'nda da üstün başarı göstermişti.

Ama Washington, İngilizlere karşı Fransa ile ittifak yapınca, Arnold, buna karşı çıktı ve İngiliz ordusuyla işbirliği yapmaya

başladı. Amerikan birliklerine ait bilgileri gizlice İngilizlere verdi. İngiliz Generali Henry Clinton ile gizlice görüşerek New York'ta kendi sorumluluğundaki West Point kalesini bugünkü parayla bir milyon dolara İngilizlere sattı. Bu faaliyetleri Amerikalılarca öğrenilince, ordusundan kaçarak İngilizlere sığındı ve İngiliz birlikleriyle birlikte bu sefer Amerikalılara karşı savaşmaya başladı. İngiliz ordusunda da generallik rütbesine yükseltildi. 1781 yılının 5 Ocağı'nda, Virginia'da Amerikalıların kontrolündeki Richmond kentinin yakılmasında rol oynadı. Arnold, George Washington'a yazdığı bir mektupta, her şeyi ülkesini çok sevdiği için yaptığını ama dünyanın kendisini anlamadığını ileri sürdü. Oysa herkes onun yaptıklarını ve karakterini çok iyi anlamıştı. Benedict Arnold'un adı, Amerikan tarihine bir ihanet sembolü olarak geçti.

Benzeri bir olay da Türkiye'de yaşandı. Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında ülkeyi işgal eden Yunan kuvvetlerine karşı başarılı bir çete savaşı yapan Çerkez Ethem, daha sonra Türk ordusunun komuta yapısının talimatlarına uymayı reddetti, kendi ülkesinin yönetimine ters düştü ve kardeşi Çerkez Reşit ve yandaşlarıyla birlikte düşman kuvvetlerine katılarak Yunanlılarla birlikte Türk askerlerine karşı mücadele etti. Türk ordusunun büyük zaferinden sonra Anadolu'dan sürülen Yunan birlikleriyle birlikte Atina'ya kaçtı. Çerkez Ethem olayı yakın tarihimizdeki en önemli ihanet örneklerinden biridir.

Aynı şekilde Kurtuluş Savaşı bittikten sonra İzmir'de Atatürk'e karşı düzenlenen suikastte Ziya Hurşit gibi bazı milletvekillerinin yer alması da, siyasi tarihimizin en hazin ihanet örnekleri arasındadır. Bu suikast girişimine katılanlar cezalarını çekmişler ama tarihin karanlık sayfalarında ülkelerine ihanet edenlerin arasında da yerlerini almışlardır.

Daha yakın tarihlerde bir ihanet örneği de Norveç'te yaşandı. Vidkun Quisling, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ünlü bir asker ve politikacıydı. 1942 yılının Şubatı'ndan savaşın sonuna kadar Norveç Başbakanlığı görevini yaptı. Quisling, Norveç ordusunda binbaşılığa kadar yükselmiş başarılı bir subaydı ve Norveç'in ünlü ailelerinden birine mensuptu. 17 Mayıs 1933 tarihinde birkaç arkadaşıyla birlikte Norveç Nasyonal Sosyalist Partisi'ni kurdu.

Seçimlerde yaklaşık 50.000 oy alan bu parti, Alman Nazi Partisi'nin çizgisine girdi ve Yahudi karşıtı görüşleri savunmaya başladı.

9 Nisan 1940 tarihinde Alman orduları Norveç'i işgal edince, Quisling, bir radyo açıklaması yaparak hükümet darbesi yaptığını ve geçici bir hükümet kurduğunu ilan etti. Quisling, bir yıl önce Almanya'da Hitler'i ziyaret etmiş ve onun sempatisini kazanmıştı. Bu nedenle Almanya'nın kendi hükümetini hemen destekleyeceğini umuyordu. Ama Quisling'in bu ilk iktidarı sadece beş gün sürdü. Almanlar kendi ülkelerinden getirttikleri Josef Terboven'i Norveç'teki İmparatorluk Komiseri ilan ettiler. Quisling, bir süre Terboven'le birlikte çalıştı ama ilişkileri uyum içinde olmadı. Çünkü Quisling lider olmak istiyordu. Sonunda Almanlar tarafından 1 Şubat 1943 tarihinde başbakanlığa getirildi ve 9 Mayıs 1945'de Alman orduları çekilinceye kadar bu görevde kaldı.

Savaştan hemen sonra William Hagelin ve Ragnar Skancke isimli iki yardımcısıyla birlikte yakalanarak yargılandı, vatana ihanet suçundan mahkûm oldu ve kurşuna dizilerek idam edildi. Bugün Quisling adını hatırlamak bile Norveçlilere utanç vermektedir. Birçok Avrupa ülkesinde "Quisling" sözü, kendi ülkesine ihanet eden adam anlamında kullanılmaktadır.[139]

Benzeri bir durum da Fransa'da yaşandı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Alman orduları Fransa'yı işgal ettikleri zaman, devlet başkanlığına Birinci Dünya Savaşı'nda kahramanlık gösteren Mareşal Pétain getirildi. Vichy kentindeki hükümetin Başbakanı da Laval oldu. Bu hükümet, tamamen Nazi Almanya'sının güdümünde hareket etti ve De Gaulle'ün Londra'da kurduğu sürgündeki liderliği destekleyen Fransız halkının büyük çoğunluğunun nefretini kazandı. Savaştan sonra Vichy yöneticileri yargılanarak idama mahkûm edildiler. De Gaulle, yaşı ve geçmiş hizmetleri nedeniyle Pétain'in idam cezasını affetti ama Laval ve arkadaşları o kadar şanslı olamadılar. Fransa'nın düşmanı olan bir ülkeye hizmet etmenin cezasını hayatlarıyla ödediler.

Geçmişte olduğu gibi bugün de ulusal çıkarlara ihanet, bütün ülkelerde, halkın affetmediği ve yasaların cezalandırdığı bir suç sa-

(139) *Wikipedia, the Free Encyclopedia.*

yılıyor. Başka ülkelerin çıkarlarına hizmet ederek kendi ülkelerine zarar verenler, her zaman nefretle anılmıştır. Küreselleşme çağında da bu durum değişmedi. Bugün de yabancıların sözcüsü gibi hareket edenler, kendi ülkelerini hep suçlu, hep hatalı görenler, yabancıların her dediğine itaat edilmesi gerektiğini düşünenler, halkın tepkisiyle karşılaşıyor. Bu, Türkiye'de de, dünyanın başka ülkelerinde de böyle. Halk ancak kendi ülkesinin çıkarlarını, itibarını savunanları yüceltiyor, onları destekliyor ve onların peşinden gidiyor. Diğerleri ise er geç tarihin karanlıklarında yerlerini alıyorlar.

İhanet edenlerin gücü tarihin akışını değiştirmeye yetmiyor. Milletler, ulusal çıkarlarını korumasını bilen yöneticileri er veya geç sorumluluk makamına getiriyor ve onların önderliğinde ülkelerinin refahının, huzurunun ve güvenliğinin korunmasına destek oluyorlar. Peki dünyanın önde gelen ülkelerinde ulusal çıkarlar kavramının ideolojik temeli nedir? İşte şimdi bu sorunun yanıtını araştırmak gerekiyor.

Küreselleşme Çağında Ulusal Çıkarlar

21. yüzyılın ilk yarısında dünya sahnesinde etkili rol oynaması beklenen ülkeler veya ülke grupları arasında, bugünkü koşullarda Amerika Birleşik Devletleri ön sırada yer alıyor. Onun yanı sıra Çin, Rusya, Hindistan, Japonya ve Brezilya da yakından izlenmesi gereken ülkeler. Son zamanlarda, özellikle Fransa ve Hollanda'da Avrupa Anayasası oylamalarındaki hayır oylarının çokluğu nedeniyle geleceğe yönelik planları bir ölçüde sekteye uğramış olsa da Avrupa Birliği, bu yüzyılın içinde uluslararası ekonomik ve siyasi ilişkilerde, hatta güvenlik konularında hatırı sayılır bir güç olmaya aday. O nedenle AB'yi oluşturan başlıca ülkelerin tavırları ve yaklaşımları da önemli. O nedenle, bu ülkelerin değişen dünya koşullarında ulusal çıkarlarını nasıl değerlendirdikleri, hazırladıkları stratejik belgelerde ulusal çıkarları koruma hedefine nasıl yer verdiklerini yakından görmekte yarar var.

Amerika Birleşik Devletleri

Dünyanın yeni koşullarında Amerika'nın stratejik hedefleri, devletin öncelikli amaçları ne olmalıydı? Bu sorulara cevap ver-

mek üzere ABD'de partiler üstü bir komisyon oluşturuldu. Eski Bakanlardan, Kongre üyelerinden, yüksek bürokratlardan ve bazı önemli düşünce kuruluşlarının başkanlarından oluşan bu komisyon, 12 Temmuz 2000 tarihinde bir rapor yayınladı. Bu raporda ABD'nin ulusal çıkarları dört kategoriye ayrılıyordu: Hayati çıkarlar, çok önemli çıkarlar, önemli çıkarlar ve ikinci derecede önemli çıkarlar.

Hayati ulusal çıkarlar olarak beş hedef saptanmıştı:

- ABD'ye veya yurtdışındaki ABD kuvvetlerine karşı nükleer, biyolojik ve kimyasal saldırıları önlemek,
- Müttefik ülkelerin varlığını korumak ve ABD ile işbirliğini sağlamak,
- ABD'nin sınırlarında güçlü hasım ülkelerin veya çökmekte olan devletlerin ortaya çıkmasını engellemek,
- Uluslararası ticaret, mali piyasalar ve çevresel konularda dünya çapındaki sistemlerin varlığını ve istikrarını korumak,
- ABD'nin stratejik hasmı olması muhtemel olan Çin ve Rusya gibi ülkelerle ABD'nin ulusal çıkarlarına uygun biçimde verimli işbirliği sağlamak.

Bunlar ABD için hayati çıkarlar sayılıyor. Bir de "çok önemli veya önemli" çıkarlar var. Bu kategoriye de kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi, uluslararası hukuka saygı gösterilmesinin sağlanması, ihtilafların barışçı yollardan çözümü ve soykırımın önlenmesi giriyor.

Balkanlar'da istikrarın sağlanması, insan haklarının korunması, AIDS'in önlenmesi gibi konular başka araştırmalarda ön plana çıkartılmış olmalarına rağmen, bu çalışmada ABD'nin ulusal çıkarları açısından çok da önemli sayılmıyor.[140]

Burada dikkati çeken nokta, ABD'nin bu raporun yayınlanmasından birkaç yıl sonra giriştiği Irak harekâtının gerekçesi olarak kitle imha silahlarının yayılmasını önlenmeyi göstermesi fakat bunun ABD'nin hayati çıkarları arasında yer almaması. Diğer önemli

(140) "America's National Interests" A Nixon Center Briefing, Washington D.C., 12 July 2000.

bir eksiklik de, ABD'nin enerji ihtiyacının bu öncelikler listesinde belirtilmemesi. Oysa kitabın daha sonraki bölümlerinde açıklanacağı gibi, ABD'nin enerji ihtiyacı, 21. yüzyılın başlarında izlenen dış politikanın ve savunma politikasının ana unsurlarından birini oluşturuyor. Bu eksikliklere rağmen, bu rapor, Amerika'da çok üst düzeyde görev yapmış şahsiyetlerin ülkelerinin temel dış politika çıkarlarını nasıl değerlendirdiklerinin görülmesi açısından özel bir önem taşıyor. Dikkat edilmesi gereken bir nokta da, raporun hiçbir yerinde, gelişen dünya şartlarının, özellikle küreselleşmenin ABD'nin ulusal çıkarlarının önemini azalttığı yolunda bir ifadenin yer almaması.

Bu ve benzeri çalışmalar, ABD kamuoyunu yeterince etkilemiş miydi? Bu pek söylenemez. Tam tersine, 11 Eylül 2001 tarihindeki terörist saldırılardan hemen önce Amerikan halkının dış politikaya ilgisi bir hayli azalmıştı. Kamuoyu yoklamaları Amerikalıların daha çok iç sorunlarla ilgilendiğini ortaya koyuyordu. 1989 ile 2000 yılları arasında, birçok Amerikan televizyon kanalı yurtdışındaki bürolarını kapatmıştı. Dış haberler üçte iki oranında azaltılmıştı. Çünkü halk artık bu konularla ilgilenmiyordu. Dış politikayla ilgilenen Amerikalılar da, giderek diğer ülkelere tepeden bakan, onları küçümseyen bir yaklaşım benimsemişlerdi. "*Madem ki, biz herkesten güçlüyüz, başka ülkelerin görüşlerini dinlemeye ihtiyacımız yok*" görüşü egemen olmaya başlamıştı. Bu görüşlerin sahiplerine göre Amerika yenilemez, saldırıya uğratılamaz bir ülkeydi. Ama bu görüşün doğru olmadığını, ABD'nin kendi ülkesinde saldırıya uğrayabileceğine inananlar, halkı ve yönetimi bu konuda uyaranlar da vardı.

11 Eylül saldırılarından birkaç ay önce ulusal güvenlikle ilgili bir komisyonun başkanlığını yapan eski senatörler Gary Hart ve Warren Rudman, Amerika'nın askeri üstünlüğünün ülkeyi bir saldırıya uğramaktan alıkoyamayacağını, bu saldırıların sonucunda çok sayıda Amerikalının kendi ülkelerinin topraklarında hayatlarını kaybetmeleri olasılığının yüksek olduğunu belirtmişlerdi. Ama 11 Eylül terör saldırılarından önce bu raporu fazla ciddiye alan olmadı.[141]

(141) Nye, Joseph, s. ix, x.

Amerika'da genel düşünce eğilimleri böyleydi. Peki yabancılar Amerika'yı nasıl görüyorlardı? Birçok yabancı, Amerika'yı, kendi dar ulusal çıkarlarına aşırı derecede öncelik veren, dünyanın diğer bölgelerinin ihtiyaçlarını yeterince dikkate almayan bir yaklaşım sergilediği için eleştiriyordu. Onlara göre, Amerikalılar, hemen hemen her şeyi askeri güç üstünlüğü açısından değerlendiriyor, kendilerini dünyada gelişen yeni normlara, ölçülere, uluslararası antlaşmaların getirdiği kurallara bağlı saymıyorlardı. Amerikalılar, uluslararası toplantıları çoğu zaman kendi görüşlerini başkalarına kabul ettirmek için kullanıyorlar ama diğer ülkelerin görüşlerini yeterince dinlemiyorlardı. Amerika'nın ulusal çıkarları her şeyin üstündeydi ve herkes buna saygı göstermeli, Amerika'nın istekleri doğrultusunda hareket etmeliydi. Yaklaşımları buydu. Oysa büyük devletlerin de dost kazanmaya ihtiyaçları vardı. Amerika'yla dostluk kurmak isteyen ülkelerin sayısı az değildi. Ama onlar sadece itaatkar bir müttefik gibi gözükmek istemiyorlardı. Onların da sözü dinlenmeli, görüşü alınmalı ve çıkarlarına saygı gösterilmeliydi. Türkiye, bu ülkelerden biriydi.

Türkiye'de gerçekçi olanlar, Amerika'nın stratejik ortaklarının sadece İngiltere, İsrail, bir ölçüde de Kanada olduğunu biliyorlardı. Türkiye'nin de stratejik ortak olduğunu ileri sürenler zaman zaman çıkıyordu ama bu işin uzmanları bunun gerçek olmadığının farkındaydı. Stratejik ortaklar, birbirinin temel çıkarlarına aykırı hareket etmezler, birbirlerine askeri ambargo uygulamazlardı. Türkiye ile Amerika, bazı konularda farklı görüşler savunuyor, farklı politikalar izliyorlardı. Örneğin Türkiye'nin Kıbrıs'taki soydaşlarının haklarını ve çıkarlarını korumak için, gerektiğinde antlaşmalardan doğan haklarını kullanarak Kıbrıs'a askeri bir müdahalede bulunma kararlılığı, Amerikalıları rahatsız ediyordu. Rumların Türkleri yok etmek için saldırılarda bulunduğu bir dönemde, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmeye hazırlandığı sırada, Başkan Johnson'un Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup, bunun en somut kanıtlarından biriydi. Ne kadar haklı bir sebebe dayansa da, uluslararası antlaşmalara ne kadar uygun olsa da, Amerika, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini kendi çıkarları açısından uygun görmüyordu. Böyle bir müdahaleden sonra Sovyetler

Birliği Türkiye'ye saldırırsa, Türkiye, NATO'nun korumasından yararlanmayabilirdi. Johnson'un mektubunda böyle deniliyordu. Bu bir stratejik ortaktan beklenebilecek bir mesaj değildi.

1974 yılında Yunanistan'daki cuntanın Kıbrıs'ta düzenlediği hükümet darbesinden sonra, Türkiye, askeri müdahalede bulunmak zorunda kalmıştı. Çünkü Rumların hedefinin adanın Yunanistan'a bağlanması olduğu açıkça ilan edilmişti. Bu, Kıbrıs Devleti'ni kuran antlaşmalara aykırıydı. Aynı antlaşmalar, böyle bir durumda Türkiye'ye diğer garantörlerle veya tek başına müdahale hakkı veriyordu. Türkiye, bu hakkını kullandı. İngiltere birlikte hareket etme önerisini kabul etmeyince, Türkiye'nin tek başına müdahale etmekten başka seçeneği kalmamıştı. Ama sebebi ne kadar haklı ve meşru olsa da, Amerika, bu müdahaleye karşıydı ve Türkiye, Amerika'nın istemediği bir şeyi yaptığı için cezalandırılmalıydı. İşte 1975 yılında ABD Kongresi, bu nedenle Türkiye'ye askeri ambargo kararı aldı. Türkiye de buna karşılık, ülkesindeki üs ve tesisleri Amerikan birliklerinin kullanımına kapattı. Stratejik ortaklar arasında böyle şeyler olmazdı. Amerika, Türkiye'yi stratejik ortağı gibi görseydi böyle davranmaz, Türkiye'nin ulusal çıkarlarına saygı gösterirdi. Bu örneklerin de gösterdiği gibi Türkiye ile Amerika arasında stratejik ortaklıktan söz edilemezdi. Buna rağmen, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki ülkenin yakın işbirliği yaptığını da unutmamak lazım. Türkler, Marshall Planı çerçevesinde Amerika'dan aldıkları yardımı da, Türk ordusunun modernleştirilmesinde Amerika'nın desteğini de unutmadılar. Ama bu işbirliği, stratejik ortaklık boyutuna ulaşmadı.

Amerika'da gerek Cumhuriyetçiler, gerek Demokratlar, dış politikayı Amerikan iç politikasının bir uzantısı gibi görüyor ve Kongre'de çıkarttıkları yasalara diğer ülkelerin de uymaları gerektiğini düşünüyorlardı. Bu nedenle bu yasalara uymayanlara gerektiğinde yaptırım uygulamaktan da çekinmiyorlardı. Son 10 yıl içinde Kongre, ABD yönetiminin imzaladığı ondan fazla antlaşmayı onaylamayı reddetmişti. Birçok Amerikalı'nın düşüncesine göre Amerika, uluslararası antlaşmaların koyduğu kurallara tabi olabilecek bir ülke değildi. Ayrıca dünyanın en zengin ülkesi olmasına, fakir ülkelerin sıkıntıların hafifletilmesinde manevi

bir sorumluluğu bulunmasına rağmen, Kongre, Amerika'nın dış yardımını azaltıcı kararlar almış, Birleşmiş Milletler'e ve diğer bazı uluslararası kuruluşlara ABD'nin katkı paylarını ödemesini de uzun süre engellemişti. Başka ülkeler böyle hareket edebilirler miydi? Pek edemezlerdi, fakat Amerika için bu söz konusu olabilirdi.

11 Eylül saldırılarından önceki dönemde dış politika o kadar gözden düşmüştü ki, Kongre, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesini kısmış, ABD Enformasyon Ajansı'nı da lağvetmişti. Küreselleşme çağında Amerika'nın aldığı her kararın dünya üzerinde geniş yansımaları oluyordu. Özellikle Dışişleri Bakanlığı bütçesinin kısılmasının ABD'nin dış ilişkileri üzerinde olumsuz etkileri oldu.

Amerika'nın bütün uluslararası sorunları sadece üstün silah gücüne dayanarak çözebileceği inancı, aslında pek isabetli değildi. Silahla yapılabilecek işler vardı ama yapılamayacak olanlar belki daha fazlaydı. Fransızların dediği gibi süngüyle çok şey yapılabilirdi ama üzerine oturulamazdı. Dünyanın karşılaştığı başlıca sorunlar arasında uluslararası alanda mali istikrarın sağlanamamış olması, uyuşturucu kaçakçılığı, iklim değişiklikleri gibi sorunlar da yer alıyordu. Bu gibi sorunlara sadece askeri güç kullanarak çare aramak mümkün değildi.

11 Eylül saldırılarından sonra pek çok şey değişti. ABD Kongresi, dış ilişkilerin önemini yeniden anlamaya başladı. Birleşmiş Milletler'e uzun zamandan beri geciktirilen katkı payları ödendi. ABD, Birleşmiş Milletler'in rolünü ön plana çıkartmaya ve uluslararası alanda kara paranın aklanmasına ve vergi kaçakçılığına karşı daha etkili bir işbirliğine girmeye başladı. Ama bu yeni yaklaşımlar küreselleşmenin gerektirdiği kapsamlı bir işbirliği boyutuna pek ulaşamadı. Amerika, başka ülkelerin küreselleşmenin gereği olarak kendi ulusal çıkarlarını arka plana bırakmalarını istiyor ama sıra kendisine gelince buna pek yanaşmıyordu.

Askeri alanda da bunun ilginç örnekleri görüldü. 11 Eylül saldırılarından sonra NATO, ABD'nin isteği üzerine, tarihinde ilk defa İttifak'ı kuran 1949 tarihli Vaşington Antlaşması'nın beşinci maddesini uygulamayı kararlaştırdı. Buna göre bir müttefik ülke saldırıya uğramışsa, diğer müttefikler de ellerindeki olanaklarla bu ülkeye destek olacaklardı. NATO Konseyi, bu kararı 11 Eylül saldı-

rılarının ertesi günü aldı. Kimse itiraz etmedi. NATO konularında genelde çekingen davranan Fransa bile karara katıldı. Ama ABD bu yetkiyi almasına rağmen pek kullanmadı. Savunma Bakanı Rumsfeld'in NATO'nun yardımına başvurma eğilimi, yönetimin diğer yetkilileri tarafından paylaşılmadı.

Öyle anlaşılıyor ki, NATO'nun ABD'nin izleyeceği politikalar ve askeri stratejiler üzerinde söz sahibi olması pek istenmiyordu. NATO öncülüğündeki Kosova harekâtının NATO Konseyi'nin ortak yönetiminde gerçekleştirilmesi, ABD'nin orada her istediğini özgürce yapmasını, istediği her kararı uygulamaya geçirmesini engellemişti. Bu yüzden, ABD'nin NATO'nun 5. maddenin uygulanması kararına rağmen, İttifak'tan istekleri, sadece Amerikan kıtası üzerinde NATO AWACS havadan denetim uçaklarının bir süre uçmasını talep etmekle sınırlı kaldı.

Kosova tecrübesinden sonra Amerika, Afganistan'a yönelik olarak gerçekleştirdiği harekâtta NATO'nun yönetim sorumluluğunu üstlenmesini istemedi. Afganistan'a yönelik harekât, ABD'nin tek başına karar verdiği bir operasyon oldu. Daha sonra ABD'nin isteği üzerine Kabil şehrinin ve havaalanının güvenliğinin sağlanması için NATO'nun yönetiminde ISAF adında bir birlik kuruldu. Türkiye ISAF'ın komutasını iki kere üstlendi. NATO'nun Afganistan'daki sivil temsilciliğine de Türkiye'nin eski Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin atandı. Başka NATO ülkeleri de bu güçte aktif görev aldılar. Ama Afganistan operasyonunun tümü, NATO Konseyi'nin yönetimine konulmadı. Her şeye ABD özgürce karar verebilmeliydi.

Özetle, askeri alanda küreselleşme tek yanlı işleyen bir süreç oldu. Oysa küreselleşme çağında ülkelerin karşılıklı bağımlılığı arttığı ve işbirliği zorunlu hale geldiği için kararlar da birlikte alınmalıydı. Ama öyle olmadı. Diğer ülkeler, Amerika'nın tek başına aldığı karara katılmak veya onun dışında kalmak seçenekleriyle karşı karşıya bırakıldı. Bu yaklaşım, diğer ülkelerde zaman zaman sıkıntı yarattı. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, ülkeler, uluslararası alanda daha çok söz sahibi olmak istiyorlardı. Her önemli uluslararası ihtilafta Amerika'nın tek başına karar vermesi, diğer ülkeleri işlevsiz kılıyordu.

Bu durum acaba Afganistan'a yapılan müdahalenin özel koşullarından mı kaynaklanıyordu? Bunun böyle olmadığı ABD'nin Irak operasyonu vesilesiyle ortaya çıktı. Amerika, bu operasyondan önce aralarında bu kitabının yazarının da bulunduğu NATO üyesi ülkelerin Daimi Temsilcileri'ni Vaşington'a davet etmişti. Orada kendilerine brifingler verildi, Amerika'nın yaklaşımı anlatıldı. Ancak henüz Başkan Bush'un askeri müdahale kararı vermediği söylendi. Diğer NATO ülkelerinin düşüncelerine, katkılarına ve her şeyden önemlisi onaylarına pek ihtiyaç duyulmadığı açıktı. Kararı Başkan Bush verecekti. Müttefiklerden beklenen, bu kararı saygıyla karşılayıp desteklemeleriydi. Bu ülkelerden biri olan Türkiye, Irak'a komşu olan tek NATO ülkesiydi. Irak hakkında herkesten çok bilgi ve tecrübe sahibiydi. Türkiye'nin tavsiyelerini dikkate almak, ABD için de yararlı olurdu. Ama bu yeterince yapılmadı. Gene de bazı Türk siyaset adamları, zamanında Amerika'yı uyardılar, oraya o günkü koşullarda askeri müdahalede bulunmanın sakıncalarını dile getirdiler. Irak'ta Pandora'nın kutusu bir kere açılınca içinden neler çıkabileceğini söylediler. Irak'ta terör eylemlerinin yaşanabileceğine, bu ülkenin ikinci bir Filistin'e dönüşebileceğine dikkat çektiler. Ama Amerika kararını vermişti ve bu kararı uygulama koymak için kimsenin onayına ihtiyacı yoktu. Özellikle İngiltere'nin beklenen desteği de sağlanınca, başka ülkelerin görüşlerinin ve uyarılarının fazla bir önem taşıdığı söylenemezdi. Amerika, ulusal çıkarları neyi gerektiriyorsa onu yapacaktı ve yaptı. Sonuç ABD'nin beklediği gibi oldu mu? Türkiye gibi müttefiklerin uyarıları dinlense daha iyi olmaz mıydı? Bu soruların cevaplarını tarih verecek.

Küreselleşme çağında süper güç olmak ne anlama geliyordu? Bu, sadece askeri konularda ilk ve son sözü söyleme yetkisine sahip olmak mı demekti? Fransa'nın eski dışişleri bakanlarından Hubert Vedrine, 1999 yılında yaptığı bir konuşmada bu soruya şu karşılığı veriyordu: *"ABD, 20. yüzyıldaki süper güç statüsünün de üzerine çıktı. ABD'nin bugünkü üstünlüğü, askeri alanın yanı sıra ekonomiyi, mali konuları, insanların yaşam biçimine yön vermeyi, İngilizce diline etkinlik kazandırmayı ve dünyayı istila eden, kitlelere hitap eden kültür ürünlerinin üretimini de kapsıyor."*

Bazı Amerikalı düşünürler bundan övünç duyuyor. Onlara göre, *"bugünkü uluslararası sistem bir güç dengesi üzerine değil Amerika'nın hegemonyası üzerine kuruludur."*

Alman Der Spiegel dergisi de aynı görüşü şöyle yansıtıyor: *"Amerikan sembolleri, Katmandu'dan Kinşasa'ya, Kahire'den Karakas'a kadar dünyaya yön veriyor. Küreselleşme, 'Made in USA' etiketini taşıyor."*

Geoge W. Bush'un başkan seçilmesinden sonra, Amerika'nın bu üstünlük anlayışı, daha da açık bir biçimde ortaya konulmaya başlandı. Amerika'nın fikir hayatına yön verenlerden biri olan Charles Krauthammer şöyle diyor: *"Yeni ABD yönetiminin ilk görevi, ABD'nin hareket özgürlüğünü açıkça ortaya koymaktır. Uysal bir uluslararası oyuncu rolünü oynamayı reddetmeliyiz. İçinde yaşadığımız tek kutuplu dünyanın benzersiz özelliği, savaş sonrası Amerikan dış politikasının gerçekte şimdi başladığını ortaya koyuyor."*[142]

Aslında bu görüşü paylaşmayanlar da az değil. Onlara göre eğer bir ülke aşırı derecede güçlü hale gelmişse, diğer ülkeler bir araya gelip bir denge unsuru oluşturmalıdır. Bir Hintli gazeteci, tek kutuplu dünyanın doğurabileceği tehlikelere karşı Rusya, Hindistan ve Çin'in bir araya gelerek denge oluşturmasını önermişti. Venezuella Cumhurbaşkanı da yaptığı bir konuşmada, 21. yüzyılın çok kutuplu bir dünya haline gelmesi için herkesin elinden geleni yapması gerektiğini söylüyordu. Bu görüşü savunanlar sadece Amerika'ya karşı mesafeli duranlardan ibaret değil. Genelde ABD yanlısı olarak bilinen The Economist dergisi bile, tek kutuplu dünyanın uzun ömürlü olamayacağı görüşünü savunuyor.

Eski Başkanlardan Nixon da bu görüşteydi. Ona göre, "Tarihte dünya uzun süreli barış dönemlerini sadece kuvvetler dengesinin mevcut olduğu zamanlarda yaşamıştı. Eğer bir ülke muhtemel rakiplerinden çok güçlü olursa, savaş tehlikesi ortaya çıkabilirdi.[143]

Özetle, küreselleşme çağında Amerika'nın, başta savunma olmak üzere, ekonomik ve kültürel alanlarda kendi ulusal çıkarlarını ön planda tutmaya devam ettiği görülüyor. Küreselleşmenin

(142) Nye, s. 1, 2.
(143) Nye, s. 12.

gerektirdiği daha yakın temas ve işbirliğinin gerektirdiği şekilde, sınırların karşılıklı olarak açılması ve engellerin azaltılması gibi konularda bu sistemin henüz yeterince hayata geçirildiğini söylemek zor. Küreselleşme, daha çok tek taraflı bir olgu gibi görülüyor. Orta ve küçük devletler sınırlarını açacaklar, engellerini kaldıracaklar ama büyük devletler kendi çıkarlarını korumak için her türlü önlemi almakta özgür olacaklar. Eğer diğer ülkeler de kendi çıkarlarını korumaya kalkışırlarsa, onlar, çağın gereklerine ayak uyduramamakla suçlanacaklar, hatta gerektiğinde dünya üzerinde yeni ve etkili bir güç olarak ortaya çıkan medya kuruluşlarının aracılığı ile de baskı altına alınacaklar. İşin hazin tarafı, Türkiye gibi ülkelerde medya kuruluşlarının büyük bölümünün ulusal çıkarları koruyanlardan değil küreselleşme adına baskı yapan yabancılardan yana tavır koymaları. Bunun nedenlerinden biri de medyaların çoğunun, büyük holdinglerin ve bankaların sahiplerinin, hatta bazı hallerde doğrudan doğruya yabancıların elinde olması.

Avrupa Birliği İçinde Ulusal Çıkarların Korunması

21. yüzyılın başlarında ekonomik alanda ABD ile yarışabilecek tek güç olarak Avrupa Birliği ortaya çıkıyor. Samuel Huntington, yaklaşık 10 yıl önce, "*Giderek büyüyen ve güçlenen Avrupa Birliği'nin nüfus kaynakları, ekonomisi, teknolojisi ve askeri potansiyeli ile 21. yüzyılın en büyük gücü olabileceğini*" söylemişti.(144)

Gerçi, AB ülkelerinin tek tek ABD ile kıyaslanması zor. Örneğin AB'nin en büyük ülkesi olan Almanya'nın ekonomik gücü, ABD'nin dörttebirikadar. Amabütün AB ülkeleri bir arada düşünüldüğünde, ABD ile kıyaslanabilir bir büyüklükten söz etmek mümkün. Hatta nüfus sayısı veya dünya ülkelerine ihracat gibi kıstaslara bakılacak olursa, AB'nin ABD'den daha ileri olduğu söylenebilir. Avrupa ülkelerinde silah altında bulunanların sayısı da ABD'den fazla. İki AB ülkesi, İngiltere ve Fransa'nın nükleer silahlara sahip olduğunu da unutmamak gerek. Ama bir bütün olarak AB'nin savunma harcamaları, ABD'nin üçte ikisine ancak ulaşabiliyor.

ABD ile Avrupa Birliği'nin bir çatışmaya doğru yol aldığını dü-

(144) Nye, s. 30.

şünenler var. Ama acaba AB, dış politika ve savunma alanlarında başka ülkeler için bir tehdit olabilecek derecede iç dayanışmaya, ortak politikalara ve ortak iradeye sahip mi?

Ekonomik açıdan bakıldığında AB'nin güçlü bir birlik oluşturduğu kuşkusuz. Her ne kadar, bütün üyeler henüz euro'yu ortak para birimi olarak kabul etmemiş olsalar da, bu para biriminin fiilen kullanılmaya başlaması, dünyada doların hemen hemen tek rezerv para olma özelliğini sona erdirdi. Ancak siyasi açıdan gerçek bir birlikten söz etmek olanaksız. Kurulduğundan bu yana yaklaşık 50 yıl geçmiş olmasına rağmen, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin hâlâ ulusal çıkarlarına ve ulusal politikalarına öncelik verdikleri görülüyor. Örneğin Fransa'nın sosyalist başbakanlarından Lionel Jospin, *"Avrupa'yı isterim, ama ben kendi milletime bağlıyım. Benim siyasi tercihim, Fransa'yı veya diğer Avrupa ülkelerini dağıtmadan Avrupa'yı inşa etmeye çalışmaktır"* demişti. Bu konuda Harvard Üniversitesi profesörlerinden Andrew Moravscik, birçok gözlemcinin Avrupa'da post modern politika dönemine girildiğini, burada Avrupa Birliği'nin üye devletlerin yerine geçerek değil, onların yanı sıra hüküm sürdüğünü söylüyor.[145]

Amerika'nın Irak harekâtı, AB ülkelerinin ortak bir politika oluşturmaktaki güçlüklerini ortaya koyan bir gösterge oldu. İngiltere, İtalya, İspanya, Polonya gibi ülkeler, ABD'nin müdahalesini desteklediler, hatta Irak'ta ABD öncülüğünde oluşturulan koalisyon gücüne asker gönderdiler. Fransa, Almanya ve Belçika ise bu müdahaleye açıkça karşı çıktılar. İspanya hükümet değişikliğinden sonra askerlerini geri çekti, Polonya da çekeceğini açıkladı. Bu arada Amerikan müdahalesinden hemen önce muhtemel bir Irak füze saldırısına karşı Türkiye'ye destek verilmesi konusu tartışılırken, NATO içindeki Avrupalı ülkelerin görüş birliği içinde olmadıkları görüldü. Bazıları buna karşı çıktılar. Bunlardan bir bölümü itirazını daha sonra geri aldı ama Fransa olumsuz tutumunu sonuna kadar sürdürdü. Bu nedenle, Türkiye'ye destek verme kararı, normal koşullarda yapılması gerektiği gibi NATO Konseyi'nde değil, Fransa'nın üye olmadığı Savunma Planlama Komitesi'nde alındı.

(145) Nye, s. 31.

Daha başka konularda da AB içinde görüş ayrılıkları bulunduğu bir sır değil. Bu nedenle dış politika ve savunma alanlarında AB'yi bir blok gibi düşünmek yanıltıcı olur. Görünebilir bir gelecekte ulusal çıkarların AB içinde ağır basacağı anlaşılıyor. Bu işaretleri şimdiden görünüyor. Örneğin, 16-17 Haziran 2005 tarihinde Brüksel'de yapılan AB zirvesinde bütçe ve Birliğin genişlemesi konularında derin görüş ayrılıkları olduğu ortaya çıktı. Fransa ve onu destekleyen bazı ülkeler, İngiltere'ye topluluk bütçesinden her yıl yapılan yaklaşık 6 milyar euro'luk desteğin kesilmesini istediler, İngiltere de bütçenin % 40'ına varan tarımsal destek fonlarının azaltılmasını talep etti. Bundan en büyük zararı görecek olan Fransa, bu öneriye yanaşmadı.

Benzeri bir sorun da genişleme konusunda yaşandı. 2005 Mayıs ve Haziran aylarında yapılan Avrupa Anayasası referandumunun Fransa ve Hollanda'da olumsuz sonuçlanmasının faturası, bazı ülkelerce Birliğe yeni katılmak istenen ülkelere kesilmek istendi. Madem ki, halkın olumsuz oyunda Türkiye gibi üyelerin AB'ye katılma sürecine girmelerine tepki vardı; o zaman genişleme süreci yavaşlatılmalı ve halkların beklentisi karşılanmalıydı. Oysa Fransa'da hayır oyu verenlerin gerekçelerinin pek küçük bir bölümü Türkiye ile ilgiliydi. Türkiye konusu, Hollanda'da daha da az önem taşımıştı. Asıl hedef, hükümetlerin izledikleri yanlış politikalar ve sosyal hakların kısılmasıydı. Ama bu esas mesajı anlamak istemeyenler için faturanın Türkiye'ye kesilmesi daha uygun bir yol gibi görünüyordu. Bu nedenle, zirvenin sonuç bildirisinden Türkiye'ye atıflar çıkartıldı. Bu, Türkiye'nin resmen aday olduğu 1999 Aralık Helsinki zirvesinden bu yana ilk defa oluyordu.

Asıl mesele, referandum sonuçları değildi. Bundan çok daha önce Alman Hıristiyan Demokrat Partisi ile Fransa'nın iktidardaki muhafazakâr partisi UMP'nin liderleri, Türkiye'ye tam üyelik vermesine ısrarla karşı çıkmışlardı. Referandumlar işin bahanesi oldu. Gerek bütçe, gerek genişleme ile ilgili tartışmalar, AB içinde ulusal çıkarların ne derecede önemli rol oynadığını ortaya koyuyor. Bir üye ülke, herhangi bir konunun kendi ulusal çıkarları için önem taşıdığını düşünüyorsa, Avrupa'nın ortak çıkarları gibi yüksek fikirleri hatırlamak pek aklına gelmiyordu. İngiltere'nin Brüksel zirve-

sinde eğer bütçe konusunda istediği olmazsa, zirve kararlarını veto edebileceği yolundaki tavrı, bunun en açık kanıtını oluşturuyor.

Hukuk alanında AB Adalet Divanı'nın etkisinin giderek arttığı görülüyor. Her yıl Divan'a gelen dava sayısında ortalama % 10 artış oluyor ve devletler ilke olarak divanın kararlarına uyuyorlar. Ama vergi, sosyal güvenlik ve göç gibi sosyal konularda, hâlâ AB içinde ortak politikalar tam olarak oluşturulabilmiş değil. Devletler, bu alanlarda kendi milli politikalarını uyguluyorlar.

2000 yılının Aralık ayında Fransa'nın Nice şehrinde yapılan AB zirvesinde, bazı yapısal reformların gerçekleştirilmesi yolunda sınırlı adımlar atılabildi. Avrupa Parlamentosu'nun ve Komisyon'un yetkilerinin daha özlü biçimde güçlendirilmesi yolundaki öneriler fazla kabul görmedi. Daha sonraki Atina zirvesinde de sınırlı iyileştirmeler yapılabildi. Anlaşıldı ki, yapısal değişiklikler için kapsamlı bir reform gerekmektedir. Bunun yolu da, AB için yeni bir anayasa hazırlamaktır. Bu amaçla, eski Fransa Cumhurbaşkanı Valery Giscard d'Estaing'in başkanlığında bir Konvansiyon toplandı. Valery Giscard d'Estaing, bu iş için en iyi seçim miydi? Tartışma götürür. Böyle görevleri yapacakların hiçbir ayrım gözetmeden bütün Avrupa ülkelerine, bütün AB üyelerine ve adaylarına sıcak, en azından tarafsız bir yaklaşım beslemesi beklenirdi. Oysa Giscard d'Estaing, çok uzun yıllardan beri ayrımcı tavırlarıyla tanınıyordu. Komisyon, Yunanistan'ın üyeliği söz konusu olduğunda olumsuz rapor vermişti. O zaman Fransa Cumhurbaşkanı olan D'Estaing, Yunanistan'ın üye yapılması için çok çalıştı ve başarılı da oldu. Oysa daha genç politikacılık yıllarından beri Türkiye'nin üyeliğine karşıydı ve bu tutumunu sonuna kadar sürdürdü. Konvansiyona başkanlık ettiği dönemlerde bile Türkiye'nin üyeliğine karşı tutumunu değiştirmedi. Yukarıda da değinildiği gibi, AB'nin 2004 yılında yapılan Selanik Zirvesi sırasında BBC'ye verdiği demeçte, *"Türkiye'nin üye olacağı gün AB'nin son günü olacaktır"* diyordu.

İşte böyle taraflı eğilimleri benimseyen bir şahsın başkanlığındaki Konvansiyon, bir Anayasa taslağı hazırladı. Uzun çalışmalar ve tartışmalardan sonra, hazırlanan bu anayasa tasarısı, 29 Ekim 2004 tarihinde Roma'da imzalandı. Taslak, daha çok liberal görüşlere ağırlık veriyordu, sosyal haklar biraz geri planda bırakılmıştı

ve bu hazırlıklar yapılırken Avrupa ülkelerinin halklarına yeterince bilgi verilmemişti. AB ülkelerinin vatandaşları Brüksel'de kendilerinin geleceği konusunda ne kararlar alındığını pek bilmiyorlardı. Türk kamuoyu da bu çalışmalar hakkında yeterince bilgilendirilmedi. Basında Avrupa anayasa taslağı enine boyuna tartışılmadı.

Bu anayasanın yürürlüğe girmesi için iki yıl içinde bütün üye ülkeler tarafından onaylanması gerekiyordu. Bazı ülkeler parlamentolarında onaylama yoluna gittiler, bazıları ise halkoyuna başvurdu. Bu ülkelerden Fransa'da, 29 Mayıs 2005 günü yapılan referandumda halkın % 55'i hayır oyu verdi. 1 Haziran tarihinde Hollanda'da yapılan referandumda ise halkın % 61'i hayır oyu kullandı. Bu sonuçların alınması, Avrupa'da siyasi bir deprem yarattı. AB'nin derinleşme süreci büyük bir darbe yemişti. Her ne kadar anayasanın geri kalan ülkelerde de oylanacağı açıklanmışsa da AB'nin iki kurucu ülkesinin, özellikle AB'nin iki lokomotifinden biri sayılan Fransa'nın bu anayasayı reddetmesi, metnin kabulünü fiilen olanaksız hale getirdi. İngiliz kamuoyunun çoğunluğunun da anayasaya karşı bir tutum içinde olduğu biliniyordu. Bu nedenle, 2006 yılında İngiltere'de yapılacak referandumda da hayır oylarının fazla çıkması kimseyi şaşırtmayacaktı. Ama Başbakan Blair, Fransa ve Hollanda'da olumsuz oy çıkmasından sonra İngiltere'deki referandumun askıya alındığını açıkladı. 16-17 Haziran 2005 Brüksel zirvesinde bu konu ayrıntılı olarak tartışıldı. Şimdi ne yapılacaktı? Anayasa tamamen bir tarafa bırakılıp yeni bir anayasa hazırlığına mı girişilecekti, yoksa hiçbir şey olmamış gibi yola devam mı edilecekti? Sonunda her zaman olduğu gibi uzlaşma yoluyla bir çare bulundu. Anayasa bir tarafa bırakılmayacak ama 2006 yılının kasımına kadar onay işlemlerinin bitmesi kararından vazgeçilecekti. Yani anayasanın geleceği zamana bırakılacaktı.

Fransız ve Hollanda halkının çoğunluğu niçin hayır oyu verdi? Bu konuda farklı düşünceler ve spekülasyonlar var. Kampanya sırasında hayır oyu verilmesine taraftar olanların, halkı ikna etmek için Türkiye'nin üyeliğini de gündeme getirdikleri ve "*evet oyu vermek Türkiye'nin de üyeliğini desteklemek anlamına gelir*" dedikleri biliniyor. Ama hayır oyu verenlerin çoğunluğunun esas gerekçesinin bu olmadığı, yapılan kamuoyu yoklamalarından anlaşıldı.

Öyle görünüyor ki, Fransızlar Hollandalılar, oy verirken sadece bu anayasayı değil, aynı zamanda kendi ülkelerindeki ekonomik ve siyasi durumu düşündüler. Birçok seçmen iç politikadaki memnuniyetsizliği nedeniyle hayır oyu verdi. Ayrıca yeni anayasada sosyal haklara yeterince yer verilmediği görüşünün de etkili olduğu anlaşıldı. Fakat bütün bunların ötesinde, daha önce milli hükümetlere ait olan bazı yetkilerin Brüksel'e devredilmesine de halkın tepki gösterdiği anlaşılıyor. Fransa ve Hollanda halkları, AB'ye ilke olarak karşı olmamakla birlikte, onu ileride federal yapıya kavuşacak bir süper devlet haline getirmek istemiyorlar. Halkın çoğunun ulusal yetki alanını daraltmaya pek istekli olmadığı anlaşılıyor.

Bu iki ülkenin dışında kalan bazı üyelerde de çeşitli nedenlerle AB'den hoşnutsuzluk duyanlar var. Alman Televizyonu RTL yaptığı geniş katılımlı bir ankette, eğer bu ülkede anayasa Parlamento'da onaylanmayıp halk oyuna sunulsaydı, Almanların çoğunun hayır oyu vereceğinin anlaşıldığını açıkladı. İtalyan hükümetinin bir bakanı, euro'ya geçişin İtalyan ekonomisini olumsuz yönde etkilediğini, İtalya'da bir referandum yaparak tekrar lirete geçmeyi düşündüklerini söyledi. Sonuçta, bu referandumlar ve ona bağlı gelişmeler, Avrupa'da küreselleşmenin ve ona bağlı bütünleşme sürecinin, bazılarının sandığı gibi dolu dizgin gitmediğini ortaya koydu. Referandum sonuçlarının, Avrupa Birliği'nin derinleşme sürecini yavaşlatacağı açıkça ortaya çıkmış bulunuyor.

Avrupa'da Yeni Arayışlar: İngiliz İşçi Partisi ve Üçüncü Yol

Son yıllarda başta İngiliz İşçi Partisi olmak üzere bazı Avrupalı sosyalist veya sosyal demokrat partiler içinde, özellikle Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra yapılan iç tartışmalar ve yeni model arayışları, bazılarınca küreselleşmenin etkisiyle ulusal çıkarlardan uzaklaşma girişimleri olarak yorumlandı. Artık küreselleşmenin getirdiği yeni koşullar nedeniyle ulusal çıkarları korumanın gereği de olanağı da yoktu. Evrensel çıkarlar ulusal çıkarların önüne geçmeliydi. Bu, özellikle AB gibi örgütlenmeler için geçerliydi. AB'ye üye olan ülkeler, artık ulusal çıkarlarını bir kenara bırakmalıydılar. İşte bu düşünce sahipleri, sosyal demokrat partiler içindeki arayış-

ları böyle yorumluyorlardı. Peki gerçek neydi? Bu partiler neyin arayışı içindeydiler? Onlar kendi ülkelerinin ulusal çıkarlarını değişen dünya koşullarında nasıl değerlendiriyorlardı?

Küreselleşmenin, ortak çıkarları ulusal çıkarların önüne geçirdiği yolundaki değerlendirmelerin kaynağında, büyük ölçüde İngiliz sosyalistlerinin eski anlayışlarını terk edip üçüncü bir yol arayışına gitmeleri yatıyor. Bu arayışa öncülük yapan İngiliz İşçi Partisi ne istiyordu? Gerçekten İngiliz ulusal çıkarlarını bir kenara bırakan bir anlayışı mı savunuyordu? Bu sorunun cevabını bulmak için İngiliz İşçi Partisi içindeki arayışları ve yönelişleri yakından incelemek gerekiyor.

Bir kere sanıldığı gibi Blair'in esas ilham kaynağı ABD değil, daha çok İskandinav sosyalizmidir. Blair'in kendisinden önce üç dönem İngiltere'yi yöneten Muhafazakâr Başbakan Margareth Thatcher'dan etkilendiği doğrudur ama onun programını aynen kopya ettiği doğru değildir. Avrupa da sosyalist ve sosyal demokrat partilerin kaynağında Marksist fikirlerin yattığı bir gerçek. İngiliz İşçi Partisi'nin üyelik kartlarında kısa bir süre öncesine kadar bütün üretim araçlarının kamunun elinde olması ilkesine bağlı kalınacağı yazılıydı. Blair'i eski parti dogmalarından uzaklaştıran, biraz da bu gibi katı ve çağın gerçeklerine uymayan kurallardı. Blair, 1998 yılında yaptığı bir konuşmada, eski solun çağın değişimine ayak uyduramadığını, o nedenle 21. yüzyıl için yeni bir sosyal demokrat model oluşturmak istediklerini söyledi.

Eski sosyalist anlayışın ilkeleri arasında, devletin ekonomik ve sosyal hayatın tümüne müdahale etmesi, kolektivizm, tam istihdam, Keynesçi politikaların uygulanması gibi bazı düşünceler yer alıyordu. Bunların en önemlilerinden biri de enternasyonalizmdi. Ulusal çıkarlardan uzaklaşıp işçi sınıfının dünya çapındaki ortak çıkarlarını savunmayı öngören bu madde, komünizmin başlangıç dönemlerinde çok revaçtaydı. Sovyetler Birliği'nin söylemlerinden biri olan *"Bütün dünyanın işçileri birleşiniz. Kaybedecek zincirlerinizden başka bir şey yoktur"* sözü, o tarihlerde kitleleri sürüklüyordu ama dünyanın değişen koşullarında bu gibi söylemlerin çekiciliği pek kalmamıştı. Ulusal çıkarları bir tarafa bırakarak proletaryanın ortak çıkarlarını ön plana çıkartmak cazibesini kaybetmişti. Çağdaş

Avrupa'da işçiler, sendikalar ve solcu aydınlar, daha başka daha gerçekçi söylemlere ihtiyaç duyuyorlardı. Çağdaş sosyalist partiler, yeni arayışlar içindeydiler. Aslında komünizmin temel ilkelerinden biri olan enternasyonalizme Sovyetler Birliği bile her zaman uymamıştı. Stalin'in, İkinci Dünya Savaşı yıllarında koşulların gereği olarak, bu ilkeden saparak Rus milliyetçiliği anlayışını teşvik ettiği biliniyor.

İşte Tony Blair bu gibi katı kurallardan uzaklaşarak daha çağdaş bir dünya görüşünü benimseme fikrini savunuyordu. Thatcher'ın savunduğu neo-liberal görüşler ise birçok açıdan farklıydı. Thatcher, devletin rolünü asgariye indirmeyi, âdeta bir piyasa köktenciliği başlatmayı, toplumdaki eşitsizlikleri sineye çekmeyi öngörüyordu ve ilkelerinden biri de geleneksel milliyetçiliğe bağlı kalmaktı.[146] Muhafazakârlar uluslararası ilişkilerde ulus-devletin öncülüğüne inanıyorlardı. Onlara göre milletlerarası alanda belirleyici unsur güçtü.

İşçi Partisi'nin eski politikalarından biri, devletleştirmeye öncelik vermekti. Piyasa şartlarının gerekli kılmadığı hallerde bile ulusal çıkarlar gerektirdiği için, sanayinin bazı dallarının özel şahısların elinde kalması kabul edilmiyordu.

İngiliz İşçi Partisi, eski anlayıştan uzaklaşacağının ilk işaretini, 1987 yılında yapılan Parti Kongresi'nde kabul edilen Politika Belgesi ile verdi. Bu belgede, bireysel özgürlüklere daha fazla önem verileceği ve kamu mülkiyetinin yaygınlaştırılmasından vazgeçileceği belirtiliyordu. İşçi Partisi, ekonominin verimliliğinin artırılmasını da önemli bir hedef olarak kabul etti.

Benzeri çalışmalar Almanya'da da yapıldı. Beş yıl süren tartışmalardan sonra, Alman Sosyal Demokrat Partisi, 1989 yılında yeni bir temel program kabul etti. Bu programda dikkati çeken unsurlardan biri çevre konularına ağırlık verilmesiydi. Programda, gelişmiş ülkelerde belirli bir refah düzeyine ulaşıldıktan sonra halkın beklentilerinin ne olduğu araştırılıyordu. Öyle anlaşılıyor ki, gerek Almanya, gerek İngiltere ve gerekse Avrupa'nın diğer ülkelerindeki sosyal demokrat partiler, Avrupa'da ulaşılan sosyal refah devletinin kazanımlarını dikkate alarak, bunun üzerine ne

(146) Giddens, Anthony, *The Third Way,* Polity Press, Cambridge, 1988 s.7 8.

eklenebileceğini tartışıyorlardı. Oysa dünyanın pek çok ülkesinde henüz yeterli ekonomik düzeye ulaşılamadığı için, gündemin en önemli konusu, kabul edilebilir bir yaşam düzeyinin ekonomik ve sosyal koşullarına nasıl ulaşılabileceğiydi.

Alman sosyal demokratları, daha 1959 yılında kabul ettikleri Bad Godesberg programı ile, piyasa ekonomisinin disiplinine uyma anlayışını benimsemişlerdi. 1989 yılında devletin ekonomiye daha az müdahale etmesinin uygun olacağı görüşü kabul edildi. Ancak devlet büsbütün dışlanmıyordu. Orada ortaya atılan soru, hayatın kalitesinin iyileştirilmesi için, özel girişimin yarattığı tüketim ortamının mı yoksa devletin verimliliğinin artırılmasının mı önemli olduğuydu. Kuşkusuz bütün bu tartışmaların en yoğun olduğu yer İngiltere'ydi. Thatcher'ın iktidarı zamanında ekonomide önemli başarılar sağlanmış ve bu nedenle İşçi Partisi'nin seçim şansı yükselememişti. Bir şeylerin değişmesi lazımdı ama neyin? O dönemde yapılan bir araştırma, İngiltere'de halkın % 34'ünün, muhafazakâr, % 20'ye yakınının liberal, % 18'inin sosyalist, % 13'ünün de otoriteden yana olduğunu, geri kalan % 15'inin ise farklı eğilimler sergilediğini göstermişti. Tony Blair'in yeni bir yapıya kavuşturduğu İşçi Partisi, 1997 yılından itibaren, muhafazakârların dışında bütün bu grupların desteğini almaya çalıştı.

Bu arada bir şey daha tespit edildi. Gençler arasında muhafazakârların oranı % 18'den ibaretti. Muhafazakâr eğilimler ileri yaşlarda yükseliyordu. Diğer Batı ülkelerinde yapılan araştırmalarda da seçmenlerin artık sağ-sol ayrımına göre değil, daha karmaşık düşüncelerle oy verdiğini ortaya koyuyordu. İngiliz İşçi Partisi'nin benimsediği üçüncü yol yaklaşımı, aslında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sosyalist Enternasyonal'in savunduğu bir yaklaşımdı. Amacı, Amerikan Kapitalizmi ile Sovyet Komünizmi arasında bir orta yol bulmaktı. Sosyalist Enternasyonal, 1951 yılında yeniden yapılanırken, bu kavramı ön plana çıkartmıştı.

İngiliz İşçi Partisi yeni arayışlar içindeyken, küreselleşmeyi âdeta yeni bir din gibi görenler, ulusal ekonomilerin ve bu ekonomilere yön veren ulusal stratejilerin giderek anlamını yitirdiğini düşünüyorlardı.

Ancak küreselleşme denilince akla, dünya çapında mal ve ser-

maye hareketleri, hatta insanların hareketi geliyordu. Oysa gerçekte küreselleşme, örneğin AB'nin sınırları içinde kalıyordu. AB ülkeleri kendi aralarındaki ticaret duvarlarını kaldırmışlardı ama dış dünyayla ekonomik ve ticari ilişkilerinde kendi ortak çıkarlarını koruyan gümrük duvarları ve başka koruyucu önlemler duruyordu. Örneğin, Türkiye ile 1995 yılı sonunda Gümrük Birliği'ne geçmeden önce geçerli olan Ortaklık Antlaşması'nın 60. maddesi, Topluluğun Türkiye kaynaklı ürünlerin rekabetine karşı kendini koruyucu önlemler alabileceğini ön görüyordu. Topluluk, bu maddeye dayanarak Türkiye'den tekstil ürünleri ithalatını kısıtlamak isteyince, Türkiye buna itiraz etmiş, ancak Topluluk, Türk tekstil ithalatçılarıyla anlaşarak onların gönüllü olarak kota uygulamalarını sağlamıştı. 1996 yılı başında yürürlüğe giren Gümrük Birliği'ne kadar Türk tekstiline yönelik bu kotalar devam etti ve Türk tekstil ihracatına büyük zarar verdi. AB'nin uyguladığı kotalar küreselleştirmenin gerektirdiği ticaret serbestliği ilkesiyle bağdaşıyor muydu? Yalnız Türkiye'ye değil, başka ülkelere getirilen ticari engellemeler, kısıtlamalar, kotalar ticaret serbestliği anlayışı ile bağdaşıyor mu? Kuşkusuz bağdaşmıyor. Ama devletler ve AB gibi kuruluşlar, kendi ulusal veya ortak çıkarları gerektirdiği zaman küreselleşme anlayışını unutup kısıtlamalar uygulayabiliyorlar. Bu örneğin de gösterdiği gibi, bütün dünyayı kapsayacak gerçek bir küreselleşme ancak belirli alanlarda ve sınırlı biçimde uygulanabilen bir modeldi.

İşte İngiliz İşçi Partisi'nde üçüncü yol arayışları sürerken, küreselleşme alanında bu tartışmalar yaşanıyordu. İngiliz İşçi Partisi, küreselleşme sonucunda ulus-devletin işlevinin kaybolduğu görüşünü benimsemedi. Devletin işlevi, şekil değiştirmiş ama bitmemiş, hatta azalmamış ve bazı bakımlardan artmıştı.[147]

Görünebilir bir gelecekte, hükümetlerin ekonomik ve kültürel alanlarla dış ilişkilerde önemli yetkileri ellerinde bulunduracakları anlaşılmıştı. Ancak hükümetlerin bu yetkileri kullanırken, diğer ülkelerle, yerel yönetimlerle ve sivil toplum örgütleriyle daha yakın işbirliği, danışma ve dayanışma içinde olmaları gerekecekti.[148]

(147) Giddens, s. 32.
(148) Giddens, s. 32.

Bunları kim söylüyordu? Küreselleşme karşıtları mı? Hayır. Avrupa'da küreselleşme akımlarına öncülük yapan ve İşçi Partisi'ni çağdaş bir anlayışla yeniden yapılandırmak için yola çıkanlar söylüyordu.

Bu saptamaları yapmak, küreselleşmenin önemini ve dünyaya etkisini küçümsemek anlamına gelmiyor. Hiç kimse, çok uluslu şirketlerin giderek artan ve pek çok ülkenin ticaret hacmini, mali işlemler boyutunu aşan etkinliğini göz ardı etmiyordu. Ama şurası anlaşılıyor ki, ulus-devlet ölmemişti, varlığını sürdürüyordu ve görünebilir bir gelecek için de sürdürecekti.

Bu gelişmeler sosyal demokratları nasıl etkiliyordu? Eskiden bazı Avrupa sosyalist partilerinin tarihten gelen alışkanlıkların etkisiyle izledikleri ve üretim araçlarının neredeyse tümünü devletin denetlemesi yolundaki katı anlayış artık terkedilmişti. Sosyal demokratlar da bireyin önemini, insanların farklı yaşam biçimleri benimseyebileceklerini, farklı özellikler taşıyabileceklerini, şimdi daha fazla ön plana çıkartmaya başlamışlardı. İngiltere'de üçüncü yol arayışına çıkanların üzerinde en çok durdukları hususlardan biri de buydu. İngiliz İşçi Partisi'ne yeni bir yön verme arayışında olanlar, aynı zamanda sağ-sol kavramlarının da zaman içinde nitelik değiştirdiği görüşünü savunmaya başlamışlardı. Onlara göre, nasıl geleneksel sağ partiler, özellikle 1980'li yıllardan sonra solun öteden beri savunduğu sosyal adalet, hatta sosyal devlet kavramını benimsemişlerse, sol da evvelce sağ tarafından savunulan serbest piyasa ekonomisine sıcak bakabilirdi ve bakmalıydı. Ancak İngiliz İşçi Partisi, piyasa ekonomisi tamamen başı boş bırakıldığı takdirde, toplum yaşamında çok olumsuz durumların ortaya çıkabileceğinin de farkındaydı. O nedenle, hükümet, bu olumsuzlukları engelleyecek müdahalelerde bulunabilmeliydi. İşçi Partisi'nin benimsediği üçüncü yol anlayışı, yeni bir karma ekonomi görüşünü yansıtıyor. Bu yeni yaklaşımda, hükümetin görevleri arasında müteşebbislerin başarılı ve verimli çalışmalarına katkı sağlayacak insan kaynaklarını yetiştirmek ve altyapıyı geliştirmek de yer alıyor. Böylece kamu ve özel sektörün ortak bir enerji yaratması hedef-

(149) Giddens, s. 100.

leniyor. Bu anlayışa göre, piyasaların enerjisinden halkın çıkarları doğrultusunda yararlanılacaktır.[149]

Görülüyor ki, üçüncü yol yaklaşımı, devletle özel sektörü birbirine hasım olmaktan çıkartıp, birbirini tamamlayan iki esas unsur haline getirmeyi hedefliyor. Tony Blair'in Margareth Thatcher tarafından izlenen ekonomik politikalardan esinlendiği doğru fakat eksik bir değerlendirme. Gerçekten Blair, iktidara geldikten sonra ideolojik bir yaklaşım benimseyerek kendisinden önceki hükümet tarafından yapılan her şeyi inkâr etmek yoluna gitmemiş, bazı başarılı uygulamaların sürdürülmesi gerektiği görüşünü benimsemişti. Ama sosyal adaletten fedakârlıkta bulunulması pahasına değil... İşçi Partisi'ne göre, ekonominin verimli biçimde işleyebilmesi için sosyal güvenlik sisteminin de bir reform sürecinden geçmesi gerekiyordu. Bunu yaparken de, bütün halkı kapsayacak, hiçbir kesim veya bölge aleyhine ayrıcalık yapmayacak bir anlayışın benimsenmesi hedeflenmişti.[150]

Ama bu, İngiliz İşçi Partisi'nin sosyal alandaki temel görüşlerinden ve politikalarından vazgeçtiği anlamına gelmiyordu. Özellikle insanların eşitliğini sağlamak için çaba sarf etmek, İngiliz İşçi Partisi'nin temel hedeflerinden biri olmaya devam ediyordu. Oysa İngiliz Muhafazakârları, toplum içindeki eşitsizliği hayatın gereği olarak karşılamakta ve bundan pek rahatsızlık duymamaktaydılar. Koşulların zorlamasıyla sosyal devletin bazı kurumlarını ve uygulamalarını kabul etmeleri, onların insanların eşitliği kavramını yürekten benimsedikleri anlamına gelmiyordu. İşte insanların eşitliğini sağlama hedefinin benimsenip benimsenmemesi, İşçi Partililer'le Muhafazakârlar arasındaki en önemi farklılıklardan biriydi. Sosyalistler, eşitsizliğin toplumun yapısına zarar verdiğini, sosyal uyumu zorlaştırdığını ve suçluluk oranının artmasına yol açtığını düşünüyorlardı.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, demokratik ülkelerde aşırı sol partilerin önemi azaldı. Bazı eski komünist partiler isim değiştirdiler, bir reform sürecine girdiler ve eski aşırı söylemlerini yumuşattılar. Ama aşırı sağ için böyle olmadı. Fransa'da Le Pen'in,

(150) Giddens, s. 35, 39, 65.

Amerika'da Pat Buchanan'ın, Avustralya'da Pauline Hanson'un başını çektiği aşırı sağcılar, ekonomik ve kültürel alanlarda korumacılığı en aşırı boyutta savunmaya başladılar. Dikkat çekici olan, bunlardan bazılarının, örneğin Avusturya'daki Heider'in Özgürlük Partisi'nin oyların % 20'sini alacak derecede güçlenebilmesi, buna karşılık İngiltere, İspanya, Norveç ve Hollanda gibi ülkelerde bu eğilimdeki partilerin varlığının bile hissedilmemesi.

Avrupa'daki aşırı sağın, AB'nin genişlemesine, özellikle Türkiye'nin üyeliğine karşı tutumu; Birleşmiş Milletler örgütünü, hatta Amerika'daki federal sistemi kendi eyaletlerinin çıkarlarına aşırı müdahaleci bulmaları, bunun örneklerinden biri. Peki nasıl oluyor da, özellikle Fransa gibi ülkelerde aşırı sağ partiler beklenenden çok daha fazla oy alıyorlar? Buna getirilecek açıklamalardan biri belki de, ılımlı muhafazakâr partilerin halkın özlemlerine yeterince cevap verememeleri, sık sık rüşvet ve suiistimal iddialarına karışmaları ve halkın önemli bir bölümünü doğru politikalar izlediklerine ikna edememeleri olabilir. Öyle anlaşılıyor ki, 29 Mayıs 2005 tarihinde AB'nin yeni anayasası için yapılan referandumda hayır oylarının bu kadar yüksek çıkmasının sebeplerinden biri de, iktidardaki muhafazakârların yeterince başarılı olamamaları.

Avrupa'da olduğu gibi, ABD'de de hükümetlerin halka güven vermekte yeterince başarılı olamadıkları görülüyor. Örneğin ABD'de 1964 yılında yapılan bir kamuoyu yoklamasında, halkın % 76'sı hükümete çoğu zaman güvendiğini belirtmişken, aynı soruya yine aynı cevabı verenlerin oranı 1994'te % 25'e düştü. Avrupa'da benzeri sonuçlar veren kamuoyu yoklamaları yapıldı. 1981 yılı ile 1990 yıllarında yapılan kamuoyu araştırmaları, altı ülkede hükümet kurumlarına duyulan güvenin azaldığını, dört ülkede oldukça düşük düzeyde olmakla birlikte sabit kaldığını ve sadece Danimarka'da arttığını gösterdi. Hükümetlere duyulan güven duygusundaki bu azalmanın sebebi neydi? Dış düşman tehdidinin azalmasından sonra halkların hükümetlerinden bekledikleri, sadece ülke güvenliğinin korunması değil, aynı zamanda devletin iyi ve verimli biçimde yönetilmesiydi. Güvenin azalması, hükümetlerin devlet yönetiminde yeterince başarılı olamamalarından ve aşırı bürokrasinin halkı rahatsız edici boyutlara ulaşmasından kaynak-

lanıyor. Koşullara uymada devlet kurumları da özel sektörün çoğu zaman gösterdiği esnekliği ve uyumu gösterebilmelidir düşüncesi, İngiliz İşçi Partisi iktidarını hızlı ve başarılı bir devlet reformu projesine yöneltti. İngiltere'deki deyimiyle "hükümeti yeniden icat etmek", bazılarının sandığı gibi sadece özel sektörün bazı çalışma yöntemlerinden yararlanmaktan ibaret değil. Aynı zamanda piyasa düzenin bazı olumsuzluklarına karşı hükümetin daha etkili olması anlamına da geliyor.(151)

Mali alandaki küreselleşme ise, gerçekten tahminleri asan bir boyuta ulaştı. Devletlerin pek azı uluslararası mali piyasaların etkisinden kendini koruyacak önlemler alabildiler. Dünya çapındaki mali işlemler ticarete nazaran beş misli daha fazla gelişti. ABD'de yerleşik yatırımcıların 1996 yılında ulaştıkları mali varlıkların değeri 11,1 trilyon doları bulmuştu. Uluslararası döviz piyasasında el değiştiren para miktarı günde 1 trilyon dolara varmıştı. Bunun olumsuz sonuçları da kısa sürede görülmeye başlandı. Dünyada her gün el değiştiren bir trilyon doların sadece % 5'i doğrudan doğruya ticaret veya gerçek ekonomik faaliyetlerle ilgiliydi. Gerisi spekülasyona malzeme olan para ve komisyonlar gibi doğrudan doğruya ticaretle ilgisi olmayan alanlara yöneliyordu. Bu para bir ülkeye bir günde büyük miktarda girebildiği gibi, spekülatörlerin tercihine göre bir günde de o ülkeyi terk edebiliyordu. Merkez bankalarının gücü her gün bu sıcak parayı denetleyebilecek düzeyde değildi. Sermayenin tamamen başıboş biçimde hareketi, büyük krizlerin arkasındaki sebeplerden birini oluşturuyordu. Örneğin, 1996 yılında Endonezya, Güney Kore, Malezya, Tayland ve Filipinler'e 93 milyar dolarlık sıcak para akmıştı. Ancak 1997'de bu akım bir anda tersine döndü ve bu ülkelerden çok kısa zamanda 12 milyar dolar çıktı. Bu büyük para çıkışı, ciddi bir krize yol açtı. Çin ve Japonya gibi bazı ülkeler, paranın serbestçe değişimine kısıtlamalar koymuşlardı. Avrupa ülkelerinden İrlanda ve Portekiz'de de 1990'ların başına kadar böyle kısıtlamalar vardı.(152)

Her ülke kendi ekonomisinin istikrarını korumak için bazı ön-

(151) Giddens, s. 75.
(152) Giddens, s. 149-150.

lemler almayı zorunlu görmüştü. Dünya, spekülatörlerin dünyası olmamalıydı. Bu düşünceyle Şili gibi ülkeler, sıcak parayı kontrol altına alacak bazı önlemler geliştirdiler. Bu ülkeye yatırım yapacak olanlar önemli miktarda parayı en az bir yıl vadeyle ve faizsiz olarak Merkez Bankası'na yatırmak zorundaydılar. Böylece, gerçek yatırımcılarla spekülatörleri birbirinden ayırmak mümkün olabiliyordu.[153] Bu, küreselleşmenin kurallarına tam uygun muydu? Belki değildi, ama küreselleşme çağında da bütün devletlerin ulusal çıkarlarını koruma hakları vardı.

İngiliz İşçi Partisi'ni Muhafazakârlar'dan ayıran en önemli özelliklerden biri, toplumdaki eşitsizlikleri hayatın doğal bir gerçeği gibi kabul etmemesiydi. Özellikle küreselleşme çağında dünyada zenginlerle fakirler arasındaki eşitsizlik daha da artmıştı. Örneğin, ABD'de 1980 ile 1990 yılları arasında gelirlerin % 60'ı nüfusun en zengin % 1'ine gitmişti. Nüfusun en fakir % 25'inin reel gelirinde ise son 30 yıl içinde önemli bir artış olmamıştı. 1973 ile 1998 yılları arasında verimlilik % 33 artmasına rağmen, işçi maaşlarında düşüş yaşanmıştı. Verimliliğin getirdiği refah artışı, yalnızca Amerika'nın en zengin % 10'una katkı sağlamıştı ki, bu % 10'luk kesim zaten tüm iş dünyası varlığının % 90'ını, tüm bonoların % 88,5'ini ve tüm hisselerin % 89,3'ünü elinde bulunduruyordu.[154]

İngiltere'de durum bu kadar aşırı ölçüde olmasa da, esas itibariyle Amerika'dan pek farklı değildi. En yüksek ücret alanlarla en düşük ücret alanlar arasındaki fark, son 50 yıl içinde azalmamış, tam tersine artmıştı. Hatta en fakir % 10'luk grubun gelirinde son 20 yıl içinde azalma olmuştu. Neo-liberal ekonomi politikalarını izleyen ülkelerde bu gelir dağılımındaki kötüleşme daha açık bir biçimde ortaya çıkıyordu. İngiliz İşçi Partisi, bu sorunu göz ardı edemezdi.[155]

Üçüncü yol arayışındaki İngiliz İşçi Partisi'nin üzerinde durduğu en önemli konulardan biri de eğitim. Yapılan araştırmalar,

(153) Giddens, s. 151.

(154) Korten, David, *When Corporations Rule the World*, San Francisco: Berrett Koehler Publishers, 2001, s. 298.

(155) Giddens, s.105, 106.

İngiltere'de eğitimsiz bir kişinin ileride işsiz kalma olasılığının eğitimli olandan beş kat daha fazla olduğunu gösteriyordu. Tony Blair, hükümetinin üç önceliğini, eğitim, eğitim ve eğitim olarak sıralıyordu.

İngiltere gibi temel eğitim sorunlarını büyük ölçüde halletmiş, okuma yazma bilmeyenin hemen hemen hiç olmadığı bir ülkede eğitim bu kadar önemsenirken, Türkiye'de bu konuya yeterince ağırlık verilmemesini anlamak mümkün değil. Bu kitabın yazarının TBMM'de sunduğu bir yazılı soruya cevap veren Milli Eğitim Bakanı, Türkiye'de okuma çağındaki 7,5 milyon insanın okuma bilmediğini, bunlar da dahil olmak üzere 9,2 milyon kişinin de ilkokul diplomasına sahip bulunmadığını açıkladı. Gene Bakan'ın verdiği bir bilgi, eğitim düzeyinin ne kadar düşük olduğunu gösteriyor. 2004 yılında Türkiye'de 518 lise birincisi herhangi bir üniversiteye girebilmek için yeterli puanı tutturamamış! Kaygı verici bu duruma rağmen, Türk başbakanlarının son yıllarda eğitime Tony Blair kadar öncelik verdikleri hatırlanmıyor.

İngiliz İşçi Partisi'nin gündeminde refah devleti kavramı da önemli bir yer tutuyor. Bu kavram, aslında 19. yüzyılın sonlarında Alman Birliği'ni gerçekleştiren Bismarck tarafından ortaya atılmıştı. Almanya, Belçika, Avusturya ve Hollanda'da hükümet dışı kuruluşlar, refah devletinin oluşmasında önemli rol oynadılar. İsveç'te ise bu işi, esas olarak devlet üstlendi.

İngiltere'de devletin sosyal harcamaları 20. yüzyıl boyunca sürekli artış gösterdi ve 1970'lerin sonunda istikrara kavuştu.1995 yılında eğitim harcamaları İngiltere'de GSMH'nin % 5,2'si düzeyindeydi. Daha önceki yıllarda bunun da üzerindeydi. Sağlık harcamaları ise % 7'ye ulaşıyor. Bu oran, eskisine göre önemli bir artış oluşturuyor. Sosyal güvenlik harcamaları ise, hepsinden yüksek. 1973 yılında % 8,2'ye çıktı, daha sonra daha da yükselerek 1996'da % 11,4'e vardı.[156]

Avrupa ülkelerinde nüfusun yaşlanma sürecine girmesi, sosyal güvenlik harcamalarının çalışanlar üzerindeki yükünü artırdı. Devletler şimdi buna çare arıyor. Almanya'da sosyal demokrat

(156) Giddens, s.113.

hükümetin sosyal harcamalarda kısıntıya giden bir reform süreci başlatması halkın hoşnutsuzluğuna yol açtı. Ama öyle anlaşılıyor ki, ekonominin artan sosyal harcamaları karşılama gücü giderek azalıyordu. Her ülke bu soruna çare arama peşinde. Örneğin Finlandiya'da, emeklilere devletin asgari geçim koşullarını sağlayacak bir temel maaş vermesini, özel sigorta kuruluşlarının da bunun üzerine ek katkı sağlayacak sigorta seçenekleri sunmasını öngören bir model geliştirilmiş. İngiltere'de üçüncü yol arayışında olanlar da, halkın sosyal haklarını mümkün olduğu ölçüde kısıtlamadan, devletin üzerindeki mali yükün azaltılmasına çalışıyorlar. Bunu yaparken de, ABD'nin gevşek ve sosyal yardımlara az önem veren yaklaşımları yerine, Avrupa'nın sosyal devlet anlayışına yakın politikalar üretmeye çalışıyorlar.

İngiltere sosyal güvenlik harcamaları alanında Avrupa standartlarını yakalamaya çalışırken, önceliği insan kaynaklarına yatırıma veriyor. Sosyal alanda üzerinde en çok konuşulan modellerden biri Hollanda modeli. Orada yaklaşık 20 yıl önce Wassenaar şehrinde varılan bir uzlaşma sonucunda, Hollanda İşçi Sendikaları, makul düzeyde bir ücret düşüşünü kabul ettiler. Buna karşılık, çalışma saatleri bir ölçüde azaltıldı ve işsizliğin yüksek düzeye çıkması önlendi. İşgücü maliyetleri % 30 azaldı ve böylece Hollanda sanayisinin dünyadaki rekabet gücü artırıldı. Ancak bu sistemin başarısı sınırlı kaldı. 16-64 yaşları arasındaki gruptakilerden sadece % 51'ine tam istihdam olanakları sağlanabildi. Bu oran, 1970'te % 60 dolaylarındaydı ve bu, o tarihte % 67 olan Avrupa ortalamasının altındaydı. Son 10 yılda Hollanda'da yaratılan yeni işlerin % 90'ı da yarım günlük iş niteliğindeydi. Hollanda, Avrupa ülkeleri arasında sosyal güvenliğe bütçesinden en çok harcama yapan ülke. Buna rağmen, sosyal güvenlik sistemi büyük baskı altında.[157] Bu örneğin de gösterdiği gibi, çağın gereklerine ayak uydurmak amacıyla yola çıkıp işçilerin ücretlerini azaltma yoluna gitmek de doğru bir çözüm değil.

O zaman çözüm nerede aranacak? Avrupa Birliği, zaman içinde sosyal politikaları geliştirecek bir çözüm modeli olarak ortaya çıktı. Üye ülkeler, birçok alanda egemenliklerini paylaşarak birlikte yaşa-

(157) Giddens, s. 123.

ma, ekonomik ve sosyal gelişmeyi birlikte sağlama yolunu seçtiler. Bunun sonucunda yaratılan sistemde, ekonomik mevzuatın yaklaşık % 75'i AB içinde ortaklaşa alınan kararlardan oluşuyor. Tüm iç mevzuat açısından da bu oran oldukça yüksek: % 50.[158] Ancak 29 Mayıs 2005'de Fransa'da, 1 Haziran 2005'te de Hollanda'da yeni Avrupa Anayasası konusunda yapılan referandumlarda olumsuz oy çıkmasının nedenlerinden biri de, yukarıda belirtildiği gibi, Avrupa ülkeleri vatandaşlarının bu kadar fazla yetkiyi Brüksel'e bırakmak istememeleri. Yani bir anlamda ulus-devletlerine sahip çıkmaları.

Bu gelişmeler, AB ülkelerinde ulusal çıkarları nasıl etkileyecek? Acaba bazılarının sandığı gibi artık ulus-devlet ölmüş müydü? Artık Avrupa'nın ortak çıkarları her şeyin üstünde miydi? Acaba Avrupalı işadamlarının akıl hocası sayılan Keniche Ohmae'nin dediği gibi, *"Artık sınırları olmayan bir dünyada mı yaşıyorduk? Ulus-devlet artık sanal hale mi gelmişti? Politikacılar etkilerini gerçekten kaybetmişler miydi?"*[159]

Buna en güzel cevabı Tony Blair veriyor. Blair, çeşitli konuşmalarında ulus-devletin ölmediğini, işlevini ve önemini sürdürdüğünü, ancak küreselleşmenin etkisiyle bazı işlevlerinde değişiklik olduğunu söylüyor.

Blair, 30 Mayıs 2003'de Varşova'da yaptığı bir konuşmada AB ile ilgili düşüncelerini şöyle anlatıyordu: *"Biz her şeyden önce bir milletler arası birlik istiyoruz, bir federal süper devlet değil. Bu görüşümüz, Avrupa ülkelerinin ve halklarının çoğunluğu tarafından paylaşılıyor. Bir Avrupa süper devleti, küresel değişikliklerin gerektirdiği etkinliği sağlayamaz ve meşruiyet kazanamaz."*[160]

Tony Blair, İngiliz Muhafazakâr Partisi lideri William Hague'ın İşçi Partisi'nin "ülkeyi euroya geçirmeyi ilke olarak kabul ederek ulusal çıkarları sattığı, ayrıca İskoçya ve Galler bölgesine yerel yönetim yetkileri vererek İngiltere'nin toprak bütünlüğünü zayıflattığı" yolundaki sert eleştirilerine, 2000 yılının Mart ayında gazete sahipleriyle yaptığı bir toplantıda şu cevabı vermişti: *"Bizim hü-*

(158) Giddens, s. 142.

(159) Giddens, s.29.

(160) *The Guardian*, 31 Mayıs 2003.

kümetimiz, İngiltere'nin ulusal çıkarlarını bizden önceki hükümetler kadar güçlü biçimde korumaktadır. Euro bölgesine girme fikrini savunmak, Avrupa'ya, özellikle Almanya'ya teslim olmak demek değildir. Euro'ya gerektiği zaman girmek, Avrupa ve dünya pazarlarında başarıyla rekabet edebilmek için İngiltere'nin çıkarlarının gereğidir... Modernleşme bizim tercihimize bağlı değildir. Dünyadaki üretimin ve genel olarak ekonominin entegrasyonu statükoya saplanıp kalmayı olanaksız kılıyor. Daha önce örneği görülmemiş bir değişim yaşıyoruz. Ulus-devleti sona erdirmek değil, onu yeniden icat etmek zorundayız. Yeni ve çağdaş bir vatanseverlik duygusu yaratmalıyız. Buna şu üç nedenden dolayı mecburuz: İngiliz sermayesi dünya pazarlarında kendi çıkarlarını korumak için çalışmalıdır, İngiltere devletinin bütünlüğünü ayrılıkçı baskılara karşı korumalıyız ve nihayet, zenginlerle fakirler arasındaki zıtlıkların İngiliz toplumunun dokusunu bozmasına izin vermemeliyiz."

Blair, daha önceki konuşmalarında, ülkesinin ekonomik açıdan rakibi olan ABD'nin ve Almanya'nın gerisinde kaldığından söz etmişti. Bu konuşmasında şunları da belirtti: *"İngiltere'nin dünya çapında bir rol oynamaya devam etmesi, Doğu ile Batı arasında, ABD ile AB arasında köprü rolü oynayacak kilit bir ülke olmasına bağlıdır. Yeni bağımsızlık, İngiltere'nin kendine özgü menfaatlerini gözden uzak tutmadan Avrupa karşıtı bir söylemden kaçınmayı gerektirir... Yaptığımız temel yasal değişiklikler, İngiltere'yi zayıflatmamış, güçlendirmiştir. Savunma, dış politika ve ekonomi alanlarında birlikte hareket edersek daha güçlü oluruz... Ulusal kimlik soyut bir kavram değildir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde bir ulusal hedef oluşturmaktaki başarısızlığımız, toplumun ortak çıkarlarını yeterince düşünmeyen bazı grupların kendi ekonomik ve sosyal çıkarlarını savunmalarına yol açmıştır."* Tony Blair, konuşmasında bir yandan da, *"İngiltere'de zenginleşen yeni sınıfın borsanın yükselmesinden ve vergi indirimlerinden yararlandıklarını, sadece kendilerini düşünüp devletin ve milletin çıkarlarını unuttuklarını"* söylüyor. Yani çağa ayak uydurmak demek, bireylerin toplumsal sorumluluklarını unutmaları demek değildir. Blair, bunu önemle vurguluyor.

Tony Blair, yukarıda belirtildiği gibi, Avrupa Birliği'ni bir süper devlet olarak görmüyor. Varşova Borsası'nda 2000 yılında yaptığı

bir konuşmada, Avrupa Birliği'nin özgür, bağımsız ve egemen ülkelerin ulusal çıkarlarını korumak için egemenliklerini bir araya getirdikleri bir topluluk olduğunu, böylece üye ülkelerin tek başlarına başaramayacakları şeyleri birlikte gerçekleştirmeyi kararlaştırdıklarını belirtiyor.

İngiltere'nin Avrupa'nın etkinlik merkezinde bulunduğunu söyleyen Blair, ülkesinin dünyada bir güç kaynağı olduğunu belirtiyor. Fransa Cumhurbaşkanı Chirac'ın aksine, AB içindeki bazı güçlü ülkelerin Topluluğa yön verecek bir merkez oluşturması fikrine de sıcak bakmadığını belirtiyor.[161] Bütün AB üyelerinin eşit ağırlığa sahip olmaları düşüncesi, Türkiye'nin de uzun yıllardan beri sergilediği yaklaşıma uygun düşüyor. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye ile İngiltere'nin AB'ye bakışları arasında benzerlik bulunduğunu söylemek yanıltıcı olmaz.

İngiltere'de AB üyeliğinin ülkenin egemenliğine ve ulusal çıkarlarına zarar verdiğini düşünenlerin sayısı az değildi. Bu düşüncede olanların çekinceleri nedeniyle, İngiltere, başlangıçta AB'ye üye olmamıştı. Ancak üyelik için başvurduktan sonra da Fransa'nın engellemesiyle karşılaştı. De Gaulle'ün koyduğu vetoları aşmak için uzun mücadeleler verdikten sonra, ancak 1973 yılında AB'ye katılan İngiltere'de, bu egemenlik tartışması hâlâ devam ediyor.

Başbakan Tony Blair, AB'nin Laeken Zirvesi'nden hemen önce yaptığı bir konuşmada, AB karşıtlarına cevap verirken bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklıyordu: *"Avrupa'yı sürekli olarak İngiltere karşıtı şeklinde görürsek etkili olamayız. AB üyeliği, İngiltere'nin ekonomik çıkarlarına hizmet ediyor. Dış ticaretimizin yaklaşık % 60'ını Avrupa Birliği ülkeleriyle yapıyoruz. Yabancı yatırımları çekmekte de AB üyeliğimiz hayati önem taşıyor. Yabancı yatırımcılar, AB pazarlarına serbestçe girebilme olanağına sahip olmak istiyorlar.*

Çevresel sorunlar açısından da AB üyeliği bizim çıkarımızadır. Sadece temiz havaya ve su kaynaklarına ulaşmak açısından değil, bütün ülkelerin sorumluluklarının gereğini eşit biçimde yerine getirmelerini sağlamak için de AB üyeliğimiz önem taşıyor... Örgütlü suçlarla mücadelede de tek başımıza kalırsak başarılı olamayız. Bu konularda

(161) *The Guardian*, 7 Ekim 2000.

diğer AB üyeleriyle ortak politikalar yürütmek zorundayız... Nihayet AB üyeliği, İngiltere'nin güvenlik çıkarları açısından da önemlidir. 11 Eylül saldırıları, içinde yaşadığımız demokratik ortamın saldırılara ne derecede açık olduğunu gösterdi. ABD dahil hiçbir demokratik ülke, demokratik değerlerimizi tek başına savunamaz... Özetle, Avrupa'nın içinde olmak, tartışılmaz biçimde İngiltere'nin çıkarlarına uygundur... İngiltere'nin Avrupa'da etkili rol oynamasına karşı çıkanlar, egemenliğin paylaşılmasından söz ediyorlar. Sağladığımız avantajların yanında zorunlu olmayan alanlarda egemenliğin paylaşılması o kadar önemli değildir. Ben egemenliği sadece bir ülkenin hayır diyebilmesi gibi anlamıyorum. Bence egemenlik ekonomide, ticarette, dış politikada, savunma alanında ve suçlulukla mücadelede ulusal gücümüzü en yüksek düzeye çıkartmaktır...Egemenlik ulusal yararlar için kullanılmalıdır. Geçmişte tek başımıza olduğumuz zamanlarda etki alanımız giderek zayıflıyordu... İngiliz hükümetinin bazı kararların alınmasında egemenliğini paylaştığı doğrudur. Ancak yabancıların ülkeye girişleri, sınırların kontrolü, vergi meseleleri, savunma ve dış politika alanlarında egemenliğimizi muhafaza ediyoruz. Egemenliğimizi paylaştığımız alanlarda da, mal ve hizmetlerimizi Fransa'da ve İtalya'da o ülkelerin firmaları gibi serbestçe satma olanağı veren AB yasalarından yararlanıyoruz. Dünya Ticaret Örgütü'nde de tek bir sesle konuşmak bizim ticari çıkarlarımıza hizmet ediyor. 1950'lerde Jean Monnet bizim Maliye Bakanımıza, 'Umarım ki, kuruluşundan itibaren Kömür-Çelik Birliği'ne girersiniz. Eğer girmezseniz biz yolumuza siz olmadan da devam edeceğiz ve sonunda bizim neleri gerçekleştirebildiğimizi göreceksiniz' demişti. Şimdi gerçeklerle yüz yüze gelmenin zamanıdır. İngiltere'nin geleceği Avrupa'dadır. Ben egemenliğin sağlam biçimde demokratik bir yapıya bağlanmasını istiyorum. Sürekli müttefik değiştiren bir ülke değil, sürekli bir Avrupa Birliği'nin içinde büyük bir Avrupa gücü olmayı amaçlıyorum. AB ortak amaçları olan, barışı, istikrarı ve refahı paylaşan milletlerin ve demokrasilerin Avrupası olacaktır. Bir Avrupa süper devletinin parçası değil, kendi kimliği ile ve Avrupa ile kurduğu ittifakla övünç duyan bir anlayışla egemenliğimize sahip çıkacağız."

Bu sözleri okuduktan sonra İngiltere Başbakanı'nın küreselleşmenin veya Avrupa Birliği üyeliğinin etkisiyle ulusal çıkarları

savunmaktan vazgeçtiğini iddia edebilmek mümkün mü? Tam tersine Blair, AB üyeliğinin İngiltere'nin çıkarlarıyla uyuştuğunu, bu çıkarlara hizmet ettiğini ve İngiltere'nin çeşitli alanlardaki ulusal çıkarlarını daha iyi korumak için AB üyeliğini sürdürmesi gerektiğini söylüyor. Bu sözlerden herkesin alması gereken çok ders var.

Bu arada Blair'in AB'ye körü körüne karşı çıkanları eleştirdiği de görülüyor. Türkiye'de de AB'yi bir bütün olarak Türkiye karşıtı gibi, algılayanlar var. Oysa AB içinde Türkiye'nin üyeliğini güçlü biçimde destekleyen ülkeler, politikacılar ve siyasi partiler olduğu gibi buna açıkça karşı çıkanlar da var. Bir bütün olarak Avrupa'yı hasım gibi görmek yanlış bir yaklaşım olur. Kimin yanımızda kimin karşımızda olduğunu ayırt ederek, üyelik stratejilerimizin buna göre düzenlenmesi en uygun yol olacaktır.

Blair çeşitli konuşmalarında nasıl bir ulusal kimlikten söz ediyor? Ona göre, 19. yüzyıldan kalma ve kan esasına dayalı bir milliyetçilik anlayışı kabul edilemez. Bu, uygulanma şansı olmayan, anlamsız bir yaklaşım olur. Blair, "Sadece kan bağları ulusal kimliğimizi tanımlayamaz" diyor ve İngiltere'nin farklı ırkların, kültürlerin ve geleneklerin bir arada yaşadığı bir eriyik potası olduğu düşüncesini savunuyor. Bunlar çok güzel düşünceler. Ama 1970'li yıllarda vatandaşlık yasasına getirilen değişikliklerle İngiliz adalarının dışında yaşan İngiliz vatandaşlarına bazı kısıtlamalar getirildiği de biliniyor. Bugün Afrika veya Uzakdoğu'da farklı etnik kökenden doğan bir İngiliz vatandaşıyla Londra veya Liverpool'da doğan aynı haklara sahip değil.

Tony Blair, sadece bu düşünceleri dile getirmekle kalmadı, "İngilizler" isimli kitabın yazarı, ünlü tarihçi Linda Colley'e 2000 yılında Başbakanlık ikametgahında vatanseverlik konusunda bir konferans verdirdi. Colley, bu konferansında, İngilizlerin vatanseverlikleri sayesinde yurtdışında zenginleşip güçlenmeye önem verdiklerini ve 300 yıldan beri bir iç harbe sürüklenmediklerini söyledi. Colley, ülkedeki eski yapının sadece İmparatorluk topraklarının kaybından ve Protestanlığın gerilemesinden değil, aynı zamanda geleneksel İngiliz kurumlarına gerekli önemin verilmemesi yüzünden zayıfladığını belirtti. Şimdi yapılması gerekenin İngiliz Adaları'nda yaşayan halkın eşit ve değerli vatandaşlar olduğu inan-

cını yerleştirerek, İngiltere'nin ulusal kimliğini yeniden tanımlamak olduğunu belirtti. Colley'e göre, İngiltere'nin sömürgecilik geçmişi dolayısıyla kimseden özür dilemeye ihtiyacı yoktur ve dünyada belirli büyüklükteki devletlerin hiçbirinin geçmişte sömürgelerdeki halklara baskı yapmadığı söylenemez.(162)

Colley'in sözleri, birçok bakımdan ilginçtir. İngiltere'nin ulusal kimliğini yeniden tanımlaması, vatandaşlar arasında eşitlik düşüncesinin yerleştirilmesi doğru düşüncelerdir. Ama diğer ülkeler de kendi sömürgelerindeki halklara baskı yaptılar bahanesiyle İngiltere'nin sömürgeci geçmişini sorgulamaması, kimseden özür dileme ihtiyacı duymaması düşündürücüdür. Özellikle Türkiye'nin geçmişiyle hesaplaşması gerektiği yolundaki önerilerin sık sık gündeme getirildiği bir dönemde, Avrupa Birliği üyesi ülkelerde Colley gibi düşünce sahiplerinin İngiltere Başbakanlık Konutu'nda düzenlenen bir toplantıda açıkladığı bu görüşler dikkat çekicidir.

16-17 Haziran 2005 tarihinde düzenlenen AB Zirvesi'nin sonuçsuz kalmasından, hatta AB yetkililerinin deyimiyle bir krize yol açmasından sonra, acaba Tony Blair yukarıda özetlenen değerlendirmelerini aynı kararlılıkla sürdürebilecek mi? Üstelik mali krizin en önemli taraflarından birinin İngiltere olması ve evvelce İngiltere'yi destekleyen bazı ülkelerin bile zirve sırasında karşı safta yer alması, acaba İngiliz hükümetini yeni bir değerlendirme yapmaya zorlayacak mı? Bu soruların cevabını zaman gösterecek. İşin doğrusu, kriz dönemlerinde acele hüküm vermemek ve gelişmelerin zaman içindeki seyrini beklemektir. Ancak İngiltere'nin bu konulardaki yaklaşımının ilk işaretleri, Tony Blair'in, 2005 yılının Haziran ayı sonunda AB dönem başkanlığını üstlenirken Avrupa Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada verildi. Başbakan Blair, Avrupa Anayasası'nın Fransa'da ve Hollanda'da yapılan referandumlarda reddedilmesinin en büyük sorumluluğunun siyasi liderlerde olduğunu söyledi. Ayrıca halkın anayasa metnine tepki

(162) Julie Hyland'in "Blair's musings on patriotism: old wine in new bottles" adlı makalesi için www.wsws.org/articles/2000/apr2000/brit-a10.shtml adresine bakınız.

göstermekten çok, sosyal konularda ve diğer alanlarda liderlerin gerekli ileri görüşlülüğü göstererek kendilerini tatmin edici önlemler alamamalarına karşı tavır koyduklarını belirtti. Blair'in bu sözleri, AB'nin önde gelen liderleri arasında örneği az görülen bir tartışma başlattı. Anlaşıldı ki, yıllardan beri yaratılmaya çalışılan olumlu görüntülerin arkasında, AB ülkelerinin kendi ulusal çıkarlarını koruma arzusundan kaynaklanan büyük bir mücadele yatmaktadır. Referandumlar, bu mücadelelerin su yüzüne çıkmasına bir vesile olmuştur.

Özetle, dünyanın gelişen koşulları ve küreselleşme akımları, bu örneklerin de gösterdiği gibi, Amerika'da da Avrupa'da da ulusal çıkarların bir kenara bırakılarak ortak çıkarların ön plana alınmasına yetmemiştir. Her ülke, birinci önceliği kendi çıkarlarının korunmasına vermektedir. Avrupa'da ve Amerika'da durum böyleyse, dünyanın başka yerlerinde nasıldır? Avrupa dışındaki bazı ülkeler, özellikle büyük devletler ulusal çıkarların korunması konusunda ne düşünüyorlar, ne yapıyorlar? Bu soruların cevapları aşağıdaki bölümlerde araştırılıyor.

Çin'in Ulusal Çıkarlar Anlayışı

21. yüzyılda Amerika'nın karşısına başka güçler çıkabilir mi? Amerika'nın üstünlüğünü tehdit edilecek ülkeler hangileridir? Bu konuda yapılan bir kamuoyu araştırması, Amerikalıların kendilerine en büyük rakip olarak Çin'i gördüklerini ortaya koyuyor. Amerikalıların yarısı, Çin'in Amerika'nın üstünlüğünü tehdit edebilecek bir güç olabileceğine inanıyor. Japonya'yı rakip olarak görenler sadece % 8'den, Rusya ve Avrupa'yı rakip sayanlar ise % 6'dan ibaret.

Çinliler de, Amerika'nın üstünlüğünden rahatsızlık duyuyorlar. Hükümetin yönlendirdiği basın, yapılan resmi beyanlar, siyasi konularda yayınlanan kitaplar, hep Amerika'yı bir numaralı düşman olarak gösteriyor. Onlara göre, Çin, Rusya, Fransa ve diğer bazı devletler güçlerini bir araya getirerek Amerika'yı dengelemelidir.

Çin'i ve genel olarak Uzakdoğu'yu Amerika'ya rakip olarak görenler, büsbütün haksız sayılmazlar. Tarihteki ekonomik güç dengelerini inceleyenler, pek uzak sayılmayacak geçmişte Asya

ülkelerinin dünya ekonomisinde ağırlık sahibi olduklarını görüyorlar. Örneğin Sanayi Devrimi'nin başladığı yıllarda, 1820'de, Asya ülkeleri, dünya üretiminin beşte üçünü sağlıyorlardı. Sanayi Devrimi'nde geri kalan bu ülkeler, uzunca bir süre geri plana düştüler. 1940'ta Asya ülkelerinin dünya üretimindeki payı beşte bire geriledi. Ancak daha sonraki yıllarda yaşanan hızlı kalkınma süreci sonucunda, bugün Asya'nın dünya üretimindeki payı beşte ikiye yükseldi. Asya Kalkınma Bankası'nın tahminlerine göre, 2025 yılında Asya, tekrar tarihteki konumuna gelecek ve dünya üretiminin beşte üçünü karşılayacak. Bölgenin hızlı kalkınmasında baş rolü Çin oynuyor. Bu ülkenin uzunca bir süre yılda % 8'lik, 9'luk kalkınma hızını yakalaması, 20. yüzyılın son 20 yılında kalkınma hızını üç misli artırmasına olanak verdi. 21. yüzyılın başında ABD ekonomisi, Çin'in yaklaşık olarak iki katı. Ama her iki ülkenin bugünkü kalkınma hızı sürerse, 2020 yılı civarında Amerika ile Çin'in toplam ekonomik gücünün birbirine yaklaşacağı hesaplanıyor.[163] Tabii ki, bu hesapları yaparken Çin'in nüfus büyüklüğünü hesaba katmak, ayrıca 2020'li yıllarda ve daha sonraki 10 yıllarda da Çin'in kişi başına milli gelirinin, yani refah düzeyinin Amerika'nın çok altında olacağını görmek gerekiyor.

Bazı araştırmacılar, Çin'in Amerika'nın kişi başına gelir düzeyini ancak 2005 ile 2095 yılları arasındaki bir tarihte yakalayabileceği kanısındalar. Fakat Asya Kalkınma Bankası, 2025 yılında Çin'in Amerika'nın kişi başına gelir düzeyinin % 38'ine ulaşabileceğini hesaplıyor. Bu bile bugünkü düzeyle kıyaslandığında çok ileri bir aşama sayılabilir. Ayrıca, Amerika'nın teknolojik üstünlüğü, özellikle savunma sanayisi alanındaki düzeyi de gözden kaçırılmamalı. Gene de Çin'in savunma sanayisi alanındaki atılımları, yakın bir gelecekte bu ülkenin potansiyelini, büyük devletler için bile ciddiye alınması gereken bir boyut oluşturacağını gösteriyor. Rand Corporation'ın yaptığı bir araştırmaya göre, 2015 yılında Çin'in savunma harcamaları, Japonya'nın 6 misline yükselecek. Bazı Amerikalı düşünürler, Çin'in stratejik açıdan kısa vadeli hedefinin, Amerika'nın Uzakdoğu'daki üstünlüğüne son vermek; uzun vadeli

(163) Nye, 18, 19.

hedefinin ise, Amerika'nın dünyadaki tek etkili güç olma tekelini sona erdirmek olduğunu düşünüyorlar.[164]

Çin'le ilgili değerlendirme yaparken, bu ülkenin Rusya ile ilişkilerini ve işbirliğini de göz ardı etmemek gerekiyor. 1992 yılında Rusya ve Çin, kendi deyimleriyle yapıcı ortaklık ilişkisi başlatmışlardı. 1996 yılında ilişkilerini stratejik ortaklığa yükselttiler. 2001 yılının Temmuzu'nda da bir dostluk ve işbirliği antlaşması imzaladılar. Soğuk Savaş yıllarında birbirine bir hayli mesafeli duran bu iki ülkenin, on yılı aşkın bir zamandan beri yakınlaşma politikası izlemelerinin arkasında, kuşkusuz Amerika'nın üstün gücünü dengeleme arzusu yatıyor. Ayrıca Rusya ile Çin'in birlikte oluşturdukları Şanghay Beşlisi diye isimlendirilen işbirliği platformunun, bazı Orta Asya ülkelerini de bünyesine alan ve iki büyük ülkenin işbirliğini bütün Asya kıtasına yaymayı hedefleyen bir girişim olduğunu da unutmamak gerekiyor. Başlangıçta terörle mücadele alanıyla sınırlı bir ortak çalışma gibi yansıtılan bu işbirliğinin, zaman içinde kapsamlı bir siyasi ve ekonomik işbirliğine dönüştürülerek, savunma alanında da bazı adımlar atıldığı dikkatlerden kaçmıyor.

Amerika'nın ulusal çıkarlarını korumak için benimsediği stratejik hedefler yukarıda anlatılmıştı. Peki Çin, ulusal çıkarlarını korumak için hangi hedefleri güdüyor? Çin'in öncelikli hedefi, ulusal güvenliğini sağlamak, ülkenin toprak bütünlüğünü korumak ve bir refah toplumu yaratmak; bunu yaparken ülke içinde sosyal istikrarı korumak, hatta daha da güçlendirmek ve Çin'in bulunduğu bölgede barışın korunmasına yardımcı olmak. Çin, ulusal çıkarlarını koruma doğrultusunda bu hedeflere ulaşmak istediğini açıklıyor, bu amaçla uluslararası anlaşmazlıkların barışçı yollarla, diplomatik görüşmelerle çözüme ulaştırılması gerektiği görüşünü savunuyor ve bu hedeflere ulaşabilmek için, öncelikle üstün bir savunma gücüne ulaşmayı hedefliyor. Çin'in devlet politikası, farklı etnik grupların oluşturduğu birçok etnik gruptan meydana gelen üniter bir devlet olarak varlığını sürdürmek. Hiç değilse resmi politikasında bir yandan farklı etnik gruplar arasında ayırımcılık

(164) Nye, 19-21.

yapılmasına karşı çıkarken, bir yandan da kendi topraklarındaki etnik uyumu bozacak ve ülkenin parçalanmasına yol açacak eğilimlere izin verilmeyeceğini belirtiyor. Tayvan'la birleşmek de Çin'in temel hedeflerinden biri ama bunu barışçı yollardan gerçekleştirmeyi arzuladığını belirtiyor. Ama gerekirse, bu amaçla silaha başvurabileceğini de belirtiyor. Çin'in kabul edemeyeceği hususlardan biri, herhangi bir ülkenin Tayvan'la askeri ittifak yapması. Çin Anayasası ve yasaları, herhangi bir şahsın veya grubun silahlı ayaklanmasına karşı çok şiddetli cezalar öngörüyor. Çin'in izlediği temel strateji, Mao Tse-tung'un ilkelerinden ve Deng Xiaoping'in düşüncelerinden kaynaklanıyor. Bu stratejinin başlıca unsurları, Komünist Parti'nin öncülüğü, Çin'in gelişmiş kültürünün daha da ileri götürülmesi ve halkın büyük çoğunluğunun menfaatlerinin korunması.

Çin, uluslararası ilişkilerde diğer ülkeler üzerinde hegemonya kurmaya çalışmayacağını, herhangi bir askeri bloğa katılmayacağını ve nüfuz bölgeleri oluşturmaya çalışmayacağını vurguluyor. Ayrıca uluslararası terörizme karşı mücadelede diğer ülkelerle işbirliğine hazır olduğunu belirtiyor.

Çin'in savunma politikası, ileri teknolojiye dayalı bir silahlı kuvvetlere sahip olmayı ve aktif savunma stratejisi uygulamayı öngörüyor. Başka ülkelerin topraklarında nükleer güç bulundurmayacağını belirten Çin, bu silahları sadece ulusal savunmanın gerektirdiği hallerde kullanacağını vurguluyor. Çin'in dünyaya ilan ettiği stratejik hedefler bunlar. Öyle anlaşılıyor ki, Çin de küreselleşmenin getirdiği yeni koşullar nedeniyle ulusal çıkarlarından fedakârlıkta bulunmayı öngörmüyor, tam tersine yeni koşullarda ulusal çıkarlarını en iyi biçimde savunmayı hedefliyor.

Rusya'da Ulusal Çıkarları Koruma Anlayışı

Her ne kadar Amerikan kamuoyu gelecekte en büyük tehdidin Çin'den geleceğini düşünüyorsa da, Rusya'nın potansiyelini de göz ardı etmemek gerekiyor. Bu ülke, Soğuk Savaş'tan sonra gücünün ve kaynaklarının önemli bir bölümünü kaybetmiş olsa da, bugün sahip olduğu olanaklar bile, hiçbir ülkenin görmezden gelemeyeceği düzeydedir.

Dünyanın değişen koşulları Rusya'nın ulusal stratejilerini nasıl etkiledi? Rusya, 21. yüzyılın başlarında ulusal çıkarlarını korumak için hangi temel ilkeleri benimsiyor? Bu soruların cevabı, Cumhurbaşkanı Putin'in 10 Ocak 2000 tarihinde imzaladığı Yeni Ulusal Güvenlik Konsepti belgesinde yer alıyor. Bu yeni konseptin eskisinden en önemli farkı şu: Eski konseptte, ülkeye yönelik bir tehdit ortaya çıktığında Rusya'nın nükleer silahlarını "ilk" olarak kullanabileceği belirtilmişken, yeni konseptte, "silahlı bir saldırıyı önlemek için diğer bütün yollar denendikten sonra nükleer silahların kullanılabileceği" kaydediliyor.

Yeni güvenlik belgesinde, dünyanın değişen koşullarına değinildikten sonra, Rusya'nın büyük ekonomik, bilimsel ve teknolojik potansiyeli ve Avrasya kıtasındaki emsalsiz stratejik konumu nedeniyle dünya politikasında etkili bir rol oynadığı kaydediliyor. Bu belgede, ayrıca başka ülkelerin Rusya'yı siyasi, ekonomik ve askeri açılardan zayıflatmaya çalıştıkları ve uluslararası sorunların çözümünde Rusya'nın çıkarlarını yeterince dikkate almadıkları belirtiliyor. Acaba bu gereksiz bir kuruntu mu yoksa içinde gerçek payı olan bir değerlendirme mi? Geçmişte Rusya'nın büyük bir güç, bir süper devlet olmasını kendi güvenlik çıkarları açısından önemli bir tehdit unsuru olarak gören ülkelerin, bugün Rusya'nın yeniden büyük bir askeri ve ekonomik güç haline gelmesini memnuniyetle karşılayacakları herhalde söylenemez.

Belgede bir yandan Rusya'nın anayasal sisteminin korunmasının önemine değinilirken, bir yandan da uluslararası ilişkilerde eşit koşulların ve karşılıklı çıkarların gözetileceğinden söz ediliyor. Halkın çıkarlarının korunması ve refahının yükseltilmesinin devletin önemli hedefleri arasında olduğu belirtildikten sonra, toplumun manevi değerlerinin, geleneklerinin ve halkın vatanseverlik duygularının korunup güçlendirilmesinin amaçlandığı vurgulanıyor. Öyle anlaşılıyor ki, dünyanın değişen koşullarına rağmen vatanseverlik duygularının güçlendirilmesi, Rusya'da çağdışı bir anlayış gibi görülmüyor. Türkiye'de "milliyetçilik" sıfatını başkalarını çağın gerisinde kalmakla suçlamak için kullananların, Rusya'nın bu yeni Ulusal Güvenlik Kavramı belgesini dikkatle okumalarında yarar var.

Belgede, Rusya'nın ulusal çıkarlarının, ülkenin egemenliğinin, bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün korunmasını ve Rusya'ya yönelik askeri tehditlerin önlenmesini gerekli kıldığı belirtildikten sonra yurtiçindeki istikrarın korunmasına değiniliyor. Bu bölümde dikkati çeken ifadeler, Rusya'nın "etnik egoizme", etnik merkezli yaklaşımlara, siyasi ve dini aşırılıklara ve etnik kökenli ayırımcılığa karşı olunduğunun ifade edilmesi.

Karşılaşılan başlıca dış tehlikelerden bazıları da belgede şöyle sıralanıyor:

- Bazı ülkelerin ve uluslararası birliklerin, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü gibi kuruluşların etkinliğini azaltmaya çalışmaları,
- Rusya'nın dünyadaki siyasi, ekonomik ve askeri gücünün azaltılmasına yönelik gayretler,
- Başta NATO olmak üzere, askeri-siyasi blokların genişletilmesi ve güçlendirilmesi çabaları,
- Rusya'nın sınırlarına yakın bölgelerde bazı yabancı ülkelerin yeni askeri üsler tesis etmeleri,
- Bağımsız Devletler Topluluğu'nun zayıflatılması,
- Kitle imha silahlarının yayılması ve
- Rusya'dan toprak talebinde bulunulması.

Raporda ayrıca terörizmin yarattığı tehlikelere de değinilmekte ve uluslararası terör faaliyetlerinin amaçlarından birinin, Rusya'nın istikrarını bozmak olduğu vurgulanmakta.

Belgede dikkat çekici başka bir nokta da, haberleşme alanındaki gelişmelerin Rusya'nın güvenliğini olumsuz yönde etkilediğinin belirtilmesi. Bu bölümde, bazı ülkelerin uluslararası alanda enformasyon faaliyetlerini ele geçirdikleri, Rusya'yı bu alanda dışladıkları, "bir enformasyon savaşı" yürüttükleri belirtiliyor ve bu tehlikenin önlenmesi gereği üzerinde duruluyor. Öyle anlaşılıyor ki, Rusya'da yabancıların medya kuruluşları üzerindeki etkisi, Rus yöneticilerini tedirgin ediyor. Oysa Türkiye gibi ülkelerde, yabancıların radyo ve televizyon kanallarının % 100 hissesine sahip olmalarının önerilmesi, bazı yabancı istasyonların yerli kanallar üzerinden kendi yayınlarını serbestçe yapabilmeleri bile devlet

yetkililerini pek rahatsız etmiyor. Rusların kaygılarının, medyaya hâkim olacak yabancı firmaların toplumun yapısını, düşünce ve eğilimlerini, siyasi tercihlerini etkileyebilme olasılığından kaynaklandığı anlaşılıyor. Acaba küreselleşme adına medyada yabancıların nüfuzuna tam açılmak mı daha doğru, yoksa ölçüyü kaçırmayıp yabancıların medya kuruluşları aracılığı ile toplumu diledikleri gibi yönlendirmelerine bir sınır tanımak mı daha gerçekçi? Kitle iletişim araçlarının bu kadar yaygınlaştığı bir çağda, yabancı radyo ve televizyon yayınlarına sınır koymanın hemen hemen olanaksız olduğu ortadadır. Ama yerli görsel ve yazılı medya kuruluşlarının kayıtsız şartsız yabancıların nüfuz alanına sokulmasının da, ülke çıkarları açısından büyük sakıncalar taşıyacağı da açık.

Rusya'nın ulusal güvenlik belgesinde, NATO'nun bölge dışı alanlara askeri müdahalede bulunabilmesine olanak sağlayan yeni stratejisi de eleştiriliyor ve bunun dünya çapında bir stratejik istikrarsızlığa yol açabileceği ileri sürülüyor. Ancak NATO'nun bu belgeyi kabul etmesinden kısa bir süre sonra Kosova'da Rusya'nın NATO'nun öncülüğünde yürütülen ve KFOR adı verilen barışı koruma operasyonuna katıldığını, daha sonra da 2002 yılında NATO ile bir Ortaklık Konseyi kurduğunu hatırlamakta da yarar var. Birkaç yıl içinde Rusya'nın NATO'ya bakış açısı mı değişti, yoksa Rusya bazı gelişmeleri tersine çeviremeyeceğini görünce, NATO ile işbirliğinin kendi çıkarına olacağına mı karar verdi? Bu soruların cevabını aramaya değer. Ama şurası da bir gerçek ki, 11 Eylül terörist saldırılarından sonra Rusya'nın bu konulardaki tutumunda gözle görünür bir değişiklik oldu. Belki bu terör saldırılarının, Rusya'nın ortak tehdit karşısında Batı ile işbirliğine yanaşmasına yol açıcı bir etken yaptığını söylemek doğru olur.

Rusya'nın ulusal güvenlik belgesinde, ülkenin çıkarlarına zarar verebilecek gelişmeler arasında komşu ülkelerden Rus topraklarına ekonomik, demografik veya kültürel-dini yayılmadan söz ediliyor. Aynı zamanda sınır aşırı örgütlü suçlar ve yabancı terörist örgütlerin faaliyetleri de bu tehdit unsurları arasıda belirtiliyor.

Bu belgenin ifadesinden anlaşıldığına göre, Rusya, bir taraftan demokrasinin gerektirdiği açık toplum özelliğini kazanmaya çalışırken, diğer taraftan da bütün konularda ülke güvenliğine yönelik

tehditleri engellemek veya azaltmak için koruyucu önlemler almayı öngörüyor.

Rusya'nın ulusal güvenlik çıkarları nasıl sağlanacaktır? Belgenin bu başlığı taşıyan bölümünde, ulusal güvenliği tehdit edecek iç ve dış unsurlara karşı gerekli önlemlerin alınacağı, sınır bölgelerinin korunmasına özen gösterileceği gibi genel ifadelere yer verildikten sonra, "bağımsız ve sosyal amaca yönelik bir ekonomi politikasının izlenmesi" de ulusal güvenliğin gereği olarak belirtilmektedir. Yani Türkiye'nin Atatürk döneminden beri savunduğu ekonomik bağımsızlık düşüncesi, Rusya'nın yeni ulusal güvenlik belgesinde de yer almaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, Rusya'yı yönetenler, ekonomik bağımsızlık düşüncesini, küreselleşen dünyada çağın gereklerine aykırı bir yaklaşım olmadığı kanısındadırlar. Rusya'nın IMF ile yaptığı anlaşmayı süresinden önce sona erdirmesi de, bu konudaki duyarlılığını ortaya koyuyor. Belgede ayrıca, Rusya'nın bilimsel ve teknolojik alanlarda yabancı kaynaklara bağımlı kalmaması konusuna da özellikle vurgu yapılmaktadır.

Bütün bunlar Rusya'yı dünyadan soyutlama sonucunu doğurabilir mi? Belgede buna işaret eden ifade yok. Tam tersine diğer ülkelerle özellikle ileri ülkelerle işbirliği yapılacağından söz ediliyor. Ancak bu işbirliğinin karşılıklılık ilkesine ve karşılıklı çıkarların korunmasına dayalı olacağı da vurgulanıyor. Eğer yabancı ülkelerden Rusya'nın çıkarlarına yönelik olumsuz bir gelişme olursa, bunun saptanıp derhal önleneceği de belirtiliyor. Bütün bunlar, Rus ekonomisinin dünya ekonomisine entegre edilmesine karşı bir yaklaşım gibi değerlendirilmiyor, tam tersine Rus ekonomisinin dünya ile bütünleştirilmesi hedefleniyor. Ancak burada temel amacın, Rus pazarının yabancı ürünlere açılması değil, yabancı pazarların Rus ürünlerine açılması olduğu kaydediliyor. Uluslararası ekonomik ilişkilerde Rus üreticilerinin çıkarlarının eskisinden de daha fazla korunması gerektiği vurgulanıyor. Yani küreselleşme, Türkiye'de bazılarının düşündüğü gibi ulusal sanayinin korunmasından vazgeçme şeklinde anlaşılmıyor.

Belgede, yabancı bankalara, sigorta şirketlerine, denetleme şirketlerine, sanayi kuruluşlarına ve yatırımcılara makul sınırlamalar getirileceği ve Rusya'nın doğal kaynaklarının, telekomünikasyon

olanaklarının, ulaşım ve üretim altyapısıyla ilgili olarak yurtdışına yapılacak transferlerin sınırlanacağı belirtiliyor. Para piyasalarında ise iç pazarda yabancı paranın kullanılmasının önlenmesi ve sermayenin kontrolsüz biçimde yurtdışına çıkarılmasına mani olunması için önlemler alınacağı kaydediliyor ve ekonomide devletin düzenleyici rolü özellikle vurgulanıyor.

Öyle anlaşılıyor ki, Rusya, ekonomik alanda dünya ile bütünleşirken, sınırsız, kayıtsız koşulsuz bir biçimde "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" yaklaşımını benimsemiyor.

Bu temel belge, hukuk alanında da ülkenin birliğinin ve toprak bütünlüğünün korunmasının, Rusya'nın en önemli ulusal çıkarlarından birini oluşturduğunu vurguluyor ve ayrımcı, anayasa karşıtı amaçlar benimseyen siyasi parti ve derneklerin kurulmasının önlenmesini ve faaliyetlerinin durdurulmasını önemli hedefler arasında sıralıyor. Fakat metinde aynı zamanda ırk, din, dil köken, mülkiyet gibi unsurlara bakılmaksızın, bütün vatandaşların kişisel güvenliğinin korunmasının da devletin görevleri arasında olduğu belirtiliyor.

Dikkat çekici olan bir unsur da, ulusal güvenlik ile ilgili böyle bir belgede, yolsuzlukla mücadeleye önemli bir yer verilmiş olması. Bu konuda devlet memurlarının ve diğer görevlilerin gelir, servet ve harcamalarının, hem mali hem hukuki açıdan yetkili bir denetime tabi tutulacağı kaydediliyor.

Dış politika ve savunma alanındaki hedefler sıralanırken, yalnız Rusya'nın kendi bölgesindeki çıkarları değil, yurtdışında yaşayan Rus vatandaşlarının korunması da önemli bir madde olarak anılıyor. Nükleer silahların yayılmasının önlenmesinin ilke olarak benimsendiği belirtildikten sonra, Rusya'nın ulusal çıkarlarının ülke savunması için yeterli askeri güce sahip olmaktan geçtiği kaydediliyor ve bu amaçla nükleer ve konvansiyonel silahların Rusya ve müttefiklerine karşı bir saldırıyı önlemek için kullanabileceği vurgulanıyor. Bu arada, Rusya'nın dünyanın stratejik açıdan önemli bölgelerinde askeri birlik bulundurabileceği ve böylelikle askeri ve stratejik hedeflerin korunabileceği kaydediliyor. Belgenin sonunda Rusya Federasyonu'nun ulusal çıkarlarını korumak için kararlı ve güçlü bir tavır içinde olacağı belirtiliyor.

Rusya, bu genel hedefleri hayata geçirmek için neler yaptı? Dış politikasını ve ekonomisini nasıl yönlendirdi?

1991 yılında Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda, Rusya'nın yüzölçümü eski Sovyet topraklarının % 76'sına, nüfusu % 50'sine ve ekonomisi % 45'ine inmişti. Asker sayısı da eski Sovyetler Birliği'nin % 33'ü oranına düşmüştü. Rusya, büyük bir ekonomik güçlük dönemi yaşadı. Ülkede açlık tehlikesi baş gösterdi. Batı ülkelerinden çok sayıda yiyecek paketi, Rus halkının acil ihtiyacını karşılamak için gönderildi. 1990'lı yılların sonlarına yaklaşıldığında bile, Rus halkı ekonomik açıdan büyük sıkıntılar içindeydi. Dünya Bankası'nın hazırladığı bir rapora göre, 60 milyon Rus vatandaşı, yani halkın üçte birinden fazlası ayda sadece 32 dolarlık gelirle geçinmek zorundaydı. Bunların 20 milyonunun aylık geliri ise sadece 16 dolardı. Yani 20 milyon insan açlık sınırının altında yaşıyordu. Daha sonra ekonomi toparlanma aşamasına girmeye çalışırken, 1998 yılında büyük bir mali kriz patlak verdi.

Bu krizin sonucunda birçok banka iflas etti. Bunun ekonomi üzerinde çok olumsuz etkileri oldu. Krizin sebepleri arasında özellikle mali sektörde yaşanan kontrolsüz büyümenin önemli payı vardı. Gerçekten, 1988 yılında 100 olan banka sayısı, 1998'de 2500'e çıkmıştı. Bankacılık ve genel olarak finans sektörü iyi yönetilememişti. Bankalar reel sektöre yeterince kredi vermiyordu. Verilen krediler de zaman içinde giderek azaldı. 1994 yılında GSMH'nın % 12'si düzeyinde olan reel sektöre kredi miktarı, 1997'de % 8'e indi. 1998 yılında reel sektörün üretim düzeyi 1989 yılının yarısı kadardı. Ayrıca mal karşılığı ticaretin ileri düzeye ulaşması da ekonomiyi olumsuz etkilemişti. İşte 1998 yılında yaşanan mali krizin arkasında bu gibi gelişmeler vardı. 1998 yılının Ağustos ayında, hükümet zamanı gelmiş hazine bonolarının bedelini ödeyemeyecek duruma geldi. Bu yalnız Rusya'yı değil, yan etkileri nedeniyle pek çok ülkeyi etkileyen büyük bir krizin başlangıcı oldu.

Rusya Soğuk Savaş'ın sona ermesinden ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra, adım adım liberal ekonomiye geçmeye çalışırken, ülkenin mali durumunu düzeltmek için, IMF'den ve Paris Kulübü denilen zengin ülkelerin OECD çerçevesinde oluşturdukları örgütlenmeden büyük krediler aldı. Kriz döneminde işbaşında

bulunan Igor Gaydar hükümeti, IMF ile stand-by anlaşması yaptı. Rusya, ilk IMF kredisini 1992 yılının Ağustos ayında kullanmıştı. Daha sonra IMF dokuz ayrı kredi verdi. 1999 yılına kadar Rusya'nın IMF'ye borcu 20 milyar dolara yaklaştı. IMF'nin diğer ülkelerde uyguladığı sisteme göre bu kuruluş, verdiği kredilerin koşulu olarak belirli ekonomik ve mali reformların yapılmasını istiyordu. Ancak Batılı uzmanlar ve yayın organları, o dönemde Rusya'nın gerekli reformları yapmadığı halde IMF kredilerinden yararlanmaya devam ettiğini, bu kredilerin Rusya'ya Boris Yeltsin'in iktidarda kalmasını sağlamak için siyasi amaçlarla verildiğini ileri sürdüler. Bu görüşleri destekleyen BBC ekonomi uzmanı Peter Morgan, "IMF'nin En Büyük Başarısızlığı" başlıklı yazısında, IMF'nin Rusya temsilcisi Martin Gilman'ın bu iddiaları reddettiğini bildirdi. Ama Rusya'nın IMF'nin koyduğu hedeflere uymadığının, buna karşılık borç almaya devam ettiğinin de bir gerçek olduğunu kaydetti.

IMF'nin Rusya tecrübesi, akıllarda bazı soru işaretlerinin oluşmasına yol açtı. Acaba IMF, sadece ekonomik ve mali kriterlere göre değil, ABD gibi bazı büyük ülkelerin siyasi amaçlarına göre mi hareket ediyordu? Acaba IMF ile işbirliği yapmak zorunda kalan ülkelerin sadece bu örgütün ekonomik kriterlerini yerine getirmeleri yeterli değil miydi? Açıkça kamuoyunda ifade edilemese bile, bazı siyasi koşullar yerine getirilmezse IMF kredilerinin alınmasında zorluk çekilebilir miydi? Veya tam tersine, IMF eğer siyasi koşullar öyle gerektiriyorsa, bazı ekonomik reformların yapılmamasına göz yumabilir miydi? Yani, başta ABD olmak üzere, IMF'nin kararlarında etkili olan ülkeler, kendi çıkarları gerektirdiği takdirde IMF'yi yönlendirebilirler miydi? İşte bu konular, yalnız Rusya'da değil, diğer pek çok ülkede tartışıldı ve tartışılıyor. Bir ülkenin IMF'ye borçlu ya da ekonomik açıdan bağımlı olması halinde gerçek anlamda bağımsız bir dış politika izleyemeyeceği yolundaki görüşler, çeşitli vesilelerle dile getiriliyor. Türkiye'de ve dünyanın bazı başka ülkelerindeki gelişmeleri izleyenler, bu iddiaların tamamen gerçek dışı olduğunu savunmakta güçlük çekiyorlar.

Rusya, 1990'lı yılların sonundan itibaren bir daha IMF'den borç almadı. Kriz dönemi geçmişti. Krizi çabuk atlatan Rusya, ekonomik alanda hızlı bir kalkınma sürecine girdi ve 1999 yılında % 3,2'lik bir

gayri safi milli hasıla artışı gerçekleştirdi. Aynı yıl sanayi üretimi % 8 arttı. 2000'li yılların başlarında GSMH artışı daha da yükseldi.

Rusya'nın krizden sonra attığı olumlu adımlar sonucunda ekonomik sıkıntılar büyük ölçüde giderildi. IMF'in her istediği yapılmasa da, aynı krizin bir daha yaşanmaması için bazı önemli reformlar gerçekleştirildi. Bankalar, reel sektöre daha çok kredi vermeye başladılar. 1998'den sonra, bir yıl içinde bu kredilerin miktarı, 123 milyar rubleden 293 milyar rubleye yükseldi. Kredi faizleri süratle düşürüldü. Bütün bu adımların olumlu sonuçları görüldü. Mal karşılığı ticaret hissedilir derecede azaltıldı. 31 Ocak 2005 tarihinde Rus Maliye Bakanı Aleksey Kudrin, IMF'ye bir mektup göndererek, artık krediye ihtiyaç duymadıklarını bildirdi. Rusya, aynı tarihte son borç taksiti olan 3,3 milyar doları IMF'ye ödedi. Aslında Rusya'nın borç taksitlerinin son ödeme tarihi 2008 yılıydı. Ama dünya petrol fiyatlarındaki yükselişten yararlanan Rusya, borçlarını erken ödemeyi tercih etti ve bu sayede 204 milyon dolarlık faiz borcundan da kurtulmuş oldu.

Rusya, aynı şekilde Paris Kulübü'ne de ileriki yıllara ait borçlarını ve bu borçların faizlerini ödemek için başvurdu, ancak bu talep kabul edilmedi. Zengin ülkeler gelecek yıllara ait faiz alacaklarını feda etmek istemiyorlardı. Rusya, bir kere bu faizleri ödeme taahhüdünde bulunmuştu. O nedenle bu faizler son kuruşuna kadar ödemeliydi. Rusya'nın bütün borçlarını peşin olarak ödenmeye hazır oluşu bir şey değiştirmiyordu. İşte bu örnek de, uluslararası ekonomik ve mali ilişkileri yönlendiren zengin ülkelerin ulusal çıkarlarını nasıl koruduklarını açıkça gösteriyor.

Rusya'nın IMF ile ilişkilerinde izlediği politika, bu örgütü sadece kriz dönemlerinde yararlanması düşünülen bir kuruluş gibi gördüğünü ortaya koyuyor. O dönemlerde bile Rusya'nın IMF ile anlaşması, ülke içindeki muhalefet tarafından ekonomik politikaların IMF'nin talimatları doğrultusunda yönlendirildiği iddiasıyla eleştirilmişti. Rus hükümeti, kriz atlatıldıktan sonra IMF ile bağlarını keserek, ekonomiye kendi ulusal çıkarları ve ulusal kararları doğrultusunda yön verme yolunu seçmiş oldu. Kuşkusuz petrol fiyatları Rusya'nın ekonomisinin güçlendirilmesine yardımcı olmuştu, ama IMF ile ilişkiler kesildiğinde Rus ekonomisi her

bakımdan mükemmel bir duruma yükselmiş de değildi. IMF, ilişkilerin kesilmesi vesilesiyle yayınladığı raporda, Rus ekonomisi ile ilgili bazı eleştirilerini de dile getirmekten kaçınmadı. Bu eleştiriler arasında, 2004 yılından itibaren Rus ekonomisinin kalkınma hızında düşüş olduğu, yatırımların azaldığı, petrol ihraç miktarının artırılamadığı, enflasyonun hedeflerin üzerinde seyrettiği gibi eleştiriler de yer alıyordu. Bu arada Rusya'nın emekli maaşlarında küçük bir artış yapma kararı da eleştiriliyor ve bunun mali dengeleri olumsuz yönde etkileyeceği belirtiliyordu. IMF'nin politikalarının temel hedefi, incelediği ülkelerin sosyal refahını yükseltmek değildi. Bu nedenle Rus emeklilerinin nasıl geçindikleri, IMF açısından önemli bir endişe kaynağı oluşturmuyordu.

Özetle Rusya, IMF defterini kapattıktan sonra kendi ulusal stratejisinin gerektirdiği politikaları izleyerek ülke çıkarlarını korumaya çalıştı. Bu politikalarla Rusya yeniden bir süper güç olabilir miydi? ABD ile yarışabilir miydi? Ekonominin genel yapısı ve büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda, bunun kısa vadede gerçekleştirilebilecek bir hedef olduğu söylenemez. Gerçekten, bugün Amerikan ekonomisi, Rusya'dan 27 kere daha büyüktür. ABD'nin araştırma ve geliştirmeye harcadığı para, Rusya'nın bu amaçla ayırdığı paranın altı katıyken, savunma harcamaları dokuz katına ulaşmaktadır. Yapılan tahminlere göre, Rusya, önümüzdeki yıllarda yılda ortalama % 5'lik büyüme hızını yakalasa bile, 2015 yılında ulaşacağı ekonomik düzey ancak ABD'nin beşte biri olacak.[165]

Bununla birlikte, Rusya'nın büyük bir nükleer gücü elinde bulundurduğunu hatırdan çıkartmamak gerekiyor. Bu ülke, bugün dünyadaki bütün nükleer silahların yarısına sahiptir. Ayrıca, konvansiyonel silahlar alanında da Amerika'nın düzeyine ulaşamamakla birlikte, ondan çok daha fazla askeri, silah altında bulunduruyor. Rusya'nın ulusal gücünü ve potansiyelini hesaplarken, bu ülkenin zengin enerji kaynaklarına sahip olduğunu da dikkate almak lazım. Bugün Rusya'nın petrol ve doğalgaz üretimi, Suudi Arabistan'dan fazladır. Bunun yanı sıra, uzay teknolojisi alanında da Amerika ile yarışabilecek düzeydedir.

(165) Nye, s. 26-28.

Rusya, 1990'lı yıllarda yaşadığı ekonomik krizi atlatmış gözüküyor. Özellikle petrol fiyatlarındaki büyük artış, bu ülkenin döviz gelirlerinin hızla yükselmesine ve IMF'ye olan bağımlılığının sona erdirilmesine olanak sağlamıştır. Çeçenistan'da karşılaştığı sorunlar bir yana bırakılırsa, Putin döneminde Rusya'nın iç istikrarı sağladığı söylenebilir. 2002 yılında NATO ile Rusya arasında kurulan Ortaklık Konseyi ve Rusya-AB ilişkilerinde kaydedilen gelişmeler, bu ülkenin Batı dünyası ile ilişkilerini karşılıklı saygıya ve çıkarlar dengesine oturtmasına olanak vermiştir. Bütün bunlara rağmen, Rusya'nın gerek ülke yönetiminde gerekse dış ilişkilerinde eski alışkanlıklarından tümüyle vazgeçtiği söylenebilir ve bu ülkeye tam bir güven duyulabilir mi? Bu soruya belki de bir Rus özdeyişi ile cevap vermek mümkün: *"Güven ama denetimi elden bırakma."*

Geleceğe yönelik değerlendirmeler yapılırken dikkate alınması gereken, bir dönemdeki siyasi durumdan ve liderlerin eğilimlerinden çok, o ülkenin potansiyeli, ekonomik ve askeri olanakları ve yetenekleridir. Bu açıdan bakıldığında, Rusya'nın gelecekte yalnız Amerika için değil, bütün ülkeler açısından önemli bir güç odağı olacağını düşünmek gerekiyor.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise, Türkiye'nin Rusya'ya Soğuk Savaş döneminden kalan bir yaklaşımla bakması ve bu ülkeyle geliştirebileceği işbirliği olanaklarını göz ardı etmesi çok yanlış olur. Türkiye ve Rusya, uzun yıllardan beri özellikle enerji ve inşaat alanlarında yakın ilişki kurmuşlardır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2003 yılında 6,7 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Rusya'da Türk müteahhitlik firmalarının üstlendikleri 653 projenin toplam tutarı, 14,3 milyar dolara ulaşmıştır. Her ne kadar Kıbrıs ve Kafkasya gibi bazı konularda iki ülkenin zaman zaman farklı yaklaşımlar sergilediği görülse de, bugün Türkiye ile Rusya arasındaki ortak çıkarlar, iki ülkeyi ayıran unsurlardan fazladır ve Türkiye'nin ulusal çıkarları çok boyutlu bir dış politika içerisinde Rusya ile daha yoğun ve verimli bir işbirliği yapılmasını gerektirmektedir.

Yeni Nükleer Güç Hindistan'da Ulusal Çıkarlar

Dünyanın önde gelen ülkelerinden biri de Hindistan. Bu ülkenin, 21. yüzyılda dünyadaki gelişmelere damgasını vuracak

ülkelerden biri olacağı anlaşılıyor. Hindistan, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Çin'i geçerek dünyanın nüfusça en büyük ülkesi olacak. Daha bugünden, Hindistan'ın nüfusu ABD'nin dört katına ulaştı. Bu ülke, uzun yıllar boyunca çok düşük bir kalkınma hızı gerçekleştirebildi, yıllık GSMH artışı % 1'i veya 2'yi geçemedi. Ancak son on yılda, bu hızın % 5-6'yı bulduğu görülüyor. Hindistan'da orta sınıf giderek büyürken, İngilizce konuşan nüfusun 100 milyonu aştığı belirtiliyor. Bütün bunlardan daha önemlisi, Hindistan'ın artık nükleer silahlara sahip bir ülke haline gelmiş olması. Bugün bu ülkenin, onlarca nükleer başlığa ve bunları fırlatacak orta menzilli füzelere sahip olduğu biliniyor. Hindistan'ın silahlı kuvvetler mevcudu 1,2 milyona ulaştı. Yıllık savunma harcamaları da 11 milyar dolara yaklaştı.

Bu kadar büyük bir güce ve potansiyele sahip olan Hindistan, ulusal güvenlik çıkarlarını nasıl değerlendiriyor? Hindistan'da ulusal bilincin, Batı ülkelerindeki ulus-devlet olgusunun ortaya çıkmasından binlerce yıl önce var olduğu söyleniyor. Ancak bu ulusal bilinç, o zamanlar daha çok belirli durumlarda ortaya çıkan ve ülkeye duygusal bağlılık anlamına gelen bir yaklaşım. Bugünkü ulus-devlet anlayışının gerektirdiği ulusal çıkarların stratejik bir yaklaşımla değerlendirilmesi düşüncesinden uzak. Çok uzun yıllar süren sömürge yönetimi de çağdaş anlamda bir ulusal bilincin yerleşmesine izin vermemiş. Sömürge döneminde Hindistan'ın zengin kültürü ve edebiyatı çok zarar görmüş, sanayisi gelişememişti.

1948 yılında bağımsızlığa kavuşan Hindistan'da milliyetçilik duygusu da gelişmeye başladı. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın Japonya'ya atılan nükleer bombalarla on binlerce kişinin ölümüne yol açarak sona ermesi, Hint toplumunu çok etkiledi. Bu arada Gandi'nin izlediği pasif direniş ve Bağlantısızlık Hareketi'nin getirdiği savaş karşıtı düşünceler, Hindistan'da stratejik düşünce kavramının yerleşmesini geciktirdi. Küreselleşmenin uluslararası ekonomik ve ticari ilişkilerde kazandığı boyutlar da bu gecikmede etkili oldu. Ancak küreselleşmeye bağlı gelişmelerin Hindistan'da algılanması, Batı ülkelerinden daha farklı oldu. Bu ülkede devlet etkili bir rol oynamaya devam etti.

Bugün Hint milliyetçiliğinin özünde, Hint toplumunun güçlü

yapısı ile devletin yön verici rolü yatıyor. Ülkenin güçlü olmasının güçlü bir orduya sahip olmaya bağlı bulunduğu, uzun yıllardan beri anlaşılmıştı. Bu nedenle Hint hükümetleri başka alanlardaki önemli yatırımlardan kısarak, yüksek savunma gücüne sahip bir orduyu oluşturmaya öncelik verdiler. Ancak güçlü bir orduya sahip olmanın yolunun, güçlü bir ekonomiye de sahip olmaktan geçtiğini anladılar. Kendi ayakları üzerinde duran bir ekonomi ve savunma yapısı, teknoloji alanında da ileri bir düzeye gelmeyi gerektiriyordu. İşte bu nedenlerle Hindistan, hem sivil hem de askeri alanda ileri teknoloji sahibi olmaya özen gösterdi ve bütün bu alanlarda hedeflerine ulaşabilmek için devlete öncü rolü verdi. Devletin yön verici etkinliği ile birlikte, bağımsız bir ülkenin ulusal güvenlik çıkarlarının gerektirdiği önlemleri almak, bugün Hindistan'ın temel politikasını oluşturuyor. Hindistan, bu amaçla bir Milli Güvenlik Konseyi kurarak ulusal güvenlik politikalarını şekillendirdi.

Zaman zaman, Hindistan'da hükümetin gerçek bir savunma politikası olmadığını iddia edenler çıktı. Bu eleştirileri, 16 Mayıs 1995 tarihinde Meclis'te yaptığı bir konuşmada cevaplandıran Başbakan ve Savunma Bakanı Narasimha Rao şunları söyledi:

- Güvenlik politikamızın esası, ülkemizin kara parçasını, karasularını ve hava sahasını korumak, deniz ticaret yollarımızı güvence altına almaktır.
- İç güvenliğimizi sağlamak için ülke bütünlüğüne yönelik, din, dil, etnik farklılık gibi unsurların doğurabileceği tehlikelere karşı ülke bütünlüğünü korumak da hedefimizdir.
- Bölgemizde nüfuz sahibi olabilmek için, komşularımızla, ulusal çıkarlarımızın gerektirdiği doğrultuda iyi ilişkiler kurmaya çalışıyoruz.
- Bölgemizdeki bazı küçük devletlerin yaşayabileceği iç istikrarsızlıkların ülkemizin güvenliğini olumsuz yönde etkilemesine engel olmak için, gerektiğinde ülke dışına askeri birlik gönderebilme yeteneğini elimizde bulunduruyoruz.

İşte Hindistan Başbakanı, ülkesinin güvenlik çıkarlarının esaslarını böyle açıklıyordu. Ama bu genel ilkeler ülkenin ulusal çıkarlarını korumasının hedeflerinden sadece birkaçını oluşturuyordu.

Hindistan'ın stratejik düşüncesinde yeterli enerji kaynaklarına sahip olmak da önemli bir yer tutuyordu. Hindistan, yeterli petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip değildi; enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü kömürden ve hidroelektrik kaynaklarından karşılıyordu. Fakat yine de çok miktarda petrol ithal etmek zorundaydı. 1970'li yıllarda ihracat gelirlerinin sadece % 9'unu petrol ve türevleri ithalatı için harcayan Hindistan, ihtiyacının artması ve dünya petrol fiyatlarının yükselmesinin sonucunda, 1980-1981 yıllarında bu gelirlerinin % 78'ini petrol ithalatına ayırmak zorunda kaldı. Daha sonra bu oran, % 27'ye kadar düştü ama ileriye yönelik olarak yapılan hesaplar, 2010 yılında petrol ihtiyacını karşılamak için Hindistan'ın toplam ihracat gelirinin % 75'ini harcamak zorunda kalacağını gösteriyor.

Hindistan'ı nükleer enerji alanında araştırmaya ve yatırıma yönelten sebeplerden biri de, işte bu enerji ihtiyacı oldu. Ama zaman içinde bu enerjinin nükleer silah üretimi açısından da değerlendirilmesi düşüncesi benimsendi. Hindistan, 1974 yılında ilk yeraltı nükleer denemesini yaptı. Bu, dünyada büyük yankılar uyandırdı ve büyük devletlerin tepkisini çekti. Hiç kimse, Hindistan'ın bir nükleer devlet olmasını kabule hazır değildi. Hindistan, dış baskıların etkisiyle o tarihte geri adım attı ve uzun süre nükleer silah üretimini düşünmediği izlenimi verdi. Bu arada, dünya çapında tam ve etkin bir nükleer silahsızlanma tezini savunmaya başladı. Bu ülke, daha 1954 yılında, dünyadaki bütün nükleer denemelerin durdurulmasını, 1965 yılında nükleer silahların hiçbir ayırım gözetilmeksizin yayılmasının önlenmesi için bir uluslararası antlaşma yapılmasını önermişti. 1978'de nükleer silahların kullanılmasının yasaklanmasını, 1982'de nükleer silahların miktarının ve üretiminin dondurulmasını talep etti. 1988'de de kademeli olarak dünyadan bütün nükleer silahların tasfiyesini önerdi. Ancak öyle anlaşılıyor ki, Hindistan, bir yandan diplomatik alanda bu çabaları harcarken bir yandan da kendi nükleer silahlarını geliştirmeye çalışıyordu. Tabii, bu silahlara sahip büyük devletlerin bu alandaki üstünlüklerinden vazgeçme niyetleri yoktu. Sonuçta, Hindistan'ın diplomatik çabaları sonuçsuz kaldı. Ancak askeri alanda kendisi açısından başarılı sonuçlar elde etti. 1990'lı yıllarda orta menzilli

füze denemelerini başarıyla gerçekleştirerek bu alanda da söz sahibi olduğunu kanıtladı. Sonunda, 11 Mayıs 1998'de, üç nükleer deneme birden yaptı. Böylece bu silahlara sahip olduğunu ortaya koydu ve fiilen nükleer devletler kulübüne girdi. Hindistan'ın hemen arkasından Pakistan da kendi denemesini yaptı ve o da Hindistan'dan geri kalmadığını gösterdi.[166]

Hindistan'ın 1998 yılında gerçekleştirdiği nükleer testlerden sonra basına bir demeç veren Başbakan Atal Bihari Vajpayee, özetle şunları söyledi: "*Bu testleri gerçekleştirmemiz, ulusal güvenliğimize verdiğimiz önemi gösteriyor. Hindistan, nükleer silahlara sahip ülkelerce çevrilmiştir. Hiçbir hükümet, bu gerçekleri dikkate almadan bir güvenlik politikası oluşturamaz. Dünya kamuoyu, Hindistan'ın bu nükleer deneme kararını almadan 50 yıl beklediğini hatırlamalıdır. Biz, nükleer silahlardan tamamen arındırılmış bir dünyada Hindistan'ın güvenliğinin artacağının bilincindeyiz. Ancak 1968 yılından beri işbaşına gelen bütün Hint hükümetleri, nükleer silah üretme seçeneğini ellerinde bulundurmuşlardır. Zira biz ,nükleer silahların yayılmasının önlenmesi sisteminin bölgemizde etkili olamadığını gördük. Biz topu topu beş nükleer deneme yaptık, başkaları ise yüzlerce deneme gerçekleştirdi. Bunların yasaklanması için sarf ettiğimiz çabalar sonuçsuz kaldı. Yaptığımız işi saklama gereği duymuyoruz. Hindistan, artık bir nükleer devlettir. Bu denemeler milyonlarca Hintli'ye öz güven kazandırmıştır. Her kararlı hareketin bir bedeli vardır. Eğer yapılan iş, ulusun yüksek çıkarlarının gereği ise, bu sonuçlara katlanmaya hazır olmalısınız. Ulusal çıkarlar gerektirdiği zaman hiçbir bedeli ödemekten kaçınmayız. Hindistan'ın çok zengin kaynakları ve gücü vardır. Gerektiği zaman bu gücümüzü kullanırız. Bize yaptırım uygulanacağı söyleniyor. Bunu samimi bulmuyoruz. Bu yaptırımlarla tehdit edenler, bizim yaptığımızdan çok daha büyük denemeler yaptılar ve nükleer silah stokları oluşturdular. Yaptırımlar bize zarar veremez. Biz hiçbir tehdide boyun eğecek değiliz. Hindistan demokrasisinin güçlü yanı şudur: Biz her zaman ülke çıkarlarını poli-*

(166) Singh, Shri Jaswant, "What, Constitutes National Security in a Changing World Order, India's Strategic Thought." bkz. www.indianembassy.org/pic/js/js (what_constitutes_national).htm

tikanın üzerinde tuttuk. Indira Gandi, 1974'de ilk nükleer denemeyi yaptığı zaman, benim partim onun partisine muhalifti ama buna rağmen bu denemeyi kuvvetle destekledik."

İşte Hindistan Başbakanı'nın düşünceleri bunlar. Öyle anlaşılıyor ki, Hindistan, bir yandan dünyadan nükleer silahların topyekün kaldırılması için yoğun diplomatik çabalarda bulunmuş, ama bir yandan da kendi nükleer gücünü oluşturmak için büyük gayret göstermiş. Sonunda kendi nükleer denemesini yaptığında da bunu haklı göstermek için nükleer silahsızlanma için sarf ettiği çabaları hatırlatmış ve başka ülkeler bu alandaki Hint girişimlerini olumlu karşılamadıkları, desteklemedikleri için kendisinin de ulusal güvenlik çıkarlarını etkili biçimde koruyabilmek amacıyla nükleer silah üretmekten başka çaresi kalmadığını ifade etmiş. Böylece dış dünyadan gelebilecek eleştirileri önlemeye çalışmış.

Hindistan Başbakanı tarafından dile getirilen bu görüşleri değerlendirirken, iki noktaya dikkat etmek gerekiyor. Birincisi, eğer bu mantık kabul edilir ve nükleer silahları üretme kabiliyetine sahip olan ve kendini bölgesinde tehdit altında hisseden bütün devletler tarafından uygulanırsa, dünyada nükleer silahların yayılmasını önlenmek mümkün olmaz. Gerçekten Hindistan'ın uzun süreden beri nükleer silah üretimi için hazırlıklar yaptığını bilen Pakistan, en büyük hasmı olarak gördüğü, muhtemel bir tehdit kaynağı olarak algıladığı bu ülkeyle arasındaki askeri dengenin bozulmaması için, kendi nükleer silah çalışmalarını yürüterek füze sistemlerini geliştirdi ve fiilen Hindistan'la eş zamanlı olarak nükleer silah denemesini gerçekleştirdi. Şimdi de İran'ın aynı yola girdiğine ilişkin güçlü işaretler var. Bu nedenle, bir yandan ABD ve Avrupa ülkeleri, bir yandan da Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, İran'ı bu silahları üretmekten vazgeçirmek için çaba gösteriyorlar. Özetle, Hindistan Başbakanı'nın kendi nükleer silahlarını üretmek için ileri sürdüğü mantığı başka ülkelerin de kullanması ve kendi nükleer çalışmalarına haklılık kazandırmaya çalışması, bu silahların büsbütün yayılmasından başka sonuç vermez ve başka ülkeleri de aynı yola gitmek zorunda bırakabilir.

Ancak Hindistan Başbakanı'nın sözlerinin bir boyutu daha var. Gerek yukarıda özetlenen konuşmada, gerek Hindistan yetkilileri-

nin başka açıklamalarında, bu ülkenin ulusal çıkarlarını korumak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağı, her türlü dış baskılara direneceği mesajı ön plana çıkıyor. Meselenin nükleer silah boyutu bir tarafa bırakılırsa, bu mesaj Hindistan'da değişen dünya koşullarına rağmen, ulusal çıkarları korumanın en önemli ulusal hedef olduğunu ortaya koyuyor.

Japonya'nın Ulusal Çıkar Anlayışı

Japonya, İkinci Dünya Savaşı'na kadar Uzakdoğu'nun en büyük askeri gücü olarak tanınıyordu. Üstelik Japonlar, bu gücü sadece savunma amacıyla değil, bölgede ekonomik ve siyasi nüfuzlarını yaymak için de kullanmışlardı. 20. yüzyılın başlarından itibaren bu ülkenin Rusya ve Çin'le büyük mücadeleler verdiği, İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında da hemen bütün bölge ülkelerine askeri güç kullanarak yerleşme politikası izlediği biliniyordu. Japonlar bununla da kalmadı ve Amerika'nın Uzakdoğu'ya büyük askeri güç kaydırması karşısında, 1941 yılında gerçekleştirdiği Pearl Harbour baskınıyla Amerika ile savaşı göze aldığını da gösterdi. Pearl Harbour'dan sonra bölgede Amerikalılarla Japonlar arasında denizde, havada ve Pasifik Adaları'nda büyük çatışmalar yaşandı. Müttefiki Almanya'nın teslim olmasına rağmen direncini sürdüren Japonya, Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombalarından sonra yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı. Japonya, 1951 yılının Eylül ayında San Francisco'da 48 ülkeyle barış anlaşması yaptı, ancak sadece bir ülkeyle askeri işbirliği antlaşması imzaladı: Amerika Birleşik Devletleri. Bu antlaşma, Japonya'da 1940'lı yılların sonlarından itibaren birçok eleştiriye maruz kaldı. Solcular, Amerikan karşıtı oldukları için, sağcılar ise, Japonya'nın yeniden silahlanmasını istedikleri için, bu anlaşmaya tepki gösterdiler. Bugünkü Japon savunma stratejisini değerlendirirken, işte bu yakın geçmişi de dikkate almak gerekiyor.

Japonya, İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan deneyimlerin etkisiyle, savaştan sonra nispeten küçük bir askeri güç sahibi olma yoluna gitti. Savunmasını büyük ölçüde Amerika'nın sorumluluğuna bıraktı ve ülkedeki askeri üsleri, Amerikan kuvvetlerinin kullanımına açtı.

Çabalarını daha çok ekonomi ve teknoloji alanlarına yönelten Japonya, barışçı hedefler içeren bir anayasa kabul ederek, nükleer silahlara sahip olmama ilkesini benimsedi. Stratejisini savaş öncesinden farklı olarak sadece ülke savunması hedefine göre oluşturdu ve savunma harcamalarının gayri safi milli hasılanın % 1'ini geçmemesi ilkesini kabul etti. Bu, örneğin NATO ülkelerinin ölçülerine göre çok düşük bir oran. Eğer Türkiye savunma harcamalarını gayri safi milli hasılasının % 1'i ile sınırlayacak olsa, yılda yaklaşık 6 milyar dolar tasarruf edebilir. Ama tabii, Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafi ve stratejik koşullar buna izin vermiyor.

Japonya'nın izlediği "pasif" savunma politikası, bu ülkenin dünya meselelerinde yeterince söz sahibi olmasına olanak vermiyor. Bazıları, Japonya'yı bir ulus-devletten çok bir ticaret şirketine benzetiyor. Bu politika, yarım yüzyıldan beri Japonya'ya ekonomi ve teknoloji alanlarında çok şey kazandırdı. Ama izlenen bu siyasi tercih sürdürülebilecek mi? Bazı uzmanlar, Japonya'nın yakın bir gelecekte bu yoldan ayrılarak, Amerika'ya daha az bağımlı bir savunma politikası izleyeceğini ve savunma harcamalarını hissedilir derecede artıracağını tahmin ediyorlar. Çünkü, özellikle Soğuk Savaş'ın ve ona bağlı olarak oluşan iki kutuplu dünya dengesinin ortadan kalkmasından sonra, Japonya'nın dünyada ve bölgesindeki güvenlik koşullarındaki gelişmeleri fark etmemesi mümkün değil. Çin'in bir nükleer devlet olarak ortaya çıkması ve savunma alanında olağanüstü harcamalar yaparak bölgede üstünlük kazanması, bu ülkede yeşermeye başlayan Japonya karşıtı tepkiler, alt kıtada Hindistan'ın ve Pakistan'ın birer nükleer güç olarak ortaya çıkmaları, Rusya'nın Çin'le ve bazı Orta Asya ülkeleriyle Şangay Beşlisi denilen ortaklıklar kurması, Japonya'nın görmezlikten gelemeyeceği gelişmelerdir.

Japonya'nın savunma politikasında yeni bir yaklaşım benimseyeceğinin bazı işaretleri şimdiden alınıyor. Bu ülke, Amerika'yla imzaladığı güvenlik antlaşmasının bir gereği olarak, 1945-1956 yılları arasında silahlanma hedeflerini ve çalışmalarını asgari düzeyde tutmuştu. Ancak 1957 yılında bu antlaşma gözden geçirildi ve 1957-1960 yılları arasında bazı yeni düzenlemeler yapıldı. 1968-1989 yılları arasında ise, ülkenin savunma alanında kendi üzerine

düşen payı artırması yolunda, ABD'den kaynaklanan baskılarla karşılaştı. Gerçekten Japonya'nın savunmasının mali yükü esas itibarıyla Amerika'nın üzerindeydi ve Japonya kaynaklarını ekonomiye ayırarak yüksek bir ticari rekabet gücüne kavuşmuş bulunuyordu. Artık Japonya, kendi savunmasının mali yükünü üstlenmeliydi. 1990 yılında Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, Japonya, yeni bir stratejik değerlendirme yapma ihtiyacını hissetti.

Japonya'nın savunma politikasındaki bu gelişmelerde ülke içindeki siyasi koşullar da etkili oldu. 1950'li yılların ortalarından beri iktidarda Liberal Parti bulunuyor. Bir demokratik ülkede aynı partinin bu kadar uzun süre iktidarda kalmasının çok istisnai bir durum olduğunu kabul etmek lazım. İtalya'da da savaştan sonra çok uzun süre Hıristiyan Demokrat Parti iktidarda kalmıştı. Bu ülkelerin iç siyasi tercihlerinde dış faktörler de rol oynamış mıydı? Oynadığını düşünenler az değil. Ama sebebi ne olursa olsun, Japonya'da liberaller çok uzun zamandan beri iktidardaydı ve zaman içinde muhalefetteki sosyalistlerin baskısını hissetmeye başladılar. Sosyalistler, Japon-Amerikan Savunma Antlaşması'na karşıydılar. Japonya'nın yeniden silahlanmasına da itiraz ediyorlardı. Japonya'da Amerika'ya üsler verilmesini kabul etmiyorlar, Japon silahlı kuvvetlerinin güçlendirilmesini de pek istemiyorlardı.

Japonya'nın askeri gücünün bu kadar sınırlı düzeyde tutulmasında ülke içindeki muhalefetin ve kamuoyu baskısının da etkisi olduğu kuşkusuz. Ancak Sosyalist Parti'nin 1996 yılının Ekim ayındaki seçimlerden önce çöküntüye uğraması, Japon kamuoyunda bu konudaki tartışmaları da etkiledi. O tarihe kadar iktidardaki liberallerle muhalefetteki sosyalistler arasında var olan savunma ve dış politika alanlarındaki farklı yaklaşımlar kayboldu. Muhalefette de muhafazakâr partiler ve görüşler güç kazandı. Ancak dikkat çeken bir nokta, hem iktidardaki liberallerin öncülüğündeki koalisyon içinde, hem de çeşitli muhalif partiler arasında artık Japonya'nın dış politikada daha etkili olması ve ağırlığını daha fazla hissettirmesi görüşünün ağır basması. Bazı politikacılar, Japonya'nın sadece Amerika'ya bağımlı politika izlemesine itiraz ediyorlar ve diğer devletlerle ilişkilerin de geliştirilmesini istiyorlardı. Bazıları, Japon Anayasası'nın Amerika'nın baskısıyla hazır-

landığını belirterek, bu anayasanın değiştirilmesini, Japonya'nın yeniden silahlandırılmasını ve Amerika'dan bağımsız politikalar izlemesini savunuyorlardı. Ancak Japon hükümeti farklı görüşteydi. Hükümet yetkilileri, Japonya'nın kendi gücüne dayanarak güvenliğini sağlayamayacağını, tarafsızlık politikası savunanların gerçekçilikten uzak olduğunu söylüyorlardı.

ABD, Japonya'yla ilişkilerini daima bir stratejik çerçevede düşünmüş ve Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği'ni ve Çin'i dengeleme çabalarında Japonya'daki üslerinden yararlanmıştı. 1950 yılında başlayan Kore Savaşı, Japonya'nın stratejik önemini açık bir şekilde ortaya koydu. Bu savaş sırasında, Japonya'ya ait Okinawa Adası Amerikan kuvvetleri için çok önemli bir üs oldu. 8 Eylül 1951 tarihinde San Fransisco'da imzalanan Japon-Amerikan Güvenlik Antlaşması, Yoshida Doktrini diye adlandırılan dört ilkeye dayanmaktadır:

- ABD ile yakın ilişkiler sürdürmeyi, Japon dış politikasının temel unsuru saymak,
- Silahlı bir saldırıya karşı ABD'nin askeri desteğine dayanmak,
- Sadece savunma amaçlı ve sınırlı düzeyde bir askeri güç bulundurmak,
- Ülkenin kaynaklarını, Japonya'nın en önemli hedefi sayılan ekonomik kalkınma için harcamak.

1955 yılında Japonya, ABD ile arasındaki güvenlik antlaşmasını gözden geçirmek için bu ülkeye bir öneride bulundu, fakat ABD Dışişleri Bakanı Dulles, bunu kesin bir dille reddetti. Amerika, Japonya'ya daha fazla yetki vermek için, bu ülkenin askeri gücünü artırmasını ve gerektiğinde diğer bölge ülkelerine güç göndermeyi kabul etmesini istedi. Japon sosyalistlerinin ve diğer sol grupların baskısı buna izin vermiyordu. Japonya, bu nedenle Amerika'nın istediğini yapacak durumda değildi. 1951 tarihli antlaşma ancak 1960 yılında kısmen değiştirilebildi. Eski antlaşmada yer alan iç ayaklanmaların bastırılmasında ABD'nin destek sağlayacağı yolundaki madde metinden çıkartıldı.

ABD'nin 1968 yılında Vietnam'dan çekilme kararı almasının Japonya'da büyük yankıları oldu. ABD'nin artık Japonya'yı da gerektiğinde etkili biçimde koruyacağından şüphe duyulmaya başlandı. Kamuoyu yoklamaları, halkın % 80'inin ABD'nin Japonya'yı koruyacağına inanmadığını ortaya koydu. 1971 yılında ABD'nin Çin'le yakınlaşma politikasına yönelmesi de, Japonya'nın güvenlik sorunlarına bakışı üzerinde etkili oldu. ABD, Sovyet tehdidine karşı Çin'in askeri açıdan güçlendirilmesi hedefini benimsemişti. Ancak güçlenmiş bir Çin, Japonya için ileride bir tehdit unsuru olabilirdi. Her şeye rağmen Japonya, ABD'nin izinden giderek 1978 yılında Çin'le ilişkilerini normalleştirdi.

Amerika, Japonya'yla ilişkilerinde bir ikilemle karşı karşıyaydı. Bir yandan ekonomik açıdan güçlenen Japonya'nın savunma harcamalarını artırmasını ve ortak savunmanın yükünü daha fazla paylaşmasını istiyor, bir yandan da bu ülkenin savunma ve güvenlik alanında kendi etki alanından uzaklaşmasından endişe ediyordu. Japonya'nın bütün gücünü ekonomik kalkınmaya vermesi, ülkenin rekabet gücünü artırmış, ABD-Japonya ekonomik ilişkilerini de etkilemişti. Örneğin, Japonya-Amerika dış ticareti, 1980 yılında Japonya lehinde 7 milyar dolarlık fazlalık verirken, bu miktar 1987'de 52,1 milyar dolara yükselmişti. Amerika gayri safi milli hasılasının yaklaşık % 5'ini savunmaya harcarken, bu oran Japonya'da yukarıda da belirtildiği gibi, % 1'de kalıyordu.

Bu durum, ABD kamuoyunda Japonya karşıtı görüşleri güçlendirdi. 1988 yılında yapılan bir kamuoyu yoklaması, Amerikan halkının % 72'sinin ekonomik rekabet gücü nedeniyle Japonya'yı Sovyetler Birliği'nden daha büyük bir tehdit unsuru gibi gördüğünü ortaya koymuştu. 1989 yılında yapılan başka bir kamuoyu yoklamasında, kanaat lideri durumundaki 1550 Amerikalı'nın % 40'ının, Japonya'yı ABD için bir tehdit unsuru olarak gördüğünü göstermişti.

Japonya, Amerika'nın savunma yükünü paylaşma önerisine dolaylı bir karşılık vererek, ABD'nin müttefiki olan ülkelere yardımda bulunma yolunu seçti ve 1978-1980 yılları arasında bu çerçevede Pakistan'a 367, Mısır'a 227, Tayland'a 543, Türkiye'ye de 101 milyon dolarlık yardımda bulundu.

Japon devlet adamları, savunma stratejilerini belirlerken, giderek kendi güçlerine dayanmaya öncelik vermeye başladılar. Ama bu kademeli bir biçimde gerçekleştirilecekti. İlk aşamada, bir saldırı halinde ABD kuvvetleri yetişinceye kadar, Japonya'nın askeri gücünün bu saldırıyı durdurması hedefleniyordu. Ayrıca deniz ticaret yolları denetim altına alınmalı ve hava sahasında üstünlük sağlayacak güce sahip olunmalıydı. Bu arada savunma sanayisine de öncelik verildi ve Japonya'nın gereksinme duyduğu askeri malzemeyi mümkün olduğu kadar yerel kaynaklardan sağlaması ilkesi benimsendi. Amerikalılar, Kore Savaşı sırasında kullandıkları Okinawa Adası'nın fiili yönetimini ve savunmasını 1970'li yılların sonlarında Japonya'ya devretmeyi kararlaştırdılar. Bu adanın savunması için Japonya'nın ilave harcamalar yapması gerekiyordu. Japon hükümeti, halkın milliyetçi duygularına seslenerek bu iş için kaynak ayırmayı başardı. 1972 ile 1976 yıllarını kapsayan Savunmayı Güçlendirme Planı'nın mali yükü, 14,4 milyar dolara ulaşıyordu. Bu, bir önceki plana nazaran % 100'lük bir artış anlamına geliyordu. Gene de Japon ticaret gemilerinin Malakka Boğazı ve Hint Okyanusu gibi uzak bölgelerdeki güvenliğini sağlayacak bir askeri güç oluşturulması sağlanamamıştı. Japon savaş gemilerinin kendilerini koruma yetenekleri de sınırlıydı.

Zaman içinde, Japonya'nın savunma planlarında, bölgede güvenlik alanındaki gelişmelere paralel olarak, gerekli düzenlemeler yapıldı. 2001 yılında yayınlanan Savunma Beyaz Kitabı'nda Çin'in askeri alanda kaydettiği gelişmelere dikkat çekilerek, Japonya'nın buna göre gerekli düzenlemeleri yapacağı kaydediliyordu. Bu anlayışla, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya, ilk defa bir uçak gemisi inşa etmeyi kararlaştırdı. Havadan ikmal yapma yeteneğine sahip dört uçak alındı. Bunlar, Japonya'nın uzak bölgelere kuvvet kaydırma yeteneğine sahip olma arzusunun işaretleriydi. Peki Japonya, Çin'in nükleer gücünü dengelemek için kendisi de nükleer silahlara sahip olmayı düşünüyor muydu? ABD'nin nükleer şemsiyesinden yararlandığı sürece, Japonya'nın kendi nükleer silahlarını üretme niyetini taşımadığı biliniyor. Ama Amerika nükleer savunma taahhüdünden vazgeçtiği takdirde, Japonya'nın da nükleer silahlar üretme yoluna gitmeyi düşünebileceğini söy-

leyenler az değil. Rusya ve Çin gibi iki nükleer güce ilaveten Kuzey Kore'ye de komşu sayılan Japonya'nın, güvenlik çıkarlarını yeniden değerlendirme ihtiyacı içinde olduğu anlaşılıyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin telkinleri de dikkate alınarak hazırlanan Anayasa'nın 9. maddesi, Japonya'nın silahlanmasına sınırlar getiriyor. Şimdi Japonya'da aydınların ve politikacıların en çok konuştukları konulardan biri, anayasa değişikliğine gidilerek bu sınırlamalardan kurtulmak. Yapılan bir kamuoyu yoklaması, Japon politikacıların % 60'ının anayasa değişikliğinden yana olduğunu gösteriyor.(167)

İşte bütün bu gelişmeler Japonya'nın savaştan sonra çok ağır koşullarda kabul ettiği savunma politikasını gözden geçirmeye ve ulusal çıkarlarını daha fazla gözeten yaklaşımlar benimsemeye başladığını gösteriyor.

Brezilya ve Ulusal Çıkarlar

Brezilya, yukarda sıralanan ülkelerden farklı bir örnek. Latin Amerika'nın en büyük ülkesi olan Brezilya, görünebilir bir dış tehdide maruz değil. Bu nedenle, Ulusal Güvenlik Doktrini'nde öteden beri iç güvenliğe ağırlık veriliyor. Brezilya Silahlı Kuvvetleri, 1889 yılında ülke yönetimini ele almasından sonra devlet yönetiminde uzun süre etkili rol oynadı. Sivil yönetime geçildikten sonra da 1930 ile 1964 yılları arasında sık sık darbeler düzenleyerek, devlet yönetimini zaman zaman ele geçirdi. 1964 yılında sivil cumhurbaşkanını deviren silahlı kuvvetler, 21 yıl boyunca ülkeyi tek başına yönetti ve 1967 ile 1973 yılları arasındaki bazı ayaklanma girişimlerini önledi. Bu yıllarda Brezilya'nın hızlı bir kalkınma gerçekleştirmesi, askeri yönetimin varlığından duyulan rahatsızlıkların bir süre göz ardı edilmesine yol açtı. 1985 yılının Mart ayında kışlasına çekilen ordunun, bu tarihten sonra devlet yönetimi üzerindeki etkisi azaldı. Buna rağmen, 1988 Anayasası, ordunun dış güvenlik görevinin yanı sıra iç güvenlik sorumlulu-

(167) Kim, Tae-hyo, Sogang University, The Origins and Demise of Japan's Minimalist Security Policy: Changing Environment, Perception, and Strategy, bkz. www.isanet.org/archive/taehyo.htm

ğunu da açıkça belirtiyor. Bugün Brezilya Silahlı Kuvvetleri, sivil cumhurbaşkanına bağlı olarak görev yapıyor.

1990-1992 yıllarında cumhurbaşkanlığı yapan Fernando Collor de Mello, ülkesinin askerlerinin girişimi sonucunda gizli bir nükleer silah edinme programı geliştirdiğini açıkladı. Bu açıklamadan sonra, ilgili uluslararası kuruluşlar, bu ülkenin nükleer çalışmalarını yakın denetim altına aldılar ve sonunda Brezilya, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Sözleşmesi'ni imzalamak zorunda kaldı. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile de nükleer denetim anlaşması yaptı. De Mello, aynı zamanda Brezilya'nın uzay araştırmalarını da sivillerin denetimi altına soktu. Brezilya, 1995 yılında Füze Teknolojileri Kontrol Rejimi'ne dahil oldu.

Dış tehdidin olmamasına rağmen, Brezilya'nın nükleer silah üretimi ile füze teknolojisi alanlarına yönelmesi dikkat çekici. Öyle anlaşılıyor ki, Brezilya, bu çalışmaları ileri büyük devletler arasında yer almanın bir ön koşulu gibi düşünmüştür. Bununla birlikte Brezilya'nın savunma alanında yaptığı harcamalar, gayri safi milli hasılasının % 1,1'inden ibaret.

Savunma amaçlı büyük harcamalar yapmamasına rağmen, 1998 yılında Uzakdoğu ve Rusya'da yaşanan ekonomik krizler, Brezilya'da da etkisini gösterdi. IMF, Dünya Bankası ve Inter-American Kalkınma Bankası, Brezilya için 41,5 dolarlık yardım paketi oluşturdular. Bu yardımlardan yararlanan Brezilya, ekonomisini düzlüğe çıkarttı ve 1999 yılında ulaştığı 555 milyar dolarlık gayri safi milli hasılası ile, dünyanın 10. ekonomisi olmayı başardı. Aynı yıl, 31 milyar dolarlık dış yatırım çekerek, bu alanda da dünyada dördüncü sırayı aldı.

Brezilya'nın ekonomik ve askeri görünümü böyle. Peki kıtanın en büyük ülkesi Amerika, Brezilya'ya nasıl bakıyor? Bu konuda 2000 yılının Mart ayında kapsamlı bir araştırma yapan Donald E. Schulz, halen Latin Amerika'nın toplam ekonomik üretiminin yarısını elinde bulunduran ve Güney Amerika'nın en büyük silahlı kuvvetlerine sahip olan Brezilya'nın, ABD için bir rakip olabileceğini belirtiyor. 1970 ve 1980 yıllarında Brezilya'nın nükleer silah üretimine teşebbüs etmiş olması, daha sonra bu silahların yayılmasını önleyici antlaşmalara katılmış olsa bile, Amerikalılar tarafın-

dan önemle not edilmiş. Brezilya, daha sonra nükleer enerjinin sadece barışçı amaçlarla kullanılması yolunu seçti, ama Amerikalılar, ileride işbaşına gelebilecek bir liderin yeniden nükleer silah üretimine yönelebileceğinden endişe ediyorlar. Bugün sadece Angra dos Reis'deki nükleer santral, eğer askeri amaçla kullanılacak olsa, yılda beş nükleer silah üretebilecek kapasiteye sahip. Diğer nükleer santrallerle birlikte düşünüldüğünde, bu ülkenin Hindistan veya Pakistan'ın üç misli kapasiteye sahip olduğu anlaşılıyor.

Askeri yönetimin sona ermesinden sonra, Brezilya, Latin Amerika'da başarılı bir demokrasi modeli olarak kabul ediliyor. İç ayaklanmalar dönemini de geride bırakan bu ülkede, bugün iç güvenliği tehdit eden unsurlar arasında sosyal dengesizlikler, gelir dağıtımındaki adaletsizlik ve halkın bir bölümünün eğitim düzeyindeki düşüklük sıralanıyor.

Nüfusu 160 milyona ulaşan Brezilya teknolojik alanda önemli bir sıçrama yaptı. Bugün 7 milyon Brezilyalı'nın internet bağlantısı var. Bu ülke, Bilgisayar kullanıcılarının sayısında dünyada yedinci geliyor.

İşte Batı ve Doğu'dan seçilen bazı örnek ülkelerin ulusal çıkarlar anlayışları böyle. Her birinin farklı yapıları olmasına rağmen, bu ülkelerin ortak özelliği, değişen dünya koşullarında da ulusal çıkarlarını korumaktan vazgeçmemeleri. Bu yaklaşımın ekonomik alandaki somut göstergelerinden biri, ulusal sermayenin ve sanayinin korunması ve bu amaçla yabancı yatırımlara getirilen kısıtlayıcı önlemler. Gerçekten birçok ülke, kendi vatandaşlarını veya firmalarını korumak için ülkelerindeki doğal kaynakların, tarım arazilerinin, hatta sanayi veya enerji tesislerinin yabancı şahıslara veya firmalara satışına kısıtlamalar getirmiş bulunuyorlar. Bazı sanayileşmiş ülkeler, gelişme yolundaki ülkelere yabancı firmalara hiçbir ayırım gözetmeksizin pazarlarını açmaları ve bütün kısıtlamaları kaldırmaları için baskı yapıyorlar. Acaba aynı ülkeler kendi pazarlarını yabancı yatırımcılara her zaman ve sınırsız olarak açıyorlar mı?

Türkiye'de Ulusal Çıkarlara Sahip Çıkma

Türkiye'de Cumhuriyet döneminin tarihi, ulusal davalar için mücadele etme tarihi olarak da adlandırılabilir. Türkiye'nin, Batı Avrupa ülkelerinin hepsinden daha geniş bir coğrafyada gerçek anlamda bağımsız, demokratik bir ulus-devlet olması, birçok ülkeyi memnun etmemiştir. Sevr Antlaşması'yla Türkiye'yi ebediyyen Avrupa'dan çıkarttıklarını, bölüp parçaladıklarını, küçük, zayıf ve anlamsız bir devlet haline getirdiklerini sananlar, Kurtuluş Savaşı'nda bir milletin şahlanışına, kaderine sahip çıkışına ve bağımsız ve uygar ülkeler arasındaki şerefli yerini bileğinin gücüyle almasına tanık olmuşlardır. Lozan, Türkler için ne kadar büyük zaferse, Türkiye'nin karşısındaki devletler için o kadar büyük bir yenilgiydi. Bu devletler o yenilgiyi bir türlü hazmedememişlerdir. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Lozan'da İsmet Paşa'ya dediği gibi, fakir ve perişan durumdaki Türkiye'nin önlerinde diz çökerek borç isteyeceğini düşünmüşler ve bu vesileyle kendilerinin de Lozan'da verdikleri tavizleri geri alabileceklerini ummuşlardır. Fakat uzun yıllar boyunca boşuna beklemişlerdir. Çünkü Türkiye, kendi yağıyla kavrulmuş, yalnız siyasi bağımsızlığına değil ekonomik bağımsızlığına da sahip çıkmış ve borç almak için kimsenin önünde diz çökmemiştir.

Ne yazık ki, Türkiye, 1950'li yıllarda dış borç almama konusundaki yaklaşımını yavaş yavaş terk etmiştir. Hızlı kalkınma hedefine ulaşma arzusuyla yabancı ülkelerden borç alma yoluna gidilmiş, daha sonraki yıllarda büyük bir borç sarmalına girilmiş ve Türkiye, 21. yüzyılın başlarında dünyanın en borçlu ülkelerinden biri haline gelmiştir. Bu durum, ülkeyi ekonomik politikalarda IMF'ye

bağımlı hale getirmiş ve bunun dış politikada da yansımaları olmuştur.

Türkiye, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren başka ülkelerin topraklarında gözü olmayan ama kendi ulusal çıkarlarını da ödünsüz koruyan bir politika izlemiştir. Lozan zaferinden sonra Yunanistan'la ilişkilerini ülkenin temel çıkarları doğrultusunda dostluk ve işbirliği anlayışı ile yürütmüş, ahali mübadelesi anlaşmasıyla Yunanistan'da kalan Türklerin anavatana, Anadolu'daki Yunanlıların da Yunanistan'a düzenli biçimde göç ettirilmelerini sağlamıştır. Batı Trakya Türkleriyle İstanbul'daki Rumların hakları güvence altına alınmıştır.

1936 yılında Türkiye, Montreux Sözleşmesini imzalayarak Boğazlar üzerindeki birçok kısıtlamayı kaldırmış ve egemenliğini pekiştirmiştir.

Atatürk'ün son dönemlerinde sarfettiği büyük gayretler sonucunda Hatay'ın bağımsızlığını kazanması ve daha sonra da anavatanla bütünleşmesi sağlanmıştır.

Türkiye, 1950'li yılların oratalarından itibaren Kıbrıs sorununu bir milli dava olarak benimsemiş, Adanın Yunanistan'la birleştirilmesi girişimlerine kararlılıkla karşı çıkmıştır. 1960 yılında imzalanan Londra ve Zürih antlaşmalarıyla Bağımsız bir devlet haline getirilen Kıbrıs'ın iki toplumlu bir yapıya kavuşturulması, Türk toplumunun devlet yönetiminde etkin rol oynaması sağlanmıştır. 1974 yılında Yunanistan'daki askeri cuntanın bir darbe ile Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlama girişimleri, Türkiye'nin kararlı müdahalesiyle önlenmiş ve Kıbrıs'lı Türklerin can ve mal güvenliği sağlanmıştır. Zaman içinde yürütülen müzakerelerin başarıya ulaşamaması sonucunda, 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulmuştur.

Lozan'da Türkiye'nin karşısında olan güçler Kıbrıs meselesinde de Türkiye'nin karşısında yer almışlardır. 1963 yılında saldırılar düzenleyerek Türk unsurunu devlet yönetiminden dışlayan Rumlar, Kıbrıs Devleti'ni kuran antlaşmalar göz ardı edilerek meşru sayılmışlardır. Türkiye, tek başına kalmasına rağmen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni tanımış ve Kıbrıslı Türklerin hak ve çıkarlarını korumuştur. Türkiye'nin izlediği bu politikalar, 2002

yılının sonuna kadar işbaşına gelen bütün Cumhuriyet hükümetleri tarafından kararlılıkla sürdürülmüştür. Türkiye Büyük Millet Meclisi çeşitli vesilelerle aldığı beş ayrı kararda, Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki haklı tutumuna sahip çıkmıştır.

Ne yazık ki, daha sonra, Türkiye Kıbrıs'ta taviz veren bir politika izlemiş, Avrupa Birliği'ne üyelik vaadi karşılığında, daha önce izlediği politikaları büyük ölçüde terk ederek Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Avrupa Birliği'ne üye yapılmasına engel olacak güçlü bir tepki gösterememiştir. Oysa Kıbrıs Devleti'ni kuran antlaşmalara göre, Kıbrıs, ancak Türkiye ve Yunanistan'ın birlikte üye oldukları uluslararası kuruluşlara üye olabilirdi ve bu konuda ünlü yabancı hukukçuların raporları da vardı. 2002 yılı sonuna kadar Türkiye, bu tezi ısrarla savunmuş ve Birleşmiş Milletler'e de tescil ettirmişti.

Daha sonra izlenen bu tavizci politikalar, Türkiye'ye de Kıbrıs Türklerine de bir şey kazandırmamıştır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından hazırlanan ve Türk tarafı açısından çok ciddi sakıncalar içeren bir plan, Ada'da düzenlenen referandumda Türk hükümetinin teşviki sonucunda Kıbrıs Türkleri tarafından kabul edilmiş, fakat Türk tarafından daha da büyük tavizler alabileceğini düşünen Rumlar tarafından reddedilmiştir. Buna rağmen Avrupa Birliği, Rumları mükâfatlandırarak Birliğe üye yapmış, Annan Planı'nı kabul eden Türk tarafı ise baskı altında tutulmaya devam edilmiş, Türklere uygulanan haksız ambargolar kaldırılmamıştır.

Son olarak, 2004 yılının 17 Aralık günü düzenlenen AB zirvesinde Türkiye'ye yapılan baskılar üzerine Türk hükümeti 1963 tarihli Ortaklık Antlaşması'nı Kıbrıs dahil yeni giren bütün üyelere uyarlamayı kabul etmiş ve 2005 yılının Temmuz ayında da bu amaçla düzenlenen uyum protokolünü imzalamıştır. Bu protokolün hayata geçirilmesi, Güney Kıbrıs'ın fiilen Kıbrıs Cumhuriyeti olarak tanınmasına ve Türkiye'nin yıllardan beri milli dava saydığı Kıbrıs sorununda ciddi bir gerilemeye yol açacaktır. Protokolü imzalarken Türkiye'nin Güney Kıbrıs'ı tanımadığı yolunda yaptığı tek taraflı deklarasyon, maalesef bu olumsuz gidişin düzeltilmesini sağlayamamış ve diğer AB ülkeleri bu deklarasyonun kendilerini

bağlamadığını ve Güney Kıbrıs'ı, Kıbrıs Cumhuriyeti olarak tanımaya devam ettiklerini belirtmişlerdir.

Bu olumsuz gelişmenin bir benzeri de Türkiye AB ilişkilerinde yaşanmıştır. 1963 yılında Başbakan İsmet İnönü tarafından imzalanan Türkiye-AB Ortaklık Antlaşması'nda hedefin Türkiye'nin tam üyeliği olduğu belirtilmişti. Uzun çabalardan sonra 1996 yılı başından itibaren Türkiye, AB ile Gümrük Birliği'ne girmiş ve 1999 yılının Aralık ayındaki Helsinki zirvesinde tam üye adayı olarak kabul edilmişti.

Ne yazık ki, özellikle 2004 yılından itibaren, başta Alman Hıristiyan Demokratları ve Fransız iktidar partisi UMP ile Avusturya hükümet partileri, Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkarak bunun yerine Özel Statü verilmesini önermişlerdir. 3 Ekimde başlayacak müzakerelerin tam üyeliğin dışında bir sonuca götürmemesi için Türkiye'nin büyük çaba sarfetmesi gerekmektedir. Maalesef 6 Ekim 2004 tarihinde AB Komisyonunun kabul ettiği Türkiye İlerleme Raporu ile 17 Aralıkta düzenlenen Brüksel zirvesinde AB'nin kabul ettiği karar, diğer adayların hiçbiri için bugüne kadar öngörülmeyen koşullar içermekte ve ucu açık müzakerelerden söz ederek, Türkiye'ye insanların serbest dolaşım hakkı, tarımsal destek ve sosyal politikalar gibi konularda sürekli kısıtlamalar getirilebileceğini belirtmekte ve Türkiye'nin üyeliğini pamuk ipliğine bağlayarak, özel statüye kapıyı açık bırakmaktadır. Fransa Cumhurbaşkanı Chirac'ın önerisiyle Fransız Parlamentosu'nun yaptığı anayasa değişikliği de, Türkiye'nin üyeliğinin halkoyuna sunulmasını zorunlu hale getirmiştir.[168]

İşte bütün bu gelişmeler, Türkiye'nin ulusal çıkarlarının korunması açısından çok ciddi sıkıntılar yaratacak niteliktedir. Diğer ülkelerin ulusal çıkarlarını korumak için sarf ettikleri çabalar ve yaptıkları mücadeleler yukarıdaki bölümlerde özetlenmiştir. Türkiye'de devlet sorumluluğu taşıyanların bu örnekleri dikkatle incelemeleri ve Türkiye'nin çıkarlarının korunması için neler

(168) Cumhuriyet Halk Partisi'nin Türkiye-AB ilişkileri konusunda yaptığı eleştiriler ve uyarılar, 2005 yılının Ağustos ayında yayınlanan, *Tam Üyeliğe Evet, Özel Statüye Hayır* başlıklı bir kitapta toplanmıştır.

yapılması gerektiğini sorumluluk duygusuyla değerlendirmeleri gerekiyor. Fakat Türk devlet adamlarının asıl esin kaynağı, başta Atatürk olmak üzere, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranların bu ülkenin varlığı, bağımsızlığı ve esenliği için en güç şartlarda dünyanın en büyük ülkelerine karşı yürüttükleri şerefli ve başarılı mücadeledir. Türkiye, bugün karşılaştığı güçlükleri ancak bu büyük devlet adamlarının çizgisini sürdürerek aşabilir ve ulusun çıkarlarını ve itibarını ancak onların yolundan giderek koruyabilir.

Yeni Korumacılık Anlayışı

Yabancı Firmalara Getirilen Kısıtlamalar

Dünyanın pek çok ülkesi yabancı sermaye çekmek için çaba gösterirken, ülkeye gelmek isteyen yabancı sermayeye kısıtlamalar getirilmesi, ilk bakışta büyük bir çelişki gibi görünüyor.

OECD ülkeleri, bir yandan yabancı sermayeyi çekmeye çalışırken ve bu amaçla yasalarında liberalleşmeye yönünde değişikler yaparken, bir yandan da özellikle ulusal çıkarların gerektirdiği alanlarda yabancı sermayeyi kısıtlayıcı önlemler alıyorlar ve kontrolü elden bırakmıyorlar. Bazı hallerde yabancıların belirli sektörlere girişini yasaklıyorlar veya yabancıların alabilecekleri hisselerin % 50'nin altında kalması için yasal önlemeler getiriyorlar. Bunun örnekleri arasında, AB ülkeleriyle Kuzey Amerika'da havayolu şirketleri, Japonya'da telekomünikasyon firmaları ve ABD'de kıyı taşımacılığı belirtilebilir. Bazı ülkelerde doğal kaynaklar üzerinde de buna benzer kısıtlamalar getiriliyor. Örneğin İzlanda'da balıkçılık ve enerji sektörlerine yabancı firmalar sokulmuyor. Meksika, petrol sektörünü sadece kendi vatandaşlarına ayırmış. Bazı hallerde resmi yasak olmasa da, devlet tekelleri, fiilen yabancı yatırımların belirli sektörlerde o ülkeye girmesine engel oluyor.

Birçok ülkede yabancı yatırımların izne bağlı olması, gerektiğinde engelleme yapılmasına olanak sağlıyor. Bazı hallerde yabancı yatırımcılar, yapacakları yatırımın ülke ekonomisine katkı sağlayacağını kanıtlamak zorundalar. Buna benzer hükümlerin örnekleri, özellikle Japonya'da ve Meksika'da görülüyor. Bazı ülkelerde, şirketlerin yönetim kurulu üyeliklerinin çoğunun o ülkelerin vatandaşlarına verilmesi şartı aranıyor. Birçok AB ülkesi, deniz taşımacılığında kabotaj hakkını, sadece kendi ülkesinin vatandaşlarına tanıyor.

Özellikle Avrupa Birliği gibi sermayenin serbest dolaşımını temel ilkelerinden biri haline getirmiş uluslararası kuruluşların üyeleri arasında doğrudan dış yatırımlar alanında kısıtlama olması beklenmiyor. Doğrusu, AB, özellikle kendi üyeleri arasındaki sermaye hareketleri açısından, dünyanın diğer örgütlerine nazaran çok daha liberal sayılabilir. Ama orada da azımsanmayacak ölçüde kısıtlamalar var.

AB ülkeleri, özellikle bankacılık ve sigortacılık alanlarında karşılıklılık ilkesine uymaya özen gösteriyorlar. AB Bakanlar Konseyi, uzun müzakerelerden sonra, 2004 yılının Mart ayında, kötü niyetli yabancı firmaların yerli firmaları satın almalarını önleyen yasaları yürürlükten kaldırmalarını öngören bir direktif kabul etti. Ancak başlangıçta katı kurallar içeren bu direktif, sonunda yumuşatıldı ve ülkelere belirli bir hareket serbestisi tanındı. Böylece AB'ye üye ülkelerin ulusal çıkarlarına zarar verebilecek yabancı yatırımlara, bu arada diğer AB ülkelerinin firmalarına karşı, ülkelerinin ekonomisini koruma olanağı bir ölçüde de olsa korunmuş oldu. Özellikle petrol arama ve işletme konularında karşılılık ilkesinin çok katı biçimde uygulanması için de, gene 2004 yılında 94/22 sayılı bir direktif kabul edildi.

Bazı AB ülkelerinin yabancı yatırımları veya yabancı şirketlerin avantajlarını kısıtlamaya olanak veren yasaları veya uygulamaları aşağıda özetle yer alıyor.

Çeşitli Ülkelerden Korumacılık Örnekleri

Liberal ekonominin öncüsü olan Amerika'da, ulusal çıkarlar gerektirdiğinde piyasa ekonomisinin kurallarından sapmalar olduğu sık sık görülüyor. Amerika, özellikle petrol, savunma sanayisi ve ilaç sanayisi alanlarında, Amerika kendi sanayisini koruma konusunda büyük duyarlılık içinde. Bu üç sektörle ilgili örnekler, aşağıdaki bölümlerde anlatılıyor.

Amerika'da bir petrol şirketinin, bir Çin şirketine satılmasına gösterilen tepkiler başlı başına ilginç bir örnek oluşturuyor. 2005 yılının Haziran ve Temmuz aylarında, Amerika'nın en büyük petrol şirketlerinden biri olan Unocal'ın, Çin'in CNOOC şirketi tarafından satın alınmak istenmesiyle büyük bir kriz yaşandı. Kriz,

ABD'nin en büyük petrol şirketlerinden biri olan Unocal'ın, bir başka büyük Amerikan petrol şirketi olan Chevron-Texaco tarafından yaklaşık 16 milyar dolara satın alınması ile başladı. 2005 yılının Haziran ayı sonlarında satış işleminin onaylanmasına ramak kala, Çin'in devlet kontrolündeki petrol şirketi CNOOC, Unocal için 18,5 milyar dolar teklif etti. Chevron-Texaco yetkilileri, ihale sürecinin tamamlandığını ileri sürerek, CNOOC'nin teklifinin değerlendirilmemesi gerektiğini söylediler. CNOOC ise, ihalenin tekrar edilmesini talep etti. Bu noktada, ABD siyasetinde büyük bir tartışma başlatıldı. Pek çok siyasetçi, Çin-ABD rekabetinde Çin'e büyük katkı sağlayacak olan böyle bir satışın gerçekleşmemesi için büyük bir kampanya başlattı. Zaten ABD'nin halihazırda Çin'le yaklaşık 160 milyar dolarlık ticaret açığı vardı ve Çin, ABD'nin siyasi ve ekonomik rakibi olarak algılanıyordu. Pek çok uzman ve siyaset adamı, Çin'in Unocal'ı satın aldığı takdirde, şirketin Asya'daki malvarlığını kullanıp geri kalan kısmını satacağını iddia etti. Bu noktada, Amerikan kamuoyu da satışa tepki göstermeye başladı.

Bu arada Chevron-Texaco, teklifini biraz daha artırdı ve 17,1 milyar dolara çıkardı. Yine de bu teklif, CNOOC'nin teklifinden 1,4 milyar dolar daha düşüktü. Unocal, Chevron-Texaco'nun bu teklifini destekleme kararı aldı. Ayrıca, konunun 10 Ağustos 2005'te Unocal hissedarlarının oyuna sunularak karara bağlanması kararlaştırıldı.

Ancak bu arada beklenmeyen bir gelişme oldu ve Çin 1 Ağustos'ta teklifini geri çektiğini açıkladı. CNOOC yetkilileri, bu geri çekilmenin zoraki bir geri çekilme olduğunu açıkladılar. Böylelikle, Unocal'ın Chevron-Texaco tarafından satın alınmasının önünde hiçbir engel kalmamış, bu kriz de böylece çözümlenmişti.

Amerika'dan başka bir örnek de, çelik sanayisinden verilebilir. Amerikan Başkanı'nın çelik sanayisini korumak için gümrük resimlerini % 30 oranında artırması, küreselleşme çağındaki korumacılık önlemlerinin en dikkat çekici örneklerden biridir.

Amerikan çelik endüstrisi, uzun zamandır iflaslarla sarsılıyor ve bu iflasların ardından sektörün toparlanması, son derece yavaş ilerliyordu. Ayrıca ithal edilen çeliğin fiyatı Amerika'daki üretimin

maliyetinden bile ucuz olduğu için, Amerikan çelik endüstrisi yabancı ülkelerle rekabet edemez hale gelmişti. Bu koşullar altında Amerikan yönetimi ne yapmalıydı? Madem ki, Amerikan çelik sanayisi dünya ile rekabet edemiyordu, o zaman bu firmaları piyasa kurallarına terk edip yabancı firmalara satma yoluna mı gidilmeliydi? Amerikan hükümeti bu yolu seçmedi. Piyasa kurallarına uymamasına ve Amerika'nın uluslararası ticaret kurallarından sapmasına yol açmasına rağmen, yerel çelik sanayi korunmalıydı. Bu düşünceyle Bush Yönetimi, 2002 yılının Mart ayında, çelik ürünleri ithalatına % 30'luk bir ilave gümrük tarifesi uygulaması başlattı. Bununla, çelik endüstrisinin yabancı firmaların rekabetine karşı korunabileceği umuluyordu. Bu yaklaşımın adı, düpedüz korumacılıktı.

Bu nedenle Avrupalı ülkeler ve firmalar, bu karara büyük tepki gösterdiler. AB ve önde gelen diğer sekiz büyük çelik üreticisi ülke, Amerika'yı Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) şikâyet ettiler. Bunun sonucunda DTÖ, bu tarife politikasının mevcut ticaret düzenlemeleri göz önüne alındığında yasadışı olduğuna hükmetti.

AB'nin bu konudaki tepkisi o kadar büyük oldu ki, Bush Yönetimi, geri adım atmak zorunda kaldı. Sonuç olarak Bush'un bu çıkışı, büyük bir başarısızlıkla sonuçlandı. Birincisi, DTÖ'nün düzenlemelerine uymaması, tüm dünya tarafından olumsuz bir tavır olarak algılandı. İkincisi, Amerika'da özellikle otomotiv sektörü gibi çeliğe dayalı diğer sektörler, çelik fiyatlarının artmasını şiddetle protesto ettiler. Üçüncüsü ve en önemlisi de, AB'nin aldığı misilleme kararıydı.

AB, bu tarifelerin sürdürülmesi durumunda, bir dizi önlem alınacağını duyurdu. Buna göre, çeşitli Amerikan ürünlerine yıllık toplam değeri 2,2 milyar doları bulan ve oranları % 8'den % 100'e kadar değişen ilave gümrük tarifeleri uygulanacaktı. Bu ürünler, özellikle Başkan Bush'u destekleyen eyaletlerin ürettiği ürünler olacaktı. Hedefte güneybatı eyaletlerinin ürettiği tütün, kumaş, pirinç, kâğıt ve narenciye ile, orta-batı eyaletlerinde üretilen el aletleri, çelik ürünleri ve saatler gibi ürünler vardı.

Tüm bu misillemelerin sonucunda, Bush Yönetimi, geri adım attı ve tarifeleri eski seviyesine getirdiğini ilan etmek zorunda

kaldı. Ama gerek Amerika'nın başlangıçtaki kararı, gerek AB ülkelerinin misilleme tehditleri, uluslararası ticari ilişkilerde ne gibi kural dışı gelişmelerin yaşanabildiğini göstermesi açısından ibret verici oldu.

İlk bakışta çok liberal gibi görünse de, Fransız mevzuatı, yabancı yatırımların, Fransa'nın kamu düzenini, ulusal güvenliğini, savunma alanını, silah araştırma ve üretim sistemlerini, cephane ve barut imalatını ve her cins patlayıcının üretimini öngörmesi halinde, maliye bakanının ön iznini şart koşuyor. Bununla birlikte, bazı alanlarda AB ülkelerine kolaylıklar tanınıyor. Ancak Fransa, aşağıdaki alanlarda yapılacak yabancı yatırımlara kısıtlama getirebileceğini OECD'ye bildirmiş bulunuyor: Tarım, uçak üretimi, hava taşımacılığı, atom enerjisi, audio-visüel faaliyetler, bankacılık, mali hizmetler, muhasebecilik hizmetleri, savunma sanayisi, sigortacılık, deniz taşımacılığı, yayıncılık, radyo-televizyon, kara taşımacılığı, telekomünikasyon, turizm. İşte bütün bu alanlarda Fransa, yabancı sermaye yatırımlarını kısıtlayabileceğini açıkça ilan etmiş bulunuyor. Gene de 10 yıl öncesine kıyasla, Fransa'nın mevzuatını bir ölçüde de olsa liberalleştirdiği söylenebilir. Ama listenin gösterdiği gibi, bu liberalleşmeye rağmen Fransız hükümeti, ekonominin pek çok önemli sektörde denetimi elden bırakmak istemiyor ve "*bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*" felsefesini benimsemiyor. Yabancı uzmanlara göre, son yıllardaki reformlara rağmen Fransa, hâlâ iş hayatının Fransızların elinde bulundurulması yolundaki eski tercihinden vazgeçmiş sayılmaz. Bazı hallerde Fransız şirketlerinin yabancılar tarafından satın alınmasına en büyük tepki sendikalardan geliyor. İşçi kesimindeki genel kanı, yabancıların kısa vadeli menfaatlerini düşünüp çalışanların çıkarlarını yeterince dikkate almadıkları yolunda. Bazı hallerde de, doğrudan doğruya Fransız firmaları yabancı yatırımlara sıcak bakmıyorlar ve başka Fransız firmalarıyla, hiç değilse diğer AB ülkelerinin firmalarıyla çalışmayı tercih ediyorlar. Özelleştirme çalışmalarının yeterince şeffaf olmaması da, hükümetin yerli firmaları dolaylı yöntemlerle koruduğu izlenimini veriyor.

Fransa'da devlet, hâlâ ekonomik hayata büyük ölçüde müdahale diyor. İş ve çalışma hayatını düzenleyen pek çok mevzuat var. Vergiler diğer ülkelerden daha yüksek. Bütün bu nedenlerle

yabancı firmalar, Fransa'daki yatırım ortamından şikâyet ediyorlar ve mevzuatın ve uygulamaların âdeta yabancıları yatırımdan vazgeçirmeye yönelik olduğunu söylüyorlar.

İşin ilginç tarafı, 1997 yılında yeniden canlanan özelleştirme faaliyetlerinde öncülüğü, genellikle devletçi tutumuyla tanınan Fransız sosyalist hükümetinin başlatmış olması. Bu hükümet, bazı büyük firmalardaki, bankalardaki ve sigorta şirketlerindeki kamu paylarının bir bölümünü özel sektöre devretti. 2002 yılında işbaşına gelen merkez-sağ hükümet ise, başlangıçta özelleştirme çalışmalarını hızlandıracağını vaat etmesine rağmen, özellikle hava taşımacılığı ve piyasalardaki güçlükler nedeniyle özelleştirme çalışmalarını yavaşlattı. Sonuçta, devletin büyük şirketlerdeki paylarında sınırlı bir azalma oldu. Örneğin hükümetin Air France havayollarındaki payı 2004 yılında % 54'den % 44,6'ya düşürüldü, France Telecom'daki payı da % 54,5'den % 42,2'ye indirildi. Thomson CSE'deki devlet payları, küçük bir düşüş göstererek % 33,3'den % 31,3'e indi. Renault'daki devlet hisseleri, % 26'dan % 15,6'ya düştü. Özelleştirme çalışmaları, daha çok küçük şirketleri kapsayacak şekilde gerçekleştirildi.

Peki, Fransa'da özelleştirme hangi anlayışla ve hangi yöntemle yapılıyor? 1993 tarihli özelleştirme yasası, Fransız hükümetine özelleştirilecek firmaların "altın hissesini" elinde bulundurma hakkı tanıyor. Bu kurala göre, özel yatırımcılar, özelleştirilecek şirketten belirli bir oranın üzerinde hisse almak isterlerse, ekonomi, maliye ve sanayi bakanlarının ön iznini almak zorundalar. Devlet ayrıca, özelleştirilen şirketin yönetim kuruluna iki temsilci atama hakkını da elinde bulunduruyor. Bununla da kalmıyor, "ulusal çıkarlar" gerektiriyorsa, hükümet, herhangi bir tesisin varlıklarının satışını engelleyebiliyor. Bu varlıklar, hisse senedi, binalar, teknoloji, patentler, markalar veya herhangi bir hak da olabiliyor.

Fransa'nın bu mevzuatı, AB'nin sermayenin serbest dolaşımına ilişkin kurallarına uygun mu? Pek sayılmaz. Nitekim, Avrupa Adalet Divanı, Fransa da dahil olmak üzere bazı üye ülkelerin altın hisse uygulamalarının, AB'nin temel kurallarına uymadığı yolunda bir karar aldı. Buna rağmen Fransa'nın henüz yürürlükteki mevzuatını değiştireceğinin işaretleri görünmüyor.

Fransız siyasetçilerin Fransız şirketlerinin yabancılara satışına gösterdikleri tepki de son derece dikkat çekici. Bunun son örneklerinden biri, 2005 yılının Temmuz ayında görüldü. Amerikan Pepsico şirketinin Fransız Danone şirketini satın almak istediği söylentilerinin ortaya çıkması ile, Fransız siyaset adamları bu duruma büyük tepki gösterdiler. Çünkü Danone şirketi, 2004 yılının ikinci altı ayında 829 milyon euro olan kârını, 2005 yılının ilk altı ayında 857 milyon euroya çıkarmış olan büyük bir sanayi kuruluşuydu. Söylentilerin basına sızmasının ardından açıklama yapan Fransa Cumhurbaşkanı Chirac şunları söylüyordu: *"Fransa'nın önceliği, endüstriyel rekabetin ve şirketlerimizin gücünün korunmasıdır."* Hemen ardından da Maliye Bakanı Thierry Breton bir açıklama yapıyordu: *"Hükümetimiz ülkemizde başarılı ve sağlam bir endüstriyel altyapı oluşturabilmek için bütün gücünü seferber etmektedir."* Fransa Çalışma Bakanı Barloo ise, *"Kötü niyetli satın almaların önüne geçmek için elimizden geleni yapacağız"* diyordu. Fransız siyaset adamlarının bu tepkileri üzerine, Danone şirketi bir açıklama yaparak, Pepsico şirketinden bir teklif gelmediğini, konunun bir söylentiden ibaret olduğunu ilan etti. Yine de bu durum, Fransa'nın en önemli şirketlerinden birinin yabancılara satılmasına duyduğu tepkiyi yansıtması bakımından son derece ilginç bir örnek oluşturdu.

Görüldüğü gibi Fransa'da özelleştirme ve yabancı yatırımcılara satış konuları, çok dikkatli ve ölçülü bir anlayışla yürütülüyor. Türkiye'deki gibi her şeyi hemen satmak, yabancılara her kuruluşu koşulsuz, sınırsız satın alma olanağı vermek gibi düşünceler, Fransa'da pek geçerli değil. Türkiye'de tam ve mutlak özelleştirme yanlıları, acaba bunları biliyor mu? Bilmiyorlarsa, bu bir eksiklik sayılabilir, fakat bile bile Türkiye'de çağdaşlaşma, küreselleşme adına devletin varını yoğunu sınırsız ve ölçüsüz biçimde satmayı öneriyorlarsa, bunun adı en hafif deyimiyle sorumsuzluktur. Türk milletinin yıllarca fedakârlık yaparak kurduğu ve ülke ekonomisinin can damarı olan Erdemir, Petkim, Tüpraş, Tekel, Seka gibi tesislerin bu kadar kolay biçimde ve değerinin çok altında fiyatlarla feda edilmesi, hükümetin gelecek kuşaklara bırakacağı acı bir miras olacak.

Almanya, Avrupa ülkeleri arasında piyasa ekonomisi kurallarına uyma konusunda en duyarlı ülkelerden biri. Ama uygulamada yaşanan bazı olaylar, bu kurallara önemli istisnalar getirilebildiğini ortaya koyuyor. 1980'li yılların sonunda Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve iki Almanya'nın birleşmesi gündeme geldiğinde karşılaşılan önemli bir sorun vardı. Doğu Almanya'dan çekilecek yaklaşık 400.000 Rus askeri nereye gidecekti? Rusya'da bunların barındırılacağı binalar, lojmanlar, tesisler yoktu. Almanya ile Rusya, bu askerlerin barındırılması için milyarlarca marklık bir konut inşa projesi başlatmayı kararlaştırdılar. Dünyanın bütün ülkelerinin inşaat firmalarına açık ihaleler düzenlendi. Alman firmaları, Türk şirketlerinin bu ihalelerde hiçbir başarı şansının olmadığına inanıyorlardı. Olsa olsa kendi kazanacakları ihalelerden bazılarında Türklere taşeronluk verilebilirdi. İhaleler bölüm bölüm yapıldı. İlk ihale, dört projelik bir demetten oluşuyordu. Sonuçlar resmen açıklanmadan basına sızdırıldı. İhaleleri yakından izleyen Alman kamuoyu ve Alman firmaları duyduklara habere inanamadılar: Dört ihaleyi de Türkler kazanmışlardı. Ertesi gün basında büyük bir tepki görüldü. Nasıl olur da Alman vergi mükelleflerinin ödediği paralarla Türk firmalarına ihale verilebilirdi? Oysa ihaleler uluslararası rekabete açıktı. Serbest rekabeti kabul edenler bunun sonuçlarına da katlanmalıydılar. Ama katlanamadılar. Sonunda, bu dört ihaleden ikisi Türklerden alınıp başkalarına verildi. Gene de daha sonraki ihalelerde Türk firmaları büyük başarılar kazandılar ve engellemelerin büyük bir bölümünü aşmayı başardılar.

Aynı yıllarda Almanya, Polonya gibi bazı ülkelerin inşaat firmalarının kendi işçilerini de getirerek Almanya'da iş üstlenme hakkı tanımıştı. Türkiye de benzeri bir taleple ortaya çıkınca hayır diyemediler. Türkiye ile "istisna hakkı" denilen bir anlaşma imzaladılar. Buna göre bu anlaşmadan yararlanarak Almanya'da iş alacak Türk firmaları, işçilerini de geçici kaydıyla çalıştırmak üzere Türkiye'den getirebileceklerdi ama aynı anda Almanya'da bu gibi projelerde çalıştırılacak Türk işçilerinin sayısı 7000'i aşamayacaktı. Oysa Türkler, kendi ülkelerinde Alman firmalarının kazandıkları ihalelerde çalışacak Alman uzmanlar için sayı kısıtlaması yapmı-

yorlardı. Ama Almanlar bu sınırlamada ısrar ettiler ve anlaşma buna göre imzalandı. Kısa bir süre içinde 60 kadar Türk inşaat firması Almanya'ya gelerek çalışmaya başladı ve çok başarılı sonuçlar alındı. Ama bu durum Alman şirketlerini ve bir ölçüde Alman sendikalarını rahatsız etti. Alman Ekonomi Bakanlığı üst düzey yetkilileri, o sırada Bonn Büyükelçisi olan bu kitabın yazarını davet ederek, Türk firmalarının çalışmalarının bazı tepkiler yarattığını bildirdiler ve toplam işçi sayısını 2000'e indireceklerini söylediler. Türkiye'nin buna itirazı sonuç vermedi. Liberal ekonominin kuralları geçerliydi ama devletin iradesi daha da geçerliydi. Sayı 2000'e indirildi ama şikâyetler bitmedi. Türk firmaları, 2000 işçiyle bile milyonlarca marklık işler üstlendiler. Sadece Berlin'de bir Türk firmasının aldığı projenin bedeli, 50 milyon markı buluyordu. Alman firmaları böyle bir rekabete razı olamazlardı. Alman hükümeti sonunda anlaşmanın uygulanmasını tümüyle durdurdu. Daha sonraki yıllarda kısıtlı bir uygulamaya izin verildi. İşte piyasa ekonomisi kurallarının en yaygın biçimde uygulandığı ülkelerde bile böyle durumlar yaşanabiliyordu.

Finlandiya'da büyük firmaların yabancılara satışı için, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın ön iznine ihtiyaç var. Fin Firmalarının Yabancılar Tarafından Satın Alınmasının Denetimi Yasası'na böyle bir hüküm konulmasının nedeni, *"Finlandiya'nın temel ulusal çıkarlarının korunması ihtiyacı."*

Yerli ve yabancı firmaların İsveç'teki yatırımlarına getirilen sınırlamalar büyük ölçüde kaldırılmış olmasına rağmen, bazı alanlarda devlet tekelleri var olmaya devam ediyor. Örneğin, yerli ve yabancı yatırımcıların hâlâ perakende ilaç ve içki satışı alanlarında faaliyet göstermelerine izin verilmiyor. Ayrıca yabancı bir firmanın İsveç'teki şube yöneticisinin mutlaka Avrupa Ekonomik Alanı bölgesinde daimi ikametgahı olanlardan seçilmesi şartı aranıyor. Herhangi bir buluşun veya markanın İsveç'te kullanılabilmesi için, İsveç Patent Bürosu'na kaydedilmesi gerekiyor. Avrupa Ekonomik Alanı dışındaki ülkelerden gelip de İsveç'te banka şubesi açmak isteyen firmalar, Mali Denetim Kurumu'ndan özel izin almak zorundalar.

Macaristan Özelleştirme İdaresi, kamu mallarının özelleştiril-

mesi alanında yetkili. Ancak bankaların özelleştirilmesinde Maliye Bakanlığı'nın özel izni gerekiyor. Özelleştirmede gözetilen kurallar şunlar:

- Devletin azınlık hissesine sahip olduğu holdingler ilke olarak satılacak.
- Bazı stratejik firmalarda Macaristan hükümetinin "altın hissesi" var. Böylece hükümet, özelleştirmeden sonra bile önemli yönetim kararlarını yönlendirme, hatta veto etme hakkına sahip bulunuyor.
- Stratejik öneme sahip 200 civarında firmanın devletin mülkiyetinde kalması öngörülüyor.
- Yabancıların yatırımlarının % 100'üne sahip olmaları ilke olarak mümkün. Ancak, "stratejik holding" sayılan kuruluşlarla savunma sanayisi firmaları ve Macaristan Havayolları Malev, bu kuralın dışında tutuluyor.
- Finans alanında yatırım yapacak yabancıların ön izin alması gerekmiyor ama bunlar yatırımları hakkında hükümete resmen bilgi vermek zorundalar.
- Yabancıların toprak alımında sınırlamalar var. Yatırım Yasası'na göre yabancılar, sadece ekonomik faaliyetlerinin zorunlu kıldığı miktarda arazi satın alabiliyorlar. 1994 tarihli Toprak Yasası, yabancıların satın alabileceği toprağı 6000 metrekare olarak sınırlamış. Ancak 300 hektara kadar araziler en çok 10 yıllık bir süre için kiralanabiliyor. Sadece Macaristan vatandaşları tarım alanı satın alabiliyorlar. Yabancıların tarım alanlarını kiralamaları mümkün. Yabancıların toprak alımına getirilen yasaklamaların, Macaristan'ın AB üyeliğinden sonra 7 yıllık bir süre daha devam etmesi, bu sürenin gerekirse üç yıl daha uzatılması konusunda AB ile anlaşma sağlanmış bulunuyor.

Macaristan, yabancılara gayrimenkul satışı konusunda en liberal ülkelerden biri. Buna rağmen Türk hükümetinin önerisiyle ülkemizde yabancılara gayrimenkul satışı konusunda 2004 yılında çıkartılan yasa, Macar yasasından çok daha liberal hükümler içeriyordu. O yasaya göre, 30 dönüme kadar tarım arazileri hükü-

metin iznine gereksinme olmaksızın yabancılara satılabilecekti. Cumhuriyet Halk Partisi'nin başvurusu üzerine bu yasa iptal edildi. Anayasa Mahkemesi'nin gerekçeli kararının *Resmi Gazete*'de yayınlanmasından sonra en geç üç ay içinde yeni bir yasa yapılması gerekiyor. Ancak 2005 yılı Temmuz ayının başında Meclis tatile girdiğinde, hükümet hâlâ yeni bir yasa tasarısını Meclis'e sunmamıştı. CHP'nin ve diğer bazı partilerin bu konudaki duyarlılığını eleştiren bazı yazarlar, yabancılara neredeyse sınırsız toprak satışını savunuyor ve bunu çağdaşlığın bir gereği gibi kamuoyuna anlatıyorlardı. Anayasa Mahkemesi'nin kararı, bu aşırı yaklaşımların Türk anayasa sisteminin sınırlarının dışına çıktığını ortaya koydu. Macaristan örneği de, AB üyesi olmanın bu alanda derhal sınırsız taviz verilmesini gerektirmediğini gösteriyor. Kaldı ki, Türkiye'nin üyeliği henüz kesinleşmiş değil, olsa bile bunun hangi tarihte gerçekleşeceği bilinmiyor.

Yunanistan'da sınır bölgelerinde ve bazı adalarda yabancıların toprak alımı, ulusal güvenlik nedeniyle yasaklanmış bulunuyor. Ayrıca bankacılık, madencilik, yayıncılık, deniz ve hava taşımacılığı konularında AB ülkeleri firmalarına tanınan bazı kolaylıklar, ABD ve Avrupa Birliği'ne üye olmayan ülkelere tanınmıyor.

Avusturya, birçok alanda "Avusturya çözümü" denilen yaklaşımı benimsiyor. Yani firmaların, Avusturyalı bankaların, sigorta şirketlerinin, emeklilik fonlarının ve sanayi şirketlerinin oluşturduğu ortaklıkların elinde bulundurulmasını tercih ediyor. Her ne kadar elektrik sektörünün liberalleşmesini öngören bir yasa çıkartıldıysa da, merkezi hükümet ve eyalet hükümetleri, bu sektördeki bütün firmaların % 51'ini ellerinde bulunduruyorlar. Bu sektörde faaliyet gösteren iki büyük şirket, devletin teşvikiyle birleşip bu alanda tek söz sahibi oldular. Benzeri bir durum doğal gazın üretimi ve ticaret alanında da yaşandı.

Buna karşılık, hizmetler sektörü ve diğer sanayi dallarında yabancı firmalar önemli şirketleri satın almayı başardılar. Bunların başında Avusturya Telekomu, Avusturya Bankası ve Avusturya Tütün Şirketi geliyor.

Kıbrıs Rum Kesimi'nde, yabancılara toprak satışında kısıtlamalar var. AB vatandaşları bile sadece özel kullanım için tek bir

gayrimenkul alabiliyorlar, onun arsası da üç dönümü geçemiyor. Bunun oldukça ender olarak bazı istisnaları oluyor. Güney Kıbrıs'ın AB üyeliğinden sonra bu sıkı şartlar biraz yumuşatıldı ama tamamen kaldırılmadı. Rumlar, AB'den beş yıl için kurallardan sapma hakkı elde ettiler.

Kanada, 1993 yılında kabul ettiği telekomünikasyon yasası ile bu sektörü Kanada'nın kimliği ve egemenliği açısından önemli saydığını ilan etti. Ancak bu sektöre yabancı yatırım gelmesinin teknolojik gelişme için gerekli olduğunu fark eden Kanada hükümeti, telekomünikasyon alanını yabancı yatırımcılara tamamen kapatmadı, fakat bu alanda faaliyet gösterecek şirketlerin hisselerinin çoğunun Kanadalıların elinde bulunması şart koşuldu.

Avustralya'ya gelecek yabancı yatırımlar, "Yabancı Yatırım Gözden Geçirme Kurulu" denilen bir makam tarafından inceleniyor ve bu kuruluş Avustralya hazinesine alınacak kararla ilgili tavsiyelerde bulunuyor. Yabancı yatırımları genelde olumlu karşılayan Avustralya, şehirlerdeki arsalar, bankacılık, sivil havacılık, havaalanı yönetimi, deniz taşımacılığı, yayıncılık, basın yayın ve telekomünikasyon gibi alanlarda yabancı yatırımları kısıtlayıcı bir politika izliyor. 1975 tarihli Yabancı Alımlar Yasası'na göre Hazine son kararı veriyor ve bunu yaparken de "ulusal çıkarlara aykırı" yabancı yatırımları engelliyor. Ulusal çıkarlar kavramı, Avustralyalıların çıkarları göz önünde bulundurularak değerlendiriliyor.

Arjantin'de daha önceleri yabancı firmalara verilen aşırı imtiyazlar halkın ve hükümetin tepkisini çekti. Buenos Aires şehrinin su şebekesinin işletilmesi imtiyazı, 1993 yılında bir Fransız şirketi olan Suez Grubu ile İspanyol şirketi Aguas de Barcelona'nın sahip olduğu Aguas Argentinas isimli bir firmaya verilmişti. Bu şirket, zarara uğrayıp devlete 600 milyon dolar borçlu hale gelince 26 Temmuz 2005'de Arjantin hükümetine bir ültimatom vererek su fiyatlarının artırılmasını istedi. Halkın buna tepkisi büyük oldu. Şirket binalarının önünde protesto gösterileri düzenlendi. Arjantin Cumhurbaşkanı Nestor Kirschner, göstericilerden yana yer aldı ve şirketi sert biçimde uyardı. Bu devlet adamı, 2003 yılının Mayıs ayında göreve geldiğinden beri, 1990'lı yıllarda büyük

imtiyazlar alan yabancı şirketlere karşı kuvvetli tepkiler gösteriyor ve bu şirketlerin Arjantin'in çıkarlarını istismar edici davranışlarını engellemeye çalışıyordu. Kirschner, Mart 2005'te halkı petrol satış fiyatlarını yükselten Shell şirketine karşı boykot yapmaya çağırdı. Göstericiler, bu şirketin bazı benzin istasyonlarını işgal etmiş, bunun üzerine Shell de yaptığı zammı geri almak zorunda kalmıştı. 2004 yılında 23 milyon euro zarar eden Fransız elektrik şirketi EDF, Arjantin'deki imtiyazlarının % 65'ini yerel bir firmaya devretmek zorunda kaldı. Arjantin'de yapılan bir kamuoyu yoklamasında, halkın üçte ikisi evvelce özelleştirilen şirketlerin yeniden millileştirilmesini desteklediğini bildirdi.[169]

Devletlerin ekonomik alanda ulusal çıkarlarını korumak için başvurdukları yöntemler, sadece yabancı yatırımların sınırlanması veya kurallara bağlanmasından ibaret değil. Özellikle büyük devletlerin bazı sektörlerde izledikleri politikalar, kendi ülkelerinin çıkarlarını korumak için neler yaptıklarını gözler önüne seriyor. Bu sektörlerin başında petrol sektörü geliyor. Yaklaşık 150 yıldır dünya ekonomisinde ve siyasetinde birinci derecede rol oynayan petrol konusunun geçmişten bugüne serüvenini izlemek, küreselleşme çağında ulusal çıkarlar anlayışının özünde bir değişiklik olup olmadığının da göstergesi olacak. Bu aynı zamanda, ABD'nin ve ona destek olan ülkelerin son zamanlarda Ortadoğu'da izlediği politikaların hedefinin anlaşılmasına da yardımcı olabilir.

(169) *Le Monde*, 28 Temmuz 2005.

Petrol ve Ulusal Çıkarlar

19. Yüzyılın Ortalarından Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar

Alman İmparatoru Kayzer Wilhelm'in 1 Temmuz 1911 tarihinde bir savaş gemisini Fas'ın Agadir limanına göndermesi, İngiltere'de alarm çanlarının çalması için yeterli oldu. Almanya, denizlerde gücünü ortaya koymaya başlamıştı. Büyük bir savaşın başlayacağının işaretleri alınıyordu. Bu koşullarda İngiltere, deniz kuvvetlerindeki üstünlüğünü güçlendirerek korumalıydı. Ama nasıl? Savaş Bakanı Churchill önemli bir karar aldı. Artık İngiliz donanmasındaki gemiler yakıt olarak kömür değil, petrol kullanacaklardı. Bu karar, petrolün stratejik bir madde olarak öneminin daha iyi anlaşılmasına yardımcı oldu. Artık İngiltere'nin stratejik hedefi petrol kaynaklarını ve petrol ulaşım yollarını denetim altına almaktı.[170] O tarihten sonra petrol, savaş ve barış kararlarının alınmasında, bölgesel nüfuz mücadelelerinde, diplomatik manevralarda en önemli unsurlardan biri haline gelerek, dünya politikalarının şekillenmesinde çok önemli roy oynadı; sömürgeciliğin sona ermesinde ve gelişme yolundaki ülkelerde milliyetçilik akımlarının güçlenmesinde etkili oldu.

Petrol, çok eskiden beri biliniyordu. Milattan 3000 yıl önce bugünkü Irak topraklarında, Babil yakınlarında kayalardan yer yüzüne yanıcı bir yağın çıktığını tarihçiler yazıyor. Bu yağ, geçmişte tıpta, bazı ilaçların yapımında kullanılıyordu. Daha sonra petrolün yanıcı özelliğinden yararlanılmaya başlandı ve kandillerde aydınlatma amacıyla yakıt olarak kullanıldı.

---

(170) Yergin, Daniel, *The Prize*, Touchstone, New York, 1992, s. 12.

1850'lerde petrol, hızla piyasalara hâkim oldu ve aydınlatma amacıyla daha önce kullanılan yağların yerini aldı. Piyasanın talebi artınca, birçok firma petrol üretimi alanında faaliyet göstermeye başladı. 1859 yılında Amerika'da petrol alanında çalışan şirketlerin sayısı 34'ü bulmuştu. Doğu Avrupa'da, Galiçya bölgesinde, daha sonra da Romanya'da aynı yıllarda petrolden aydınlatma yakıtı üretilmeye başlanmıştı. Basit bir rafineride üretilen bu yağla çalışan ucuz lambaların yapımına başlanması, Avrupa'da da petrole olan talebi artırdı.

Çin'de de petrol üretiminin uzun bir geçmişi var. Çinliler, 1500 yıl önce toprağı delerek petrol çıkartmanın tekniğini keşfetmişlerdi. Bu teknoloji, ancak 1830 yılında Avrupa'ya gelebildi. Amerika'da da petrol kuyuları kazılmaya başlandı. 1860 yılına gelindiğinde Amerika'daki kuyuların sayısı 75'e ulaşmıştı. O yıl sadece Pensilvanya'da 450.000 varil petrol üretilmişti. Bu miktar 1862'de 3 milyon varile çıktı. Bu üretim artışı, petrol fiyatlarında hızlı bir düşüşe yol açtı. Başlangıçta varili 10 dolara satılan petrolün fiyatı, bir yıl içinde 50 sente, daha sonra da 10 sente düştü. Bu fiyatlarla üretim cazip olmaktan çıkmıştı. Ama daha sonra piyasa 7,25 dolara kadar yükseldi. Bu fiyat, yatırımcılara büyük paralar kazandırdı. Bazı kuyularda petrol işine bir dolar yatıranın kazancı 15.000 dolara çıktı.[171]

Artık petrole hücum başlamıştı. Tahtadan yapılan boru hatları, üretilen petrolün rafinerilere daha kolay ve ucuz taşınmasını sağlıyordu. Bu üretimin bir bölümünün Avrupa'ya ihracına başlandı ve bu Amerika'ya büyük bir döviz geliri sağladı.

1865 yılında iç savaşın sona ermesi, Amerika'da büyük bir ekonomik kalkınma dönemi başlattı. Buna bağlı olarak petrol üretimi ve tüketimi büyük artış gösterdi. Bu fırsatı ilk görenlerin başında John D. Rockefeller geliyordu. Rockefeller, bir rafineri inşa ettirdi. Bunu hemen bir ikincisi izledi. 1870 yılında Rockefeller, dört arkadaşıyla birlikte ünlü Standard Oil şirketini kurdu. Bu şirket, dokuz yıl sonra, 1879'da Amerika'daki rafinerilerin % 90'ına sahip duruma geldi. 1880 yılında dünya gazyağı ihtiyacının % 75'i

(171) Yergin, s. 24-25, 29-30.

Standard Oil rafinerilerinde işleniyordu. Bu şirket, devlet içinde devlet haline gelmişti. Petrol ihracatı gelirleri, Amerika'nın toplam ihracatının yarısına ulaşmıştı.

Amerikan petrolü kısa zamanda Rusya'ya da ulaştı ve büyük bir taleple karşılaştı. Talep artınca, Ruslar, petrolün Kafkasya dağlarında da bulunduğunu hatırladılar. Marco Polo, daha 13. yüzyılda Bakû'da topraktan yanıcı bir yağ çıktığını yazmıştı. Oradaki petrol kaynakları biliniyordu ama bu yanıcı maddenin ticari amaçla kullanılabileceği yeni keşfediliyordu. Başlangıçta Rusya'da petrol üretimi devletin tekelindeydi. 1870 yılında bu tekele son verildi ve bu alan özel sektörün rekabetine açıldı. Bir yıl sonra özel firmalar, Azerbaycan'da ilk kuyularını açtılar ve rafineriler inşa etmeye başladılar. Ünlü İsveçli işadamı Robert Nobel ve oğulları, Azerbaycan'da petrol üretiminin öncüleri oldular.

Nobel ailesinin ürettiği ilk petrol, 1876 yılında Bakû'dan St. Petersburg'a gönderildi. Birkaç yıl içinde Rusya'nın petrol üretimi, Amerika'nın üretimini aştı. İlk petrol tankeri, 1889 yılında Hazar Denizi'nde sefere başladı.

1874 yılında 600.000 varil olan Rusya'nın yıllık petrol üretimi, 10 yıl içinde 10,8 milyon varile yükseldi. Rusya, 1877-1878 Savaşı'nı kazandıktan sonra, Türkiye'ye ait Batum limanını ele geçirmişti. Nobel şirketi, Azeri petrolünü Karadeniz'e taşımak için Bakû ile Batum arasında bir demiryolu yapımı imtiyazını aldı. Bu demiryolunun inşaatı 1883 yılında tamamlanınca, Batum, dünyanın en önemli petrol limanı özelliğini kazandı. 1888 yılında Rusya'nın petrol üretimi, 23 milyon varile yükseldi.

Amerika ile Rusya arasında petrol üretiminde ve taşımacılığında büyük bir rekabet başlamıştı. Bir yandan Standard Oil, bir yandan da Nobel şirketi yurtdışında firmalar kurmaya başladılar. Standard Oil, İngiltere'de de bir şirket kurdu.[172]

Petrol, artık gerçek anlamda bir stratejik değer olmuş, petrol yolları da bu bakımdan özel bir önem kazanmıştı. İngiliz hükümeti, Başbakan Disraeli zamanında, Süveyş Kanalı'nın hisselerini satın aldı. Böylece İngiliz petrol tankerleri Ortadoğu'da da üretil-

(172) Yergin, 61-62.

meye başlanan petrolü, serbestçe ve ucuz taşımacılık maliyetiyle Batı pazarlarına taşıyabilecekti.

Standard Oil, Rusya'daki Nobel firmasıyla 1895 yılında bir anlaşma yaparak, dünya pazarlarını bölüşme yolunda önemli bir adım attı. Bu anlaşmaya göre, dünya pazarının % 75'i Standard Oil'a, % 25'i de Nobel şirketine ait olacaktı. Ama bu anlaşma hayata geçirilemedi. Rus hükümeti, böyle bir paylaşmayı Rusya'nın çıkarına uygun bulmayarak kabul etmedi. Bunun üzerine, dünya pazarlarında Standard Oil ile Rusya'daki petrol şirketleri arasında büyük bir rekabet başladı. Batum limanı, Amerika'nın petrol ihraç limanlarına kıyasla Uzakdoğu pazarlarına daha yakındı. Standard Oil, Rusya'nın bu avantajını elinden almak için Endonezya'da ve Uzakdoğu'nun başka bölgelerinde petrol üretmeye başladı.

Bu arada petrol için yeni bir pazar ortaya çıktı. Edison'un ünlü buluşundan sonra dünya şehirleri elektrikle aydınlatılmaya başlandı ve elektrik sanayisi hızla gelişti. 1885 yılında Amerika'da 259.000 ampul satılıyordu. Bu rakam, 1902'de 18 milyona çıktı.

Otomobilin icadı ise, petrol tüketimini büsbütün artırdı. 1900 yılında Amerika'da kayıtlı 8000 otomobil vardı. Bu sayı, 1912'de 902.000'e yükseldi.[173]

Petrolün yanı sıra, doğal gaz da 19. yüzyılın sonlarından itibaren dünya pazarlarında yerini almaya başladı. 1883 yılında Amerika'nın Pittsburg şehrine doğal gaz verilmeye başlandı. Standard Oil, doğal gaz alanında da bir tekel oluşturdu.

Hükümet, petrol ve gaz piyasasının tek bir şirketin denetimine girmesinden rahatsız olmuştu. Anti-tröst kanununu ihlal ettiği gerekçesiyle, Standard Oil şirketi aleyhine dava açtı. 1909 yılında sonuçlanan davada mahkeme, hükümeti haklı buldu ve Standard Oil'in feshedilmesine karar verdi. Sonunda Standard Oil yedi şirkete bölündü. Ama bölünen şirketlerin toplam kârı, Standard Oil'in eski kârını aştı. Bu şirketin kurucusu John Rockefeller'in serveti, bugünkü paranın değeri ile 9 milyar dolara ulaştı. Bölünmenin sonunda ortaya çıkan yedi Amerikan şirketi, dünya petrol pazarına hâkim olmaya başladılar.

(173) Yergin, s. 80.

Bu arada Rusya'nın rekabet gücü azalıyordu. 20. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'da esen Bolşevik akımları ve bunun yarattığı ayaklanmalar, Rus petrol endüstrisine büyük zarar vermişti. Stalin, 1901 ve 1902 yıllarında Batum'da büyük petrol şirketlerine karşı büyük gösteriler düzenledi. 1903 de Bakû'da petrol işçileri greve gitti. Bu bütün Rusya'da genel grevlerin başlangıcı oldu. 1904 yılında Bakû'da yeni bir grev düzenlendi. Petrol işçileri, ilk defa toplu sözleşme hakkını elde ettiler. Ama bu hakkın elde edilmesi, komünist liderleri tatmin etmeğe yetmemişti. Stalin, bundan bir kaç gün sonra "Kafkasya isçileri, intikam saatiniz gelmiştir" başlıklı bir bildiri yayınladı. Bir gün sonra Saint Petersburg'da Çar'ın kışlık sarayına doğru yürüyüşe geçen işçilere polis ateş açtı. Bu Lenin'in "büyük prova" diye adlandırdığı "Kanlı Pazar"dı. Bakû'daki işçiler de yeniden ayaklandılar. Çar yönetiminin görevlendirdiği Tatarlarla işçiler arasında kanlı çatışmalar oldu. Petrol endüstrisinin ileri gelenlerinden bazıları da bu çatışmalar sırasında hayatlarını kaybettiler.

Bu ayaklanmalar, petrol üretimini çok olumsuz etkiledi. Bu alana yatırımlar tamamen durdu. Karmaşa ortamından yararlanan Amerikan petrol şirketleri, dünya piyasalarında evvelce Ruslara kaptırdıkları pazarları tekrar ele geçirdiler. Bakû'daki petrol kuyularının üçte ikisi çatışmalarda tahrip olmuştu. Bu yüzden, petrol ihracatı tamamen durdu. Çar, 1905 yılında Bolşeviklere bazı tavizler vermek zorunda kaldı. Rus Parlamentosu Duma toplandı. Bakü'deki petrol işçileri, Bolşeviklerin görüşünü benimseyen adayları seçerek Duma'ya yolladılar. Ama çatışmalar durmuyordu. Nobel petrol şirketinin Bakû'daki en üst yöneticisi, sokakta vurularak öldürüldü. 1907'de tekrar Bakû'ya gelen Stalin, petrol sanayicilerine karşı sınırsız bir ayaklanma talimatı verdi. Çarlık yönetimi de karşı önlemler almaya çalıştı. Stalin, 1910'da tutuklandı ve sürgüne gönderildi. Ama bu karışıklıkları durdurmaya yetmedi.

Rusya'nın petrol sanayisi fiilen çökmüştü. Rusya'daki en büyük petrol yatırımcılarından biri olan Rotschild, bütün bu olumsuz gelişmeler ve yükselen Yahudi düşmanlığı karşısında çaresiz kaldığını anladı ve elindeki bütün Rusya petrol hisselerini Royal Dutch Shell şirketine sattı. Böylece Shell, Nobel'den sonra Rusya'nın en

büyük petrol üreticisi oldu.[174] Ama bu da, Rusya'nın dünya pazarlarında yeniden güçlenmesine yetmedi. Rusya'nın dünya petrol pazarlarındaki payı, 1904'de % 31 iken 1913'de % 9'a düştü.

Romanya, 19. yüzyılın sonlarında Avrupa'nın en önemli petrol üreticisiydi. 1890'lardan itibaren Macar ve Avusturya bankaları bu ülkeye yatırım yapmaya başladılar. Kısa bir süre sonra Standard Oil, Deutsche Bank ve Royal Dutch şirketleri, Romanya petrol endüstrisini ele geçirdiler. Petrol sanayisi para isterdi, teknoloji isterdi; fakat bunlar da Romanyalılarda yoktu. Bu nedenle yeraltı kaynaklarını yabancılara teslim etmekten başka çare bulamadılar. Yabancı şirketlerin yatırımları sonucunda, 20. yüzyılın ilk yıllarında Romanya'nın petrol üretimi yedi kat arttı.

Zengin petrol kaynaklarına sahip ülkelerden biri de İran'dı. Yabancı ülkeler orada da imtiyazlar almakta gecikmediler. 1889 yılında İran'da en büyük imtiyazı alan ünlü Reuters Haber Ajansı'nın kurucusu Julius Reuters'di.

İşte bütün bu gelişmeler, petrolü devletler arasında büyük çıkar çatışmalarının odağı haline getirdi. Gelecekte dünya ekonomisi için hayati önemde olacağı daha o zamandan anlaşılan petrol kaynaklarına hangi ülkeler sahip olacaktı? Daha sonra Dışişleri Bakanlığına getirilecek olan, o zamanlar İngiliz Kralı'nın Hindistan'daki temsilcisi Lord Curzon, İran'ı, dünya egemenliğini ele geçirmek için oynanan satranç oyunun bir taşına benzetiyordu. Oyunu büyük devletler oynuyordu. Petrol yataklarının üzerinde oturan ülkeler ise, birer satranç taşından başka bir şey değildi. Hiç değilse o devirde böyle görülüyordu.

Rusya, daha 1860'lardan itibaren Orta Asya'ya doğru genişleme politikası izlemeye başlamıştı. Petrolün stratejik önem kazanması 19. yüzyılın sonlarında, 20. yüzyılın başlarında İngiltere ile Rusya arasında büyük çıkar çatışmalarına yol açtı. 1885 yılında Rusya'nın Afganistan'a saldırması Rusya ile İngiltere'yi savaşın eşiğine getirdi. Aynı şekilde, Rusya'nın İran üzerinde nüfuz kurma çabalarına İngiltere bütün gücüyle karşı koydu. İngiltere, İran'dan büyük bir imtiyaz kopartmayı başardı. D'Arcy isimli bir işadamının şirketi,

(174) Yergin, s. 129-131.

28 Mayıs 1901'de İran Şahı Muzaffer el Din ile tarihi bir anlaşma yaptı. Buna göre İran, D'Arcy'nin şirketine 60 yıllık bir imtiyaz vermeyi kabul ediyordu. Bunun karşılığında firma, Şah'a sadece 20.000 sterlin nakit para ile 20.000 sterlin tutarında hisse senedi verecekti. Buna ek olarak, yıllık karın % 16' sı da İranlıların olacaktı. İran petrolleri çok ucuza gitmişti.

Bu gelişmeden rahatsızlık duyan Rusya, buna karşılık Bakû petrollerini İran üzerinden Basra Körfezi'ne taşıyacak bir petrol boru hattı inşa etmek için girişimde bulundu. İngilizler, buna izin veremezdi, İran'da böyle bir projeyi engelleyecek kadar nüfuz sahibi olmuşlardı. Sonuçta bu proje gerçekleşemedi. 20. yüzyılın başlarında petrol üzerinden böyle büyük stratejik oyunlar oynanıyordu.

Ama bu işin bir de mali yönü vardı. D'Arcy'nin petrol şirketi, bu kadar büyük bir projeyi üstlenecek mali kaynaklara sahip değildi. Devletin desteğine ihtiyacı vardı. Petrole en çok ihtiyaç duyan İngiliz Deniz Kuvvetleri, gerekli krediyi sağlamalıydı. Maliye Bakanı Chamberlain, başlangıçta bu projeyi reddetti. Ama Dışişleri Bakanlığı farklı düşünüyordu. Dışişleri Bakanı Lord Landsowne, Lordlar Kamarası'nda tarihi bir konuşma yaptı. Basra Körfezi'nde yabancı bir ülkenin üs kurması halinde bunun İngiliz çıkarlarına büyük zarar vereceğini söyledi. İngiltere, buna kayıtsız kalamazdı. Sonunda başka bir işadamının mali desteği ile gerekli para sağlandı. İngiltere'nin zengin petrol yataklarının bulunduğu Basra Körfezi'nden çekilmek gibi bir niyeti yoktu...[175]

İngilizler, İran'da imtiyazlar almışlardı ama bu imtiyazların geçerliliğini sürdürmesi Şah'ın işbaşında kalmasına bağlıydı. Bu da sanıldığı kadar kolay değildi. Yabancılara bu kadar fazla imtiyaz verilmesi, İran siyasetinin kalbi olan Tahran pazarındaki tüccarları ve din adamlarını isyana sevk etti.

1906 yılının Temmuzu'nda Tahran'da büyük ayaklanmalar oldu. Sonunda Şahlık rejimi yıkıldı, yeni bir anayasa yapıldı ve bir Meclis toplandı. Ancak yeni rejimin ülke içinde etkinliği ve gücü yoktu. Kabileler arasında çatışmalar oluyordu. Bahtiyari kabilesi

(175) Yergin, s. 140,141.

tek başına, bir İngiliz şirketi olan Reynolds'a petrol imtiyazları verdi ama bu da hayata geçirilemedi. D'Arcy, bu kargaşa ortamında petrol tesislerinin korunması için İngiliz hükümetinden yardım isteyerek, oraya küçük bir birlik gönderilmesini sağladı. İngiltere'nin esas hedefi, İran'daki petrol yataklarının Rusya'nın eline geçmesini önlemekti.

Sonunda 1907 yılında İngiltere ile Rusya, İran'ı nüfuz bölgelerine ayırmayı kabul ettiler. Kuzey İran, Rusya'nın; Güney Doğu İran'da, İngilizlerin nüfuz bölgesi olacaktı. Büyük devletler anlaşınca küçüklere söz hakkı kalmıyordu. Petrolün esas sahibi onlar olsa bile... İran'da varılan anlaşma, Rusya, İngiltere ve Fransa arasındaki üçlü ittifakın da temeli oldu. Bu ittifak, birkaç yıl sonra Almanya ve Türkiye ile büyük bir savaşa tutuşacaktı.

Bu arada petrol üretimi hızla artıyordu. Anglo-Persian şirketi 2500 işçi çalıştıran dev bir şirket olmuştu. Artık bölgede petrol çıkarlarını düşünmeden herhangi bir siyasi hesap yapmanın imkânı kalmamıştı.

Bu gelişmeler, Almanya'yı rahatsız ediyordu. Onlar da bu bölgede söz sahibi olmalı ve petrol imtiyazlarından pay almalıydı. Aslında Almanya'nın Ortadoğu petrollerine ilgisi, 1871 yılında Alman Birliği'nin sağlanmasından hemen sonra başlamıştı. Alman jeologlarından oluşan bir heyet, Bağdat ve Musul'a gönderilmiş ve bu heyetteki uzmanlar oradaki petrol kaynakları konusunda oldukça umut verici bir rapor hazırlamışlardı.

O yıllarda Bağdat Valisi olan Mithat Paşa, bu petrol yataklarının değerlendirilmesi için Alman heyetinin gelmesinden çok önce çalışmaya başlamıştı. Almanya, daha 1890 yılından itibaren bir dünya devleti olmaya karar vermişti. Berlin'deki politikacılar, bu politikaya "Dünya çapında siyasi özgürlük" adını koymuşlardı. Tabii amaç, İngiltere'nin üstünlüğüne son vermekti. İşte böyle yüksek beklentileri olan Almanya, Ortadoğu petrollerinden pay almalıydı. Almanların hedefi buydu.

Padişah II. Abdülhamit'in bu çalışmalardan haberi olmuştu. 1877 yılında çıkarttığı bir fermanla, Mezopotamya'daki geniş toprakları Hazineyi Hassa'ya, yani padişahın kişisel hazinesine kattı. Hangi toprakların padişahın malı olacağı saptanırken, o bölgede

petrol bulunması olasılığı yüksek topraklar özellikle dikkate alındı. Musul, Quayira ve Tuz Kermatı gibi alanlar bu çerçevede değerlendirildi. Bu bölgelerde yüzeye çıkan petrol, küçük dereler halinde akıyor ve bazı yerlerde küçük göller oluşturuyordu. O zamanki yerel yöntemlerde bu petrolün değerlendirilmesine çalışılıyordu. İşin ilginç tarafı, Padişah'ın Hazineyi Hassa'yı Ermeni asıllı bir banker olan Agop Paşa'ya emanet etmiş olmasıydı. Türklerin Ermenileri dışladıkları, tasfiye etmek istedikleri yolunda Batı ülkelerinde bazı iddiaların ortaya atıldığı bir dönemde, Padişah'ın kişisel servetinin yönetimini bir Ermeni'ye bırakmakta sakınca görmemesi bu iddiaların geçersizliğin en açık kanıtlarından biri.

Abdülhamit, bu bölgede büyük devletlerin ciddi bir rekabet içinde olduklarını görmüş ve bundan yararlanmayı düşünmüştü. Esasen büyük devletleri birbirine düşürerek bundan avantaj sağlamak, Abdülhamit'in geleneksel politikasıydı. Mezopotamya bölgesinde de aynı yöntemleri uyguladı. Bu çerçevede, Almanya'ya Anadolu-Bağdat demiryolları yapımı için ruhsat verdi. Aynı zamanda İngilizlere de Mezopotamya'da arkeolojik araştırmalar yapma izni verdi. Ama bu çalışmaları yapan İngiliz uzmanların aslında petrol aramak için kuyular kazmaya başladığını öğrenince, bu kuyuların kapatılmasını kararlaştırdı.

İngilizler, buna büyük tepki gösterdiler. Padişah'ı rahatsız edecek biçimde halifelik konusunu istismar etmeye başladılar. Cemalettin Afgani'yi bu amaçla Padişah'a karşı kullanma yoluna gittiler. Âdeta bir satranç oyunu oynanıyordu. Abdülhamit, bu oyuna karşılık vermek için, bir grup dervişi Müslümanları desteklemek üzere Hindistan'a gönderdi. İngilizlerin karşı oyunu gelmekte gecikmedi. Padişah'ı sıkıştırmak için Girit'teki Rum isyancıları desteklemeye başladılar.[176] Petrol konusu o kadar önemliydi ki, petrolle ilgili menfaatlerini korumak için İngilizlerin de diğer büyük devletlerin de yapamayacağı yoktu.

Almanların İstanbul'dan Bağdat'a bir demiryolu hattı döşeme projesi de, İngilizleri çok rahatsız etmişti. Çünkü bu projenin esas

(176) Serdar, Palabıyık, "Blackgold or Black Curse: Great Power Rivalry on the Mesopotamian Oil", yayınlanmamış makale, s. 3-4.

amaçlarından biri, bölgedeki petrol ve maden yataklarına sahip olmaktı. Almanlara verilen demiryolu imtiyazı, aynı zamanda hattın iki tarafında 20'şer kilometrelik bir alandaki yeraltı kaynaklarının çıkartılması ve işletilmesi hakkını da içeriyordu. İşte İngilizleri rahatsız eden buydu. Alman İmparatoru Kayzer II. Wilhelm'in Türkiye'ye yaptığı gösterişli ziyaretin amaçlarından biri de, bu imtiyazların pekiştirilmesiydi.

İngilizler, buna karşı Bahreyn ve Umman Şeyhlerinden petrol imtiyazları aldılar. Almanlar, Bağdat demiryollarıyla yetinecek değildi. İstanbul'daki Alman Büyükelçisi, 1898 yılında Berlin'e gönderdiği raporda, demiryolu imtiyazının Basra'ya kadar uzatılmasını önerdi. O bölgede de petrol yataklarının bulunduğu anlaşılmıştı.

Padişah, 1898 yılında bir ferman daha yayınlayarak, Güney Mezopotamya'daki petrollerin işletilmesi hakkının da Hazineyi Hassa'ya devredilmesini sağladı.

1904 yılında Bağdat Demiryolları Şirketi'nin adı değiştirilerek, Anadolu Demiryolları Şirketi adı verildi. Bu arada Hazineyi Hassa'dan görevli vezirliğe Ohannes Paşa atandı. Onun da bir Ermeni olması acaba bir tesadüf müydü?

Bu arada Amerika da Ortadoğu petrolleriyle ilgilenmeye başladı. Evvelce İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği'nde Deniz Ataşesi olarak görev yapan Amiral Colby Chester, Abdülhamit'e Osmanlı topraklarındaki maden kaynakları konusunda bir rapor verdi ve işletme imtiyazı istedi. Chester'in projesi, Harput, Ergani, Diyarbakır, Van ve Yumurtalık'tan Musul ve Kerkük'e demiryolları döşenmesini de içeriyordu. O projede de, demiryolu hatlarının iki yanında 20'şer kilometrelik alanda maden ve petrol imtiyazları verilecekti.

1908'deki Jön Türk İhtilali, bütün bu projeleri zora soktu. İttihat ve Terakki hükümeti, bütün bu bölgelerdeki petrol haklarını Padişah'ın Hazinesi'nden alıp Maliye Bakanlığı'na devretti.

Ama bu hükümet de, Abdülhamit'in dış politikadaki oyunlarını sürdürmeye çalıştı. Yalnız devletleri değil, yabancı şirketleri de birbirine düşürmek için çaba harcadı.

Osmanlılar, 1909 yılında hazinenin gelirlerini artırmak için

gümrük vergilerini yükseltmeye çalıştılar. Ama uzun yıllardan beri yürürlükte olan kapitülasyon sistemi, bunun için yabancı ülkelerden izin alınmasını zorunlu kılıyordu. Başlangıçta bir lütuf olarak bazı yabancı ülkelere verilen kapitülasyonlar, şimdi Osmanlıların elini kolunu bağlıyordu. Yabancı ülkeler, Osmanlıların gümrük vergilerini artırma talebini bir fırsat olarak değerlendirdiler. Bu izin belki verilebilirdi ama karşılığında Osmanlı İmparatorluğu da Batılı şirketlere Mezopotamya'da petrol arama ve işletme imtiyazı vermeliydi.

Mezopotamya petrolü, gerçekten özellikle İngiltere için çok önemliydi. Bir ada devleti olan İngiltere'nin askeri gücünün en önemli unsuru donanmasıydı. Churchill, Donanma Bakanlığı görevine başladığında, İngiliz donanmasına ait 56 zırhlı ile 74 denizaltı petrolle çalışıyordu. Anglo-Persian petrol şirketinin petrol üretimindeki rolü, İngiliz hükümeti için vazgeçilmez önemdeydi. Şimdi mesele, bu petrolün kaynaklarını, üretimini ve ulaşım yollarını sürekli olarak denetim altına almaktı. Onun için Osmanlılar'dan alınacak imtiyazlar, İngiltere bakımından hayati önemdeydi. O sırada İngiltere'de muhafazakâr parti iktidardaydı. Muhafazakâr Parti, liberal ekonomik düşüncelerin, serbest piyasa düzeninin öncülüğünü yapıyordu. Çünkü ideolojisi buydu. Ama ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda ideolojiler arka planda bırakılabiliyordu. İngiltere'de de böyle oldu. Churchill'in önerisiyle, İngiliz hükümeti, Anglo-Persian Oil Şirketi'nin çoğunluk hisselerini satın aldı. Bu önemli şirket böylece devlet malı oldu. O tarihten sonra bu şirket, İngiliz dış politikasının bir vasıtası gibi çalıştı ve İngiltere'nin çıkarlarına hizmet etti.

Anglo-Persian şirketinin çalışmaları, İngiltere'nin ulusal çıkarları açısından büyük önem taşıyordu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın öncelikli hedeflerinin başında Basra Körfezi'ndeki petrol yataklarının başka ülkelerin denetimine geçmesinin önlenmesi geliyordu. Dışişleri Bakanı Edward Grey, "*Amacımız İngiliz Donanması'nın ihtiyaç duyduğu petrolü sağlayan yatakları elimizde bulundurmaktır*" diyordu.[177]

(177) Yergin, s. 159.

Churchill, 17 Temmuz 1913'te Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, *"Eğer petrole sahip olamazsak, buğdaya da, pamuğa da, ihtiyaç duyduğumuz binlerce ürüne de sahip olamayız"* diyordu. İngiliz Donanması, ya petrol yataklarına doğrudan doğruya sahip olmalıydı ya da bunları kontrol altına alacak durumda bulunmalıydı.

İngilizler, Birinci Dünya Savaşı çıktığında petrol üretimi alanında açık bir üstünlük sağlamış durumdaydılar. Savaş boyunca da bu üstünlüklerini korumaya çalıştılar. Özellikle Ortadoğu'daki savaşlarda petrol daima önemli ve öncelikli bir rol oynadı.

Yalnız deniz kuvvetlerinde değil karada ve havada da petrolsüz bir savaş düşünülemezdi. Birinci Dünya Savaşı'nın başında sadece 827 motorlu aracı olan İngiliz ordusu, savaşın sonunda bu araçlarının sayısını 56.000'e çıkartmış bulunuyordu.

1916 yılında İngiliz havacılık sanayisi 250 uçak üretmişti. O devrin teknolojisine göre bile küçük savaş uçaklarının üretimi zor değildi. Bu nedenle bu, başlangıçta üretim için mütevazı bir rakam sayılıyordu. Savaş boyunca üretim hızla arttı ve sonunda İngiltere'nin elindeki uçak sayısı 55.000'e ulaştı. Fransa'nın 68.000, İtalya'nın 20.000, Almanya'nın 48.000 uçağı vardı. ABD de savaşın ilk 18 ayında 15.000 uçak üretmişti. Daha fazla uçak ve motorlu araç daha fazla petrol demekti. Bu araçlara petrol bulamayan ülkeler savaşı kaybetmeye mahkûmdu.

Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi, bu açıdan İngilizler için çok kaygı verici oldu. Türkler, savaşın hemen başında İran'daki Abadan rafinerisine tehdit oluşturmaya başladılar. İngilizler, o bölgede Türkleri gerilettiler ve Basra'ya hâkim oldular. İngiliz diplomasisi de yerel şeyhlerle anlaşmalar yaparak petrolü güvence altına aldı. Bu şeyhlerin başında Kuveyt Şeyhi geliyordu. Ama İngilizler, bunu da yeterli görmediler. Daha kuzeye çıkmalı ve bütün bölgeyi denetim altına alalarak, Bağdat'ı ele geçirmeliydiler. Başlangıçta Türklere yenildilerse de, 1917 yılında Bağdat'ı ele geçirmeyi başardılar. İngilizler, savaş boyunca Basra Körfezi petrollerini fazla sıkıntıya katlanmadan kullandılar. Bunun tek istisnası, Türk ve Almanların yerel kabilelerle anlaşarak Abadan rafinerisine giden petrol boru hatlarını tahrip etmeleri oldu. Ama bu da kalıcı

bir hasara yol açmadı. Beş ay sonra petrol yeniden rafineriye akmaya başladı.

1912 ile 1918 yılları arasında İran'ın petrol üretimi on misli arttı. Anglo-Persian petrol şirketi, İngiliz Donanması'nın petrol ihtiyacının beşte birini karşılıyordu.[178]

Petrol şirketleriyle devlet çıkarları bazen çatışıyordu. Bir ara Anglo-Persian şirketi, Hollanda ağırlıklı Royal Dutch-Shell'in Almanya'ya petrol satarak bu ülkenin savaş gayretlerini desteklediğini ileri sürdü. Shell şirketi, stratejik önemi olan dolum-üretim tesislerini İngiltere'de değil, o sırada tarafsız olan Hollanda'nın Rotterdam şehrinde inşa etmişti. Almanlar, bu fabrikanın ürünlerini satın alıp dinamit üretiyorlardı. Böylece Shell şirketi, İngiltere'nin çıkarlarına zarar vermeye başlamıştı. Oysa İngiltere, bu şirketin ortaklarından biriydi ve bu duruma seyirci kalamazdı. 1915 yılının Ocak ayında bir gece İngilizlerin girişimiyle bu tesis parça parça söküldü ve gizlice bir Hollanda savaş gemisine yüklendi. Tesis İngiltere'ye taşınacaktı. Ama Almanlar, bu operasyonu haber aldılar ve Hollanda gemisini batırdılar. Gene de bazı parçaların başka yollardan İngiltere'ye taşınması mümkün oldu ve birkaç hafta için Toluen tesisinin bir bölümü, İngiltere'nin Somerset kentinde yeniden kuruldu.[179]

Daha sonra Shell şirketi, İngiliz Donanması'na petrol sağlayan şirketlerin arasında yer almaya başladı. İngiliz devletinin çıkarlarının önemi şirket yöneticilerine anlayacakları şekilde anlatılmıştı. Bir özel sektör firması daha devletin etki alanına girmişti.

1917 yılının sonlarına doğru İngiltere, yeterli miktarda petrol sağlayamaz hale geldi. Sömürgeler Bakanı Walter Long, ekim ayında Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, *"Ne kadar askeriniz, paranız ve silahınız olursa olsun, eğer yeterli petrolünüz yoksa bütün avantajlarınız değerini yitirir"* diyordu.

Fransa'da da petrol stokları erimişti. Fransız ordusu, yakıt yetersizliği nedeniyle bir Alman saldırısına en çok üç gün dayanabilecek durumdaydı. Başbakan Clemenceau, 15 Aralık 1917 tari-

(178) Yergin, s.174.
(179) Yergin, s. 175.

hinde Amerikan Başkanı Wilson'dan yardım istedi. *"Bize derhal petrol göndermezseniz ordularımız felç olacak"* dedi. Bunun üzerine Wilson, derhal Fransa'nın istediği petrolü gönderdi. Ama böyle geçici çözümler yeterli değildi. 1918 yılının Şubat ayında ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın katılımıyla bir petrol konferansı toplandı. Eldeki kaynaklar birlikte ve uyum içinde kullanılacaktı.

Aynı tarihlerde Amiral Slade, Başbakan Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Balfour'a sunduğu raporda şöyle diyordu: *"İngiliz şirketleri, yabancı ülkelerdeki petrol yataklarının denetimini ele geçirmek için özendirilmeli ve bu şirketlere ürettikleri petrolü sadece İngiliz petrol dağıtım şirketleri aracılığıyla pazarlamaları şart koşulmalıdır. İngiliz petrol şirketlerine yabancıların iştirakine hiçbir şekilde izin verilmemelidir. Zira bu tür iştirakler, sonuçta sadece o alanların başkaları tarafından ele geçirilmesinin ilk adımı olmuştur."*(180) Bir kere daha devlet çıkarlarının liberal ekonominin kurallarına bağlılık ideolojisinden daha önemli olduğu fark edilmişti.

ABD'nin petrol desteği olmadan bu savaşın kazanılamayacağı anlaşıldı. ABD, üretimini hızla artırarak.1914 yılında 266.000 ton olan yıllık üretimini 1917 yılında 335.000 tona çıkardı.

O yıllarda Türkiye'nin doğusunu işgal eden Ruslar, Hasankale, Kürzot, Tercan ve Katmanlı bölgelerinde petrol bulma umuduyla sondaj çalışmaları yaptılar. Ancak Bolşevik İhtilali'nden sonra askerleri ile birlikte petrol uzmanlarını da bölgeden çekildi. Bu nedenle, sondajlar tamamlanamadı ve bu bölgelerde petrol olup olmadığı tam anlaşılamadı.

Avrupa'nın en önemli petrol üretim olanağına sahip olan Romanya, başlangıçta savaşta tarafsız kaldı. Ama savaşın Almanların ve müttefiklerinin aleyhine gelişebileceğini gördükten sonra Avusturya'ya savaş ilan etti. Böylece Almanya'ya da savaş ilan etmiş oldu.

Alman ve Avusturya orduları, kısa zamanda Romanya'yı işgal ederek petrol stoklarına el koydular. Alman generalleri, "Romanya

(180) Uluğbay, Hikmet, *İmparatorluktan Cumhuriyete, Petropolitik*, Ankara, *Turkish Daily News* Yayınları, 1995, s. 146.

petrolü olmadan bu savaşı kazanamayız" diyordu. Petrol, her iki taraf için de hayati önem kazanmıştı. Ulusal çıkarlar her ne pahasına olursa olsun başka ülkelerdeki petrol yataklarını ve üretim tesislerini ele geçirmeyi zorunlu kılıyordu.

Almanların Romanya petrollerini ele geçirmeyi ön gören savaş stratejisine İngilizler kayıtsız kalamazdı. Örtülü askeri operasyonlarla, 26 Kasım günü Romanya'daki petrol kuyularının bir bölümünü havaya uçurdular. Rafinerilerdeki petrol stokları da ateşe verildi. Savaş, artık bir petrol savasına dönüşmüştü. İngiliz örtülü operasyonları sonucunda, kısa zamanda Romanya'da 800.000 ton petrol veya petrol ürünü stoku imha edilmişti. Alman işgal kuvvetlerinin petrol kuyularını yeniden faaliyete geçirmeleri beş ay aldı, o da sadece 1914 yılındakinin % 30'u kadar kapasiteyle.[181]

Bakû petrolleriyle ilgili mücadelede Türkler de rol oynadı. 1918 yılının Mart ayında imzalanan Brest Litovsk Antlaşması, Almanya ile Rusya arasındaki çatışmaları sona erdirmişti. Ama Türkler kendiliklerinden Bakû'ya doğru ilerliyorlardı. Almanlar, Romanya'da yaşadıkları acı tecrübeden sonra, İngilizlerin Türkler'den önce davranıp Bakû'daki petrol tesislerini tahrip edeceğinden korktular. Kısa bir süre öncesine kadar savaştıkları Ruslara başvurarak Türklerin Bakû petrollerini ele geçirmelerine engel olacaklarını, bu hizmetlerine karşılık Ruslar'dan petrol istediklerini söylediler. Lenin, bu öneriyi kabul etti. Ama işler Almanların umduğu gibi olmadı. Türkler, Almanların telkinlerini kabul etmediler ve Bakû'ya doğru yürüyüşlerini sürdürdüler. 1918 yılının Temmuz ayında bazı petrol kuyuları Türklerin eline geçmişti bile. Bakû'yu işgal eden Osmanlı kuvvetlerinin komutanı Halil Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya gönderdiği şifreli telgrafta şöyle diyordu: *"Bugün Bakû'daki mahzenlerde toplanmış olan petrol ve mazotun, bugünkü fiyatlara göre kıymeti, yüzlerce milyon lirayı bulmaktadır. Tanrının bir lütfü olarak elde ettiğimiz bu kaynak, bütün mali sıkıntımızı karşılayacak mahiyettedir. Ancak, Tiflis murahhasımız Abdülkerim Paşa'dan aldığım bir telgrafta, dost ve komşu hükümetlerin hazine üzerinde eşit hak iddiasında bulundukları, hatta bu arada Azerbaycan'ı hiç*

(181) Yergin, s.181.

hesaba katmadıkları anlaşılmaktadır. Bütün bu işlerin Almanlar tarafından çevrilmekte olan fırıldaklardan başka bir şey olmadığını dikkatinize arz ederim."[182] Almanlar, savaşta Türkiye'nin müttefikiydi ama anlaşılan çıkarları gerektirdiğinde Türkiye aleyhine oyun çevirmekten kaçınmıyorlardı. Hayatın gerçeği böyleydi.

Diğer taraftan Bakû'daki yerel Bolşevik komiteleri, en büyük düşmanları saydıkları Almanya'ya bir damla bile petrol vermeyeceklerini söylüyorlardı. Böylece Almanların Lenin'le yaptıkları anlaşma uygulanamadı. Ama petrol uğruna büyük devletlerin düşmanlarıyla anlaşıp dostlarını feda edebilecekleri de ortaya çıktı.

Bu arada İngilizler, Almanların endişe ettikleri gibi, İran üzerinden Bakû'ya bir birlik sevk ettiler. Bu birliğin Londra'dan aldığı talimat, gerektiğinde, Romanya'da yaptıkları gibi, petrol kuyularını havaya uçurmaktı. İngilizler, Almanlar için en kritik dönemde Bakû petrollerinin üretimini engellediler. Daha sonra şehri Türk birlikleri ele geçirdi ama artık Almanlar için çok geçti. Savaşın kaderi belli olmuştu.

Alman petrol rezervleri dibine inmişti. Deniz savaşlarını en çok altı ay sürdürebilirdi. Petrole dayalı savaş sanayisinin sadece iki aylık stoğu kalmıştı. Almanya, bu koşullarda teslim olmaktan başka çare bulamadı. Kasım 1918'de Almanlar, mütareke imzaladılar. Osmanlıların da yapacak bir şeyi kalmamıştı. Savaşın sonunda Bakû'yu işgal etmeleri bir şeye yaramamıştı. Petrol, savaşın sonucunu tayin eden en önemli unsurlardan biri olmuştu. Devletlerin ulusal çıkarları açısından petrolün ne kadar önemli olduğu böylelikle kanıtlanmıştı.

1918'den İkinci Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar

Savaş bittikten birkaç gün sonra Londra'da toplanan Müttefikler Arası Petrol Konferansı'na başkanlık eden Lord Curzon, *"Müttefiklerin davası, bir petrol dalgasının üzerinde zafere yüzdü"* diyordu. Fransız Petrol Komitesi Başkanı Berenger de *"Dünyanın kanı olan petrol, zaferin de kanı oldu. Almanlar kömür ve çelikteki*

(182) Aydemir, Şevket Süreyya, *Enver Paşa*, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 426.

üstünlüklerine çok güvendiler ama bizim petroldeki üstünlüğümüzü yeterince dikkate almadılar" dedi. Petrol, stratejik üstünlüğünü böylece kanıtlamıştı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra petrolün stratejik önemi giderek arttı. Dünyanın değişen koşulları ne olursa olsun, yeterli ve güvenilir petrol kaynaklarını ve bu petrolü taşıma yollarını denetim altında bulundurmak, daima devletlerin öncelikli ulusal çıkarları arasında yer aldı.

Savaş bitmişti ama petrol pazarlıkları bitmemişti. Müttefiklerin zaferlerini ilan etmelerinden 10 gün sonra Fransa Başbakanı Londra'ya giderek, İngiltere Başbakanı Lloyd George'la pazarlık masasına oturdu. Zengin petrol yataklarının bulunduğu Ortadoğu nasıl paylaşılacaktı?

Lloyd George, Musul petrollerine o kadar önem veriyordu ki, Musul üzerinde hak iddia etmekten vazgeçmesi karşılığında Suriye'yi Fransa'nın denetimine bırakmayı kabul etti. Clemenceau bunu kabul etti ama bir şartı vardı: İngiltere, Musul petrol gelirlerinden Fransa'ya da uygun bir pay verecekti. İki lider bu koşullar üzerinde anlaştılar.(183)

Peki bu petrollerin bulunduğu ülkelerin halkları bu işten ne bekliyordu? Onlar ne kazanacaktı? Bu o kadar önemli değildi. Halkların fikrini sormak, onların çıkarlarını gözetmek kimsenin aklına gelmiyordu. Devir, sömürgecilik devriydi. Sömürgelerdeki halkın herhangi bir söz hakkı olamazdı.

Savaştan sonraki dönemde uluslararası stratejik dengelerin en önemli unsurlarından birinin petrol olacağı artık açıkça anlaşılmıştı. Görünürde şirketler arasında rekabet yaşanıyordu ama aslında gerçek rekabet bu şirketlerin arkasındaki devletlerin arasındaydı. Daha 1912 yılında yeni bir oyuncu ortaya çıkmıştı. Bunun adı Türk Petrol Şirketi'ydi. Türk kelimesi, sadece şirketin adında vardı. Bu şirketin kuruluşu da uluslararası oyunların bir parçasıydı.

İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik hayatına daha iyi nüfuz edebilmek ve bu yolla Türkiye'yi daha çok etkileyebil-

(183) Yergin, s. 184.

mek için, önce bir banka kurmayı kararlaştırdılar. Bunun için 1911 yılında yaptıkları başvuruya olumlu cevap aldılar. Bankanın yönetim kurulu üyelerinden biri, İstanbul'daki eski İngiliz Büyükelçisi Sir Babington-Smith'di. Bir başkası da ünlü petrol bankeri Gülbenkyan'dı. Gülbenkyan'ın stratejisi, Almanlarla İngilizleri bir araya getirmek ve onların işbirliği ile başta petrol olmak üzere, büyük projelere imza atmaktı. Türk Milli Bankası işinde de böyle oldu. Gülbenkyan, bu banka ile ünlü Alman Bankası Deutche Bank'ı bir araya getirdi ve bu işbirliğinden Londra'da yeni bir şirket doğdu. "Afrika ve Doğu İmtiyazları Limited" isimli bu şirketin hissedarları şunlardı: Deutche Bank (% 25), Türk Milli Bankası, yani İngilizlerin sahip olduğu banka (% 35), Gülbenkyan (% 15) ve Royal Dutch Shell (% 25). Bir yıl geçmeden bu şirketin ismi değiştirilerek Türk Petrol Şirketi (Turkish Petroleum Company) adı verildi. İşte Türk Petrol Şirketi böyle kuruldu. Türk hükümetinin bu şirkette en küçük bir hissesi bile yoktu.

Bu kadar avantaj sağlamalarına rağmen İngilizler, gene de tam olarak tatmin olmamışlardı. Çünkü İngilizlerin ünlü Anglo-Persian Petrol Şirketi, Türk Petrol Şirketi'nin ortakları arasına girememişti. Ama kısa zamanda buna da çare bulundu. Osmanlı İmparatorluğu, eğer gümrük tarifelerinde artış yapmak istiyorsa, Anglo-Persian şirketine imtiyazlar vermeliydi. Uzun pazarlıklardan sonra Anglo-Persian Şirketi, Türk Petrol Şirketi'nin hisselerinin yarısına sahip oldu. Şirketin dörtte bir hissesi Deutsche Bank'a, diğer dörtte biri de Royal Dutch Shell'e verildi. Ama böyle bir ortaklıktan Gülbenkyan'ın dışlanması düşünülemezdi. Bütün pazarlıkları o yapmıştı. Anglo-Persian ile Shell kendi hisselerinden % 2,5 oranında pay vererek Gülbenkyan'ın şanına layık % 5'lik hisseye sahip olmasını sağladılar. Fakat Osmanlı hükümetine de bir pay vermek, gene kimsenin aklına gelmedi. Osmanlılara kendi ülkesinde âdeta bir misafir muamelesi yapılıyordu. Osmanlı topraklarının altındaki zengin petrol kaynakları böylece yabancılar tarafından bölüşülüyor, Osmanlılara da bir lütuf olarak gümrük vergi nispetlerini birkaç puan artırma izni veriliyordu. O kadar.

Türkiye'nin yabancı ülkeler ve yabancı şirketler tarafından bu kadar istismar edilmesine, ikinci sınıf bir devlet muamelesine

maruz bırakılmasına basından tepki gelmiyor muydu? Ne yazık ki, pek gelmiyordu, çünkü basının büyük bir bölümü "mütareke basını" diye adlandırılan teslimiyetçi çizgiyi benimsemiş gazetecilerden oluşuyordu. Onlara göre, başta İngilizler olmak üzere yabancıların her dediği doğruydu, her istediği verilmeliydi. Yabancılara karşı ulusal bağımsızlığı korumak için yola çıkıp milli mücadeleyi başlatanlar, "bir avuç baldırı çıplaktan ibaretti".[184] O yüzden Türkiye'nin elindeki petroller yabancılara peşkeş çekilirken Türk basınından pek ses çıkmıyordu. Osmanlı İmparatorluğu kaderine boyun eğmiş gibiydi... Ama Türkiye değil. Türkiye'nin sesini Anadolu'ya geçerek ulusal kurtuluş savaşını başlatanlar temsil ediyordu. Bu ses, Atatürk'ün deyişiyle, *"Türkiye'yi esir almak ve yutmak isteyen emperyalizme ve kapitalizme karşı çıkıyordu."*

O dönemde İstanbul'da sözü en çok geçen kişilerden biri, petrol bankeri Gülbenkyan'dı. Gülbenkyan, bu gibi petrol oyunlarında daima var olan ve hatırı sayılır bir komisyon karşılığında anlaşmaları, imtiyazları elde eden kişiydi. Bu nedenle adı "Bay % 5"e çıkmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan çok önce Gülbenkyan'ın petrol işlerindeki bilgisi ortaya çıkınca, Padişah, kendisinden Mezopotamya'daki petrol kaynakları hakkında bir rapor hazırlamasını istedi. Gülbenkyan, bölgeye hiç gitmemişti ve gitmeye de niyeti yoktu. Bu nedenle, raporunu uzmanlara hazırlattı. Padişah'a sunulan raporda bölgede zengin petrol yataklarının bulunduğu bildiriliyordu.

Gülbenkyan kimdi? 1907 yılında Uzakdoğu'da petrol araştırmaları yapan Royal Dutch isimli bir Hollanda şirketi, İngiliz ticaret şirketi Shell ile birleşip bir uluslararası bir petrol şirketi kurmuştu. Bu şirketin İstanbul temsilciliğine o tarihte petrol ticareti yapan Gülbenkyan getirilmişti. Gülbenkyan'ın temsil ettiği yabancı petrol şirketlerinin çıkarlarını koruması doğal karşılanabilirdi. Ama acaba bazı siyasi oyunların da içinde miydi? Fransa'nın Petrograd Büyükelçisi Paléolog'dan Fransa Dışişleri Bakanı'na gönderilen 27 Şubat 1919 tarihli telgrafta, o tarihlerde Londra'ya yerleştiği anlaşılan Gülbenkyan hakkında şu satırlar yer alıyor: *"Gülbenkyan adın-*

(184) Ulunay, Refii Cevat, "İki Büyük Söz", *Alemdar* gazetesi, 16 Haziran 1919.

da Londra'da oturan varlıklı bir Ermeni, Paris finans çevrelerinin de desteği ile Jön Türk Partisi'nin bir kaç üyesini satın alabileceklerini, İstanbul'da bir ihtilal çıkarılabileceklerini söylüyor... Ekselansları bu girişimleri sübvansiyon etmeyi düşünürse, Bay Sazanoff da buna katılabilecektir."(185)

Büyükelçinin bu değerlendirmesi gerçeği yansıtıyor muydu? Eğer yansıtıyor idiyse, herhalde Gülbenkyan hayatının sonuna doğru bu girişimlerinden pişman olmuş olacak ki, Ermenileri, diğer ülkelerin onların sırtından oynadığı oyunlara karşı dikkatli olmaya davet ediyordu. Gülbenkyan'ın 24 Nisan 1965 tarihinde basında yayınlanan şu sözleri dikkat çekicidir: *"Türkiye'deki Ermeni kardeşlerim anavatanlarında sulh, sükun, güvenlik ve refah içinde yaşamaktadırlar. Onların rahatlarını bozmaya kimsenin hakkı yoktur. Eski olayların canlandırılmasını kimse istememektedir. Zaten bu gibi kışkırtmalar içeriden değil, dışarıdan gelmektedir. Hepimiz Türkiye'de doğduk. Anavatan olarak Türkiye'yi bildik. Bugün Türkiye'deki Ermenilerin Türkler'den hiçbir farkı yoktur."*

Bölgede büyük bir oyun oynanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi toprakları üzerinde dönen bu oyunu etkileyecek gücü kalmamıştı. Zaten Osmanlıların onayını, desteğini isteyen de pek yoktu. Büyük devletler, daha hukuken bölgeye hâkim olmadan önce bile paylaşma hesaplarına başlamışlardı. Ulusal çıkarları söz konusu olduğunda başka ülkelerin hakları, hukuku, egemenliği gibi konular gündeme pek gelmiyordu.

Aslında Türkler, başından beri petrolün önemini fark etmişlerdi. 1897 yılında İskenderun'da sondajla ilk petrol aramasını yaptırmışlardı. Bu projenin imtiyaz sahibi Sadrazam Kamil Paşa'dan başkası değildi. Gene aynı yıl Şarköy ve Mürefte'de yapılan aramaların imtiyaz sahibi ise, Halil Rıfat Paşa idi. Görülüyor ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde devleti yönetenler, öncelikle kendi ticari çıkarlarını düşünüyorlardı. En yüksek devlet görevlerinde bulunmanın ticari işlerden uzak kalmayı ahlaki bir zorunluluk haline getirdiği düşüncesinde değillerdi.

---

(185) Dilan, Hasan, *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005, Cilt I, s. LXXVII.

Yeni oluşturulan Türk Petrol Şirketi, 1914 yılı başlarında Osmanlı hükümetinden Mezopotamya'da petrol arama ve işletme ruhsatı istedi. Bu talebe Alman ve İngiliz büyükelçileri aracılık ediyor, daha doğrusu Osmanlı İmparatorluğu'nu bu imtiyazların verilmesi için baskı altına alıyorlardı. 28 Haziran 1914'te Sadrazam bu imtiyazı verdi. Ancak Osmanlı hükümeti, bu müsaade yazısında, kendi katılma payını belirleme hakkını saklı tutuyor ve kontratın koşullarının daha sonra belirleneceğini söylüyordu.

Bu belgenin verilmesinden kısa bir süre sonra Birinci Dünya Savaşı başladı. Bütün koşullar değişti ve petrol hesapları da yeniden yapıldı. Artık Almanlar, İngiltere'nin müttefiki değildi. Onlarla yapılmış petrol anlaşmalarının da geçerliliği kalmamıştı.

Edward Mead Earle, 1923 yılında yazdığı bir makalede, İngiliz arşivlerinde bulunan bir belgeden söz ediyor. Bu belgeye göre İngilizlerle Almanlar savaştan önce Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili gizli bir anlaşma yapmışlardı. Buna göre Almanlar, Osmanlı Sadrazamı'nın Türk Petrol Şirketi'ne verdiği imtiyazın geçerliliğini kabul etmişler, buna karşılık İngilizler de Almanlara verilen Berlin-Bağdat demiryolu imtiyazını geçerli saymışlardı.(186)

Bu oyunlar, 19. yüzyılın sonlarında, 20. yüzyılın başlarında fütursuzca oynanıyordu ve Osmanlı İmparatorluğu'na da yabancıların kararlaştırdıkları imtiyazların altına imza atmak kalıyordu.

Sadrazamın Mezopotamya'da yabancı şirketlere petrol imtiyazını imzaladığı gün, Avusturya Arşidükü Ferdinand, Saraybosna'da bir suikast sonucu öldürüldü. Bu olay Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının tetiğini çekti. O ortam içinde Türkiye'nin verdiği imtiyaz hukuken geçerli sayılabilir miydi? Bu gerçek bir imtiyaz mıydı yoksa bir vaat miydi? Bu sorular petrol dünyasında büyük tartışmalara konu oldu. Ama savaş başladıktan sonra bu tartışmaların fiilen bir yararı da yoktu. İngilizlerin Bağdat'ı işgali, bu ülkede 400 yıldan beri süren Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine son vermişti. Artık Mezopotamya, İngilizlerin etki alanı altına girmişti. Fransızlara verilecek küçük tavizlerle, İngilizler, Musul

(186) Earle, Edward Mead, "The Secret Anglo-German Convention of 1914 Regarding Asiatic Turkey", *Political Science Quarterly*, Vol. 38, No.1, s. 24.

petrollerinin üzerinde tam söz hakkına sahip olacaklardı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın projesi buydu ve bu proje hayata geçirilecekti. İngiliz Savaş Kabinesinin Genel Sekreteri Maurice Hankey, Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a yazdığı bir mektupta, "*Bu savaşta kömürün oynadığı rolü gelecek savaşta petrol oynayacaktır. İngiliz etki alanı içine alabileceğimiz yegane büyük petrol rezervi, İran ve Mezopotamya'daki rezervlerdir*" diyordu. Dışişleri Bakanı Balfour ise, "*Bu petrol bizim emrimizde olmalıdır, bunun hangi yoldan sağlanacağı umurumda değil*" görüşündeydi. Gerçekten İngiltere'nin o sıralarda uluslararası hukukla, anlaşmalarla uğraşacak hali yoktu. Musul petrollerine el konulacaktı... Neye mal olursa olsun.

İngiltere'nin savaş politikasını işte bu düşünceler yönlendiriyordu. Ama bunu açıkça ifade etmek, İngiltere'nin emperyalist bir politika izlediğini ilan etmekten başka anlama gelmeyecekti. İngiliz diplomasisi buna da çare buldu: İngiltere, kendisini Mezopotamya'ya yön veren bir ruh gibi tanımlayacaktı.[187] Tabii buna inanlar olursa...

İngiltere'nin petrol çıkarlarını korumak için yapamayacağı yoktu. Bu nedenle savaşı bitiren Mondros Mütarekesi'nin koşullarını açıkça ihlal etmekte hiçbir sakınca görmedi. Mütareke koşullarına göre, İngiliz birlikleri imzanın atıldığı gün neredeyseler orada kalacaklar ve daha ileri gidemeyeceklerdi. Oysa Mütareke imzalandığında, İngilizler henüz Musul'a girmemişlerdi. Mütareke'den günlerce sonra girdiler ve orada kaldılar. Çünkü petrol oradaydı.

Barış anlaşmaları görüşmeleri sürerken İngiltere ve Fransa Musul petrolü gelirlerinin paylaşılması konusunda yeniden anlaşmazlığa düştüler. Lloyd George ile Clemenceau arasında varılan mutabakat, Fransızlara yetmemişti. Daha fazlasını istiyorlardı. Ülkelerin petrol iştahı doymak bilmiyordu. Sonunda % 25'lik paya razı oldular. İngilizler, aslında Fransızlara kendi paylarından bir şey vermemişler, harpten önce Almanların sahip oldukları payı devretmişlerdi. İngiltere, Milletler Cemiyeti çerçevesinde Mezopotamya bölgesinde mandaterlik hakkını üstlenmişti. Artık

(187) Yergin, s. 189.

orası İngiltere'den sorulurdu ve İngiltere'nin izni olmadan kimse Musul'da petrol arayamaz ve işletemezdi.

Fransa, petrol konusundaki çıkarlarını bağımsız biçimde koruyabilmek için, Fransız Petrol Şirketi adı altında kendi şirketini kurdu. Bu şirket, Türk Petrol Şirketi'ndeki Fransız hisselerini üstlendi. Şirketin hisselerinin % 25'i doğrudan doğruya Fransız hükümetine aitti. Bir Fransız milletvekilinin deyişiyle, bu şirket, Fransız hükümetinin petrol sanayisi içindeki koluydu.

İngiliz hükümeti de boş durmadı ve Royal Shell'deki İngiliz paylarını artırarak, Hollanda'nın yerine şirkette söz sahibi oldu. Anglo-Persian şirketi, zaten İngiliz hükümetinin malıydı. Böylece Fransızların bütün çabalarına rağmen, İngiltere, petrol dünyasının lideri olarak kaldı. O devirde de özel sektörün faziletini bilmeyen yoktu ama ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda ekonominin ilkeleri pek hatırlanmıyordu.

Savaşı izleyen yıllarda İngilizlerle Fransızlar, yalnız Musul petrolleri konusunda değil, başka bölgelerdeki petrol yatakları konusunda da sıkı pazarlıklar yaptılar. Bu pazarlıkları İngiliz Petrol Bakanı Walter Long ile Fransız Petrol Ürünlerinden Sorumlu Genel Komiseri Senatör Henry Berenger yürütüyordu. Sonunda iki ülke, 1919 yılının Nisan ayında Romanya, Küçük Asya ve sömürge topraklarındaki petroller konusunda bir anlaşmaya vardılar. Long-Berenger anlaşmasına göre, Mezopotamya petrollerini işletecek olan Türk Petrol Şirketi'nde İngilizlerin payı % 70, Fransızlarınki ise % 20 olarak saptanmıştı. Petrolün esas sahibi olan ülkeye de % 10'luk bir pay verilmesi uygun görülmüştü.[188] Sömürgecilik döneminin adaleti böyleydi.

San Remo Konferansı'nda bazı küçük ayarlamalarla bu anlaşmaya son şekli verildi. Buna göre, İngiltere Türk Petrol Şirketi'nin hisselerinin % 75'ini alacaktı. Bunun içinde daha önce Deutsche Bank'a ait olan hisseler de vardı. Savaşı kaybeden Almanya'nın şirketlerinin payları, İngiltere'nin 1918 yılında çıkarttığı yasaya göre İngiltere'ye geçiyordu. Fransız Devlet Petrol Şirketi Companie Française des Pétroles'a da % 25'lik hisse düşecekti. Daha son-

(188) Palabıyık, Serdar, s. 15.

ra İngilizler ve Fransızlar, paylarından % 2,5'luk bölümünü Gülbenkyan'a bıraktılar. Onsuz petrol işi olmuyordu.

Avrupalıların kendi aralarında yaptıkları petrol pazarlıkları ve Mezopotamya'yı paylaşmaları, Amerika'yı rahatsız etmişti. İngiltere, Osmanlı topraklarından yeni bir imparatorluk mu kurmak istiyordu? Amerika buna izin veremezdi. Amerika'nın çıkarları da mutlaka hesaba katılmalıydı. Amerikan Kongresi, 1920 yılında çıkarttığı Madencilik Ödünç Verme Yasası'yla, Amerikan şirketlerinin yurtdışında çalışmalarına izin vermişti. Amerikan hükümeti de kendi ulusal çıkarlarını bu bölgede korumak için Amerikan şirketlerine Ortadoğu'da petrol arama izni verdi.

Bu arada Amerikalılar, Sadrazam'ın 1914'de Türk Petrol Şirketi'ne verdiği imtiyazın hukuken geçerli olmadığını savundular. Standard Oil of New Jersey, bu işin peşine düştü. Abdülhamit'in mirasçılarını bularak imtiyazın kendilerine verilmesini istedi. İngilizler, Abdülhamit'in mirasçılarının hiçbir hakkı olmadığını, yetkinin İttihat ve Terakki hükümetince Maliye Bakanlığı'na verildiğini savundular. Buna karşılık Amerikalılar, yeni bir belge bulduklarını, son Padişah Vahdettin'in, yetkiyi tekrar Hazineyi Hassa'ya devrettiğini bildirdiler. Özetle, Amerikalılarla İngilizler, büyük bir rekabet içine girmişlerdi. Bütün bu gelişmeler, Amerika'da Başkan Wilson döneminde oluyordu. Ama 1921'de yapılan seçimlerin sonucunda Başkan olan Harding, İngilizlere karşı daha yumuşak bir politika izlemeyi kararlaştırdı. İngilizler de işbirliğine yanaştılar.

Bu arada yeni bir sorun çıktı. Atatürk ve arkadaşlarının Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kabul ettikleri Misak-ı Milli, İstanbul'daki Parlamento'da da onaylandı. Buna göre Musul, Misak-ı Milli sınırları içinde kalıyordu. Bu mesele nasıl çözülecekti?

Lozan Konferansı'na giden İngiliz heyetinin en önemli hedeflerinden biri, Musul'u Türklere bırakmamaktı. Bunun için çeşitli oyunlar oynandı, entrikalar çevrildi. İsmet Paşa, bu sorunun Lozan'da çözümünün güçlüğünü anladı. Türkiye'nin başta kapitülasyonların kaldırılması, diğer sınırların saptanması, azınlıklar, Boğazlar meselesinin Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda çözümü gibi önemli hedefleri vardı. Bunların hepsini birden Musul için feda etmek doğru olmazdı.

İsmet Paşa, 4 Şubat 1923 tarihinde bir öneride bulundu. Musul sorunu diğer meselelerden ayrılacaktı ve bir yıl içinde Türkiye ile İngiltere, ikili düzeyde bu meseleye bir çözüm bulmaya çalışacaklardı. İngilizler, meseleyi Milletler Cemiyeti'ne havale etmek istiyorlardı ama bu bir yıllık gecikme onlar için büyük sakınca yaratmayacaktı. Bu yüzden, İsmet Paşa'nın önerisini kabul ettiler. Amerikalılar da Musul petrolleriyle ilgileniyorlardı ama Lozan'da bu konuda İngilizler üzerinde pek etkili olamadılar. Daha önceleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan imtiyaz almaya çalışan Amerikalı Chester, bu defa da Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ne başvurdu. Ankara, bu öneriyi, Musul'la ilgili İngiliz taleplerini dengeleyecek bir unsur olarak düşünerek olumlu biçimde değerlendirdi. Meclis, Lozan Konferansı'na ara verildiği sırada, 10 Nisan 1923 tarihinde aldığı bir kararla Chester projesini kabul etti. Ancak 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması'nda Musul konusunda anlaşmaya varılıncaya kadar statükoya saygı gösterilmesini öngören bir madde vardı. Bu nedenle, Türk hükümeti 18 Aralık 1923'de aldığı bir kararla Chester'e verdiği imtiyazı iptal etti.

Bu arada İngilizler, diplomatik manevralarına devam ediyorlardı. Türk ve İngiliz heyetleri arasında yapılan müzakerelerden sonuç çıkmadı. Milletler Cemiyeti de, Musul'un Irak'a bırakılmasının en uygun yol olacağı görüşünü benimsedi. İngilizlerin istediği de bundan başka bir şey değildi. İngilizler, Irak üzerinden Türkiye'ye baskı yapabilmek için, Kral Faysal'ı Türkiye karşıtı görüşleriyle tanınan Yasin al-Haşimi'yi başbakanlığa ataması için ikna ettiler. Bu arada, Türkiye'de önce Nasturi, sonra da Şeyh Said Kürt ayaklanmaları çıkartıldı. Türkiye, dört koldan baskı altına alınmak isteniyordu.

Sonunda 5 Haziran 1926 tarihinde, Türkiye, İngiltere ve Irak arasında Ankara Antlaşması imzalanarak, bugünkü Türk-Irak sınırı kabul edildi ve Musul Irak'ta kaldı. Türkiye'ye 25 yıl süreyle Irak hükümetinin petrol gelirlerinden % 10 pay verilmesi kararlaştırıldı.

Aynı yıl, Türk Petrol Şirketi'nin adı Irak Petrol Şirketi olarak değiştirildi. 1928'de Amerikan Standard Oil of New Jersey, bu şirketten % 23,75'lik bir pay aldı. British Petroleum ile Royal Dutch

Shell'in her biri de % 23,75'lik pay aldılar. Gülbenkyan, % 5'lik payını korudu.

Lozan'da Musul'la ilgili olarak daha iyi bir sonuç alınabilir miydi? Bu soru, Türkiye'de yıllarca tartışıldı. Başka nedenlerle Atatürk ve İsmet Paşa'nın Lozan'da kazandıkları diplomatik zaferi hazmedemeyenler, bu meseleyi sürekli olarak eleştiri konusu yaptılar.

Ancak yukarıda da açıklandığı gibi, o dönemde dünyanın en büyük devletleri arasında büyük bir çekişme konusu olan Mezopotamya petrolleri meselesinde Türkiye'nin daha fazlasını elde edebilmesi, yeni bir silahlı mücadeleye kalkışmasıyla mümkün olabilirdi. Atatürk, bu konudaki görüşlerini soranlara, Türkiye'nin Musul'a askeri müdahalede bulunabileceğini, bunu başarıyla da sonuçlandırabileceğini, ancak böyle bir müdahalenin Türkiye'nin başka yerlerde büyük sıkıntılarla karşılaşmasına ve zarara uğramasına yol açabileceğini söylemişti.

İngiltere de, benzeri bir değerlendirme içindeydi ve Türklerle yeni bir savaşa girişmek istemiyordu. Bunun için yeterince iç ve dış destek de yoktu. Savaşa varmadan bir çözüm bulunmasından yanaydı. Her iki ülkenin çıkarları, Ankara Antlaşması'nda kesişti. O koşullarda her iki taraf için de bundan daha iyisini elde etmek mümkün değildi.

Petrol işi, yalnız siyaseti değil, siyasetçileri de ilgilendiriyordu. Churchill, 1923 yılında seçimleri kaybedince geçim kaynağını da yitirmişti. O dönemde Shell şirketinin çıkarlarını korumak için yapılan bir teklifi yüksek bir ücret karşılığı kabul etti. Ama 1924-1925 yılındaki seçimlerde yeniden iktidara geçince bu işten vazgeçti.[189] İyi ki de öyle oldu. Yoksa hükümetteyken savunduğu bazı politikaların tam tersini ticari hayatta savunmak zorunda kalacak ve bu da ünlü İngiliz siyaset adamının kariyeri açısından hiç iyi olmayacaktı. Sonuçta Churchill, önemli bir geliri kaybetti ama itibarını kazandı.

Amerika'da Kongre, petrol üretimi ve ticareti konusunda yeni yasalar kabul etti. 1920 yılında Kongre'de kabul edilen bir yasaya göre, topraklarında Amerikan şirketlerine imtiyaz vermeyen ül-

(189) Yergin, s. 192,193.

kelerin firmalarına Amerika Birleşik Devletleri de petrol imtiyazı vermeyecek, yani karşılıklılık ilkesi tam olarak uygulanacaktı.

Amerika, Musul petrolleri konusunda İngiltere'yle Fransa arasında yapılan anlaşmadan rahatsızlık duydu. Amerikan basınında bu konuda eleştiriler yayınlandı ve Fransız-İngiliz anlaşması, eski usul emperyalizm olarak nitelendirildi.

Amerika'nın bu tepkisi, kısa sürede sonuç verdi. Bu ülke, dünya sahnesinde büyük bir güç olarak oraya çıkıyordu. Onu dışlamak hem mümkün değildi, hem de, İngiliz çıkarlarına zarar verebilirdi. Petrol şirketleri de İngiliz hükümeti de, Amerika'nın Mezopotamya petrol yataklarından pay almasını kabul ettiler. Her petrol anlaşmasında söz sahibi olan Gülbenkyan da aynı görüşteydi.

Bunu söylemesi kolaydı ama yapması zordu. Amerika'ya kim kendi hissesinden pay verecekti? Üstelik yeni kurulan Türk devleti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklıydı ve uluslararası ilişkilerde ağırlık sahibi olduğunu gösteriyordu.

Amerikan hükümeti, Türk Petrol Şirketi'ne verilen imtiyazı geçersiz sayıyordu. İş başına getirilen göstermelik Irak hükümeti de yeni bir imtiyaz vermekten çekiniyordu. O devirde Irak'ta milliyetçi akımlar güçleniyor ve iktidarı tehdit ediyordu. Yabancıların kuklası gibi görünmek, Irak hükümeti için kolay değildi. Bütün bu sorunlara rağmen, 1925 yılında Amerika'yı da tatmin edecek bir imtiyaz anlaşması imzalandı. Aynı yıl Anglo-Persian, Royal Dutch şirketleriyle birlikte, Amerikan petrol şirketleri de Irak'ta petrol aramaya başladılar. Amerika'nın belki de bir daha çıkmamak üzere Ortadoğu'da petrol işine girdiği tarih bu tarihtir.

15 Ekim 1927 tarihinde, Kerkük civarında Baba Gurgur bölgesinde büyük bir petrol yatağı keşfedildi. Bu yatağı kim işletecekti? Büyük ülkelerin petrol şirketleri bir kaç aylık müzakereden sonra anlaşmaya vardılar. Royal Dutch Shell, Anglo-Persian ve Fransız Petrol Şirketi'nden her biri bu işten pay alacaktı. Amerikan şirketlerine de bir pay ayrılmış ve Gülbenkyan'ın yüzde 5'lik hissesi de unutulmamıştı. Bu anlaşmanın en önemli maddesi, şirketlerin bölgede birlikte hareket edeceklerine ve ortak bir mutabakat sağlamadıkça tek başlarına bölgede petrol arama faaliyetine girişmeyeceklerine ilişkin maddeydi. Bu belgenin sınırı ne olacaktı? Bunu

saptama işini de Gülbenkyan üstlendi. Bir kırmızı kalem alarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını işaretledi. İran ile Kuveyt gibi petrol üreticisi bazı bölgeler kırmızı çizgilerin dışında tutuldu. Oralarda başka pazarlıklar yapılacaktı... Bundan sonra bu anlaşma, "Kırmızı Çizgi Anlaşması" olarak anıldı. Bütün şirketler, uzun yıllar boyunca bu anlaşmaya uydular.

Acaba o tarihten sonra Türk topraklarında önemli miktarda petrol çıkartılmamasının esas sebebi bu muydu? Acaba bu taahhütler veya daha sonra verilen benzeri taahhütler, açıkça ilan edilmese de sürdürülmüş müydü, sürdürülüyor muydu?

Yukarıda da değinildiği gibi, Osmanlıların son dönemlerinde petrolün önemi anlaşılmış ve ülkedeki petrol kaynaklarının araştırılmasına başlanmıştı. Ama ülkedeki teknik ve mali olanaklar bunun için yeterli değildi. Üstelik siyasi iktidar, dünyanın büyük devletlerinin yürüttükleri yayılmacı politikalarla, petrol üzerinden yürütülen entrikalarla baş edecek durumda değildi. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu, kendi topraklarındaki petrol yataklarını bile değerlendirememişti. Bazı topraklardaki petrol yatakları yabancılar tarafından keşfedilmiş, ancak Osmanlılar bunun farkına varamamıştı. Örneğin İngilizler, petrol sahalarının varlığını öğrenince Kuveyt ve Katar'ı Osmanlılardan talep etmişlerdi. O dönemin Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, günlüğünde şunları yazıyor: *"12 Mart 1913 Salı günü yapılan kabine toplantısında İngilizlerin Kuveyt'ten başka Katar'a da tasallut ettikleri meselesi görüşüldü. Bu toprakların İngiltere'ye değilse bile, İngiltere'nin nüfuz ve himayesine bırakılmasından başka çare göremiyordum... Kuveyt ve Katar gibi çölden ibaret iki kaza yüzünden İngiltere ile ihtilaf çıkaramazdık. Bu ehemmiyetsiz topraklardan ne gibi bir istifademiz olabilir?"*

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında İstanbul'da esen hava böyleydi. İngilizlerle ihtilaf çıkartmamak uğruna, ülke topraklarının feda edilmesinde sakınca görülmüyordu.

O yıllarda Batılı şirketler, Rus petrollerinin paylaşılmasında da çok istekliydiler ama, Bakû'yu yeniden ele geçiren Bolşevikler, petrol yataklarına da el koymuşlardı. Gene de Batılı şirketler umutlarını yitirmemişlerdi. Bakû petrollerinin millileştirilmesinden üç ay sonra Standard Oil, Nobel şirketinin hisselerinin büyük bölümünü

satın aldı. Ama Batılılar Bolşeviklerle nasıl anlaşacaklardı? Petrol söz konusu olduğunda, siyasi açıdan hasım sayılan Sovyetlerle bile anlaşmanın yolları aranabilirdi. Öyle de oldu. Sovyetler'in üst düzey bir temsilcisi Londra'ya davet edilerek, kendisiyle üst düzeyde temaslar yapıldı. Ruslar da İngilizlere güvenmiyorlardı ama ülkenin ekonomik şartları çok kötüydü. Bu yüzden, ideolojik düşünceleri bir kenara bıraktılar. Lenin, 1921 yılının Mart ayında Yeni Ekonomik Politika (NEP) denilen yaklaşımı dünyaya ilan etti. Lenin, "*Dış dünyadan malzeme ve teknik yardım almadan kalkınamayız*" diyordu.(190)

Sonunda, İngiltere-Sovyetler Birliği Ticaret Anlaşması Londra'da imzalandı. Böylece petrol alanındaki işbirliğinin de yolu açılmış oldu. Gene de bu anlaşma pek uzun ömürlü olmadı.

Savaşı izleyen yıllarda petrol alanında dünya çapındaki rekabet had safhaya ulaşmıştı. En yakın dost sayılan İngiltere ile Amerika arasında bile, çıkar çatışmalarından kaynaklanan büyük mücadeleler yaşandı.

İngiliz şirketleri, İran petrolleri konusunda neredeyse Amerikan şirketlerine savaş ilan edecekti. Esasen 1929 yılında yaşanan büyük ekonomik krizden sonra, büyük petrol şirketleri, kendi çıkarlarını korumak için özel bir çaba içine girmişlerdi. Hükümetlerin kendi işlerine karışmasından hoşlanmıyorlardı. Fakat dünya koşulları gerektirdiği için hükümetlerin himayesine ihtiyaç duyuyorlardı. Hükümetler de, bu şirketlerin her şeyden önce ülke çıkarlarını düşünerek karar almalarını istiyorlardı. Standard Oil of Jersey'in Başkan Yardımcısı Orville Harden, 1935 yılında yaptığı bir konuşmada, "*Şimdi dünyanın bütün hükümetleri milliyetçi düşüncelerle hareket ediyorlar*" şeklinde konuşurken, bir başka yetkili de, "*İşin % 90'ı siyasi, sadece % 10'u petrolle ilgili*" diyordu.(191)

Yalnız Batı ülkeleri değil, evvelce petrol şirketlerine neredeyse gözü kapalı bir şekilde veren petrol üreticisi ülkelerin de gözü açılmaya başlamıştı. Örneğin İran Şahı Rıza Pehlevi, şirketlerin İran hükümetine yaptıkları ödemelerin son derecede düşük oldu-

(190) Yergin, s. 239.
(191) Yergin, s. 269.

ğundan şikâyet ediyordu. 16 Kasım 1932'de yaptığı bir hükümet toplantısında, Anglo-Persian Şirketi'nin imtiyazlarını lağvettiğini açıkladı. Pehlevi, İran'ı modern ve laik bir ülke haline getirmek istiyordu. Ankara'ya yaptığı resmi ziyaret sırasında, Atatürk'ten ve onun reformlarından çok etkilenmişti. O da benzeri bir devrim yapmak istiyordu. Ama İran'da mollalar çok güçlüydü. Şah, kadınlar için başörtüsünü zorunlu bir giysi olmaktan çıkartmıştı, fakat mollalar bunu hazmedemezdi. İran'ı ziyaret eden yabancılar, Şah'ın en büyük zaferini mollalara karşı kazandığını söylüyorlardı. Gerçek tam böyle değilse de, hiç değilse o tarihte böyle bir izlenim ortaya çıkmıştı. Şah, Anglo-Persian Petrol Şirketi'ni de mollalar gibi görüyor ve onu yenmeyi hedefliyordu. Ama şirketin arkasında o dönemin en büyük dünya devletleri vardı ve İran petrolü onların ulusal çıkarları açısından çok önemliydi. Şah, Irak'ı İngiliz emperyalizminin bir ürünü olarak görüyordu. İngiltere'nin Irak'taki faaliyetlerinden çok rahatsızlık duyuyordu. Bahreyn'de de İngiltere'nin nüfuz kurmasından rahatsızdı.

Anglo-Persian Şirketi'nin İran'daki faaliyetlerinin sürdürülmesi, İngiliz hükümeti açısından bir ulusal çıkarları koruma meselesi haline geldi. Uzun pazarlıklardan sonra Şah geri adım attı ve yeni bir anlaşma yapıldı. Şirketin imtiyazları biraz azaltarak hisse senetlerinin % 20'si İran'a verildi.[192] Anlaşma yapılmıştı ama İngilizler de tehlikeyi görmüşlerdi.

Yabancı petrol şirketlerinin millileştirilmesinin en ilginç örneklerinden biri, Meksika'da yaşandı. 1917 tarihli Meksika Anayasası'nda yeraltı kaynaklarının devlete ait olduğu hükme bağlanıyordu. İngiliz ve Amerikan şirketleri, Meksika'nın petrol yatakları üzerindeki imtiyazlarına ihtilalden önce sahip olduklarını belirterek, Anayasa'nın bu hükmünün uygulanmasına karşı çıkıyorlardı. 1927 yılında Amerika ile Meksika arasındaki ihtilaf o kadar büyüdü ki, petrol bölgesindeki Meksika komutanlarına Amerikan istilası halinde bütün kuyuların ateşe verilmesi için talimat verildi. Bu gerginlik uzun süre devam etti. 1934 yılında Meksika Cumhurbaşkanlığına seçilen Cardenas, petrollerin milli-

(192) Yergin, s. 270-271.

leştirilmesinden yanaydı. Yabancı petrol şirketlerinin kendilerini âdeta bir istilacı güç olarak gördüklerini söylüyordu. 18 Mart 1938 tarihinde Meksika hükümeti, ülkedeki bütün petrol şirketlerine el koyduğunu ilan etti.

Bu ülkede petrol üreten yabancı şirketlerin başında, bir İngiliz şirketi geliyordu. Meksika hükümetinin bu kararı üzerine, İngiltere hükümeti sert tepki göstererek, şirketin mallarının iadesini istedi. Meksika'nın boyun eğmeye niyeti yoktu. İngiltere'yle siyasi ilişkileri kesme kararı aldı. İngilizlerin tek umudu Amerikan hükümetinin vereceği destekti. Fakat Başkan Roosevelt'in Meksika ile ilişkileri bozmaya niyeti yoktu.

İngiltere, Meksika petrolüne ambargo koydu ve diğer ülkeleri de buna uymaya çağırdı. İngiltere, Meksika'nın petrol üretimini, taşımacılığını ve pazarlamasını yapacak teknik elemanları olmadığı için, sonunda kendi taleplerine boyun eğeceğini hesaplıyordu. Ama bunların hepsi bulundu ve Meksika kendi petrolünü kendisi üretmeye başladı. Ambargo da pek etkili olamadı. Hitler Almanyası, Mussolini İtalyası ve Japonya, bu ambargoyu dikkate almadan Meksika petrolünü ithal etmeye devam ettiler. Amerika, İngiliz şirketine tazminat ödenerek bu işin çözüme kavuşturulmasını savunuyordu. Uzun pazarlıklardan sonra Meksika'nın İngiliz şirketine 30 milyon dolar tazminat ödemesi, bunun da takside bağlanması kararlaştırıldı. Sonunda Meksika petrolü Meksikalıların olmuştu.

Meksika'da yaşanan bu petrol devrimi, dünyanın diğer bölgelerindeki petrol yataklarına sahip olan ülkelerin de gözünü açtı. Herkes şirketlerden daha fazla pay almak istiyordu. Böylece büyük pazarlıklar başladı.

Bu arada Amerikan şirketleri, Basra Körfezi'ndeki yataklardan mutlaka pay almak istiyorlardı. Amerikan hükümeti de, ulusal çıkarlarının gereği olarak kendi şirketlerini destekliyordu. Ama Gülbenkyan'ın çizdiği Kırmızı Çizgiler Anlaşması vardı. Bu anlaşmaya taraf olan petrol şirketleri, birlikte hareket etme sözü vermişlerdi. Bahreyn'de petrol imtiyazı almak isteyen Amerikan şirketi Socal, Kırmızı Çizgi Anlaşması'na taraf değildi. Fakat engel, İngiliz hükümetiydi. İngilizler, Birinci Dünya Savaşı yıllarından

beri Körfez bölgesindeki yerel şeyhlerle anlaşmışlar ve petrol imtiyazının fiilen tekelini ellerine geçirmişlerdi. Verilecek bütün imtiyazlarda, alıcı şirketin sahiplerinin İngiliz uyruklu olması koşulu aranacaktı. Buna karşılık İngiltere, dış politikada başta Osmanlı İmparatorluğu'na karşı, şeyhlerin menfaatlerini koruyacaktı.

İngiltere, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan sonra bu politikasını biraz yumuşattı. Amerikan şirketlerinin bölgeye girmesi belki de İngiltere'nin menfaatine hizmet ederdi. Bu düşüncelerle Socal'ın Bahreyn'de petrol aramasına bir şartla izin verildi. Bu şirketin Bahreyn Emiri ile bütün yazışmaları, oradaki İngiltere temsilcisi aracılığı ile yapılacaktı.(193)

Suudi Arabistan'ın petrol serüveni, daha farklı biçimde gelişti. Suudi Hanedanı, 1700'lü yılların başlarında Dariya kentinde Emir Muhammed bin Suud tarafından kurulmuştu. Dini lider Abdülvahab'ın manevi önderliğinde oluşturulan bu hanedan, Vahabilik mezhebinin de savunucusu oldu. Suudilerin bütün Arabistan yarımadasına işgal girişiminde bulunmaları üzerine, Osmanlı İmparatorluğu askeri birlikler göndererek 1818 yılında bu ayaklanmayı bastırdı. Emir Muhammed'in torunu Abdullah, İstanbul'a getirilerek idam edildi. Ama Abdullah'ın oğlu Turki, Riyad'da Suudi Krallığı'nı kurdu.

Birinci Dünya Savaşı'nda Suudilerin Osmanlılara karşı, İngilizlerle nasıl işbirliği yaptığı biliniyor. Lawrence of Arabia'nın maceraları ve entrikaları, kitaplara ve filmlere konu oldu. Savaştan sonra Suudilerin lideri İbn Suud Arabistan yarımadasının kuzeyini işgal etti. Körfezin kuzeyindeki Kuveyt ile Suudi Arabistan'ın sınırı nasıl saptanacaktı? Bu görevi Kuveyt'teki İngiliz Yüksek Komiseri üstlendi. Eline bir kırmızı kalem aldı ve sınırı çizdi. Arada bir de Bedevilerin hayvanlarını serbestçe otlatabilmeleri için tarafsız bölge bırakıldı. 1922 yılında Suudi-Kuveyt sınırı böyle çizildi. Büyük devletler, dünyayı diledikleri gibi paylaşıyor ve paylaştırıyorlardı... 1925 yılında Mekke, Medine ve Hicaz Suudilerin eline geçmişti. 1926 yılında İbn Suud, Hicaz Kralı ilan edildi.

İslami mezheplerin en tutucularından biri olan Vahabiliğin ba-

(193) Yergin, s. 282-283.

zı katı savunucuları, Kral'ı, fazla modern buldukları için ona karşı ayaklandılar. İhvan adını alan bu ayaklanmacılar, telefon, telgraf, radyo ve otomobilin Suudi Arabistan'a girmesine izin verdiği için Kral'ı dinden uzaklaşmakla suçluyorlardı. Bunların hepsi, köktendinciler tarafından "şeytan işi" olarak görülüyordu. Ama en önemlisi, İhvancılar, Kral'ın İngilizlerle ve diğer yabancılarla yakın ilişki kurmasından rahatsız oluyorlardı. Din elden mi gidiyordu? Bu ayaklanmalar, 1927'den 1930'a kadar sürdü. Sonunda İbn Suud, isyancıları bertaraf etti. Ama ülkenin ekonomik durumu perişandı. Artık petrol şirketleriyle pazarlıklara başlanabilirdi. Kral, bir İngiliz danışmanına, "*Bana bir milyon sterlin verene istediği bütün imtiyazları veririm*" diyordu. Sonunda 29 Mayıs 1933'te, ilk imtiyaz anlaşması, Suudi Arabistan Kralı ile Amerikan Socal Şirketi arasında imzalandı. Suudiler 35.000 altın sterlin ve 30.000 altınlık kredi alacaklardı. Daha sonra başka krediler de verildi. Buna karşılık 360.000 mil karelik bir bölgenin imtiyazı Amerikan şirketinin oldu. Suudi petrolü ucuza gitmişti.[194]

Bu büyük ekonomik tavize rağmen, ABD, Suudi Arabistan'ı resmen tanımakta acele etmedi. Riyad'da ilk ABD Büyükelçiliği 1942 yılında kuruldu. Suudi Arabistan'la petrol pazarlığında İngilizler geride kalmıştı.

1940'ların başında Suudi Arabistan'da önemli miktarda petrol üretilmeye başlanmıştı. Amerika, daha o tarihten itibaren Suudi petrollerinin güvenliğinin taşıdığı önemi düşünerek bu ülkeye askeri yardım yapmaya çalıştı. Bunun için, Ödünç Verme ve Kiralama Yasası çerçevesinde yardım yapılacak ülkeye askeri malzeme verilmesinin, Amerika'nın hayati çıkarlarına hizmet edeceğinin resmen kabul edilmesi gerekiyordu. Başkan Roosevelt, 16 Şubat 1943'te Suudi Arabistan'ın savunmasının Amerika'nın savunması için hayati önemde olduğunu resmen beyan etti. Suudi Arabistan'a askeri yardım böyle başladı.[195] Ama petrolün stratejik önemi de giderek daha fazla anlaşılıyordu. Suudi petrolleri, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarından itibaren Almanya ve müttefikle-

(194) Yergin, s. 288, 291.

(195) Klare, Michael, *Blood and Oil*, Penguin Books, London, 2004, s. 33.

rinin hedefi oldu. 1940 yılının Ekim ayında İtalyanlar, petrol üretim merkezi Dahran'ı bombardıman ettiler. Suudi Arabistan'da da Kuveyt'te de üretim fiilen durdu. Kuveyt petrol kuyuları, Almanların eline geçer endişesiyle betonla dolduruldu.

Almanya, savaş yıllarında petrol ithalatına bağımlı kalmak istemiyordu. Bol miktarda kömürü vardı ama petrolü yoktu. Kömürden petrol üretimi teknolojisinin geliştirilmesi için büyük yatırımlar yaptılar ve sonunda bunu başardılar. Leuna'daki tesisi genişleterek, savaş ihtiyaçlarının bir bölümünü karşılayacak sentetik petrolü üretmeye başladılar. 1940 yılında günde 72.000 varil olan sentetik petrol üretimi, 1943 yılında 124.000 varile çıktı. Hava kuvvetlerinin ihtiyacı olan benzinin % 92'si sentetik petrolden karşılanıyordu. Bu üretim miktarı önemliydi ama ordunun tüm ihtiyaçlarının sadece yarısını karşılayabiliyordu. Gerisi nereden bulunacaktı? Görünürde Rusya'daki petrol yatakların-dan başka kaynak yoktu. Üstelik sentetik petrol üretim tesisleri, Amerika'nın Avrupa'daki hava kuvvetlerinin bir numaralı tesisiydi. Leuna fabrikası, hava bombardımanı sonunda büyük ölçüde tahrip edildi.

Batılı ülkeler ise, Amerikan petrolüne güveniyordu. Savaşın başlarında İran, Irak ve Arap yarımadasındaki diğer ülkeler, toplam dünya üretiminin sadece % 5'ini sağlayabiliyorlardı. Müttefik ülkelerin savaş sırasında tükettikleri her yedi varil petrolün altısı Amerika'dan geliyordu.[196]

Savaş koşullarında petrolün stratejik değeri büsbütün anlaşılmıştı. Cumhuriyetçi Senatör Henry Cabot Lodge, *"Tarihin bize öğrettiği şudur ki, özel firmaların çıkarları ulusal çıkarlarımızı korumak için yeterli değildir"* diyordu. Devletin çıkarlarının özel sektörün çıkarlarından daha önemli olduğu, savaş döneminde büsbütün anlaşılmıştı. Amerika'nın devlet kuruluşu Petrolum Reserve Corporation, petrolle ilgili temel kararları alıyordu. Bu kurumun öncelikli hedefi Suudi petrolleriydi.

Ama Almanların asıl amacı, Rusya üzerinden yapacakları bir harekâtla Kafkasya petrollerine ulaşmaktı. Oradan İran, daha

(196) Klare, s. 10.

sonra da Irak'ı işgal ederek bölgedeki zengin petrol yataklarına el koymayı, daha sonra da Hindistan'a ulaşmayı planlıyordu. Petrol savaşta başarının anahtarıydı. Almanlar, Bakû petrollerini ele geçirdikten sonra, en verimli biçimde işletebilmek için 15.000 kişilik bir Teknik Petrol Tugayı kurmuşlardı. 1942 yılının Ağustos ayında, Alman birlikleri, Kafkas petrollerinin batı ucundaki Maikop'a ulaştılar. Ama Ruslar, oradaki, petrol tesislerini tahrip etmişlerdi. Benzinsiz kalan Alman askeri birlikleri, güçlükle hareket edebiliyorlardı. Bir ara Alman birliklerine petrol taşımak için develerin kullanıldığı bile görüldü. Zira petrolü taşıyacak petrol tankerlerinin de yakıtı yoktu.[197]

Stalingrad kentini kuşatan Alman orduları, 18 ay süren çatışmaların sonunda başarısızlığa uğradılar. Hitler, "*Bakû'yu ele geçiremezsek savaşı kaybederiz*" diyordu. Ama artık yapacak bir şey yoktu. Almanların Bakû'yu ele geçirme umudu kalmamıştı. Artık Alman birlikleri geri çekilecek ve savunma savaşı yapacaktı. Ocak 1943'te Kafkaslardaki Alman birliklerine geri çekilme emri verildi. Bu yenilginin en önemli nedenlerinden biri, Almanların yeterli petrol kaynaklarına sahip olmamalarıydı.

Kuzey Afrika'da savaşan Alman komutan Rommel'in de en büyük sıkıntısı, yeterli petrol kaynaklarına sahip olmamasıydı. Rommel'in hedefi, önce Kahire'yi ele geçirmek, daha sonra Irak ve İran'daki petrol kuyularını ele geçirmek ve güneyden saldırarak Bakû'yu zaptetmekti. Ama bu hayallerin hiçbiri gerçekleşemedi. Bunun başlıca sebeplerinden biri, İngilizlerin ustaca uyguladıkları savaş taktikleriyse, bir diğeri de Alman ordusunun motorlu araçlarını çalıştıracak yeterli petrole sahip olamamasıydı.

Savaşın sonlarına doğru Amerika'nın hedefi, dünya petrol pazarını İngiltere'yle paylaşmaktı. Fakat İngiltere, bu düşünceye soğuk baktı. Churchill, "*Petrol savaşın sonunda elimizde kalacak tek varlıktır. Onu Amerikalılarla paylaşmayız*" diyordu. Amerikalılar ise, güçlerinin farkındaydı ve İngiltere'ye taviz vermeye niyetli değillerdi. İngiltere'nin Vaşington Büyükelçisi Lord Halifax, bizzat Başkan'ı ziyaret etti ve hükümetinin şikâyetlerini

(197) Yergin, s. 337.

dile getirdi. Roosevelt'in cevabı açık, net ve biraz da sertti: *"Irak ve Kuveyt'in petrolünü sizinle paylaşabiliriz. Suudi petrolü ise bizimdir."*(198)

Amerika'nın bu cevabı, diplomaside sık sık kullanılan bir deyimi hatırlatıyordu: *"Benim olan benimdir. Seninki müzakereye tabidir!"*

Bu görüşmeden sonra, Churchill ile Roosevelt arasında diplomasinin sınırını zorlayacak kadar ağır ifadeler taşıyan mesajlar gönderildi. Her iki ülke de, ulusal çıkarları söz konusu olduğunda aralarındaki yakın dostluğu hatırlamak niyetinde değildi. Sonunda karşılıklı tavizler verildi ve 8 Ağustos 1944'te İngiliz –Amerikan Petrol Anlaşması imzalandı. Ama bu anlaşmayı yürürlüğe koymak için Senato'nun onayı gerekiyordu. Senato, Amerika'nın ulusal çıkarları konusunda hükümetten daha da hassastı. Roosevelt, anlaşmanın Senato'dan geçemeyeceğini anlayarak geri çekti.

Roosevelt, savaştan sonra yapılan Yalta Antlaşması'nı izleyen günlerde Süveyş Kanalı bölgesine geldi. Orada, USS Murphy gemisine davet ettiği Suudi Kralı İbn Suud ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmenin ana konusunun petrol olduğu biliniyor ama içeriği pek belli değil. Daha sonraki gelişmelerden anlaşıldığına göre, Amerika Suudi Arabistan'da büyük bir petrol imtiyazı elde etmişti. Bazıları, bu anlaşmayı "petrol karşılığı güvenlik" anlaşması olarak nitelendirdiler. Bu görüşme sırasında, Roosevelt'in Suud'u Dahran'da bir Amerikan askeri üssü inşa edilmesine ikna ettiği ifade ediliyor. Roosevelt'in amacı, Suudi petrollerini Amerika'nın denetimi altına almaktı. Karşılığında Suudi Arabistan'ın güvenliğinin Amerika tarafından korunacağına dair güvence verildiği anlaşılıyor. Aramco yöneticilerinden birinin de söylediği gibi, *"Suudiler İngiliz ve Fransızların Ortadoğu'dan ayrılmasının verdiği sevinç içerisinde Amerikalıları karşıladılar"*(199) Amerika, Birinci Körfez Savaşı sırasında Kuveyt'i işgal eden Irak birliklerini durdurmak için, Suudi Arabistan topraklarına askeri yığınak yaptığı zaman, bazı yetkililerin, Roosevelt-Suud mutabakatını anımsattıkları ve Amerika'nın

(198) Yergin, s. 401.
(199) Klare, s. 36.

Suudi Arabistan'daki askeri konuşlandırmasını buna dayandırdıkları biliniyor. Bu mutabakatın petrol boyutu hakkında en önemli ipucu, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın 1945 yılında kaleme aldığı bir muhtırada görülüyor. Bu belgede, Amerikan Dışişleri Bakanlığı şöyle diyor: *"Suudi Arabistan'ın petrol kaynaklarının Amerika'nın denetiminde bulunması azalan milli rezervlerimizin takviye edilmesi ve bu güç kaynağının dostumuz olmayan ülkelerin eline düşmesinin önlenmesi açısından çok önemlidir."*[200]

Roosevelt'in Kral Suud ile görüşmesi, Churchill'i çok rahatsız etti. Derhal o da, İbn Suud ile görüşmek için randevu istedi ve görüştü. Ama bu görüşmeden pek bir şey çıkmadı. Churchill'in Suudi Kralı'na Roosevelt kadar yumuşak davranmadığı anlaşıldı. Bu, Suud'un İngiltere'ye karşı duyduğu kuşkuları daha da artırdı.[201]

1940'lı yıllara kadar Amerika'da petrol konusu daha çok bir iç mesele gibi görüyordu. Ama savaş yıllarındaki aşırı üretimden sonra yerel petrol rezervlerinin azaldığı ve bu tempoda gidilirse yakın bir gelecekte tükenebileceği anlaşıldı. Savaşın sonundan itibaren Amerika, yurtdışından petrol ithaline öncelik verdi. Bu tarihten sonra petrolün dış politikadaki önemiş büsbütün anlaşıldı. Ucuz petrol ithalatının güvenlik içinde yapılabilmesi, meseleye bir de askeri boyut kazandırdı. Bunun sonucunda, petrolün Amerika için bir stratejik mesele olduğu daha iyi anlaşıldı.[202]

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Petrol Politikaları

Bütün dünya ülkelerinde petrol tüketimi, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla arttı. Savaştan sonra Amerikan ekonomisinde âdeta bir patlama yaşandı ve halkın refah düzeyi yükseldi. 1945 yılında 26 milyon olan otomobil sayısı, 1950'de 40 milyona çıktı. Bu durum, petrol talebini de aşırı biçimde yükseltti. Daha sonraki yıllarda, Avrupa'da ve Japonya'da da benzeri gelişmeler yaşandı.

Savaşı izleyen yıllarda Sovyetler Birliği de boş durmuyordu.

(200) Roberts, Paul, *The End of Oil*, Bloomsbury, London, 2004, s. 99.
(201) Yergin, s. 405.
(202) Klare, s. xi, xii.

Bakû petrolleri, İran'a çok yakındı ve İran'ın durumu Bakû petrollerinin güvenliğini tehdit edebilirdi. Kafkasya'dan Basra Körfezi'ne kadar olan alan, Rusya'nın nüfuz alanına bırakılmalıydı. Bu arada bir Sovyet-İran ortak petrol şirketi kurulmalıydı. Öyle anlaşılıyor ki, Sovyetler Birliği, bir yandan Türkiye'den bazı doğu illeri ile Boğazlar üzerinde taleplerde bulunurken başka bölge ülkelerinden de tavizler istiyordu. Çünkü savaşı kazanan Rusya'nın buna hakkı olduğunu düşünüyordu. İngilizlerin buna göz yummaları söz konusu değildi. İngiltere'nin İran'daki petrol menfaatleri sonuna kadar korunmalıydı. Londra'da hâkim olan düşünce buydu. Sovyetler'in bu bölgedeki petrol kaynaklarına ulaşmasının önlenmesi açısından, Amerika'daki düşünce tarzı da İngiltere'den farklı değildi. ABD Genelkurmay Başkanı, 1946 yılının Ekim ayında yaptığı bir konuşmada, "*Sovyet nüfuzunu ve Sovyet silahlı kuvvetlerini, İran, Irak ve Ortadoğu'daki petrol kaynaklarının mümkün olduğu kadar uzağında tutmanın Amerika'nın stratejik çıkarlarının gereği olduğunu*" söylüyordu.[203]

Savaştan sonra Avrupa'da büyük bir petrol krizi yaşandı. Avrupalıların yeterli petrolü alacak paraları yoktu. O sırada, Amerikan Marshall Planı imdada yetişti. Bu planın bir boyutu da, Avrupa'nın yeterli petrole kavuşturulmasıyla ilgiliydi. Savaşta olduğu gibi, barışta da petrol, dünya politikasına ve ekonomisine yön veriyordu.

Amerikalılar, bu arada günde 2 milyon varil sentetik petrol üretecek bir projeyi yürürlüğe sokmaya çalıştılar. Ama daha sonra bunun maliyetinin çok yüksek olacağı anlaşıldı ve projeden vazgeçildi.

Petrol Üreten Ülkelerde Ulusalcı Akımlar

1950'li yıllarda petrol üreten ülkelerde yabancı petrol şirketlerine karşı tepkiler arttı. Onların petrol üreticisi ülkeleri istismar ettikleri inancı yaygınlaştı. Benzeri akımlar, daha önce Latin Amerika ülkelerinde de ortaya çıkmıştı. Meksika petrollerini millileştirmiş, Venezüella ise, % 50-50 esasına göre bir anlaşma

(203) Klare, s. 40.

yapmıştı. Böylece, petrol gelirleri, Venezüella devleti ile yabancı şirketler arasında yarı yarıya paylaşılacaktı. Benzeri anlaşmalar Ortadoğu'da niçin olmasındı? Suudiler, uzun çabalardan sonra 1950 yılının Aralık ayında, benzeri bir anlaşmayı Amerikan ağırlıklı Aramco şirketi ile imzalamayı başardılar. Bundan kısa bir süre sonra, 18 Haziran 1951 tarihinde de Amerika ile Suudi Arabistan arasında Karşılıklı Savunma İşbirliği Antlaşması imzalandı.[204] Petrol ile savunma konuları el ele yürütülüyordu.

Birkaç yıl sonra Başkanlığa seçilecek olan Eisenhower'ın geliştirdiği doktrin de, Suudi Arabistan'la yapılmış olan anlaşmanın temel yaklaşımının bütün Ortadoğu bölgesine uyarlanmasından başka bir şey değildi. Eisenhower'ın 5 Ocak 1957 tarihinde yaptığı bir konuşma, bu politikanın ana çizgilerini belirledi. Başkan, Ortadoğu'daki dost ülkeleri Sovyet destekli bir saldırıdan korumak için Amerikan silahlı kuvvetlerini kullanma ve bu ülkelere askeri yardımda bulunma yetkisi istiyordu. Kongre, bu yetkiyi verdi.

Eisenhower, bu yetkiden yararlanarak Amerikan yandaşı Lübnan Cumhurbaşkanı Camile Chamoun'a destek olmak için bu ülkeye askeri birlikler gönderdi. Daha sonraki yıllarda, 1962'de başlayan Yemen iç savaşı sırasında, Suudi Arabistan sınırının korunması için de Başkan Kennedy bu ülkeye bir askeri birlik gönderdi.

Daha sonra işbaşına gelen Başkan Nixon'un geliştirdiği doktrin, Körfez bölgesinin savunmasına verilen önemi teyit ediyor, ancak bu görevin öncelikle bölge ülkelerine düştüğünü belirterek, İran ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin kendilerini savunabilmeleri için onlara destek sağlanmasını öngörüyordu. Amerika, onlara yardımcı olacaktı. Bu yardım sözde kalmadı. İran'a 190 adet F-4 Fantom uçağı, 80 adet F-14 avcı uçağı ile 460 adet M-60 A-1 tankı verildi. Suudi Arabistan'ın payına da, 60 adet F-15 uçağı ile 200 adet AH-1S saldırı helikopteri ve 250 adet M-60 A 1 tankı düştü. Bu silahların bedelini ilgili ülkeler petrol gelirlerinden ödeyeceklerdi. Sadece İran'ın 1970'li yıllarda Amerikan askeri malzemesi alımı için harcadığı para, 14 milyar dolara ulaştı. Amerika, hem

(204) Klare, s.40.

petrol şirketleri aracılığı ile bu ülkelerin petrollerinin pazarlanması işinden kazanç sağlıyor, hem de hükümetlerin petrolden aldıkları paranın büyücek bir bölümünü aynı ülkelere silah satarak kendi sanayisine transfer ediyordu. Bütün bu operasyonlar, bir yandan Amerika'nın ekonomisine, bir yandan da stratejik hedeflerine hizmet ediyordu.

Bu ülkelere verilen silahların kullanılmasını öğretmek ve her iki ülkenin silahlı kuvvetlerini eğitmek üzere, çok sayıda Amerikalı uzman askeri personel bu bölgeye gönderildi. 1977 yılında İran'da 6250, Suudi Arabistan'da ise 4140 Amerikan askeri personeli görev yapıyordu.[205] Bu sistem ne kadar sürebilirdi? Hiç değilse İran bakımından pek uzun süremeyeceği kısa zamanda anlaşıldı. İran'da yaşanan gelişmelere kitabın daha sonraki bölümünde değinilecek.

Ortadoğu muhtemel bir Sovyet tehdidine karşı silahlandırılıyordu. Bölgenin en önemli ülkelerinden Türkiye, 1952 yılından beri NATO üyesiydi. NATO çerçevesinde ve ikili düzeyde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin güçlendirilmesine de öncelik verildi.

İran'da Milliyetçi Akımlar ve Musaddık Olayı

Zaman içinde İran'daki milliyetçi akımlar, Amerika için bir tehdit unsuru haline geldi. Onların hedefi, petrol imtiyazlarını yabancı şirketlerin elinden almak ve petrolü millileştirmekti. Bunun gerekçesi de hazırdı. 1945-1950 yılları arasında Anglo-Persian İngiliz Şirketi, 250 milyon sterlin kazanmış, İran devletinin payına ise sadece 90 milyon sterlin düşmüştü. Şirketin kârlarının büyük bir bölümü, büyük ortak olan İngiliz hükümetine gidiyordu. Petrol şirketi, İran hükümetine bazı tavizler vermeye hazırdı ama milliyetçiler için ufak tefek tavizler yeterli değildi. Parlamento'nun Petrol Komisyonu Başkanı Muhammed Musaddık, "*Bu ülkenin başına gelen bütün felaketlerin sorumlusu petrol şirketidir*" diyordu. Başbakan Razmara, petrol şirketlerine karşı daha uzlaşıcı bir havadaydı ve bunun bedelini canıyla ödedi. 1951 yılının Mart ayında Meclis'te yaptığı bir konuşmada, petrolün millileştirilmesine karşı

(205) Klare, s. 41-44.

çıktıktan dört gün sonra Tahran Merkez Camii'ne girerken vurularak öldürüldü. 10 gün sonra da İran Eğitim Bakanı katledildi.

İran Meclisi, petrolün millileştirilmesi konusunda bir karar aldı ama bu karar hemen uygulanamadı. 28 Nisan 1951'de Musaddık Başbakanlığa getirildi. İlk aldığı kararlardan biri, petrol şirketlerinin millileştirilmesi yasasını çıkartmak oldu. Şah, ister istemez bu yasayı onayladı. 2 Mayıs 1951'de bütün imtiyazlar yeni kurulan İran Milli Petrol Şirketi'ne geçince, İngilizlerin buna tepkisi çok sert oldu. Bunun üzerine Amerikalılar, onları biraz yumuşatıp uzlaşma sağlamaya çalıştılar.

Anglo-Persian Şirketi'nin öteden beri İngiliz istihbarat servisleriyle yakın ilişkisi vardı. Çünkü petrol, İngiltere'nin hayati çıkarlarını ilgilendiren bir konuydu. İran'daki, tesisleri millileştirilince bu şirket, İngiltere'den Tahran'a karşı siyasi tavır almasını istedi. Şirketin beklentisi, İran hükümetinin devrilerek yerine kendileriyle iyi geçinecek bir yönetimin işbaşına getirilmesiydi. Bu öneri, 1951 yılının sonlarında Amerikan İstihbarat Örgütü CIA'ye de sunuldu. O sırada Amerika'da Başkan Truman'ın iktidarı devam ediyordu. Truman, müdahaleden değil uzlaşmadan yanaydı. Ünlü diplomatlar Averell Harriman ile Paul Nitze'yi Tahran'a gönderdi. Fakat onların çabaları da sonuç vermedi.

Churchill, İran petrollerinin İngiltere'nin elinde kalmasının, Rusya'nın bölgeye yönelik bir saldırıda bulunmaktan caydırılması için çok önemli olduğunu düşünüyordu. İngilizler, İran'a askeri bir müdahale için hazırlık yapmaya başladılar. Paraşütçü birlikleri, o tarihte hâlâ bir İngiliz sömürgesi olan Kıbrıs'a gönderildi. İngiliz hükümeti, Abadan rafinerisi bölgesine bir askeri müdahaleyi öngören Y Planı'nı ciddi biçimde müzakere etmeye başladı. Bu arada Amerika'da seçimler yapılmış ve Eisenhower Başkanlığa seçilmişti. Eski bir asker olan Eisenhower, Tahran hükümetini değiştirmek için bir örtülü operasyon yapılması fikrine sıcak bakıyordu. Bu arada İran'ın seçilmiş Başbakanı Musaddık, Amerika'yı ziyaret edip ülkenin içinde bulunduğu mali güçlükleri aşmak için yardım istedi. Ama Amerika Batılı petrol şirketlerini millileştiren bir hükümete yardım edemezdi. Eisenhower'ın Musaddık'a cevabı çok netti: *"Amerikan hükümetinin, el koyduğu petrol şirketlerinin malı*

olan petrolü satmaya çalışan bir hükümete yardım etmesi, Amerikan vergi mükelleflerine karşı haksızlık olur."[206]

İran konusu, CIA'nin üst düzey görevlilerinden olan ve eski başkanlardan Theodore Roosevelt'in torunu Kim Roosevelt'in görev alanına giriyordu. Başkan, ona, Musaddık hükümetini devirmek için örtülü bir operasyon düzenleme görevi verdi. Roosevelt, İran'a, dört-beş CIA ajanıyla birlikte sahte kimlik belgeleriyle girdi ve hemen Şah'la görüştü. Şah, yabancı bir ülkenin istihbarat elemanlarıyla işbirliği yaparak kendi meşru hükümetini düşürmeyi içine sindirdi. Hatta buna gönüllü olduğunu ortaya koydu. Roosevelt, İngiliz ve Amerikan ajanlarının İran'da evvelce kurdukları İranlı işbirlikçiler ağından da yararlanarak Musaddık'ı devirme planlarına son şeklini verdi. Musaddık da boş durmuyordu. İran hükümetinin polis şefi, ülkedeki İngiliz ajanlarının listesini açıkladı. Bu hatasının bedelini hayatıyla ödedi. Ertesi gün vurularak öldürüldü.

Amerika'dan beklediği ekonomik desteği ve işbirliğini bulamayan Musaddık, 8 Ağustos 1953'de Sovyetler Birliği ile ticaret müzakerelerine başladı. Soğuk Savaş'ın en yoğun olarak yaşandığı günlerde Amerika buna göz yumamazdı. Eisenhower, Roosevelt'e Musaddık'ı devirme operasyonunu yürürlüğe koyması için talimat verdi. Roosevelt, halkı ayaklandırma taktiklerinde uzmanlaşmıştı. Bu yeteneğini kullanarak, İran halkı içinde Musaddık'a karşı bir ayaklanmayı örgütlemeye başladı. Bu arada ordu ve polis içinde Amerikalıların daha önce kurdukları bağlantılardan da yararlandı. Musaddık'ın yerine kimin getirileceği de bu arada saptandı: Amerika'ya yakınlığı ile bilinen ve petrol şirketlerinin menfaatlerini koruyacağından kuşku duyulmayan General Fazullah Zahidi, darbecilerin başbakan adayı seçildi. Gerisi planlandığı gibi yürütüldü. Şah, bir kararname ile Musaddık'ı Başbakanlıktan azletti ve yerine Zahidi'yi atadı ve hemen yurtdışına tatile gitti. Meydana gelebilecek olaylar sırasında Tahran'da bulunmayı sakıncalı, belki de tehlikeli bulmuştu. Bu yüzden, gelişmeleri İtalya'dan izledi.

---

(206) Prados, John, *President's Secret Wars*, Ivan R. Dee Publisher, Chicago, 1996, s. 95.

Musaddık'ın azline İranlı milliyetçiler tepki gösterdiler, sokak gösterileri oldu. Ama Roosevelt buna hazırlıklıydı. O da birkaç bin Şah yanlısını sokağa döktü. Şah yanlısı bir tank birliği, 19 Ağustos günü Musaddık'ın evine giderek, eski Başbakan'ı göz altına aldı. Bundan sonrası kolaydı. Zahidi, Başbakanlık koltuğuna oturdu. Şah, tatilden döndü ve aynı halk topluluğu tarafından sevinç gösterileriyle karşılandı. Amerika, yeni hükümete derhal 45 milyon dolarlık yardımda bulundu. Daha sonra bu yardım artırılarak 1 milyar dolara kadar çıkartıldı. Petrol şirketleri İran'daki faaliyetlerini, tam eski statüde olmasa da, bulunan yeni bir formül çerçevesinde sürdürdüler. 15 Aralık 1954'de kamuoyuna duyurulmadan düzenlenen bir törenle, Başkan Eisenhower, Kim Roosevelt'e CIA özel ödülünü verdi. Bu ödül, o tarihe kadar sadece üç kişiye verilmişti. Roosevelt, Amerika'nın ve müttefiki İngiltere'nin çıkarlarını koruduğu için ödüllendirilmişti.

Şimdi başka görevlere sıra gelmişti. Guetamala hükümeti, Amerika'nın ünlü tarım ürünleri şirketi United Fruits'un çıkarlarına zarar veren bir politika izliyordu. Bu şirketin sahip olduğu 500.000 dekarlık muz üretim alanlarının 400.000 dekarlık bölümünü, Guetamala'da iktidarda bulunan Jacobo Arbenz Guzman hükümeti millileştirmişti. Onun için devrilmeliydi. Kim Roosevelt'e, Tahran tecrübesi nedeniyle bu görev verilmek istendi. Ama Roosevelt, bu defa çeşitli sebeplerden görevi kabul etmedi. Onun yerine başkaları görevlendirildi. Bu görevi yerine getirmek zor olmadı. Kısa bir süre sonra Arbenz, istifa etmek zorunda kaldı. United Fruits şirketinin, dolayısıyla Amerika'nın çıkarları korunmuş ve hedefe ulaşılmıştı.[207]

Diğer zamanlarda başka hükümetlerin düşürülmesi için de benzeri örtülü operasyonlar yapılmış mıydı? Başkan John Kennedy döneminde Küba lideri Fidel Castro'yu devirmek için yapılan ve başarısızlıkla sonuçlanan Domuzlar Körfezi çıkartması biliniyor. Diğerlerinden pek o kadar haberdar olunmasa da, iyi bilinen şey şu ki, eğer bazı büyük devletlerin hayati çıkarları söz konusu ise, diğer devletlerin egemenliğine, bağımsızlığına, toprak

(207) Prados, s. 98.

bütünlüğüne saygı, iç işlerine karışmama gibi uluslararası ilişkilerin temel ilkeleri zaman zaman göz ardı edilebiliyordu. Daha küçük devletlerin çıkarlarına ise, ancak büyük devletlerinkiyle çatışmaması halinde saygı gösterilebilirdi. Büyük devletlere baş kaldırmanın bedeli ağırdı. Halkın gücünü ülke çıkarları doğrultusunda örgütleyerek yayılmacı emeller güden büyük devletleri dize getirmek, herkesin harcı değildi. Ne yazık ki, her ülkede bir Atatürk çıkmıyordu.

İran'da Musaddık tasfiye edilip Batı ülkelerinin desteklediği Zahidi işbaşına gelmişti ama Anglo-Persian Şirketi'nin eski konumunu devam ettirmesine de olanak kalmamıştı. Bu duruma da çare bulundu. Batılı petrol şirketleri bir konsorsiyum kurarak, İran petrollerini eskisi gibi ama başka bir isim altında işleteceklerdi. Standard Oil of Jersey, bu işten pek hoşlanmamıştı ama kendi hükümetinin tercihlerine saygı göstermekten başka çaresi de yoktu. Bu şirketin Başkan Yardımcısı, Dışişleri Bakanı Dulles'e yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: *"Sadece ticari açıdan bakılacak olursa, bizim şirketimiz böyle bir gruba katılmakta yarar görmemektedir. Ancak ülkemizin daha büyük ulusal çıkarlarının da bilincindeyiz. Bu nedenle her türlü çabayı göstermeye hazırız."*(208)

Ulusal çıkarlar söz konusu olunca akan sular duruyordu. Şirketler, hükümetlerinin arzusuna göre hareket ediyordu. Ancak Amerikan hükümetinin bu konudaki yaklaşımı çelişkili bir görünüm arz ediyordu. Bir taraftan petrol şirketleri Amerika'nın ulusal çıkarları için destekleniyor, onların daha da güçlenmesi için çalışılıyordu, bir yandan da şirketler fazla büyüdükleri, monopoller oluşturdukları için onlar aleyhine anti-tröst yasalarını ihlal ettikleri gerekçesiyle davalar açılıyordu. Ulusal çıkarlarla iç hukuk kuralları bazen böyle çelişkili durumlar yaratabiliyordu.

Üstelik Amerikan yargısı, sadece Amerikan şirketleri değil, yabancı şirketler aleyhine de davalar açabiliyordu. Örneğin İran'da yeni kurulan petrol konsorsiyumunun üyeleri olan Shell, Anglo-Persian ve CFP şirketleri de adlı takibata maruz kalmışlardı. Bu İngiliz hükümetini küplere bindirdi. Amerikan Adalet Bakanlığı'nın

(208) Yergin, s. 471.

tutumu, İngiltere'nin egemenlik haklarını ihlal ediyordu. İngiliz, Fransız ve Hollanda hükümetleri, bu nedenle Amerika'yı protesto ettiler. Bu baskılar karşısında Amerikan hükümeti geri adım attı. Truman, Başkanlığının son günlerinde bu şirketler aleyhindeki ceza davasını durdurdu. Onun yerine hukuk davası açılacaktı. Birkaç hafta sonra Başkanlığa seçilen Eisenhower'in ilk işlerinden biri bu meseleyi çözmek oldu. Eisenhower Yönetimi'nin Başsavcısı, İran'da çalışan petrol şirketlerinin Amerikan anti-tröst yasalarını ihlal etmediklerine karar verdi ve yargı işlemi durduruldu. Ulusal çıkarlar hukuka üstün gelmişti.[209]

Acaba çok daha sonraki yıllarda Gürcistan'da, Sırbistan'da, Ukrayna'da, Kuzey Kıbrıs'ta düzenlenen halk hareketlerinin baskısıyla hükümetlerin devrilmesi girişimleri de, böyle dış destekli miydi? Tahran ve Guatemala'da vaktiyle yaşananlar, bunun bir genel provası mıydı? Kim bilir?

Büyük devletlerin istediği yönde bir petrol şirketleri konsorsiyumu kurulmuştu. Bu konsorsiyum, İran Milli Petrol Şirketi adını aldı. Aslında bu şirket, ne İran şirketiydi, ne de milliydi. Aynen Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında Batılı şirketlerce kurulan Türk Petrol Şirketi'nin Türk olmadığı gibi. Şah, bu yeni şirketle ilgili kararnameyi 29 Ekim 1954 günü imzaladı. İran, dünya petrol piyasalarına dönmüş, eski düzen yeniden kurulmuştu. İran halkının büyük umutlar beslediği petrolün millileştirilmesi hayali ise uzun bir süre için sona ermişti...

Süveyş Krizi

Yalnız petrol üretimi değil, petrol taşıma yolları da Batı ülkelerinin denetimindeydi. Tek başına petrolü üretmek yeterli değildi. Onu, güvenilir biçimde Batı pazarlarına taşımak gerekiyordu. Bu yolların kilidi de Süveyş Kanalı'ydı. Petrol tankerlerinin bu Kanal'dan serbestçe geçebilmeleri çok önemliydi. Aksi takdirde Afrika'nın Güney ucundaki Ümit Burnu'nun etrafından dolaşıp Batı limanlarına gitmek gerecekti ki, bu da 11.000 millik bir yol demekti. Oysa Süveyş Kanalı'ndan geçen gemiler, sadece 6500 mil

(209) Yergin, s. 475.

yaparak Batı limanlarına ulaşabiliyorlardı. Bu da, zamanı ve maliyeti çok kısaltıyordu.

Süveyş Kanalı şirketi Batılı ortaklara aitti. En büyük ortak da İngiliz hükümetiydi. Liberal ekonomiyi benimseyen İngiltere hükümetinin sahip olduğu önemli bir ticari kuruluş da buydu. Özel sektörün en yaygın olduğu ülkelerde bile, ülkenin stratejik çıkarları söz konusu olduğunda bazı büyük işletmelerin devletin elinde olmasını kimse yadırgamıyordu.

Mısır'da 1952 yılında bir darbe olmuş ve General Necib'in komutasındaki subaylar yönetimi devralmışlardı. 1954'de Albay Abdül Nasır, Necib'i devirerek yönetime el koydu. Ama ülke fakir, kaynakları kıttı. En önemli gelir kaynaklarından biri olması beklenen Süveyş Kanalı yabancıların elinde olduğundan, Mısır halkı oradan yararlanamıyordu. Gemilere kılavuzluk yapan kaptanların bile çoğu İngiliz'di. Kanal şirketinin imtiyazı, 1968 yılında sona erecekti. Oysa, Nasır'ın o kadar beklemeye tahammülü yoktu.

O yıllarda topraklarında petrol çıkan ülkeler, şirketlerle % 50-50 esasına göre anlaşmalar yaparak, gelirin hiç değilse % 50'sine kavuşmuşlardı. O tarihlerde Mısır'ı ziyaret eden İngiltere Dışişleri Bakanı Selvyn Lloyd ile görüşen Nasır, kendisine bunu anlattı ve kanal gelirinin % 50'sinin bile kendilerine verilmediğini söyledi. Lloyd'un cevabı açık ve netti: "Kanal, Ortadoğu'daki petrol tesislerinin bütünleyici bir parçasıydı ve İngiltere'nin hayati çıkarlarını ilgilendiriyordu. İngiltere'nin bu konuda Mısır'a taviz vermeğe niyeti yoktu."

Kanalın güvenliğini uzun yıllardan beri İngiliz askerleri koruyordu. İngiltere, askerleri orada tutmanın pahalıya mal olduğunu düşünmüş olacak ki, onları çekme kararı aldı. 13 Haziran 1956'da son İngiliz askeri Kanal bölgesinden çekildi.

Nasır'ın en büyük projelerinden biri de Asuvan Barajı'ydı. Nil Nehri'nin üzerinde yapılacak bu baraj, Mısır'ın kaderini değiştirecekti. Ama Mısır'ın kendi başına böyle dev bir baraj yapacak olanakları yoktu. Bu iş için Amerika'nın teknolojisine ve mali desteğine ihtiyaç duyuyordu. Amerika, bu proje için büyük bir kredi verebileceği izlenimini uyandırmıştı. Ama 19 Temmuz 1959 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Dulles, bu kredinin verilmesinden vaz-

geçildiğini açıkladı. Bu Nasır'ı büyük üzüntü ve tepkiye sevk etti. O zaman Mısır, kendi kaynaklarını kendisi yaratırdı. Bunun yolu da Süveyş Kanalı'nı millileştirmekten başka bir şey olamazdı. Nasır 26 Temmuz günü İskenderiye'de büyük bir nutuk verdi. Nasır'ın nutku bitmeden Mısır askeleri Kanal bölgesine el koymaya başlamışlardı bile. Süveyş Kanalı artık Mısır halkının malı olmuştu.(210)

İngiliz hükümetinin buna tepkisi çok sert oldu. Çünkü İngiltere için petrol hayati önemdeydi. Petrolün pazarlara akışı için de Süveyş Kanalı aynı derecede önemliydi. Başbakan Eden, "*Petrolsüz yapamayız. Kendimizi ölüme mahkûm etmeğe niyetimiz yok. Petrol için savaşırız*" diyordu.

İngilizler, Nasır'ın bölgeye yönelik politikalarından da rahatsızdılar. Çünkü Nasır, bu gidişle bölgedeki Batı yanlısı hükümetleri de devirebilirdi. Bu nedenle ona mutlaka dur demek lazımdı. Kaybedilecek zaman yoktu. Fransa Başbakanı Guy Mollet de aynı fikirdeydi. Onların gözünde Nasır, Musssolini ve Hitler'den farksızdı. Avrupalı bu iki devlet için İsrail'i de yanlarına çekmek zor olmadı.

Bu üç ülkenin diplomatları ve askeri temsilcileri, 24 Ekim 1956 günü Paris yakınlarındaki Sevr kasabasında gizlice toplandılar. Amaç belliydi. Askeri bir operasyon yapılarak Süveyş Kanalı yeniden ele geçirilecek, bu arada mümkün olursa Nasır devrilecek ve yerine Batı yanlısı bir lider geçirilecekti. Bu iş İran'da başarıyla yapılmıştı. Mısır'da da yapılmaması için hiçbir neden yoktu.

Operasyon, 29 Ekim günü Sina Yarımadası'na bir İsrail saldırısıyla başladı. İngiltere ve Fransa, 30 Ekim günü Mısır'a bir ültimatom vererek Süveyş'in kendilerine teslim edilmesini istediler. Bunun cevabı belliydi. Mısır geri adım atmadı. Bir gün sonra İngiliz uçakları Mısır havaalanlarını bombardımana başladılar. Yedi gün sonra Fransız ve İngiliz birlikleri Mısır'a çıktılar. Bu arada Mısır, taş ve çimento yüklü gemileri Kanal bölgesinde batırarak, Süveyş'i İngiliz ve Fransızların işgali halinde petrol tankerleri için kullanılamaz hale getirmişti. Nasır'ın talimatıyla Arap militanlar, Irak Petrol Şirketi'nin petrollerini Suriye üzerinden

(210) Yergin, s. 483.

Akdeniz'e taşıyan boru hattının üzerindeki pompalama istasyonlarına da sabotajlar düzenliyorlardı. Süveyş operasyonunun zorlu geçeceği anlaşılıyordu. Ama esas şaşırtıcı olan, Musaddık'a karşı İran'da yapılan operasyondan farklı olarak, Amerika'nın İngiliz ve Fransızların Süveyş harekâtına karşı olmasıydı. Amerika, kendisine danışılmadan böyle bir operasyon yapılmasına büyük tepki göstererek, İngilizleri, Fransızları ve İsraillileri derhal Süveyş'ten geri çekilmeye zorladı. Aksi takdirde bu ülkelere karşı ambargo uygulayacağını açıkladı.

6 Kasımda Fransızlar ve İngilizler, Mısır'la ateşkes anlaşması imzaladılar. Aynı gün Eisenhower seçimleri kazanarak Başkanlığını korudu. O sıralarda ekonomik güçlüklerle karşı karşıya olan İngiltere IMF'den yardım istedi. IMF, Amerika'nın telkiniyle İngilizlerin bu talebini reddetti. En yakın müttefikler arasında da böyle şeyler olabiliyordu. Amerika, Mısır'ın işgalinin kendi ulusal çıkarları açısından sakıncalı olacağını görmüştü. İngiltere'nin hatırı için kendi çıkarlarından vazgeçemezdi. Uluslararası Para Fonu da ekonomik ölçülere göre karar verdiğini ilan etse bile, böyle durumlarda Amerika'nın siyasi iradesinin dışına çıkamazdı. Kaderini IMF'ye bağlamış ülkeler, Amerika'nın ulusal çıkarlarına zarar vermemeye dikkat etmeliydiler. Yoksa büyük bir bedel ödemek zorunda kalırlardı. Kasım ayı sonunda İngiliz ve Fransız kuvvetleri, Mısır'dan çekilmek zorunda kaldılar. Bu operasyon çok kısa sürmüştü. Süveyş harekâtı, İngiltere'nin artık tek başına hareket edebilen bir süper güç olmadığını acı bir biçimde göstermişti. İngiliz *London Times* gazetesi, "*Eden, İngiltere'nin büyük bir devlet olduğuna inanan son Başbakan'dı; fakat bunun böyle olmadığını gösteren bir krizle karşılaşan ilk Başbakan oldu*" diyordu.[211]

Süveyş Kanalı, 1957 yılının Nisan ayında batık gemilerden temizlenerek, tekrar ulaşıma açıldı. Fakat artık Mısır devletinin bir işletmesiydi. Gelirleri Mısır hazinesine gidiyordu ve bu işi becerememeyeceği sanılan Mısırlı kılavuz kaptanlar geçen gemileri başarıyla yönlendiriyorlardı. Ortadoğu'da sömürgeciliğin izleri yavaş yavaş siliniyordu.

(211) Yergin, s. 492, 496.

Petrol Üreten Ülkeler Bir Araya Geliyor: OPEC'in Doğuşu

Petrol, 1950'li yılların başlarından beri yükselen Arap milliyetçiliğinin odak noktalarından biri olmuştu. "Arap Petrol Uzmanları" sık sık gayri resmi olarak toplanıyor, izlenecek ortak politikaları saptamaya çalışıyorlardı. İlk hedef petrolü İsrail'e karşı bir silah olarak kullanmaktı. Bu ülkeye petrol satılmayacak, buna uymayan yabancı petrol şirketleri cezalandırılacaktı. Mısır, önemli bir petrol ülkesi değildi ama petrol politikasının yönlendirilmesinde lider rolü oynuyordu.

Arap ülkeleri, 1957 yılında ortak bir rafineri kurmayı, bir Arap petrol tanker filosu oluşturmayı ve Ortadoğu petrollerini Akdeniz'e ulaştıracak bir Arap boru hattı inşa etmeyi planladılar.

O dönemdeki bazı gelişmeler, Arapların birlik olmasına yardımcı oldu. Amerikan petrol şirketleri, yerli üretimin yabancı ülkelerin ucuz fiyatlı petrolüne karşı korunması için, Başkan Eisenhower'ı petrol ithalatına kısıtlamalar yapmaya, kotalar koymaya zorladılar. Bu çabaları 1959 yılında sonuç verdi. Eisenhower, pek istekli olmasa da, petrol ithalatına kota koydu. İthal edilen petrol, ülkenin toplam tüketiminin % 9'unu geçemeyecekti. Bu kota sistemi, 14 yıl devam etti. ABD pazarlarından en çok yararlanan, petrolünün % 40'ını Amerika'ya ihraç eden Venezüella gibi petrol üreticisi ülkeler, bu durumdan rahatsızlık duyarak, Ortadoğu'daki petrol üreticisi ülkelerle işbirliğine gittiler.

Amerika'nın iç üretime öncelik vermesi, yerli petrol üreticilerinin çıkarlarına hizmet etti ama Amerika'nın ulusal petrol rezervinde de hızlı bir azalmaya yol açtı. Bu arada iç petrol tüketimi hızla artıyordu. 1948 yılında 5,8 milyon varil olan günlük tüketim, 1972 yılında 16,4 milyon varile çıktı. İthal petrole kota koymak, ABD'nin uzun vadeli çıkarları açısından yanlış bir politikaydı. Nitekim, daha sonraki yıllarda Amerika, bu politikayı tamamen tersine çevirdi. Yerli rezervleri mümkün olduğu kadar acil durumlar, savaş gibi olağanüstü haller için saklama ve gelecek kuşaklara devretme politikasının daha doğru olacağını anladı ve tüketimin mümkün olduğu kadar büyük kısmını ithalattan karşılamaya başladı.

1959 yılının Nisan ayında Kahire'de ilk Arap Petrol Kongresi yapıldı. Irak dışında bütün petrol üreticisi Arap ülkeleri oradaydı. Irak, Mısır'ın Arap âleminde öncülük yapmasını, liderlik rolünü üstlenmesini hazmedemiyordu. Arap ülkeleri, kongre sonunda aralarında bir centilmenlik anlaşması yaptılar. Bağlayıcı kararlar alınmıyor ama hükümetlere tavsiyelerde bulunuluyordu. Bu anlaşmayı, İran dışında katılan bütün ülkeler imzaladı. İran, hareket serbestliğini korumak istiyordu. Bu ülke, Musaddık devrildikten sonra Batılı petrol şirketleriyle anlaşmalar yapmıştı; o yüzden bu taahhütlerini göz ardı edip kaderini Arap ülkelerine bağlayamazdı. Arap ülkelerindeki milliyetçilik cereyanları, henüz Tahran'a ulaşmamıştı. Orada başka havalar esiyordu.

Batılı petrol şirketleri, Arap ülkelerindeki bilinçlenme ve işbirliği hareketine tepki göstermekte gecikmediler. Bazı büyük şirketler petrol fiyatlarında büyük indirimler yaparak, Arapların elindeki kozu etkisiz kılmaya çalıştılar. Bu, petrol üreticilerini büsbütün kızdırdı. 1960 yılının Eylül ayında Suudi Arabistan, Kuveyt, İran ve Irak temsilcileri Bağdat'ta toplandılar. Onlara Venezüella da katıldı. Şirketlerin olumsuz tavrı, evvelce ortak eyleme sıcak bakmayan İran ve Irak'ı da diğerleriyle birlikte davranmaya zorlamıştı. 14 Eylül 1960'da Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü, OPEC kuruldu.[212]

Bu örgüt o tarihten sonra üretim miktarlarının ve fiyatların düzenlenmesinde önemli rol oynadı. Artık roller değişmişti. Topraklarında petrol üretilen ülkelerin de bir sözü olacaktı. Ama bu ülkeler, büyük devletlerden ve onların şirketlerinden tamamen bağımsız hareket edebilecekler miydi? Gelişmeler gösterdi ki, burada zorluklarla karşılaşacaklardı. Nitekim, bir süre sonra İran Şahı, OPEC'ten "Arap emperyalizminin bir aracı" olarak söz edecekti. Aralarında büyük rekabet olan İran ile Suudi Arabistan, tam bir uzlaşmaya varabilecekler miydi? Bu da pek sağlanamadı. Büyük devletler, uzun yıllardan beri uyguladıkları "böl ve hükmet" stratejilerini yeni koşullara uygulamakta pek başarısız sayılmazlardı.

Bu arada yalnız Amerika'da değil, dünyanın başka bölgelerinde

(212) Yergin, s. 523.

de petrol tüketiminde büyük artışlar görülüyordu. 1940'ların sonunda günde 32.000 varil tüketen Japonya, 1970'lerin başında 4,4 milyon varillik tüketim düzeyine yükselmişti. Avrupa'daki gelişme de aynı yöndeydi. Petrole talep hızla artıyordu. Bu da, üretici ülkelerin elini güçlendiriyordu.

Altı Gün Savaşı'nın Petrol Politikaları Üzerindeki Etkisi

Nasır, petrolü bir silah olarak sonuna kadar kullanmaya kararlıydı. 1967 yılının Mayıs ayında Süveyş krizinden beri kanal bölgesinde görev yapan Birleşmiş Milletler gözlemcilerinin ülkeyi terk etmelerini istedi. Hemen arkasından Akabe Körfezi'ne bir abluka uygulayarak, İsrail gemilerinin petrol taşımacılığını engelledi. Bu arada Ürdün Kralı Hüseyin, ülkesinin bütün silahlı kuvvetlerini Mısır'ın emrine verdi. Birkaç gün sonra Irak da onlara katıldı. Ortadoğu'da devletlerin ne zaman birbirlerine yaklaşıp ne zaman uzaklaşacaklarını kestirmek zordu. 5 Haziran 1967 günü üçüncü Arap-İsrail Savaşı İsraillilerin saldırısıyla başladı. Altı Gün Savaşı denilen bu savaş, İsraillilerin hava üstünlüğü sonucunda kısa sürede Arapların aleyhinde sonuçlandı. Sina bölgesindeki Mısır ordusu çöktü. Sina Yarımadası ile Kudüs ve Golan Tepeleri İsraillilerin eline geçti. 6 Haziran'da Arap ülkelerinin petrol bakanları, İsrail'i destekleyen ülkelere karşı bir petrol ambargosu başlattılar. Ortadoğu'dan Batı ülkelerinin pazarlarına ihraç edilen petrol günde 6 milyon varil azaldı.[213]

Bunun üzerine, Amerikalılar ve Avrupalılar karşı önlemler aldılar ve petrol stoklarını değerlendirdiler. Temmuz ayında Arap petrol ambargosunun beklenen sonucu vermediği görüldü. Petrol silahı her zaman ve her koşulda başarı getirmiyordu. Eylül ayında Arap ülkeleri, ABD, İngiltere ve Almanya'ya yönelik ambargoyu tamamen kaldırmak zorunda kaldılar.

Batılılar, bu krizi atlatmıştı ama bölgenin güvenliğini sürekli olarak sağlamak da kolay değildi. İngiltere'nin ekonomik durumu Basra Körfezi'nde büyük bir orduyu bulundurmaya devam etmesi-

(213) Yergin, s. 554-555.

ne olanak vermiyordu. 1968 yılının Ocak ayında Başbakan Harold Wilson, Süveyş'in doğusundaki İngiliz birliklerinin geri çekileceğini açıkladı. Bu boşluğu kim dolduracaktı? Bu işi gönüllü olarak yapmaya hazır bir ülke vardı: İran. Şah, Batı yanlısı olduğu için Batılı ülkelerin ve petrol şirketlerinin güvenini kazanmıştı. Nixon Doktrini bölgesel güvenliğin sağlanmasında o bölgedeki güvenilir müttefiklerin desteğine önem veriyor, onların gücünden yararlanmayı öngörüyordu. Ama İran'ın Batı yanlısı olmasının ötesinde, bölgede de üstünlük kurma emelleri vardı. Bu, özellikle Arap ülkeleri için bir rahatsızlık kaynağı oluyordu.

1960'ların sonu, 1970'leri başı, Batı dünyasında hızlı kalkınma yılları oldu. Bu dönemde petrole ihtiyaç da süratle arttı. Batı dünyasının günlük petrol tüketimi, 1960 yılında 19 milyon varilken, 1972 yılında 44 milyon varile ulaştı.[214]

Yom Kippur Savaşı ve Petrol Politikaları

Arap ülkeleri, 1973 yılında petrolü yeniden İsrail'e karşı bir silah olarak kullanmaya çalıştılar. Amerika'dan İsrail'e karşı bir tavır koymasını bekliyorlardı. Amerika, öteden beri İsrail'i destekliyordu. Amerika'daki İsrail lobisi büyük bir güç odağıydı ama İsrail'e verilen desteğin de bir sınırı vardı. O sınır, Amerika'nın ulusal çıkarlarıydı. Gerçekten, Süveyş Kanalı krizi sırasında ABD, İngiltere, Fransa ve İsrail'e karşı çok açık bir tavır koymaktan çekinmemişti. 1973 sonlarında da ABD'nin İsrail'e karşı mesafeli bir yaklaşım sergilediği görüldü. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Joseph Sisco, İsrail televizyonuna yaptığı bir açıklamada, "*Birçok alanda çıkarlarımız İsrail'inkilerle örtüşüyor. Ancak İsrail'in çıkarlarıyla eş anlama da gelmiyor. Amerika'nın çıkarları, ülkedeki herhangi bir ülkenin çıkarının çok ötesine geçer. Ülkemizde enerji konusunda giderek artan bir endişe vardır. Bunu dikkate almayacağımızı düşünmek akılsızlıktır*" diyordu. Böylece, Amerika'nın İsrail'e desteğinin sınırsız olmadığını ortaya koyuyordu.

Bu arada, OPEC'in uluslararası petrol şirketleriyle yaptığı fiyat artırma görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. OPEC tek taraflı

(214) Yergin, s. 567.

olarak petrol fiyatını % 70 artırarak, varilini 5,1 dolara satacağını açıkladı. Bütün bu çekişmelerin siyasi bir boyutu da vardı. Arap ülkeleri, ABD'nin İsrail'e baskı yapmasını bekliyorlardı. Sisco'nun açıklamalarına rağmen, Başkan Nixon'un kararsız bir tutum sergilediği gözleniyordu. Sonunda Nixon, 19 Ekim'de tutumunu açıkladı. Amerika, İsrail'e 2,2 milyar dolarlık askeri yardım yapmayı kararlaştırmıştı. Suudi Arabistan'ın buna tepkisi gecikmedi; Amerika'ya bütün petrol sevkiyatı durdurulacaktı. Diğer Arap ülkeleri de onu izledi. Petrol savaşı yeniden başlamıştı.(215)

Bu yeni ambargonun sonucunda Batı ülkelerine günlük petrol sevkiyatı 4,4 milyon varil, yani % 9 oranında azaldı.

Dünya petrol fiyatları birden fırladı. Japonya'nın serbest piyasadan aldığı Nijerya petrolünün varili 22,60 dolara kadar çıktı. Batı ülkelerinde sanayi, tarım ve günlük yaşam bundan büyük ölçüde etkilendi.

Bu fiyat artışları, sanayileşmiş ülkelerin ekonomilerini çok sarstı. Bütün hesaplar altüst olmuştu. Bu fiyatlarla ekonomik gelişme sürdürülemezdi. Bu ortam içinde OPEC ülkelerinin petrol bakanları, 1973 yılının Aralık ayında Tahran'da toplandılar. Bazı ülkeler, yüksek fiyat politikasında ısrar ediyorlardı. Suudi Arabistan ise, fiyatların 8 dolara kadar indirilmesini savunuyordu. Fiyat yoluyla Batı ülkelerine baskı yapmanın geri tepeceğini düşünüyordu. Sonunda İran Şahı'nın uzlaşma önerisi üzerinde görüş birliği sağlandı. Petrolün fiyatı 11,65 dolar olacaktı. Bu, birkaç ay öncesine kadar çok büyük bir artıştı. Aynı yılın ortalarında petrol fiyatının 2,90 dolar olduğu düşünülecek olursa, bu artışın büyüklüğü daha iyi anlaşılacaktır. Ama Şah'ın önerdiği fiyat, gene de piyasada kontrolsüz biçimde yükselen fiyatların altındaydı.

Avrupa ülkelerinin çoğu, bu fiyat artışlarında Amerika'nın da sorumluluk payı olduğunu düşünüyorlardı. Amerika, Arap ülkelerini çok fazla baskı altına almaya çalışmıştı. Fransa, açıkça Amerika'dan farklı bir politika izlemeye başladı. Fransa Cumhurbaşkanı Pompidou, ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'e şöyle diyordu: "*Siz petrol ihtiyacınızın % 10'unu Araplar'dan sağ-*

(215) Yergin, s. 608.

lıyorsunuz, biz ise onlara tamamen bağımlıyız."[216] Amerika'nın Avrupa'daki en yakın müttefiki İngiltere bile, Amerika'nın petrol politikasının dümen suyundan gitmekten kaçınmaya başladı. Almanların tutumu daha yumuşaktı. Hollandalılar ise, Amerika'ya yakın bir politika izleme yolunu seçtiler. AB ülkeleri bölünmüştü. Ortak bir AB petrol politikasından söz etmek zorlaşmıştı. Gene de, AB ülkeleri aralarında bir uzlaşmaya vardılar. 1973 Kasım'ında ortak bir deklarasyon yayınlayarak, yeni ve Amerika'nınkinden oldukça farklı politikalarını açıkladılar. Bu, Arapların Avrupa'ya yönelik ambargolarını bir ölçüde yumuşatmalarını sağladı ama her ülkeyi kapsar bir biçimde değil. Hollanda'ya ambargo devam edecekti; çünkü Araplar, bu ülkenin Amerikan yanlısı tutumunu unutmamışlardı.

Bu arada Araplar, Japonya'ya da baskı uygulamaya başlamışlardı. Suudi Arabistan'ın ünlü Petrol Bakanı Zeki Yamani, Japonlara şu mesajı veriyordu: *"Bize karşı politika izlerseniz, hiç petrol alamazsınız; tarafsız kalırsanız, eskisinden az olmakla birlikte bir miktar petrol satarız. Bizimle dost olursanız, size eskisi gibi petrol ihracına devam ederiz."* Petrol ihtiyacı son haddine varmış olan Japonya, bu baskılara çok dayanamadı. 22 Kasım 1973 günü yaptığı açıklamada, Arapların tutumunu desteklediğini dünyaya ilan etti. Bu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya'nın dış politikada Amerika'dan ayrı düştüğü ilk olaydı. Bu açıklamadan dört gün sonra, Japonya'ya petrol ambargosu kaldırıldı.[217]

Amerika, en yakın müttefiklerinin birer birer Araplara yaklaştığını görünce, diplomasinin en eski silahlarından birine yöneldi: Böl ve hükmet. Uzlaşmayı sağlayacak isim olarak Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat seçilmişti. Petrolü silah olarak kullanma ve ambargo uygulama politikasının öncüsü olan Mısır, şimdi Amerika'nın istediği doğrultuda diğer Arap ülkelerini yumuşatmaya çalışacaktı. Öyle de oldu. Sedat, ambargoların sonunda Arapların aleyhine olacağını Arap liderlerine anlattı. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad bir süre direndi. Bu arada ABD'nin usta Dışişleri Bakanı Kissinger,

(216) Yergin, s. 627.
(217) Yergin, s. 628-629.

İsrail ile Suriye arasında yumuşama sağlayıcı diplomatik manevralar yaptı. Birkaç ay içinde ambargolardan eser kalmamıştı. 1974 yılının Mayıs ayında Mısır'a bir resmi ziyaret yapan Başkan Nixon, milyonlarca Mısırlı'nın coşkulu tezahüratı ile karşılandı. Orası Arap dünyasıydı; orada öfkenin de coşkunun da yönü kısa sürede değişebilirdi. Arap âlemini yakından tanımayanlar biraz şaşırsa da, hayatın gerçeği buydu. Yeter ki, liderleri ikna etmek mümkün olsun...

Amerika, petrol fiyatlarının ani yükselişler ve düşüşler göstermesini istemiyordu. Çünkü, bu ekonomiye zarar veriyordu. Amerika'nın önceliği istikrardı. Bu fiyat istikrarını Ortadoğu'da sağlayabilecek Amerikan dostu kim olabilirdi? Bu iş için, tahtını Mussadık'a karşı korumada Amerika'ya şükran borçlu olan İran Şahı'ndan daha iyisi bulunamazdı.

Şah, bu işe hazırdı ama İran'da koşullar değişiyordu. 1977 yılının sonlarına doğru Şah'a karşı ayaklanma girişimleri başlamıştı. Şah, bunları önlemek için sık sık sert önlemlere başvuruyordu. Amerika'daki Carter yönetiminin temel hedeflerinden biri, dünyada insan hakları ihlallerini önlemekti. O bakımdan Carter, Şah'a karşı vaziyet almak zorundaydı. Ama petrol fiyatlarının dengelenmesi, insan haklarından daha önemliydi. Sonunda, 1977 yılının Kasım ayında Şah'ın Vaşington'a yaptığı ziyaret sırasında, Carter, bir uzlaşma yolu önerdi. Şah petrol fiyatlarının düşük düzeyde istikrara kavuşturulması için Suudi Arabistan'la birlikte hareket edecek, buna karşılık Amerika, Şah'ın istediği silahların satışına izin verecek ve insan hakları alanında yaptığı baskıları yumuşatacaktı.[218] İnsan hakları önemliydi, ama petrolden daha önemli değildi!

Bu arada petrol üreticisi ülkeler, topraklarındaki petrol yataklarının mülkiyetinin yabancıların elinde bulunmasından gittikçe artan ölçüde rahatsızlık duyuyorlardı. Suudi Arabistan, 1974 yılında Aramco'nun elindeki hisselerin % 60'ını almıştı ama bu da yeterli değildi; % 100'ünü istiyordu. Şirketler, bir süre direndikten sonra buna da razı oldular. Onların karlarını sürdürecekleri, hatta

(218) Yergin, s. 646.

artıracakları başka yöntemler vardı. Petrol yataklarının mülkiyetini ellerinde bulundurmak şart değildi. Petrol kuyularını Aramco işletmeye devam edecekti ve bu hizmetine karşılık varil başına 21 sent ücret alacaktı. Bu anlaşma, 14 yıl süreyle resmen imzalanmadan uygulandı. İmzalar ancak 1999'da atıldı. Bu geçen 14 yıl içinde, 33 milyar varil petrol üretildi ve pazarlandı. Bu işin cirosu, 700 milyar dolardan az değildi. Büyük petrol şirketlerinin yıllık kazancı 1974 yılında 16,4 milyar dolara ulaşmıştı.[219]

İşin ekonomik yönü böyleydi ama siyasi yönü biraz farklıydı. Fransız devlet adamları, petrol bağımlılığı nedeniyle dış politikada sürekli olarak Arapları kollamak zorunda kalmaktan pek de memnun değillerdi. Arap petrollerine bağımlı olmamak için neler yapılabilirdi? Amerika'da yeniden sentetik yakıt projeleri raftan indirilmişti. 200 nükleer santral ile 150 dev kömür santralı inşa edilecekti. Ama sonunda bu projelerin çok pahalıya mal olacağı anlaşılarak bunlardan büyük ölçüde vazgeçildi. Petrol gene de en ucuz ve elverişli kaynaktı. Hele Alaska petrolünü bir boru hattı ile Amerika'ya getirmek olanağı varken, başka seçeneklerin düşünülmesi doğru değildi. Bir kere daha petrol üstünlüğünü kanıtlamıştı.

1970'lerin ortasında Kuzey Denizi yataklarının İngiltere'ye ait bölümünde önemli miktarda petrol bulundu. Kuzey Denizi yataklarından üretilen ilk petrol, 18 Haziran 1975 günü tankerlere yüklendi. Bu tarih bir dönüm noktasıydı. İngiltere, artık petrol ithalatçısı değil, petrol ihracatçısıydı. Bu, ülkenin petrole bakış açısını ve petrol politikalarını köklü biçimde etkiledi. Evvelce petrol fiyatlarının yüksekliğinden şikâyet eden İngiliz hükümeti, şimdi bu fiyatların düşürülmesini istemiyordu. Ulusal çıkarlar hangi durumda hangi politikaların izlenmesini gerektiriyorsa, o politikalar izlenecekti. Oyunun kuralı buydu.

Bu petrolleri işletmek için bir devlet şirketi kuruldu: British National Oil Corporation. Başka ülkelere devletçiliğin sakıncaları anlatılsa da, Batı ülkelerinde ulusal stratejik çıkarlar gerektirdiği zaman devlet şirketleri kurulmasından kaçınılmıyordu.

(219) Yergin, s. 652, 658.

İran İslami Devrimi ve Petrol

1978'lerin ortalarında İran karışmaya başlamıştı. Şah karşıtları sokak gösterileri düzenliyor, "günahkâr" filmler gösterdikleri için sinemaları ateşe veriyordu. Eylül ayında Tahran'da kanlı sokak gösterileri düzenlendi. Köktendincilik dalgası, İran'da devletin temellerini sarsıyordu. Şah, herkesten şüphelenmeye başlamıştı. Amerikan ve İngiliz istihbarat servislerinin, hatta BBC'nin kendisinin aleyhinde çalıştıklarına inanıyordu. Bu yüzden, hiç değilse aydınları yanına çekmek için, bazı liberal reformları yürürlüğe koymayı denedi. Ama artık her şey için çok geçti. Petrol işçileri greve gitmişti. İran, Suudi Arabistan'dan sonra en büyük petrol ihracatçısıydı. Günde 5,5 milyon varil petrol üretiyor, bunun 4,5 milyon varilini ihraç ediyordu. Ama 1978 yılının Kasım ayında günlük ihracat, bir milyon varilin altına düştü.(220)

Şah, son çare olarak hükümet değişikliğine gitti. Askerlerden oluşan bir hükümeti işbaşına getirdi. Belki onlar düzeni sağlayabilirlerdi. Ama bu da olmadı. Şah, 16 Ocak 1979'de bir tatil seyahatine çıktığını ilan ederek İran'dan ayrıldı. Bu, onun İran'ı son görüşü olacaktı.

1 Şubat'ta Humeyni, Tahran havaalanına indi. Beraberinde hükümet görevini üstlenecek kadroyu da İran'a getiriyordu. Şubat ayı bitmeden Şah'ın göreve getirdiği askeri hükümet çökmüş, Humeyni halkın önemli bir bölümünün desteğini sağlayarak İran devletinin yönetimini ele geçirmişti. Askerler buna nasıl razı olmuşlardı? Devrimden sonra Türkiye'ye kaçan komutanların anlattığına göre, başlangıçta İran'da bir din devrimi olabileceğine, Humeyni'nin iktidarı ele geçirebileceğine ihtimal vermemişlerdi. Şah yönetiminin daha uzun süre devam edeceğine inanmışlardı. Humeyni'nin iktidarı ele geçireceği anlaşıldığında ise, çok geç kaldıklarını fark etmişlerdi. Artık bu devrimi durdurma olanakları kalmamıştı.

Humeyni'nin Başbakanlığa getirdiği kişi, evvelce Musaddık'ın petrol işleri sorumluluğuna getirdiği Mehdi Bazargan'dan başkası değildi. Ne var ki, Bazargan milliyetçi ve laik düşünceleriyle tanı-

(220) Yergin, s. 678.

nıyordu. Onun köktendinci bir hükümetin başbakanlığına getirilmesi birçok kişi için şaşırtıcı oldu.

Bu kitabın yazarı, 1979 yılında, İran'daki hükümet değişikliğinden kısa bir süre sonra, o zamanki Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'le birlikte Tahran'ı ziyaret ettiğinde, Humeyni ve Bazargan ile görüşme olanağı bulmuştu. Humeyni'nin düşünceleri, açıkça bir din devleti anlayışının İran'da iktidara geçtiğini kanıtlıyordu. Humeyni, İran devrimini başka ülkelere yayma niyetini bile saklamıyordu. Kum şehrindeki evinde yapılan görüşmede, yanındakileri Gündüz Ökçün'e tanıtırken bunlardan birinin Türkiye'deki temsilcisi olduğunu söyledi. Bu temsilcilinin görevi ne olacaktı? Humeyni sözünü sakınmıyordu: Bu zatın görevi, İran devrimini Türkiye'de tanıtmak olacaktı. Yani bir din devriminin propagandasını yapacaktı. Bu, komşu ülkelerin iç işlerine karışmama konusunda uluslararası ilişkiler alanında kabul edilen genel ilkeye uygun muydu? Humeyni'nin o sıralarda uluslararası ilişkilerin kurallarını düşünecek hali yoktu. Onun amacı, İran'da yaptığı din devrimini güçlendirmek ve bu devrimi başka ülkelere de yaymaktı. Bazargan ise, daha çok uzman bir bürokrat görünümü sergiliyordu. Diğer hükümet mensuplarından farklı olarak Bazargan'ın kravat takması dikkati çekiyordu. "Humeyni devrimi" daha tam anlamıyla yerleşmemişti. Sokaklarda başı açık kadınlara rastlanıyordu.

Yeni rejimin ilk işlerinden biri, petrol meselesine el koymak oldu. Zaten Bazargan'ın Başbakanlığa getirilmesinin esas sebebi de buydu. İran'ın petrol ihracatı, Şah'ın son aylarında fiilen durma noktasına gelmişti. Bu durumdan İran ekonomisi zarar görüyordu ama yalnızca İran değil... Amerika, İran petrollerinin yeni yönetimin eline geçmesinden büyük rahatsızlık duymuştu. Aynı tarihlerde Sovyetler'in Afganistan'ı işgali de, Basra Körfezi üzerinde bir tehdit unsuru olarak görüldü. Başkan Carter, Kongre'de yaptığı konuşmada, "*Petrolün Körfez bölgesinden Batıya akışı için gerekli bütün önlemler alınacaktır*" dedi. Carter, bu amaçla bir Birleşik Hızlı Harekât Gücü oluşturdu. 1983 yılında Başkan Reagan, bu gücün düzeyini daha da yükselterek, ona Merkezi Komutanlık adını verdi. 1997 yılında Kongre'nin ilgili alt komitesine bir brifing veren General Binford Peay, "*Dünyanın petrol rezervlerinin % 65'i Körfez*

bölgesindedir. Amerika, ihtiyacının % 20'sini, Avrupa % 43'ünü, Japonya'da % 68'ini buradan karşılıyor. Uluslararası toplumun bu kaynaklara özgürce ulaşabilmesi gereklidir" dedi.[221]

İngiliz petrol şirketi BP'nin pazarladığı petrolün % 40'ı İran'dan geliyordu. BP, İran'daki rejim değişikliğinden büyük zarar gördü ve piyasalara taahhütlerini yerine getiremeyecek duruma düştü. Japonya da yaşanan yeni petrol krizinden çok etkilendi. Mart ayı sonunda dünya petrol fiyatlarında olağanüstü bir yükseliş yaşandı. Fiyatlar yükselmiş ve dünya piyasalarına petrol arzı azalmıştı. Haziran ayında Amerika'daki 6286 petrol istasyonunun % 58'i kapanmıştı. Amerika'da da diğer ülkelerde de uzun petrol kuyrukları oluşmuştu. Batılı ülkeler birbirlerini suçluyorlardı. Alman Başbakanı Helmut Schmidt, bütün bu olup bitenlerin sorumluluğunu yanlış bir Ortadoğu politikası izleyen Amerika'ya yüklüyordu. Bu düşüncelerini Başkan Carter'in yüzüne söylemişti.[222]

Amerika'da yeniden kömürden sentetik petrol üretimi projeleri ortaya atıldı. Ancak birçok uzman buna sıcak bakmıyordu. Etkili bir enerji tasarrufu ile bu krizin atlatılabileceğini düşünenler çoğunluktaydı. Ama siyasi kriz de kapıdaydı. Amerikan hükümetinin de bakanlarının çoğu ya görevden uzaklaştırılmış veya istifa etmişlerdi. Petrol krizi, siyasi sonuçlarını doğurmaya başlamıştı.

Bu arada bir kriz daha yaşandı. 4 Kasım 1979'da Tahran'da kalabalık bir grup, güç kullanarak ABD Büyükelçiliği'ni işgal etti ve 63 Amerikalıyı rehin aldı. Bu olay, dünya çapında büyük yankılar uyandırdı. Amerika buna seyirci kalamazdı. 1980 yılının Nisan ayında bu rehineleri kurtarmak için bir askeri operasyon planlandı. 8 helikopter bu iş için görevlendirildi. Ama aksilikler üst üste geldi. Bu helikopterlerden bazıları bozuldu, bazıları kaza yaptı, ikisi çarpıştı. Sonuçta bu operasyon, tam bir başarısızlıkla sonuçlandı.

İran-Irak Savaşı ve Petrol Çıkarları

Bu kriz de yetmezmiş gibi, 22 Eylül 1980'da İran'la Irak arasında büyük bir savaş patlak verdi. Bu savaşın daha ilk gününden

(221) Klare, s. 4 .
(222) Yergin, s. 694.

itibaren petrol tesisleri hedef haline geldi. 23 Eylül günü Irak savaş uçakları, İran'ın ve dünyanın en büyük rafinerisi olan Abadan tesislerine saldırdı. Rafineri büyük ölçüde tahrip edilerek, kullanılamaz hale getirildi. İran'ın petrol limanları da Irak uçaklarının hedefi oldu. Buna karşılık İran da, Irak'ın petrol tesislerine saldırdı. Irak'ın Basra Körfezi'nden petrol ihracı olanaksız hale geldi. Irak petrolünün dünyaya tek çıkış noktası olarak, Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaşan petrol boru hattı kaldı. İran'ın böyle bir olanağı da yoktu.

Şah zamanında yapımı düşünülen Ahvaz-İskenderun petrol boru hattı ile ilgili teknik hazırlıklar bitirilmiş olmakla birlikte, Şah'ın siyasi onayı sağlanamamıştı. Bunun sebebi neydi? Şah, Türkiye'ye petrol işinde stratejik bir rol verilmesini istemiyor muydu? Türkiye'yi İran'a rakip olarak görüyor ve Türkiye'ye bağımlı olmak istemiyor muydu? Türk dışişlerinde o dönemde bu konuyu izleyen uzmanlar, bu soruları soruyor ve İran Şahı'nın tutumunu tepkiyle karşılıyorlardı. Resmi görüşmelerde Türkiye'ye iltifatlarını esirgemeyen İran Şahı, iş petrole ve ekonomik çıkarlara gelince, bambaşka bir yaklaşım sergiliyordu. Acaba onu bu tutuma yönlendirenler arasında yabancı petrol şirketleri de var mıydı? O tarihlerde bu soruya olumsuz cevap vermek zordu.

Amerika, savaşın başlangıcında tarafsız bir tutum sergileyerek, bekle-gör politikası izledi. Ancak 1982 yılında İran'ın üstünlük kazanmaya başladığı görülünce, bu ülkenin Suudi Arabistan ve Kuveyt'teki petrol tesislerini ele geçirmesini engellemek için, Saddam Hüseyin'in yönetimindeki Irak'a kredi, istihbarat desteği ve silah yardımında bulundu.[223] Bu politika o günkü koşullarda geçerliydi. Birkaç yıl sonra Irak Kuveyt'i istila edince, Amerika, bu defa Irak'ı durdurmak için büyük bir diplomatik ve askeri seferberlik başlatacaktı. Koşullar değişince ittifaklar da değişebilirdi. İran-Irak Savaşı sırasında İran'a karşı Irak'ı desteklemek gerekiyordu. Gerisi zamanı gelince düşünülürdü.

İran-Irak Savaşı, dünya pazarlarından günde 4 milyon varil petrolün çekilmesine yol açtı. Yeniden panik havası yaşanmaya

(223) Klare, s. 48.

başlandı. 1980 yılının sonunda sanayileşmiş ülkelerin enerji bakanları Paris'te toplandılar. Firmaların dünya petrol fiyatlarını yükseltecek şekilde panik alımları yapmalarının önlenmesi isteniyordu. Krizi en çok hisseden Japonya ise, firmaları bu amaçla yönlendirmekte isteksizdi. Avrupa Birliği'nin ünlü komisyon üyelerinden Belçikalı Kont Etienne Davignon'un o toplantıda Japon Enerji Bakanı'na söylediği şu sözler, uluslararası ekonomik ilişkilerin kitaplarda yazılanlardan çok daha değişik biçimde yönlendirildiğini kanıtlıyordu: *"Eğer siz petrol alımı yapan şirketlerinizi kontrol altına almazsanız, Avrupa'ya Toyota'ları ve Sony'leri satmayı unutun."*(224) Uluslararası ekonomik ilişkilerde bazen böyle tehditlerde bulunulabiliyordu. Davignon'un tehdidi sonuç verdi ve Japon hükümeti, firmalarını yönlendirmeyi kabul etti. Siyaset, bir kere daha piyasa ekonomisinin kurallarına galip gelmişti.

Daha sonraki aylarda OPEC içinde ve dışında üretim miktarları ve fiyatlar üzerinde büyük tartışmalar oldu. Sonuçta, Ekim 1981'de, daha önceki krizlerde olduğu gibi, meseleye çözüm bulundu. Petrolün varilinin 34 dolardan satılması kararlaştırıldı. Bu, büyük bir artış anlamına geliyordu. Bu arada sanayileşmiş ülkelerde bazı tasarruf önlemleri alındı ve tüketimin bir süre için de olsa azaltılması sağlandı. 1983 yılında komünist blok dışında dünyanın günlük tüketimi, dört yıl öncesine oranla günde altı milyon varil azaltılarak 45,7 milyon varile indirildi. İlk defa olarak OPEC ülkelerinin dışındaki petrol üretimi, OPEC ülkelerinin üretimini aştı. Bu durum OPEC içinde de sorunlar yarattı. Batılı ülkeler ve Japonya, aldıkları yeni önlemlerde Ortadoğu'daki üretici ülkeleri sıkıştırmaya başlamışlardı. Piyasaya üretici olarak giren İngiltere de yeni düzenlemeleri yönlendirici rollerden birini oynuyordu. Örneğin 1983 yılında İngiliz devlet kuruluşu British National Oil Company, petrol fiyatlarını düşürdü. Bu, diğer bir petrol üreticisi ülke olan Nijerya'yı zor durumda bıraktı. Daha yüksek fiyattan petrol satmaya çalışan Nijerya, alıcı bulamadı ve ülke ekonomisi fiilen çöktü.(223)

(224) Yergin, s. 713.
(225) Yergin, s. 720

Aynı yıllarda Meksika'da da bir başka kriz yaşanıyordu. Meksika, önemli bir petrol üreticisi olmasına rağmen, bir dönemde petrol fiyatlarının düşmesinden büyük zarar görmüş ve 84 milyar dolarlık dış borç altına girmişti. Bunu ödeyecek durumda olmadığından, borçları resmen konsolide etmeden yeni bir vadeye bağlamak istiyordu. Bunun için Cumhurbaşkanı Lopez Portillo'nun Maliye Bakanlığına getirdiği petrol uzmanı Jesus Silva Herzog, Amerikan hükümetiyle büyük bir pazarlığa girişti. Borcu veren bankaların çoğu Amerikan bankalarıydı. Meksika'nın borcunu ödeyememesi, bazı Amerikan bankalarını iflasa sürükleyebilirdi. Bu müzakerelerde anlaşmaya varılmak üzereyken, Herzog, bir şey fark etti. Amerikan hükümeti, anlaşmaya 100 milyon dolarlık bir servis ücreti koymuştu. Bu ne demekti? Herzog'un bu konudaki sorusuna Amerikalı yetkililerin verdiği cevap şöyleydi: "*Bir ülke çok ciddi mali sıkıntıya düşmüşse ve biz ona yeni bir borç vermeyi kararlaştırmışsak, bu ülke bize bir ücret ödemek zorundadır. İşte 100 milyon dolar sizin bize ödemek zorunda olduğunuz ücrettir.*" Herzog, bunun üzerine, görüşmeleri terk etti ve Başkan Portillo'dan aldığı talimat üzerine Meksika'ya geri dönme hazırlıklarına başladı. Meksika bunu kabul edemezdi, bunu talep eden en büyük komşusu Amerika olsa bile... Amerikalılar, son dakikada bu 100 milyon doları almaktan vazgeçtiler, böylece anlaşma sağlandı.[226] Bu olayın ortaya koyduğu gerçeklerden biri de, orta boy bir devletin bir süper güçle müzakere edebileceği ve kendisine yapılmak istenen bir haksızlığı önleyebileceğidir.

Dünyanın sık sık petrol krizlerine girmesi, özellikle Ortadoğu'daki bazı ülkelerin petrolü bir silah gibi kullanma yoluna sık sık başvurmaları, Batı ülkelerini yeni arayışlara yöneltti. Petrol üreticilerine bağımlı olmaktan kurtulmanın yolları neler-di? Özellikle Batı Avrupa ülkeleri bu soruya cevap arıyorlardı. Buldukları çözümlerden biri, daha çok Sovyet doğal gazı ithal edip petrole olan ihtiyacı azaltmaktı. Ancak buna Amerika karşı çıkıyordu. Batı Avrupa'daki NATO ülkelerinin Sovyet gazına bağımlı olmaları ve Sovyetler'e bu gazın karşılığında büyük para

(226) Yergin, 731.

ödemeleri, Amerikalılara göre stratejik bakımdan yanlıştı. Sovyet ekonomisini güçlendirmek doğru değildi. Bu paralar, Sovyetler'in silah sistemlerini geliştirmelerine yardımcı olabilirdi. Sonunda Avrupalılarla Amerikalılar arasında bu konuda bir uzlaşma sağlandı. Sovyetler'den alınan doğalgazın miktarı toplam gaz ithalatının % 30'unu aşmayacaktı.

Bu gelişmelerden sonra, uzun yıllar boyunca bir yandan hükümetler, bir yandan da petrol şirketleri büyük mücadeleler verdiler. Petrol fiyatları bazen büyük inişler bazen de büyük artışlar gösterdi. İniş dönemlerinde OPEC ülkeleri başta olmak üzere, üretici ülkeler sıkıntıya girdiler, fiyat düşürüp pazar paylarını korumaya çalıştılar. Fiyatların yükseldiği dönemlerde, tüketici ülkeler stoklarını kullanıp tasarruf önlemleri alarak petrol fiyatlarının düşmesini sağlamaya çalıştılar. Ama petrolün ulusal çıkarlar açısından çok önemli olduğu gerçeği değişmedi.

Ronald Reagan döneminde Başkan Yardımcılığına getirilen George Bush petrol uzmanıydı. 1986 yılının Nisan ayında verdiği bir demeçte Bush şöyle diyordu: *"Bırakalım piyasa güçleri çalışsın. Ama şunu da unutmayalım ki, güçlü bir sanayiye sahip olmak Amerika'nın hayati çıkarları açısından zorunludur."*(227)

İran-Irak Savaşı bitmek bilmiyordu. Bu savaşın sona erdirilmesini isteyenlerin başında, dünya petrol arzının ve petrol fiyatlarının istikrara kavuşmasını isteyen büyük ülkeler ve başta Amerika Birleşik Devletleri vardı. Onların tercihi, Irak'tan yana gözüküyordu. Irak'a çok sayıda ve yüksek kalitede silahı Batılı silah şirketleri satıyordu. Bölge ülkeleri de savaşın sona erdirilmesi için çaba gösteriyorlardı. Bu amaçla girişimde bulunan ülkelerden biri de Türkiye'ydi, Türk Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Nüzhet Kandemir ile, o tarihte Dışişleri Bakanlığı Siyaset Planlama Dairesi Başkanı olan bu kitabın yazarı, bu amaçla savaş sırasında Tahran'ı ve Bağdat'ı ziyaret ettiler. O yıllarda Türkiye, her iki ülkenin de güvenini sağlamıştı. Savaş sırasında Tahran'da Irak'ın menfaatlerini, Bağdat'ta da İran'ın menfaatlerini, her iki başkentteki Türkiye Büyükelçilikleri temsil ediyordu. Savaşan tarafların aynı ülkeden

(227) Yergin, s. 756.

temsil istemelerinin örneğini diplomasi tarihinde bulmak kolay değil. Türkiye, işte böyle bir konumdaydı ve savaşı sona erdirmek için çeşitli güven artırıcı önerilerini taraflara sunuyor, aktif bir diplomasi izliyordu.

İran-Irak Savaşı, petrol üretim ve ihraç olanaklarını tahrip etmekle kalmadı, Basra Körfezi'ndeki petrol taşımacılığını da ciddi biçimde tehdit etmeğe başladı. İran, 1986 yılında Irak'ın güneyinde Kuveyt sınırındaki Fao Yarımadası'nı işgal etti. Irak da, İran'a ait petrol tankerlerine saldırılarını sürdürdü. İran, buna karşılık üçüncü ülkelerin petrol tankerlerini hedef aldı. İran'ın baş hedefi Kuveyt'ti. Bu ülkenin Irak'a destek olması, İran'ın kabul edebileceği bir durum değildi. Kuveyt, 1986 yılında tankerlerinin korunması için Amerika'dan destek istedi. Amerikalılar, Kuveyt'in aynı zamanda Rusya'dan da destek istediğini, hatta Kuveyt tankerlerine Rus bayrağı çekilmesini önerdiğini öğrendiler. Bu, Amerika'nın hiç hoşuna gitmedi. Çünkü, Basra Körfezi'nde petrol bulunmasından bu yana, Rusların bu bölgeyi etki altına almasını önlemeye çalışıyordu. Kuveyt'in Rus desteğine başvurmasına engel olunmalıydı ve de olundu. 11 Kuveyt tankeri, Amerikan bayrağı çekerek seferlerini sürdürdü. Bu tankerleri Körfez bölgesinin korunmasından sorumlu kılınan Merkezi Komutanlığa bağlı Amerikan savaş gemileri koruyordu. Bu komutanlığa bağlı birlikler, birkaç yıl sonra da George Bush'un başkanlığı döneminde Suudi Arabistan'da görev aldılar.[228]

Kuveyt tankerlerinin korunması ihtiyacı ortaya çıktığında, İngiliz, Fransız, İtalya, Belçika ve Hollanda savaş gemileri de Amerikalılara destek olmak için Basra Körfezi'ne gönderildi. Petrolün güvenlik altına alınması ihtiyacı, Batı'nın büyük devletlerini adım adım Körfez'de askeri varlık bulundurmaya yönlendiriyordu. Bu arada Amerikan deniz kuvvetlerine ait bir gemi, 290 yolcu taşıyan bir İran yolcu uçağını savaş uçağı zannederek düşürdü. Bu, bir açıdan İran'a bir göz dağı da sayılabilirdi. İran, artık savaşı sürdürme takatini kaybetmeğe başlamıştı. Birleşmiş Milletler'e başvurarak ateşkes istedi. Birkaç hafta sonra Irak da ateşkesi kabul

(228) Klare, s. 4.

etti. Yedi yıldan fazla süren savaş, geride bir milyondan fazla ölü, tahrip olmuş petrol tesisleri ve her iki ülkede de çöküntüye uğramış bir ekonomi bırakarak böylece sona ermişti.

Irak, ateşkes ilanından hemen sonra petrol ihracatına başladı. İran ise, savaşta tahrip edilen Abadan rafinerisini yeniden inşa edeceğini açıkladı.

Körfez Savaşı'nın Petrol Politikaları Üzerindeki Etkileri

Irak, kendini savaştan galip çıkmış sayıyordu. Bu arada Kuveyt, büyük bir ekonomik güç olarak ortaya çıkmıştı. Batı Avrupa'da ve Amerika'da bazı büyük şirketlerin hisselerini satın aldı. Bunlar arasında İngiltere'nin ünlü BP petrol şirketinin hisselerinin % 22'si de vardı. Aslında Churchill, 1914 yılında petrolün stratejik önemini düşünerek, BP'nin hisselerinin en az % 51'inin devletin elinde kalmasını kararlaştırmıştı. Margareth Thatcher ise bu kararı değiştirdi. Böylece şirketin hisselerinin çoğunluğunun satışına olanak sağlandı. Ama bir yabancı ülkenin şirketi, BP hisselerinin % 22'sini alınca, Londra'da alarm zilleri çaldı. İngiliz hükümetinin baskısıyla Kuveyt'in hisseleri % 10'a düşürüldü. Devletler önemli şirketlerin hisselerinden büyük payların yabancılara satılmasına sıcak bakmıyorlardı. Türkiye'deki hükümetin bu alandaki aşırı liberal yaklaşımı, liberal ekonominin öncülüğünü yapan ülkelerin benimsediği bir yaklaşım değildi. Hiç değilse stratejik sektörlerde durum buydu.

Bu arada Basra Körfezi bölgesinde yeni petrol yatakları bulundu. Bu bölgenin dünyanın toplam rezervlerinin üçte ikisine sahip olduğu anlaşıldı. Dünya ekonomisi geliştikçe, bu petrole duyulan ihtiyaç daha da arttı. Ama sorunlar bitmedi. Kuveyt, büyük bir petrol gücüne ve mali olanaklara sahipti. Irak, bu gücü kendi gücüne kattığı takdirde, bütün Basra Körfezi bölgesinde stratejik üstünlüğü ele geçirecek ve dünyanın bilinen petrol rezervlerinin % 20'sine sahip olacaktı. Bu nedenle, İran'la yaptığı savaşın sona ermesinden kısa bir süre sonra, 1990 yılının Temmuz ayında Kuveyt sınırına 100.000 askerden oluşan bir güç yığdı. Görünürdeki gerekçe, Kuveyt'in OPEC tarafından kendine tahsis edilen petrol üretim

kotalarına uymamasıydı. Irak'la Kuveyt arasında bir sınır ihtilafı da vardı. Irak, Kuveyt'in elindeki bazı petrol yataklarının kendisine ait olduğunu iddia ediyor, ayrıca iki adanın da Kuveyt tarafından kendisine verilmesini istiyordu. Kuveyt Emiri, bu baskıdan kurtulmak için bazı siyasi manevralar yaptı, petrol bakanını değiştirdi. Ama bu değişiklik fazla etkili olmadı. Kurt kuzuyu yemeye karar vermişti.

Amerika, İran'la yaptığı savaşta Irak'a önemli destek sağlamıştı, fakat şimdi Körfez'de üstün güç olmasına da izin veremezdi. Bu Amerikan endüstrisinin gereksinme duyduğu petrol kaynaklarını tehlikeye düşürebilirdi. Başkan Bush şöyle diyordu: *"Dünyanın büyük petrol rezervleri, Saddam Hüseyin'in eline düşerse, işimiz, yaşam biçimimiz, bizim ve bütün dünyadaki dostumuz olan ülkelerin özgürlüğü zarara uğrar."*[229] O tarihlerde Savunma Bakanı olan Dick Cheney de, Kongre'de yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: *"Eğer Saddam Kuveyt'i işgal edip orada güçlü bir askeri birlik konuşlandırırsa, dünya enerji politikasını istediği gibi yönlendirecek duruma gelir. Bu da ona bizim ekonomimiz üzerinde söz sahibi olma olanağı verir."*[230]

Bu koşullarda, Amerika'nın, Kuveyt'in Irak'ın eline geçmesine kayıtsız kalması beklenemezdi. Bush'un sözlerinden bu anlaşılıyordu. Saddam, Amerika'nın muhtemel tepkisini hesap mı edememişti, yoksa buna ihtimal mı vermemişti? Şurası belli ki, Amerika'nın bu tehditleri, Saddam Hüseyin'i kararından vazgeçirememişti. Kuveyt işgal edilecekti ve edildi. 2 Ağustos 1990 günü Irak orduları Kuveyt'e girdi. Irak'a hemen petrol ambargosu uygulanmaya başlandı. Bir günde dört milyon varil petrol dünya piyasalarından çekildi. Saddam'ın Suudi Arabistan'ın petrol tesislerini tahrip edebileceği yolundaki tehditleri üzerine, dünya petrol fiyatları iki misline yükselerek 40 dolara ulaştı. Yeni bir petrol krizi yaşanıyordu.

Başkan Bush, 8 Kasım'da Körfez'deki Amerikan birliklerinde büyük bir artış yapılması için talimat verdi. Ancak Suudi Arabistan

(229) Yergin, s. 773.
(230) Klare, s. 50.

Kralı'nı, ülkesinde Amerikan askeri birliklerinin konuşlandırılması konusunda ikna etmek pek kolay olmadı. Yabancı askeri birliklerin Suudi Arabistan'da bulunmasına karşı öteden beri ülkede büyük tepki vardı. Bazı terör örgütleri Kral ailesini buna izin vermemesi için uyarıyor, hatta tehdit ediyorlardı. Ama Irak'ın Kuveyt'i istilası da Suudi Arabistan petrolleri için çok ciddi bir tehdit oluşturuyordu. Sonunda, Amerikan askerlerinin gelişi için Kral'dan izin çıktı ama bir şartla: Irak tehdidi sona erince, bu askerler hemen geri çekilecekti. Bunun üzerine, 250.000 Amerikan askeri Suudi Arabistan'da konuşlandırıldı. Bunlara daha sonra 250.000 asker daha katıldı. Amerika, bölgeden petrol akışının güvenli biçimde sağlanması için her türlü fedakârlığa hazırdı.

29 Kasım'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 678 sayılı kararını kabul etti. Bu karar, Irak'a 15 Ocak 1991 tarihine kadar Kuveyt'ten çekilmesi için süre veriyordu; aksi takdirde gerekli bütün yollara başvurularak bu sağlanacaktı. Bu, askeri müdahaleye yeşil ışık yakmak demekti. Irak'la yapılan diplomatik görüşmeler hiçbir sonuç vermedi. 12 Ocak'ta Amerikan Kongresi, Başkan Bush'a savaşa girme yetkisi verdi. 17 Ocak günü Amerika'ya ve müttefiklerine ait 700 savaş uçağı Irak'ın hedeflerini bombardıman etmeye başladı. Bunlar arasında Türk uçakları yoktu. Türkiye'de devletin en üst kademesinde, bir askeri müdahaleye katılma görüşü tartışılmış, Türkiye'nin "bir koyup üç alabileceği" görüşü, Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından ifade edilmiş ama o tarihte gerçekçi bir yaklaşım benimseyen askerler, Irak'a Türkiye'nin yapabileceği askeri müdahalenin getirebileceği olumsuz sonuçlara dikkat çekmişlerdi. Atatürk'ün, "*Ülke savunması için zorunlu olmadıkça savaş bir cinayettir*" sözünü unutmayanlar vardı.

Ateşkes, 28 Şubat günü sağlandı ve Irak birlikleri Kuveyt'i terk etti. Irak'ın önemli tesisleri tahrip edilmiş, şehirler bombalanmış ama Saddam Hüseyin'in iktidardan uzaklaştırılması sağlanamamıştı. Böyle bir hedefin olmadığı da Amerikalılar tarafından açıklanmıştı. Bu bir hata mıydı? Yoksa daha büyük çaplı bir savaşın getirebileceği kayıplar mı göze alınmamıştı? Dünya dengelerinin değişebileceği mi düşünülmüştü? Saddam daha önce kuzeydeki Kürtlerin ayaklanmasını etkisiz kılmak için Halepçe şehrine karşı

kimyasal silahlar kullanmış ve 5000 masum insanın ölümüne yol açmıştı. Amerikalılar, şimdi kendi birliklerine karşı da Irak'ın bir kimyasal saldırıda bulunmasından mı çekiniyorlardı? Belki bu nedenlerin hepsi birden söz konusuydu. Amerikalıların müdahaleyi sonuna kadar götürmemelerinin sonucunda Saddam Hüseyin iktidarda kaldı.

Amerika, ateşkesi gözetmek için hem güney hem de kuzey bölgesi üzerinde uçuşlara başladı. 36. paralelin kuzeyindeki bölgeye Irak uçaklarının ve askeri birliklerinin girmemesini denetleme görevi, İncirlik'te konuşlandırılan Çekiç Güç'e verildi. Başlangıçta Amerikan, İngiliz ve Fransız uçaklarından oluşturulan bu birlikten daha sonra Fransızlar çekildi. Çekiç Güç'ün İncirlikte konuşlandırılması ve oradan Irak üzerinde uçuş yapmasına izin verilmesi, Türkiye'de ciddi tartışmalara yol açtı. Bunun, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını tehlikeye düşüreceği ve ileride Kuzey Irak'ta bağımsızlık eğilimlerinin ortaya çıkmasına yol açabileceği görüşü muhalefet tarafından dile getirildi. Bazıları da savaş sırasında Türkiye'ye göç eden 450.000 Iraklı Kürt'ün geri gönderilebilmesi için, Kuzey Irak'a Saddam Hüseyin'in bir daha müdahale edemeyeceğinin garanti edilmesi gerektiğini, Çekiç Güç'ün bu işlevi göreceğini savundular. Her şeye rağmen Çekiç Güç, her altı ayda bir Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylanarak, Amerika'nın 2003 yılında yaptığı Irak müdahalesine kadar devam etti. Sonra kaldırıldı.

Bu arada Irak fiilen üçe bölündü. Kuzey Irak'ta, fiilen Kürtlerin etkin olduğu bir yönetim biçimi geliştirildi ve yerel parlamento kuruldu. Türkiye'nin itirazlarına ve tepkilerine rağmen, ileride bağımsız bir devlet kurulması hedefine yönelik bazı adımlar atıldı. PKK terör örgütü bölgeye yerleşti ve orayı bir lojistik üs gibi kullanmaya başladı. Türkiye, sık sık sınır ötesi operasyonlar yaparak ve hava kuvvetlerini kullanarak bu teröristlerle mücadele etti. 1990'lı yıllar ile 2000'li yılların başları böyle geçti.

Güneyi izleme operasyonu için ise, 5000 Amerikan pilotu ve yardımcı personeli, Suudi Arabistan'da konuşlandırıldı. Böylece, Amerikalıların savaş biter bitmez bütün Amerikan birliklerin Suudi topraklarından çekilecekleri yolunda verdikleri söz de unutulmuş oldu. Bu arada Suudi ordusunun güçlendirilmesi için, bu

ülkeye büyük miktarda Amerikan silahı satıldı. 1991 ile 1999 yılları arasında satılan silah ve teçhizatın toplam değeri 40 milyar dolara ulaştı.[231] Tabii bu para Suudilerin petrol ihracat gelirlerinden karşılandı.

Bu gelişmeler, Osama Bin Ladin'in başını çektiği terörist faaliyetleri büsbütün artırdı. Bin Ladin, Suudi Kraliyet yönetimini Amerikalılara teslim olmakla suçluyor ve bu hanedanın devrilmesi için şiddet kullanılması dahil her yola başvurulmasını meşru görüyordu.

Saddam, Kuveyt müdahalesi sırasında Kürtlerin büsbütün etkisiz kılınması için, ülkenin kuzeyine yönelik bir harekât yapmıştı. Bunun sonucunda, çoğu Kürt asıllı 450.000 kişi, dağları aşarak 15 gün içinde Türkiye'ye sığındı. O dağlardan Türkiye'nin ovalarına bu kadar çok insanı indirecek yol yoktu. Bunları besleyecek olanaklar ve altyapı yoktu. Türkiye'nin hazırlıkları tamam değildi. Dünyanın en zengin ülkesi bile, iki hafta içinde 450.000 göçmeni barındıracak olanaklara sahip değildi. Nitekim, daha sonraki yıllarda NATO'nun Kosova müdahalesi sırasında 30.000 göçmene yardım ulaştırılması bile bütün dünya için büyük sorun olmuştu. Fakat o sırada bütün dünya, Türkiye'nin bu insanları kayıtsız koşulsuz kabul etmesini ve bunlara en iyi koşullarda hizmet götürmesini bekliyordu.

Bu göç dalgası daha önceden tahmin edilip önlemler alınamaz mıydı? Tahmin edildi ve elden gelen önlemler alınmaya çalışıldı. Ama sayısı, yönü ve zamanı tam olarak bilinemeyen bir göç dalgası nasıl kontrol edilecekti?

Bu kitabın yazarı, o sıralarda Türkiye'nin Bonn Büyükelçisi'ydi. hükümetinden aldığı bir talimat üzerine Alman Sağlık Bakanı'nı ziyaret etti. Büyük bir göç dalgasının gelmekte olduğunu, acilen sağlık malzemesine ve sağlık helikopterlerine ihtiyaç duyduğumuzu söyledi ve bir yardım listesi verdi. Alınan cevap şaşırtıcı oldu: "*Biz Almanya olarak ihtimallere göre sağlık yardımı yapmayız.*" Türkiye, kaderiyle baş başa bırakılmıştı.

Göç dalgası başladığında, bunların arasına teröristlerin de

(231) Klare, s. 53.

sızma olasılığı düşünüldü. Dağlardaki geçitlerde birkaç gün göçmenlerin denetlenmesine, düzene sokulmasına çalışıldı. Gelenler içinde yaşlılar, hastalar ve çocuklar vardı. Bu süre içinde hayatını kaybedenler oldu. Bölge üzerinde helikopterle uçuş yapan Alman Çalışma Bakanı Norbert Blum, ertesi gün Alman televizyonlarında gözleri yaşlı bir konuşma yaptı ve orada yaşanan sorunlardan ve güçlüklerden Türkiye'yi sorumlu tuttarak, çok ağır bir dille eleştirdi. Saddam Hüseyin'in bir petrol imparatorluğu kurma heveslerinin bedelini Türkiye ödüyordu.

Birkaç gün sonra çeşitli ülkelerden yardımlar gelmeye başladı. Türkiye dağlara yollar yaptı, göçmenleri ovaya indirdi. Geçici konaklama tesislerinde çadırlar kurdu, göçmenlerin her türlü gıda, sağlık, giyim ve hatta eğitim ihtiyacını karşıladı. Bu iş için bütçesinden 225.000 dolar harcadı. Birkaç hafta sonra özel uçağı ile Diyarbakır'a gelen Alman Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Genscher, durumu ve yapılanları yerinde gördü, göçmenlerle konuştu ve Türkiye'ye teşekkür etti. Ama Genscher'in güzel sözleri, aynı hükümetin üyesi Blum'un suçlamalarından Türk halkının duyduğu üzüntüyü ve tepkiyi hafifletmedi. Avrupa'da bazılarının kendilerini Kürtlerin hamisi gibi görmeleri, Kürt konusunda Türkiye'yi sürekli olarak suçlamaları, Türk halkının tepkisini çekmeye başlamıştı. Daha sonraki yıllarda bu tepki artarak devam etti. Türk halkı, gerekirse zor durumdaki Kürt kardeşleriyle lokmasını bölüşürdü ama başka ülkelerin kendi siyasi amaçları için onları istismar etmesini hoş karşılamazdı.

Bu arada, göçmenlerin arasına silahlı teröristlerin sızdığı anlaşıldı. Bunlar uzun yıllar boyunca Türkiye için büyük sorun oluşturdu. Terörle mücadele sırasında önemli bir bölümü güvenlik kuvvetlerinden olmak üzere, en az 30.000 kişi hayatını kaybetti. Türkiye'nin bu teröristlerle savaşırken Almanya'dan aldığı bazı zırhlı personel taşıyıcıları kullandığı iddiası, Alman basınında büyük eleştiri konusu yapıldı. Bu eleştirilerden etkilenen Alman hükümeti, Türkiye'ye askeri ambargo uyguladı. Türk halkı, buna büyük tepki gösterdi. On binlerce Türk, Köln caddelerinde yürüyüş yaptı. İstanbul'daki tüccarlar, Alman mallarını vitrinlerinden kaldırdılar, Alman markını kabul etmemeye başladılar.

Sonunda, Türkiye ile Almanya arasında varılan bir diplomatik mutabakatla, Türkiye'nin Almanya'dan aldığı silahları NATO amaçlarıyla kullanacağını teyit etmesinden sonra ambargo kalktı ama bunun Türk halkı üzerinde yarattığı olumsuz izler kolay kolay silinmedi. Türk halkı, Almanya'yı eski bir dost ve silah arkadaşı olarak biliyordu. Almanya'dan gelen incitici davranışların, Türk milletinin duygularını incitmesi doğaldı. Almanya, işin bu yönünü hesap mı edememişti yoksa önemsememiş miydi? Bilinmiyor.

Türkiye'ye sığınan Kürt göçmenlerden çoğu, Batı ülkelerine iltica etmek istiyordu. Bunların talepleri, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği aracılığı ile ilgili ülkelere duyuruldu. Kürtlerin hamiliğine soyunan ülkeler de dahil olmak üzere, bütün dünyanın kabul etmeye hazır olduğu göçmenlerin toplam sayısı bini geçmedi. Gerisini Türkiye beslemek ve barındırmak zorundaydı...

Körfez Savaşı'ndan Türkiye büyük zarar gördü. Irak'ta iş yapan firmalar şantiyelerini tasfiye ettiler. Ticaret durdu, ulaşım, taşımacılık hizmetleri uzun süre yapılamadı. Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı yıllarca çalışmadı. Sonuçta, Türkiye'nin kaybı, yaklaşık 40 milyar doları buldu. Bazı Körfez ülkelerinin bu kayıplara karşı yaptıkları yardımların toplamı 4 milyar doları geçmedi. Birleşmiş Milletler Yasası'nın 50. maddesi böyle durumlarda zarara uğrayan ülkeye yardım yapılmasını öngörüyordu. Türkiye, bu maddeye dayanarak Birleşmiş Milletler'e başvurdu ve destek istedi. Fakat, olumlu bir karşılık alamadı. Oysa aynı şekilde zarara uğrayan Ürdün'ün kayıpları, uluslararası toplumun ambargoya rağmen Irak'la ticaretine göz yumması ve diğer katkıları sayesinde büyük ölçüde telafi edildi. Türkiye'ye ise, Ürdün ekonomisinin çok zayıf olduğu, bu yardım yapılmazsa çökeceği anlatıldı. Anlaşılan, Türkiye'nin uğradığı zararı kendi başına karşılayacak güçte olduğu düşünülüyordu. Bazı kamyon sahiplerinin Irak'a gıda maddesi götürdükten sonra dönüşlerinde büyük yakıt depolarına bir miktar mazot yükleyerek Türkiye'ye getirmelerine göz yumulması, Türkiye'ye verilmiş bir taviz gibi görülüyordu. Oysa Türk hükümeti bundan bir kazanç sağlamıyor, zaman zaman bu nedenle sıkıntılarla karşılaşıyor ve bu ticareti engellemek zorunda kalıyordu.

Irak'taki gelişmelerin ekonomisi üzerine yüklediği yük Türkiye'nin borçlarını artırdı. Daha sonraki yıllarda Türkiye'nin yaşadığı ekonomik krizlerde Irak'taki bu gelişmelerin doğrudan ve dolaylı etkileri oldu.

Özetle, Türkiye, petrol ülkesi değildi ama petrol bölgesine komşuydu. Bölgedeki bütün ülkelerle iyi ve dengeli ilişkiler sürdürmeye özen gösteriyordu. Sorunlara daima barışçı çözümler bulunmasını savunuyordu. Petrol bölgesindeki gelişmelerin ve çatışmaların Türkiye'yi de bir ölçüde etkilemesi kaçınılmazdı ama Türkiye'ye bu kadar büyük bir bedel ödetmeye kimsenin hakkı yoktu.

Körfez Savaşı'ndan Sonra Ortadoğu ve Petrol

Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'a karşı çok sıkı bir ambargo uygulandı. Bu yolla Irak'ın elindeki kitle imha silahlarının tasfiyesi amaçlandı. Sonuçta, Irak, bu silahları tasfiye zorunda kaldı. Gerçekten, daha sonra Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Atom Enerjisi Komisyonu denetçilerinin yıllarca yaptıkları denetimlerde bu silahların izine rastlanmadı. Ambargo sivil halkı büyük ölçüde etkiledi. Çok sayıda çocuk hastanelerde ilaçsızlıktan öldü. Irak halkının büyük çoğunluğu, hükümetin her ay kendilerine verdiği erzak paketi ile yaşamını sürdürmek zorunda kaldı. Bu durum, halkın Saddam Hüseyin yönetimine bağımlılığını artırdı.

Bu arada, Kuzey Irak'ta Mesut Barzani'ye bağlı Kürdistan Demokratik Partisi KDP ile Celal Talabani'nin liderliğindeki Kürdistan Yurtseverler Birliği KYB arasında 1990'lı yılların ortalarında silahlı çatışmalar çıktı. Saddam Hüseyin, Mesut Barzani'nin talebi üzerine KYB saldırılarını durdurmak için Kuzey Irak'a askeri birlik gönderdi. Bu, Batılı ülkeleri harekete geçirdi. Kuzey Irak'ta ABD ile birlikte çalışan Iraklıların can güvenliği tehlikeye girdi. Bunlar Türkiye üzerinden tahliye edilerek Hint Okyanusu'ndaki Guam Adası'na gönderildiler.

Türkiye, Amerika ve İngiltere'nin ortak çalışmalarıyla, iki Kürt grup arasındaki çatışmalar durdurulabildi. Bu amaçla bir "Ankara Süreci" başlatıldı. Bu sürece Türkiye, Amerika ve İngiltere'nin eş başkanlığında KDP ve KYP temsilcileriyle Türkmen Cephesi temsilcisi eşit konumda katıldılar. Bu kitabın yazarının da eş başkanlık

yaptığı komitede, birçok konuda sonuç alıcı çalışmalar yapıldı. Taraflar arasında ateşkes sağlandı. Türkmenlerden oluşan hafif silahlı güvenlik görevlileri, her iki grubun kontrol ettiği alanın sınırına yerleştirildi. PKK ile mücadele konusunda da yazılı anlaşmaya varıldı ve o tarihlerden sonra Türkiye, her iki Kürt grupla da PKK ile mücadelede somut işbirliği yaptı.

Bütün bu siyasi ve askeri hareketlilik döneminde, başta ABD olmak üzere, Batı ülkelerinin kafalarındaki en önemli sorun şuydu: Sanayileşmiş dünyanın giderek daha bağımlı hale geldiği Ortadoğu petrollerinin üretim ve taşıma güvenliği nasıl sağlanacaktı? Bölgedeki güvensizlik ve istikrarsızlık nasıl önlenecekti? Otoriter hükümetlerin emrindeki ülkelerle sağlıklı ilişkiler kurulabilir miydi? Onlara verilecek tavizlerle sürekli bir barış ve işbirliği ortamı sağlanabilir miydi? Bu sorular, bazı çözümleri de birlikte getirdi. Özellikle ABD'de Yeni Muhafazakârlar diye adlandırılan bir grup, daha Başkan Clinton zamanında bazı öneriler geliştirdi.

Ünlü düşünce kuruluşu Rand, bunların Türkiye ilgili bazı görüş ve önerilerini "Türkiye ve Batı" başlıklı bir kitap halinde yayınladı. En önemlisi, bu yeni muhafazakâr hareketin önde gelen isimleri, Başkan Clinton'a bir mektup göndererek Irak'a karşı bir askeri harekât yapılmasını önerdiler. Bu girişim ve önerilerin temel hedefi, Amerika'nın Ortadoğu'daki petrol çıkarlarını güvence altına almaktı.

Amerika, petrolün stratejik öneminin uzun yıllardan beri bilincindeydi. Ama İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra izlenen yaklaşım, bu petrole sahip olan ülkelerle iyi ilişkiler kurmak, diplomasi yoluyla bu ülkelerin Amerika'yla dostluk ve işbirliği içinde bulunmasını sağlamaktı.

İran petrolünü millileştiren Mussadık'ın CIA tarafından devrilmesinden sonra bu ülkenin petrollerinin yeniden Batılı petrol şirketlerinin yönetimine geçmesi sağlanmıştı ama bu yöntem her ülkede uygulanamazdı. Amerika, artık sömürgelerin tasfiyesi politikası izliyordu. 1956 yılındaki Süveyş Krizi'nde Mısır'a karşı güç kullanan İngiltere'ye engel olmuştu. Açıkça güç kullanmak Amerika'nın en son başvuracağı yöntem olmalıydı. Amerika, bu nedenle uzun yıllar diplomasi yolunu seçti. Petrol üreticisi ülkele-

rin başındaki krallar ve şeyhler, çağın gereklerinin çok gerisindeki otoriter yönetimlerin temsilcileri olsa da, dünyanın başka yerlerinde insan hakları şampiyonluğu yapan Amerika ve Batı Avrupa ülkeleri, iş petrol üreticisi ülkelere gelince, orada demokrasiyi ve insan haklarını gündeme getirmemeyi tercih ediyorlardı. Çünkü bu ülkelerin petrolü bir silah gibi kullanabildiklerini görmüşlerdi. Ekonomik açıdan bu ülkelerin ürettikleri petrole giderek daha çok bağımlı hale gelmişlerdi. Onlarla müzakere ederken demokrasiden ve insan haklarından bahsetmenin sırası değildi.

Irak'ın Kuveyt'i işgaline kadar, bu düzen bazı iniş ve çıkışlara rağmen devam etti. Ama Amerika, Saddam Hüseyin'in Kuveyt harekâtından sonra diplomasinin bir sınırı olduğunu görmüş ve kendini askeri müdahalede bulunmak zorunda hissetmişti. O tarihten sonra Amerika'daki bazı siyasetçiler ve düşünce kuruluşları üyeleri, uzun vadede petrol akışının güvenliğinin sağlanması için Amerika'nın bölgede sürekli bir askeri mevcudiyet bulundurması zorunluluğunu sık sık dile getirmeye başladılar.

Üstelik mesele, sadece petrol üreticisi ülkelerle ilgili de değildi. Bazı uzmanlar, yakında dünya petrol üretiminin en üst noktasına ulaşılacağını, ondan sonra sürekli bir üretim azalışı dönemine girileceğini söylüyorlardı. Batı Avrupa ülkeleriyle Japonya'nın Ortadoğu petrollerine duyduğu ihtiyaç giderek artıyordu. Çin de içinde bulunduğu hızlı ekonomik gelişmenin sonucunda, alıcı olarak piyasaya girmişti. Yani petrol piyasasında alıcılar arasında da yakın bir gelecekte ciddi bir rekabetin yaşanması kaçınılmazdı.

Bu ortam içinde, Amerika'nın Irak'a karşı askeri müdahalede bulunması gündeme geldi. Gerekçe, Irak'ın elinde derhal kullanılmaya hazır kitle imha silahları bulunduğuydu. Her ne kadar Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı uzmanları bunların izine rastlayamamışsa da, Amerikan ve İngiliz istihbarat yetkilileri, bunların varlığını kanıtlamışlardı. Basına verilen bilgi bu yoldaydı. Başkan Bush ve İngiltere Başbakanı Tony Blair, bunu kamuoyuna açıkladılar. Bu konuda dünya kamuoyu kısa zamanda bir askeri müdahale için hazırlandı. O sırada hiç kimse petrolden bahsetmiyordu. ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, savaş ufukta gözüktüğünde, "*Bunun petrolle ilgisi yoktur. Böyle düşünen-*

ler durumu anlamayanlardır" diyor ama doğrusu pek de inandırıcı olamıyordu.[232]

Amerika, petrol bölgesinin askeri açıdan güvence altına alınması için gerekli tertipleri almıştı. Amerikan Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı CENTCOM (Central Command) Komutanlığı'nın görev alanı, Mısır ile Kırgızistan'ın doğusu arasındaki bölgeyi kapsıyordu. Bu bölgede, dünyanın bilinen petrol rezervlerinin üçte ikisi bulunuyordu. Dünyanın başlıca petrol üreticilerinden olan İran, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt ile Birleşik Arap Emirliği (BAE), bu coğrafi bölgede yer alıyordu. Tankerler, günde 14 milyon varil petrolü bu ülkelerden sağlayıp Basra Körfezi'nden dünyaya taşıyorlardı. CENTCOM'un görevi, daha Başkan Carter zamanında, "Amerika için hayati önemdeki petrolün Basra Körfezi'nden güvenli biçimde taşınmasını sağlamak" olarak tanımlanmıştı.

Başkan George Bush da aynı görüşteydi. 8 Ağustos 1990 günü yaptığı bir televizyon konuşmasında, CENTCOM birliklerinin Suudi Arabistan'da konuşlanmasının gerekçelerini anlatırken şöyle diyordu: "*Ülkemiz tükettiği petrolün hemen hemen yarısını ithal ediyor ve ekonomik bağımsızlığına yönelik büyük bir tehditle karşı karşıya gelebilir... Suudi Arabistan'ın egemen bağımsızlığı ABD açısından hayati önem taşımaktadır.*"[233] Dikkat çekici olan noktalardan biri, küreselleşme çağında Amerikan Başkanı'nın ekonomik bağımsızlıktan söz edebilmesi.

Atatürk'ün ekonomik bağımsızlığın önemine ilişkin sözlerinin bu çağda artık anlamını yitirdiğini düşünenlerin, Başkan George Bush'un bu sözlerini dikkatle değerlendirmeleri gerekiyor. Gerçek şu ki, dün olduğu gibi bugün de ekonomik bağımsızlığın korunması, devletlerin öncelikli hedeflerinden biri olmaya devam ediyor.

ABD'nin 2003 yılının başlarında Irak'a yaptığı askeri müdahale sırasında kitle imha silahlarından, Irak'ın saldırı niyetlerinden çok söz edildi ama bu müdahalenin petrole ilişkin boyutu ile ilgili değerlendirmeler ön plana pek çıkartılmadı. Oysa petrol boyutunu düşünmeden, Amerika'nın Irak'ı işgal operasyonunun gerçek

(232) Klare, s. xiv.
(233) Klare, s. 25.

boyutunu anlamak kolay değil. Amerika'nın Bağdat'ı işgalinden sonraki günlerde, şehirde asayiş yeterince sağlanamamış ve halk tarafından işgal edilmeyen bina neredeyse kalmamıştı. Bir bina hariç: Petrol Bakanlığı. ABD birlikleri, ilk iş olarak Petrol Bakanlığı'nı güvenceye almışlardı. Oradaki bilgiler, ABD için özel bir önem taşıyordu. Irak'ın gelecekteki petrol üretimi açısından bu bilgiler hayati değerdeydi. Amerikan birlikleri, Kerkük-Yumurtalık boru hattının güvenliğinin sağlanmasına da öncelik verdiler. Daha sonra bu hattın güvenliğinde özel şirketler görevlendirildi ama bazı terörist unsurların bu hatta sık sık sabotajlar düzenlemesi önlenemedi.

Amerika'nın 2003 yılı başlarında Irak'a askeri bir müdahalede bulunacağı anlaşıldığında, Türk basınının önemli bir bölümünde o dönemde savaş yanlısı yayınlar yer aldı, Amerikan askerlerinin Türkiye'ye daveti için kampanya boyutunda yazılar, makaleler yayınlandı. İşadamlarının örgütleri de aynı çizgideydi; Silahlı Kuvvetler, Meclis'in alacağı karara saygı duyulacağını belirterek açıkça tavır almadı.

Hükümet de, Amerikan taleplerini kabule yatkındı; bu amaçla hazırladığı bir tezkereyi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sundu. Fakat Cumhuriyet Halk Partisi bu önergeye karşı çıktı. Grup kararının alınmamasına rağmen yapılan oylamada bütün CHP milletvekilleri tek bir fire bile vermeden hayır oyu kullandılar. AKP milletvekillerinden yaklaşık 100'ü hükümet önergesini desteklemedi. Böylece tezkere kabul edilmedi ve Amerikan askerleri Türkiye'ye gelip buradan Irak'a cephe açamadılar. Sonuçta, Türkiye, 83 yıldan beri sürdürdüğü barış içinde yaşama geleneğine sadık kaldı. Böylece, yüzlerce, belki de binlerce Türk askerinin Irak çöllerinde şehit düşmesi önlendi. O tarihte ve daha sonra Türkiye'deki bazı iş çevreleri, basının bir bölümü ve bazı siyaset adamları, tezkerenin reddedilmesinin yanlış olduğunu, Türkiye savaşa müdahale etseydi kazançlı çıkacağını, her istediğini Amerikalılara kabul ettirebileceğini ileri sürdüler. Bu görüşler gerçek durumu yansıtmıyor. Yukarıdan beri anlatılanlar, Amerika'nın bölgedeki başlıca amacının petrol kaynaklarını kendi askeri gücü ile güvenlik altına almak olduğunu gösteriyor. Amerikalılar bunu yapabilmek için de, bölgede kendilerini destekleyen Kürt aşiretleriyle daha askeri

müdahale öncesinde başlayan sıkı bir işbirliği içine girmiş bulunuyorlardı. Bu aşiretlerin Türkiye'nin askeri müdahalesine ne kadar karşı oldukları, Türk askerini Irak'ta görmek istemedikleri biliniyor. Nitekim, 7 Ekim 2003 tarihinde hükümet, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden Kuzey Irak'a asker gönderme yetkisi aldıktan sonra Amerika, bu Kürt aşiretlerinin etkisiyle buna karşı çıktı. Hatta ABD Kongresi, Türk askerinin bu bölgeye gönderilmesine karşı bir karar aldı ve Amerika, 2003 yılının Eylül ayında Türkiye ile Dubai'de imzaladığı 8,5 milyar dolarlık kredi anlaşmasına Türkiye'nin Kuzey Irak'a asker göndermeyeceği yolunda bir taahhüt koydurdu. Bu gerçekler ortadayken, Türkiye Irak'a yönelik askeri müdahaleye katılsaydı Amerika'ya istediklerini yaptırırdı türünden düşünceler biraz havada kalıyor.

Amerika'daki bazı çevreler, Meclis'in bu kararına büyük tepki gösterdiler. Türk hükümetini, Parlamentosu'nu ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ni eleştirdiler. Bununla da yetinmeyerek, Türk halkını Amerikan karşıtı duygular beslemekle suçladılar. Nasıl olur da Amerika'nın müttefiki olan Türkiye, Amerikan hükümetinin bir talebine karşı çıkabilirdi? Soğuk Savaş'tan sonra dünyada tek süper güç haline gelen Amerika'nın isteklerini kabul etmemek, bazılarına göre düşünülemezdi.

Amerika'nın, özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, dünyada giderek artan nüfuzunun âdeta yeni bir dünya hâkimiyeti anlayışını yansıttığını düşünenler var. Onlara göre ABD, ekonomik ve askeri gücü ve medyaüzerindeki etkinliği ile demokratik ülkelerde bile siyasi ve ekonomik gelişmelere yön vermekte ve istediği ülkede istediği siyasi kararların kabul edilmesini kolayca sağlayabilmektedir. İşte Türk Parlamentosu'nun 1 Mart tezkeresini reddetmesi, bu düşüncenin her zaman ve her yerde geçerli olmadığını ortaya koydu.

İşin gerçeği şu ki, gerek Amerika, gerek kendini büyük ve güçlü sayan diğer devletler, uzun yıllardan beri ulusal çıkarlarını korumak için başka ülkeleri etkilemeye, hatta bazen baskı yöntemleri kullanarak onlara istedikleri kararı aldırtmaya çalışmaktadırlar. Uluslararası ilişkilerde sık sık görülen tek taraflı yaptırım politikaları bunun açık örneği.

Ancak Türkiye'nin Amerika'yla ilişkilerini değerlendirirken makul ölçüleri de elden bırakmamak gerekiyor. Öncelikle unutulmaması gerek nokta, Atatürk'ün siyasi vasiyetinin Türkiye'nin bütün ülkelerle dostluk ilişkileri geliştirmesi olduğudur. Türkiye, zaman zaman Amerika'nın belirli konulardaki politikalarını eleştirmiş, Amerika'dan haksızlık gördüğüne inandığında buna tepki göstermiş, elindeki karşı kozları kullanmış ama Amerika'ya düşman gözüyle bakmamıştır. Kaldı ki, Amerika'nın her zaman Türkiye'nin çıkarlarına zarar verici politikalar izlediğini, Türk halkını rencide edici yaklaşımlar benimsediğini ileri sürmek de doğru değildir. Örneğin, Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret sırasında Başkan Clinton'ın TBMM'de yaptığı konuşma ile Türkiye'den, Atatürk'ten ve eserlerinden övgüyle söz etmesi, Türk halkı tarafından büyük takdirde karşılanmıştı.

Türk halkı, Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Amerika'nın yaptığı yardımları, Türkiye'nin NATO'ya girişine verdiği desteği, özellikle Soğuk Savaş yıllarında Türk ordusunun güçlendirilmesi için yaptığı yardımları unutmamıştır. Buna karşılık, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini engellemek için Başkan Johnson'un Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektup, Kıbrıs harekâtından sonra Amerikan Kongresi'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu, Irak harekâtından sonra Amerikalıların Süleymaniye'de Türk askerlerinin başına çuval geçirmesi gibi olaylar da, Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş ve derin izler bırakmıştır.

Ancak şurası da bir gerçektir ki, Türkiye'de ABD'nin dostluğuna güvenen pek çok insan, bu ülkenin Irak politikasından rahatsız olmuştur. Çok sayıda Iraklı sivilin hayatını kaybetmesi, Abu Garib hapishanesinde meydana gelen insan hakları ihlalleri, Guantanamo Üssü'nde tutuklu bulunanlara yapılan muameleler, Amerika'nın gerçek dostlarını, en hafif deyimiyle hayal kırıklığına uğratmış ve Türk toplumunda büyük tepkilere yol açmıştır. Amerika'nın Türkiye'ye komşu bölgelerdeki çıkarlarını, özelikle buralardaki petrol kaynaklarına bağımlılığı dolayısıyla izlediği politikaları anlamak mümkündür. Ama bu politikalar, Türkiye'nin çıkarlarını ve bölge ülkeleriyle ilişkilerini olumsuz yönde etkilememelidir. Bu

da ince bir diplomasiyi gerektirmektedir. Hem Türkiye'de, hem de Amerika'da, bu ince politikaları maharetle yürütecek diplomatlar ve devlet adamları vardır.

Başlıca Petrol Üreticilerinin 2002 Yılı Sonu İtibariyle Rezervleri

Üretici Ülke	Rezerv Miktarı (milyar varil)	Dünya Rezervine Oranı (%)
Suudi Arabistan	251,8	25,0
Irak	112,5	10,7
Birleşik Arap Emirliği	97,8	9,3
Kuveyt	96,5	9,2
İran	89,7	8,6
Venezüella	77,8	7,4
Rusya ve Hazar Denizi Ülkeleri	77,1	7,4
ABD	30,4	2,9
Libya	29,5	2,8
Nijerya	24,0	2,3
Çin	18,3	1,7
Kuzey Denizi, Norveç, İngiltere, Danimarka	16,3	1,6
Katar	15,2	1,5
Meksika	12,6	1,2
Diğer ülkeler	90,2	8,6
Dünya Toplamı	1047,7	100,00

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, London: BP, June 2003, s. 4

Amerika'nın uzun vadede bu bölgedeki petrole bağımlılığını azaltacak önlemler alınması için çalışmalar da yapılmakta ve alternatif enerji kaynakları geliştirilmeye çalışılmaktadır. Kuşkusuz Amerika'nın ve diğer sanayileşmiş ülkelerin Ortadoğu petrollerine bağımlılığının azalması, Türkiye'yi de stratejik açıdan rahatlatıcı bir unsur olacaktır. Ancak bugün için bu ihtimal yakın bir gelecekte gerçekleşeceğe benzemiyor. Petrol, Amerika'nın ve sanayileşmiş diğer ülkelerin en önemli enerji kaynağı olmaya devam ediyor.

Dünya'da hangi ülkeler ne kadar petrol rezervine sahipler? Bu sorunun cevabı yukarıdaki tabloda yer alıyor. Bu tabloda dikkati çeken birkaç nokta:

- Suudi Arabistan, Irak, Birleşik Arap Emirliği, Kuveyt, İran ve Katar gibi Basra Körfezi ülkelerinin toplam rezervi, dünya toplamının % 64'ünü oluşturuyor.
- Suudi Arabistan'ın rezervleri, Rusya ve Hazar ülkelerinin toplamının yaklaşık 3,5 katı, Amerika'nın yaklaşık 9 katı.
- Listedeki 14 ülkeden 8'i, halkı Müslüman olan ülkeler. Bunlara Hazar Havzası ülkelerini de eklemek gerekiyor. Amerika'nın son zamanlarda bu bölgeyle ilgili tahlillerinde din faktörünü ön plana çıkartmasını bu açıdan da değerlendirmek gerekiyor.
- En fazla rezerve sahip ülkelerden ilk beşi, demokrasiyle yönetilmeyen ülkeler.
- Yedisi hariç listedeki ülkelerin hepsi, Amerika'nın Büyük Ortadoğu projesinin kapsamındaki ülkeler.

Yabancı ülkelerde üretilen petrole bağımlılık konusunu değerlendirirken, sadece petrol miktarını dikkate almak yeterli değil. Petrol fiyatlarının hızla yükseldiğini de hesaba katmak gerekiyor. 2005 yılının ortalarında bir varil petrolün fiyatı 60 dolara kadar yükseldi.

Birkaç yıl öce yapılan değerlendirmelerde uzun vadede petrolün ortalama 30 dolardan satın alınabileceği hesaplanmıştı. Bu hesaba göre, önümüzdeki 25 yıl içinde Amerika'nın petrol ithalatına

3,5 trilyon dolar ödeyeceği düşünülüyordu.[234] Şimdi bunun iki katına çıkan fiyatlar, bu hesapları da alt üst etti.

Bu petrol akışının kesintisiz sağlanması için gerekli güvenlik önlemleri nasıl alınacak? Amerika, bunun için dostu olan üretici ülkelere ileri teknolojiye sahip silah sistemlerini satma yoluna gitti. Ama bu da yeterli görülmedi. Amerika, kendi savunma gücünü de bölgede etkin olacak biçimde konuşlandırmalıydı. Amerikan Enerji Bakanı Abraham, "*Enerji güvenliği, ulusal güvenliğimizin temel unsurudur*" diyordu.

Başkan George W. Bush, babasının izinden giderek enerji güvenliğini ülkesinin en öncelikli sorunlarından biri olarak ilan etti. Bush, 2001 yılının Mayıs ayında yaptığı bir konuşmada, "*Eğer harekete geçmezsek, ülkemiz yabancı ham petrole giderek daha fazla bağımlı hale gelecek ve ulusal enerji güvenliğimizi bir bölümü bizden farklı ulusal çıkarlar peşinde koşan yabancı ülkelerin eline teslim etmiş olacağız*" diyordu. Harekete geçmekle kastedilen neydi? Alternatif enerji kaynakları yaratmak bunların başında geliyordu. Ama Amerika, sadece bununla yetinemezdi. Basra Körfezi'nin en büyük ikinci petrol yatakları, ABD karşıtı politikalar izleyen yönetimlerin elinde bırakılamazdı...

Petrol ve Terörizm

Bütün bu gelişmeler, Amerika'yı Ortadoğu bölgesinde bazı radikal grupların, hatta bazı terör gruplarının hedefi haline getiriyor muydu? ABD Enerji Bakan Yardımcısı Eisenstat'a göre öyle. Eisenstat, Kongre'de yaptığı bir konuşmada, "*Genel olarak Basra Körfezi'ndeki, özel olarak Suudi Arabistan'daki petrole olan bağımlılığımız, Amerika'yı hem yurtiçinde hem de yurtdışında saldırıların hedefi haline getiriyor*" diyordu. Amerika'nın Suudi Arabistan'daki petrol şirketlerinin mensupları ve binaları birçok defa terörist saldırılara hedef olmuştu. Bin Ladin'in terör örgütü 1995'te Riyad'daki askeri tesisleri bombalamış ve beş Amerikalı'nın ölümüne sebep olmuştu. Aynı terörist grup, 1996'da Tahran'da Khobar Towers denilen Amerikan Hava Kuvvetleri mensuplarının

(234) Klare, s. 11.

oturduğu yerleşim merkezini bombalayarak, 19 kişinin ölümüne sebep olmuştu.

Bu saldırıların arkası kesilmedi. 1998 yılının Ağustosu'nda Amerika'nın Kenya'nın Başkenti Nairobi ve Tanzanya'nın Başkenti Darüssalam'daki Büyükelçilikleri bombalı saldırıya uğradı. 2000 yılının Ekim ayında da Yemen'in Aden limanında demirli bulunan USS Cole gemisine bombalı saldırıda bulunuldu. Bütün bu saldırılarda çok sayıda insan öldü.(235)

Bütün bu saldırılardan çok daha büyüğü, 2001 yılının 11 Eylül tarihinde New York'taki İkiz Kulelere ve Vaşington'daki Savunma Bakanlığı'na yönelik olarak gerçekleştirildi. Teröristler, kaçırdıkları yolcu uçaklarıyla saldırıp yaklaşık 3000 kişinin ölümüne sebep oldular. Bu terör faaliyetlerini yönlendiren örgütlerin Ortadoğu'da ABD ile işbirliği yapan ülkeleri hedef aldıkları da öteden beri biliniyordu. Öyle anlaşılıyor ki, petrol üzerinde yüzyıldan beri oynanan oyunlarda şimdi de terörizm silahı kullanılıyordu. Bu silahın tetiğini kimlerin çektiği belliydi ama çektirenler kimdi? Hangi güçler terörü petrol bölgelerinde bir siyasi mücadele aracı olarak kullanıyorlardı? İşte saptanması gereken buydu.

Terör faaliyetlerinin dünyadaki dağılımı, ilginç bir tabloyu ortaya çıkartıyordu: Yıllar itibariyle bakıldığında petrol bölgelerinde terörist saldırıların sayısında inişler ve çıkışlar görülüyor. Örneğin, Ortadoğu'daki terörist saldırıların sayısı, 1997'de 480'ken, 1998'de 68'e iniyor, 1999'da daha da azalıyor ve 31'e iniyor, 2000 yılında küçük bir artışla 78'e çıkıyor, 2001'de büyük bir sıçramayla 513'e, 2002'de ise 772'ye yükseliyor.

Bu saldırıların bir bölümü resmi makamlara, hükümet mensuplarına, diplomatlara veya askeri hedeflere yönelik. Ama en büyük bölümü, şirketleri veya işadamlarını hedef alıyor. İş çevrelerine yönelik saldırılar, diğer hedeflerden herhangi birine yönelik olanların yaklaşık 10 katı civarında.

2002 ile 2003 yılı istatistikleri, Ortadoğu'daki terörist saldırıların büyük artış gösterdiğini ortaya koyuyor. Bunun ABD'nin Irak'ı

(235) Klare, s. 54.

işgali ile bağlantılı olduğunda kuşku yok. 2001'de 513 olan terörist saldırı sayısı, 2002'de 1047'ye, 2003'de ise 1823'e çıkıyor.[236]

2004 ve 2005 yıllarında terörist saldırıların sayısı daha da arttı. Irak'ta öldürülen Amerikan askerlerinin sayısı 2000'e yaklaştı. Amerikan operasyonlarında veya terörist saldırıların sonucunda ölen Iraklı sivillerin sayısının 100.000 civarında olduğu ifade ediliyor. Ortadoğu petrolleri üzerindeki oyunları, çekişmeleri, çıkarları göz ardı ederek bu bölgede terörün bu boyutlara nasıl ulaştığını anlamak mümkün değil. İşte petrol tüketicisi ülkeler, uzun vadeli petrol politikalarını oluştururken bütün bu unsurları dikkate almak zorundalar. Son yıllarda bu ülkeler petrol politikalarını nasıl oluşturdular? Hangi değerlendirmeleri yaptılar ve hangi sonuçlara vardılar?

21. Yüzyılda Petrol ve Güvenlik Politikaları

Bugün Amerika'nın toplam enerji ihtiyacının yaklaşık % 40'ı petrolden sağlanıyor. İleriye yönelik tahminler 2025 yılında da bu oranın pek değişmeyeceğini gösteriyor. Bu ülkenin petrol tüketimi, diğer ülkelerle kıyaslanamayacak kadar fazla. Örneğin Amerika, dünya nüfusunun % 5'ini oluşturmasına rağmen, dünya petrolünün % 25'ini tüketiyor ve bu tüketim hızla artıyor. Amerika'nın günlük petrol tüketimi, 2001 yılında 19,7 milyon ton iken 2025 yılında 28,3 milyona varile yükselecek. Yerel üretim ise, yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı, günde 5,7 milyon varilden 4,6 milyona inecek. Zira Amerika'nın evvelce 345 milyar varil olarak tahmin edilen rezervlerinin önemli bir bölümü tüketildi. 1972 yılından beri yerel petrol üretiminde sürekli düşüş yaşanıyor. Amerika, 2025 yılında ulaşılacak tüketim düzeyini karşılamak için, günde 10 milyon varil petrol daha ithal etmek zorunda kalacak. ABD'nin ithal petrole bağımlılığı 2001 yılında % 58'ken, 2025 yılında % 70'e yükselecek. Üstelik sadece Amerika'nın değil,

(236) *Patterns of Global Terrorism–2002,* Released by the Office of the Coordinator for Counterterrorism, April 30, 2003, Appendix H: *Statistical Review,* 2002. June 22, 2004, Appendix G: *Statistical Review* (Revised 6/22/04).

dünyanın bütün sanayileşmiş ülkelerinin, hatta gelişme yolundaki ülkelerinin petrol ihtiyacı büyük hızla artacak. Gelişme yolundaki Asya ülkelerinin petrol tüketiminin, önümüzdeki 25 yıl içinde iki misline çıkarak günlük 15 milyon varilden 32 milyon varile ulaşacağı hesaplanıyor. Tek başına Çin'in tüketimi, günde 2,1 milyon varilden 5,3 milyona çıkacak.

Bu kadar petrol nereden bulunacak? Bazı uzmanlar, dünya petrol üretiminin en üst noktasına 2010 yılında ulaşacağını ve sonra sürekli bir üretim düşüşü dönemine girileceğini belirtiyorlar. Bazıları, bu oluşumun 10-20 yıl daha sonra gerçekleşeceğini söylüyorlar. Zaman içinde giderek azalan bu kaynakların birçok ülke tarafından daha fazla talep edilecek olmasının, tüketici ülkeler arasında büyük bir rekabete, hatta belki de gerginlik ve çatışmalara yol açması kaçınılmaz gibi görünüyor. En büyük ve en güçlü ülkeler, pastadan en büyük payı kapmak için bütün olanaklarını kullanacaklar. Bazı Amerikalı yetkililer, "*Amerika'nın petrol ithalatını gerektiği ölçüde sağlayabilmek için, giderek daha saldırgan bir petrol politikası izlemek zorunda kalabileceğini*" belirtiyorlar.[237]

Amerika'da Bush yönetiminin ilk dönemlerinde uzun vadeli petrol politikalarını oluşturmak üzere, Ulusal Enerji Politikası Geliştirme Grubu (NEPDG) isimli bir kuruluş meydana getirildi. Bu kuruluş hazırladığı raporda, 20 yıl sonra Amerika'nın tükettiği petrolün üçte ikisini ithal etmek zorunda kalacağını bildirdi. Bunun anlamı, ABD'nin, her zaman kendisiyle çıkar birliği içinde olmayan bazı petrol üreticisi ülkelere bağımlı olması demekti.[238]

Bu koşullarda, bu bölgedeki petrolün güvenlik içinde dünya pazarlarına akışı nasıl sağlanacaktı? Amerikan Cumhuriyetçi Partisi'nin Yeni Muhafazakârlar kanadı yıllardan beri bunu düşünüyordu. Daha Clinton'ın başkanlığı sırasında, Başkan'a yazdıkları mektupta endişelerini ve önerilerini dile getirmişlerdi. Başkan George W. Bush döneminde Başkan Yardımcılığına getirilen Dick Cheney, Savunma Bakanı Donald Rumsfeld ve Savunma Bakan

(237) Klare, s. 13, 16-30.
(238) Klare, s. 57.

Yardımcısı Paul Wolfowitz, bu grubun öncüleri olarak daha 1992 yılında o zamanki Bush iktidarı döneminde Savunma Bakanlığı içinde bir çalışma yapmışlar ve 1994-1999 yıllarını kapsayacak bir Savunma Planlaması Yönergesi hazırlamışlardı. Başlangıçta gizli bir çalışma olan bu belge, daha sonra basına sızmıştı. Bu belgede önerilen görüş, ABD'nin sürekli olarak bir askeri üstünlük sağlaması ve dünya egemenliğini elinde bulundurmasıydı. Bunu sağlamak için, hiçbir ülkenin ABD'ye rakip olmasına izin verilmemeli, Sovyetler Birliği ile evvelce yaşanan iki kutuplu dünya çerçevesinde rekabet durumuna bir daha gelinmemeliydi. Bu nedenle, dünyanın enerji kaynaklarını Amerika'dan başka bir gücün kontrol etmesine hiçbir şekilde izin verilmemeliydi. Hedef, yalnız Rusya gibi ülkeler değildi. AB ülkelerinin de kendi başlarına bir askeri güç oluşturmalarına izin verilmemeliydi.

Aslı Wolfowitz tarafından kaleme alındığı anlaşılan bu belge, Kongre'de çok eleştirildi. Amerika'nın bir dünya hâkimiyeti hedefine yönelmesi yeterince destek bulamamıştı. Clinton döneminde hazırlanan strateji belgelerinde Wolfowitz belgesinin izleri pek görülmedi. Ama Başkan George W. Bush'un işbaşına gelmesinden sonra, Amerika'daki genel eğilim değişti ve Yeni Muhafazakâr Hareket güç kazandı. Yalnız siyaset adamları değil, Amerikan askeri şahsiyetleri de Basra Körfezi'ndeki petrolün önemini vurgulayan demeçler vermeye başladılar. CENTCOM Komutanı General Tommy Franks, Kongre'de yaptığı bir konuşmada, dünyanın bilinen petrol rezervlerinin % 68'inin bu bölgede olduğunu belirtiyor ve dünya petrol ticaretinin % 43'ünün Hürmüz Boğazı'ndan geçtiğini açıklıyordu. Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan gibi Orta Asya ülkelerindeki petrol ve doğal gaz yatakları da için çok önemliydi. Amerika, bütün bu unsurları dikkate alarak bu bölgede de askeri varlık bulundurmalıydı. Afganistan'daki durum buna iyi bir gerekçe oluşturdu ve Amerika, Kırgızistan ve Özbekistan'da üsler kurdu.

Bakû-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı da, Amerika'nın stratejik çıkarları açısından büyük önem taşıyordu. O nedenle bu bölgenin güvenliği de sağlanmalıydı. Türkiye, zaten NATO müttefikiydi. Gürcistan'la ilişkiler geliştirildi. Özellikle Gürcistan Devlet Başkanı

Şevardnadze'den sonra işbaşına gelen yeni yönetim zamanında, askeri alan da dahil olmak üzere, Amerika-Gürcistan ilişkileri güçlendirildi. Azerbaycan ise, zaten petrolünü Akdeniz'e akıtmak için kaderini bu projeye bağlamıştı.

Bu ülkeler önemliydi ama Basra Körfezi ülkelerinin yerini tutamazdı. Körfez ülkelerinin dünya petrol üretimindeki payı, 2000 yılında % 27 iken, bu pay 2025'te % 36'ya, 2030 yılında ise % 43'e ulaşacaktı.[239]

Bu bölge, askeri açıdan da mutlaka denetim altında bulundurulmalıydı. Dünya petrol üretimi, çeşitli ülkeler itibariyle aşağıdaki tabloda yer alıyor:

Dünyada Günlük Petrol Üretimi ve İhracatı (2004)

Ülkeler	Petrol Üretimi (Milyon varil / Gün)	Ülkeler	Petrol İhracatı (Milyon varil / Gün)
S. Arabistan	10,37	S. Arabistan	8,73
Rusya	9,27	Rusya	6,67
ABD	8,69	Norveç	2,91
İran	4,09	İran	2,55
Meksika	3,83	Venezüella	2,36
Çin	3,62	BAE	2,33
Norveç	3,18	Kuveyt	2,20
Kanada	3,14	Nijerya	2,19
Venezüella	2,86	Meksika	1,80
BAE	2,76	Cezayir	1,68
Kuveyt	2,51	Irak	1,48
Nijerya	2,51	Libya	1,34
İngiltere	2,08	Kazakistan	1,06

Kaynak: U.S. Energy Information Administration

(239) Klare, s. 75.

ABD Savunma Bakanlığının yaptığı bir çalışmaya göre, 2025 yılında bu bölge, Türkiye dahil, günde 8,9 milyon varil petrol tüketecekti. Üretimin 47,9 milyon varil olması bekleniyordu. Demek ki, 39 milyon varil bu bölgeden dünyaya ihraç edilebilecekti. Fakat dünyanın petrol talebi de büyük bir hızla artıyordu. 2020 yılında günlük toplam tüketimin 119 milyon varile ulaşacağı hesaplanıyor. Bu büyük talebi karşılamak için, Körfez bölgesindeki petrol üretiminde 2020 yılına kadar % 85'lik bir artış gerçekleştirmek gerekecek. Yani 1999'da günde 24 milyon varil üreten bu bölge, 2020 yılında 44,5 milyon varil üretecek. Bu nasıl sağlanacak? Bu kadar büyük bir üretim artışını gerçekleştirebilmek için, 2030 yılına kadar 523 milyar dolarlık yeni yatırıma ihtiyaç var. Bu parayı kim bulacak? Tek kaynak, büyük petrol şirketleri ve büyük bankalar. Ancak bu şirketler ve bankalar, petrol yataklarının mülkiyetine sahip olmadan bu kadar büyük yatırımları gerçekleştirmeyi kabul ederler mi? Kaldı ki, geçmişteki tecrübeler, Ortadoğu ülkelerinin, petrol yataklarının mülkiyetini bir kere daha yabancılara devretmeye istekli olmayacağını gösteriyor. Kuveyt gibi bazı ülkelerde petrol rezervlerinin yabancılara satılması anayasa ile yasaklanmış. Suudi Arabistan'da da durum böyle.

Suudilerden sonra bölgenin ikinci büyük üreticisi olan Irak'ta tam bir belirsizlik hâkim. İç güvenlik ve huzur ortamı sağlanamadıkça, Irak'ın gelecekteki petrol politikası hakkında değerlendirme yapmak mümkün değil. Amerika'nın İsrail'le yakın ilişkisi de, bölge ülkeleri için sürekli bir kaygı konusu. Bir de yukarıda değinildiği gibi, bu hükümetlerin petrol konusunda yabancı ülkelerle işbirliği yapmasını engellemeye çalışan terör örgütleri var.

Bush-Cheney yönetiminin bütün bunları bir arada düşündükten sonra vardığı sonuç, Basra Körfezi ülkelerinin kendi olanakları ile bu kadar büyük bir petrol üretim artışı gerçekleştiremeyecekleri ve bu petrolün dünyaya akışının güvenliğini sağlayamayacakları yönünde oldu. O zaman tek bir çıkış yolu kalıyordu: Amerika'nın, bölgedeki siyasi gelişmelere, güvenliğe ve petrol üretimine hâkim olacak, hiç değilse bunu denetleyebilecek duruma gelmesi. Bunun yolu da, Amerika'nın Körfez'de güçlü bir askeri mevcudiyet bulundurmasıydı. Siyasi açıdan bakıldığında, Suudi Arabistan yö-

netiminin iktidarı sağlamlaştırılmalı, Saddam Hüseyin iktidardan indirilmeli ve petrol konusunda Amerika'nın istediği politikaları izleyecek bir yönetim işbaşına getirilmeliydi. İran'da da Amerika ile işbirliği yapabilecek bir iktidarın işbaşına gelmesinin koşulları hazırlanmalıydı.

Nitekim, daha 11 Eylül olaylarından aylar önce, Cheney ve ABD'nin önde gelen stratejistleri, Irak petrol sahalarının güvenliğinin masaya yatırıldığı bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda Irak petrollerinin dünya piyasalarına geri dönmesi gerektiğinden bahsedilirken, bunun için önce Saddam Hüseyin yönetiminin bir an önce bertaraf edilmesi, daha sonra da OPEC'in Irak petrollerinin idaresi üzerinde hak iddia etmesinin engellenmesi zorunluluğu dile getiriliyordu. Çünkü, Irak OPEC üyesiydi ve Irak'ta Saddam Hüseyin yönetimi bertaraf edilse bile, yerine gelecek olan yönetimin OPEC çerçevesinde bir petrol politikası izlemesi muhtemeldi. Bu da Amerika'nın işine gelmiyordu.(240)

Ancak bu hedeflere ulaşmak, söylendiği kadar kolay değildi. Amerika'da güvenlikten sorumlu çevrelerde Suudi Arabistan'a tam anlamıyla güvenenlerin sayısı azdı. Teröristlerin tehdidi altındaki Suudi Arabistan, Amerika'nın her istediğini her zaman yapabilecek bir ülke değildi. Her ne kadar kamuoyuna farklı bir izlenim verilmeye çalışılıyor, Başkan Bush, Vaşington'u ziyaret eden Suudi Veliahdı Abdullah ile el ele gezintiler yapıyor idiyse de, durum sanıldığı kadar rahat değildi.

1950'lerde 3,2 milyonluk bir nüfusa sahip olan Suudi Arabistan'ı denetlemek nispeten kolaydı. Ancak bu ülkenin nüfusu 2002'de 21,7 milyona çıktı ve 2025'te 40 milyona yükselmesi bekleniyor. Bu hızlı nüfus artışı sonucunda, kişi başına milli gelirde büyük bir düşüş yaşandı. 1981'de 28.600 dolar olan kişi başına milli gelir 2001'de 6800 dolara indi. İşsizlik süratle arttı. Özellikle gençler arasında işsizlik oranı % 30'a yükseldi. Batı ülkelerindeki gibi basın özgür olmadığı için, halkın şikâyetleri kamuoyuna açıkça yansıtılamıyor ama otoriter yönetim, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve ABD'nin sürekli askeri varlığı, halk arasında ciddi hoşnutsuzluk yaratıyordu.

(240) Roberts, s. 111.

Bu arada köktendinci akımlar da kendini hissettiriyordu. Daha 1979 yılında köktendincilerin Mekke'de gerçekleştirdikleri ayaklanma unutulmamıştı. Yönetimin, bunları yatıştırmak için bazı militan İslami kuruluşlara para yardımı yaptığı söyleniyordu. *New Yorker* dergisi 2001 yılının Ekim ayında yayımladığı bir yazıda, Suudi Arabistan'daki petrol kaynaklarının teröristlerin tehdidi altında olduğunu, bunun da Amerika'nın Ortadoğu'daki ekonomik ve siyasi çıkarlarına yönelik en büyük tehlikeyi oluşturduğunu söylüyordu.

Suudi Arabistan'daki gelişmeler, sonunda Amerika'yı bu ülkedeki birliklerini çekmek zorunda bırakmıştı. 2003 yılının Eylül ayında Suudi Arabistan'dan çekilen birlikler, Amerikan Merkezi Komutanlığı'nın milyarlarca dolar harcayarak Katar'da inşa ettiği Al-Udeid üssüne yerleştirilmişti.[241]

Yıllardan beri Irak'a uygulanan yaptırımlar rejimi ve petrol karşılığında gıda programı, beklenen sonucu vermemişti. Saddam Hüseyin'in baskılara boyun eğeceğinin işareti görülmüyordu. Dışişleri Bakanı Colin Powell, 8 Mart 2001 tarihinde Kongre'de yaptığı bir konuşmada, Amerika'nın Irak politikasının ve özellikle yaptırımlar rejiminin çok başarısız olduğunu söylemişti. Powell, "*Kendimizi düşmekte olan bir uçakta hissediyoruz*" demişti. Bu politikayı değiştirmek lazımdı. Ama nasıl?

Savunma Bakanı Donald Rumsfeld ile yardımcısı Paul Wolfowitz, Irak'ı işgal edip Saddam Hüseyin'i devirmenin ve Irak'ta ABD'ye dost olacak bir hükümeti işbaşına getirmenin tek çıkar yol olduğunu düşünüyorlardı. Rumsfeld, Wolfowitz ve kendileri gibi düşünen 16 Yeni Muhafazakâr eğilimli politikacı, 26 Ocak 1998'de, Başkan Clinton'a bir mektup göndererek Amerika'nın Irak politikasını eleştirmişler ve Saddam Hüseyin'in devrilmesine yönelik bir strateji izlenmesini önermişlerdi. Amerika, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden oybirliği ile bir karar çıkana kadar hareketsiz kalamazdı. Bunun için Amerika bir askeri operasyona girişmeli ve Irak'ın kitle imha silahlarını yok etmeliydi. Amerika'nın hayati ulusal çıkarları bunu gerektiriyordu.

(241) Klare, s. 84-94.

Yeni Muhafazakârlar, Bush iktidara geçtiğinde bu düşüncelerini uygulatma fırsatı buldular. Ama yönetimde herkes kendileri gibi düşünmüyordu. Örneğin Dışişleri Bakanı Colin Powell, Irak'ın işgalinin yaratacağı sakıncalara ve kamuoyundan gelecek tepkilere dikkat çekiyordu.

Başkan Bush, önce yaptırımlar rejiminin sakıncalarını giderecek ve sivil halkın bu rejimden zarar görmesini önleyecek bir yaklaşım benimsedi. Artık sadece askeri amaçlarla kullanılabilecek mallar yaptırım kapsamına alınacak, sivil halkın zarara uğramasına imkân verilmeyecekti. Ancak Amerika'nın bu yeni yaklaşımı, BM Güvenlik Konseyi'nde benimsenmedi. Sonunda Başkan Bush, 2002 yılının başlarında Rumsfeld ve arkadaşlarının önerdikleri gibi, Irak'ın işgali için bir plan yapılmasına yeşil ışık yaktı.

Hükümetin Irak'ı işgal fikrini benimsemesinde Başkan Yardımcısı Cheney'in etkisi büyük oldu. Cheney şöyle diyordu: *"Terör silahlarına sahip olan ve dünyanın petrol rezervlerinin üzerinde oturan Saddam Hüseyin, tüm Ortadoğu'yu kendi etki alanı içine alabilir. Böylece dünyanın enerji kaynaklarının büyük bir bölümünü denetleyecek duruma gelebilir. Bu yolla Saddam Amerika'yı, Amerika'nın bölgedeki dostlarını ve başka ülkeleri nükleer silahlarla tehdit edebilir."*

İşte Amerikan askeri harekâtı, 2003 yılının Mart ayında bu kaygıları gidermek ve Irak rejimini devirerek petrol yataklarını denetim altına almak için başlatıldı. Irak, Amerikan askeri saldırısına pek az direnebildi. Amerika, savaşı çok kısa sürede kazandı. Ancak barışı kazanmak o kadar kolay olmadı. Irak halkının büyük bir bölümü, Amerika'nın ve müttefiklerinin ülkelerini işgal etmelerine karşıydı. Halkın bu hoşnutsuzluğundan yararlanan bazı yabancı terör örgütleri, Irak'a sızdılar ve radikal Iraklı unsurlarla işbirliği yaparak, önce Amerikan askerlerine daha sonra da Amerika'yı destekleyen Iraklılara karşı saldırıya geçtiler. Amerika'nın yeniden oluşturmaya çalıştığı Irak ordu ve polis birlikleri, saldırıların en önemli hedefi oldu. Bu çatışmalarda, savaşın başından beri, yukarıda da belirtildiği gibi, 2000'e yakın Amerikan askeri ile 100.000 civarında Iraklı hayatını kaybetti. Petrol tesisleri kontrol altına alınmıştı ama ne pahasına... Irak'ta toprağın kanı sayılan petrol, insanların kanına karışmıştı.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Ortadoğu petrolü, Amerika'nın ve

başta sanayileşmiş ülkeler olmak üzere, bütün dünyanın hayati çıkarları için vazgeçilmez önemdeydi. Ama devletler tek bir kaynağa bağlı kalamazlardı.

Amerikan Başkanlarından Bill Clinton, 1997 yılının Ağustos ayında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile Vaşington'da yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: *"Enerji taleplerinin arttığı bir dünyada, ülkemiz, ihtiyacını karşılamak için tek bir bölgeye bağımlı kalamaz. Azerbaycan'ın petrol kaynaklarının geliştirilmesine yardımcı olarak, yalnız sizin ülkenizin refahına hizmet etmekle kalmayacağız, aynı zamanda biz de enerji kaynaklarımızı çeşitlendireceğiz ve ulusal güvenliğimizi güçlendireceğiz."* Clinton, aynı görüşlerini Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'e ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı Türkmenbaşı'na da anlattı.[242] Amerika'nın Bakû-Tiflis-Ceyhan boru hattını kuvvetle desteklemesinin altında bu düşünceler yatıyordu.

Amerika, Orta Asya ve Kafkas petrollerinde yararlanmayı düşünürken bu petrollerin güvenliğini de göz ardı edemezdi. 1997 yılının Eylül ayında 500 Amerikan paraşütçüsü, Güney Kazakistan'da Kazak, Kırgız ve Özbek kuvvetleri ile birlikte düzenlenen bir tatbikata katıldı.

Amerikan Savunma Bakan Yardımcılarından Katherine Kelleher, bölgedeki Amerikan askeri varlığını haklı göstermek için, *"olağanüstü büyüklükteki enerji kaynaklarından"* söz ediyordu.[243]

Başkan Bush döneminde, Amerika'nın bölgeye ilgisi daha da arttı. Hazar bölgesindeki ülkelere yapılan Amerikan yardımı 2002-2004 yıllarında % 50 artış ile 1,5 milyar dolara yükseltildi.

Bakû petrollerini Türkiye'nin Ceyhan limanına taşıyacak boru hattının güvenliği için de özel önlemler alınıyordu. Gürcistan silahlı kuvvetlerine mensup birliklerin eğitimi için, Amerikan Özel Güvenlik Kuvvetleri'ne mensup 150 askeri eğitimci bu ülkeye gönderildi. Bunların eğittiği birliklerden bir "Boru Hattı Koruma Taburu" oluşturuldu.[244]

(242) Klare, s. 133.
(243) Klare, s. 136.
(244) Klare, s. 137.

Amerika, Gürcistan yönetimindeki değişiklikten sonra, bölgeye ilgisini daha da artırdı. Şevardnadze'nin yerine Cumhurbaşkanlığına getirilen Mikail Saakaşvili'nin, 25 Ocak 2004 tarihinde yapılan göreve başlama törenine katılanlardan biri de, Amerikan Dışişleri Bakanı Colin Powell idi. Bu sık rastlanan bir durum değildi.

Amerika, bu bölgeye gösterdiği ekonomik ve askeri ilgiyi sürdürürken, Rusya ve Çin de boş durmuyorlardı. Onlar da aynı bölgedeki kaynakların kendi ekonomik ve siyasi çıkarları açısından öneminin bilincindeydiler. Rusya ile Çin arasında son yıllarda görülen yakınlaşmada, Amerika'nın bölgeye artan ilgisinin de etkili olduğu kuşkusuz.

Amerika ile Rusya, 2001 yılının Kasımı'nda nükleer başlıkların azaltılması için bir anlaşma imzalamışlardı. İki ülke arasındaki ilişkiler hızla gelişiyordu. Ancak 2002 yılının başlarından itibaren Amerika'nın Hazar petrollerine gösterdiği ilgi, Rusya'yla yaptığı işbirliği, yerini bir nüfuz mücadelesine bıraktı. Amerika'nın Kafkasya ve Orta Asya'ya askeri ilgisinin artmasına karşılık, Ruslar da İran'a askeri yardım yapmaya başladılar. 1994-2001 yılları arasında bu yardım 1,2 milyar dolara ulaştı. Ayrıca Rusya, bu ülkeye nükleer teknoloji sağlanmasında da önemli rol oynadı. İran, Buşehr nükleer santralinin tamamlanması için, Rusya ile 800 milyon dolarlık bir kontrat imzaladı. Başkan Putin, 2003 yılında Başkan Bush'la Camp David'de yaptığı görüşmeden sonra, Rusya'nın Buşehr projesini desteklemeye devam edeceğini, ancak İranlıların nükleer silah anlaşmasına uymaları için de çaba göstereceğini söyledi.(245)

İran'a silah ve füze teknolojisi satan ülkelerden biri de Çin. Bu sistemler arasında gemilere karşı kullanılan C-802 füzeleri ile havadan karadaki hedeflere karşı kullanılabilen C-801K ve karadan havaya fırlatılabilen SA2 füzeleri bulunuyor. İran'ın, kendi geliştirdiği Şahap füzelerinin yapımında da Çin'den teknolojik destek sağladığı sanılıyor. Çin, bu sistemleri savaştan önce Irak'a ve Suudi Arabistan'a da satmış ve Orta Asya ülkeleri ile de benzeri ilişkiler

(245) Klare, s. 160.

kurmuştu. Amerika'nın Orta Asya ülkelerinde askeri üsler kurmasının, Çin'de rahatsızlık uyandırdığı görülüyor.

Petrol konusunda yakın bir gelecekte Çin'in de devreye girmesi ve Amerika'ya rakip olması bekleniyor. Şimdiye kadar enerji ihtiyacını yerel kaynaklardan karşılayan Çin, ekonomide gerçekleştirdiği hızlı büyümenin sonucunda petrol ithalatına giderek daha fazla ihtiyaç duymaya başladı. Bu ülke, 2001 yılında günde 3,3 milyon varil petrol üretiyor ve 5 milyon varil tüketiyordu. 1,7 milyon varillik petrolü de ithal ediyordu. Amerikan Savunma Bakanlığı'nın tahminlerine göre, Çin'in 2025 yılındaki günlük petrol tüketimi 12,8 milyon varile ulaşacak ve bunun 9,4 milyon varillik kısmını yurtdışından ithal etmek zorunda kalacaktır.[246]

Çin'in, petrol ithalatının bir bölümünü, Endonezya'dan ve Güneydoğu Asya'daki başka üreticilerden sağlaması bekleniyor ancak bu ülkelerde üretim azalmaya başladığından, Çin'in Körfez bölgesindeki petrol üreticilerinden ithalatını artırması kaçınılmaz olacak.

Çin'in halen petrol ithal ettiği ülkelerden biri de İran. Bu ülke, Kafkas petrolleri ile de ilgileniyor.

Çin ile Rusya'nın bu alandaki çıkarları arasında benzerlik var. Yukarıda da belirtildiği gibi, Amerika'nın bu bölgeye askeri üsler de kurarak girmesi, Çin ile Rusya arasında bir yakınlaşma sağladı. Her iki ülkenin Orta Asya'daki aşırı İslami akımlara karşı mücadelede de ortak çıkarları var. Çin'in en çok silah ithal ettiği ülke Rusya. Bu ithalat, 1997 ile 1999 yılları arasında 1,3 milyar dolara ulaşmış. 2000 yılında her iki ülke bir stratejik ortaklık kurmayı kararlaştırdılar. Ancak Rusya'nın bu işbirliğine bazı sınırlar getirdiği de görülüyor. Örneğin Rusya, Çin'e yaptığı petrol ihracatını sınırlı düzeyde tutuyor ve Sibirya'dan Kuzey Çin'e petrol boru hattı döşenmesi projesine karşı çıkıyor.

1996 yılında Şanghay'da yapılan bir toplantıda, Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımıyla bir örgütlenmeye gidildi. Bu ülkelere Şanghay Beşlisi deniliyor. Bu çerçevede, sınır bölgelerinde askeri güven artırıcı önlemler anlaşması imza-

(246) Klare, s. 165.

landı. 2001 yılında Özbekistan da bu örgütlenmeye katıldı ve örgütün adı 2003 yılının Mayısı'nda Moskova'da yapılan bir toplantıda Şanghay İşbirliği Örgütü olarak belirlendi.

Bütün bu gelişmeler bir arada düşünüldüğünde, ortaya şöyle bir tablo çıkıyor.

- Petrol, yüzyılı aşkın bir zamandan beri yalnız uluslararası ekonomik ilişkilerde değil, siyasi ilişkilerde de birinci derecede rol oynayan stratejik bir ürün olma özelliğini taşıyor.
- Birbirine en yakın sayılan ülkeler bile, petrol çıkarları uğruna karşı karşıya gelebiliyorlar.
- Ortadoğu bölgesi, başlıca petrol kaynağı olma özelliğini koruyor ve başta Amerika olmak üzere büyük devletler, bu bölgedeki petrol yataklarının ve petrol ulaşım yollarının güvenliğini korumayı ulusal çıkarlarının en önemli hedefi sayıyorlar.
- 20. yüzyılın başlarından itibaren sömürgeci devletlere ait şirketlerin Ortadoğu bölgesindeki ve dünyanın başka yerlerindeki petrol yataklarını kendi mülkiyetlerinde bulundurma politikası, petrol üreticisi ülkelerdeki milliyetçi akımların etkisinde artık sürdürülemez hale gelmiş ve bu ülkeler kendi ülkelerindeki petrolün mülkiyetine sahip olmuşlar.
- Petrol üreticisi ülkelerin örgütlenmesi sonucunda, petrolün büyük devletlere karşı bir silah olarak kullanılması olanağı ortaya çıkmış ve bu silahın kullanılması sonucunda yaşanan krizler, büyük devletlerin ekonomilerini sarsıcı boyutlara ulaşmıştır.
- Bölgede demokrasinin geliştirilmesi, yakın zamana kadar dünyanın gündemine gelmemiş, devletler, dünyanın başka taraflarında demokrasi ve insan haklarına öncelik veren politikalar izlerken, Ortadoğu'da kendilerine yakın otoriter yönetimler bulunmasına karşı çıkmamışlar.
- Terörizmin bölgede hızla artış göstermesi ve Amerika ile işbirliği yapan yerel hükümetleri hedef alması, bölge güvenliğini tehdit eden yeni ve önemli bir unsur oluşturuyor.
- Özellikle Yeni Muhafazakârlar'ın Amerika'da iktidarı ele ge-

çirmesinden sonra, Amerika'nın petrol üretim kaynaklarını ve taşıma yollarını güvence altına almak için, bu ülkelerde ve onların civarında üsler kurarak, sürekli askeri birlik bulundurma stratejisi kabul edilmiş ve uygulamaya konulmuş.

Amerika'nın 2002 yılından itibaren öncelikli bir proje olarak ortaya attığı Büyük Ortadoğu Projesi'ni, işte bu tablonun genel çerçevesi içinde değerlendirmek gerekiyor. Bu proje, acaba Amerika'nın bölgede yaşayan insanların demokrasiye kavuşma ihtiyacının anlaşılmasından ve desteklenmesinden mi kaynaklanıyor? Başkan Bush, Mayıs 2002'de North Carolina Üniversitesi'nde bu projeyi ilk defa ortaya atmak için yaptığı konuşmada, bu hususu ön plana çıkartmıyor. Ona göre, bölgeye demokrasi getirme ihtiyacı, terörle daha başarılı mücadele etme ihtiyacından kaynaklanıyor.

Projenin ana unsurları, bölgeye demokrasi getirmek, bölge halkının eğitim düzeyini yükseltmek ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için bölgedeki hükümetlerle işbirliği yapmak.

İlke olarak, Kuzey Afrika'dan Afganistan'a kadar uzanması öngörülen bu bölgede demokrasinin yaygınlaştırılmasına karşı çıkmak mümkün değil. Ama acaba bu, tepeden inme yaklaşımlarla gerçekleştirilebilir mi? Amerika'nın öngördüğü gibi şu anda otoriter rejimlerin başında bulunan liderler ve yönetimler kendi iktidarlarının sonunu getirecek olan bir demokratikleşme projesinin başarısı için Amerika ile işbirliği yaparlar mı?

İsrail hariç bölge ülkelerinin tamamı, halkı Müslüman olan ülkeler. Türkiye'nin tecrübesinin de kanıtladığı gibi, halkı Müslüman olan ülkelerde demokrasiye geçmenin en önemli koşulu, din ve devlet işlerini birbirinden ayıracak laik bir düzenin kurulması. Oysa, Amerika'nın projesinde böyle bir boyut yok. Üstelik Büyük Ortadoğu Projesi'ne paralel olarak Amerika'nın bölgede üsler kurma ve sürekli askeri varlık bulundurma stratejisini de gündeme getirmesi, bölge ülkeleri arasında kuşku uyandırıyor. O bakımdan bu projeyi çok dikkatli biçimde ve bütün boyutlarıyla değerlendirmek gerekiyor.

Türkiye, coğrafi konumu, petrol üreten ülkelere yakınlığı ve petrol ulaşım yollarının üzerinde bulunması gibi nedenlerle,

stratejik açıdan çok önemli bir konumda bulunuyor. Bu nedenle, gerek başta Amerika olmak üzere büyük sanayileşmiş ülkelerle, gerek bölge ülkeleri ile ilişkilerinde, petrol unsurunu daima ön planda dikkate alan dengeli bir yaklaşım sergilemek zorunda. Başka ülkeler, ulusal çıkarlarını küreselleşmenin etkili olduğu dünya koşullarında bile bu kadar önemle göz önünde bulundururken, Türkiye'nin kendi ulusal çıkarlarını yeterince gözetmeyen politikalar izlemesi, ülkenin güvenliği, siyasi ve ekonomik çıkarları açısında çok sakıncalı sonuçlar doğurabilir. Türkiye, bütün bu gelişmeler boyunca nasıl bir petrol politikası izledi? Bu konuda hangi tartışmalar yaşandı? Bugün hangi noktaya gelindi?

Türkiye'nin Petrol Politikası

Dünyada bütün bunlar olurken, Türkiye petrol konusunu nasıl değerlendiriyordu? Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren petrol araştırmaları için neler yapılmıştı? 1950'li yıllarda ibre hangi yöne çevrilmişti? Bu soruların cevapları, Türkiye'nin yakın geçmişinin önemli bir boyutuna ışık tutacak nitelikte.

Cumhuriyet kurulduktan hemen sonra Türkiye'de yeni bir hava esmeye başladı. Ülke çıkarlarını her alanda korumak başlıca hedef oldu ve Cumhuriyet Türkiyesi petrol konusuna da önemle eğildi. Daha 1923 yılında bu amaçla, bu konunun uzmanı olan Dr. Lussius Türkiye'ye davet edildi. Onun hazırladığı petrol etütleri daha sonraki çalışmalara rehberlik etti.

Türkiye, 1926 yılında Türk-Irak sınırını saptamak amacıyla, Türkiye-İngiltere ve Irak hükümetleri arasında Ankara'da yapılan müzakereler sırasında da eski mülkiyet haklarına dayanarak taleplerde bulundu. Sonuçta imzalanan anlaşmada, Irak hükümetinin petrolden elde edeceği gelirin % 10'unun 25 yıl boyunca Türkiye'ye verilmesi kararlaştırıldı. Ancak o sıralarda petrol şirketlerinin elde ettikleri imtiyazlar öyle düzeydeydi ki, Irak hükümeti, 1931 yılına kadar kendi ülkesindeki petrol gelirlerinden hiçbir pay alamamıştı. O dönemin adaleti böyleydi. Irak hükümeti, 1931 yılından itibaren sınırlı da olsa bir petrol geliri elde etmeye başladı. Türkiye de bu gelirlerin % 10'unu tahsil etti. Anlaşmaya göre Türkiye, 1956 yılına kadar bu gelirlerden pay almaya devam edecekti. Ancak Irak,

bu dönemin son üç yılında Türkiye'ye herhangi bir ödemede bulunmadı. Kayıtlar, Irak'ın halen, o dönemin parasıyla Türkiye'ye yaklaşık 116.000.000 Türk lirası borçlu olduğunu gösteriyor. Tabii buna bu paranın faizini de eklemek gerekecek.

Türkiye, 24 Mart 1926 tarihinde Romanya Petrol Yasası'nı örnek alarak ilk petrol kanununu çıkartı. 792 sayılı bu yasanın ilk maddesine göre, Türkiye sınırları içinde petrol arama, üretim ve işletme hakları hükümete veriliyordu. Hükümet, bu hakkı bizzat veya şirketler aracılığıyla kullanabilecekti. Petrol arama ruhsatları sadece bir yıl süreyle ve en çok 5000 hektarlık bir alan için verilebilirdi.

1933 yılında 2189 sayılı yasayla İktisat Bakanlığı'na bağlı bir kuruluş olarak Petrol Arama ve İşletme Dairesi Kuruldu. Böylece devlet, petrol arama ve üretim işini bizzat üstlendi.

1935 ile 1937 yılları arasında Mürefte civarında açılan kuyularda doğalgaz saptandı ama petrol bulunamadı. 1940 yılında Raman Dağı'nın Maymune bölgesinde, 1084 metre derinlikte ilk başarılı petrol sondajı yapıldı ve günde 10 tonluk bir üretime geçildi. Raman, uzun süre Türkiye'nin tek petrol bölgesi oldu. 1951 yılında Garzan'da ikinci başarılı petrol sondajı gerçekleşti.

Yabancı şirketlerden Mobil, 1963 yılında Adana civarında Bulgurdağı'nda ve Batı Raman'da petrol buldu. Açtığı her altı kuyudan birinde petrol çıktı. Gene de Türkiye'de bulunan petrol çok sınırlı düzeyde kaldı ve Türkiye'nin ihtiyacının beşte birini bile karşılayamadı.

Türkiye Cumhuriyeti'nden petrol imtiyazı alan yabancı şirketler, niçin anlamlı bir üretim gerçekleştirememişti? Türkiye'deki imtiyaz alanlarından sadece sembolik miktarda petrol çıkartılması acaba petrol olmadığı için miydi, yoksa petrol vardı da çıkartılmak mı istenmiyordu? Türkiye Petrolleri'nin elindeki imtiyaz alanlarından da kayda değer miktarda petrol çıkartılmamasının sebebi neydi? Teknoloji mi yetersizdi? İleri yöntemlerle araştırma yapacak birikim mi eksikti? Yoksa Türkiye Petrolleri'ne bırakılan imtiyaz alanları verimsiz bölgelerde miydi? Türkiye'de bu konular uzun yıllar boyunca tartışıldı. Daha sonraki yıllarda Retog isimli bir Amerikan şirketi, hazırladığı kapsamlı raporda, Türkiye'nin güneydoğusunda zengin

petrol yataklarının varlığından söz ediyordu. Dört cilt halinde yayınlanan bu kapsamlı rapordaki bulgular bilimsel gerçekleri yansıtıyor muydu? Bilim adamlarımızın bu rapor hakkındaki görüşleri neydi? 1978 yılında Romanya'ya yaptığı resmi ziyaret sırasında, Romen Başbakanı'nın Başbakan Bülent Ecevit'e, Türkiye'de zengin petrol yatakları bulunduğu, ancak bunların derinde olduğu için yabancı şirketlerin bu petrolü çıkartmayı ekonomik açıdan uygun görmedikleri görüşü, gerçekleri yansıtıyor muydu? Dünya Bankası'nın da bu konuda bir çalışması var mıydı? Petrol fiyatlarının 60 doları aştığı günümüzde, Türkiye'nin petrol dosyasını yeniden açması, elindeki bütün belgeleri değerlendirmesi yararlı olur.

Demokrat Parti iktidarı zamanında Max Ball isimli bir Amerikalı uzmana hazırlatılan aşırı liberal nitelikteki petrol yasasının çıkartılması sırasında bu tartışmalar Türkiye'nin siyasi gündeminin ön sıralarına çıktı. Max Ball'un başlangıçta, Türkiye'nin petrol alanında faaliyet gösterecek bir devlet şirketinin kurulmasının yasaklanmasını önermesi, ciddi tepkilere yol açtı. Bu petrol yasasına karşı değerli Profesör Muammer Aksoy'un yaptığı milli petrol mücadelesi hâlâ hatırlanıyor. Muammer Aksoy, 5 Eylül 1965 tarihinde *Milliyet* gazetesinde yayınlanan bir yazıda, Petrol Yasası'nın Türk Milli Petrol Şirketi'ne verilen arama ruhsatlarının yabancı şirketler gibi sınırlandırılmasının anayasaya, egemenlik haklarımıza hatta milli haysiyetimize aykırı olduğunu belirtiyor ve buna şiddetle karşı çıkıyordu. Aksoy, başka bir yazısında, askeri bölgelerde yabancı firmaların arama yapmalarının yasaklanmasının doğal olduğunu, ancak ulusal şirketimizin de aynı yasağın kapsamına alınmasının akla aykırı olduğunu belirtiyordu.

Gerçekten, 7 Mart 1954 tarihli Petrol Yasası, her ne kadar başlangıcında Türkiye'deki petrol kaynaklarının devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğunu belirtiyorsa da, daha sonraki maddelerinde yabancı şirketlere imtiyazlar verilmesine olanak sağlıyordu. Aslında kanunun milli menfaatin korunması başlıklı beşinci bölümünde, yabancı devletlerle mali ilgileri veya menfaatleri bulunan şirketlerin, bir yabancı devlet namına hareket eden şahısların petrol arama hakkına sahip olamayacakları belirtiliyorsa da, bu kâğıtta kalan bir hükümdü ve yabancı şirketlere petrol alma ve işletme

olanağı, bu kanun çerçevesinde veriliyordu. Yasa, bir şirketin en çok ekiz arama ruhsatnamesine sahip olabileceğini ve bir işletme sahasının da 25.000 hektardan daha büyük olamayacağını belirtiyordu. Her işletme sahası için devletin hakkı, hektar başına birinci yıl 2250 TL olacak ve altıncı yıla kadar bu miktar kademeli olarak artarak 7500 TL'sına ulaşabilecekti. Bakanlar Kurulu, bu miktarları on katına kadar artırabilecekti.

Yasanın 136. maddesi, Türk hükümeti ile petrol şirketleri arasında üstlenilen karşılıklı yükümlülüklerin, yürürlük süresince karşılıklı rıza olmadan değiştirilemeyeceğini belirtiliyordu. Özellikle bu madde, büyük tartışmalara yol açtı. Bu, Türkiye'nin egemenlik haklarının kısıtlanması anlamına gelmiyor muydu? 1958 yılının Haziran ayında çıkartılan yeni bir yasa ile yurtdışından ithal edilecek petrol ürünlerinin işlenmesinde de, Petrol Kanunu hükümlerinin geçerli olacağı belirtildi. Bu yasa, tepkileri daha da artırdı. Atatürk'ün üzerinde büyük özenle durduğu ekonomik bağımsızlık feda mı ediliyordu? Basın, aydınlar ve gençler, büyük tepki içindeydiler. 1960'lı yılların başlarında, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ile Türkiye'de faaliyet gösteren bazı yabancı şirketler arasında büyük çekişmeler yaşandı. Bazı Türk siyasetçilerinin yabancı şirketleri kollayıcı bir tavır içine girmeleri, ulusal çıkarları savunan çevrelerce kuvvetle eleştirildi. Bazı gazeteciler, 1950'den sonra işbaşına gelen iktidarın, Amerikan petrol şirketlerinden yardım aldığı iddialarına yer verdiler.

Gerek Latin Amerika'da, gerek Ortadoğu'da, devletler ile şirketlerin % 50-% 50 esasına göre anlaşmalar yaptığı ve daha sonra da birçok üretici ülkede üretim ve işletme hakkının tamamen devlet kuruluşlarının eline geçtiği bir dönemde, Türkiye'nin çıkarttığı bu Petrol Yasası ve onun uygulanma biçimi, aşırı ölçüde liberal ve tavizci bir nitelik taşıyordu. Türkiye'de muhalefetin ve basının yaptığı kuvvetli eleştiriler, Menderes hükümetini petrol konusunda izlediği çizgiden vazgeçirmeye yetmedi. Türkiye'nin bu aşırı liberal yasası, ülkemizdeki petrol araştırma ve üretimini o zaman ümit edildiği gibi kamçılamaya yetti mi? Bu soruya olumlu cevap vermek mümkün değil.

O tarihlerde milli çıkarları geri planda bırakan küreselleşme

rüzgârları henüz esmediği için, Türk basını da milli konularda büyük duyarlılık içindeydi. Ama anlaşılan, aynı duyarlılığı o dönemin siyaset adamları yeterince hissetmemiş olacaklar ki, yabancılara aşırı ölçülerde petrol imtiyazı vermekten çekinmediler. Sonuç ne oldu? Hiçbir şey olmadı. Eğer var idiyse, Türkiye'nin petrol zenginlikleri toprağın altında kaldı. Eğer yok idiyse, İngilizler ve diğer büyük devletler, daha Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'daki bütün Osmanlı topraklarını kapsayan ve petrol araştırmalarını kayıtlara bağlayan Kırmızı Çizgi Anlaşması'nı niçin yapmışlardı?

1954 yılından 2003 yılı sonuna kadar Türkiye'ye 201 yabancı şirket gelerek arama çalışmalarında bulundu. 2003 yılı sonunda aramalarını sürdüren yerli ve yabancı şirketlerin toplamı 29. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), adet olarak değilse de alan olarak en fazla ruhsatname alan şirket oldu. En çok araştırmayı yapan da TPAO'dur.

Türkiye'de 2003 yılı sonuna kadar 103 adet petrol ve 31 adet doğalgaz alanı tespit edilmiştir. 2003 yılı itibariyle Türkiye'de 19 yerli ve yabancı firma, sadece arama faaliyetinde bulunmakta 11 firma ise hem arama hem işletme gerçekleştirmektedir. Bu 11 firmanın içinde TPAO dahil sadece iki Türk firması bulunmaktadır.

Türkiye'de 2003 yılının sonuna kadar saptanabilen muhtemel rezervlerin toplamı 6,419 milyon varildir. Ancak üretilebilir petrol rezervinin sadece 1,139 milyon varil olduğu ve bunun 845 milyon varilinin bugüne kadar üretildiği ve geride sadece 294 milyon varil petrol kaldığı görülmektedir. Yapılan araştırmalar, 20 milyar metreküplük muhtemel doğalgaz rezervi bulunduğunu, bunun 14 milyarının üretilebilir nitelikte görüldüğünü, bu 14 milyarın yaklaşık 6 milyarının şimdiye kadar üretildiğini ve geriye 8 milyar metreküplük bir rezerv kaldığını göstermektedir.

2003 yılında Türkiye'nin toplam üretiminde bir yıl öncesine nazaran % 4,7'lik bir düşüş oldu.

Yukarıdaki bilgilerin ortaya çıkardığı gerçekler şunlardır:

- Yabancı firmalar, Türkiye'de çok sayıda arama ruhsatı almış olmalarına rağmen, bugüne kadar fiilen gerçekleştirdikleri üretim, TPAO'nun çok altında kalmıştır.

- Türkiye'nin tespit edilen rezervleri, bölgedeki petrol üreticisi ülkelerle kıyaslanamayacak kadar düşüktür.
- Türkiye'nin toplam üretimi, tüketiminin yalnızca % 4'ü kadarını karşılamaktadır. Bu konu ile ilgili tablo aşağıda verilmiştir.
- Türkiye'nin petrol politikasının, ulusal çıkar öncelikle gözetilecek şekilde yeniden oluşturulması gereklidir.

Türkiye'de ham petrol üretim ve tüketim miktarlarının zaman içinde gelişimi, çok ilginç bir durumu ortaya çıkartıyor. Bu alanda son yıllardaki gelişmeler aşağıdaki tabloda yer alıyor:

Hampetrol Üretim, Talep ve İthalat Projeksiyonları ile Üretimin İthalatı Karşılama Oranları 2000-2006 (Bin Ton)

Yıl	Üretim	Talep	İthalat	Üretimin İthalatı Karşılama Oranı (%)
2000	2.686	35.127	32.441	8,27
2001	2.327	34.221	31.894	7,29
2002	2.043	35.192	33.149	6,16
2003	1.809	36.204	34.395	5,25
2004	1.610	37.109	35.499	4,53
2005(*)	1.449	38.074	36.625	3,95
2006(*)	1.310	39.236	37.926	3,45

Kaynak: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
(*) Tahmini

Tablodan görüleceği gibi, son yıllarda Türkiye'nin petrol üretiminde hissedilir bir düşüş, tüketiminde ve ithalatında ise, önemli bir atış göze çarpıyor. Bunun sonucunda, üretimin ithalatı karşılama oranı, 2000 yılında % 8,27 iken, bu oran 2004'te % 4,53'e düşüyor. Bu düşüşün önümüzdeki yıllarda da süreceği hesaplanıyor. Bu durumun sonucunda, Türkiye'nin 2004 yılındaki petrol ithalatının 2000 yılı rakamından üç milyon ton daha fazla olduğu anlaşılıyor.

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde petrol alanında yaşanan gelişmelerin öyküsü kısaca böyle. Türkiye, 1950'li yıllardan itibaren, demiryollarını ihmal edip karayollarına öncelik verme, petrolden ve daha sonra da doğal gazdan elektrik üretme gibi politikaları izlemesi sonucunda, giderek petrole daha bağımlı hale geldi. Petrol krizlerinin yaşandığı dönemlerde, yeterli döviz gelirlerine ve döviz rezervlerine sahip olunmadığı için de büyük petrol sıkıntıları çekildi. Benzin istasyonlarında uzun kuyruklar oluştu, sanayi üretimi olumsuz etkilendi. İhracat gelirlerinin önemli bir bölümü petrol ithal etmek için harcandı. Dünya petrol fiyatlarının yükselmesi, Türkiye'nin ödemeler dengesi üzerinde çok olumsuz etkiler yarattı. Gene de petrol tüketimi hızla arttı. Otomobil ve diğer motorlu araç sayısındaki artış, petrol ürünlerine ihtiyacı artırdı. Şehirlerin ısıtılmasında doğal gazın kullanılmaya başlanması, yurtdışından gaz ithalatında patlamaya yol açtı. Rusya ve İran'dan gaz ithal edilmesi için, boru hatları döşendi. Özetle, Türkiye, çok az petrol ve gaz üretip çok fazla tüketen bir ülke haline geldi.

Petrol konusunda ülkelerin gösterdiği bu duyarlılık, küreselleşme çağında bile ulusal çıkarların korunmasının ne kadar önem taşıdığını ortaya koymak için, tek başına bile yeterli bir örnek oluşturuyor. Dünyada hiçbir ülke, küreselleşmenin veya bölgesel örgütlenmelerin gerektirdiği ortak çıkarları, kendi ülkelerinin çıkarlarının üzerinde tutmuyor. Artık ulusal çıkarların anlamını yitirdiği ve Türkiye'nin küresel bir köye dönüşen dünyada kendi çıkarlarından çok diğer ülkelerle ortak çıkarları ön planda tutması gerektiğini savunanların, yukarıdan beri özetlenen diğer ülkelerin petrol konusundaki yaklaşımlarını, stratejilerini, politikalarını ve söylemlerini çok yakından değerlendirmeleri gerekiyor.

Ulusal çıkarların korunmasında petrolün ne kadar önem taşıdığı açıkça anlaşılıyor. Peki sadece petrol mü? Ulusal çıkarların ön planda gözetildiği alanlardan biri de savunma sanayisi. Devletler, o alanda da ulusal çıkarlarını her şeyin üzerinde tutuyorlar. Çünkü, güçlü bir savunma, ülkelerin varlığının korunması için hayati önemde. Güçlü savunmanın temel taşı da savunma sanayisi.

Savunma Sanayisi ve Ulusal Çıkarlar

Tarih boyunca ülkeler arasındaki savaşlar ve nüfuz mücadelelerinde, devletlerin sahip oldukları savaş araç ve gereçlerinin kalitesi ve sayısı çok önemli bir rol oynamıştır. Başka ülkelerin sahip olmadıkları silahlara sahip olan ülkeler, kendi bölgelerinin ve dünyanın en güçlü ülkeleri arasında yer almışlardır. Teknoloji, aynı zamanda ülkelerin savunma politikalarını da etkilemiştir.(247)

Avrupa tarihi incelendiğinde, özellikle 16. yüzyılın başlarından itibaren askeri teknoloji alanında büyük bir atılım olduğu görülüyor. Daha önceki dönemlerde genellikle bölgesel nitelik taşıyan savaşların daha geniş alanlara yayılması, yeni silahların geliştirilmesine ve yeni savaş taktiklerinin oluşturulmasına yol açmıştır. Bu süreç, Avrupa'daki siyasal düzeni ve Avrupa tarihini o kadar etkilemiştir ki, bazı tarihçiler, 16. yüzyılın başlarından 17. yüzyılın ortalarına kadar geçen bir buçuk yüzyılı "askeri devrim" dönemi olarak nitelendirmişlerdir.(248)

Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu, Doğu Avrupa'nın neredeyse tamamını ele geçirmiş ve Orta Avrupa'ya doğru ilerlemeye başlamıştı. Şüphesiz, bu askeri başarılarında, sahip olduğu silah sistemlerinin üstünlüğü önemli rol oynamıştı. Bilimler tarihi

---

(247) Savunma Politikası ile teknolojinin ilişkisi için Bkz. Öymen, Onur, "Teknolojik Gelişme ve Savunma Politikası", Doktora Tezi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1970.

(248) Askeri devrim kavramının ayrıntıları için Bkz. Eltis, David, *The Military Revolution in Sixteenth-Century Europe,* (London: Tauris Publishers, 1998) ve Downing, Brian, *The Military Revolution and Political Change: Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe,* (Princeton: Princeton University Press, 1992)

uzmanı Profesör Fuat Sezgin'in, Frankfurt'taki Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi bünyesinde kurduğu ve İslam ülkelerinin dünya bilimine katkılarını araştıran Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nün bir bölümünde, İslam ülkelerinin bilimsel buluşlarının sergilendiği bir de müze var. Bu müzede, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri teknoloji alanında çağının ülkelerine üstünlüğünü gösteren eserlerin maketleri sergileniyor. Bunlar arasında, bugünün çift kademeli füzelerine benzer araçlar, kaleleri fethetmek için kullanılan tanka benzer zırhla kaplı araçlar özellikle dikkati çekiyor.

Osmanlıların gerileme döneminde ise, Sanayi Devrimi'ni yakalayamamanın ve teknolojik gelişmeleri izleyememenin etkileri görülüyor. Nitekim, Avrupa'nın yaşadığı dönüşümü oldukça geriden takip eden imparatorluk ordusunun yenilgilerinin en önemli nedenlerinden biri de, yeni silah sistemlerini üretememesi ve bunlardan yararlanamamasıdır.

Genel olarak dünyanın en güçlü ülkelerinin, sanayi alanında ve özellikle savunma sanayi alanında en ileri giden ülkeler arasında olması bir rastlantı değil. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında karşı karşıya gelen ülkeler, savunma teknolojisinde dünyanın en ileri düzeyine ulaşan devletlerdi. Birinci Dünya Savaşı'nda denizaltılar, tanklar ve savaş uçakları geliştirilmiş, hatta zehirli gazlar savaş silahı olarak kullanılmıştı. Bugün dünyadan tamamen yok edilmesine çalışılan kitle imha silahlarının kullanımının başlangıcı, Birinci Dünya Savaşı'na kadar gidiyor.

Her iki dünya savaşında da müttefiklerin galip gelmesinin en önemli nedenlerinden biri, teknoloji alanında büyük hamle yapan Amerika'nın, biraz gecikmeyle de olsa, savaşa müttefiklerin yanında girmesiydi. O devirde sadece Amerika'nın sahip olduğu nükleer silahların Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki şehirlerine karşı kullanılması, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın Uzakdoğu'da sona ermesinde tayin edici rol oynadı.

Nükleer silahların geliştirilmesi, özellikle Albert Einstein'ın çalışmalarının ardından Amerika Birleşik Devletleri'nde başlatıldı. Bir bölümü Nazi baskısından kaçan dünyaca ünlü Alman asıllı nükleer fizikçileri bir araya getiren Manhattan Projesi, bu arayışın

somutlaştırıldığı en önemli projedir. Projede, yaklaşık 130.000 uzman ve görevli çalışmış ve projenin maliyeti bugünün parasıyla 20 milyar doları bulmuştu. Projenin bilimsel liderliğini daha sonra "atom bombasının babası" olarak tarihe geçecek olan Alman kökenli J. Robert Oppenheimer, askeri liderliğini de General Leslie Groves yürütüyordu. 1945 yılının ortalarında Manhattan Projesi başarıyla sonuçlandırıldı. "Trinity" adı verilen ve plutonyumdan üretilen ilk atom bombasının denemesi, New Mexico eyaletindeki Los Alamos Ulusal Laboratuvarı'nın yakınlarındaki alanda 16 Haziran 1945'te yapıldı. Hemen ardından "Little Boy" (Küçük Oğlan) adı verilen ve uranyumdan üretilen ikinci atom bombası 6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya, "Fat Man" (Şişman Adam) adı verilen ve plutonyumdan üretilen üçüncü atom bombası da, 9 Ağustos 1945'te Nagazaki'ye atıldı. On binlerce masum sivilin öldürülmesine yol açtığı için bütün dünya tarafından insani açıdan haklı olarak eleştirilen atom silahlarının kullanılması, bunlara karşı koyacak durumda olmayan Japonya'nın teslimine yol açmıştı.

İlk atom bombalarının kullanılması, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemin bir nükleer çağ olacağının habercisiydi. Nitekim savaş sırasında Amerika'nın müttefiki olan Sovyetler Birliği'nin, nükleer silahlanma konusunda Amerika'dan geri kalmaya hiç niyeti yoktu. Hatta iki Sovyet ajanı Theodore Hall ile David Greenglass, gizlice Manhattan Projesi'ne sızmayı ve nükleer silah tasarımı ile ilgili bazı bilgileri Sovyetler Birliği'ne ulaştırmayı başarabilmişlerdi. Bu bilgiler, ünlü Rus fizikçi Igor Kurchatov tarafından değerlendirilmiş, böylelikle Sovyet nükleer silahlanması da başlamıştı. Los Alamos'un Rusya'daki dengi olan Arzamas-16 laboratuarında Ruslar, "Joe-1" adını verdikleri ilk atom bombasının denemesini 26 Ağustos 1949'da yaptılar.[249]

Rusların 1949 yılında atom bombasını başarıyla denemelerinin ardından, Amerika nükleer silah tekelini kaybetmişti. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan Soğuk Savaş dönemi, ABD ile Sovyetler Birliği arasında bir silahlanma yarışı halinde geçti. Başlangıçta Batı'nın teknolojik üstünlüğü nedeniyle,

(249) Wikipedia, History of nuclear weapons.

Amerika'nın ve onun liderliğindeki NATO'nun izlediği strateji, "Topyekûn Karşı Koyma Stratejisiydi". Yani Sovyetler, NATO ülkelerine konvansiyonel silahlarla saldırsa bile, NATO, buna nükleer silah kullanarak cevap verecekti. NATO'nun bu stratejisi, o dönemde Sovyetleri bir saldırıda bulunmaktan caydırmada etkili oldu. Ama Sovyetler Birliği'nin de aynı silahları geliştirecek teknolojiye sahip olmasından sonra bütün dengeler değişti.

Atom bombasının keşfi ve başarıyla kullanılmasının hemen ardından, sıra çok daha etkili ve ölümcül bir kitle imha silahı olan hidrojen bombalarına gelmişti. Bu konuda da ilk adımı yine Amerika attı. "Mike" adı verilen ilk hidrojen bombası, 1 Kasım 1952'de Marshall Adaları'ndaki Enewetak Atolü'nde patlatıldı. Ancak Sovyetler Birliği, çok kısa süre içerisinde bu yeni silahı da üretmeyi, hatta daha da geliştirmeyi başardı. Amerika'nın denemesinden sadece dokuz ay sonra 12 Ağustos 1953'de "Joe-4" adı verilen Sovyet hidrojen bombasının denemesi başarıyla yapıldı. Sovyetler'in geliştirdiği bombanın bir üstün yanı da, bunun bir füzeyle fırlatılabilir olmasıydı. Bu özelliği, bombayı çok daha tehlikeli bir hale getiriyordu. Yeni fırlatma teknikleri, Avrupa'nın tüm başkentlerini Rus füze sistemlerinin menzili içine sokuyordu. Artık Sovyetler de, ABD'deki ve diğer NATO ülkelerindeki hedefleri nükleer silahlarla vurabilecek yeteneğe ulaşmıştı.

Bu durum, Doğu ile Batı arasında bir "dehşet dengesinin" oluşmasına yol açtı. Nükleer silahlarla yapılacak ilk saldırıda karşı tarafın bütün füze sistemlerini tahrip etmek mümkün değildi. Bunlar korumalı sığınaklarda saklanıyordu. Saldırıya uğrayan taraf, geride kalacak füzeleriyle karşı tarafa "kabul edilemeyecek" bir nükleer darbe indirebilirdi. Bu nedenle nükleer savaş, yüz binlerce, belki de milyonlarca insanın hayatına mal olabilecek bir savaş türü haline gelmişti. Hiçbir devlet bunu kolay kolay göze alamazdı. Bu durum, NATO'nun savaş stratejisini değiştirmesine yol açtı. 1961 yılında Amerikan Başkanı John F. Kennedy tarafından açıklanan yeni stratejinin adı "esnek mukabele" stratejisiydi. Bu stratejiye göre, artık karşı tarafın konvansiyonel silahlarla yapacağı bir saldırıya hemen nükleer silahlarla karşılık verilmeyecekti. Konvansiyonel saldırıya önce konvansiyonel silahlarla karşılık verilecek, bunda

başarılı olunamazsa, nükleer silahlar devreye girecekti. Yeni denge bu şekilde kurulmuştu ve taraflardan birinin bu dengeyi bozmaya çalışması, bir nükleer savaş tehlikesini beraberinde getirebilirdi.

1962 yılında yaşanan Küba Füze Krizi sırasında böyle bir savaşın eşiğinden dönüldü. Kriz, 14 Ekim 1962'de Sovyetler Birliği'nin müttefiki Küba'yı Amerika'nın muhtemel bir saldırısından korumak için, bu ülkeye Amerika'yı vurabilecek uzun menzilli füzeler yerleştirme kararı ile başladı. Bu karar, Amerika'da büyük tepki yarattı. Amerikan deniz kuvvetleri, Küba adasını ablukaya aldı. Sovyet füzelerini taşıyan gemiler, buna rağmen yollarına devam edince çatışma riski ciddi bir olasılık olarak ortaya çıktı.

Bu kriz, ABD ile Sovyetler Birliği arasında gizli diplomasi yoluyla çözüldü. Müzakereler, Başkan Kennedy'nin kardeşi Robert Kennedy ile Sovyetler Birliği'nin Moskova Büyükelçisi Dobrinin arasında Vaşington'da yürütüldü. Sonunda 20 Kasım 1962'de bir anlaşmaya varıldı. Buna göre, Rusya, füzeleri konuşlandırmaktan vazgeçiyor, buna karşılık Amerika da Türkiye'ye konuşlandırdığı orta menzilli Jüpiter füzelerini geri çekmeyi kabul ediyordu. Bu füzeler, aslında hem Türkiye'nin hem de NATO'nun güvenliği için konuşlandırılmıştı. Ama Amerika'nın daha büyük bir ulusal çıkarı söz konusu olunca bundan vazgeçilebilirdi! Üstelik Türkiye'ye haber verip onun da rızasının alınması yoluna gidilmeden... İşte büyük devletlerin ulusal çıkarları gerektirdiği zaman neler yapabileceklerinin, faturayı kimlere nasıl ödetebileceklerinin en açık örneklerinden birini, bu Küba Krizi sırasında yapılan pazarlıklar gösterdi.

Nükleer denge stratejisi, Soğuk Savaş boyunca devam etti. Bu arada 1960'lı yılların sonuna doğru, NATO, yeni bir yaklaşım benimsedi. Eski Belçika Dışişleri Bakanı Pierre Harmel'in çalışmalarıyla oluşturulan bu strateji, "Harmel Planı" denilen bir düşünceler dizisinde dile getirildi. Bu plan, 1967 yılında Kuzey Atlantik Konseyi tarafından kabul edildi. Plana göre, hedef bir yandan Sovyetler Birliği ile kurulacak diyalog yoluyla nükleer silahlarda indirime gitmek, bir yandan da güçlü nükleer silahlar ve füzeler konuşlandırarak, karşı taraf üzerindeki caydırıcılığı korumaktı.

Bu görüş, zaman içinde geliştirildi. Özellikle 1970'li yıllarda

Orta Avrupa'daki bazı NATO ülkelerine orta menzilli Pershing ve Cruise füzeleri konuşlandırıldı. Bu strateji, başlangıçta Sovyetler'in büyük tepkisini çekti. Sovyet yanlısı bazı örgütler, Batı Avrupa ülkelerinde şiddete başvuran gösteriler yaptılar. Almanya'daki Amerikan üslerine saldırılar düzenlendi. Ama bu sokak gösterileri NATO'nun politikasını değiştirtecek bir etki yapmadı.

1970'lerin başından itibaren Soğuk Savaş, bir "yumuşama" (detanté) dönemine girdi. Bunun başlıca nedenlerinden biri, Soğuk Savaş'ın hem ABD hem de Sovyetler Birliği için çok büyük harcamalar getirmesi ve her iki ülkenin de bu harcamaların altından kalkmakta zorlanmasıydı. ABD, Vietnam Savaşı'nda yenilgiye uğramıştı ve bu da Amerikan kamuoyunda savaş karşıtlığının artmasına neden olmaktaydı. Diğer taraftan Sovyetler Birliği de, Orta ve Doğu Avrupa'da güç kaybetmekteydi. 1968'de yaşanan Prag Devrimi, Sovyetler Birliği'ni zor bir durumda bırakmıştı. Ayrıca başta Almanya olmak üzere, bazı Avrupa ülkelerinin ABD'den bağımsız bir politika izleyerek, Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliği ile daha yoğun ilişkiler kurmak istemesi, Avrupa'da dengeleri değiştiriyordu. Özellikle Almanya'da Şansölye Willy Brandt'ın "Doğu Politikası" (Ostpolitik), Doğu Almanya, Polonya ve Sovyetler Birliği gibi komünist ülkelerle Batı Almanya arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesini öngörüyordu. Almanya, NATO'nun sadık müttefikiydi ama kendi ulusal çıkarlarını da korumak zorundaydı. Başlangıçta Willy Brandt'ın izlediği yumuşama politikası ve Moskova'yı ziyaret ederek Sovyet liderleriyle görüşmelerde bulunması yadırgandı. Ama Almanya, izlediği politikayı değiştirmedi. Daha sonraki aşamada Doğu Almanya liderleriyle de doğrudan görüşmeler yapıldı. Oysa Soğuk Savaş'ın başlarında Almanya, Hallstein Doktrini denilen bir siyaseti benimsemişti ve Doğu Almanya ile siyasi ilişki kuracak ülkelerle diplomatik ilişkilerini keseceğini açıklamıştı. Ama zaman değişiyordu. Yeni koşullarda bu politikayı sürdürmenin olanağı kalmamıştı. Almanya, şimdi hedefine başka yollarla ulaşacaktı ve bu yol da diyalogdan geçiyordu. Sosyal Demokratlar'ın başlattığı bu politika, daha sonra iktidara gelen Muhafazakâr Parti lideri Helmut Kohl tarafından da sürdürüldü.

Bu yumuşama döneminde, nükleer silahların sınırlandırılması konusu da gündeme geldi. Nitekim bu döneme kadar nükleer silahlar, hem sayı hem de güç olarak o kadar fazlaydı ki, bir nükleer savaş durumunda tüm dünyayı birkaç kez yok edebilirlerdi. Amerika ve Sovyetler Birliği, bu tehlikeli ve yüksek maliyetli yarışı yavaşlatmak amacıyla17 Kasım 1969'da Helsinki'de bir araya gelerek, Stratejik Silahları Sınırlandırma Müzakereleri'ne (SALT I) başladılar. Yaklaşık iki buçuk yıl süren bu müzakerelerin sonucunda her iki taraf da ellerindeki stratejik silahların miktarını artırmayacakları yolunda bir anlaşmaya vardılar. Bunu, 26 Mayıs 1972'de Sovyetler Birliği'nin lideri Leonid Brejnev ile Amerikan Başkanı Richard Nixon arasında imzalanan Anti-Balistik Füze Antlaşması (ABM) izledi. Buna göre taraflar, kıtalararası balistik füzelere karşı kalkan görevi görecek sistemlerin sayısını çok sınırlı tutmayı kararlaştırmışlardı. Böylece, karşı tarafı, bu savunmayı delecek yeni sistemler geliştirmekten vazgeçirmeyi umuyorlardı.

Ancak daha sonraki yıllarda, Başkan George W. Bush döneminde, değişen dünya koşullarının ve özellikle Kuzey Kore'nin uzun menzilli füzeler ve nükleer silahlar geliştirmesi üzerine Amerika, Kuzey Amerika kıtasını bu füzelerden korumak için ABM Antlaşması'ndan ayrılmayı kararlaştırdı.

Stratejik Silahları Sınırlandırma Müzakereleri'nin ikinci ayağı, (SALT II) 1972 yılında Viyana'da başladı. Bu defa müzakereler, tam yedi yıl sürdü ve 18 Haziran 1979 yılında Brejnev ile yeni ABD Başkanı Jimmy Carter arasında imzalanan antlaşma ile son buldu. Bu antlaşma ile, iki taraf, ellerindeki nükleer silahlarla füzelerin sınırlandırılmasına karar verdiler. Ancak Sovyetler'in 1979 yılında Afganistan'a saldırmasının ardından, Doğu ile Batı arasında yeni bir gerginlik dönemi başladı. Amerikan Senatosu, SALT II antlaşmasını onaylamadı. Yine de her iki taraf, bu anlaşmanın hükümlerine genellikle uydular.

Sovyetler'in Afganistan'ı işgalinin ardından başlayan bu yeni dönemde, Amerika, uzayı da askeri amaçla kullanma planları geliştirmeye başladı. Başkan Reagan'ın 23 Mart 1983'te kamuoyuna açıkladığı Stratejik Savunma Girişimi (SDI) denilen strateji, uzayda konuşlandırılacak füze sistemleriyle hasım ülkeleri çok kısa

ihbar süresiyle vurmayı öngörüyordu. Amerikalılar'ın bu projesi de Sovyetler Birliği tarafından, tepki ve endişeyle karşılandı. Bu sistemlere karşı savunma füzelerini geliştirmek zor, pahalı ve çok zaman alıcı bir işti. Sovyetler'in buna ayıracak kaynakları yoktu. Amerika ile uzlaşma aramak en isabetli yol olacaktı.

Tüm bu gelişmelerin sonucunda Sovyetler Birliği, nükleer silahların ve füzelerin sınırlandırılması için Amerika'yla bir dizi antlaşma yapmaya razı oldu. Bunlardan birincisi, Başkan Reagan ile Sovyetler Birliği Cumhurbaşkanı Gorbaçov arasında, 11 Ekim 1986'da İzlanda'nın başkenti Reykjavik'de yapılan zirvede alınan kararlar doğrultusunda 1987 yılında imzalanan Orta Menzilli Nükleer Silahlar Antlaşması (INF) idi. Buna göre, her iki taraf da, Avrupa'daki orta menzilli füzelerinin sayılarını azaltmayı taahhüt ediyordu. İkinci antlaşma ise, 31 Temmuz 1991'de imzalanan Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması (START I) oldu. Bunu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin ile ABD Başkanı George H. W. Bush arasında Ocak 1993'te imzalanan START II Antlaşması izledi.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin hemen ardından silahsızlanma ile ilgili bir dönüm noktası da 19 Kasım 1990 tarihinde Paris'te, NATO ülkeleri ile eski Varşova Paktı ülkeleri arasında imzalanan Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA) oldu. Bu antlaşma ile, NATO ve Varşova Paktı ülkelerinin ellerinde bulunan konvansiyonel silahlar belirli bir seviyenin altına düşürülecekti. Özel stratejik konumu nedeniyle, Türkiye'nin kendi bölgesi için yaptığı taleplerin çoğu kabul edildi ve Türkiye'nin doğusu ile Kafkasya bölgesi arasında makul bir silah dengesi oluşturuldu. 19 Kasım 1999'da İstanbul'da toplanan AGİT Zirvesi'nde imzalanan Uyum Antlaşması ile AKKA, yeni stratejik koşullara uyarlandı. Bu uyarlama da Türkiye'nin beklentileri doğrultusunda oldu.

Amerika ile Sovyetler arasında yapılan bütün antlaşmalar, füzelerin ve füze başlıklarının sayısında sınırlamalar getiriyordu. Böylece, silahlanma yarışının başıboş bir şekilde sürdürülmesi önlenecekti. Bu silahlara sahip olan İngiltere ve Fransa'nın ellerindeki sistemler, sadece kendilerini korumaya yetecek nitelikteydi. Bu ülkelerin çok büyük çapta nükleer silah ve fırlatma vasıtası üretecek

olanakları yoktu. Çin ise daha işin başındaydı. Hiç değilse, o aşamada Amerika ve Rusya ile yarışacak durumda değildi.

Soğuk Savaş yılları, bu dehşet dengesinin gölgesinde geçti. Ama 40 yılı aşkın süre içinde Doğu ile Batı arasında doğrudan çatışma çıkmadı. Nükleer ve konvansiyonel silahlar, NATO ile Varşova Paktı tarafından birbirlerine karşı hiç kullanılmadı. Buna karşılık, Amerika ve Sovyetler Birliği, Uzakdoğu'da, Afganistan'da, Ortadoğu'da, Afrika'da ve Latin Amerika'da birbiri ile çatışan taraflardan kendilerine yakın saydıklarını desteklediler, onlara silah ve askeri eğitim verdiler. Yaklaşık 20 milyon insanın hayatına mal olmasına rağmen, bu yerel çatışmalar dünya dengelerini pek etkilemedi.

Soğuk Savaş Sonrası Savunma Politikaları ve Savunma Sanayisi

3 Ekim 1990 günü Berlin duvarını yıkan insan seli, Soğuk Savaş'ı da bitirdi. İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren Batı ile birleşen Federal Almanya ile, Sovyetler'in nüfuz bölgesi altında kalan Doğu Almanya arasındaki ayrılık bitmişti. Böylelikle, Soğuk Savaş'ı sürdürmenin anlamı kalmamıştı. Zaman uzlaşma zamanıydı. Varşova Paktı yıkıldı. Sovyetler Birliği varlığını sona erdirdi ve tarihteki ismine dönerek Rusya adını aldı. Evvelce Sovyetler Birliği bünyesinde yer alan birçok ülke, bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bütün bu gelişmeler stratejik dengeleri nasıl etkileyecekti?

Bazıları, artık NATO örgütüne ihtiyaç kalmadığını ileri sürdü. Varşova Paktı dağıldıktan sonra NATO'nun ne işlevi olacaktı? Ancak pek kısa zamanda yeni tehdit unsurlarının ortaya çıktığı görüldü. Bunların başında kitle imha silahlarının yayılması, terörizm, siber terörizm, yerel çatışmaların yayılma tehlikesi gibi yeni tehditler geliyordu. Bosna ve Kosova'daki yerel çatışmalarda, NATO'nun etkili rol oynayabileceği kısa zamanda görüldü. Oradaki kanlı çatışmaları sona erdirecek NATO'dan başka örgüt yoktu. Öyle de oldu. Üstelik, NATO'nun kuruluş amacı, Varşova Paktı'na karşı koymak değil, üye ülkelerin güvenliğini korumaktı. NATO, tarihin kaydettiği en uzun ömürlü ve en başarılı savunma örgütü olmuştu. Bu nedenle, NATO'nun esas görevi korundu ama

yeni bazı görevler üstlendi. 1999 yılının Nisan ayında Vaşington'da yapılan NATO zirvesinde, yeni bir Stratejik Konsept kabul edildi. Buna göre, NATO'nun üye ülkelerin topraklarının dışında da görevler üstlenebilmesi kararlaştırıldı. Artık NATO, Petersberg Görevleri denilen krizlerin önlenmesinde de görev alabilecekti.

Değişen dünya koşullarında, NATO'nun "alan dışı" denilen üye ülkelerin topraklarının dışında görev üstlenmesi, İttifak'ın 50 yıllık geçmişinde örneği görülmemiş bir değişiklik oldu. Bununla eş zamanlı olarak, NATO'nun en büyük ortağı Amerika'nın eski Sovyet Cumhuriyetleri'nde askeri varlık bulundurmaya gittiği görüldü. Amerika'nın Özbekistan ve Kırgızistan'da askeri birlik bulundurma talebi, başlangıçta Afganistan savaşı ile irtibatlandırıldı ve onunla sınırlı tutuldu. Ancak daha sonra Amerika, bu ülkelerdeki birliklerinin sürekli olarak konuşlandırılması için Özbek ve Kırgız hükümetlerinden yetki aldı. Rusya, bu konudaki tepkisini Savunma Bakanı Sergei İvanov'un ağzından, 2003 yılının Ekimi'nde NATO yetkilileriyle yapılan bir toplantıda dile getirdi. İvanov, Amerikan askeri varlığının "bölgedeki durumu daha da ciddi hale getirebileceğini" söyledi. Başkan Putin de, Gürcistan'daki Amerikan birliklerinin görevinin terörizmle sınırlı tutulmasını istedi.[250]

Rusya'nın tepkisi sözde kalmadı. 2002 yılının Aralık ayında Rusya, savaş uçaklarından oluşan bir filoyu ve destek birliklerini Kırgızistan'ın başkenti Bişkek civarındaki bir askeri üsse konuşlandırdı. Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile 2001 yılını, Mayısı'nda bir Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü kurmuştu. Konuşlandırma, o dönemde yapılan anlaşma çerçevesinde gerçekleştirildi. Ruslar, aynı zamanda Hazar Denizi'ndeki deniz kuvvetlerinin de gücünü artırdılar. Gürcistan'daki üslerinin kapatılacağı yolunda evvelce verdikleri sözleri yerine getirtmekte aceleci davranmayacaklarını ortaya koydular. Rusların Ermenistan'da da askeri üsleri vardı.

Bu gelişmeler ve ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi, yalnız Türkiye'de değil, bölgedeki diğer ülkelerde de kuşku yarattı.

(250) Klare s. 157.

Bölgeye demokrasi getirmek amacıyla ortaya atıldığı bildirilen bu proje, aslında birçok kimse tarafından, ABD'nin bölgedeki nüfuzunu yayma çabalarının bir aracı gibi değerlendirilmiştir. Gerçekten, Başkan Bush'un bu projeyi kamuoyuna duyurmak amacıyla Mart 2003'te Kuzey Carolina Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, Ortadoğu'ya demokrasi getirme projesinin asıl amacının, terörizmle daha etkili mücadele etmek olduğunu açıklaması, ABD'nin niyetlerinin sorgulanmasına yol açmıştır. Eğer hedef, gerçekten diktatörlüklerden kurtulup demokrasi içinde yaşamak isteyen halkların bu çabalarına destek olmak biçiminde ortaya konulsaydı ve Büyük Ortadoğu Projesi bu eksen üzerinde inşa edilseydi, buna karşı çıkanların sayısı az olurdu. Hele bu projeyle birlikle din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması hedefi benimsenseydi, özellikle Türkiye'de bu projeye destek verecek çevrelerin sayısı çok artardı. Ama bu yapılmamış, ABD, Irak'ta ve diğer bölge ülkelerinde İslam devletlerinin kurulması fikrini benimsemiş, hatta kendi müttefiki olan Türkiye'nin Atatürk'ün koyduğu laik demokratik ilkelerden uzaklaşıp bölgeye örnek olacak ılımlı bir İslam devleti hüviyetine büründürülmesi arzuları ortaya çıkmış, Kerkük seçimlerinde bölgenin demografik yapısının değiştirilmesi girişimlerine ABD yeşil ışık yakmış, Kuzey Irak'taki teröristlerle mücadelede etkisiz kalmış ve bütün bunlar Türk halkının ve siyasi partilerinin büyük bölümünün tepkisini çekmiştir. Yeni sömürgecilik iddialarını geçersiz kılmak isteyen, kendi dar ulusal çıkarları için değil, bölgenin barış ve huzura kavuşması için çaba gösterdiğini iddia eden ABD'nin, bütün bu konularda daha dikkatli olması bekleniyor. Ama şu da unutulmamalıdır ki, ABD halkının yarısından çoğu, başta Irak olmak üzere hükümetin izlediği dış politikaya sıcak bakmamaktadır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, pek çok ülkenin savunma harcamalarında da azaltmaya gitmesine olanak verdi. Devletler, "Barışın payı" denilen bu tasarrufları eğitime, sağlığa, sosyal güvenliğe ayırdılar. Ama savunma sanayisinden büsbütün fedakârlıkta bulunulabilir miydi? İleri silah sistemlerinin üretiminden vazgeçilebilir miydi? Şimdiye kadar burada özetlenen savunma politikası alanındaki gelişmelerin arkasındaki itici güç, ülkelerin

savunma sanayileriydi. Bu güç olmadan, başka ülkeleri caydırıcı politikalar izlemek mümkün değildi. O bakımdan, devletler, kendi savunma sanayilerini desteklemeyi ulusal çıkarlarının en önemli gereklerinden biri sayıyorlardı. Çünkü devletlerin varlığı ve geleceği buna bağlıydı.

Amerika'nın rakipsiz olarak tek süper güç haline gelmesi, savunma sanayisi alanındaki araştırmalardan, yeni silah sistemlerini geliştirme projelerinden vazgeçme sonucu verebilir miydi? Avrupa ülkeleri açısından nasıl bir tablo ortaya çıkacaktı? Devletler, ulusal çıkarlarını korumak için çalışırken, ulusal savunma sanayilerine sahip olmaktan vazgeçebilirler miydi?

Bu sorulara cevap ararken bazı gerçekleri göz önünde bulundurmak gerekiyor. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, birçok ülkede savunma sanayisi ürünlerine duyulan ihtiyacın azaldığı bir gerçek. Bu durum, savunma sanayilerini olumsuz yönde etkiledi. Amerika'daki bazı çok büyük şirketler dışında savunma sanayisi genel olarak daralma sürecine girdi. Başta Avrupa ülkeleri olmak üzere, sanayileşmiş ülkelerin uzun vadeli savunma sanayisi kontratları azaldı. Birçok ülkede silahlı kuvvetlerin sayısı azaltıldı. Zırhlı tümenlerin yerini tugaylar, büyük uçak filolarının yerini kanat denilen daha küçük birimler, zırhlı savaş gemilerinin yerini muhripler, destroyerlerin yerini de küçük hücumbotları aldı.

Avrupa ülkeleri, Soğuk Savaş döneminde başlatılan Avrupa Konvansiyonel Kuvvet İndirimi (AKKA) Antlaşması'nı müzakere etmeye başlamışlardı. Bu antlaşma, 1992 yılında sonuçlandırıldı. Antlaşmaya göre tank, top, zırhlı muharebe aracı gibi başlıca kategorilerde önemli indirimler yapılacaktı. Her bölge için tavanlar belirlenmişti. Antlaşmada öngörülenden daha fazla silaha sahip olmak yasaklanmıştı. Bu da savunma sanayisini olumsuz yönde etkiledi.

Güney Amerika ve Afrika'da, bazı küçük istisnalar bir yana bırakılırsa, savunma harcamaları daha da büyük hızla azaldı.

NATO ülkelerinde ve Rusya'da savunma harcamalarının, GSMH içindeki payının zaman içinde nasıl azaldığı aşağıdaki tabloda görülüyor.

Savunma Harcamalarının Gayri Safi Milli Hasıla İçindeki Payı (%)

Ülkeler	2000	2001	2002	2003	2004
ABD	3,1	3,1	3,4	3,8	3,9
Almanya	1,5	1,6	1,5	1,6	1,4
Belçika	1,4	1,3	1,3	1,3	1,2
Bulgaristan	-	-	-	-	2,4
Çek Cum.	2,0	2,0	2,0	2,1	1,9
Danimarka	1,5	1,6	1,6	1,5	1,6
Estonya	-	-	-	-	1,8
Fransa	2,6	2,6	2,5	2,6	2,6
Hollanda	1,6	1,6	1,6	1,6	1,7
İngiltere	2,5	2,5	2,4	2,4	2,3
İspanya	1,2	1,2	1,4	1,3	1,3
İtalya	2,1	2,0	2,1	2,1	1,8
Kanada	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2
Letonya	-	-	-	-	1,8
Litvanya	-	-	-	-	1,4
Lüksemburg	0,7	0,8	0,7	0,7	0,8
Macaristan	1,7	1,8	1,7	1,7	1,5
Norveç	1,8	1,7	2,1	2,0	1,8
Polonya	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9
Portekiz	2,1	2,1	1,6	1,6	1,7
Romanya	-	-	-	-	2,2
Rusya	2,8	2,7	3,0	3,3	3,1
Slovakya	-	-	-	-	1,8
Slovenya	-	-	-	-	1,8
Türkiye	5,0	5,0	4,4	3,8	3,5
Yunanistan	4,9	4,6	3,4	2,8	2,9

Kaynak: NATO web sayfası

Bütün bu gelişmeler, savunma sanayisinden sağlanan kârları hissedilir derecede düşürdü ve bu alanda çalışan firmalar, sivil sektör için mallar üretmeye başladılar. Talep düşüşü, bütün sanayinin yapı değiştirmesine yol açtı. Yapılan tahminlere göre, önümüzdeki 20 yıl içinde dünyadaki toplam savaş uçağı talebi 3500'den ibaret kalacak, buna karşılık şirketlerin yolcu uçağı talepleri 15.500'e ulaşacak. Böylelikle, havacılık sanayisinin bundan etkilenerek sivil taleplere yönelmesi kaçınılmaz olacak.

Dünyadaki savunma harcamaları, Soğuk Savaş'ın son yıllarında, örneğin 1987'de 1,2 trilyon dolara ulaşmıştı. 1994 yılında bu rakam, 850 milyar dolara geriledi. Sovyetler Birliği'ndeki savunma sanayisi durma noktasına geldi. Bu gelişmelerden pek fazla etkilenmeyen çok az ülke kaldı. Bunlar arasında, Çin, Hindistan ve Kuzey Kore göze çarpıyor. Onlar, kendilerine özgü nedenlerle savunma harcamalarını hemen hemen Soğuk Savaş dönemindeki düzeyde sürdürdüler.

Savunma sanayisindeki düşüş, kendini en çok Batı Avrupa'da gösterdi. Soğuk Savaş'ın bittiği 1990 yılında Batı Avrupa'daki çeşitli savunma sanayisi firmalarında toplam olarak 1,6 milyon kişi çalışıyordu. Beş yıl sonra bu sayı 900.000'e düştü.(251)

Savunma harcamalarındaki genel düşüş düzeyini etkileyen faktörlerin başında, yukarıda da belirtildiği gibi, Soğuk Savaş'ın sona ermesi geliyordu. Ama ülkelerin genel ekonomik durumu da bazı dönemlerde savunma harcamalarında önemli kısıntılar yapılmasını zorunlu hale getirdi.

Özellikle 1990 yılından sonra birçok ülkede savunma harcamalarında azalış göze çarpıyor. Bazı yıllarda bu azalışlar çok büyük boyutlara ulaşabiliyor. Örneğin Yunanistan'ın Avrupa Para Birimi'ne girmenin koşullarını gerçekleştirmeye çalıştığı yıllarda, savunma harcamalarında büyük kesintiler yaptığı görülüyor. Yunanistan'ın aynı yıllarda Türkiye ile dostluk ve diyalog arayışına girmesini bir tesadüf saymak mümkün mü? O dönemde, Yunanistan, Türkiye ile bir silahlanma yarışına girecek durumda değildi. Askeri harcamalarda büyük kesinti yapabilmek için kamuoyunda da bir yumuşama

(251) IISS London Strategic Survey, 1995-1996, s. 19.

havası yaratılması gerekiyordu. Türk-Yunan ilişkilerinde o dönemde yumuşama mesajları verilmesinin tek sebebi kuşkusuz bu değil, ama Yunanistan'ın AB yükümlülükleri dolayısıyla bütçesinde büyük tasarruflar yapmak zorunda olduğu bir dönemde, Türkiye ile ilişkilerinde de gerginlikten kaçınmasını bir tesadüf saymak zor.

Türkiye'de Savunma Sanayisi

Türkiye'nin ekonomik kriz yıllarında, savunma harcamalarında büyük kısıntılara gittiği görülüyor. Hatta bazı yıllarda savunma bütçesindeki azalma GSMH'taki azalıştan daha fazla. Askerlerin, ülkenin içine girdiği ekonomik kriz döneminde üzerlerine düşen tasarruf görevini fazlasıyla yaptıkları görülüyor. O dönemde birçok büyük askeri silah ve teçhizat alımı projesinin ertelendiği veya iptal edildiği biliniyor. Ancak unutulmaması gereken nokta, eksik olan savunmanın en pahalı savunmayı oluşturduğudur. Türkiye'nin o yıllarda bütçe yetersizliği nedeniyle gerçekleştiremediği bazı askeri alımların, ülkenin güvenlik gereksinmeleri açısından büyük önemi vardı. Örneğin NATO ülkelerinden hibe olarak sağlanamayan hava savunma sistemi Patriot füzelerinin Milli Savunma bütçesinden alınamaması, Amerika'nın son Irak operasyonu sırasında güçlük yarattı. Türkiye, bu silahları geçici olarak Avrupalı NATO ülkelerinden almak istediğinde, NATO Konseyi'nde bazı ülkelerin itirazlarıyla karşılaştı. Türkiye'ye yardım etmek için kendilerini ek bir riske sokmak istemeyen ülkeler, yardıma karşı çıktılar. Sonunda, Patriot füzelerinin Hollanda'dan geçici bir süre için getirilmesi mümkün oldu ama bu olay, Türkiye'nin zorunlu askeri harcamalarından kısıntı yapmasının yüksek bir bedeli olabileceğini de göstermişti. Bu kitabın yazarı, konuyu 2004 yılında Meclis Plan ve Bütçe Komisyonu'nda Milli Savunma Bakanlığı bütçesi görüşülürken gündeme getirdi ama tatmin edici bir cevap alamadı. Bu gelişmeler, izlenen yanlış politikalar nedeniyle ülke ekonomisinin krize sokulmasının, ülke güvenliği açısından da ne gibi tehlikeler ve sakıncalar yarattığını göstermesi açısından dikkatle değerlendirilmeli. Özellikle Türkiye gibi terör tehdidine maruz bir ülkede, savunma harcamalarından yapılacak aşırı kısıntıların çok önemli sakıncalar yaratabileceği unutulmamalı.

Türkiye'nin savunma harcamalarının tek kaynağı bütçe değil. Örneğin 1987- 2000 yılları arasındaki dönemde bu harcamaların % 86'sı bütçeden, % 14'ü savunma sanayisi destekleme fonundan, % 0,5'i de Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'ndan karşılanıyordu. Buna rağmen, ülke ekonomisinin büyük güçlüklerle karşılaştığı dönemlerde bütçe dışı kaynaklarla yapılabilecek takviye de sınırlı kalıyordu.

Diğer önemli bir konu, silah ve malzeme ihtiyacının ne kadarının yerli kaynaklardan karşılanabildiğiydi. Amerika, Fransa ve Almanya'nın, yerli kaynaklardan yararlanmaya öncelik verdiği biliniyor. Bu ülkelerin savunma sanayisi olanakları da bunu büyük ölçüde karşılayacak durumda. Türkiye açısından durum nasıl? Dünyanın en büyük savunma sanayisi ürünleri pazarlarından biri olan Türkiye'nin, ihtiyaç duyduğu ürünlerin önemli bir kısmını yerli kaynaklardan karşılayacak şekilde savunma sanayisini geliştirmesi beklenirdi. Bu alanda yapılan çalışmaları, atılan adımları da küçümsememek gerekiyor. Türkiye, bugün F-16 uçaklarını, denizaltı, muhrip ve hücumbot ihtiyacının önemli bir kısmını kendi tesislerinde kısmen üretim, kısmen montaj yoluyla sağlayabiliyor. Gene de, toplam silah sistemleri alımında dış kaynakların payı çok yüksek. Örneğin 1987-2000 döneminde Türkiye, tüm silah sistemlerinin % 79'unu yurtdışından sağladı. Hava Kuvvetleri'nde bu oran % 89'a çıkıyor. Yurtiçinde üretilen silah sistemlerinin gerektirdiği parçaların da önemli bir bölümü yurtdışından ithal ediliyor. Türkiye'nin o dönemde savunma ürünleri veya savunma sanayisi ithalatı için harcadığı para, yılda yaklaşık 800 milyon ile 1 milyar dolar arasında değişiyor. O dönemde, örneğin 2001 yılında, Türkiye'nin toplam savunma harcamasının yaklaşık 9 milyar olduğu düşünülecek olursa, yurtdışına döviz olarak ödenen paranın toplam savunma bütçesinin onda biri civarında olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin silah ve askeri teçhizat ihtiyacının önemli bir kısmı, başlangıçta ABD ve Almanya gibi müttefik ülkelerden sağlanan hibeler yoluyla karşılanıyordu. 1947 yılında başlayan Amerikan askeri yardımı, 1972 yılına kadar sürmüş ve bu süre içinde bu ülkeden sağlanan silah sistemleri hibe olarak alınmıştı. Ancak o yıl-

dan sonra Amerika'dan silah alımları ticari çerçeveye sokulmuş ve FMS kredileri denilen bir sistem çerçevesinden finanse edilmiştir. Bu kaynaktan 1972 ila 1992 yılları arasında sağlanan olanakların 4 milyar dolarlık bölümü borç niteliğinde olmuş ve bu borçlar faiziyle birlikte ödenmiştir. 1992 ile 2001 yılları arasındaki borç geri ödemeleri 4 milyar doları bulmuştur.(252)

Uluslararası silah ticaretinin kuralları, diğer malların ticaretinden farklı. Silah sistemlerinin satışı çeşitli kurallara ve kısıtlamalara tabi olduğu için, bu alanda piyasa koşullarında serbest rekabetten söz etmek mümkün değil. Pek çok silah sistemi ileri teknolojik araştırmaların ürünü olduğundan, bu araştırmaların bedelleri de fiyatlara yansıtılır. Gene de ortaya çıkan fiyatların o ürünün maliyeti ile ilişkisi fazla değildir. Silah pazarlıkları alıcı ve satıcı devletler arasındaki siyasi ilişkilerden etkilenir. Çoğu zaman devlet başkanları veya başbakanlar, silah pazarlıklarını doğrudan doğruya kendileri yürütürler. Demokrasiyle yönetilmeyen bazı ülkelere satışlarda, alıcı ülkelerin devlet adamlarına veya yüksek bürokratlarına rüşvet verildiği yolundaki iddialar, dünya basınına sık sık yansır.

Türkiye, dünyanın en çok silah ithal eden ülkeleri arasındadır. 1982-1987 yılları arasındaki dönemde Türkiye, en çok silah ithal eden 20 ülke arasında yer almıyordu. Ama daha sonra, 1987'den itibaren ilk beş ülke içine girdi. 1991-1995 yılları arasında ise, birinci sırada yer aldı.

Terörle mücadelenin gerektirdiği acil silah alımı konusundaki ihtiyacın, iç üretimin payının yeterince yükseltilmesine olanak vermediği düşünülebilir. Ama meseleye uzun zaman dilimi içinde bakıldığında, Makine Kimya Kurumu ile TUSAŞ, Aselsan, Havelsan, Roketsan gibi bazı istisnalar ile Nurol ve Demes gibi bazı özel sektör kuruluşlarının üretimleri bir kenara bırakılırsa, Türkiye'nin savunma sanayisi alanında daha çok yabancı ülkelerden anahtar teslimi ithalat yapmayı tercih ettiği görülmektedir. Bu konuda yapılan iyi niyetli girişimler sınırlı sonuç vermiştir.

Gerek askeri makamların, gerekse TÜBİTAK gibi kuruluşların

(252) Şenesen, Gülay Günlük, *Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri*, TESEV Yayınları, İstanbul, 2002, s. 109-113.

ve birkaç üniversitenin savunma alanında araştırma ve geliştirmeye ayırdıkları kaynaklar, ileri ülkelerle kıyaslanamayacak kadar düşük düzeyde kalmıştır. Bunun doğal sonucu olarak da, ileri teknolojiye dayalı silah sistemlerinin yerli kaynaklardan üretilmesi çoğu zaman mümkün olamamış ve ithalata bağımlı kalınmıştır. Başta ABD olmak üzere, Batı ülkelerinin geliştirdikleri son teknolojiyi, en yakın müttefikleri de dahil olmak üzere, başkalarıyla paylaşmak istememeleri de, ithal edilen silah sistemlerinin çoğu zaman en son sistemlerle donatılmasını engellemiştir. Bazı uçak sistemlerinin ileri teknoloji ürünü yazılımlarının yabancı ülkelerce satışına izin verilmemesi, alınan silah ve teçhizatın bir bölümünün en verimli biçimde kullanılmasını da olanaksız kılmaktadır. Türkiye'nin uçak ve tank modernizasyonunda İsrail'le anlaşma, zorunda kalması, yalnız üretim değil, modernizasyon alanında da ne derecede geri kaldığımızın bir göstergesidir.

Türkiye, savunma sanayisi ürünlerini ihraç etmek için uzun yıllardan beri çaba göstermektedir. 1979-1980 yıllarında, Dışişleri, Milli Savunma ve Maliye bakanlarının başkanlığında oluşturulan bir komite, bu konuyu ciddi bir devlet politikası haline getirmişti. Büyükelçi Rahmi Gümrükçüoğlu başkanlığındaki bir heyet, savunma sanayisi ürünlerini, ihraç olanaklarını araştırmak için çeşitli Asya ve Afrika ülkelerini ziyaret etmiş ve sınırlı da olsa bazı olanaklar yaratılmıştı.

Türkiye, son yıllarda bazı savunma sanayisi ürünlerini ihraç etmeyi başarmıştır. Ancak 1987-1999 yıllarında toplam savunma sanayisi ihracatı, 351 milyon dolardan ibaret kalmıştır. 2000 yılında Malezya'ya yapılan 300 milyon dolarlık zırhlı personel taşıyıcısı ihracatı, bu alanda Türkiye'nin gerçekleştirdiği en büyük ihracat olmuştur.[253] Ancak aynı ülkeye denizaltı satışı için sarf edilen çabalar başarıya ulaşamamıştır. Türkiye'nin rakibi olan ülkelerin en üst düzeyde gerçekleştirdikleri siyasi girişimler etkili olmuş, ülkemiz ise, bu gibi büyük satışlarda önem taşıyan siyasi çabaları göstermekte yeterince başarılı olamadığı için, ilk defa bir denizaltı satma girişimimiz başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

(253) Şensesen, s. 100.

2001 yılında Türkiye'nin savunma harcamaları, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın % 4,9'u civarında olmuştur. Bu Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Batı ülkelerinde örneği hemen hemen hiç görülmeyen bir düzeydir. Unutulmaması gereken noktalardan biri de, Türkiye'de vergi gelirlerinin yaklaşık beşte birinin savunmaya gitmesidir. 1988-2000 döneminde toplam vergi gelirlerinin % 22'si, 1992 yılında ise % 27'si savunmaya ayrılmıştır. Bu oranın yüksekliğinin sebeplerinden biri, Türkiye'nin stratejik konumu, komşularının bir bölümünün Türkiye'yi bir tehdit unsuru olarak görüp aşırı derecede silahlanmaya gitmeleri, bir bölümü de ülkenin karşı karşıya bulunduğu terör tehlikesinin zorunlu kıldığı harcamalardır. İleri teknoloji ürünü silah sistemlerinin fiyatının giderek yükselmesi de, Türkiye'nin savunma yükünü artırıyor. Ne yazık ki, Türkiye'de vergi kaçağının çok yüksek olması, toplanabilen vergilerin bu kadar yüksek bir bölümünün savunmaya harcanmasını zorunlu kılıyor. Batı ülkelerinde olduğu gibi verginin adil biçimde tabana yayılması, vergi kaçaklarının önlenmesi, Türkiye'nin savunma harcamalarının toplam vergi içindeki payını da azaltacaktır.

21. Yüzyılda Savunma Sanayisi ve Ulusal Çıkarlar

2001 yılında Fransa'nın savunma harcamaları, GSYH'sının % 2,6'sı, İngiltere'ninki % 2,5'i, Almanya'nınki ise, sadece % 1,5'i düzeyinde olmuştu. Rusya'nın savunma harcamalarının oranı ise, % 3,6 dan ibaret kalmıştı.

Türkiye'nin savunma bütçesi içinde askeri teçhizata ayrılan paranın payı zaman içinde önemli artış göstermiştir. Bu oran 1981-1983 yıllarında % 15 dolaylarındayken, 1988-1999 döneminde % 27'ye ulaşmıştır.[254]

Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen, Batı ülkelerindeki savunma firmalarından hemen hemen hiçbiri, bu sektörden ayrılmadı. Devletler, bu sektörü ayakta tutmak için büyük çaba harcadılar. Çünkü güçlü bir savunma sanayisine sahip olmak, ulusal çıkarlar açısından hayati önemdeydi. Tarih bunu kanıtlıyordu.

(254) Şenesen, s. 10, 12, 85.

Bunu en açık biçimde ortaya koyan ülkelerden biri İngiltere'ydi. 2000 yılında yapılan AB Nice Zirvesi sırasında İngiltere, altı alanda veto hakkından vazgeçmeyeceğini belirtiyordu. Bunlardan biri savunma alanıydı. Diğer beş alan ise, vergilendirme, sosyal güvenlik, sınır kontrolleri, AB antlaşmalarında yapılabilecek değişiklikler ve İngiltere'nin kendi doğal kaynaklarını ilgilendiren konulardı. İngiltere, başta savunma olmak üzere, bu alanlardan hiçbirinde kendini başka ülkelerine iradesine teslim edemezdi.

Avrupa Birliği ülkelerinde, savunma politikaları alanında, sarf edilen bütün çabalara rağmen, tam bir görüş birliği sağlanmamıştı. Örneğin, hangi ülkelere silah satışı yasağı getirileceği konusunda farklı görüşler ve uygulamalar vardı. İngiltere'de İşçi Partisi'nin görüşüne göre, silahları iç baskı veya dış saldırı için kullanacak ülkelere silah satışına izin verilmeyecekti. Bu kurala İşçi Partisi iktidarında tam uyuldu mu? Otoriter bir rejime sahip olduğu dönemde Endonezya'ya Hawk jet uçaklarının satılması, bazı çevrelerce bu kuralın ihlali olarak değerlendirildi. Aynı uçaklar, 2000 yılının Şubat ayında demokrasiyle yönetilmeyen başka bir ülkeye, Zimbabwe'ye de satıldı. Daha sonra bu satışlar durduruldu ama uygulamada, ulusal çıkarlar gerektirdiğinde ilkelerden fedakârlık yapılabileceği de ortaya çıkmış oldu.

Silah ihraç lisansları verilirken bu ilkelere nasıl uyulacaktı? Lisans verilmeden önce parlamentonun görüşüne başvurulacak mıydı? İngiliz hükümeti, bu yoldaki talepleri kabul etmedi. Şeffaflık ilkesine uyulacaktı ama bir noktaya kadar. O nokta, parlamentonun ön denetimini kapsamıyordu.

İngiltere, özellikle savunma sanayisi alanında ulusal çıkarlara öncelik vermeye özen gösteriyordu. 1999 yılının 19 Ocak tarihinde British Aerospace firması, Fransız ve Alman firmalarıyla işbirliği yerine, gene bir İngiliz firması olan GEC'in Marconi bölümünü 6,9 milyar sterline satın aldığında, Kıta Avrupası'ndan protestolar yükselmişti. Bazı Avrupa firmaları, "sırtlarından bıçaklandıklarını" söylüyorlardı. Ama Tony Blair'in onları dinleyecek hali yoktu. O yıllarda İngiltere'nin çıkarları öyle hareket etmeyi gerektiriyordu.

İngiltere, 1998 yılının sonlarında savunma alanında Avrupa'yla yakınlaşmayı ön gören önemli bir adım attı. Blair'in, Fransa'nın

Saint Malo kentinde Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ile yaptığı görüşmeden sonra bir Avrupa Savunma Gücü kurulacağı açıklandı. Avrupa, kendi otonom savunma gücünü kuracaktı. Bu güç, uluslararası krizlere müdahale edecekti. Savunma konuları, artık sadece NATO'ya bırakılmayacaktı. Maastricht Antlaşması'nda ön görülen savunma alanında, AB içinde bütünleşme hedefi hayata geçirilecekti. Başlangıçta 60.000 kişilik bir güç oluşturulması düşünülüyordu. Bunun hava ve deniz unsurları da olacaktı. Bu güç, kriz alanlarında en az bir yıl görev yapabilecek konumda bulunacaktı. Tony Blair, bu kararı halkına anlatırken, "*Bunun ülkemin uzun vadeli çıkarlarının gereği olduğuna inanıyorum*" diyecekti. Bütün önemli siyasi kararları alırken tek ölçü ulusal çıkarlardı. İngiltere de bu ölçüye göre hareket ediyordu. Peki bu, başka ülkelerin ulusal çıkarlarını nasıl etkileyecekti? O zamana kadar güvenliğini NATO'ya bağlamış ve AB üyesi olmayan ülkeler vardı. Atlantik'in öbür yakasındaki Amerika ve Kanada bir yana bırakılsa bile, Avrupa'da Türkiye ve Norveç gibi ülkelerin yakın gelecekte AB ile bütünleşmeleri beklenmiyordu. AB'nin bir savunma boyutu kazanması, bu ülkeleri nasıl etkileyecekti? Bu önemli bir konuydu ama İngiltere için kendi ulusal çıkarlarından daha önemli değildi.

Bu kitabın yazarı, Türkiye'nin NATO Büyükelçisi olduğu dönemde, bu konuda yapılan uzun müzakerelere katıldı. Ülkesinin büyük dış baskılara nasıl kararlılıkla direndiğini görmekten ve bu diplomatik mücadelede görev almaktan gurur duydu. Sonunda İngiltere de diğer AB ülkeleri de bir ölçüde geri adım attılar ve bir uzlaşmaya varıldı. Ama bu vesileyle görüldü ki, özellikle büyük devletler, bir konuda ulusal çıkarlarını korumak istedikleri zaman diğer bütün unsurları, düşünceleri, ilkeleri geri planda bırakabiliyorlardı. Diplomatik deyimiyle, "gerideki fırına atabiliyorlardı." İngiltere'nin çıkarları, diğer alanlarda olduğu gibi, savunma sanayisi alanında da İngiliz firmalarını korumayı gerektiriyordu. Eski ve yeni başbakanlardan özellikle Margareth Thatcher ve Tony Blair, "*İngiliz sanayisini koruduğumuz için kimseden özür dileyecek değiliz*" diyorlardı. John Major ve Douglas Hurd de aynı düşünceyi, belki biraz daha yumuşak ifadelerle dile getirmişlerdi. Ama ortak hedef belliydi. İngiliz sanayisi korunacak ve desteklenecekti.

İngiliz başbakanları böyle diyordu ama İngiliz muhalefeti bu söylenenlerle ve yapılanlarla yetinmiyordu. Muhafazakâr Parti'den gölge Dışişleri Bakanı Liam Fox, İngiliz hükümetinin diğer Avrupa ülkelerinin peşinden giderek Çin'e silah satışını serbest bırakma kararına uymasını eleştiriyor ve bunun sadece Alman ve Fransız savunma sanayisi şirketlerine yarayacağını, İngiliz hükümetinin Amerika'nın politikasını ve çıkarlarını göz ardı ettiğini, AB dışındaki dünya ile yeterince ilgilenmediğini ve İngiltere'nin çıkarlarının Avrupa'yla sınırlanamayacağını söylüyordu.

Muhalefetin eleştirileri bununla da kalmıyordu. Muhafazakâr Parti Lideri Howard, 30 Mart 2005 tarihinde yaptığı bir konuşmada, hükümetin özellikle savunma alanında ülke çıkarlarını yeterince korumadığını ileri sürüyor ve şunları söylüyordu: *"Yakın tarihte İngiliz donanması hiç bu kadar zayıf duruma gelmemişti. Donanmamızdan üç zırhlı ve üç firkateyn eksildi. 200 yıldan bu yana ilk defa İngiliz donanması Fransa'nın gerisinde kaldı. Hava kuvvetlerinin personeli 7500 kişi eksildi. Irak'a gönderdiğimiz askerlere yeterli malzeme ve teçhizatı veremiyoruz. Helikopter sayımız ihtiyacımız olanın % 40 altındadır. Sea Harrier uçakları servis dışı bırakıldığından beri deniz kuvvetlerimiz hava savunmasından yoksun kaldı. Yeni uçak gemisini hizmete soktuğumuzda bu gemide görev yapacak uçaklarımız hazır olmayacak."*

İngiltere'de hükümet bütün gücüyle ulusal çıkarları savunduğunu söylerken muhalefet bunu yeterli bulmayarak, hükümetin eksiklerini dile getiriyor ve İngiltere'nin çıkarlarının daha iyi savunulmasını istiyor. Bu eleştirileri yadırgamamak gerekir. Demokratik ülkelerde muhalefetin görevi, ulusal çıkarların en iyi biçimde savunulması için hükümeti denetlemek ve eleştirmektir. Ne yazık ki, Türkiye'de muhalefetin bu doğrultudaki eleştirileri, ve ulusal çıkarları savunan tutumu, bazı iş ve basın çevrelerince sürekli biçimde eleştiriliyor. Hükümete destek olmayı amaçlayan bu çevreler, ulusal sanayinin ve ulusal çıkarların korunmasını, âdeta çağdışı, küreselleşme karşıtı bir tutum olarak değerlendirip muhalefeti boy hedefi yapmaya çalışıyorlar. İşte İngiltere'deki ve başka ülkelerdeki örnekler, küreselleşmenin ulusal çıkarları korumaktan vazgeçmek anlamına gelmediğini en açık biçimde ortaya koyuyor.

İngiltere'nin Avrupa Savunma Gücü kurulmasındaki çıkarı neydi? Uzun yıllar bu konulara oldukça mesafeli duran İngiltere niçin şimdi politika değişikliğine gitmişti? Birçok uzmana göre İngiltere ekonomi, sanayi, ticaret gibi alanlarda Avrupa'da öncü rolü oynayacak durumda değildi. Avrupa Para Birimi euroya da kısa vadede katılamayacaktı. Ama savunma sanayisi alanı, İngiltere'nin öncülük yapabileceği bir alandı. British Aerospace ve Marconi, yalnız İngiltere'nin değil, Avrupa'nın, hatta dünyanın en büyük savunma sanayisi şirketleri arasındaydı. British Aerospace, 99.500 çalışanı ve yıllık 16 milyar dolarlık satışıyla, Lockheed-Martin'den sonra dünyanın en büyük ikinci savunma sanayisi kuruluşu haline gelmişti. Kendisinden bir sonraki Avrupa şirketinin yıllık satışları ise 5 milyar doları aşmıyordu. Özetle, İngiltere, Avrupa gücünün yalnız katılımcısı değil, lokomotifi olabilirdi. Ama Avrupa'daki bazı çevreler, hâlâ Amerika'yla olan özel ilişkilerini dikkate alarak, İngiltere'nin Avrupa'da Amerika'nın Truva Atı rolünü mü üstlenmeye çalıştığı sorusunu soruyorlardı. Çünkü, İngiliz savunma sanayisinin Amerika'yla çok yakın ilişkiler içinde olduğunu bilmeyen yoktu. Örneğin, Amerikan Lockheed şirketi, İngiltere'deki 75 savunma sanayisi kuruluşunun hissedarları arasındaydı. İngiliz Marconi şirketi de, Teksas'ta satın aldığı bir savunma sanayisi şirketi vasıtasıyla, Amerikan ordusuna büyük miktarda satış yapıyordu. Özetle, İngiltere ile Amerika, savunma sanayisi alanında içli dışlı ilişkiler içindeydi. Böyle bir ülke, Avrupa Ordusu konusuna öncülük yaparsa, Amerika, bu oluşumu etkileme olanağına sahip olmayacak mıydı? Bu soru zihinlerde kalmaya devam etti. Cevabını zaman gösterecekti. Ama başlangıçtan itibaren Amerika'nın Avrupa Ordusu fikrine bazı koşullarla, destek verdiği de dikkatten kaçmadı. Bu koşullar, başlangıçta "olmazsa olmaz nitelikteki kırmızı çizgiler" olarak belirtilmişken, daha sonra yumuşatılarak "bazı beklentiler" haline getirildi.

Amerika'da büyük firmalar, dünyanın gelişen koşullarını dikkate alarak bazı iç düzenlemeler yaptılar. General Dynamics ve General Motors gibi dev firmalar, bazı silah sistemleri üreten bölümlerini başka firmalara sattılar.

Avrupa'da sayıları az da olsa bazı yeni savunma firmaları kurul-

du. Bunlardan biri Fransız Alman ortaklığı ile kurulan Eurocopter firması oldu. Bazı ülkelerdeki savunma sanayisi firmaları, yeni koşullara uyabilmek için birleşme yoluna gittiler. Örneğin, Fransa'da kara kuvvetleri için silah ve araç üreten GIAT firması, aynı sektörde çalışan bazı küçük firmaları satın aldı. Askeri elektronik firması Thompson-CSF de aynı sektördeki başka firmaları bünyesine kattı. İngiltere'de GEC ve British Aerospace, en büyük firmalar olarak sektöre hâkim oldular. İtalya'da bir devlet kuruluşu olan Finmeccanica, diğer devlet kuruluşlarını satın alarak daha da büyüdü.

Amerika'da da benzeri gelişmeler oldu. Orada firmalar daha büyük olduğu için birleşmelerin boyutu da büyüktü. En büyük havacılık kuruluşlarından Lockheed, füze ve elektronik cihazlar üreten Martin Marietta ile birleşerek Lockheed-Martin adlı bir firma kurdu. Bu, firmanın yıllık satışları, 20 milyar dolara yükseldi. Bu Türkiye'nin yıllık savunma bütçesinin yaklaşık iki katı. Bu kuruluş, Loral şirketinin sadece bir bölümünü 9 milyar dolara satın aldı.

Amerika'daki savunma sanayisi, Soğuk Savaş sonrası koşullarından Avrupa'dan daha az etkilendi. Bu ülkenin savunma sanayisi pazarı, bütün Avrupa ülkelerinin pazarlarının toplamının iki katıydı. Ancak Amerika'da üretimi, dev savunma sanayisi şirketleri gerçekleştiriyordu. Avrupa'da ise, nispeten daha küçük şirketlerde üretim yapılıyordu. Amerika'da uçak sanayisi alanında çalışan beş şirket vardı. Avrupa'da aynı sektörde 10 şirket bu alanda üretim yapıyordu. Avrupa'da 11 şirket füze üretiyordu, Amerika'da ise sadece beş şirket. Zırhlı araç üreten 10 Avrupa şirketine karşı, Amerika'da aynı işi iki şirket yapıyordu. Amerika'da dört şirket savaş gemisi üretiyor, Avrupa'da ise 14 şirket bu işi yapıyordu.[255]

Bu niçin böyleydi? Bunun en önemli sebebi, Avrupa'da her ülkenin kendi şirketine sahip olmak istemesiydi. Şartlar zorlamadıkça en yakın müttefik ülkeler bile, savunma sanayisi kuruluşlarını birleştirmeye pek yanaşmıyorlardı. Ulusal çıkarlar, milli savunma sanayisinin "milli" özelliğinin kaybolmamasını gerektiriyordu. Üstelik bir süper güç olarak Amerika'nın dünyanın çeşitli ülke-

(255) IISS London, Strategic Survey, s. 21.

lerinde sorumlulukları vardı. Kosova, Irak ve Afganistan operasyonları, Amerikan savunma sanayisinin üretimini artırmasına yol açtı. Hedefi kendi kendine bulan bombalar gibi, bazı ileri teknoloji gerektiren silahlar sadece Amerikan savunma sanayisi tesislerinde üretiliyordu. Ancak Kosova Savaşı'nda da görüldüğü gibi, en hassas bombalar bile her zaman hedef aldığı askeri tesise isabet etmiyor, bazen de civardaki sivil yerleşim merkezlerine düşerek çok sayıda sivilin ölümüne ve yaralanmasına yol açıyordu. Askeri terminolojide bunun adı "yan hasar"dı ve askerler bunun bir ölçüye kadar normal karşılanması gerektiğini düşünüyorlardı. Ama bu silahların hedefi olanlar için durum öyle değil. Ateş düştüğü yeri yakıyordu. Savunma sanayisi için bunlar istatistik sorunlardı, ölenler için değil.

Avrupa ülkeleri, bu kadar hassas silahları üretemiyordu. Onlar bu ihtiyaçlarını Amerika'dan sağlıyorlardı. Avrupa Birliği içinde kurulan tek Pazar, savunma sanayisi alanını kapsamıyordu. Her alanda birleşmeye giden AB ülkeleri, savunma sanayisi alanında ulusal yetkilerini korumayı tercih etmişlerdi. Avrupa Birliği'ni kuran Roma Antlaşması'nın 223. maddesi, savunma sanayisini "tek Pazar'ın" dışında bırakmıştı. Buna rağmen Avrupa ülkeleri arasında silah sanayisi konusunda bazı ortak girişimlerde bulunuldu. Batı Avrupa Birliği çerçevesinde WEAG denilen bir silahlanma grubu kuruldu. 7 Aralık 1995'te Almanya Başbakanı Helmuth Kohl ile Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, Avrupa Silahlanma Ajansı adı altında yeni bir örgüt kurulması için anlaşmaya vardılar. Buna İtalya ve Hollanda da katıldı. Fransa, İngiltere'nin bu örgütlenmeye katılmasını uzun süre engelledi. Çünkü Fransa'nın hedefi, Avrupa ülkelerinin silah ve askeri teçhizat ihtiyaçlarını Avrupalı firmalardan karşılamasıydı. Avrupa'nın en güçlü silah üreticisi ve ihracatçısı Fransa olduğu için, bu kuralın işletilmesi en çok Fransa'nın ulusal çıkarlarına yarayacaktı. İngiltere ise, silah alımlarında serbest rekabeti savunuyordu. Bu da daha çok Amerikan firmalarının işine gelecekti. İngiltere'nin çıkarları da Amerika'yla iyi geçinmeyi gerektiriyordu. Nitekim 1995 yılının Temmuz ayında İngiltere saldırı helikopteri alacağı zaman, Fransız-Alman yapımı Tiger'ı değil Amerika'nın ürettiği Apache helikopterlerini seçmişti. 3,7 milyar

dolarlık bu siparişi kaçıran Fransa, bu yüzden İngiltere'ye büyük tepki göstermişti. Ulusal çıkarları söz konusu olduğunda en yakın müttefikler ve AB üyesi ülkeler bile birbirlerine karşı vaziyet alabiliyorlardı. Ama daha sonra, ortak savaş uçağı projesi ve 4,6 milyar dolarlık çok amaçlı zırhlı muharebe aracı projesinde Fransız ve İngiliz firmaları arasında işbirliği başladı.

Avrupa'nın en önemli ortak savunma sanayisi projesi, Eurofighter savaş uçağı projesiydi. 60 milyar dolara mal olacağı anlaşılan bu proje de sorun yarattı. Başlangıçta 250 uçak almayı vaat eden Almanya, daha sonra bu siparişini 140 uçağa indirdi.(256)

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, Avrupa ülkeleri, maliyetleri düşürmek ve verimliliği artırmak için işbirliği yapmak zorunda kaldılar. Uzay projelerinde de Fransa ile Almanya, karşılıklı menfaatleri gözeterek işbirliği yoluna gittiler.

Daha küçük Avrupa ülkelerinden bazıları, küçülen pazar olanakları karşısında uçak sanayisi kurma projelerinde geri adım attılar. Özellikle Finlandiya ve İsviçre, kullandıkları savaş uçaklarının montajını daha önceleri kendi sanayi tesislerinde yaparken, sonunda Amerika'dan F-A 18 uçaklarını bitmiş haliyle satın almayı kararlaştırdılar. Hollanda'nın 77 yıllık uçak firması Fokker NV, iflasın eşiğine geldiğinden, Lockheed-Martin ile birlikte yürüttüğü F-16 uçaklarının ortak üretimini durdurdu. 1993'de Alman DASA firması, Fokker'i satın almış ama o da bu firmanın 2,3 milyar marklık zarara uğramasına engel olamamıştı. İsveç ise, yerel üretimini sürdürdü. SAAB firması, JAS Grippen adı verilen savaş uçağını üretmekten vazgeçmedi.

Rusya'nın silah sanayisi, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra, yukarıda da belirtildiği gibi büyük güçlüklerle karşılaştı. Silahlı kuvvetlerin ihtiyacı olan MİG-29 M ve SU-27/35 uçaklarının ve S-300 füze sistemlerinin üretimi sürdürülebildi. Diğer pek çok silah projesi iptal edildi.

Rusya, savunma bütçesinde büyük indirimler yapmak zorunda kaldı. Bu bütçesinin içinde de savunma araç ve gereçlerinin alımı kalemi iyice düşürüldü. Örneğin, 1996 yılı savunma bütçesi 16,7

(256) IISS London Strategic Survey, 1995-1996, s. 22.

milyar dolara indirilirken, bu bütçeden silah ve teçhizat alımına sadece 4 milyar dolar ayrılabildi. Birkaç yıl öncesine kadar dünyanın en büyük iki süper gücünden biri olan Rusya için bu sembolik sayılabilecek bir rakamdı. Çünkü Rusya'da savunma sanayisi sektöründe faaliyet gösteren 2000 firma vardı ve bu firmalara ait tesislerde beş milyon kişi çalışıyordu. Savunma sanayisine ayrılan bütçe ile bu tesislerin ayakta tutulması zorlukla sağlanabilirdi.

Dünya silah sanayisinde önemli bir yeri olan Ukrayna da Rusya'ya benzer sorunlarla karşılaştı. Diğer Doğu Avrupa ülkeleriyle İsrail ve Brezilya'da birçok proje iptal edildi. Savunma sanayisi, Mısır, Arjantin ve Endonezya'da da gözle görülür biçimde geriledi.

Dünya savunma sanayisi ürünleri ihracatı, bütün bu gelişmelerin etkisiyle 1987'deki 60 milyar dolarlık düzeyinden 1993'te 22 milyar dolara düştü.

Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen bazı büyük devletler, kendilerine yeni pazarlar bulmayı başardılar. 1990 yılından sonra İngilizler, Suudi Arabistan'dan çeşitli silah ve teçhizat satışını öngören 30,4 milyar dolarlık Al-Yamamah projesini aldı. Fransa, Birleşik Arap Emirliği'ne Leclerc tankları satmayı başardı. Amerika, İsrail'e 1,7 milyar dolarlık F-15 uçakları sattı. Birleşik Arap Emirliği, 6-8 milyar dolarlık savaş uçağı yenileme projesini gündeme getirdi. Dünyanın değişen koşullarına rağmen, büyük devletlerin silah sanayilerini feda etme niyetleri yoktu.

Savaşların ve gerginliklerin uzun yıllardan beri hüküm sürdüğü Ortadoğu, silah üreticilerinin başlıca hedefi olan büyük bir pazardı.

Yalnız süper güçler değil, diğer silah üreticileri de bu pazara yöneldiler. Örneğin Çin'in 1995-2002 yılları arasında Ortadoğu ülkelerine yaptığı silah satışı 1,6 milyar dolara ulaştı. Bu, Amerika'nın aynı dönemde aynı ülkelere yaptığı 46,7 milyar dolarlık satışın yanında çok mütevazı gözükebilir. Ancak zaman içinde Çin'in silah ihracatını hızla artırması olasılığı da göz önünde bulundurulmalıdır.[257]

(257) Klare, s. 174, 177.

Son yıllarda Ortadoğu ülkelerine çeşitli kaynaklardan yapılan silah satışları dikkat çekici bir durum sergiliyor. Bu satışlar, kaynaklar ve alıcı ülkeler itibariyle aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Ortadoğu Ülkelerine Silah Satışları (1995-2002) (milyon dolar)

Alıcılar	Satıcılar					
	ABD	Rusya	Çin	Avrupa	Diğerleri	Toplam
Birleşik Arap Emirlikleri	900	500	0	7,200	100	8,700
Cezayir	0	700	200	700	300	1,900
Irak	0	0	0	100	0	100
İran	0	1,200	800	500	300	2,800
İsrail	5,900	0	0	1,000	300	7,200
Kuveyt	4,100	900	200	2,200	100	7,300
Mısır	8,300	700	100	400	100	9,600
Suriye	100	200	0	300	200	800
S. Arabistan	25,700	0	0	38,900	0	64,600
Yemen	0	300	300	600	100	1,300
TOPLAM	46,700	4,600	1,600	55,000	2,300	110,500

Kaynak: Richard Grimmett, Conventional Arms Transfers to Developing Nations, 1995-2002, (Washington, Library of Congress, Congressional Research Service, 2003, s. 59)

Yukarıdaki tabloda dikkat çekici bazı noktalar şunlar:

- Ülke olarak Amerika en çok silah satan devlet konumunda.
- ABD'nin bölgeye silah satışları Rusya'nın tam on, Çin'in ise 30 katı. Ancak Avrupalıların toplam satışları Amerika'dan daha fazla.
- En büyük ithalatı yapan ülke Suudi Arabistan. Bu ülkenin ithalatı, diğer bütün bölge ülkelerinin toplam ithalatından daha fazla.

- Kuveyt gibi nispeten küçük bir Körfez ülkesinin ithalatı İsrail'le eşit düzeyde.
- Birleşik Arap Emirlikleri'nin ithalatı İran'ın üç misli.
- Mısır'ın ithalatı İsrail'den fazla.
- Yemen'in ithalatı Suriye'nin iki katı.
- Amerika'nın silah ihracatının, Mısır ve İsrail bir yana bırakılırsa, esas itibariyle Suudi Arabistan ve Kuveyt'e odaklandığı; Rusya'nın ve Çin'in ihracatında İran'ın birinci sırada yer aldığı görülüyor.
- Avrupa'nın ihracatında da ilk sırada açık farkla Suudi Arabistan yer alıyor.

Bu tablo, aynı zamanda ülkelerin petrol politikalarıyla bir arada değerlendirildiğinde özel bir anlam taşıyor.

Savunma sanayisine yeni pazarlar bulmak için devletlerin savunma bütçelerini artırmaları gerekiyordu. Bu amaçla diplomasi devreye sokuldu. 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başında NATO'da tartışılan konuların başında, karşılaşılan yeni tehditlerle nasıl baş edileceği geliyordu. Amerika, bunun için İttifak'a üye ülkelerin savunma yeteneklerini artırmaları gereğini başlıca hedef olarak ortaya attı. Bu yüzden, savunma bütçelerinin de artırılması gerekiyordu. Mevcut bütçelerle NATO ülkeleri kendilerinden beklenen hedefleri gerçekleştiremezlerdi.

O tarihlerde NATO'nun gündemindeki konularda biri de İttifak'ın genişletilmesiydi. Doğu Avrupa ülkeleri, NATO'ya üye olabilmek için âdeta yarış içindeydiler. Onlara da şart koşulan hususlardan biri, savunma bütçelerini hiç değilse gayri safi milli hasılalarının % 2'sine çıkartmalarıydı. Savunma bütçelerinin artışı, başta Amerika olmak üzere, büyük devletlerin daha çok silah satmaları ve bu sanayinin yeni ihraç olanaklarına kavuşması demekti. Tabii ki, yeni üye olacak ülkelerin pazarlarını sadece Amerikan değil, Avrupa firmaları da hedef alıyorlardı. AB'ye üye olacak ülkeler, AB'nin savunma sanayisini göz ardı edemezlerdi. Ama Avrupa'nın önde gelen ülkeleri arasında savunma sanayisi alanında tam bir birlik, beraberlik ve uyum var mıydı? Yoksa bütün ülkeler, kendi ulusal çıkarlarına öncelik veren bir yaklaşımı mı benimsemişlerdi?

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Avrupa'nın önde gelen ülkeleri, önceliği savunma sanayisi alanında ülke içinde yeniden düzenleme, bazı ulusal firmaların birleştirilerek maliyetlerin düşürülmesi ve verimliliğin artırılmasına vermişlerdi. Artık Soğuk Savaş yıllarının karlı üretim ve ihracat olanaklarından söz etmek olanaksızdı. 1980'li yıllarda yılda ortalama % 17 oranında büyüyen British Aeorospace şirketinin şimdi aynı hedefe ulaşması hayal bile edilemezdi.

Amerika, yeni koşullara uymak ve masrafları kısmak için bazı üslerini kapatmıştı. Avrupalıların kapatacak üsleri de pek kalmamıştı. İngilizler, esas muharip güçleri ve savunma sanayisi olanaklarını koruyup diğer masrafları kısma yoluna gittiler. Böylece savunma masraflarından % 20-30'luk bir tasarruf sağladılar. Almanya, ayrıca Doğu Almanya ile birleşmenin savunma harcamaları üzerindeki etkisiyle baş etmeye çalışıyordu. Eski Doğu Alman ordusunun bütün üst düzeydeki subayları tasfiye edilmişti. Malzeme ve teçhizatının büyük bölümü de devre dışı bırakılmıştı. Sadece Rus yapımı ileri teknoloji ürünü bazı uçaklar ve benzeri malzeme muhafaza edilmişti. Bu yeniden yapılanma, Almanya'nın bütçesine büyük yük getirmişti. Fransa, diğer Avrupa ülkelerine nazaran daha az etkilenmiş görünüyordu ama orada da devletin elindeki bazı savunma sanayisi kuruluşlarının sermaye ihtiyacı vardı.

Bütün bu yeniden yapılandırma çalışmalarına rağmen, yılda 10-15 milyar dolarlık cirosu olan Avrupa şirketleri, yılda yaklaşık 45 milyar ciro yapan Amerikan şirketleriyle nasıl rekabet edeceklerdi?

İngiltere'de savunma sanayisi büyük ölçüde özel sektörün elindeydi ve yeniden yapılandırmasını diğer ülkelerden önce tamamlamıştı. Almanya'da da özel sektör hâkimdi ama yeniden yapılandırmada gecikmelerle ve güçlüklerle karşılaşıyordu. Fransa ve İtalya'da, savunma sanayisinin büyük bölümü devletin elindeydi.

Bu sanayiler Amerika'yla nasıl rekabet edecekti? Amerikan Kongresi, savunma sanayisi ürünleri alanında ulusal çıkarları koruyucu bir yaklaşım sergiliyordu. Birçok ürünün ve yedek parçanın ihracatına kısıtlamalar getirilmişti ve teknoloji transferinde

hasis davranılıyordu. Kongre'nin yanı sıra, Amerikan bürokrasisi de, başta gizlilik kuralları olmak üzere yabancı ülkelerin firmalarına büyük güçlükler çıkartıyor, savunma teknolojisindeki buluşlar büyük gizlilik içinde saklanıyordu. Devletlerin üstünlüğü buna dayanıyordu. Milyarlarca dolarlık araştırma yatırımlarının sonuçlarının başka ülkelerle paylaşılmasına kimse kolayca razı olmuyordu. Teknolojik sır sayılabilecek malzemeler, en yakın müttefiklere bile pek verilmiyordu. Bunun çok nadir istisnaları oluyordu.

Amerika'da savunma sanayisindeki bu korumacılığın hukuki temeli, 2003 yılında kabul edilen Savunma Yetkilendirme Yasası ile güçlendirilmiştir. Senato'nun hazırladığı ilk taslakta, ABD'nin savunma sanayisi sektöründeki ihalelere, ancak 21 yabancı ülkenin katılabileceği öngörülüyordu. Bu sınırlama bile, bazı senatörlere fazla geldi. Yoğun tartışmalar nedeniyle, ülke sayısı altıya (İngiltere, İspanya, Norveç, Hollanda, Avustralya ve İsveç) düşürüldü. Bu ülkelerin tamamının, hiç değilse başlangıçta, ABD'nin Irak politikasını destekleyen ülkeler olması da ayrıca dikkat çekici.

Bu yasa hakkında Kongre'nin Silahlı Kuvvetler Komitesi'nin hazırladığı raporda da, ABD savunma endüstrisinin dış kaynaklara giderek daha bağımlı hale geldiğine dikkat çekilerek, özellikle stratejik ve askeri sistemlerin, silah ve teçhizatın, ülkenin kendi kaynaklarıyla üretilmesi gerektiği savunuluyor.

Bu yasanın en önemli maddeleri şöyle:

- Askeri sistemlerin unsurlarının hangilerinin Amerikan sanayisi açısından hayati öneme sahip olduğunu gösteren listeyi hazırlama yetkisi, Amerikan Savunma Bakanlığı'na verilmiştir.
- Bu listede yer alan tüm malzemeler, Amerika'da üretilmelidir. Ancak olağanüstü durumlarda ve çok acil durumlarda ithalat yoluna gidilebilir.
- Amerikan savunma sanayisinin güçlendirilmesi için, 100 milyon dolarlık bir fon ayrılması kararlaştırılmıştır.[258]

(258) Hawkins, William, "Hawks Battle Over Fate of US Defense Industry", *American Economic Alert*, 11 Haziran 2003.

Avrupa'da geçerli olan düşüncelerden biri, her ülkenin belirli bir alanda yoğunlaşması ve o alanda çalışan savunma sanayisi kuruluşlarını birleştirerek, Avrupa, hata dünya çapında rekabet gücüne kavuşmasıydı.

Savunma sanayisinin diğer sektörlerden farklı taraflarından biri, müşterilerin sadece hükümetler olmasıdır. Bu nedenle, bu alanda çalışan özel sektör firmaları bile, hükümetlerin tercihlerini dikkate almak zorundadırlar. Hükümetler de tek alıcı olmanın avantajından yararlanarak, siyasi tercihlerine göre bu sektöre yön verme olanağını ellerinde bulundururlar.

Bazı Avrupa ülkeleri, savunma sanayisi ürünlerini mümkün olduğu ölçüde kendi ulusal şirketlerinden karşılama yoluna gidiyorlar. Fransa bunlardan biri. Sadece AWACS gözetleme uçakları gibi yerli üretimin çok pahalı olacağı alanlarda yabancı ülkelerden askeri silah ve malzeme alma yoluna giden Fransa, diğer alanlarda yerli üretimi tercih ediyor.

Almanya da, ulusal üretimi tercih eden ülkelerden biri. Ama Amerika'dan ve başka ülkelerden silah sistemleri satın almaya Fransa kadar kapalı değil.

Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra ortaya çıkan siyasal ve ekonomik koşullar, devletlerin bu kapalı yaklaşımında bazı değişikliklerin ortaya çıkmasına yol açtı. Avrupa Ortak Güvenlik ve Dış Politikası fikri ortaya atıldıktan sonra, savunma sanayisi alanında da işbirliği ihtiyacı kendini gösterdi. Bu alanda Batı Avrupa Birliği çerçevesinde yapılan çalışmalar, henüz fazla verimli olmadı. Ama daha az sayıda AB ülkesi arasında yapılabilecek işbirliği daha yararlı sonuçlar verebilirdi. Bu düşünceden yola çıkıldı. Gene de devletlerin bütün ulusal savunma sanayisi olanaklarını paylaşmakta fazla arzulu olmadıkları görülüyor.[259]

Genel olarak, savunma alanındaki gelişmeler ve savunma sanayisinin özellikleri bu şekilde. Görüldüğü gibi küreselleşme alanındaki gelişmeler, ülkelerin bu alanda da kendi ulusal çıkarlarını korumaktan vazgeçmelerine yol açmamış. Her ülke kendi çıkar-

(259) Stone, John CBE, FRAeS, Chairman, "The European Defense Industry in the Global Market", *British Aerospace Defence Ltd.*

larını korumak için olağanüstü çaba harcıyor. Savunma sanayisi uluslararası ticari ilişkilerde çok özel ve önemli bir yer tutuyor. Devlet adamlarının, bazen insan haklarını ihlal eden ülkelere bile, kendi ilkelerini bir tarafa bırakarak, silah satmak için büyük çaba gösterdikleri görülüyor.

Büyük kazançlar ve istihdam olanakları yaratan savunma sanayisi, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra değişen uluslararası koşullarda bile, ulusal çıkarların korunması açısından öncelikli yerini koruyor.

Petrol ve savunma sanayisinin dışında, devletlerin ulusal çıkarları korumak için özel çaba gösterdikleri alanlardan biri de ilaç sanayisi. Bu alandaki gelişmeler basına pek az yansısa da, milyarlarca dolarlık ilaç pazarından pay almak için sarf edilen çabalar ve her zaman ahlak kuralları ile bağdaştığı söylenemeyecek olan girişimler, devletlerin ve onlara bağlı büyük firmaların kendi çıkarlarını korumak için neler yapabileceklerinin göstergesi.

İlaç Sanayisi ve Ulusal Çıkarlar

Dünya ilaç sanayisi de, savunma sanayisi gibi dev firmaların yarışmasına sahne oluyor. Bu firmaların satış rakamları, büyüklükleri hakkında fikir veriyor.

Tabloda da görüleceği gibi, başta gelen ilaç sanayisi firmalarının yıllık cirosu, savunma sanayisi firmalarının pek gerisinde değil. İlk sırada gelen Pfizer firmasının yıllık satışları, Türkiye'nin bir yıllık savunma bütçesinin beş katı. Bu kadar büyük çıkarların söz konusu olduğu bir pazarda, firmaların, kârlarını artırmak için ne gibi yöntemlere başvurabileceklerini düşünmek zor değil. Dünyanın önde gelen ilaç sanayisi firmalarının çok güçlü bir lobi oluşturdukları biliniyor. Bu lobi, dünyanın en büyük ülkelerinin bile sağlık politikalarını etkiliyor. Uluslararası alanda ilaç standartları, patent hakları, fikri mülkiyet hakları gibi alanlarda yapılan çalışmalarda etkili oluyor. Bazen sağlıkla ilgili uluslararası kuruluşların başına kimin atanacağı konusunda da söz sahibi olmaya çalıştıkları biliniyor. Japonya'dan Hiroshi Nakajima'nın Dünya Sağlık Örgütü'nün başına atanması üzerine, ilaç firmalarının bu örgüt üzerinde ne derecede etkili olabilecekleri tartışılmaya başlanmıştı. Bu göreve beş yıllık süre için getirilen kişilerin, alınan kararlar üzerinde çok etkili olduğu biliniyor.

Eski başkanlardan Mahler, özellikle fakir ülkelerin sağlık sorunlarına çözüm getirmek için çok iddialı bir çalışma başlatmıştı. Mahler'in ortaya koyduğu gerçek şuydu: Dünyada iyileştirilebilir hastalıkların tedavisi için 350 önemli ilaç vardı ve bu ilaçların mümkün olan en ucuz fiyata sağlanıp fakir ülkelere gönderilmesi gerekiyordu. Bu ilaçlar seçilince, bunları üretmeyen çok sayıda ilaç firması devre dışı kalacaktı. Onların bu durumu hazmetmesi kolay değildi. O firmalar, ne kadar değişik ilaç üretilirse, sağlık hizmet-

lerinin o kadar etkili olacağı tezini savunuyorlardı. Dünya Sağlık Örgütü'nün bulguları farklıydı. Bazı temel ilaçları kullanarak, temel sağlık hizmetlerini fakir ülkelerin mali gücünü zorlamadan gerçekleştirmek mümkündü. Mahler'in bu yaklaşımı, büyük ilaç firmalarının çok ciddi tepkisine yol açtı. Bu firmaların merkezle-

20 İlaç Firmasının Satış Rakamlarına Göre Büyüklük Sıralaması 2004 (milyar dolar)

Sıra	Firma Adı	Yıllık Ciro	Pazar Payı %
1	Pfizer	50,9	9,8
2	Glaxo Smith Kline	32,7	6,3
3	Sanofi-Aventis	27,1	5,2
4	Johnson & Johnson	24,6	4,7
5	Merck & Co.	23,9	4,6
6	Novartis	27,2	4,4
7	AstraZeneca	21,6	4,2
8	Hoffmann-La Roche	17,7	3,4
9	Bristol-Myers Squibb	15,5	3,0
10	Wyeth	14,2	2,7
11	Abbott	14,2	2,7
12	Eli Lilly	12,2	2,4
13	Amgen	10,6	2,1
14	Takeda	8,8	1,7
15	Boehringer Ingelheim	8,2	1,6
16	Schering-Plough	4,9	0,9
17	Bayer AG	6,3	1,2
18	Schering AG	4,9	0,9
19	Eisai	4,9	0.9
20	Teva	4,3	0,8

Kaynak: IMS Health for 2004

rinin bulunduğu Amerikan, Alman ve Japon hükümetleri de ilaç firmalarının yanında yer aldılar. Bu koşullarda Mahler'in görevini sürdürmesi kolay değildi. Ama bu programın güçlü destekçileri de vardı; Hollanda 20 milyon, Danimarka 15 milyon ve Finlandiya 6 milyon dolarlık destek verdi. Ancak büyük ilaç sanayilerinin bulunduğu ülkelerden hiçbir destek sağlanamadı. O ülkelerin birinci hedefi, fakir ülkelere ucuz ilaç satmaktan çok kendi ilaç firmalarının çıkarlarını kollamaktı. Fakir ülkelere ucuz ilaç satma projesinin Hollanda'daki destekleyicilerinin başında gelen Lauridsen şöyle diyordu: *"İlaç sanayisi, bizim girişimimizin sonucunda bu ülkelerdeki satışlarının ve kazançlarının hızla azaldığını gördü. O dönemde gelişmiş ülkelerin ilaç pazarı birçok yeni ürünle dolmuştu. İlaç firmaları, az gelişmiş ülkelerin pazarından daha çok yararlanmak istiyordu. İlaç sanayicileri, bizi pazarı etkilemekle suçladılar. Bizi yıldırmaya çalıştılar. Her tarafa bizim Moskova'nın ajanı olduğumuzu iddia eden mektuplar ve propaganda broşürleri gönderdiler. Dünya Sağlık Örgütü'nü Batı ülkelerindeki sanayiyi zarara uğratmakla suçladılar. Ama sonunda ürünlerini fakir ülkelere daha ucuza satmaktan başka çare bulamadılar."*

Gene de ilaç firmalarının bu yoğun lobi çalışmaları, kendileri açısından sonuç vermişti. Ucuz ilaç politikasının mimarı Mahler, Dünya Sağlık Örgütü Başkanlığına yeniden aday olmak için başvuruda bulunmadı. Yerine, Mahler'in politikasını destekleyen bir Brezilyalı'nın seçilmesi bekleniyordu. Ama öyle olmadı, ikinci sırada adayolan bir Japon seçildi. Nakajima'nın seçiminde Amerika'nın da etkili olduğu dünya sağlık çevrelerinde paylaşılan bir izlenim oldu. O, ilaç sektörüne yabancı değildi. Bu göreve gelmeden önce, dünyanın sayılı ilaç firmalarından olan ve yukarıdaki tabloda 10. sırada yer alan Hoffmann La Roche'da üst düzeyde görev yapmıştı.

Dünya Sağlık Örgütü, Nakajima'nın seçiminden üç gün sonra, ilaç politikasını büyük firmaların istediği doğrultuda gözden geçirme yoluna gitti. O zamana kadar Dünya Sağlık Örgütü'ne üyelik katkılarını tam olarak ödemeyen Amerika, ödemelerini tam olarak yapmaya başladı. İlaç sanayicilerinin sözcüsü, Jean-François Gaullis, *"Üçüncü dünya, bütün sanayiler için serbest bir pazardır. Nasıl Coca Cola şirketi bu pazarda serbestçe faaliyet gösteriyorsa, ilaç*

sanayisi de göstermelidir. Nakajima, bizim bu görüşümüzü anlamıştır" diyordu. O belki anlamıştı ama anlamayanlar da vardı. Coca Cola içmediği için ölen yoktu ama fakir ülkelerde bazı ilaçları bulamadıkları veya almaya güçleri yetmediği için ölenlerin sayısı on binlerle ölçülüyordu.

Aslında, Dünya Sağlık Örgütü, dünyanın pek çok ülkesine ucuz sağlık malzemesi sağlama programını Mahler'den önce başlatmıştı. Örgütün Kopenhag'daki merkezinde iki futbol sahası büyüklüğündeki bir alanda çeşitli ülkelerden sağlanan sağlık cihazları, ilaçlar ve malzemeler toplanıyor ve bunlar dünyadaki piyasa fiyatlarından % 30 ilan % 50 daha ucuza gelişme yolundaki ülkelere sevkediliyordu. Bu nasıl oluyordu? Sağlık malzemelerinin fiyatlarının bu kadar yüksek olmasının temel nedenlerinden biri markalarıydı. Patent haklarından yararlanan marka sahibi firmalar, ürünlerini maliyetlerinin çok üzerinde satabiliyorlardı. Dünya Sağlık Örgütü, birçok üretici firma ile anlaşmalar yapmış ve ürünlerin markalarını çıkartarak gelişme yolundaki ülkelere pazarlama hakkını elde etmişti. Aynı sağlık malzemelerini gelişme yolundaki ülkelere bu kadar ucuza satabilmesinin başlıca nedeni buydu. Bu kitabın yazarı, Kopenhag Büyükelçisi olduğu sırada, benzeri bir anlaşmanın Türkiye ile de yapılmasını hükümetine önermiş ve kabul edilmesi üzerine, Sağlık Örgütü ile böyle bir anlaşma imzalamıştı. Türkiye bu anlaşmadan yeterince yararlandı mı? Yoksa marka sahibi firmaların etkisiyle gene piyasa fiyatlarından bu malzemeleri almaya devam etti mi? Araştırılması gereken konulardan biri de budur.

İlaç firmalarının hakları ve ekonomik çıkarları, patent hakları sistemiyle korunuyordu. Firmalar bir ilacı üretmek için uzun yıllar alan pahalı araştırmalar yaptıklarını belirtiyor ve bu araştırmaların bedelinin ilaçların fiyatına yansıtılmasının kaçınılmaz olduğunu söylüyordu. Gerçekten, ilaç üretiminin öncesinde büyük ve genellikle çok pahalı bir araştırma ve deneme süreci bulunuyor. Ancak bu araştırma masraflarının bir bölümünün, özellikle Amerika'da, devlet veya üniversiteler gibi araştırma kuruluşlarınca karşılandığı da biliniyor. Bu çalışmalar, ticari rekabet dolayısıyla gizlilik içinde yürütülüyor ve devletlerle firmalar, bu ticari sırların saklanması için özel anlaşmalar yapıyorlar.

İlaç firmalarının fiyat politikaları da ülkeden ülkeye değişiyor. Aslında piyasada satın alınan markalı ilaçların üretim maliyeti, satış bedelinin küçük bir bölümüydü. Fiyatların çoğu zaman üretim maliyetlerinden defalarca yüksek oluşu, işte bu araştırma maliyetlerinden geliyordu. Hiç değilse, ilaç sanayisi bunu dünyaya böyle anlatıyordu. Bu iddia, gerçekleri ne ölçüde yansıtıyordu? Bazı araştırmacılar, bunun abartmalı olduğunu, bu firmaların lobicilik ve reklam için yaptıkları harcamaların araştırma masraflarından çok daha yüksek olduğunu düşünüyorlar. Onlara göre, firmalar, bir yandan patentlerin korumacılık duvarları arkasına saklanıyor, bir taraftan da çeşitli hükümetler ve uluslararası kuruluşlar nezdinde yoğun lobi çalışmaları yaparak, yasaların ve uluslararası kararların kendi çıkarlarını en iyi biçimde koruyacak şekilde kaleme alınmasını sağlamaya çalışıyorlardı.

İlaç Sanayisinde Patent Hakları ve Jenerik İlaç Tartışmaları

İlaç sektöründeki patent haklarını, aslında büyük devletlerin ilaç sanayilerini korumak için başvurdukları bir korumacılık önlemi olarak değerlendirenlerin sayısı az değil. Bunlardan biri de ünlü Amerikalı düşünür Noam Chomsky.

Chomsky, gerek GATT Antlaşmaları'nın gerekse Kuzey Amerika ülkelerini bir araya getiren NAFTA Antlaşması çerçevesindeki patent haklarının, aslında zengin ülkelerin çıkarlarını gözeten bir korumacılık önlemi olduğunu düşünüyor. Ona göre, büyük devletler, bir yandan serbest piyasa düzenini savunuyor görünüyorlar, diğer yandan ise, kamu fonlarıyla araştırmalarını destekledikleri firmaları rekabet koşullarının dışında tutarak kolluyorlar. Chomsky, örnek olarak Hindistan'ı gösteriyor. Hindistan'ın kendi ilaç sanayisini geliştirmesinin ve Batı ülkeleriyle aynı standartta ilaç yapıp halkına satmasının Batılı ilaç şirketlerini çok rahatsız ettiğini, bu şirketlerin yoksulluktan ve ilaçsızlıktan Hindistan'da çocukların ölmesiyle yeterince ilgilenmediklerini, sadece kendi kârlarını düşündüklerini söylüyor.

Hindistan örneği üzerinde dikkatle düşünmek gerekiyor. Ama bir bütün olarak bakıldığında, yalnız Hindistan'da değil, dünyanın

birçok yerinde patent hakları nedeniyle ilaçların maliyetlerinin çok üzerinde satılması, bazı bulaşıcı hastalıkların tedavisinde ciddi güçlükler yaratıyor. Örneğin, bugün ileri teknolojiyle üretilen AIDS ilaçlarının hasta başına maliyeti, yılda yaklaşık 10.000 dolar. Hindistan'da aynı formülle benzeri bir jenerik ilaç üreten firma, bu ilacın hastalara yılda sadece 350 dolara mal olabileceğini kanıtladı. Bu, özellikle yoksul devletlerin sağlık harcamaları açısından önemli bir fark. Büyük firmaların ilaçlarının maliyetlerini ödeyemeyen ülkelerde birçok hasta ilaçsızlıktan ölüyor. İlaç firmalarının yüksek kârlarının bedelini, on binlerce insan hayatlarıyla ödüyor. İşte Chomsky'nin ve diğer pek çok düşünürün ve sivil toplum örgütünün dile getirmek istedikleri gerçek bu. 2000 yılında yapılan bir çalışmada, büyük firmaların denetimi altındaki 106 milyar dolarlık dünya ilaç pazarında, aynı ürünlerin patent koruması olmaksızın satılması halinde, tüketicilerin yılda 79 milyar dolar kazançlı çıkacağı hesaplanmış bulunuyor. Bu para, Amerikan hükümetinin her yıl eğitim için yaptığı harcamalardan % 30 daha fazla ve aşağı yukarı Amerika'nın bir yılda petrol ithalatı için harcadığı paraya eşit.

Yapılan bir araştırmaya göre, Amerika'da ilaç sanayisinin ilaç pazarlaması için reklam ve lobicilik amacıyla harcadığı para, yaklaşık 60 milyar dolardı. Bu, toplam araştırma ve geliştirme harcamalarının yaklaşık iki katıydı. Tek başına Amerika'da bu firmaların geçen yedi yıl içinde yaptıkları lobicilik ve benzeri kampanyalar için harcadıkları para, 800 milyon doları bulmuş, sadece lobi faaliyetlerinin masrafı 675 milyon doları aşmıştı. Başka hiçbir sanayi dalı lobicilik için bu kadar para harcamamıştı. Petrol sanayisinin lobi faaliyetleri için harcadığı para 520, sigara firmalarınınki ise 250 milyon dolardı. İlaç sanayisi hepsini geride bırakıyordu. Öyle anlaşılıyor ki, bu sektördeki kârlar diğerlerinden çok daha fazlaydı.

Bu harcamaların getirisi de az değildi. Örneğin, dünyanın en büyük ilaç şirketi Pfizer, 2004 yılında satışlarını 51 milyar, kârını da 11,3 milyar dolara yükseltmişti.[260]

(260) İsmail, Asıf, "Drug Lobby Second to None: How the Pharmaceuticals Industry Gets its way in Washington", Center For Pulic Integrity, Washington, 7 July 2005.

Bazı ülkeler, yüksek ilaç fiyatlarına karşı kendi ülkelerini koruyucu önlemler almışlardı. Bunun yollarından biri patent yasalarını ulusal çıkarları en iyi biçimde koruyacak biçimde düzenlemekti. Yabancı markalı ilaçların piyasaya çıkışından belirli bir süre sonra, o ilaçlarla aynı formülleri kullanıp eş değerde etki yapan "jenerik" ilaçlar üretmek mümkündü. Bu çok daha ucuza mal oluyor ve devletlerin sağlık harcamalarında büyük indirimler yapılmasına olanak veriyordu. İşte devletler, bu olanaktan yararlanmak istiyorlardı. İlaç firmaları ise, patent sürelerini mümkün olduğu kadar uzatmaya ve yerli ilaçlarla jenerik ilaçların piyasaya sürülmesini mümkün olduğu ölçüde engellemeye veya geciktirmeye çalışıyorlardı. Birçok ülkede, devletler ve yerel jenerik ilaç üreticileriyle yabancı ilaç firmaları arasında büyük bir çekişme yaşanıyordu. Bu çekişmeden kazançlı çıkmak için, yabancı ilaç firmaları büyük bedeller ödüyorlardı. Girmek istedikleri ülkelerde basının ve kamuoyunun desteğini sağlamak için de özel bir çaba gösteriyorlardı.

İlaç sektöründeki lobicilik faaliyetleri, özellikle son on-on beş yılda büyük bir artış gösterdi. İlaç firmaları, özellikle Amerikan seçim kampanyaları sırasında aktif rol oynuyorlar ve kendi görüşlerini savunacaklarına, inandıkları siyasi partileri ve politikacıları destekliyorlardı. Örneğin 1990 yılında bir ilaç şirketi, politikacıların seçim kampanyalarına toplam 150,260 dolar bağışta bulundu. Bu bağışların % 31'i Demokratlar'a, % 69'u da Cumhuriyetçi adaylara verildi. 2002 yılında aynı şirketin bağış miktarı, on kat artarak 1.590.813 dolara ulaştı. Bu bağışların ise sadece % 16'sı Demokratlar'a verilmişti.[261]

Bu çalışmalar için ilaç firmaları 3000 lobici kullanıyor. Bunların yaklaşık üçte biri, daha önce devlette sağlık alanında çalışmış olanlar. 75 lobici ise, daha önce ABD Kongresi'nde görev yapmış Kongre üyeleri. Amerikan ilaç firmalarının Kanada'daki lobicisi ise, bu ülkede evvelce görev yapmış olan emekli bir Büyükelçi.

---

(261) Zimmerman, Ilana, Whose Interests are PhRMA Protecting? A Look at Pharmaceutical Industry Lobbying, Interfaith Center on Corporate Responsibility. (Bkz. www.iccr.org/publications/examiner_pastarticles/examiner_phrma.htm)

Yalnız hükümet yetkililerini ilaç sanayisinin görüşleri doğ rultusunda etkilemek için 2003 yılında sarf edilen para 116 mil yon dolar.(262) Aynı yıl çıkartılan sağlık sigortası reform kanunu Medicare'in yazımında ilaç sanayisinin görüşlerinin etkili olduğu nu düşünenler çoğunlukta. Bu sağlık sigortası sistemi, 41 milyon Amerikan vatandaşına sağlık hizmeti götürülmesini öngörüyordu. Bundan ilaç firmalarının ne kadar büyük kazançlar sağlayabilecekleri düşünmek zor değildi. Boston Üniversitesi profesörlerinden Alan Sager ile Deborah Socolar'ın yaptığı bir araştırmaya göre, Medicare harcamalarının % 61'i ilaç firmalarının pazarladığı reçeteyle satılan ilaçlara gidecekti. İlaç firmaları, bu sistemin yürürlüğe gireceği 2006 yılından sonraki sekiz yıl içinde kârlarını 139 milyar dolar artıracaklardı. Bu yasanın çıkmasıyla lobi faaliyetleri azalmadı, daha da arttı. 2004 yılında ilaç sektörünün lobicilik harcamaları 123 milyon dolara yükseldi.(263)

İlaç sanayisi yalnızca Amerikan iç siyasetini değil, dünya siyasetini de etkilemeyi amaçlıyordu. Bu noktada, 1999 yılında Davos'ta yapılan ve insan hakları, işçi hakları ve çevrenin korunması gibi konuların tartışıldığı Dünya Ekonomi Forumu'nu destekleyen büyük şirketlerin arasında, Novartis, Aventis ve Bayer gibi büyük ilaç firmalarının da yer alması dikkat çekiciydi.(264)

Avrupa ölçeğinde ilaç firmalarının etkinliğinin bir örneği de, Avrupa Birliği Komisyonu'nun 6 Ekim 2004 tarihinde yayınladığı Türkiye İlerleme Raporu'nda görüldü. Basının ve kamuoyunun pek ilgisini çekmemiş olmakla birlikte, bu raporda Türkiye'ye yönelik eleştirilerin en kuvvetlisi, ilaç sektöründe patent haklarına yeterince uymaması, Avrupa Birliği'nin beklentilerinin tam tersi yönde hareket etmesiydi. Bu metnin yazılışında büyük ilaç firmaları lobisinin etkisini hissetmemek mümkün değil. Türkiye, yıl-

(262) İsmail, Asıf, "Drug Lobby Second to None: How the Pharmaceutical Industry Gets its Way in Washington", Center for Public Integrity, Washington, 7 July 2002.

(263) Kreha, Victoria, Cohen, Alexander, Boettcher, Kevin and McNeill, Emily, Center for Public Integrity, 2005.

(264) Korten, s. 294.

lardan beri, patent haklarına saygılı olmakla birlikte, halkın sağlık ihtiyacı için ödemek zorunda olduğu ilaç bedellerinin aşırı derecede yükseltilmesini önlemeye çalışıyordu. Ama Avrupa Birliği'nin bu konuda Türkiye'ye anlayış göstermeye pek istekli olmadığı, bu raporun yazılış biçiminden anlaşıldı. Türkiye ile AB arasında yapılacak görüşmelerde, bu konuda nasıl bir uzlaşmaya varılacağı, Türkiye'nin halkın ve kendi ulusal ilaç sanayisinin çıkarlarını korumakta ne derecede başarılı olacağı merak konusu.

İlaç Sanayisinde Korumacılık: Kore ve Hindistan Örnekleri

Yerel ilaç sanayisini yabancı firmaların rekabetine karşı korumak isteyen ülkelerden biri de Güney Kore'ydi. Bu nedenle Kore, Amerikan hükümetinin sert eleştirilerine muhatap oldu. 2003 yılının Nisan ayında Amerikan Ticaret Temsilciliği tarafından yayınlanan bir raporda, Güney Kore, ticaret engelleri koymak ve yabancı ilaç firmalarıyla yeterince işbirliği yapmamakla suçlanıyordu. Raporda kullanılan dilden anlaşıldığına göre, Amerika, kendi ilaç firmalarının çıkarlarını korumak için, Güney Kore'ye karşı bazı ticari yaptırımlar uygulamaya hazırlanıyordu. Yabancı firmaların Kore hükümetine yönelik en büyük eleştirilerinden biri de, ilaç mevzuatı hazırlanırken kendilerine danışılmamış olmasıydı. Yabancı firmalar, ilaç fiyatları saptanırken A-7 denilen sistemin uygulanmasını istiyordu. Buna göre, dünyanın en zengin ülkelerinin oluşturduğu OECD örgütüne üye ülkelerin yedisindeki fiyatların ortalaması esas alınacaktı. Kore, bu sistemi kabul etmiyordu. Bağımsız bir devletin yasal düzenleme yaparken yabancı firmalara danışması gerektiği görüşünün resmen dile getirilebilmiş olması dikkat çekiciydi ve uluslararası ilişkilerin az bilinen bir boyutunu da gözler önüne seriyordu.

Yaptırım uygulaması, büyük devletlerin elindeki en önemli silahlardan biriydi. Kore hükümeti geri adım atmadı ve ilaçların tavan fiyatlarını saptarken ülkenin sağlık bütçesindeki açığın kapatılmasının öncelikli hedefi olduğunu belirtti.

Kore hükümetinin yaklaşımının yanı sıra, nüfusu bu ülkeden çok daha fazla olan Hindistan'ın uygulaması, büyük ilaç firmala-

rını daha çok rahatsız ediyor. Hindistan, yabancı firmalardan ilaç satın alarak halkın sağlık sorunlarına çözüm bulamayacağını, yoksulluk içinde yaşayan milyonlarca insana sağlık hizmeti götürebilmek için kendi ilaç sanayisinin geliştirmesi gerektiğini düşünmüş ve çok güçlü bir yerli ilaç sanayisi geliştirmiş. Bugün Hindistan'da 12.000 ilaç firması var ve bu firmalarda 500.000 kişi çalışıyor. Yan sanayi ile birlikte ilaç sanayisi, Hindistan'da 2,5 milyon kişiye iş sahası yaratıyor. Hindistan, 1991 yılından beri dış ticarette dünyaya açık bir politika izlemesine rağmen, bugün ülkenin ilaç gereksinmesinin % 90'ından fazlası yerel üretimle karşılanıyor. Bu gelişme, 1970 yılında çıkartılan ve yerel sanayiyi koruyan patent yasası sayesinde sağlanmış bulunuyor. 20. yüzyılın sonuna doğru uluslararası firmaların pazar payı % 40'a inmişti. Bugün 45 yabancı firmanın Hindistan'da üretim tesisi var ama yerel ilaç sanayisi piyasada çok güçlü hale gelmiş. Hindistan ilaç sanayisi, çeşitli engellemelere rağmen, yabancı pazarlara da güçlü biçimde girmiş bulunuyor. 2000 yılında Hindistan'ın ilaç ihracatı 1,5 milyar doları aşmıştı. Hintliler, Batı firmalarıyla aynı formülleri kullanarak ürettikleri ilaçların etkinliğinin hiçbir farkı olmadığını belirtiyorlar. Aksi bilimsel olarak kanıtlanmadıkça, bu iddiaya karşı çıkmak zor. Buna karşılık, büyük ülkelerin ilaç firmaları, kendi ürünlerini dünya pazarlarında daha çok satabilmek için, Hindistan'da, Güney Amerika ülkelerinde ve başka yerlerde üretilen jenerik ilaçların kalitesinin düşük olduğu yolunda yoğun propaganda yapıyor. Türkiye'de de bu konuda tartışmalar yaşanıyor. Örneğin, böbrek naklinde kullanılan bir ilacın Hindistan'dan ithal edilmesinin uygun olup olmayacağı konusunda Sağlık Bakanlığı'nın doktorlar arasında yaptığı araştırmaya farklı cevaplar geldi. Bazı doktorlar, Batı ürünlerinin tercih edilmesini savunurken, bazıları Hint ilacının aynı etkiyi yaptığı ve çok daha ucuz olduğu için devletin hazinesine büyük kâr sağlayacağını söylediler. Gene böbrek hastalarının transplantasyonu alanında çalışan bazı başarılı Türk doktorları, farklı dokulara sahip insanlar arasında böbrek transplantasyonu yapabildiklerini, bunun diyalize girmek zorunda olan hastaların sayısını azaltacağını, bu nedenle diyaliz sektöründen para kazanan yabancı firmaların bu tip transplantasyonların yapılmasına karşı

lobi faaliyetleri yürüttüklerini belirtiyorlar. Belli ki, bu iddiaların dikkatle değerlendirilmesi gerekiyor. Türkiye'nin, bu konularda en az Hindistan kadar duyarlılık göstermesi beklenir.

Hindistan, yukarıda da belirtildiği gibi, 1970 yılında çıkartılan patent yasasından çok yararlandı. Oysa İngiliz sömürgeciliği döneminde çıkartılan 1911 tarihli patent sistemi, yabancı ilaç firmalarına yaramıştı. 1970 yılından önce Hindistan ilaç pazarının % 85'i yabancı firmalar tarafından paylaşılıyordu. Hindistan, yerli ilaç sanayisini koruyan ilk ve tek ülke de değil. Uzakdoğu'da Kore'ye ilaveten Japonya ve Tayvan, benzeri yöntemler uygulayarak yerel sanayilerini desteklediler ve büyük ekonomik kazançlar sağladılar. Avrupa'da daha 19. yüzyılın sonlarından itibaren İsviçre de benzeri bir politika uygulamış ve yabancı ilaçları ithal etmek yerine, yerel ilaç sanayisini koruyacak önlemler geliştirmişti. Bu nedenle Almanya ve Fransa'nın ciddi eleştirilerine hedef olmuştu. İsviçre, ancak 1978 yılından sonra ilaç sanayisinde patent haklarını kapsamlı biçimde uygulamaya başladı.

Avrupa Birliği'nde İlaç Sanayisi

Aynı konular, bugün de Avrupa'da ve dünyanın başka yerlerinde tartışılıyor. Dünya Sağlık Örgütü, yukarıda özetlenen iç çekişmelere ve ilaç lobilerinin çabalarına rağmen, Mayıs 2002'de yapılan 55. Genel Kurul toplantısında, jenerik ilaçların sağladığı rekabetin sağlık hizmetlerinin ucuzlatılmasını sağlayacağını kabul etmişti. Avrupa Birliği çerçevesinde oluşturulan bir çalışma grubu da jenerik ilaçların payının artırılması için çalışıyor. Bugün Avrupa'da jenerik ilaçlar, orijinal ilaçların % 20'si ile % 80'i arasında değişen fiyatlarla satılıyor. Avrupa'da bu ilaçların pazar payı, ortalama % 27 olarak hesaplanıyor. Ancak ülkeden ülkeye farklılıklar göze çarpıyor. İngiltere'de jenerik ilaçların piyasa payı % 40-50'ye kadar yükseliyor. İskandinav ülkelerinde ise, de çok yüksek. Birliğe yeni katılan Doğu Avrupa ülkelerinde ise % 60 civarında. Bu ülkelerin genel ekonomik durumu eski AB üyelerinden çok daha düşük olduğu için, sağlık harcamaları da onlardan daha az. Bu ülkelerde kişi başına yıllık sağlık harcaması yaklaşık 400 euro. Eski AB ülkelerinde ise bu rakam 1600 euroya ulaşıyor. Ama Portekiz

ve Fransa'da jenerik ilaçların payı % 8-15 arasında değişiyor. İtalya, Belçika ve İspanya gibi ülkelerde daha da düşük. Anlaşılan bu ülkeler, bu konuda biraz daha muhafazakâr davranıyorlar ve ilacın markasına içeriği kadar önem veriyorlar. Amerika'da bu oran % 50'ye çıkmış bulunuyor. Avrupa Birliği ülkeleri, jenerik ilaç kullanımı sayesinde yılda 13 milyar dolarlık bir tasarruf sağlıyorlar. Avrupa'da jenerik ilaçları üreten sanayi dallarında yaklaşık 100.000 kişi çalışıyor.

Avrupa Birliği, birçok alanda tek Pazar sistemine geçmiş bulunuyor ama ilaç sanayisi bunun istisnalarından birini oluşturuyor. AB içinde 25 farklı fiyat sistemi ve ilaç ajansı var. Ambalajlama ve etiketleme her ülkede farklı biçimde yapılıyor. Büyük ilaç firmaları, bütün bu uygulamalardan kendilerini kârlı çıkaracak yolları buluyorlar. Avrupa'da fikri mülkiyet haklarının kapsamı, 1992 yılından bu yana ilaç firmalarını memnun edecek şekilde genişletiliyor ve patentlerin süreleri uzatılıyor. ABD'de ilaç firmaları, araştırma ve geliştirme harcamalarının önemli bir bölümünü devlet desteği ile karşılıyor. Avrupa'da pek böyle bir sistem yok.[265]

Jenerik ilaçlar konusunda Avrupa'da en ilginç uygulamalardan biri Portekiz'de yapılıyor. Portekiz İlaç ve Eczacılık Kurumu, jenerik ilaçların desteklenmesi için özel bir çaba gösteriyor. Portekiz'de devlet, ilaç maliyetlerinin % 70'ini karşılıyor. Geri kalan % 30 hastalar tarafından ödeniyor. İlaç masraflarının azaltılması, hem halk hem de devlet için özel bir önem taşıyor. Portekiz'de 2001 yılında jenerik ilaçların piyasa payı % 0,34'ten ibaretti. Dört yıllık çalışma sonucunda bu pay % 12'ye yükseldi. Portekiz, hâlâ bazı Avrupa ülkelerinin gerisinde ama artış süreci çok çarpıcı.[266]

Polonya da ilginç bir örnek. Avrupa Birliği'ne 2004 yılında katılan bu ülkenin ilaç pazarı, yılda üç milyar euroyu aşıyor. Piyasada jenerik ilaçların değer olarak payı % 58'i buluyor. Kutu esasına göre bakıldığında, ilaç ithalatı toplam pazarın % 33'ü ama değer ölçüsüne göre % 64'ü. Avrupa Birliği ile yapılan üyelik müzakereleri

(265) Perry Greg, Avrupa Birliği ve Türkiye'de Jenerik İlaç Endüstrisi, İlaç Endüstrisi İşverenleri Sendikası (CIEIS), İstanbul 2005, s. 14-18.

(266) Ivo, Rui Santos, IEIS, s. 34-37.

sırasında Polonya, eski ilaçların ruhsatlarının güncelleşmesi konusunda 31 Aralık 2008 tarihine kadar geçiş süresi kullanma hakkı elde etmiş. Yani üye olduktan sonra yaklaşık beş yıl bu alanda AB kurallarına uyma yükümlülüğü olmayacak.(267)

Türkiye'de İlaç Sanayisi

Türkiye'de ilaç tüketiminin ve ilaç sanayisinin bazı özellikleri var. Bir kere Türkiye, diğer OECD ülkeleriyle kıyaslandığında, toplam sağlık harcamaları içinde ilacın payının en yüksek olduğu ülkelerden biri. Yıllık ilaç tüketimi, 9 katrilyon lirayı aşıyor. Piyasadaki ilaçların % 35'i yerli orijinal ürün, % 10'u orijinal ithal ürün, % 50'si yerli jenerik, % 5'i de ithal jenerik ürünlerden oluşuyor.

İlaç sektöründe 300 civarında firma bulunuyor. Bunlardan 52'si yabancı sermayeli firma. Ülkedeki 92 ilaç üretim tesisinden 12'si yabancılara ait. İlaç sektöründe 23.000 kişi çalışıyor. Piyasadaki ilaç sayısı beş bini buluyor. Toplam ilaç pazarı 6,2 milyar dolar. Bu pazar hızla büyüyor. Son dört yıldaki büyüme dolar bazında % 56. Bu pazarın % 75'i, en büyük 20 firma tarafından paylaşılıyor. Bu hızlı büyümeyi tek başına nüfus artışıyla açıklamak mümkün değil. Talebin bu kadar hızla artması da makul sayılamaz. Bu durumda en güçlü olasılık, ilaç fiyatlarında, özellikle ithal edilen ilaçların fiyatlarında artış olarak gözüküyor. Basına da yansıdığı gibi, bazı yabancı firmaların aynı ilacı çeşitli kamu kuruluşlarımıza iki, hatta üç misli fiyatla satmaları, bu açıdan dikkatle değerlendirilmesi gereken bir olgu. Büyük bir yabancı firmanın genel müdürünün tutuklanmasına da yol açan bu olayı yargının en doğru biçimde değerlendireceğine güvenmek lazım. Ama bu olay, Türkiye'de ilaç sektörünün bütün boyutlarıyla ve zaman geçirmeden masaya yatırılmasını zorunlu kılıyor.

Türk ilaç pazarında dikkat çeken bir nokta da, kutu bazında pazar payı % 14 olan yabancı ilaç şirketlerinin, fiyat bazında pazarın % 38'ini ellerinde bulundurmaları. Bu, Türkiye'nin pahalı ilaç ithal ettiğinin göstergelerinden biri sayılabilir. Bu oranın da zaman içinde değişim gösterdiği görülüyor. Türkiye halen yılda 1,3 milyar

(267) Sledziewski, Cezary, İEİS, s. 61-63.

dolarlık ilaç ithal ediyor. 2000 yılında değer bazında ithal ürünlerin piyasa payı % 25 iken, beş yıl sonra yaklaşık % 40'a çıkmasının makul bir açıklamasını bulmak zor.

Türkiye'de yerli ilaç sanayisinin çok uzun bir geçmişi var. Bugün ulaştığı teknolojik düzey de ileri ülkelerin gerisinde değil. Buna rağmen, ilaç ihracatı, 200 milyon doların pek üzerine çıkmıyor. Hindistan'ın Türkiye'nin dokuz misli ilaç ihracatı yapabilir düzeye gelebilmesinin nedenini açıklamak zor. Dünya pazarlarında rekabet güçlüğü ve korumacılık önlemleri Hindistan ilaç sanayisi için de geçerli. O zaman, Türkiye'nin bu kadar geride kalmasının sebeplerini araştırmak gerekiyor.

Bir başka ölçü de ihracatın ithalatı karşılama oranı. Türkiye'de ilaç sanayisinde bu oran % 9-10'u geçmiyor. Oysa daha ileri teknoloji gerektiren alanlarda bile, Türkiye'de ihracatın ithalatı karşılama oranı çok daha yüksek. Bu nedenle diğer sektörlerle kıyaslandığında Türkiye'de ilaç sektöründe ihracatın ithalatı karşılama oranının çok düşük olduğu görülüyor.

Aşağıdaki tabloda, bazı sektörlerde ithalat ve ihracat rakamlarıyla ihracatın ithalatı karşılama oranı yer alıyor.

Türkiye'de Çeşitli Sektörlerde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı 2004 (Milyon dolar)

Sektör	İthalat	İhracat	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı %
Gıda	5.891	6.059	102,8
Petrol Ürünleri	8.636	1.111	12,8
Demir-çelik	5.325	6.004	112
İlaç	3.036	289	9,5
Otomotiv	11.512	8.099	70,3
Dokumacılık	4.170	6.428	154,1

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı

Türkiye'de, ilaç sektöründe ihracatın ithalatın çok küçük bir bölümünü karşılayabilmesi dikkat çekici. İhracatın ithalattan daha

fazla olduğu alanlardan biri demir-çelik. Bu kadar başarılı olunan bir alanda, amiral gemisi Erdemir'in yabancılara satışı yönünde yapılan çalışmalar ülkede ciddi tepkilere yol açtı. CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın uyarıları etkili oldu ve bir grup Türk işadamı, Türkiye Odalar Birliği'nin bünyesinde bu tesisi satın alarak yabancılara satışının engellenmesi için girişim başlattı.

Türkiye'de ilaç sektörü, hem halk sağlığını en yakından ilgilendiren bir alan olması, hem de ekonomik dengeler üzerindeki etkileri bakımından uzun vadeli yaklaşımlarla ve politikalarla düzenlenmesi gereken bir sektör. Jenerik ilaçların pazar payının artırılması ve yerel üretime öncelik verilmesi, Türkiye'nin temel tercihleri olmalı. Yukarıdaki örneklerden de görüleceği gibi, diğer ülkelerde lobicilik faaliyetleri yoluyla siyasi kararları bile etkileyebilen uluslararası ilaç firmalarının, Türkiye'deki faaliyetleri de yakından değerlendirilmeli. Birçok Avrupa ülkesinde, Japonya'da, Hindistan'da, Kore'de bu alanda yaratılan ulusal çıkarları koruma duygusunun, Türk kamuoyunda da yerleşmesi için basın yayın kuruluşlarına da da büyük görev düşüyor.

Dünyadan ve Türkiye'den Çifte Standart ve Eşitsizlik Göstergeleri

Gerek petrol, gerek savunma sanayisi, gerekse ilaç sanayisinden sunulan yukarıdaki örnekler çoğaltılabilir. Bankacılık, sigortacılık ve sanayinin başka dallarında da benzer örnekler çok. Bu örnekler, uluslararası ekonomik ilişkilerin gerçek niteliği hakkında yeterince fikir veriyor. Görülüyor ki, piyasa ekonomisini savunan ülkeler, bir yandan liberal ekonominin kurallarının diğer ülkeler tarafından benimsenmesi için çaba gösterirken, bir yandan da kendi ulusal çıkarları gerektirdiği zaman bu kurallardan sapıp kendi ülkelerinin ve firmalarının çıkarlarını savunmakta bir sakınca görmüyorlar. Devletler, ülkelerinin çıkarları ile serbest piyasa ekonomisinin kuralları çatıştığı zaman, güçleri yettiği ölçüde kendi çıkarlarını korumayı tercih ediyorlar. Eğer uluslararası ilişkilerde hak ve adalete, bütün ülkelerin egemen eşitliğine saygı gösterilen bir düzen yerleştirebilmiş olsaydı, dünya ekonomisi büyük ve güçlü devletlerin etki alanının dışında tutulabilseydi, dünyada küreselleşme olgusundan gelişme yolundaki ülkeler bu kadar kaygı duymayabilirlerdi. Ne yazık ki, dünyanın bugünkü şartlarında uluslararası ilişkilerde gerçek bir eşitliğin ve adaletin sağlanabildiğini söylemek mümkün değil. Birçok durumda çifte standart uygulanması âdeta bir kural haline gelmiş bulunuyor.

Adalet ve eşitlik gibi yüksek hedeflere ulaşmak için, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok adım atıldığı doğru. Birleşmiş Milletler bünyesinde savaştan hemen sonra kabul edilen Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi, insanların eşitliğini amaçlayan en önemli belgelerden biri. Birleşmiş Milletler Yasası da, devletlerin eşitliği ilkesini benimsiyor. Avrupa Konseyi ve NATO gibi çok

önemli uluslararası örgütlerin kuruluş belgelerinde demokrasinin üstünlüğünden söz ediliyor.

Gerçekten de bütün insanların ortak arzusu, her bakımdan eşitlik ve adalet kurallarının geçerli olduğu bir dünyada yaşamak. Fransız İhtilali'nin de temel hedefi buydu ve bu hedef iki yüz yılı aşkın zamandan beri ulusal ve uluslararası düzeyde sık sık dile getirilen bir amaç. Ama ne yazık ki, hayatın gerçekleri biraz farklı. Yukarıda da belirtildiği gibi, Birleşmiş Milletler Örgütü, devletlerin eşitliği ilkesine göre kuruldu. Örgütün bütün üyelerinin temsil edildiği Genel Kurulu'nda gerçekten eşitlik ilkesi gözetiliyor. Büyük ya da küçük, her ülkenin bir oyu var. Ama Birleşmiş Milletler'in en etkili kurumu Genel Kurul değil, Güvenlik Konseyi. Devletlerin askeri güç kullanmasına izin veren, gerektiğinde barış günü gönderilmesini, kurallara uymayan ülkelere yaptırım uygulanmasını Güvenlik Konseyi kararlaştırıyor. Orada ise eşitlikten söz etmek mümkün değil. 15 üyeli Güvenlik Konseyi'nin beş üyesi, yani Amerika, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin daimi üye statüsünde. Bu üyeler, İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri. Uluslararası ilişkilerde hâlâ onların sözü geçiyor. Bunlardan her birinin veto hakkı var. Bu hak, üstelik kâğıt üzerinde kalan bir hak da değil. Başta Rusya ve Amerika olmak üzere, daimi ülkeler, bu hakkı iki yüz defadan fazla kullandılar.

Çeşitli yıllarda hangi ülkelerin ne kadar veto kullandığı yandaki tabloda yer alıyor.

Bugün dünyanın en büyük beş ülkesi bunlar mı? Tam değil. Nüfus açısından bakıldığında, Hindistan'ın nüfusu, Çin hariç, bütün daimi ülkelerden daha fazla. Ekonomik güç açısından bakıldığında, Japonya'nın gücü, Amerika hariç hepsinden fazla. Almanya'nın ekonomik gücü, Avrupalı iki daimi üye olan İngiltere ve Fransa'dan fazla. Dünyanın en büyük ülkelerinden Brezilya ve Endonezya, daimi üye değiller. Türkiye gibi 72 milyonluk nüfusu olan ülkelerle birkaç yüz bin kişilik nüfusu olan bazı ada devletleri aynı statüde. Görüldüğü gibi, Birleşmiş Milletler'in yapısında açık bir adaletsizlik var. Bunun farkında olan Birleşmiş Milletler örgütü ve ilgili devletler, yıllardan beri bu sistemin değiştirilmesi, Almanya ve Japonya gibi ülkelerin daimi üye yapılması, bazı büyük devletle-

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Daimi Üyelerinin Bugüne Kadar Kullandıkları Vetolar

Dönem	Çin	Fransa	İngiltere	ABD	Sovyetler Birliği / Rusya	Toplam
1946-55	1	2	-	-	80	83
1956-65	-	2	3	-	26	31
1966-75	2	2	10	12	7	33
1976-85	-	9	11	34	6	60
1986-95	-	3	8	24	2	37
1996	-	-	-	-	-	0
1997	1	-	-	2	-	3
1998	-	-	-	-	-	0
1999	1	-	-	-	-	1
2000	-	-	-	-	-	0
2001	-	-	-	2	-	2
2002	-	-	-	2	-	2
2003	-	-	-	2	-	2
2004	-	-	-	2	1	3
Toplam	4-5	18	32	80	122	257

Kaynak: Global Policy Institute

re de diğerlerinden daha uzun süre üyelik verilmesi için çalışmalar yapıyorlar. Ama henüz bu değişiklikler gerçekleştirilebilmiş değil, adaletsiz düzen devam ediyor.

Diğer önemli uluslararası kuruluşlarda da her zaman eşitlik ve adalet ilkelerine uyulduğunu söylemek zor. Örneğin IMF'nin karar mekanizmalarına bakıldığında, burada en büyük ortak olan Amerika'nın istemediği bir kararın alınmasının olanaksız olduğu görülecektir. Diğer büyük ülkelerin oy ağırlıkları da, karar alınmasını kendi tercihleri doğrultusunda etkileyebildiklerini gösteriyor. Sık sık IMF'den yardım almak zorunda kalan ülkelerin ise, karar mekanizmalarındaki yeri yok denecek kadar azdır. Bu nedenle,

bu ülkelerin IMF'ye üyeliği daha çok sembolik bir nitelik taşıyor. IMF'deki oy verme mekanizmasının doğal bir sonucu olarak, Amerika Birleşik Devletleri, bu kuruluşun kararları üzerinde çok etkili rol oynamaktadır. Bazı seçilmiş ülkelerin IMF'deki oy oranları aşağıdaki tabloda gösteriliyor.

Bazı Ülkelerin IMF'deki Oy Oranları

Ülkeler	Oy Ağırlıkları	Ülkeler	Oy Ağırlıkları
ABD	17,08	İngiltere	4,95
Almanya	5,99	İspanya	1,42
Avustralya	1,50	İsveç	1,11
Avusturya	0,87	İsviçre	1,60
Belçika	2,13	İtalya	3,25
Brezilya	1,41	Japonya	6,13
Çin	2,94	Kanada	2,94
Danimarka	0,77	Rusya	2,74
Finlandiya	0,59	S. Arabistan	3,22
Fransa	4,95	Türkiye	0,45
Hollanda	2,38	Yunanistan	0,39

Kaynak: IMF

İşte bu oy oranları, dünyadaki ekonomik politikalara kimlerin yön verdiğini de açıkça ortaya koyuyor. Tablodan görüldüğü gibi, Türkiye'nin IMF'deki ağırlığı, Fransa'nın ve İngiltere'nin onda birinden az, Amerika'nın ise kırkta biri civarındadır.

Avrupa Birliği'nde de en zengin dört üye, nüfusu en fazla olan üyelerdir. Bunlar Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya'dan oluşuyor. Avrupa Birliği'nde, oybirliği gerektiren kararların dışında kalan konularda kararların alınmasında nüfus nispetleri esas alındığından, nüfusları da en fazla olduğu için, en zengin ülkelerin daha fazla söz hakkı oluyor. Türkiye üye olduğu takdirde bu denge değişecek ve nüfusu fazla olduğu için, diğer bazı orta boy ülkelerin

ekonomik açıdan gerisinde kalan Türkiye'nin oy ağırlığı onlardan fazla olacak. Aynı durum Avrupa Parlamentosu'nda da kendini gösterecek. Açıkça ifade edilmese de, Türkiye'nin üyeliğine karşı olan bazı ülkelerin veya siyasi partilerin itiraz nedenlerinden birinin de bu olduğu anlaşılıyor.

Türkiye'nin üyelik süreciyle ilgili tartışmalarda da bu konular ön plana çıktı. Bazıları Türkiye'nin diğer adaylardan daha büyük bir ülke olduğunu, bu nedenle onlarla aynı ölçülere göre işlem göremeyeceğini söylediler. Oysa 1999 yılının Aralık ayında Helsinki'de yapılan AB zirvesinde Türkiye'ye diğer adaylarla eşit muamele yapılması kararlaştırılmıştı. Kaldı ki, diğer adaylar de birbirine eşit sayılmazdı. Nitekim Birliğe son olarak katılan ülkelerden Polonya'nın nüfusu Kıbrıs Rum Kesiminin yaklaşık 40 katıydı. Ama kimse bu büyüklük farkı dolayısıyla Polonya ile Kıbrıs'ın farklı muameleye tabi tutulması gerektiğini söylemedi. İşte bu durum da, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde maruz kaldığı çifte standartların örneklerinden birini oluşturuyor.

NATO'da ülkelerin eşit oy hakkı var. En küçük bir ülke bile, ulusal çıkarlarını zarara uğratacak bir kararı veto edebilir. Ama NATO'da fiilen oylama yapılmıyor ve kararlar uzlaşmayla alınıyor. Uzlaşma arayışlarında da çoğu zaman büyük devletlerin ağırlığı hissediliyor. Amerika'nın dışındaki NATO ülkeleri de, ulusal çıkarları söz konusu olduğunda istemedikleri yönde karar alınmasına itiraz edebiliyorlar ve kararı engelleyebiliyorlar. Bunun örneklerinden birini, Avrupa Birliği'nin NATO kaynaklarından oluşturacağı Avrupa Ordusu'na yapılacak destek konusunda 1999-2002 yılları arasında Türkiye'nin yaptığı itiraz oluşturdu. Gene de bir bütün olarak bakıldığında, ABD'nin, NATO'nun en önemli kararlarının alınmasında etkili olduğunu söylemek doğru olur. Bunun başlıca gerekçesi de, fiili gücün büyük bir bölümünün Amerika'nın elinde oluşudur. Örneğin NATO öncülüğünde Kosova'ya yapılan askeri müdahalede kullanılan Amerikan uçaklarının sayısı, diğer bütün müttefiklerin uçaklarının toplamından daha fazlaydı. Bu askeri üstünlük nedeniyle, NATO'nun Avrupa'daki güçlerinin komutanı daima bir Amerikalı orgeneral olmaktadır.

Diğer bazı kuruluşlarda eşitlik ilkesine daha çok uyulmaktadır.

Örneğin Birleşmiş Milletler'e bağlı kuruluşlardan UNESCO ve Dünya Sağlık Örgütü gibi kuruluşlar böyledir. Ancak bu kuruluşlarda da, Amerika gibi büyük devletlerin istedikleri kararların çıkmaması veya onları rahatsız edici kararlar alınması halinde, bu devletler, o örgütlere tepki göstermekte, hatta fiilen yaptırım uygulamaktadırlar. ABD'nin uzun süre UNESCO'ya ve Dünya Sağlık Örgütü'ne, hatta doğrudan doğruya Birleşmiş Milletler'e bütçe katkı paylarını ödememesi, bunun örneğini oluşturuyor. En büyük katkı payına Amerika sahip olduğu için, bu ülkenin üzerine düşen payı ödememesi, örgütün faaliyetlerini kısıtlıyor ve sonunda Amerika'yı da tatmin edici uzlaşmalara varılması kaçınılmaz hale geliyor.

Yalnız uluslararası kuruluşların işleyişinde değil, bazı önemli uluslararası antlaşmalara katılımda da benzeri sıkıntılar yaşanıyor. Örneğin Amerika'nın çevre konularında dünyanın geleceği açısından çok önemli kararlar içeren ve özellikle atmosfere zarar veren gazların üretiminin kısıtlanmasını öngören Kyoto Protokolü'nü, kendi endüstrisinin çıkarlarına zarar vereceği gerekçesiyle onaylamaması, bu sözleşmeyi bir ölçüde anlamsız kılmıştır. Başkan Bush, 2005 yılında Londra'da yapılan G-8 Zirvesinde Kyoto Protokolü'nü imzalamayı bir kez daha reddetmiş ve bu protokolün Amerika'nın ulusal çıkarlarına aykırı olduğunu iddia ederek, "*Benim için önce ABD'nin çıkarları gelir*" demiştir. Başkan Bush'un bu protokole karşı çıkarken kendi seçim bölgesindeki sanayilerin çıkarlarını da dikkate aldığı söyleniyor. Gerçekten Kyoto Protokolü'nden en fazla etkilenecek olan üç sektör otomotiv, kömür ve yakıt olarak kömür kullanan enerji sektörüydü. Bu sektörlerin, Bush'u 2000 ve 2004 seçimlerinde destekleyen Güneydoğu Amerika'da bulunması da son derece dikkat çekicidir.[268]

Dünyanın bugünkü koşullarında, büyük devletlerin veya uluslararası kuruluşların, eğilimlerine karşı çıkan devletleri yola getirmek için en çok kullanılan yöntem, yaptırımlar uygulanması. Ancak, gerek Birleşmiş Milletler'in, gerek bazı büyük devletlerin diğer ülkelere karşı uyguladıkları yaptırımların da her zaman haklı, adil ve eşit olduğu söylenemez. Örneğin, Türkiye'nin ulus-

(268) Roberts, s. 136.

lararası antlaşmalardan kaynaklanan haklarını kullanarak ve Kıbrıs Türkleri'ni bir katliamdan korumak için gerçekleştirdiği 20 Temmuz 1974 tarihli Kıbrıs harekâtından sonra, Amerika'nın Türkiye'ye uyguladığı askeri ambargoyu, adil ve haklı bir karar saymak mümkün değildir. Hukuk alanına bakıldığında da benzeri haksızlıklara ve çifte standartlara rastlamak mümkün. Örneğin Amerika Uluslararası Ceza Mahkemesi Sözleşmesi'ni imzalamamış ve bu kuruluşa taraf olmamıştır. Bu kuruluş, savaş suçu işleyenlerin bu sözleşmeyle oluşturulacak bir uluslararası ceza mahkemesinde yargılanmasını öngörüyordu. Amerika ise, hiçbir Amerikan yetkilisinin bir uluslararası mahkemede yargılanmasına razı olmadığı için, bu sözleşmeye katılmadı. Başka ülkelerin vatandaşları bu uluslararası mahkemede yargılanabilirdi ama Amerikan vatandaşları bu uygulamaya maruz kalamazdı. İşte bu yaklaşım, hukuk alanında başlı başına bir çifte standart oluşturuyor.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Kıbrıs'la ilgili olarak Türkiye aleyhine verdiği Louizidou davası kararını da, haklı ve isabetli bir karar saymak mümkün değildir. Bu davada Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde bir demokratik ülkenin bütün kurumları çalışırken, orada olan bütün gelişmelerden hukuken Türkiye'nin sorumlu tutulması yalnız hukuk değil, insaf ölçüleriyle de bağdaşmamaktadır. Bu nedenle, daha önceki yıllarda işbaşında bulunan Türk hükümetlerince reddedilen bu karar, maalesef 2004 yılında işbaşında bulunan Türk hükümeti tarafından kabul edilmiştir.

Yani uluslararası siyasi ve ekonomik kuruluşların yanı sıra uluslararası hukukun uygulanmasında da fiilen tam bir adaletin ve eşitliğin bulunduğunu söylemek mümkün değil. Bu konudaki bazı uluslararası istatistikler, ilginç bir durumu ortaya çıkartıyor.

Aşağıda verilen tablolarda, çeşitli uluslararası hukuk kurumlarına yapılan başvurular, o hukuk kurumlarında alınan kararlar ve ilgili ülkelerin bu kararlara uyum oranı gösteriliyor.

Tablonun incelenmesinden de görüleceği gibi, uluslararası kurumların kararlarına uyum oranı, sanıldığı kadar yüksek değil. Örneğin Uluslararası Adalet Divanı'nın zorunlu yargı kararlarına uyum oranı % 40. Dünya Ticaret Örgütü'nün kararlarına uyum oranı % 66'yı geçmiyor. GATT'ta bu oran % 38'e düşüyor. Bu

Uluslararası Yargı Organlarının Kararlarına Uyma Göstergeleri

Kuruluş	Yıl	Başlayan Davalar	Üye Ülke Sayısı	Yıl Başına Düşen Dava Oranı	Uyum Derecesi	Uyum Oranı
Daimi Uluslararası Adalet Divanı	26	36	63	1,38	Kötü	-
Uluslararası Adalet Divanı (Zorunlu Yargı)	57	30	62	0,53	Kötü	% 40
Uluslararası Adalet Divanı (Diğer)	57	62	187	1,09	İyi	% 72
GATT	48	298	128	6,21	Kötü	% 38
Avrupa Adalet Divanı	51	12.800	15	251	İyi	% 82
Avrupa İnsan Hakları Mah.	44	1000	44	-	İyi	% 80
Dünya Ticaret Örg.	8	213	146	27	Orta	% 66
Amerikalar Arası İnsan Hakları Kom.	24	32	21	1,33	Kötü	% 4
Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi	9	10	145	1,11	-	-

Kaynak: Posner, Eric ve Yoo, John, A Theory of International Adjudication, The University of Chicago, John M. Olin Law and Economics Working Papers, No: 36, February 2004, s. 27.

örgütlere duyulan ilginin de, zaman içinde azaldığı görülüyor. Bu konudaki bir tablo yan sayfada sunulmuştur. Ülkelerin son yıllarda uluslararası yargı yollarına başvurmakta pek istekli davranmadıkları tablodan anlaşılıyor. Devletlerin son 20 yılda başlıca yargı

Uluslararası Yargıya Başvurular (Dava Sayısı Olarak)

Yıllar	Tüm Devletler	İki Büyük Güç veya ABD'nin Taraf Olduğu Davalar
1794-1819	23	(Veri yok)
1820-1839	9	2
1840-1859	29	3
1860-1879	48	6
1880-1899	116	17
1900-1919	101	16
1920-1939	80	5
1940-1959	18	0
1960-1979	16	4

Kaynak: Posner, Eric ve Yoo, John, A Theory of International Adjudication, The University of Chicago, John M. Olin Law and Economics Working Papers, No: 36, February 2004, s. 27.

kuruluşlarına yıllık başvuru ortalaması birden az. İnsan hakları mahkemelerine bireysel başvuru hakkının kullanılması, bundan farklı bir durum oluşturuyor. Orada, bazı istisnalarla birlikte, ilgili kararlara genellikle uyulduğu, haksızlıklar giderildiği için, özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurularda artış var. Ama devletlerin birbirleri aleyhine yargı yoluna gitmelerinin örneklerine giderek daha az rastlanıyor. Bazı ülkelerin kendileri Lahey'deki İnsan Hakları Divanı'na başvurmakta çekingen davranırken, Ege meselelerinde Türkiye'yi bu divana gitmeye zorlamaları da düşündürücü.

Bütün bu örnekler, uluslararası siyasi ilişkilerde ve hukukta her şeyin yanlış, bozuk ve çifte standarta dayalı olduğu anlamına gelmiyor. Kuşkusuz, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda, gerek uluslararası ilişkilerde gerek milletlerarası hukukta önemli ilerlemeler sağlandı. Ama yukarıdaki örnekler, tam anlamıyla adil ve eşitlikçi bir düzenin kurulamadığını gösteriyor. Durum böyleyken, devletlerin, küreselleşme böyle gerektiriyor diye temel

ulusal çıkarlarını ve özellikle güvenliklerini uluslararası yargının insafına bırakmaları doğru olur mu? Olmadığı şuradan belli ki, özellikle büyük ülkeler yukarıda çeşitli örneklerde gösterildiği gibi, ulusal çıkarlarının korunmasını uluslararası yükümlülüklerinden de önce gelen bir hedef sayıyorlar. Son zamanlarda yoğun terörist saldırılara hedef olan İngiltere ve İtalya'nın terörle mücadele için Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki yükümlülüklerini göz ardı ederek, sanıkların haklarını kısıtlayıcı yeni yasalar kabul etmeleri bunun en açık örneklerini oluşturuyor.

Bu adaletsizlik ve eşitsizlik, yalnız siyaset ve hukuk alanlarında ortaya çıkmıyor. Ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizlik, zenginlerle fakirler arasında gelir düzeylerindeki farklılık da giderek büyüyor. Bugün dünyadaki 358 dolar milyarderinin elinde bulunan 760 milyar dolarlık servet, dünyanın toplam nüfusunun yarısının gelirine eşit. Dünyadaki toplam gelirin % 82,7'si halkın en zengin % 20'lik bölümüne giderken, halkın en fakir % 20'lik bölümünün aldığı pay yalnızca % 1,4'ten ibaret.[269]

Dünyanın toplam geliri, her yıl % 3 oranında artmaktadır; ancak bu artış her ülkede eşit şekilde hissedilememektedir. Örneğin, ABD'nin kişi başına düşen yıllık gelirindeki artış 633 dolar iken, bu rakam Etiyopya'da 3,60 dolara, Bangladeş'te 5,40 dolara ve Nijerya'da 7,50 dolara düşmektedir. Son on yılda Etiyopya'da kişi başına düşen yıllık gelir, 41 dolar yükselirken, bu artış, ABD'de 7257 dolar oldu. Bu da, eşitsizliğin ne kadar korkunç boyutlara ulaştığının önemli bir göstergesi.[270]

Piyasa ekonomisi, Adam Smith'in öngördüğü gibi, tek başına her şeyi düzenleyemiyor ve adil bir düzen yaratamıyor. Avrupa Birliği içinde de ülkeler ve bölgeler arasında gelir farklılıkları devam ediyor. Eğer bir bölgedeki gelir düzeyi, ülke toplamının % 75'inden düşükse, o bölge geri kalmış bölge sayılıyor ve oraya özel mali katkılar sağlayan sosyal politikalar uygulanıyor. 6 Ekim 2004 tarihli AB Komisyonu Türkiye İlerleme Raporu'nda Türkiye'ye sürekli kısıtlamalar getirilebileceğinin belirtildiği alanlardan biri de bu.

(269) Korten, s. 90, 111.
(270) Korten, s. 54.

Yani Türkiye, üye olduğunda bu sosyal dengeleme programlarından yararlanmayabilecek. İşte 17 Aralık 2004 tarihindeki AB zirvesinde kabul edilen Komisyon raporundaki adaletsizliklerden biri de bu. Zirve kararı esasen birçok alanda Türkiye'ye diğer adaylardan farklı koşullar getiriyor ve tam üyelik hedefini ciddi biçimde kuşkuya düşürecek ifadeler içeriyor. Örneğin, 3 Ekim 2005 tarihinde başlayacak müzakerelerin ucunun açık olacağı, Türkiye üye olamasa da AB'ye sıkı bağlarla bağlanacağı, insanların serbest dolaşımına sürekli kısıtlamalar getirilebileceği, tarım alanında ve sosyal politikalarda da Türkiye'ye sürekli kısıtlamalar uygulanabileceği, bu ağır ve kabul edilemez koşulların örnekleri arasında yer alıyor.

Uluslararası siyasi, hukuki ve ekonomik eşitsizliklerin bazı örnekleri bunlar. Küreselleşmenin etkisiyle bu eşitsizliklerin,adaletsizliklerin ülkeleri giderek daha fazla etkilemesinden kaygı duyuluyor. Yüzbinlerce insanın küreselleşme karşıtı gösteriler düzenlemesi, büyük ölçüde bu kaygılardan kaynaklanıyor. Ülkelerin kendi içlerinde esasen gereğinden fazla eşitsizlik ve adaletsizlik yaşanıyor. Stiglitz'in dediği gibi, IMF ve benzeri kuruluşların ülkelerin iç yapılarına giderek daha fazla etkide bulunması bu eşitsizlikleri artırıcı etki yapıyor. Bu eşitsizlikler de halkın hoşnutsuzluğuna ve tepkisine neden oluyor. İngiltere'de bulunan Dünya Kalkınma Hareketi'nin verilerine göre, Aralık 1999'dan Eylül 2000'e kadar IMF'den kredi alan ülkelerde 50'den fazla ayaklanma çıkmıştır. Bu da, IMF'nin sosyal politikaları nasıl göz ardı ederek kredi verdiğinin bir başka göstergesidir. Arjantin, Bolivya, Brezilya, Kolombiya, Kenya, Nijerya ve Güney Afrika gibi ülkelerde çıkan bu ayaklanmalara bir milyonu aşkın insan katılmıştır.[271]

Piyasa ekonomisinin uygulandığı bazı ülkelerde zenginlerin daha zenginleşmesi, fakirlerin daha da fakirleşmesi önlenememiş. Zengin devletler, bunu telafi etmek için çeşitli sosyal yardım programları uyguluyorlar. Bu yardımlar uygulanmasaydı ne olurdu? Halkın yüzde kaçı fakirlik sınırının altında kalırdı? Devlet yardımları bunu ne ölçüde düzeltebiliyor? Bu soruların cevapları arka sayfadaki tabloda yer alıyor.

(271) Korten, s. 312.

Çeşitli Ülkelerde Devlet Yardımlarından Önce ve Sonra Fakirlik Oranları

Ülkeler	Devlet Yardımından Önce (%)	Devlet Yardımından Sonra (%)	Devlet Yardımı Sonucunda Fakirlikte Azalma (%)
ABD	27,1	17,0	37
Almanya	31,0	6,8	78
Fransa	36,4	7,9	78
İngiltere	30,0	8,2	73
İsveç	36,5	5,6	85
Kanada	24,9	12,5	50

Kaynak: Bok, Derek, The State of the Nation: Government and the Quest for a Better Society, Harvard University Press, 1996, s. 345.

Gelişmiş ülkeler, bu sosyal yardımları yapacak güce sahipler. Bir de bu olanaklara yeterince sahip olmayan ülkeler var. Türkiye ne yazık ki, bunlardan biri. Bu nedenle, Türkiye'de fakirlik sınırı altında yaşayanların oranı, diğer Avrupa ülkelerinden çok yüksek.

Türkiye'nin diğer Avrupa ülkeleriyle eşitliği henüz yakalayamadığı, hatta onların çok gerisinde kaldığı alanlardan biri de bilgisayar kullanımı ve internet erişimi. Sanayi Devrimi'ni kaçırdığı için İmparatorluğun son iki yüzyılında dünyanın önde gelen ülkeleri arasındaki yerini kaybeden Türkler, şimdi teknoloji devrimini yakalamak zorunda.

Bilgisayar kullanabilmenin okuryazarlıkla eş tutulabildiği bir dünyada, Türkiye'de bilgisayar kullanımının ve internet erişiminin ileri ülkeler düzeyine ulaştırılması, hükümetlerin öncelikli hedeflerinden biri olmalı. Birçok bakımdan Avrupa Birliği'ne yeni üye olan ülkeleri geride bırakan Türkiye, ne yazık ki, kişi başına düşen bilgisayar sayısında ve internet erişiminde Avrupa'nın son sırasında yer almakta.

Yandaki tabloda, Avrupa ülkelerinde internet kullanıcılarının toplam nüfus içindeki payı gösteriliyor.

Avrupa Ülkelerinde İnternet Kullanımı (İnternet Kullanıcılarının Toplam Nüfus İçindeki Yüzdesi)

Almanya	60
Çek Cumhuriyeti	19
Danimarka	69
Lüksemburg	59
İngiltere	56
GKRY	53
İrlanda	40
Fransa	34
İspanya	34
İtalya	34
Estonya	31
Yunanistan	17
Türkiye	7
AB-25	42
AB-15	45

Kaynak: EuroStat

Bu tablo, ayrıca bir açıklama yapılmasını gerektirmeyecek kadar açık. Türkiye'de internet kullanımı, hem Avrupa'nın en son sırasında hem de kendinden bir üst düzeydeki Yunanistan'ın yarısından az. Bu, kabul edilebilir bir durum değil.

Bu durum süratle düzeltilmeli, bilgisayar ve internet kullanımının yaygınlaştırılması için, diğer ülkelerin uygulamaları da dikkate alınarak özel teşvik tedbirleri alınmalı. Kişi başına gelir düzeyi en düşük Avrupa ülkelerinden biri olan Türkiye'de internet erişiminin birçok zengin ülkeden daha pahalı olmasının da izahı mümkün değil. Bilgisayarın eğitimde yaygınlaştırılması için şimdiye kadar alınan önlemlerin de yeterli olmadığı görülüyor. Bilgisayarsız ve internetsiz okul değil, sınıf bile bırakılmaması, ulusal eğitim politikamızın temel hedefleri arasında yer almalı.

Türkiye'de genel eğitimde köklü bir reform yapılmadan bilgi-

sayar ve internet kullanımında reform yapılabilir mi? Bu soruya olumlu cevap vermek olanaksız. Türkiye'de halkın hâlâ % 13'ünün okuma yazma bilmediği dikkate alındığında, teknolojik gelişimin, ancak topyekûn bir eğitim seferberliğinin bir parçası olduğu takdirde bir anlam taşıyacağı anlaşılacaktır. Bunu başaramayan bir Türkiye'nin, en uygun siyasi koşullar yaratılabilse bile, Avrupa Birliği'nin diğer ülkeleriyle yarışabilmesi çok zor olacak. Üstelik, sorun, sadece okuma yazma bilme düzeyinin yükseltilmesinden ibaret de değil.

Türkiye'de eğitimin genel düzeyinin, Avrupa ülkelerinin ve Türkiye'ye benzer koşulları olan dünyadaki diğer devletlerin bir hayli gerisinde kaldığı maalesef bir gerçek. 2004 yılında 518 lise birincisinin herhangi bir üniversiteye girebilmek için gerekli asgari puanı tutturamamış olması başlı başına olumsuz bir gösterge oluşturuyor. Benzeri bir duruma dünyanın başka hangi ülkesinde rastlandığı merak konusu. Ayrıca, 2005 yılında yapılan Üniversite Seçme ve Değerlendirme Sınavı'nda, 57.000 adayın sıfır puan alması da, ortaöğrenimin düzeyindeki düşüklüğün başka bir kanıtı.

Türkiye'de yaklaşık 18 milyon çocuğun çeşitli düzeylerdeki okullara gitmesi, devletin sırtına diğer ülkelerin pek çoğu ile kıyaslanamayacak büyüklükte bir yük yüklemektedir. Nüfus artış hızı daha makul düzeylere indirilmedikçe, eğitim alanındaki zorlukların büyük bir bölümünün devam edeceği de kuşkusuz. Ama nüfus artışını bir bahane gibi göstererek, bundan kaynaklanan güçlüklerin arkasına saklanıp eğitimde gerekli reformları yapmaktan kaçınmak da kabul edilemez.

Eğitimle ilgili sorunların Meclis'te ve kamuoyunda kapsamlı biçimde tartışılması ve bazı soruların açıkça dile getirilmesi gerekiyor. Örneğin, nasıl olmaktadır da bütün Avrupa ülkelerinde lise öğrenimi görmüş bir genç, dershane eğitimi takviyesi almadan üniversiteye girebilmekteyken Türkiye'de çoğunlukla girememektedir? Türkiye'de öğrencilerin üniversite giriş sınavlarında başarı kazanmak için dershanelere gitmek zorunda kalmaları, başka ülkelerde örneği pek görülmeyen bir durumdur. Avrupa ülkeleri arasında Yunanistan'ın dışında dershane sistemine sahip ülke yok. Üstelik dershane sistemi ailelere büyük mali yük oluşturmaktadır.

Yapılan bazı araştırmalar, vatandaşların her yıl dershanelere yaklaşık beş katrilyon ödediğini gösteriyor. Bu paranın eğitim sistemi içinde değerlendirilmesi, büyük olasılıkla Türkiye'nin tüm eğitim sorunlarının çözümünü sağlayabilir ve dershaneler de iyi düzeyde eğitim veren okullara dönüştürülerek genel eğitim kurumları arasında yerlerini alabilir. Özetle, ortaöğretimde öğrencilere verilen eğitimin üniversiteye giriş sınavında başarı kazanılması için yeterli olmaması, sistemin yetersiz düzeyde olduğunun çok açık bir kanıtı.

Eğitim alanındaki bazı bireysel başarı örnekleri, sistemin genelindeki bozukluğun göz ardı edilmesine gerekçe olamaz. Lise müfredatı üniversite eğitimi için yeterli değilse, bunun düzeltilmesi gerekir. Müfredat yeterli de eğitim kadrosunun bilgi birikimi ve pedagojik formasyonu eksikse, o zaman buna çare bulunmalıdır. Türkiye'de öğretmenlerin eğitim düzeyinin yükseltilmesinin öncelikli bir hedef olduğu ortada. Görevlerini en zor koşullarda yüksek bir gayret ve özveriyle yerine getiren öğretmenlerin daha yüksek düzeyde meslek eğitim ve yabancı dil eğitimi olanağına kavuşturulmaları, Türk eğitimini bugünkünün çok üzerinde bir düzeye çıkartabilir.

Tabii bütün bunlar yapılırken, eğitimin Cumhuriyet'in temelini oluşturan laik ve çağdaş anlayışla verilmesi, özel bir önem taşıyor. Eğitim alanında laiklikle bağdaşmayan eğilimlerin etkili kılınması için bazı siyasi çevrelerin ve tarikatların yaptıkları girişimler mutlaka önlenmelidir. Türkiye'de çeşitli kademelerdeki 600.000 öğrencinin bazı tarikatların etki alanında bulunduğu yolundaki iddialar, mutlaka ciddi biçimde soruşturulmalı ve laik cumhuriyetin geleceği açısından büyük tehlike oluşturacak bu gibi durumlara hiçbir şekilde izin verilmemelidir. Aksi takdirde, yalnız eğitim sistemi değil, Türkiye'nin demokratik ve laik rejimi de bundan büyük zarar görebilir.

Kuşkusuz, gerek nitelik, gerekse içerik bakımından Türk eğitimindeki eksikliklerin sorumlusu, öğrenciler ve onların velileri değildir. Özetle, küreselleşme çağında Türkiye'de eğitimin durumu, itiraf etmek gerekir ki, yürekler acısıdır.

Eğitimde başarı sağlamadan, ekonomide ve ülke yönetiminin

çeşitli alanlarında iyi sonuçlar almak ve toplumu topyekûn kalkındırma çabalarında başarıya ulaşmak mümkün değildir. Bu nedenle, eğitim konusu ulusal çıkarlar açısından öncelikle çözümlenmesi gereken bir konudur.

Küreselleşmenin ekonomik boyutuna bakıldığında, ticari ve mali işlemlerin artık dünya çapında âdeta sınırsız biçimde yapılabilmesinin bazı avantajlar sağladığı, dünya çapında ticareti, mali işlemleri ve yatırımları kolaylaştırdığı bir diğer gerçek. Ama bir de madalyonun öbür tarafı var. Bu olanaktan yararlanan kâra paranın, dünya ekonomileri üzerinde çok olumsuz etkiler yaptığı ve ahlaki değerleri tahrip ettiği de bir diğer gerçek. Bu arada küreselleşmeden yararlanan sıcak paranın hiçbir kurala ve koşula uymadan ülke piyasalarına serbestçe girip çıkmasının, ciddi sakıncalar yaratabildiği de görülüyor. Türkiye gibi, cari açıklarının önemli bir bölümünü sıcak para ile kapatma yoluna giden veya buna mecbur kalan ülkeler, çok ağır bir bedel ödemek zorunda kalabilirler. 1990'lı yılların sonunda Uzakdoğu'da yaşanan büyük ekonomik krizin, sıcak paranın aniden piyasalardan çekilmesiyle başladığı unutulmamalı. Türkiye Odalar Birliği Başkanı'nın da belirttiği gibi, yatırımcıların diledikleri anda ve yaklaşık % 60'lık bir kâr sağlayarak piyasadan çekebilecekleri büyük miktardaki sıcak paranın, Türk ekonomisinde yeni krizlere yol açması tehlikesi büyüktür. Türkiye'de cari açığın gayri safi milli hasılanın % 7'sini aştığı bir ortamda, bu açığın önemli bir kısmının sıcak parayla karşılanmaya çalışılması, ülke ekonomisini ciddi risklerle karşı karşıya getirebilir.

Aynı şekilde, teknolojinin verdiği olanaklardan yararlanan kara paranın ekonomiye girmesi, ekonomik ve sosyal dengeleri bozucu etki yapmaktadır. Kayıt dışı ekonominin bir bölümü, kara paranın ekonomiye girişiyle ilgilidir. Kayıt dışı ekonominin Türkiye'de ve diğer bazı ülkelerdeki boyutu kıyaslandığında, çok çarpıcı bir görünüm ortaya çıkıyor. Yandaki tablo, çeşitli ülkelerdeki kayıt dışı ekonominin genel ekonomi içindeki payını gösteriyor.

Ankara Ticaret Odası'nın Türkiye için saptadığı kayıt dışı ekonomi oranı, DİE'nin bulgularını çok aşarak % 61'e ulaşıyor. Ancak DİE rakamı esas alınsa bile, hiçbir Avrupa ülkesinde kayıt dışı

Türkiye'de ve Diğer Bazı Ülkelerde Kayıt Dışı Ekonomi (Gayri Safi Milli Hasılanın Yüzdesi Olarak)

Ülkeler	%	Ülkeler	%
Nijerya	76	Arjantin	21
Tayland	70	İsveç	20
Mısır	68	Danimarka	19
Filipinler	50	Kanada	16
Meksika	49	Çek Cum.	15
Türkiye	45	Fransa	15
Rusya	40	Almanya	14
Malezya	39	Avustralya	13
Güney Kore	38	Hollanda	12
Brezilya	29	İngiltere	11
Yunanistan	29	Hong Kong	11
Macaristan	27	Avusturya	10
İtalya	26	ABD	9
İspanya	24	Japonya	8
Belçika	22	İsviçre	8

Kaynak: The Economist, Türkiye için DİE

ekonominin Türkiye'deki kadar yüksek olmadığı görülüyor. Bu ekonominin bütünü açısından çok sağlıksız bir görünüm oluşturuyor ve vergi kaçağı, yolsuzluklar ve usulsüzlerle ilgili sorunların kaynaklarından birini teşkil ediyor.

Ne yazık ki, yolsuzluklar konusunda da Türkiye'nin uluslararası istatistiklerdeki yeri övünülecek durumda değil. Transparency International isimli örgütün bütün dünya ülkelerinde her yıl yayınladığı *Yolsuzluk Algılaması Endeksi'nin* 2004 yılındaki verilerine göre, Türkiye oldukça gerilerde yer alıyor. Ülkelere 10'la 1 arasında puan verilen endekste, Türkiye, 3,2 puanla 77. sırada bulunuyor. 145 ülkenin değerlendirildiği bu endekste, ilk sırada yer alan, yani

yolsuzluğun en az düzeyde olduğu ülke 9,7 puanla Finlandiya, en son sırada 1,5 puanla Haiti yer alıyor.

Sağlam mali politikaların izlenemediği, Türkiye gibi mali suçlara sık sık af çıkartıldığı ülkelerde kayıt dışı ekonomi ve kara para hareketleri, yolsuzlukları ve usulsüzlükleri aşırı derecede artırıyor ve ekonomik dengeleri bozuyor.

Kayıt dışı ekonominin yaygın biçimde varlığını sürdürmesi, küreselleşme bahanesiyle göz ardı edilemeyecek bir durumdur. Küreselleşmeye öncülük eden Batı ülkelerinde mali disiplin önlemlerinin hiçbir ayırım gözetilmeden, hiç kimseye taviz verilmeden etkili biçimde uygulanması, o ülkelerdeki ekonomik başarıların başlıca nedenlerinden biridir.

Türkiye'de işadamı, siyasetçi ve bürokrat ilişkilerinin, örnekleri basına sık sık yansıyan, karşılıklı çıkarlara dayalı yapısı, ekonominin sağlıklı biçimde ve ülke çıkarları doğrultusunda yönetilmesini güçleştirmektedir.

Vergi kaçağının ileri boyutlara ulaşması da, ülkede gelir gider dengesinin sağlanmasını olanaksız hale getirmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında özenle izlenen denk bütçe politikası, artık geçmişin bir anısı haline gelmiştir. Bütçe harcamalarında çağdaş ülkelerde uygulanan disiplinin sağlanamaması, keyfi kararlarla yatırımların çoğu zaman iç politika tercihlerine göre yönlendirilmesi, Devlet Planlama Teşkilatı'nın eski işlevini kaybetmesi gibi olumsuzlukların yanı sıra, çok yüksek oranlara ulaşan vergi kaçakları, Türkiye'yi vergi yoluyla tahsil edemediği gelirleri karşılamak için aşırı derecede borçlanmak zorunda bırakmış ve sonunda dünyanın en borçlu ülkelerinden biri haline getirmiştir. Vergi kaçağını en açık biçimde yansıtan tablo, bazı sektörlerde ödenen ortalama aylık vergi miktarıdır.

Bu bilgileri içeren yandaki tablo, Türkiye'de vergi kaçağının ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisinin artık ahlaki değerlerin tahribi noktasına ulaştığını gösteriyor. Eğer gerçek kazancı beyan edilenin birkaç misli fazla olan vergi mükellefleri, düz işçi veya memur düzeyinde vergi ödüyorsa, bu durum, toplum yapısının temelini etkileyen bir durumun varlığına işaret ediyor. Aşırı derecede yüksek vergiler varsa, bunların makul düzeylere indirilmesi gerekir.

Çeşitli Sektör Mensuplarının Ödedikleri Ortalama Yıllık Vergiler (YTL)

Meslek Grupları	Adedi	Ortalama Gelir	Ortalama Vergi
Noter	558	139.596	55.419
Ecza-ilaç depoları	107	46.006	18.569
Deterjan san.(imalat)	56	36.702	15.390
Sanatçılar	1.150	32.530	13.177
Eczaneler	11.417	21.721	6.732
Akaryakıt ticareti	1.248	18.484	6.281
İhracat-ithalat	1.186	15.875	5.771
Y.M.M. ve muhasebeci	20.313	12.574	3.858
Demir çelik (ticaret)	1.093	10.622	3.475
Avukatlar	18.966	10.051	3.456
İnşaat-bayınd. işl.	17.537	8.413	2.926
Çırçırlama sanayisi	73	8.326	2.668
Toprak sanayisi	496	7.495	2.822
Mimar-mühendis	4.892	6.785	2.128
Doktorlar	10.321	5.720	1.661
Mensucat san. (kumaş)	424	5.035	1.448
Demir çelik (imalat)	1.747	4.844	1.403
Altın imalat ve tic.	8.167	3.870	1.019
Un imali ve satışı	688	3.704	1.063
Elekt. ev alet.(imal)	1.409	3.641	1.040
Deri ticareti yapanlar	1.027	3.315	1.014
Konfeksiyon (imalat)	7.633	3.282	942
Oteller-moteller	2.117	3.267	957
İnş. malz.top. per.	9.248	3.163	886
Mens. san.(iplik im.)	642	3.050	828
Elekt.ev alet. tic.	7.891	3.045	883
Mens. san.(kumaş eşya)	201	2.895	858
Konfeksiyon (toptan)	6.893	2.753	808

Fırınlar	6.513	2.750	667
Mobilya (metal)	487	2.500	635
Bina inşaat	73	2.480	659
Deri imal edenler	630	2.479	676
Et ve mamul. im. tic.	6.225	2.329	562
Seyahat-turizm işlet.	3.246	2.297	639
Diş hekimleri	6.157	1.808	422
Konfeksiyon (perak.)	14.848	1.767	487
Ayakkabı imali	3.153	1.762	441
Deri mamul eşya satan.	732	1.711	430
Bakkal-süpermarketler	58.375	1.707	387
Diş protez ve lab.	773	1.680	608
Ayakkabı ticareti	7.292	1.634	426
Kürk imali ve ticareti	110	1.488	363
Deri mamul eşya imal.	1.179	1.427	385
Mobilya (ağaç)	19.733	1.201	305
Lokantalar	23.347	1.180	321
Deterjan san. tic.	6.411	1.012	245
Diğerleri	496.527	3.978	1.169
Tüm mükellefler, ortalama	793.311	4.422	1.334

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü

Ama vergi oranları, insanların vergi kaçırmaları için bir bahane sayılamaz. Bazılarının gelirleri oranında vergi ödememelerinin maliyeti, Türkiye'nin üst üste mali krizlere düşmesi, IMF'ye bağımlı hale gelmesi ve bu durumdan yararlanan bazı ülkelerin siyasi kıskacına girmesi olmuştur. Batı ülkelerinde olduğu gibi, bilgisayarlardan yararlanarak etkili bir vergi denetimi sağlanamadıkça, Türkiye'nin adil bir ekonomik düzen kurması, toplum içinde adaleti sağlaması ve dışa bağımlılıktan kurtulması mümkün değildir.

Vergi kaçağının yanı sıra, dolaylı vergilerin doğrudan vergilere nazaran aşırı derecede yüksek olması da, Türkiye'de karşılaşılan

adaletsiz vergi politikasının bir örneğini oluşturuyor. Bütün dünyada kabul edilen ölçü, vatandaşlardan kazançları oranında alınan gelir vergilerinin daha adil, bunun yanı sıra bütün vatandaşlardan alınan vasıtasız vergilerin ise daha adaletsiz olduğudur.

Bu alanda çeşitli ülkeleri kapsayan bir tablo aşağıda sunulmaktadır. Tabloda da görüleceği gibi, zenginle fakir arasında fark gözetmeyen Katma Değer Vergisi gibi dolaylı vergilerin oranında Türkiye bütün Avrupa ülkelerini geride bırakmaktadır. Bu tablo, başlıbaşına Türkiye'deki vergi adaletsizliğini ortaya koymaktadır.

Çeşitli Ülkelerde Doğrudan ve Dolaylı Vergilerin Oranı

Ülke Adı	Doğrudan Vergilerin Top. Vergiler İçindeki Payı (%)	Dolaylı Vergilerin Top. Vergiler İçindeki Payı (%)	Sosyal Güvenlik Katkılarının Top. Vergiler İçindeki Payı (%)
AB-25	35	33	32
AB-15	35	33	32
Belçika	30	39	31
Çek Cum.	31	26	43
Danimarka	36	60	4
Almanya	30	27	43
Estonya	40	24	36
Yunanistan	41	27	32
İspanya	34	31	35
Fransa	35	28	37
İrlanda	44	41	15
İtalya	36	34	30
Kıbrıs	43	36	21
Letonya	38	30	32
Litvanya	44	26	30
Lüksemburg	33	39	28
Macaristan	39	27	34
Malta	42	36	22

Hollanda	33	31	36
Avusturya	35	32	33
Polonya	40	19	41
Portekiz	42	27	31
Slovenya	42	20	38
Slovakya	36	23	41
Finlandiya	31	43	26
İsveç	34	37	29
İngiltere	39	44	17
Türkiye	29	71	10

Kaynak: EuroStat, Türkiye için Maliye Bakanlığı

Türkiye'nin karşılaştığı ekonomik sıkıntıların bir nedeni de, aşırı ve ölçüsüz borçlanmadır. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında dış borç almama konusunda gösterilen dikkat, 1950'li yılların ortasından itibaren unutulmuş, birçoğu verimsiz, geri dönüşü olmayan alanlara yönelik, aşırı bir borçlanma politikası Türkiye'yi gerçek bir borç bataklığına sürüklemiştir. Türkiye'nin iç ve dış borç miktarlarında zaman içinde görülen artış, izlenen ekonomi politikalarındaki hataların da göstergesi sayılabilir.

Yandaki tabloda ise, Türkiye'nin yıllar itibariyle iç ve dış borçlarındaki artış gösterilmektedir. Bu tablo aynı zamanda, Türkiye'nin nasıl zaman içinde ekonomik bakımdan dışa bağımlı hale geldiğinin de göstergesidir.

Tabloyu, Türkiye'deki siyasi gelişmelerin kronolojisi ile birlikte değerlendirmek, bu alandaki yanlış politikaların hangi dönemlerde izlendiğini de gösterecektir. Savaş yıllarında Türkiye'nin sadece 200 milyon dolar borç alarak ekonomik bağımsızlığını korumaya özen gösterdiği görülüyor. 1950'li yıllardan sonra ise başıboş bir borçlanma politikası izlenerek, ülkenin borç batağına gömüldüğü, yandaki tablodan açıkça anlaşılıyor.

Tabii ki, petrol fiyatlarının yükselmesi, terörist faaliyetlerin yoğunlaşmasının gerektirdiği zorunlu harcamalar, başka ülkelerdeki

Türkiye'nin İç ve Dış Borçlarının Evrimi

Yıllar	Dış Borçlar (Milyon Dolar)	İç Borç Stoğu (Milyon Dolar)
1950	373	631
1960	992	542
1970	1.929	2.694
1980	16.227	7.923
1985	25.476	12.043
1990	49.035	19.495
1995	73.278	22.180
1998	96.388	36.957
1999	102.987	42.233
2000	118.568	53.957
2001	113.658	84.479
2002	130.219	91.251
2003	145.367	138.593
2004	161.801	166.456

Kaynak: DPT, Yurt Ansiklopedisi, Devlet İstatistik Enstitüsü, TÜSİAD Raporları

ekonomik krizlerin Türkiye'ye yansımaları gibi, Türkiye'deki hükümetlerin sorumluluğunda olmayan bazı gelişmelerin de zaman zaman borç artışlarını etkilediği doğrudur. Ancak bu gelişmeler, hükümetlerin izledikleri bazı yanlış ekonomik politikaların sonucunda yaratılan gereksiz veya aşırı borçlanmaları haklı çıkartmaya yetmemektedir.

Önceden iyi planlanmadan, teknik ve fizibilite etütleri yeterince yapılmadan gerçekleştirilen ve Türkiye'nin borç yükünü artıran bazı yatırımlar, arkadaki tabloda gösterilmektedir:

Bu yanlış yatırımların sonuçları, her yılki bütçede etkisini gösteriyor ve yıllarca önce yapılan batık yatırımlar, bugün bile Türkiye'nin borç ve faiz yükünü artırıyor. Yanlış yatırımların işletme giderleri de, devlet bütçesine ağır bir yük oluşturuyor.

Yanlış veya Verimsiz Yatırım Örnekleri

Projenin Adı	Başlangıç Tarihi	Harcanan Para	Sonuç
Sincan Arifiye Hızlı Tren Demiryolu Projesi	1976	628 Trilyon TL	Ödenek yetersizliği ve jeolojik sorunlar nedeniyle proje durduruldu.
Zonguldak Saltukova Havaalanı	1999	13 Trilyon TL	Pistin yakınlarındaki Bostancılar Dağı nedeniyle kapatıldı.
Antalya Gazipaşa Havaalanı	1992	35 Trilyon TL	Pistin yakınlarındaki Gökketir Tepesi nedeniyle kapatıldı.
Uşak Havaalanı	1998	3,5 Trilyon TL	14 ay boyunca sadece 15 yolcu indi. Zarar ettiği gerekçesiyle kapatıldı.
Şanlıurfa Stadı	1992	13 Trilyon TL	Ödenek eksikliği nedeniyle proje durduruldu.
Yozgat Rehabilitasyon Merkezi	1991	18 Trilyon TL	Ödenek eksikliği nedeniyle proje durduruldu.
Hamzadere Barajı	1999	8 Trilyon TL	Ödenek eksikliği nedeniyle proje durduruldu.
Akhisar Sigara Fabrikası	1977	225 Trilyon TL	Ödenek eksikliği nedeniyle proje durduruldu. Halihazırda tütün deposu olarak kullanılıyor.
Bilecik Bozüyük Su Hattı	1991	21 Trilyon TL	Proje tamamlandığında kaynağın suyu azaldı. Halihazırda hat kullanılmıyor.
İzmir Viyadük İnşaatları	1992	115 Trilyon TL	Ödenek eksikliği ve tarihi dokuya zarar verdikleri için proje durduruldu.
Geyve Taraklı Yolu	1997	62 Trilyon TL	Heyelanlar nedeniyle proje durduruldu.

Pirinçlik Eğitim ve Karantina Tesisleri	1980	20 Trilyon TL	Bürokratik prosedürler nedeniyle terk edildi. Büyük çapta çürümeler nedeniyle kullanılamaz hale geldi.
Samsun Çevre Yolu İnşaatı	1993	56 Trilyon TL	Ödenek eksikliği nedeniyle proje durduruldu.
Mazıdağı Fosfat Tesisleri	1982	1 Katrilyon TL	1994'te zarar ettiği gerekçesiyle kapatıldı. O tarihten bu yana tesis çürümeye terk edildi.

Kaynak: KANAL D Haber internet sitesinden derlenmiştir.

Bazı havaalanlarının 2001 yılı bütçesine yansıyan zararları aşağıdaki tabloda gösteriliyor.

Bazı Havaalanlarının 2001 Yılı Bütçesine Yansıyan Zararları (Bin YTL)

Havaalanı	Gelir	Gider	Zarar	Açılış
Balıkesir	7	25	18	1998
Isparta	67	1.400	1.333	1997
Sinop	4	347	343	1993
Sivas	16	387	370	1957
Tokat	1	211	210	1995
Uşak	5	91	86	1998
Zonguldak	0,5	50	49,5	1999

Kaynak: Maliye Bakanlığı

Tablo, sadece yanlış yatırım politikası nedeniyle devleti sürekli zarara uğratan bazı havaalanlarının bir yıllık zararını göstermektedir. Görüleceği gibi, bu havaalanlarının geliri yok denecek kadar azdır. Bu nedenle, giderin neredeyse tamamı zarardır.

Yukarıda bazı örnekleri verilen verimsiz projelerin gerçek sayısı çok fazladır. Türkiye, yanlış siyasi kararlar ve yetersiz teknik araş-

tırmalar nedeniyle, bu gibi projeler yüzünden büyük bir borç ve faiz yükü altına girmiştir. Aşırı borçlanma, gelir-gider dengesinin bozulması sonucunda kabul edilemeyecek derecede büyüyen cari açık, ülkeyi defalarca ekonomik krizlere sürüklemiştir. Bunun sonucunda Türkiye, sık sık büyük devalüasyonlar yaparak parasının değerini düşürmek zorunda kalmış, bu operasyonlar ülkedeki gelir dengesizliğini büsbütün artırmış, sosyal yapıyı bozmuş, dış ekonomik ilişkilerde istikrarsızlık getirmiştir.

Bu olumsuz gelişmelerin en kötü sonuçlarından biri de, Türkiye'yi IMF'ye bağımlı hale getirmesi olmuştur. Aslında IMF, Bretton Woods Antlaşması'yla kurulmuş ve Türkiye'nin de üye olduğu uluslararası bir kuruluştur. Ekonomileri krize giren veya büyük zorluklarla karşılaşan ülkelere yardımcı olmak, IMF'nin başlıca görevlerinden biridir. Ancak bunu yaparken izlediği yöntemler, krize giren ülkelere kredi vermek için yerine getirilmesini istediği koşullar, o ülkelerin halkları için çoğu zaman bir acı ilaç niteliği taşımıştır. IMF'in genel hedefi, anlaşma yaptığı ülkelerde genel ekonomik dengeleri yeniden kurmak, enflasyonu düşürmek ve ülkeyi borçlarını yeniden düzgün biçimde ödeyebilecek hale getirmektir. IMF'nin yönetiminde, başta ABD olmak üzere, dünyanın zengin ülkeleri ağırlık taşıdığından ve borç veren bankalar ve başka mali kurumlar çoğunlukla bu ülkelerin kuruluşları olduğundan, bu kuruluşun öncelikli hedeflerinden birinin, evvelce verilen borçların geri ödenmesi olması şaşırtıcı değildir. Bu nedenle, borçlu ülkelerin bütçe gelirlerinin önemli bir bölümünün borç ödenmesine ayrılması için, bütçenin yüksek miktarda faiz dışı fazlalık vermesi, IMF'nin en önemli talepleri arasındadır. IMF, Türkiye'yle yapılan anlaşmada da faiz dışı fazlanın % 6,5 olmasını kabul ettirmiştir. Türkiye kadar yüksek ve uzun süreli faiz dışı fazla vermeyi IMF'ye taahhüt eden başka ülke bilinmiyor. IMF ile anlaşma yapan diğer bazı ülkelerde, faiz dışı fazla oranının Türkiye'den az olduğu görülüyor. Örneğin Arjantin, 2003'te yaptığı anlaşmada, IMF'ye % 4,5'luk faiz dışı fazla oranını kabul ettirmiştir. Brezilya, aynı yıl yaptığı anlaşmada, daha iyi sonuç almış ve % 3,88'lik bir oranı kabul etmiştir. Latin Amerika ülkelerinden en kötü durumda olan Ekvador'un bile kabul ettiği oran, Türkiye'ninkinin biraz altındadır.

Türkiye, faiz dışı fazlanın yüksek olması nedeniyle, bütçe kaynaklarından yatırımlara ve sosyal harcamalara yeterli pay ayıramamakta, bunun doğal sonucu olarak da işsizlik artmakta ve yoksul kesimlere gerekli sosyal yardımlar yeterince yapılamamaktadır.

Başkan Clinton'un ekonomi baş danışmanı olan Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Joseph Stiglitz, IMF'in girdiği hemen hemen her ülkede toplumsal yapının bozulduğunu, gelir dağılımı adaletsizliğinin arttığını belirtmektedir. Kısmen küreselleşmenin etkisiyle, kısmen yerel nedenlerle, birçok ülkede gelir dağılımı büyük adaletsizlikler göstermektedir.

Türkiye'de ve bazı ülkelerdeki gelir dağılımının durumu ile, bu ülkelerin İnsani Gelişme Endeksi'ndeki yerleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Çeşitli Ülkelerde Gelir Dağılımı

Ülke Adı	İnsani Gelişme Endeksi Sırası	En Fakir % 10'un Gelirden Aldığı Pay	En Zengin % 10'un Gelirden Aldığı Pay	En Zengin % 10'un Aldığı Payın En Fakir % 10'a Oranı
İsveç	2	3,6	22,2	6,2
Hollanda	5	2,8	25,1	9,0
Belçika	6	2,9	22,6	7,8
İrlanda	10	2,8	27,6	9,7
İngiltere	12	2,1	28,5	13,8
Finlandiya	13	4,0	22,6	5,6
Avusturya	14	3,1	23,5	7,6
Lüksemburg	15	3,5	23,8	6,8
Fransa	16	2,8	25,1	9,1
Danimarka	17	2,6	21,3	8,1
Almanya	19	3,2	22,1	6,9
İspanya	20	2,8	25,2	9,0
İtalya	21	2,3	26,8	11,6
Yunanistan	24	2,9	28,5	10,0

Portekiz	26	2,0	29,8	15,0
Slovenya	27	3,6	21,4	5,9
Çek Cum.	32	4,3	22,4	5,2
Estonya	36	1,9	28,5	14,9
Polonya	37	2,9	27,4	9,3
Macaristan	38	2,6	22,8	8,9
Litvanya	41	3,2	24,9	7,9
Slovakya	42	3,1	20,9	6,7
Hırvatistan	48	3,4	24,5	7,3
Letonya	50	2,9	25,9	8,9
Bulgaristan	56	2,4	23,7	9,9
Romanya	69	3,3	23,6	7,2
Türkiye	88	2,3	30,7	13,3

Kaynak: UNDP

Yukarıdaki tablo, Türkiye'nin gelir dağılımı alanında en kötü durumdaki ülkeler arasında bulunduğunu gösteriyor. İngiltere gibi bazı gelişmiş ülkelerde de benzeri sıkıntılar var ama yukarıda da açıklandığı gibi o ülkelerdeki sosyal güvenlik sistemleri, fakirlere oldukça yeterli destek sağlayabildiği için, gelir dağılımı adaletsizliği Türkiye'deki kadar hissedilmiyor.

Yukarıda bazı örnekleri verilen ekonomik sorunların çoğu, aslında küreselleşmenin kaçınılmaz sonuçlarından kaynaklanmamaktadır. Birçok ülke küreselleşmeden kaynaklanan bazı sorunların, ülkelerinin ekonomik ve sosyal yapısına olumsuz etkide bulunmaması için gerekli önlemleri alabilmişlerdir. Malezya, bunun örneklerinden biridir. Brezilya'nın izlediği politikalar ve IMF'ye kabul ettirdiği koşullar oldukça başarılı görünmektedir. Rusya'nın borçlarını vadesinden önce ödeyerek IMF ile yaptığı antlaşmayı sona erdirip, bu örgütün ağır koşullarından kurtulması da bir başarı örneği olmuştur.

Türkiye'nin ise uzunca süreden beri âdeta ekonominin yönetimini IMF'ye teslim etmiş gibi bir görüntü sergilediği görülmektedir. Türkiye, IMF'nin önerdiği her koşulu yerine getirdiği için,

zaman zaman dış çevrelerden ve onların Türkiye'deki uzantılarından övgüler alsa da, hükümetin cari açık, yüksek işsizlik oranı, gelir dağılımı bozukluğu gibi alanlarda aldığı olumsuz sonuçlar kaygı vericidir. Ne yazık ki, yakın geçmişte Türk hükümetleri, yaklaşan ekonomik krizleri önceden görerek IMF'ye muhtaç olmadan gerekli önlemleri almakta başarılı olamamışlar, kriz dönemleri geçtikten sonra bile IMF'ye bağımlı politikaları sürdürmüşlerdir. Türkiye'de IMF'ye bağımlı olmanın siyasi maliyeti de, yeterince dikkate alınmamıştır.

Amerika'nın IMF'yi ilgili ülkeler üzerinde bir siyasi baskı aracı olarak kullandığı yolunda yaygın bir kanaat var. Dünya basınına da sık sık yansıyan bu izlenime göre, eğer ekonomik güçlük altındaki bir ülke IMF'ye muhtaç duruma gelmişse, bu ülkenin siyasi alanda Amerika'yı rahatsız edici politikalar izlemesi, Amerika'nın çıkarlarına zarar verici yaklaşımlar benimsemesi çok zordur. Aksi takdirde, IMF'den beklenen krediler ve kolaylıklar sağlanamaz ve ülke daha ağır ekonomik sıkıntılar içine düşebilir.

Bu tehlike, ülkeleri, ekonomilerini yönlendirirken IMF'ye muhtaç olmamaya özen göstermeye mecbur etmektedir. Bu dikkati gösteremeyen ülkeler ise, IMF'nin acı reçetelerini kabul etmek, çoğu zaman da bunun siyasi bedelini ödemek zorunda kalırlar.

2001 yılında yaşanan krizden sonra IMF'nin desteğine yeniden ihtiyaç duyulması, Türkiye'yi bir kere daha ve belki de daha öncekilerle kıyaslanmayacak boyutta ağır koşulları kabul etmek zorunda bırakmıştır. IMF'nin talepleri doğrultusunda sosyal maliyeti yüksek bazı yasalar çıkartılmış, enflasyonu dizginleme zorunluluğunun bir gereği olarak asgari ücretler en düşük düzeyde tutularak çalışanların hakları kısıtlanmış ve gelir dağılımı adaletsizliği artarak sürmüştür.

Başta Kıbrıs olmak üzere, bazı dış politika konularındaki baskıların aynı döneme denk gelmesi acaba bir tesadüf müydü? Bu konuda yaygın kuşkular var. Kuşku duyulmaması gereken nokta, dış ekonomik ilişkilerle dış politika arasında çok yakın bir ilişkinin bulunduğudur. Ne yazık ki, uzun yıllardan beri Türkiye'de bu iki konu arasındaki yakın bağlantı yeterince anlaşılamamış ve her iki alandan sorumlu siyasetçiler ve bürokratlar arasında yeterince

yakın işbirliği yapılamamış, eşgüdüm sağlanamamıştır. Türkiye, bunun bedelini çok ağır ödemiştir ve ödemeye devam etmektedir.

Yaşanan bütün sorunlar ve olumsuzluklar ortadayken, bazı küreselleşme yandaşları, küreselleşme sürecinin ulus-devlet kavramını artık tamamen geçersiz kıldığını, devletlerin dünyadaki genel gidişe kendilerini uydurmak için ulusal çıkarlarını bir tarafa bırakmaları gerektiğini düşünüyorlar. Ama bu kitapta anlatılan gelişmeler, bu görüşün geçerli olmadığını ortaya koyuyor. Tony Blair'in dediği gibi, küreselleşme, ulus-devletlerin önemini, işlevini azaltmamış, ancak bunda bazı değişiklikler yapılmasına yol açmıştır. Devletler, zamanın koşullarına uymak için bazı alanlarda evvelce koydukları kuralları yumuşatmışlar, bürokratik engelleri büyük ölçüde kaldırmışlar ama temel işlevlerinden vazgeçmemişleridir. Bu temel işlevlerin özünde de, ulusal çıkarların korunması yatmaktadır.

Avrupa Birliği gibi tarihte örneği görülmemiş derecede yakın ilişkiler içine giren, aralarındaki hudutları, gümrükleri, ticaret engellerini fiilen kaldıran, insanların dolaşımını serbest bırakan, büyük bölümü tek para sistemine geçen bir toplulukta bile, ulus-devlet anlayışının sürdürüldüğü görülüyor. Fransa ve Hollanda'da yapılan referandumlarda reddedilen yeni Avrupa Anayasası tasarısında da, bazı ülkelerin aksi yöndeki çabalarına rağmen, Birliğin federal bir yapıya kavuşturulması görüşü kabul edilmemiş ve Avrupa Birliği'nin ulus-devletlerden oluştuğu belirtilmiştir.

Bu referandum sonuçlarının açıklanmasından sonra, İngiltere ile Fransa ve Almanya arasında başbakanlar ve cumhurbaşkanları düzeyinde yapılan ve basına da yansıyan bütçe reformu tartışmaları, ülkelerin ulusal çıkarlarını korumakta ne kadar hassas olduklarını gösterdi.

Küreselleşmenin öncüsü olan Amerika Birleşik Devletleri, ulusal çıkarlarını korumakta diğer hiçbir devletin gerisinde kalmamakta, hatta hemen hepsinin önüne geçmektedir. Amerikan başkanlarının birçok önemli konudaki görüşlerini savunurken, ulusal çıkarları kuvvetle ön plana çıkartmaları sebepsiz değildir. Bu kitapta, bunun birçok örneği verilmiştir.

Serbest piyasa ekonomisinin, artık devletlerin ekonomideki

rolünü anlamsız hale getirdiği görüşü de doğru değildir. Kitabın petrol, savunma sanayisi ve ilaç sanayisi bölümlerinde, devletlerin kendi ekonomik çıkarlarını kollamak için neler yaptıkları, ekonominin doğal kurallarının işleyişine nasıl müdahale ettikleri, hatta örneğin enerji ihtiyaçlarının güvenlik altına alınabilmesi için güç kullanmaktan bile kaçınmadıkları örnekleriyle anlatılmıştır.

Sonuç

Devletlerin, küreselleşmenin doğurduğu bütün bu olumsuz gelişmelerden korunmak için, ulusal çıkarlarını korumaya birinci önceliği verdikleri görülüyor. Türkiye gibi ülkelerin de yapması gereken şey, bir yandan makul ölçüler içinde siyasette ve ekonomide uluslararasında geçerli kurallara, antlaşmalara saygı gösterirken, bir yandan da kendi temel çıkarlarını gözden uzak bulundurmamak ve küreselleşme kurallarını bahane ederek kendisine yapılmak istenen baskılara, çifte standartlara ve dayatmalara karşı başka ülkelerin uygulamalarını da örnek göstererek gerekli direnci gösterebilmektir.

Türkiye bunu yapabilecek güçte, konumda ve önemli kozlara sahip bir ülke. Gerçekten, Türkiye, birçok açıdan dünyanın en büyük ve en güçlü 20 ülkesi arasında yer alıyor. Yüzölçümü açısından Rusya hariç, Avrupa'nın en büyük ülkesi. AB ülkeleri arasında nüfusu Türkiye'den büyük sadece Almanya var. Bugünkü nüfus eğilimleri, önümüzdeki 10 yıl içinde Türkiye'nin Almanya'yı geçerek birinci sıraya yükseleceğini gösteriyor. Türkiye'nin askeri gücü, NATO ülkeleri arasında Amerika'dan sonra ikinci sırada geliyor. Ülkenin zengin doğal kaynakları ve yetişmiş insan gücü var. Halkı Müslüman olan ülkeler arasında gerçek anlamda bir demokratik rejime sahip tek ülke.(272)

Küreselleşmenin gerekleri bahane edilerek veya Türkiye'nin AB üyeliği beklentisinden yararlanılarak, böylesine gücü ve olanakları olan bir ülkenin bölgesinde ve dünyada hak ettiği yeri almasına hiç

(272) Türkiye'nin ekonomi, güvenlik, doğal kaynaklar, demokrasi ve insan hakları gibi alanlarda diğer ülkelerle mukayesesi için bkz. Onur Öymen, *Türkiye'nin Gücü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.

kimse engel olamaz. Türkiye, gücünü ve etkinliğini sınırlamak için bazı ülkelerin yapmak istedikleri baskılara yeterli direnci gösterebilmelidir. Bunu yapacak gücü ve tarih tecrübesi vardır.

Avrupa Birliği üyeliği, Türkiye'nin uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan hakkıdır. Diğer adaylardan talep edilen koşulları yerine getirmesi halinde, Türkiye'nin AB üyeliğine kimse engel olamamalıdır. Bu koşulları yerine getirdiği halde, Türkiye'yi sırf dini ve kültürel nedenlerle AB'ye üye yapmak istemeyenler, ırkçı bir yaklaşım sergilemiş olurlar. Tarihte acı tecrübeler yaşamış olan Avrupa'da 21. yüzyılda artık ırkçılığa, din ve kültür ayırımcılığına yer yoktur. Avrupanın ortasına bir dini ve kültürel demirperde yerleştirmeye kimsenin hakkı yoktur.

Özetle, küreselleşme, teknolojik gelişmelerin de etkisiyle artık geri döndürülemeyecek bir boyut kazanmış bulunuyor. Küreselleşmenin özellikle haberleşme, ulaşım, iletişim gibi alanlarda bütün ülkelerde yaşayan insanlar için yadsınamayacak olanaklar, daha önceleri düşünülemeyecek kolaylıklar getirdiği açık. Bu olanaklardan mümkün olduğu kadar çok yararlanmak, ülkenin her köşesine bu teknolojik gelişmeleri ulaştırmak, önemli hedeflerden biri sayılmalı. Karşılıklı veya çok taraflı ekonomik ve ticari yararlara hizmet ettiği sürece, küreselleşmeyi tümüyle kaygı verici bir oluşum olarak nitelendirmek doğru olmaz.

Bütün ülkeler, değişen dünya koşullarına rağmen, gerek siyasi gerek ekonomik alanlarda, ulusal çıkarlarını en iyi biçimde korumayı başlıca hedef saymaktadırlar. Piyasa ekonomisine en çok saygı gösteren ülkelerin bile, devlet yönetiminin piyasalara terk edilemeyeceğini açıkça belirttikleri görülüyor. Eski Fransız başbakanlarından Lionel Jospin'in, *"Piyasa ekonomisine evet, piyasa devletine hayır"* sözü bu açıdan dikkat çekicidir.

Küreselleşme tartışmaları sırasında bazı büyük devletlerin kendi iradelerini, taleplerini başka ülkelere kabul ettirmek için bu kavramı bir bahane gibi kullandıkları görülmektedir. Onlara göre; "Küreselleşmenin gereği, diğer ülkelerin sınırlarını kayıtsız koşulsuz büyük devletlerin firmalarına, mali kuruluşlarına hatta silahlı kuvvetlerine açmalarıdır. Bu beklentilere karşı çıkmak, dünyanın yeni koşullarına ve çağdaşlığa ters düşmektir. Artık küresel bir

köye dönüşen dünyada eski ulusal çıkar düşünceleri bir tarafa bırakılmalı, herkes ortak çıkarları savunmalıdır. Yabancı şirketlerin başka ülkelerde firmaları, bankaları, tarım arazilerini satın almaları o ülkelerin de çıkarınadır. Çok uluslu şirketler, dünyanın yeni gerçeğidir. Onların her türlü beklentisi karşılanmalı, bu şirketlere her türlü kolaylık gösterilmelidir. Onları yeni yatırımlara çekmek için gerekli yasa değişiklikleri yapılmalı, her türlü teşvik tedbiri alınmalıdır. Bu konularda kendi ülkelerinin çıkarını savunma gerekçesiyle bazı kayıtlayıcı önlemler alınmasını savunanlar çağdışı düşünce sahipleridir. Onlar, çağdaş dünyayı anlamayanlardır." Söyledikleri özetle budur.

Bu düşünceleri yaymaya çalışanlar, yukarıda da örnekleri verildiği gibi, kendi ülkelerinde ulusal çıkarları gerektirdiğinde, piyasa ekonomisinin kurallarını ihlal etmekten çekinmiyorlar ama başka ülkelerin bu kurallara koşulsuz uymalarını talep ediyorlar. Çünkü, kendi ülkelerinin ve firmalarının çıkarlarını bunu gerektirmektedir.

Bu düşünceler, çeşitli ülkelerde yabancı ülkelerin ve firmaların lobiciliğini yapmayı meslek haline getiren bazı yerli işadamları, basın mensupları ve akademisyenler tarafından da sürekli olarak dile getirilmektedir. Türkiye'de de bu düşüncede olanların sayısı ne yazık ki az değildir ve basının bir bölümü de, bu düşünce sahiplerinin görüşlerine geniş yer vermektedir.

Bu düşünce sahipleri, Türkiye'nin temelleri Lozan Antlaşması'yla atılan devlet yapısını değiştirmeyi öngören önerilerde bulunmaktan da çekinmiyorlar. Bunlardan bazıları da, moda olan toplum mühendisliği yöntemleriyle, Türkiye'nin dokusunu, omurgasını değiştirmeyi, ülkeyi dış etkilere daha açık hale getirmeyi hedefliyor. Türkiye içinde çeşitli nedenlerle bu gibi düşüncelere destek olanlar da var.

Bu alanda Türkiye ile ilgili değerlendirmeler yapılırken unutulmaması gereken temel nokta, bu ülkenin ulusal çıkarları korumayı en yüksek hedef sayan Atatürk ve arkadaşları tarafından kurulduğudur. Bu ülkede Atatürk Devrimi gerçekleşmiştir. Atatürk'ün görüşleri, yalnız kendi dönemi için değil, kendinden sonraki dönemler bakımından da yol göstericidir, ışık tutucudur. Atatürk'ün

ulusal çıkarları, ulusal bağımsızlığı ve ülke bütünlüğünü korumayı temel hedef göstermesi, bu çerçevede ekonomik bağımsızlığı, kültürel bağımsızlığı da aynı çerçeve içinde belirtmesi tesadüf değildir. Atatürk'ün bu düşüncelerini değişen dünya koşullarında bağnazca bir yaklaşım gibi yorumlamak, kimsenin aklından geçmemelidir. Doğal olarak, Türkiye de diğer uygar ülkeler gibi çağın gereklerine uyacak, çağın ortak değerlerini, Avrupa Birliği ile bütünleşme hedefini benimseyecek ve insanlarına çağın gerektirdiği hak ve olanakları sunmakta diğerlerinin gerisinde kalmayacaktır. Yabancı düşmanlığı yapmamak, bütün ülkelerle dostluk ilişkileri kurmak Atatürk'ün bıraktığı önemli miraslardan biridir.

Başta insan hakları ve kültürel haklar olmak üzere, Türk vatandaşları, diğer uygar ülkelerin vatandaşlarının gerisinde kalmayacaklardır, kalmamalıdırlar. Bu konuda kuşku bulunmamaktadır. Ama bu yüksek kavramların istismar edilerek, Türkiye'nin birlik ve dayanışma içinde varlığını sürdürmesinin ve kalkınmasının önlenmesine ve özellikle şiddet kullanılarak Türkiye'nin devlet yapısının değiştirilmesine de, Atatürk'ün izinden gidenler müsaade edemezler. Çağdaşlık, ulus-devlet anlayışından, ulusal birlikten, bütünlükten, ulusal çıkarlardan fedakârlıkta bulunulması anlamında yorumlanamaz. Küreselleşme adı altında Türkiye'yi yabancı ülkelerin güdümüne sokmak isteyenler, bu Cumhuriyet'i kuranların yolundan gitmeyenlerdir.

Türkiye'nin yolu, çağdaş uyarlık düzeyine ulaşma yoludur. Bunun için, hiçbir alanda diğer ülkelerin gerisinde kalmamak temel hedef olmalıdır. Ama başkalarının kendi ulusal çıkarlarını korumak için aldıkları önlemleri, Türkiye'nin de kendi çıkarlarını korumak için alması kimseyi rahatsız etmemelidir. Türk halkı, çağdaşlık adı altında kendini teslimiyetçi yaklaşımlara sürüklemek isteyenlere bugüne kadar olduğu gibi, bundan sonra da izin vermeyecektir. Türk halkı, çağdaşlığa, mandacıların yolundan değil, Atatürk'ün gösterdiği tam bağımsızlık yolundan yürüyerek ulaşacaktır.

Bibliyografya

America's National Interests, A Nixon Center Briefing, Washington D.C., 12 July 2000.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Enver Paşa: Makedonya'dan Orta Asya'ya*, Cilt III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

Cantor, Norman (ed.), *Perspectives on the European Past: Conversations with Historians*, Macmillan, New York, 1971.

Cem, İsmail, *Türkiye'nin Geri Kalmışlığının Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1979.

Clark, Wesley, *Waging Modern War: Bosnia, Kosovo and the Future of Combat*, Public Affairs, New York, 2001.

Damyanov, Orlin, *The Political Carrier and Personal Qualities of Richelieu*, The American University of Paris, http://www.geocities.com/Paris/5972/Richelieu.html.

Değer, Emin, *Oltanın Ucundaki Türkiye*, Çınar Yayınları, İstanbul, 1993.

Dilan, Hasan, *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2005.

Downing, Brian, *The Military Revolution and Political Change: Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe*, Princeton University Press, Princeton, 1992.

Earle, Edward Mead, "The Secret Anglo-German Convention of 1914 Regarding Asiatic Turkey", *Political Science Quarterly*, Vol. 38, No.1.

Eltis, David, *The Military Revolution in Sixteenth Century Europe*, Tauris Publishers, London, 1998.

Ferro, Marc, *Le Livre Noir du Colonialisme*, Robert Shlaffont, Paris, 2003.

Giddens, Anthony, *The Third Way*, Polity Press, Cambridge, 1988.

Gökberk, Macit, *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983.

Gökçen, Sabiha, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, Türk Hava Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.

Gönlübol, Mehmet, *Uluslararası Politika*, SBF, Ankara, 1985.

Hawkins, William, "Hawks Battle Over Fate of US Defense Industry", *American Economic Alert*, 11 June 2003.

IISS London Strategic Survey.

Karal, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, METU Press, Ankara, 1998.

Klare, Micheal, *Blood and Oil*, Penguin Books, London, 2004.

Korten, David, *When Corporations Rule the World*, Berrett-Koehler Publishers, San Francisco, 2001.

Hillard, Pierre, *Minorités et Régionalisme, Combats Pour La Liberté d'Esprit*, Paris, 2004.

Holsti, K.J., *International Politics*, Prentice Hall, London, 1974.

Huntington, Samuel, *The Clash of Civilizations and the Remarks of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996.

Huntington, Samuel, *Who Are We?*, Simon & Schuster, New York, 2004.

Kim, Tae-Hyo, "The Origins and Demise of Japan's Minimalist Security Policy: Changing Environment, Perception, Strategy", http://www.isanet.org/archive/taehyo.htm.

Kissinger, Henry, *Diplomacy*, Simon & Schuster, New York, 1994.

Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Dünya, Türkiye ve Kamuoyu*, Simavi Yayınevi, İstanbul, 1992.

Lee, Stephen, *Aspects of European History, 1494-1789*, Methuen, London, 1984.

Lieven, Anatol, *America: Right or Wrong?*, Harper Collins, London, 2004.

Lord Kinross, *Atatürk*, Morrow Paperback Editions, London, 1964.

Mango, Andrew, *Atatürk*, John Murray, London, 1999.

Micklethwait, John ve Woolridge, Adrian, *The Right Nation*, Allen Lane, London, 2004.

Montagnon, Pierre, *France-Indochine*, Pygmalion, Paris, 2004.

Morris, T.A., *Europe and England in the Sixteenth Century*, Routledge, London, 1998.

Nye, S, Jr, Joseph, *The Paradox of American Power*, Oxford University Press, Oxford, 2002.

Orkunt, Sezai, *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, Yelken Matbaası, İstanbul, 1978.

Öymen, Onur, "Teknolojik Gelişme ve Savunma Politikası", Doktora Tezi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara, 1970.

Öymen, Onur, *Silahsız Savaş, Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.

Öymen, Onur, *Türkiye'nin Gücü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.

Palabıyık, Serdar, *Blackgold or Black Curse: Great Power Rivalry on the Mesopotamian Oil,* ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü, 2003.

Patten, Chris, *How National is the National Interest?*

Patterns of Global Terrorism –2002, Released by the Office of the Coordinator for Counterterrorism, April 30, 2003, Appendix H: Statistical Review, 2002. June 22, 2004, Appendix G– Statistical Review, Revised 6/22/04.

Peyrefitte, Alain, *C'était De Gaulle,* Fayard, Paris, 1994.

Plumelle-Uribe, Roa Amelia, *La Férocité Blanche,* Albin Michel, Paris, 2001.

Prados, John, *President's Secret Wars,* Ivan R. Dee Publisher, Chicago, 1996.

Rice, Eugene ve Crafton, Anthony, *The Foundations of Early Modern Europe, 1460-1559,* W.W. Norton & Company, New York, 1994.

Roberts, Paul, *The End of Oil,* Bloomsbury, London, 2004.

Rose, Norman, *Churchill: An Unruly Life,* Simon & Shuster, London, 1994.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e,* İmge Kitabevi, Ankara, 1989.

Singh, Shri Jaswant, "What Constitutes National Security in a Changing World Order?, India's Strategic Thought", CASI Occasional Paper, Number 6, June 1998.

Soros, George, *The Bubble of American Supremacy,* Phoenix, London, 2004.

Stirn, Olivier, *Mes Présidents,* Editions du Félin, Paris, 2004.

Şenesen, Gülay Günlük, *Türkiye'de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Etkileri,* TESEV Yayınları, İstanbul, 2002.

Uluğbay, Hikmet, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik,* Turkish Daily News Yayınları, Ankara, 1995.

Wolf, H.I. (ed.), *Voltaire's Philosophical Dictionary,* London, 1923.

Yergin, Daniel, *The Prize,* Touchstone, New York, 1992.

Dizin

AB *Bkz.* Avrupa Birliği
Abbas, Ferhad, 49, 50
ABD *Bkz.* Amerika
Abdülhamit II, 294-296, 310
Abdülkadir, 49
Abdülnasır, Cemal, 332, 333, 337
ABM, 66
Abu Garib Cezaevi, 73, 98, 364
Afganistan, 18, 42, 82, 84, 101, 107, 215-216, 292, 344, 371, 381, 395, 397, 398, 413
Afrika, 43-44, 46-52, 57-58, 78, 80, 107, 145, 156, 179, 239, 304, 321, 331, 381, 397, 400, 406, 447
AGİT *Bkz.* Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKKA *Bkz.* Avrupa Konvansiyonel Kuvvetlerin Sınırlandırılması Ant.
Albright, Madeline, 64
Alexander I (Rus Çarı), 118, 165
Aliyev, Haydar, 377
Alman Birliği, 294
Alman İşçi Partisi, 128
Almanya, 26, 27, 31, 36, 39, 45, 57, 58, 61-62, 70, 71, 83, 93, 105, 108, 112, 116, 120, 122, 123, 125, 126, 128-143, 145, 152, 154, 155, 161, 164-166, 168, 173, 175, 188, 208, 217-220, 223, 225-226, 233, 236, 260, 281, 287, 294-295, 298, 299, 302, 309, 319, 337, 355-357, 394, 397, 401, 404, 407, 413-414, 418, 420, 432, 438, 440, 448-449, 453, 457, 463, 468
Amerika, 19, 37-42, 46, 48, 55, 56, 58, 62-79, 81-109, 113, 117, 120, 122, 123, 125, 128, 129, 132, 133, 143, 147, 150-152, 154-156, 164-171, 179, 182, 183, 197, 202, 204-219, 224, 226, 230-232, 234, 236, 238, 241-243, 251, 253-255, 259-268, 274-278, 284, 288-290, 296, 300, 310-313, 315-317, 319-332, 334-342, 344-346, 348-355, 358-376, 378-381, 390-401, 404-406, 409-420, 424-428, 430, 433, 437-443, 446, 448, 453, 462, 466
Amerikan Kongresi, 73, 75, 88, 91, 96, 102, 105, 310, 353, 363, 364, 418
Amerikan Senatosu, 96, 104, 322, 395, 419
Annam, 53
Annan, Kofi, 271
Arjantin, 285, 286, 415, 447, 462
Arnold, Benedict, 206-207
Asya Kalkınma Bankası, 242
Atatürk, 5, 13, 52, 81, 97, 113, 145, 160-162, 164, 173, 184-189, 191-193, 195-203, 205, 207, 248, 270, 305, 310, 312, 316, 330, 353, 361, 364, 385, 399, 470, 471
Augsburg Antlaşması, 27
Avrupa Anayasası, 16, 109, 139, 154, 157, 158, 209, 220, 235, 240, 466

Avrupa Birliği, 15-21, 32, 72, 97, 109, 110, 119, 124, 138, 139, 141, 146, 148-150, 153-157, 170, 195, 204, 209, 218-223, 227, 230, 234, 235, 241, 254, 271-275, 277-279, 283-285, 340, 347, 371, 408-410, 413, 414, 417, 420, 429, 430, 432-434, 440, 441, 446, 448, 450, 466-469, 471
Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, 139, 396
Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 20, 442, 443-445
Avrupa Konseyi, 139, 140, 142, 437
Avrupa Konvansiyonel Kuvvetlerin Sınırlandırılması Antlaşması, 396, 400
Avrupa Konvansiyonu, 109
Avrupa Parlamentosu, 17, 146, 157, 221, 240, 441
Avustralya, 44, 58, 230, 285, 419, 439
Avusturya 35, 36, 38-40, 188, 230, 233, 272, 284, 292, 300, 307, 440, 453, 458, 463
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 36
Azerbaycan, 141, 289, 301, 372, 377

Bağdat, 103, 294-296, 298, 307, 336, 349, 362
Bağımsız Devletler Topluluğu, 59, 246
Bakû, 289, 291, 293, 301, 302, 314, 321, 324, 371, 377
Balkanlar, 36, 118, 159, 160, 180, 181, 210
Bao Dai, 54, 55
Barzani, Mesut, 358
Basra Körfezi, 293, 297, 298, 317, 337, 344, 346, 350, 351, 366, 367, 371-373
Batı Trakya, 148, 149, 270
Baykal, Deniz, 90, 436
Bazargan, Mahdi, 343, 344
Belçika, 35, 45, 71, 105, 120, 150, 164, 168, 195, 219, 233, 347, 350, 393, 401, 433, 440, 453, 457, 463
Bele, Refet, 194
Ben Bella, Ahmed, 50, 51
Bencedid, Chadli, 51
Beneş, Edvard, 131, 134
Berlin Kongresi, 118
Birinci Dünya Savaşı, 36, 37, 44, 64, 68, 76, 79, 91, 108, 113, 121-123, 125, 130, 161, 164, 166, 173, 174, 180, 184, 187, 208, 287, 298, 303, 305, 307, 317, 386, 390
Birleşik Arap Emirlikleri, 361, 365, 366, 372, 415-417
Birleşmiş Milletler, 20, 52, 58-59, 66, 84, 96, 100, 101, 104, 105, 139, 176, 214, 230, 246, 337, 350, 357, 358, 360, 376, 437, 438, 442
Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 84, 90, 98, 353, 375
Bismarck, Otto Eduard Leopold von, 31, 118, 233
Bizans, 23, 24
Blair, Tony, 77, 222, 224-226, 229, 233, 235-237, 239-241, 360, 408, 409, 466
Blum, Norbert, 356
BM *Bkz.* Birleşmiş Milletler
Bolşevizm, 169, 291, 300, 302, 314, 315
Bosna-Hersek, 18
Brandt, Willy, 394
Brejnev, Leonid, 395
Breton, Woods, 280
Bretton Woods Antlaşması, 462
Brezilya, 48, 266-268, 415, 438, 440, 447, 453, 462, 464
Brissot, Jacques Pierre, 47
Brüksel, 110, 205, 206, 272

Brütüs, 206
Bulgaristan, 83, 147, 159, 169, 401, 464
Bumedyen, Houari, 51
Bush, George, 349, 350, 352, 353, 361, 396, 442
Bush, George W., 75, 77, 79, 85-89, 94, 97-100, 103-105, 202, 204, 216-217, 277, 360, 367, 370, 371, 373, 374, 376-378, 381, 395, 399, 441, 442

Carter, Jimmy, 341, 344, 345, 361, 395
Castro, Fidel, 329
Caucescu, Nicholia, 136
Cebelitarık, 56
CENTCOM, 361, 371
Cezayir, 44, 49-52, 57, 179, 372, 416
Chamberlain, Neville, 293
Chamoun, Camille, 325
Charlemagne, 24
Cheney, Dick, 99, 104, 352, 370, 373, 374, 376
Cherokee, 39
Chester, Colby, 296, 311
Chevron-Texaco, 276
Chirac, Jacques, 158, 237, 280, 409, 413
Chomsky, Noam, 426, 427
CHP *Bkz.* Cumhuriyet Halk Partisi
Churchill, Sir Winston, 132, 133, 159, 160-171, 287, 297, 298, 312, 321-323, 327, 351
CIA, 170, 327, 328, 329, 359
Cibuti, 44
Cinnah, Muhammed Ali, 175, 176
Clinton, Bill, 64-65, 79, 88-89, 100, 207, 359, 364, 370-371, 375, 377, 463
Colbert, Jean-Baptiste, 46, 144
COMECON, 19, 20
Commonwealth, 59, 151, 177
Condorcet, Marquis de, 47
Cumhuriyet Halk Partisi, 2, 90, 200, 202, 284, 362, 436

Çanakkale Savaşı, 44, 159-163
Çeçenistan, 254
Çek Cumhuriyeti, 138, 140, 401, 449, 457, 464
Çekiç Güç, 354
Çekoslovakya, 36, 108, 122-124, 128, 129, 131, 132, 134, 135, 164
Çerkez Ethem, 207
Çerkez Reşit, 207
Çin 53, 56, 97, 98, 105, 209, 210, 217, 231, 241-244, 255, 260, 261, 263-266, 275, 276, 288, 360, 365, 370, 372, 378, 379, 397, 402, 410, 415, 416, 417, 437, 438-440
Çinhindi, 52-54

D'Estaing, Valery Giscard, 109, 154, 221
Danimarka, 119, 120, 168, 230, 401, 424, 440, 449, 457, 463
Davos, 429
De Gaulle, Charles, 50, 143, 144, 145, 150-158, 60, 172, 208
Demokrat Parti, 220, 262, 384
Deng Xiao Ping, 244
Deutsche Bank, 292, 304, 309
Dostoyevski, Fyodor Mikhailovich, 63, 120
Dubcek, Aleksander, 135
Dulles, John Foster, 170, 263, 330, 332
Dünya Bankası, 56, 250, 267, 384
Dünya Sağlık Örgütü, 422-425, 432, 442
Dünya Ticaret Örgütü, 238, 277, 443-444

Eden, Sir Anthony, 131, 165-168, 333, 334

Eisenhower, Dwight David 80, 170, 325, 327, 328, 331, 334, 335
Ekvador, 462
El Kaide, 101
Endonezya, 47, 231, 290, 379, 408, 415, 438
Ermenistan, 91, 108, 295, 296, 306, 398
Esad, Hafız, 340
Estonya, 36, 124, 130, 401, 449, 457, 464

Fas, 179, 287
Faşizm, 37, 74, 116, 188
Fenike, 45
Ferdinand (Aragon Kralı), 25
Ferdinand (Avusturya Arşidükü), 307
Ferdinand II (Kutsal Roma İmparatoru), 29, 30
Fichte, Johann Gottlieb, 62
Filistin, 107, 108, 162, 179, 216
Finlandiya, 36, 234, 282, 414, 424, 440, 454, 458, 463
FLN, 50, 51
Fraga, Manuel de, 15
Franco, Francisco, 15
François I (Fransa Kralı), 62
François II (Kutsal Roma İmparatoru), 31
Franklin, Benjamin, 38
Fransa, 28-34, 44-47, 49-54, 57, 59-62, 64, 70, 71, 77, 93, 94, 98, 105, 106, 110, 112, 116, 120, 126, 129, 139, 141, 143-146, 150-158, 162-164, 166-169, 171, 188, 189, 192, 206-209, 214, 216, 218-223, 229-230, 235, 237, 238, 240, 241, 272, 278-280, 294, 298-300, 303, 305, 308, 309, 313, 333, 338, 339, 396, 401, 404, 407-410, 412-415, 418, 420, 432, 433, 438-440, 448-449, 453, 457, 463, 466

Gandi, Mohandas Karamchand, 173-177, 182, 255
Gandi, İndra, 259
GATT, 426, 443-444
Gaydar, İgor, 251
Genscher, Hans Dietrich, 356
Girit, 165, 295
Goltz, Von der 61
Gonzales, Felipe, 15, 16
Gorbaçov, Mihail, 396
Grey, Edward, 180, 181, 297
Guatemala, 331
Gülbenkyan, Calouste, 304-306, 310, 312, 313, 314, 317
Güney Afrika, 44, 46-47
Güney Amerika, 46, 48, 267, 400, 431
Güney Kıbrıs, 271
Güney Kore, 231, 430, 453
Gürcistan, 141, 331, 371, 372, 377, 378, 398

Habsburg İmparatorluğu, 26, 29
Haiti, 454
Hallstein Doktrini, 394
Harmel Planı, 393
Hazar, 289, 365, 366, 377, 378, 398
Helsinki Nihai Senedi, 142
Helsinki Zirvesi, 220
Henry VIII, 25
Herder, Johann Gottfried, 62
Herzog, Jesus Silva, 348
Hırvatistan, 36, 138, 180, 464
Hilafet, 192, 198, 199, 201, 202
Hindistan, 44, 47-48, 105, 108, 162, 166, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 209, 217, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 268, 292, 295, 321, 402, 426, 427, 430, 431, 432, 435, 436, 438
Hint, 43, 44, 106, 108, 174, 175, 177, 255, 256, 258, 259, 265, 358, 431

Hitler, Adolf, 57-58, 128-130, 159, 164, 187, 188, 208, 317, 321, 333
Ho Chi Minh, 54, 55
Hollanda, 29, 31, 35, 45, 47, 110, 120, 150, 164, 168, 179, 209, 220, 222-223, 230, 233-235, 240, 299, 305, 309, 331, 340, 350, 401, 403, 413, 414, 419, 424, 440, 458, 463, 466
Hugeonotlar, 28
Humeyni, Ayetullah, 343, 344
Hurd, Douglas, 409

IMF, *Bkz.* Uluslararası Para Fonu
INF Antlaşması, 396
Irak 42, 48, 74-76, 82-84, 87, 89-90, 92-94, 98-105, 109, 145, 179, 197, 202, 210, 216, 219, 287, 311, 313, 316, 320-324, 333, 336-337, 345-346, 349, 350-354, 357-362, 364-366, 368-369, 372-376, 378, 382, 383, 399, 403, 410, 413, 416, 419

İkinci Dünya Savaşı, 19, 20, 54, 57-58, 69-71, 108, 132, 134, 135, 137-139, 143, 147, 164, 171, 175, 177, 179, 188, 207-208, 213, 225-226, 236, 255, 260, 265, 266, 319, 323, 340, 391, 397, 437-438, 445
İncirlik, 82, 83, 92, 354
İngiliz İşçi Partisi, 223, 224, 225-229, 231-233, 408
İngiltere, 17-19, 25, 31, 33, 35, 38, 44-48, 57, 59, 67, 77, 87, 90, 95-96, 106, 129, 131, 150-151, 154-155, 159-171, 174-177, 179, 180, 189-194, 206-207, 212, 213, 216, 218-220, 222, 224-226, 228, 230-240, 287, 289, 292-294, 297-300, 303, 307-318, 321, 323, 324, 327, 329, 331, 332, 333, 334, 337, 338, 340, 342, 347, 351, 358, 359, 360, 365, 372, 382, 396, 401, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 418, 419, 432, 438-440, 446-449, 453-458, 463, 464, 466
İnönü, İsmet, 81, 88, 113, 161, 164, 165, 167, 172, 199, 200, 212, 310-312, 364
İran, 92, 118, 170, 191, 259, 292, 293, 294, 298, 299, 302, 308, 314, 315, 316, 320, 321, 324, 325-331, 333, 334, 336, 338, 339, 341, 343-346, 349-352, 359, 361, 365, 366, 372, 374, 378, 379, 388, 416, 417
İrlanda, 39, 231, 449, 457, 463
İsabella (Kastilya Kraliçesi), 25
İspanya, 15, 16, 18, 25, 29, 31, 38, 40, 45, 48, 53, 94, 102, 114, 150, 166, 219, 230, 401, 419, 433, 440, 449, 453, 457, 463
İspanyol Sosyalist İşçi Partisi, 15
İsrail, 57, 92, 96, 107, 108, 109, 154, 156, 179, 212, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 341, 373, 381, 406, 415, 416, 417
İsveç, 36, 38, 68, 106, 195, 233, 282, 414, 419, 440, 448, 453, 458, 463
İsviçre, 31, 71, 141, 201, 414, 432, 440, 453
İtalya, 18, 24, 26, 29, 36-38, 49, 77, 94, 116, 120, 142, 159, 162, 163, 166, 173, 189, 192, 219, 223, 238, 262, 298, 300, 317, 320, 328, 350, 401, 412, 413, 418, 433, 439, 440, 446, 449, 453, 457, 463
İttihat ve Terakki, 161, 191, 296, 310
İvanov, Sergei, 398
İzlanda, 45, 274, 396

Jackson, Andrew, 39
Japonya, 54, 70, 71, 77, 97, 176, 177-179, 209, 231, 241, 242, 255, 260-266, 274, 317, 323, 337, 339, 340, 345, 347, 360, 390, 391, 422, 432, 436, 438, 440, 453

Jefferson, Thomas, 68
Johnson, Lyndon, 55, 88, 212-213, 364
Jospin, Lionel, 219, 469
Juan Carlos (İspanya Kralı), 15

Kafi, Ali, 52
Kafkasya, 118, 202, 254, 289, 291, 320, 321, 324, 378, 377, 379, 396
Kamboçya, 56
Kanada, 44, 48, 71, 77, 143-145, 212, 285, 372, 401, 409, 428, 440, 448
Kanuni Sultan Süleyman, 62
Kara Vasıf, 195
Karlofça Antlaşması, 117
Katar, 314, 365, 366, 375
Katerina II (Rus Çariçesi), 118
Katolik, 25, 26, 28, 29, 30, 39, 46, 55, 69, 76, 119
Kazakistan, 135, 371, 372, 377, 379, 398
Kennedy, John Fitzgerald, 39, 70, 151, 325, 329, 392, 393
Kenya, 368, 447
Kerkük, 87, 115, 296, 313, 357, 362, 399
KFOR, 247
Kıbrıs, 2, 18, 56, 72, 88, 202, 212-213, 254, 270, 271, 284, 285, 327, 331, 364, 441, 443, 457, 465
Kırgızistan, 361, 371, 379, 398
Kırım, 118, 131
Kissinger, Henry, 339, 340
Kohl, Helmut, 137, 143, 394, 413
Kore, 182, 263, 265, 430, 432, 436
Kosova, 18, 19, 66, 188, 215, 247, 355, 397, 413, 441
Körfez Savaşı, 351, 358
Kristol, Irving, 65
Kruşçev, Nikita, 63
Kurtuluş Savaşı, 70, 108, 135, 161, 162, 185, 189, 191, 193, 195
Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, 23, 26, 29, 30, 31, 32
Kuveyt, 298, 314, 318, 320, 322, 336, 346, 350-353, 355, 360, 361, 365, 366, 372, 373, 416, 417
Kuzey Amerika, 46, 48, 143, 274, 395, 426
Kuzey Denizi, 342, 365
Kuzey Kore, 266, 395, 402
Küba, 96, 329, 393
Kyoto Protokolü, 66, 96, 442

La Fayette, Marquis de, 47
Laos, 56
Latin Amerika, 40, 48, 266-268, 324, 385, 397, 462
Lejyoner, 44
Lenin, Vladimir İlyiç, 121, 130, 137, 291, 301, 302, 315
Lesage, Jean, 143
Letonya, 36, 124, 130, 401, 457, 464
Lincoln, Abraham, 106, 107
Litvanya, 36, 124, 130, 401, 457, 464
Llyod, George, 159-164, 189, 300, 303, 308
Long, Walter, 299, 309
Lord Balfour, Arthur, 300
Lord Byron, George Gordon Noel, 35
Lord Curzon, 269, 292, 302
Louis XIII. (Fransa Kralı), 28
Louis XVI. (Fransa Kralı), 47
Louizidou Davası, 443
Lozan Antlaşması, 113, 114, 116, 135, 147, 161, 185, 269, 270, 310-312, 470
Luns, Joseph, 150
Lüksembourg, 401, 457, 463

Maastricht Antlaşması, 157, 409
Macaristan 36, 108, 117, 118, 120, 123, 124, 136, 138, 142, 169, 282, 283, 284, 292, 401, 453, 457, 464

Magna Carta, 44
Mahler, Halfdan, 422-425
Major, John, 409
Makedonya, 146, 147
Malezya, 179, 231, 406, 453, 464
Malta, 457
Mao Tse Tung, 244
Marshall Planı, 213, 324, 364
Meksika, 40, 67, 106, 274, 316, 317, 324, 348, 365, 372, 453
Melville, Hermann, 63
Menderes, Adnan, 385
Metternich, Klemens Wenzel Nepomuk von, 35
Mezopotamya, 43, 44, 162, 294-297, 305, 307-310, 312, 313
Mısır, 45, 56, 160, 164, 179, 264, 332-337, 340, 341, 359, 361, 415-417, 453
Milletler Cemiyeti, 123, 308, 311
Milliyetçilik, 33-39, 49, 65, 67, 69-71, 77, 79, 93, 106, 116, 145, 173, 174, 177-179, 181, 184-188, 204, 239, 245, 255, 287, 336
Milton, John, 62
Mirabeau, Marquis de, 47
Misak-ı Milli, 113, 122, 127, 310
Mithat Paşa, 294
Mitterand, François, 139
Mollet, Guy, 333
Mondros Mütarekesi, 308
Monet, Jean, 153
Morgenthau Planı, 168
Musaddık, Muhammed, 170, 326, 327, 328, 329, 330, 334, 336, 343
Mussolini, Benito, 58, 188, 317
Mustafa Kemal *Bkz.* Atatürk
Musul, 294, 295, 296, 303, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313

NAFTA, 426
Nakajima, Hiroshi, 422, 424, 425
Nantes Fermanı, 28
Napolyon, 31, 32, 47, 159
Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi, 128
NATO, 2, 16, 18, 19, 40, 66, 82, 83, 95, 100, 101, 147, 154, 156, 213-216, 219, 246, 247, 254, 261, 326, 348, 355, 357, 364, 371, 392-394, 396-398, 400, 403, 409, 417, 437, 441, 468
Nazarbayev, Nursultan, 377
Nazizm, 37, 74, 91, 116, 128, 135, 144, 145, 165, 169, 187, 188, 208, 390
Nehru, Jawaharlal, 175, 176
Ngo Dinh Diem, 55
Nice Zirvesi, 408
Nijer, 46
Nijerya, 339, 347, 365, 372, 446, 447, 453
Nixon, Richard, 55, 217, 325, 338-341, 395
Norveç, 36, 168, 207-208, 230, 365, 372, 401, 409, 419

11 Eylül, 40, 41, 71, 72, 88, 90, 95, 100-102, 104, 105, 211, 214, 238, 247, 368, 374
OECD, 250, 274, 278, 430, 434
OPEC, 335, 336, 338, 339, 347, 349, 351, 374
Oppenheimer, Robert, 2, 391
Orbay, Rauf, 199, 200
Orta Amerika, 48
Orta Asya, 49, 131, 135, 202, 243, 261, 292, 371, 377, 378, 379
Osmanlı İmparatorluğu, 27, 35, 36, 49, 62, 111-113, 117, 118, 126, 145, 160, 161, 190-192, 195, 197, 200, 296, 297, 301-307, 310, 311, 313, 314, 318, 331, 386, 389, 390
30 Yıl Savaşları, 23, 29, 30, 117

Özal, Turgut, 52, 353
Özbekistan, 371, 380, 398

Pakistan, 77, 108, 175, 177, 258, 259, 261, 264, 268
Papandreu, Georges, 147, 169
Paris Kulübü, 252
Pasarofça Antlaşması, 117, 118
Pearl Harbour, 260
Pearson, Lester, 144
Petain, Mareşal Philippe, 61
Petro (Rus Çarı), 118
PKK, 354, 359
Polonya, 36, 83, 102, 108, 119, 120, 123, 124, 129, 130, 132-134, 138, 152, 164, 168, 219, 281, 394, 401, 433, 434, 441, 458, 464
Pompidou, George, 155, 339
Portekiz, 45, 46, 48, 150, 231, 401, 432, 433, 458, 464
Potsdam Konferansı, 133, 169, 170
Powell, Colin, 202, 375, 376, 378
Protestanlık, 26, 28, 29, 30, 38, 39, 68, 69, 75, 76, 239
Putin, Vladimir, 245, 254, 378, 398

Quebec, 143, 144
Quisling, Vidkun, 207-208

Rand Corporation, 242
Rao, Narashima, 256
Reagan, Ronald, 75, 344, 349, 395, 396
Reuters, Julius, 292
Rice, Condoleeza, 85, 105
Richelieu, Armand Jean dun Plessis, 28, 29, 30, 31, 32, 471
Rockefeller, Nelson, 80, 81, 288, 290
Roma Antlaşması, 413
Roma İmparatorluğu, 23, 24, 27, 43, 206
Romanya, 37, 83, 108, 124, 135, 138, 159, 166, 169, 288, 292, 300, 301, 302, 309, 383, 384, 401, 464
Roosevelt, Franklin Delano, 65, 68, 132, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 317, 319, 322, 323, 328, 329
Rousseau, Jean-Jacques, 35
Royal Dutch, 291, 292, 299, 304, 305, 311, 313
Rumsfeld, Donald, 93, 100, 215, 360, 370, 375, 376
Rusya, 36, 49, 58, 59, 62, 63, 70, 75, 88, 98, 108, 112, 116-118, 120, 121, 124, 130, 133, 135-137, 152, 171, 173, 209, 210, 217, 241, 243-254, 260, 261, 266, 267, 281, 289-294, 301, 320, 324, 327, 350, 365, 366, 371, 372, 378, 379, 388, 391, 393, 396-398, 400, 401, 407, 414-417, 438-440, 453, 464, 468

Saddam, Hüseyin, 42, 101-103, 346, 352-356, 358, 360, 374-376
Sahra, 44, 151
Saint Malo, 409
Sait Molla, 189, 190
SALT I, 395
SALT II, 395
Sanayi Devrimi, 33, 56, 390 448
Sarkosy, Nicholas, 158
Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması, 82, 83
Saygon, 53, 55
Schmidt, Helmut, 345
Sebastian (Portekiz Kralı), 46
Sedat, Enver, 340
SEIA, *Bkz.* Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması
Sevr Antlaşması, 113, 161-163, 269, 333
Sezar, 206
Sırbistan, 36, 180, 331
Slovakya, 401, 458, 464

Slovenya, 36, 180, 401, 458, 464
Soğuk Savaş, 70, 78, 89, 94, 95, 156, 182, 204, 215, 223, 229, 243, 244, 250, 254, 261-263, 328, 363, 364, 391, 393, 394, 396, 397, 399, 400, 402, 407, 412, 414, 418, 420, 421
Somali, 66
Sovyetler Birliği, 19, 63, 108, 129, 130, 135-137, 152, 154, 156, 167, 168, 170, 180, 212, 224-225, 250, 263, 264, 315, 323, 324, 328, 371, 391-397, 402
Spaak, Paul-Henri, 150
Sri Lanka, 47, 179
Stalin, Joseph, 130, 132, 133, 137, 166- 169, 172, 225, 291
Standard Oil, 288-290, 292, 310, 311, 314, 330
START I, 396
START II, 396
Stiglitz, Joseph, 447, 463
Stratejik Savunma Girişimi, 395
Stresemann, Gustav, 123, 124, 125, 126, 127
Suarez, Adolfo, 15
Sudet Almanları, 122, 129, 131, 132, 134, 135
Sun Yat-Sen, 177
Suriye, 92, 155, 179, 303, 333, 340, 341, 416, 417
Suudi Arabistan, 253, 318, 319, 320, 322, 323, 325, 326, 336, 339, 340, 341, 343, 346, 350, 352, 353, 354, 361, 365, 366, 367, 372, 373, 374, 375, 378, 415, 416, 417
Süveyş, 331, 359
Süveyş Krizi, 56-57, 289, 332-334, 337, 338

Şah Rıza Pehlevi, 170, 315, 316, 327, 328, 329, 338, 339, 341, 343, 344, 346
Şangay Beşlisi, 261
Şarlken (Kutsal Roma İmparatoru), 46
Şevardnadze, Edvard, 378

Tacikistan, 379, 398
Tahiti, 44
Tahran, 167, 169, 293, 327, 328, 329, 331, 336, 339, 343, 344, 345, 349
Talabani, Celal, 358
Taliban, 42
Tanzanya, 368
Tayvan, 105, 244, 431
TBMM *Bkz.* Türkiye Büyük Millet Meclisi
Terörizm, 16, 75, 85, 244, 367, 368, 380, 397-399
Thatcher, Margaret, 224-226, 229, 351, 409
TPAO *Bkz.* Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
Truman, Harry, 169, 327, 331, 364
Türk Petrol Şirketi, 303, 304, 307, 309, 310, 311, 331
Türkiye, 2, 19, 21, 27, 32, 42, 52, 65, 66, 69, 70, 72, 77, 78, 80, 82-84, 87-93, 95, 97, 103, 105, 108, 110, 111, 113-116, 122, 127, 135, 139, 141, 143, 145-147, 153, 154, 157, 158, 160-166, 172, 182, 184-188, 190, 193-205, 209, 212, 213, 215, 216, 218-222, 227, 230, 233, 237, 239, 240, 245, 246, 248, 251, 254, 261, 264, 280, 284, 289, 294, 296, 298, 300, 302-307, 310-312, 324, 326, 343, 344, 346, 349-351, 353-359, 362-366, 371, 373, 377, 381-388, 393, 396-399, 401-407, 409, 410, 412, 432-436, 437, 438, 440-443, 445-554, 456-459, 461-466, 468-471

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 84, 90, 91, 102, 103, 198, 233, 202, 271, 354, 362, 364
Türkiye Petrolleri, 383
Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, 385, 386
Türkmenbaşı, Saparmurad, 377

Ukrayna, 102, 118, 135, 331, 415
Ulunay, Refi Cevad, 190, 191, 192, 305
Uluslararası Adalet Divanı, 20, 443, 444
Uluslararası Para Fonu, 20, 56, 248, 250-254, 267, 269, 334, 439, 440, 446, 447, 456, 462-465

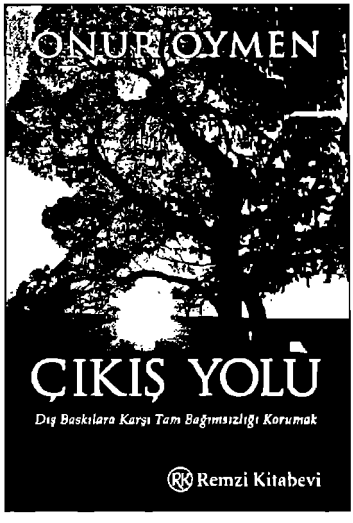
Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi, 66
UMP, 272
UNESCO, 66, 442
Unocal, 275, 276

Vahabilik, 318
Varşova Paktı, 19, 20, 63, 136, 137, 154, 156, 396, 397
Venezüella, 217, 365, 372
Versailles Antlaşması, 122, 128
Vestfalya Antlaşması, 23, 27, 30-32, 35, 117
Vietnam, 54-56, 264, 394
Vikingler, 45
Viyana Kongresi, 35, 181
Volga, 118, 121, 131, 143
Volga Almanları, 130, 137
Voltaire, François-Marie Arouet, 29, 34, 185

Washington, George, 68, 206-207
Weimar Cumhuriyeti, 123
Wellington House, 76
Wilhelm II, 62, 287, 296
Wilson, Woodrow, 36, 64, 68, 79, 113, 122, 300, 310, 338
Wolfowitz, Paul, 90, 103, 371, 375

Yahudi, 25, 57, 69, 76, 109, 121, 128, 208, 291
Yalta Konferansı, 132, 133, 165, 169, 322
Yamani, Şeyh Zeki, 340
Yeltsin, Boris, 137, 251, 396
Yemen, 56, 325, 368, 416, 417
Yeni Muhafazakârlar, 92, 98, 104, 359, 370, 376, 380
Yeni Zelanda, 44, 163
Yugoslavya, 36, 124, 142, 147, 165, 169, 180, 188
Yunanistan, 18, 35, 43, 87, 108, 112, 114, 135, 143, 146-149, 154, 159, 161, 162, 164-166, 168, 169, 192, 213, 221, 270, 271, 284, 401-403, 440, 449, 450, 453, 457, 463

Zerual, Liamine, 52
Zimbabwe, 408
Ziya Hurşit, 207

ONUR ÖYMEN

Çıkış Yolu

Onur Öymen, *Çıkış Yolu*'nda yaptığı araştırmalara ve deneyimlerine dayanarak dünyanın ve Türkiye'nin gerçekleri hakkında gözlem ve değerlendirmelerini anlatıyor. Bu gerçeklerden biri, eskiden olduğu gibi bugün de uluslararası ilişkilerde dış baskıların bir dış politika aracı olarak kullanılması.

- *Değişen dünya koşulları içinde ulus-devletlerin varlığı, önemi, gücü, etkinliği ne anlam ifade ediyor?*
- *Egemenliğin sınırı nedir?*
- *Ulusal çıkarları korumaya çalışmak, bazılarının iddia ettiği gibi artık çağdışı bir davranış mı sayılmalıdır?*
- *Devletler kendilerini küreselleşmenin rüzgârına tamamen terk ederek güvenliklerinin ve ekonomik çıkarlarının korunması için çaba sarf etmekten vazgeçmeli midirler?*

Onur Öymen, dördüncü kitabı olan *Ulusal Çıkarlar*'da, küreselleşme çerçevesinde Türkiye'nin durumunu ve yaşadığı sorunları somut verilerle açıklarken bu soruların cevaplarını araştırıyor.

YANKILAR

ULUSAL ÇIKARLAR- *Türkiye'nin ulus-devlet yapısının yadsındığı günümüzde, bütün ikiyüzlülerin maskesini düşüren bir kitap. Günümüzü, günümüz dünyasını ve ülkemizin bu dünyada karşı karşıya olduğu sorunları irdelemek isteyen, "ulusal değerlerden" yana olan bütün yurtseverlerin okuması gereken bir yapıt.* -**Emre Kongar**

Sıradan bir kitap sayılamaz bu: Öğrenciliğinden emekliliğine kadar ömrünü halkının çıkarlarını korumaya vermiş ve şimdi de politika alanında vermeye devam eden bir diplomatın, Büyükelçi Onur Öymen'in gözlemlerine, araştırmalarına ve değerlendirmelerine dayanıyor. Kitap, petrol konusundaki politikalara, savunma ve ilaç sanayii alanlarındaki çatışmalara ilişkin yönleriyle çok ilginç. Ama daha da ilginç olan şu: Küreselleşme gereği büyük devletler, aslında kendi ulusal çıkarları için her yolu deneyip en bencil politikaları izlemekten hiç çekinmezler. -**Mümtaz Soysal**

TÜRKİYE'NİN GÜCÜ- *Cumhuriyetin elde ettiği başarıların en etkileyici ve iyimser anlatımı Onur Öymen'in kaleminden yazıldı. Onun mesajı şu: İşte geldik, buradayız, eskisinden çok daha fazla hesaba katılmalıyız...* -**Andrew Mango**

SİLAHSIZ SAVAŞ- *Bu kitabı bütün siyasetçiler, hocalar, öğrenciler ve Atatürk döneminin özlemini çeken herkes okumalı...* -**Emin Çölaşan**

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-1074-0

9 789751 410740

27,50 TL